

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишӣ
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИК

МУАССИС:

***Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айний***

№ 4 (61)

Душанбе – 2023

Сармуҳаррир: Мирбобоев А.

Муовини сармуҳаррир: Ҷаматов С.

Котиби масъул: Валиев Ҷ.

Муҳаррири техникӣ: Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ибодуллозода А.** - ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, доктори илми таърих, профессор
- Сангинзод Д.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илми ҳуқуқшиносӣ, профессор
- Қурбонзода Р.** - муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ доктори илми филология, профессор
- Нуъмонов М.** - доктори илми педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илми химия, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

- Худойдодов А.** - доктори илми филология, профессор
- Сулаймонов И.** - номзади илми филология, дотсент
- Ҳусейнов А.** - доктори илми таърих, профессор
- Мачидова Б.** - доктори илми педагогӣ, профессор
- Умаров У.** - номзади илми педагогӣ, дотсент
- Назариёв Р.** - доктори илми фалсафа, профессор
- Ҷумаев М.** - номзади илми химия, дотсент
- Сатторов Т.** - доктори илми биология, профессор
- Муҳаббатова Х.** - доктори илми география, профессор
- Пиров Р.** - доктори илми физикаю математика, профессор
- Ғафорова Ҷ.** - номзади илми иқтисодӣ, дотсент

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 майи соли 2023 таҳти шумораи 287/МҶ-97 сабти ном гардидааст.

**Дастхату ақсҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва кафедраҳои марбута воғузор мегардад.**

ЧАҲОНИ ЗАБОН

1.	Гулзода Н.Д. Таркибҳои пешояндии устувор дар «Шохнома»	6
2.	Идизода С. Нақши забони миллӣ дар ташаккули худшиносии ҷавонон	12
3.	Валиев Ҷ.А. Нақши забони тоҷикӣ дар рушди худшиносии миллӣ ва иртиботи байнифарҳангӣ.....	14
4.	Зокиров Х.Ҷ. Ҳифзи забони миллӣ аз таҳдидҳои ҷаҳонишавӣ.....	17
5.	Раҳимова Л.Ш. Фаҳмиши ҷумлаи мураккаби тобеш дар забони англисӣ ва муодили он дар забони тоҷикӣ.....	20
6.	Раҷабова Ф.Н. Таҳқиқи истилоҳи «консепт» дар илми забоншиносии муосир	23
7.	Раҷабова Ф.Н. Хусусиятҳои лингвистии мафҳуми «муҳаббат» дар зарбулмасалу афаризмҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	27
8.	Ҳакимзода С. Вижагиҳои такрори калима дар «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Балхӣ ва муносибати онҳо бо гӯйишҳои тоҷикӣ.....	31
9.	Ризоева М.Н. Кор оид ба таркиби калима вобаста ба омӯзиши ҳиссаҳои нутқ	35
10.	Ҳолиқова Ш.У. Воҳидҳои фразеологӣ аз рӯйи тарҷума.....	38
11.	Ҳолиқова Ш.У. Аз таърихи ташаккули фразеографияи забонҳои гуногунсохт	42
12.	Ғафурова Р.Т. Хусусиятҳои луғавӣ-семантикии лексикаи ҳунармандӣ дар гӯйиши сокинони Қаратоғ.....	45
13.	Ғафурова Р.Т. Таҳқиқи хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва дастурии гӯйиши Қаратоғ дар забоншиносӣ	48
14.	Ҷунаева Ш.У. Сифат дар забони тоҷикӣ ва муодили он дар забони англисӣ.....	51
15.	Ҷунаева Ш.У. Сифатҳои таъкидӣ дар забони тоҷикӣ ва муодили он дар забони англисӣ	54
16.	Давлатова Ф.М. Мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносӣ.....	57
17.	Вадутзода И.А. Хусусиятҳои грамматикӣ феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	62
18.	Одилова Ҷ.С. Мафҳум ва хусусиятҳои асосии мувоҳисаи экологӣ (дар маводи ВАО-и англисӣ)	65
19.	Абдураҳим Н. Консепти «ҳаракат» дар тасвири фразеологӣ ҷаҳони забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ	69
20.	Антонова С.М. Выражение главного члена неопределенно-личного предложения в поэтическом тексте (на материале произведений «Серебряного века»)	72

ГУЛШАНИ АДАБ

21.	Муҳаммадохирова Ҳ. Ҳунари нигорандагии Сорбон дар тасвири мавзуи ахлоқ.....	76
22.	Муҳаммадохирова Ҳ. Тасвири робитаҳои тоҷику узбек дар осори Сорбон	82
23.	Бобоева С.А. Вижагиҳои сохторӣ ва муҳтавии китъаҳои Убайди Зоконӣ	86
24.	Қурбонова Ш.К. Вижагиҳои тарҷумаи адабиёти махсуси илмӣ.....	90

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

25.	Бобиев М.И. Нақши экстремизми динӣ дар ҷомеаи муосир ва омилҳои пайдоиши он	93
26.	Абдураҳмонова Ф.Ф. Сиёсати ИМА нисбати давлатҳои Аврупо	96

27.	Абдурахмонова Ф.Ф. Фаъолияти сиёсӣ-низоми ИМА дар Осиё.....	99
28.	Азимова М. Вазъи сиёсии Афғонистон дар нимаи дуҷуми асри XX.....	102
29.	Саидов М.О. Рушди маориф ва фарҳангӣ ноҳияи Рашт аз шуравӣ то замони Истиқлол (1956-1991)	105
30.	Самадова З.Х. Соҳтори сиёсии давлати Сомониён	108
31.	Воҳидов К.Р. Асарҳои Садриддин Айни ҳамаҷун маъбаи таърихӣ	114
32.	Кушбакова А.Н. Вазъи осорхонаҳо дар замони Истиқлол	117
33.	Муҳаммадлатифшоҳи Н. Таҳкиму тавсеаи маориф дар даврони ҷадидаи таърихӣ	121
34.	Назарова М.С. Робитаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Туркия	124
35.	Шукурзода Н. Дурнамон рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Институтҳои байналмилалӣ молиявӣ дар мисоли бонки умумичаҳонӣ.....	126

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

36.	Ҷамариддинзода З.Н., Ҳазратқулзода Н. Ҳолати умумии дзета-функсияи риман дар нимаҷамъии комплексӣ	130
37.	Каримов И.Н. Коркард ва таҳияи барномаҳо дар муҳити забони барномасозии Python.....	135
38.	Сафарова С.М. Масъалаҳои асосии ҳифзи иттилоот дар замони муосир	137

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

39.	Бобозода И.А., Аюбова Н.З. Хусусиятҳои экологӣ, морфологӣ ва биологии бодомӣ бухорӣ (AMYGDALUS BUCHARICA KOZSH.)	140
40.	Амиров Ғ.Р. Ғизо - омилҳои асосии ҳаёти инсон дар баланд бардоштани системаи масунияти бадан.....	144
41.	Олимов А.А. Тағйирёбии нишондиҳандаҳои системаи нафаскашӣ ва кори дил дар донишҷӯён ҳангоми оромӣ ва сарбории ҷисмонӣ.....	147

ИҚТИСОД ВА РУШД

42.	Баҳодурова З.А. Нақши кадрҳои идоракуни дар шароити бозоргонӣ	151
43.	Абдуллоева Ф.Б. Баҳисобгирӣ музди меҳнат ва пардохти он дар соҳаи маориф	155
44.	Мамачонов М.М. Таҳлили вазъи баҳисобгирӣ ва аудити захираҳои молияи моддӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	159
45.	Нарзизода С.Н. Нақши хизматрасониҳои машваратӣ дар пешгирии хатари муфлисшавии корхонаҳои муосир .	163

ОМӢЗИШ ВА ПАРВАРИШ

46.	Қараева Ш.Ғ. Ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангии омӯзгорони ояндаи забони хориҷӣ	167
47.	Валиева С.М. Заминаҳои ташаккулёбии тарбияи ҳуқуқии наврасон.....	170
48.	Ҷумаева М.Ҷ. Нақши корҳои беруназсинф дар насли наврас парваридани шавқу ҳавас ба китоб ва китобхонӣ аст.....	174
49.	Каримова С.М. Афсона – воситаи асосии ташаккули ҳиссӣ-иродавӣ ва тарбияи ахлоқӣ-маънавии хонандагонӣ хурдсол	177
50.	Шарипова Х.К. Баъзе роҳҳои инкишофи нутқи алоқаноки хонандагон дар таълими феъл.....	182
51.	Бобочонова Ҳ.А. Асосҳои методии муносибати босалоҳият дар омӯзиши мавзӯи чоркунҷаҳо	186

52.	Давлатова И.С. Асосҳои ҳукукии роҳнамоии касбӣ.....	189
53.	Давлатова И.С. Малакаву маҳорати ташаккул додани тафаккур ва нутқ дар фаъолияти маърифтии донишҷӯён.....	193
54.	Азимова Ш.Н. Ташҳиси судӣ-психологӣ ҳолати аффект.....	196
55.	Бабаева Ҷ.З. Тавсифи умумии адаптатсия ва мутобиқшавии иҷтимоии донишҷӯёни курси аввал.....	200
56.	Бобиев М. Тавсифи психологӣ равиши экстремизм ва мақоми он аз нигоҳи дини ислом.....	203
57.	Ғуломзода Г.М. Омилҳои инкишофи нутқи мураттаби хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	206
58.	Хайруллоева Г.Д. Омӯзиши масъалаҳои инкишофи нутқ ва хусусиятҳои вайроншавии он дар кӯдакони синни томактабӣ	210
59.	Ҷураева Д.А. Накши тарбияи зебопарастӣ дар рушди тафаккури зеҳнии кӯдакони нуксонӣ нуткидошта бо воситаи мусикӣ дар машғулияти логопедӣ	212

РАВИШИ ТАДРИС

60.	Абдуллоева Ш. Роҳҳои истифодаи маводи рӯзнома ва маҷалла дар машғулиятҳои забони англисӣ.....	215
61.	Шарипова Ш.С. Истифодаи маҳорат ва малакаҳои масъалаҳои матнӣ доир ба ҳалли масъалаҳои душвор дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	218
62.	Носирова Ш.Қ. Истифодаи усулҳои интерактивӣ таълим дар омӯзиши забони хориҷӣ.....	224
63.	Сафарова С.М. Роҳҳои ҳифзи компютерҳои фардӣ дар раванди корбарӣ аз барномаҳои зиддивирӯсӣ	226
64.	Раҳматуллоев Д. Усулҳои муносири таълими намудҳои гуногуни луғат дар раванди дарси забони англисӣ.....	229
65.	Шукурова З.У. Усулҳои самараноки истифодаи хониши хонагӣ ва мустақилона дар ташаккули дараҷаи фаҳмиши матнӣ забони англисии донишҷӯён	233
66.	Ҷумаева Д.А. Усулҳои ҳисоб намудани истеҳлоки воситаҳои асосӣ	237
67.	Шарофова Х. Усулҳои афзоиши морфометрии собита тромбоцитҳо	241
68.	Тиякова Н.Р. Маҳорати нутқи шифоҳии хонандагон бо истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар муассисаҳои таълимӣ	245
69.	Шухратзода С.Ш. Истифодаи маҳорат ва малакаҳои масъалаҳои матнӣ мавриди ҳалли масъалаҳои душвор дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	249
70.	Шухратзода С.Ш. Аҳамияти масъалаҳои матнӣ дар раванди таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ.....	253
71.	Абдуллозода С. Муносибати босалоҳият ва мавқеи он дар таълими геометрияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	257
72.	Ахмедзода П.М. Истифодаи самараноки фаъолияти эҷодӣ дар таълими забони англисӣ ҳамчун воситаи тақмили донишҳои забонии хонандагон.....	260
73.	Кенчаева С.М. Аҳамияти таълими масъалаҳои математикии матнӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	262
74.	Шарифов Б.М. Накши усулҳои интерактивӣ дар марҳилаҳои рушди таълим.....	266
75.	Сайдуллоев Ф. Хусусиятҳои ташаккули интерференсия дар нутқи шифоҳии хонандагон ва роҳҳои ислоҳи онҳо	268

*Гулзода Наврӯз Давлатович,
номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забонишиносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни*

ТАРКИБҲОИ ПЕШОЯНДИИ УСТУВОР ДАР «ШОҲНОМА»

Омӯхтани забони тоҷикӣ чун баҳр беканор ва саршор аз воҳидҳои устувору ноустувори барои ифодаи маъноҳои мухталифи луғавӣ ва грамматикӣ зарур, таркиби бойи луғавӣ, фонди тиллоии луғавӣ, воситаҳои бешумори грамматикӣ, ки барои сохтани ҳама гуна воҳидҳои забонӣ мусоидат мекунанд, ки пас аз сукути як муддати на чандон калони таърихӣ ба мақоми пешинаи худ баргаштааст, дар ҳолати кунунӣ аз ҳама масоили дигар заруртар ба назар мерасад. Аз воҳидҳои Чаноби Олӣ, Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳама ҷамъомаду воҳидҳои ҷунин бармеояд, ки ӯ ҳамчун як шахси фарҳангӣ ба фарҳангу тамаддуни тоҷикон эътимоди қавӣ дошта, орзуи ягонаи Эшон он аст, ки ҳама ба фарҳангу тамаддуни тоҷикон мисли ҳудашон бо нигоҳу назари ҷиддӣ муносибат намоянд.

Чизи дигари хурсандибахш ва ба талаби замон дар фаъолияти Чаноби Олӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мувофиқ ин аст, ки ба насли ҷавон мисли фарҳангу тамаддуни тоҷикон эътимод ва боварии комил дорад, ҷавонро дӯст медорад ва дар Паёми охири барои ба талаби замон ҳамқадам будани онҳоро ибрази ақида дошанд. Ин таманнои Чаноби Олӣ решаи ҳақиқат дорад. Аз ин ҷиҳат, пеш аз ҳама омӯхани забон, каломӣ муассир ва возеҳу равшан барои насли тақдирсози мо ҷавонон лозим ва зарур аст.

Пинҳон қардан ҷои нест, ки имрӯз забони ноби тоҷикӣ ба сарпарастӣ ва ҳимояти ҷиддӣ ниёзманд аст. Ин бояд пеш аз ҳама дар шахсияти насли ояндасозу тақдирсоз, яъне ҷавонон тарбия қарда шавад.

Бесабаб нест, ки Чаноби олӣ тасмим гирифтанд ба ҳар як ҳонадони мамлакат наشري наву тоза ва комили пурраи «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ ройгон тухфа қарда шавад. Чунки Чаноби олӣ хуб медонанд, ки забони тоҷикӣ сирф тоҷикӣ аст, мо мисли ҳамзабонони эронии худ онро бо ёрии луғат, балки чун забони модарии худ озод ва бидуни истифода аз луғат меҳонем, ва мефаҳмем. Имрӯз наздики зиёда аз 1000 калимае дар «Шоҳнома» маъмул аст, ки дар лаҳҷаҳои кӯхистони Тоҷикистон серистеъмоланд. Донистани ин далелҳои раднопазир на танҳо барои насли калонсол, балки пеш аз ҳама ба ҷавонон бештар зарур аст.

Чӣ тавре, ки аз унвони мақола бармеояд, дар шаклгирии ин воҳидҳои устувор пешояндҳо нақши бориз дошта, баъзан ба назар мерасад, ки дар як воҳиди таркибии устувор ду ва ҳатто аз ин зиёд пешояндҳо муштарақ, истифода мешаванд, ки ин ҳолат далели серистеъмол, бо ибораи дигар мо бидуни истифодаи пешояндҳо ибрази фикру ақида ва сохтани ҷумлаҳои тасаввур намекунем. Дар назари аввал ин таркибҳои маҷозии устувор сода ва барои паҷӯшиш ночиз менамоянд. Вале дар забони тоҷикӣ онҳо серистеъмол буда, зиёд ба назар мерасанд, ки тавассути такрори як ё ду воҳидҳои мухталифи луғавӣ ва алоқамандии онҳо бо васоити мухталифи грамматикӣ ҳосил мешаванд, инчунин муодили луғавӣ доранд, ки овардани ин муодилҳои луғавиро низ мавриди шарҳ қарор хоҳем дод.

Чун «Шоҳнома»-и безаволи ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ аз ҷиҳати забон бой ва ғанӣ аст, гузориши мазкур низ дар заминаи он рӯйи коғаз хоҳад омад.

Қаблан лозим меояд, ки мавқеи пешояндҳои аслии забони тоҷикиро, ки бо вучуди маҳрум будан аз маъноӣ луғавӣ вазифаҳои зиёди грамматикиро дар ифодаҳои мухталифи маъноӣ бар души худ доранд, мавриди шарҳ қарор диҳем.

Ин воҳидҳои забонӣ, яъне пешояндҳои аслии миқдоран зиёд нестанд, вале ҳар қадам дорои якчанд маъноҳои грамматикӣ мебошанд. Масалан, пешоянди аслии «**аз**» ба замон, макон, сарчашмаи амал, соҳибият далолат кунад, пешоянди аслии «**ба**» ба макон, таинот, замон ва ғайра ишора мекунад. Ҳамин тавр, пешояндҳои дигар низ дорои ҷунин хусусият мебошанд. Дар «Шоҳнома» байтеро бидуни истифодаи пешояндҳо пайдо қардан душвор аст. Масалан, дар байти зер се маротиба истифода бурдан аз як пешоянд бо маъноҳои мухталиф мушоҳида мешавад.

*Ки аз туст ҷону танам пур зи меҳр,
Чӣ парҳезӣ аз ман, эй хубчехр?* [13, 35]

Мусаллам аст, ки баъзе аз ин пешояндҳо ду шакли дар маъно якхела доранд. Чунончи пешоянди «аз» шакли «зи» низ дорад, ки бештар бо тақозои талаботи вазн дар назм истифода мешавад ва ин шакл агар пеш аз ҷонишинҳои ишоратии «ин», «он» ё ҷонишини шахси сеюми танҳо - «ӯ» ояд, дар шакли «з-ин», «з-он», «з-ӯ» истеъмоли шудани бисёр ба ҷашм мерасад:

*Манӣ кард он шоҳи яздониинос,
Зи Яздон бупечиду шуд носипос [11, 65].
Бишуд зӯр аз он марди зӯрозмоӣ,
Зи болои асп андар омад ба пой [12, 95].*

Барои тасдиқи он, ки пешояндҳо бо ашқоли мухталифи худ дар «Шоҳнома» доираи истеъмоли густурда доранд овардани порчаеро аз пушаймонӣ ва афсӯс хӯрдани Афросиёб, ки дар он дар шаш маврид пешояндҳо гуногун истифода шудаанд, зарур мешуморем:

*Нигаҳ кард Афросиёб аз қарон
Чунин гуфт бо номвар меҳтарон,
Ки гар то шаб ин ҷанг ҳам з-ин нишон
Миёни далерону гарданқашон
Бимонад, намонад саворе ба ҷой,
Набоист қардан бад-ин разм рой [12, 178].*

Дар як байт аз ду шакли як пешоянд истифода қардан дар «Шоҳнома» зиёд ба ҷашм мерасад, ки ин ҳам ба талаби назм мувофиқ аст Масалан, дар байти зер ду шакли як пешоянд – «аз» ва муродифи мутлақи он «зи» истифода шудааст:

*Ҷаҳон гуфти аз диръу аз ҷавшан аст,
Ситора зи нуки синон равшан аст [12, 120].*

Дар мисраи якуми байт шакли «аз», ки ду маротиба истифода шудааст, тобиши аз чизе иборат будани чизеро ифода кунад, дар мисраи дуюм шакли «зи» сарчашмаи амалро нишон медиҳад.

Дар байти зер бошад, дар мисраи аввал *ифодаи «аз ӯ»* дар забони муосир пешоянди «ба», яъне «ба ӯ» мувофиқ аст, дар мисраи дуюм бошад, шакли ихтисори «аз» бо ҷонишини «ӯ» – «з-ӯ», яъне «аз ӯ» - «аз вай» барои ифодаи тобиши сарчашмаи амал истифода шудааст:

*Бихандид аз ӯ Рустами пилтан,
Шуда тира з-ӯ ҷашми он анҷуман [12, 35].
Чунин дод посух, ки ман Рустамам,
Зи Дасти Сомам, ҳам аз Найрамам [12, 63].
Зи фарзанди кушта бупечад дилам,
Замон то замон ҷон зи тан бугилам [12, 42].*

Дарвоқеъ, дар баробари дигар вохидҳои забонӣ, аз ҷумла пайвандакҳо¹ пешояндҳо низ шаклҳои гуногун дошта метавонанд. Махсусан, дар назм барои риояи вазн ба ҷойи «аз» шакли «зи» истифода мешавад. Бо тақозои талаботи назм ба ҷойи пешоянди «ба» омадани «бар» (*худи «бар» пешоянд аст, яъне дар аксар маврид «ба» ва «бар» ба ҷойи якдигар омада метавонанд*) ва «бад» дар «Шоҳнома» истисно нест:

*Бишуд тез бо лашқари ғуриён,
Бад-он суд ҷустан сар омад зиён [12, 154].
Пазирем бар шаҳри Мозандарон,
Бубахшем бар кехтару меҳтарон [12, 96].*

*Бигуфтам, ки чандон бар ин бар ниҳам,
Ҳама некуиҳо ба духтар диҳам. [12, 37]*

«Бар»- и дуюм дар ин байт пешоянд набуда, балки ҳамгуни он – натиҷа, ҳосилро ифода мекунад. Аммо дар ду байти зер «бар» бар ивази «ба» омадааст:

*Чунин аст фармони ҷархи баланд,
Ки бар бегуноҳон наёяд газанд [12, 45].
Чу хоҳӣ, ки пайдо кунӣ гуфтугӯӣ,
Бубояд задан сангро бар сабуй [12, 45].*

Дар як мисраи истифодаи ду шакли пешоянди «ба» низ бисёр ба назар мерасад:

*Синар бар сару теги ҷиндӣ ба мушт,
Аз он номдорон ду баҳра бикӯшт [12, 178 (8)].*

¹Ихтисори пайвандакҳо дар «Шоҳнома» аз ҳама бештар аст: масалан, «в-ар» ба ҷойи «ва агар», «в-аз» ба ҷойи «ва аз», «к-он» ба ҷойи «ки он» ва ғ.

Инчунин шаклҳои «эдун» (акнун, ҳоло; ба ин тариқ, ин тавр), «або» (бо), ба ҷойи шакли «ба он»-»бад-он» низ аз истеъмол истисно набудаанд.

Гар эдун, ки донӣ, ки ман кардам ин
Маро хонд бояд Ҷаҳнофарин (Дақиқӣ).

Ҳам эдун ҷаҳон бар ту созам сиёҳ
Абар хок орам туро ин кулоҳ [12, 70]
Або Раҳи бар хира пайкор кард,
Бад-, к-ӯ сари хуфта бедор кард [12, 61].

Ҳамегашт Авлод дар марғзор,
Або номдорон зи баҳри шикор [12, 69].
Ки то бингарад, к-ӯчи мард аст хвад,
Або ӯ зи баҳри ҷӣ кардаст бад [12, 69].

Ҳамин тавр, мо дар «Шоҳнома» пешоянди «дар»-ро дар шакли «андар» зиёд воমেҳурем:

Ҳамон, ки бахиоииши Кирдгор
Фароз омадаст **андар** ин рӯзгор. [12, 58]
Саросар суханҳо ҳама бозгуфт,
Суханҳо, ки рафта буд **андар** нухуфт [12, 36].
Ту Хуришед гуфтӣ ба банд-**андар** аст,
Ситора ба ҳамми каманд-**андар** аст [12, 67].

Дар байти охир ду даъфа ба манои «банд шудан» омадааст, ки ин гуна истеъмол шудани «андар» шоҳиди сервазифа будани он аст.

Пешоянди «андар» дар дохили таркибҳои устувори маҷозӣ низ ба таври васеъ кор фармуда шудааст:

Сад андар сад ин дашт ҷойи ман аст,
Баланд осмонаш ҳавои ман аст [12, 63].

Масалан, бо воҳидҳои якхелаи луғавӣ, ки бештар бо луғатҳои соматикӣ сохта мешаванд, дар сохтани чунин таркибҳои устувор бештар пешояндҳои «ба» ва баъзан «то» ба кор меравад: **сар то сар** – пурра, батамом, ҳамагӣ. Ин таркиби пешояндӣ дар шакли мураккаб бо ёрии миёнбанди «о», аз такрори як калима маҷозан зиёд истифода шудааст ва ашқоли зиёди дигари он мисли **сар то по, сар то ба по, сар то ба сар, аз сар то по, аз сар то ба по (саросар, саропо)** ва ғ. низ воমেҳурад,

Чу туркон шуниданд гуфтори ӯй,
Саросар сӯйи разм карданд рӯй.
Далерони Эрон **саросар** сарон
Ба даст андарун гурзҳои гарон [12, 154].
На шоҳаш бимонему не лашқараш,
Бигирем **сар то ба сар** кишвараиш [12, 46].
Саросар суханҳо ҳама бозгуфт,
Суханҳо, ки рафта буд **андар** нухуфт [12, 36].
Чу ин дoston **сар ба сар** бишнавай,
Беҳ ояд туро гар ба зан награвӣ [12, 47].
Бад-ӯ гуфт модар, ки «Ин рой нест,
Туро бо ҷаҳон **сар ба сар** пой нест» [11, 94].
Биёбон ҳама **сар ба сар** бингарид,
Ҷуз аз тирагӣ шаб ба дида надид [12, 61].

Вожаҳои мураккаби «**яксар**» ва «**яксара**»-ро муродифи ифодаҳои «**саросар**», «**сар ба сар**» ва «**сар то сар**» шумурдан хато нест:

Битобид з-он сон зи бурҷи бара,
Ки гетӣ ҷавон гаит аз ӯ **яксара** [11, 46].
Кашидаи саропой **яксар** дувол²,
Синаҳбад бурид он сари беҳамол [11, 51].
даст ба даст – ҳамроҳ, якдилона, бо ҳам мувофиқ;
кифт ба кифт – якҷоя;
шона ба шона – муташаккилона;
рӯ ба рӯ – ошқоро, мустақим;

²Дувол – 1. мақр ҳила, фиреб; 2. Тасма, миёнбанд

пушт ба пушт – аз ҳам ҳимоят кардан;
мӯ ба мӯ – дақиқкорона;
тан ба тан – як ба як;
зону ба зону – мустақим;
гардан ба гардан – якҷоя, дӯстона;
по ба по – баробар рафтан;
қадам ба қадам – пайваста, бодикқат ва ғ.

Аммо инро низ қайд кардан бамаврид аст, ки чунин таркибҳои пешояндӣ бо қабати луғавии вожаҳои марбут ба табиат низ шаклгирӣ менамоянд, ки маъноӣ маҷозӣ доранд ва воситаҳои грамматикӣ дар онҳо мухталиф аст. Масалан, бо калимаҳои ифодакунандаи замон чунин таркибҳои пешояндиро чи дар забони адабии мусир ва чи дар «Шоҳнома» мушоҳида кардан имконпазир аст:

рӯз то рӯз – торафт, рафта-рафта, ба тадрич;
рӯз ба рӯз – пайваста, мудом, рафта-рафта, ба тадрич;
Ҳуриши додашон андаке ҷонсипуз,
Бад-онро гузоранд рӯзе ба рӯз [12, 48].
Рӯз то шаб – мутасил, бетанаффус;
рӯзу шаб – ҳама вақт, пайваста;
шабу рӯз – беист, бидуни танаффус;
рӯз то ба шаб – беист, тамоми рӯз;

Қабати луғавии ифодакунанди макон низ бо ёрии воситаҳои мухталифи грамматикӣ дар сохтани таркибҳои устувори пешояндӣ фаъоланд. Масалан, таркибҳои устувори пешояндии зеринро, ки чи дар гуфтугӯӣ ва чи дар нутқи хаттӣ, инчунин дар «Шоҳнома» низ мушоҳида менамоем, дар рангорангии нутқ нақши барҷаста дошта метавонанд:

Аз қарон то қарон – тамоми ҷой, ҳама ҷойи чашмрас:

Супурд он чи дид аз қарон то қарон,
Ба Аржанг – солори Мозандарон [12, 48].

«дар ба дар» – дар ҳама ҷой

Шакли мазкур имрӯз ҳам дар забони тоҷикӣ серистеъмол буда, ғайр аз маконро ифода кардан ба маъноҳои **оворагард, бехонавудар, беманзил** ва ғ ба қор меравад.

Бигуфташ ба роз ин сухан дар ба дар,
Ки душман чӣ сода ҳама бо писар [11, 48].

дашт ба дашт – масоҳати зиёд, роҳи дуру дароз;

сахро ба сахро – масофаи дуру дароз;

кӯҳ ба кӯҳ – оворагӣ, гаштугузори роҳи дур

аз замин то осмон – батамом, ҳама ҷой.

Дар чунин таркибҳо устувори пешояндӣ санъатҳои бадеии **муболиға, истиора ва иғроқ** ҷойи намоёнро ишғол мекунад, ки ин ба хусусияти фразеологизмҳо пурра мувофиқат мекунад.

Чунин таркибҳоро мо дар шакли **дашту сахро, кӯҳу дашт, кӯҳу сахро, замину осмон** ва монанди ин мушоҳида карда метавонем. Масалан, «дару дашт» ки таркиби маҷозӣ аст ва тавассути он санъати бадеии муболиға истифода шудааст:

Дару дашт шуд нур зи гарди савор,
Пароканда гаштанд бар кӯҳу гӯр [12, 48].

Сурат гирифтани чунин алоқамандӣ дар таркибҳои устувори соматикӣ бидуни пешоянд, вале тавассути воситаи дигари грамматикӣ – яъне пайвандаки пайвасти «-у» имкон дорад.

Афту андом, дасту пой, пӯсту устухон, даҳану дандон, рағу пай, ришу фаш, тану туш, сару сина, лабу дандон, лабу даҳон, забону дандон, шаклу башара, дилу чигар, дилу гурда ва ғ.

Таркибҳои мавҷуданд, ки як компоненти онҳо агар вожаи соматикӣ, яъне унвони узви бадан бошад, компоненти дигар метавонад исми маънӣ бошад ва доираи истеъмоли чунин таркибҳои устувори маҷозӣ дар забони тоҷикӣ хеле густурда аст: **сару савдо, дилу ният, дасту доман, қуввату дармон,**

Компонентҳо дар таркибҳои амсоли **мақсаду маром, майлу хоҳиш умеду орзу, ишқу муҳаббат, талабу даъво, саъю кӯшиш** ва ғ. характери муродифӣ доранд, яъне аз ду шакли муродифии як калима бо мақсади рангорангӣ ва таъсирбахшии нутқ, инчунин услуб якҷоя, муштарак истифода мешаванд.

Асосҳои феълӣ дар сохтани таркибҳои муродифии даву тоз, гиру дор, рафту о, шину хез, хӯру хоб, доду гирифт ва ғ. ғаёланд. Вале баъзан ҷузи дуюм маъноӣ луғавӣ надорад ё дошта бошад ҳам, аз маъноӣ аслии худ дур рафтааст: даву ғеч, тану туш, пову пар, гиру мон, заду хӯрд, дам ба дам, такрор ба такрор, рӯз то рӯз, пай дар пай, сол то сол, аср ба аср ва ғ.

Дастам бигирифт **по ба по** бурд,

То шеваи роҳ рафтан омӯхт [Эраҷ Мирзо].

Таркибҳои устувори гуногун, ки ҷузъҳои луғавиашон муносибати тазодӣ дошта, воситаи алоқаашон як пешоянд аст, чи дар нутқи хаттӣ чи дар нутқи шифоҳӣ серистеъмоланд. Дар ташкили чунин таркибҳои устувор ба ҳайси алоқии грамматикӣ бештар пешоянди «то» истифода мешавад. Ин таркибҳои бештар барои ифодаи ҳаҷму миқдор истифода мешаванд:

сар то по – батамом (*таркиби мазкур ашқоли «саропо», «аз сар то по», «аз*

сар то ба по» низ дорад);

шаб то рӯз – пайваста, беист,

шаб то сахар – ишора ба замони тӯлонӣ;

пагоҳ то бегоҳ – мунтазам;

зан то мард – ҳама; (зану мард), миқдори тзӣёди тахминӣ

хурд то калон – ҳама; (хурду калон)

Чунин қабатҳои таркибан устувор бо ҷузъҳои луғавии классикии монанди **кеҳу меҳ, кехтару меҳтар, майманаву майсара, чину мочин**

ғарбу шарк, чанубу шимол, тағу рӯ, тағу тор, болову поён, баҳру бар замини осмон, боғу роғ ва ғ. дар «Шоҳнома» ҳеле зиёд вохӯранд ва аз доираи истеъмол берун нестанд.

Бо воҳидҳои гуногуни луғавӣ, ки бо ду пешоянд сохта шуда, тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд, монанди

аз шаб то сахар – ба замон далолат мекунад ва ин ҷо ба муддати дароз ишора шудааст;

аз маймана то майсара – ишора ба макони паҳновар, сервусъат;

аз маширқ то мағриб – ишора ба макон сервусъат;

аз хурд то калон – тамоми мардум;

аз пир то ҷавон – саросар, пурра, ҳама;

аз пир то барно – ҳама, батамом;

аз зан то мард – ҳама;

аз худӣ то бегона – саросар, пурра, ҳама

дар «Шоҳнома» дар шакли густурда вохӯрдан имконпазир аст.

Дар як мақолаи ҳаҷман на чандон калон ҳама он чизе, ки лозим ба гуфтан аст ҷойгир намудан аз имкон берун аст. Баҳси мо дар хусуси воҳидҳои пешояндии устувор ва ҳолатҳои истифодаи ин пешояндҳо ба ҳайси васоити грамматикӣ ногузир идома хоҳад ёфт ва он чи, ки ин ҷо рӯйи коғаз оварда нашуд, гуфта хоҳад шуд.

Адабиёт:

1. Арзуманов С.Д., Ахрори Х.А., Бегбуди М.М. Русско-таджикский словарь. – М.: Русский язык, 1985. – 213 с.
2. Даль Владимир Пословицы и поговорки русского народа. – М.: Эксмо-пресс, 2000. – 617 с.
3. Калонтаров Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.
4. Калонтаров Я.И. Мудрость трёх народов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 430 с.
5. Луғати мухтасари тоҷикӣ-русӣ. (Краткий таджикско-русский словарь). – Душанбе: Маориф, 1988 – 494 с.
6. Молоткова А.И. Фразеологический словарь русского языка: под ред. 3-е изд. – М.: Русский язык, 1978. – 543 с.
7. Муслимов М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ (Фразеологические единицы современного литературного языка с арабскими лексическими элементами). – Душанбе, ТНУ, 2009. – 188 с.
8. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка. – М.: Высшая школа, 1976. – 320 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе, 1963. – 952 с.
10. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1963. – 952 с.
11. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1975. – 213 с.
12. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 477 с.
13. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1987. – 320 с.
14. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 3. – Душанбе: Адиб, 1987. – 320 с.
15. Хушенова С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190 с.
16. Шанский Н.М. и др. 700 фразеологических оборотов русского (700 Ибораи фразеологии забони русӣ). – М.: Русский язык, 1982. – 11 с.

Калидвожахо: забон, воҳид, таркиб, пешоянд, устувор, грамматика, маънои асли, лугавӣ, муодил, серистеъмол, «Шоҳнома», шакл, ҷузъ.

Аннотация

УСТОЙЧИВЫЕ ПРЕДЛОЖНЫЕ СОСТАВЫ В «ШАХНАМЕ»

В статье рассматриваются структура, лексико-грамматическое значение устойчивых языковых компонентов, образованных из самостоятельных слов и первообразных предлогов и их широкое использование в таджикском языке. Материал статьи основан на стихах Фирдоуси из его «Шахнаме». После введения, в котором рассматриваются преимущества и богатство лексической структуры таджикского языка, автор упоминает первообразных предлоги таджикского языка и подчеркивает важность и грамматическое значение этих компонентов. Автор также отмечает, что использование этих устойчивых составы в стихах отличается от прозы. Следует отметить, что на протяжении всей истории некоторые из предлоги претерпели изменение формы, и в качестве примеров для подтверждения идеи используются формы «edar» и «edun». Автор считает эти соединения «устойчивым» из-за того, что они редко меняют свою форму. У каждой композиции может быть свой лексический эквивалент. Автор перечисляет лексические эквиваленты некоторых компонентов для подтверждения идеи. (Например, колено к колену - прямое; день до ночи - непрерывное, безостановочное и т. д.) Автор рассказывает о парные составы и подчеркивает их важность в разнообразии речи. Иногда подчеркивается, что два компонента синонимичных отношений используются вместе и обеспечивают красноречие, его силу. Статья отвечает потребностям дня с точки зрения глубины и в полной мере способствует развитию языковых навыков и речевого развития учащихся.

Ключевые слова: язык, единица, композиция, предлог, стабильный, грамматика, исходное значение, лексический, эквивалент, пригодный для использования, *Shahnameh*, форма, компонент.

Annotation

STABILITY OFFERED COMPOSITIONS IN «SHAHNAMA»

The article examines the structure, lexical and grammatical meaning of stable linguistic components formed from independent words and original prefixes, and their widespread use in the Tajik language. The material of the article is based on the verses of Ferdowsi «Shokhnoma». After the introduction, which examines the advantages and richness of the lexical structure of the Tajik language, the author mentions the original prefixes of the Tajik language and emphasizes the importance and grammatical meaning of these components. The author also notes that the use of these enduring works in poetry is different from prose. It should be noted that throughout history, some of the prefixes have undergone a change in shape, and the forms «edar» and «edun» are used as examples to support the idea. The author considers these compounds «stable» due to the fact that they rarely change their shape. Each composition can have its own lexical equivalent. The author lists the lexical equivalents of some of the components to support the idea. (For example, knee to knee - straight; day to night - continuous, non-stop, etc.) The author talks about the composition of the pair and emphasizes their importance in the diversity of speech. It is sometimes emphasized that the two components of a synonymous relationship are used together and provide eloquence, its power. The article meets the needs of the day in terms of depth and fully contributes to the development of language skills and speech development of students.

Keywords: language, unit, composition, preposition, stable, grammar, original meaning, lexical, equivalent, usable, *Shahnameh*, form, component.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулзода Наврӯз Давлатович, номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 935155601; Почтаи электронӣ: gulzod49@mail.ru

Сведения об авторе: Гулзода Навруз Давлатович, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики языкознания Таджикский государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 935155601; Электронная почта: gulzod49@mail.ru

About the author: Gulzoda Navruz Davlatovich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Linguistics, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone: +992 935155601; Email: gulzod49@mail.ru

НАҚШИ ЗАБОНИ МИЛЛӢ ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ ЧАВОНОН

Барои он ки мардум бо якдигар муттаҳидӣ пайдо кунанд миллатро ташкил намоянд, воситае беҳтар аз забон вучуд надорад. Забон ҳамчун зухуроти ҷамъиятӣ, натиҷаи фаъолияти ақлонии инсонро ба ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият муайян менамояд. Он манфиатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии як миллати тамаддунофарро муқаррар намуда, неру, қудрат ва тавоноие дорад, ки худро дар тури ҷараёни ниҳоят мураккабу пурпечу тоби таърихӣ, аз муборизаҳо, бурду бохт ва садоқату хиёнатҳо муҳофизат менамояд.

Яке аз омилҳои, ки бунёди забони миллиро метавонад тағйир диҳад, ин раванди ҷаҳонишавӣ мебошад. Ҷаҳонишавӣ ин гирдбоди азимест, ки аз роҳаш ҳар чизи сабуку бебунёдро аз байн мебарад. Ҳамин гуна унсурҳои бебақои забони миллий низ дар гирдбоди ҷаҳонишавӣ тоб наоварда, аз байн меравад. Ба забони миллий ҳатто равобити муқаррарии байниҳамдигарии халқҳо ва тамадунҳо таъсир мерасонад.

Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба забони миллий таваҷҷуҳ ва алоқамандии бевосита доранд ва чунин баён намуданд: *«Барои ман забони тоҷикӣ на танҳо воситаи гуфтугӯю муошират ба шмол меравад, балки болотар аз он, шиносномаи миллати азизам, руҳи поки гузаштагонам ва оинаи осри ниёконам мебошад. Аз ин рӯ, ман ба ин забони шеваи шоирона сидқан арҷ мегузорам, бо ҳисси баланди ватандӯстӣ аз минбарҳои баланд бо ин забон сухан мегуям, аз лаҳни шакарину дилнишиниаш лаззати маънавӣ мебарам ва ҳастиямро бо ҳастии забон пайванд мекунам»*. Ҳар фарди бонангу номуси ватан барои поку бенуқсон нигоҳ доштани забони миллий ва ҳифз намудани он аз хатарҳои ҷаҳонӣ бояд одоби муошират, суханварӣ, забондонӣ ва худшиносии миллий дошта бошад ва онро барои ҷавонону донишҷӯён ва наслҳои оянда омӯзонад.

Ин аст, ки забондонони тоҷик, пеш аз он ки истиқлолияти сиёсии миллии худро таъмин намоянд, заминаҳои истиқлолияти забонии худро бо қабули «Қонун дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мустаҳкам намуда, барои суфта намудани забони миллий тағйирот ворид сохтанд, ки ин сиёсати давлатӣ дар самти забон ба таври оқилона ба роҳ монда шудааст.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи забон қабул кардааст, сиёсати оқилонаи давлатро дар самти забон нишон медиҳад, ки ин ҳифзи забони давлатӣ ва дигар забонҳои ҳудуди ҷумҳуриро таъмин менамояд.

Таъсири омилҳои беруна ва дигаргуниҳои манфие, ки дар ҷамъият рух медиҳанд, дар забон инъикос меёбанд, ки боиси таназули забон ва сабаби азбайнравии он гаштаниш мумкин аст. Барои он, ки ин таназулҳо дар забони миллий пайдо нашаванд дар ҷамъият, хусусан дар ҷавонон мазмуну моҳияти истиқлолияти забони миллий, худшиносии миллий, ифтихори миллий ва ваҳдати ягонагии миллатро бедор намудан лозим аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон боварӣ зоҳир намуда чунин тазаккур доданд: *«...Бояд пеш аз ҳама, ҷавонони мо мазмуну моҳияти истиқлолият, худшиносӣ, ифтихори миллий ва ваҳдати ягонагии миллатро дарк намоянд. Зеро инҳо мафҳумҳои мебошанд, ки ҳар як ҷавон дер ё зуд барои фаҳмидани мазмуни аслии онҳо мекушад. Воқеан, донишгари ин масъалаҳои тақдирсоз барои ҷавонон ҳеле муҳим аст, зеро онҳо, масъулияти бунёди ҷомеаи навинро бар дӯш мегиранд, мақсаду ҳадафҳо ва роҳи пешгирифти моро идома медиҳанд»*.

Барои баланд бардоштани ҳувияти миллий ва ваҳдати миллии мардум зарур аст, ки меъёри забони адабӣ ҳамчун забони миллий қабул гардад.

Сарвари давлат ба мушкилиҳои мавҷуда нигоҳ накарда, бо умеди роҳнамоии ҷавонон ба фардои нек ва ҳидрати онҳо ба бақои забони миллий, давлати аҷдодӣ, дастбӣ ба мустақилияти комил, ҳувият ва эҳёи арзишҳои миллий пайваستا мулоқотҳо анҷом медиҳанд. Дар натиҷаи ғамхориҳои пайдарпайи Роҳбари давлат таваҷҷуҳи ҷомеа ба забонмӯзӣ зиёд гардида, ҳавасмандӣ барои бунёди забони миллий боло рафта, ин тадбир барои ба насли оянда вогузор намудани забони софу беолоиши миллии бенуқсон боис хоҳад шуд.

Дар робита ба нақши забони миллий дар ташаккули худшиносии ҷавонон Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастуру ҳидоятҳо намуда, нисбат ба онҳо анҷом

додани тадбирҳои муайянро аз ҷомеаи шахрвандӣ, сохторҳои идорӣ ва мактабу оила тақозо намуданд, зеро дар ҳамаи ҷанбаҳои фаъолият ҷавонон дар сафи аввал қарор доранд.

Ин вохӯриҳои пайваста барои насли ҷавони кишвар сарнавишти таърихӣ дошт. Қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» саривақтӣ буда, асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, тарбия, ташаккул ва камолоти ҷавононро муқаррар намуда, принципҳо ва тадбирҳои татбиқи сиёсати давлатро дар соҳаи истифодаи пурсамари неруи зеҳнӣ ва маънавии онҳо, ки ба манфиати ҷамъият равона мешавад, муайян мекунад. Ба назари мо барои расидан ба ин ҳадаф бояд ҷунин шартҳои иҷро намуд:

1. Дар иқтибоси калимаҳо меъёрро бояд ба назар гирифт.
2. Тарҷумаи саривақтии истилоҳотро бояд таъмин намуд.
3. Истилоҳоти тарҷумашудаи забони адабиро дар миёни мардум тавассути воситаҳои ахбори омма, наشري китобҳои илмиву таълимӣ ва бадеӣ бояд дуруст ба роҳ монд.

Адабиёт:

1. Суханҳои ҳикматомӯзи Президент Эмомалӣ Раҳмон дар бораи забон (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Зафар Шералӣ Сайидзода). – Душанбе: Бунёди забон, 2015. – 116 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ш.Душанбе, 5 октябри соли 2009, №553.

Манбаъ аз интернет:

3. <http://harakat.tj>

Калидвожаҳо: забон, забони миллӣ, ташаккули ҳудудиҳои ҷавонон, мардум, миллат, ҷамъият, бунёди забони миллӣ, ҷаҳонишавӣ, ҳувияти миллӣ.

Аннотация

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ САМОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Таджикский язык охраняется и поддерживается государством как важный фактор стабильности нации и национальной государственности. Поэтому государственная языковая политика как составная часть государственной политики направлена на обеспечение бесперебойного развития государственного языка и других языков республики. На новом этапе общественных отношений таджикский язык играет важную роль в статусе государственного языка, в укреплении государственной и национальной государственности, обеспечении развития экономической, социальной и культурной стабильности.

Ключевые слова: язык, национальный язык, формирование самосознания молодежи, народ, нация, общество, создание национального языка, глобализация, национальная идентичность.

Annotation

THE ROLE OF THE NATIONAL LANGUAGE IN THE FORMATION OF SELF-KNOWLEDGE OF THE YOUNG PEOPLE

The Tajik language is protected and maintained by the state as an important factor in the stability of the nation and national statehood. Therefore, the state policy on language as an integral part of state policy is aimed at ensuring the smooth development of the state language and other languages of the republic. In the new stage of social relations, the Tajik language plays an important role in the status of the state language in strengthening the state and national statehood and ensuring the development of economic, social and cultural stability.

Keywords: language, national language, formation of self-awareness of youth, people, nation, society, creation of national language, globalization, national identity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Идизода Соҳибназар, н.и.т., дотсент, декани факултети химияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 934444631

Сведения об авторе: Идизода Соҳибназар, к.т.н., доцент, декан химического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 934444631

About the author: Idizoda Sohibnazar, n.i.t., associate professor, dean of the Faculty of Chemistry, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 934444631

НАҚШИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР RUШДИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА ИРТИБОТИ БАЙНИФАРҲАНГӢ

Забон унсури асосӣ ва нишондиҳандаи фарҳангу тамаддуни миллат буда, дар рушди давлатдорӣ миллии низ нақши асосӣ мебозад. Таърихи башарият, махсусан таърихи давлатдорӣ ориёӣ нишон медиҳад, ки давлатҳои бостонӣ мо ҳамеша кӯшиш мекарданд, ки барои устувор сохтани пояҳои давлатдорӣ ва ба вучуд овардану мустаҳкам сохтани давлатдорӣ миллии ва ваҳдати ягонагӣ аз унсури забонӣ истифода бурда, барои густариши забони модарӣ марзу буми ҳеш тадбирҳои мушаххас андешанд.

Бузургдошти забони давлатӣ-ин арҷ гузоштан ба таъриху фарҳанги миллат аст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ҳар як фарди соҳибзабон забони тоҷикиро, ки ҳастии миллат маҳсуб меёбад, азхуд кунад ва ба воситаи он ҳувият ва фарҳанги миллии худро ҳифзу гиромӣ дорад.

Забони тоҷикӣ дар мақоми забони давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, дар ҷандин суннати ҳаттӣ то замони мо ташаккул ёфтааст. Давраи нави таърихи забони тоҷикӣ аз асрҳои VIII-IX мелодӣ оғоз ёфта ва он дар рушди меъёрҳои адабии ин забон нақши муҳим дорад. Дар оғози давраи мазкур забони тоҷикӣ (форсӣ ва ё форсии дарӣ) дар аҳди Сомониён дар мақоми забони давлатӣ қарор гирифта, аз он давра ба баъд ин забон дар ҳама сабақҳои адабӣ ташаккул пайдо кардааст. Забони тоҷикӣ дар даврони Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақоми забони давлатӣ дар қорҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангии кишвар дубора ба таври озод мавриди истифода қарор дода шуд. Ин забон ҳамчун забони давлатӣ дар замони Истиқлол омили муҳими иттиҳод ва ҳамбастагии миллатҳо ва халқиятҳои сокини ҷумҳурӣ ва тоҷикон бурунмарзӣ маҳсуб мешавад. Имрӯз забони тоҷикӣ дар робита бо кишварҳои ҳамзабони минтақа ва тақвияти рушди пайвандҳои муштараки фарҳангӣ бо мардумони Эрон, Афғонистон ва ҷомеаи форсизабонони ҷаҳон нақши бузург дорад, ки инро дар ҷаҳолияти Анҷумани «Пайванд» ва робитаи форсизабонони ҷаҳон ба ҳубӣ метавон мушоҳида кард. Дар замони Истиқлоли давлатӣ забони тоҷикӣ дар таҳким ва густариши робитаҳои фарҳангӣ бо тоҷикони сокини ҷумҳуриҳои Узбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, Федератсияи Россия, ҳамчунин тоҷикони сокини кишварҳои Аврупо ва Штатҳои Муттаҳидаи Амрико нақши муҳим дорад.

Дар иртибот ба рушди солими равандҳои ҳамгирӣ миёни миллатҳо ва кишварҳои дуру наздик ҳимояи забони тоҷикӣ ҳамчун омили пайвандгари миллатҳо ва халқиятҳои сокини ҷумҳурӣ дар рушди муносибатҳои ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ иқтисодӣ ба хоҳири манфиатҳои миллии таъмин карда мешавад.

Забони тоҷикӣ ҳамчун омили муҳими пайдории миллат ва давлатдорӣ миллии аз ҷониби давлат ҳимоя ва нигоҳдорӣ мешавад. Аз ин рӯ, сиёсати давлат дар бораи забон ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири сиёсати давлатӣ дар таъмини рушди бомароми забони давлатӣ ва забонҳои дигарӣ ҷумҳурӣ равона шудааст. Забони тоҷикӣ дар марҳилаи нави муносибатҳои иҷтимоӣ дар мақоми забони давлатӣ дар таҳкими давлату давлатдорӣ миллии ва таъмини рушди босуботи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нақши муҳим дорад.

Истиқлол барои рушду ташаккули фарогири забони тоҷикӣ дар мақоми забони давлатӣ имконоти мусоидро фароҳам овардааст. Маҳз дар ин давраи таърихи давлатдорӣ навин забони миллии ҳамчун неру ва омили муҳими иттиҳоди миллату халқиятҳои сокини ҷумҳурӣ ва тоҷикони бурунмарзи пазируфта ва шинохта шуд.

Яке аз ҳадафҳои омӯзиш ва густариши забони тоҷикӣ дар хориҷи ҷумҳурӣ аз ҳадафҳои стратегии давлати Тоҷикистон дар минтақа ва кишварҳои будубоши ҳамватанони мо маҳсуб мешавад.

Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимояи забони тоҷикиро дар хориҷи кишвар таъмин менамояд. Дар иртибот ба ин дар мактабҳо ва марказҳои омӯзиши забони тоҷикӣ дар кишварҳои дигар шароити зарурӣ фароҳам оварда шуда, ин мактабҳо бо дастурҳо ва воситаҳои таълим, ҳамчунин бо адабиёти бадеӣ ва воситаҳои ахбори омма ба забони тоҷикӣ таъмин карда мешаванд. Манбаи дигар ин истифода аз сайтҳои тоҷикӣ интернет барои ҳамватанони сокин дар кишварҳои дигар мебошад.

Хулоса бо таъсири чунин омилҳо, хосса нехзатҳои илмию фарҳангии фарзандони фарзонаи халқи тоҷик забони тоҷикӣ-форсӣ дар давоми бештар аз ҳазор сол яке аз бузургтарин забонҳои илмию байналмилалӣ гашт. Тамоми давлатҳои турктабори Осиё аз Ғазнавиён то Салҷуқиён, Қарахониён, давлати Хоразмшоҳиён, империяи Чағатоиён, Темур ва Темуриён, империяи Муғулҳои бузург дар Ҳиндустон, империяи Туркони усмонӣ, ки қисме аз мамлакатҳои Аврупои шарқиро дар даст доштаанд, давлатҳои Шайбониёну Манғитиҳо ва кулли давлатҳои туркӣ ба забони тоҷикӣ эҳтиром мегузоштанд, забони тоҷикӣ-форсиро забони давлатии худ, забони илму дини худ эълон доштанд ва ҳамеша аз ин лиҳоз дарборҳои худро аз донишмандони тоҷик зиннат меоданд ва ҳатто бештари вақт сарвазирони худро аз намояндагони тоҷик таъйин мекарданд.

Аз ин ҷиҳат, моро зарур аст, ки пайваста барои бегазанд нигоҳ доштани забони давлатиамон талош намоему рисолати соҳибзабониамонро иҷро кунем ва онро аз ҳар гуна таҳдидҳои ҷаҳони муосир ҳифз созем. Мо тавассути васоити ахбори омма аз ҷамаи ғановат ва сарвати забони миллиамон истифода карда, намунаҳои беҳтарини онро ба мардум ва ҷомеаи ҷаҳонӣ пешкаш намоем.

Адабиёт:

1. Суханҳои ҳикматомӯзи Президент Эмомалӣ Раҳмон дар бораи забон (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Зафар Шералӣ Сайидзода). – Душанбе: Бунёди забон, 2015. – 116 с.
2. Қонуни ҚТ «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ш.Душанбе, 5 октябри соли 2009, №553.

Манбаъ аз интернет:

3. <http://harakat.tj>

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, рушди ҳудудиҳои милли, иртиботи байнифарҳангӣ, фарҳанг, тамаддун, миллат, густариши забони модарӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлат.

Аннотация

РОЛЬ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОЗНАНИЯ И МЕЖКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Язык как часть национальной культуры прошел долгий исторический путь. Таджикский язык от начала и до наших дней наряду с языком управления и труда выполнил также задачу соединения разных народов и наций. Таджикский язык – это язык сопереживания, язык науки и культуры, язык мира. Основатель национального мира и единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Дistinguished Эмомали Рахмон на первой странице своей книги «Язык нации – существование нации» справедливо сказал: «Только язык хранит в своей памяти настоящую и правдивую историю нации». К счастью, таджикский язык, который сегодня является государственным языком Республики Таджикистан, на протяжении веков постепенно развивался и совершенствовался, несмотря на множество трудностей. В годы национальной независимости нашей страны таджикский язык приобрел высокий статус государственного языка в политической, социальной, экономической и культурной сферах и как государственный язык считается важным фактором единства и солидарности всего народа. наций и народов республики.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, развитие национальной идентичности, межкультурное общение, культура, цивилизация, нация, распространение родного языка, Республика Таджикистан, государство.

Annotation

THE ROLE OF THE TAJIK LANGUAGE IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL SELF-KNOWLEDGE AND INTERCULTURAL RELATIONSHIPS

Language as part of national culture has a long historical journey. The Tajik language, from the beginning to the present day, along with the language of government and work, has also fulfilled the task of connecting different peoples and nations. The Tajik language is the language of empathy, the language of science and culture, and the language of peace. The founder of national peace and unity -

the leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, rightly said in the first page of his book "The language of the nation - the existence of the nation": "It is only the language that keeps the real and true history of the nation in its memory". Fortunately, the Tajik language, which today is the state language of the Republic of Tajikistan, has gradually developed and improved over the centuries, despite many difficulties. At the time of our country's national independence, the Tajik language gained a high status as the state language in the political, social, economic and cultural spheres, and as the state language, it is considered an important factor in the unity and solidarity of the nations and peoples of the republic.

Keywords: *language, Tajik language, development of national identity, intercultural communication, culture, civilization, nation, expansion of mother tongue, Republic of Tajikistan, state.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиев Чамшед Абдурасулович, омӯзгори кафедраи назария ва амлияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

Сведения об автора: Валиев Джамшед Абдурасулович, преподаватель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

About the author: Valiev Jamshed Abdurasulovich, teacher in the Department of Tajik Philology of the Tajik State University named after Sadridin Any. Phone number: +992 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

ҲИФЗИ ЗАБОНИ МИЛЛӢ АЗ ТАҲДИДҲОИ ҶАҲОНИШАВӢ

«Тоҷикистон имрӯз узви фаъоли беш аз 80 созмони бонуфузи ҳамгироиву ҳамкориҳои бисёрҷонибаи байналмилалӣ буда, бо зиёда аз 140 мамлакати дунё робитаҳои дипломатӣ, ҳамкориҳои судманди тиҷоративу иқтисодӣ ва фарҳангиву гуманитарӣ дорад. Дар ин росто талошҳои пайвастаи мо барои таъмину таҳкими сулҳу субот дар ҳамаи сатҳҳои милли, минтақавӣ ва глобалӣ низ мавриди зикр аст. Маҳз, самараи чунин сиёсат буд, ки чандин ташаббуси муҳими кишвари мо аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дасттирӣ ёфта, мавриди татбиқ қарор гирифтанд ва Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ба ҳайси як кишвари фаъолу боибтикор шинохта шуд».

Эмомалӣ Раҳмон

Забон аввалин ва муҳимтарин рукни ҳастии миллат ба шумор меравад ва яке аз воситаҳои асосии таҳкими ваҳдату ягонагии миллатҳои гуногуни дунё низ мебошад. Забон унсури асосӣ ва таҳкими ваҳдату ягонагии миллатҳои гуногуни дунё маҳсуб меёбад. Забон унсури асосӣ ва нишондиҳандаи фарҳангу тамаддуни миллат буда, дар рушди давлатдорӣ милли нақши муҳим дорад. Забони тоҷикӣ аз қуҳантарин забонҳои дунё ба шумор рафта, дар таърихи ҳастии худ ба шебу фарозҳои зиёде рӯ ба рӯ гашта, то ба имрӯз омада расидааст. Дар дарозии таъхир ин забон ҳамчун сипар барои миллати тоҷик хизмат намуда, арзишу мақоми ҳешро нигоҳ доштааст. Бахусус, дар замони салтанати бузургтарин давлати миллии тоҷикон - давлати Сомониён бо кӯшиш ва ташаббуси ин хонадони миллатдӯст ва ҳувиятгалаб забони тоҷикӣ ба мақому мартабаи олитарин - забони давлатӣ соҳиб шуд ва амирони сомонӣ онро рутбаи «дарӣ», яъне дарбориву давлатӣ доданд. Пас аз барҳам хӯрдани давлати муқтадири Сомониён ва омадани аҷнабиён ба сарзамини мо зарбаи сахте буд барои ин миллати соҳибтамаддун. Бо вучуди беҳокимияти забони тоҷикӣ забони аҳли дарбори аҷнабиён интиҳоб гардида, мақому мартабаи худро дучанд афзуда буд. Гарчанде ки забони тоҷикӣ муддати ҳазор сол забони аҳли дарбор буду, обрӯву эътибори худро нигоҳ медошт дар замони шӯравӣ забони русӣ ҳамчун забони ягонаи байналмилалӣ ва забони давлатдорӣ дар тамоми хоки ин давлат истифода мегарид, ки забони тоҷикӣ ин арзишу мартабаи зиёда аз ҳазорсолаи худро саҳт аз даст дод. «На танҳо дар сиёсату давлатдорӣ дигар истифода нагардид, балки дар муассисаҳои олии таълимӣ омӯзиши забон хеле маҳдуд шуда буд. Ба ғайр аз риштаҳои суханшиносӣ, яъне факултаҳои филологӣ омӯзиши забони тоҷикӣ дар риштаҳои дигар таълими он қатъ гардид. Ин ҳолати руқуд ва сукути забони тоҷикӣ то даҳаи нӯҳуми асри бист давом намуд, то ин ки соли 1989 барои дуввумин бор, дар марҳалаи фурупошии ИҶШС-и собиқ, забони тоҷикӣ мақоми давлатиро соҳиб шуд. Дар пайомади ин рухдоди барои миллати тоҷик бас муҳиму тақдирзо Қонуни Забон аз ҷониби Ҳукумати ҚТ ба тасвиб расид, ки он дар Конститутсияи ҚТ ҳамчун тағйироти ҷиддӣ ва асосӣ ворид карда шуд».

Хушбахтона, бо омадини Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сари қудрат ин забон дубора мақоми давлатӣ гирифта, дар арсаи ҷаҳонӣ шинохта гардид. Маҳз бо омадани Пешвои миллат забон тоҷикӣ аз минбарҳои баланди ҷаҳонӣ садо дода, мақоми таърихӣ худро нишон дод. Сарвари давлат дар ҳар як баромади худ барои поку беолоиш нигоҳ доштани забони ноби тоҷикӣ андешаронӣ карда, ҷавононро барои таҳкими забони тоҷикӣ даъват менамоянд. Баҳри поси забони тоҷикӣ Соли 2008 дар мамлакат бо эҳтимоми бевоситаи Пешвои миллат соли забони тоҷикӣ эълон гардида, дар дарозии он тадбирҳои шоистае баҳри таъмини покизагии забони тоҷикӣ, шинохти мақому манзалати таърихӣ он, ба таври пурра ҷорӣ намудани ҳуҷҷатгузорӣ ба забони давлатӣ дар тамоми муассисаву ташкилот ва корхонаҳои кишвар аз сар гирифта шуда, барои боло бурдани сатҳи забондонии ҷавонон, таъмини фасоҳати забони матбуот ва расонаҳои дигари хабарӣ аз маҷмӯи имкониятҳои мавҷуда босамар истифода бурда шуд [3].

Пешвои миллат маҳз барои огоҳӣ пайдо намудани миллати тоҷик аз забони қадимии худ китоби ноёб «Забони миллат-ҳастии миллат»-ро пешкаши тоҷикон намуд. Ин китоби пурарзиш барои ҳар як ҷавони ҳудогоҳу ҳештаншинос саривақтӣ ва муҳим мебошад. Чун замони имрӯза талаб менамояд, ки ҷавонон аз пайи омӯзиши таърихи гузаштаи хеш пардохта, имрӯзи худро обод намоянд. Воқеан ҳам раванди ногузири ҷаҳонишавӣ, пеш рафтани илму техника ба пешрафти забони бе таъсир буда наметавонад. Тараққиёти босуръати ҷомеа имрӯз ногузир буда, инсон ҳамеша ҳамқадами замону ҷомеа аст. Ҷомеа бар асари пешравӣ ва тараққиёт аз

забон, хусусан, таркиби луғавии он талаботи нав ба навро тақозо дорад. Инсони имрӯза бояд дар навбати аввал дорои саводи хуби забонӣ бошад, фикри худро дар шакли хаттӣ ва шифоҳӣ бемонеа баён карда тавонад, аз санъат ва одоби маданияти муошират ба хубӣ огоҳ бошад. Ин талаби ҷомеа аст ва барои ба амал баровардани ин филолог ё забоншинос будан шарт нест. Бар дӯши ҷавонони имрӯза миқдори зиёди ахбор таҳмил аст, ки на ҳама ин ахборот лозиманд, аз ин рӯ, дар омӯхтани масъалаҳои умда ва зарурии забон баъзан бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Ба андешаи Гулзада Наврӯз «Устодони забон вазифадор ҳастанд, ба донишҷӯён майлу рағбат ва ҳавасмандиро нисбати забонамӯзӣ, ҳисси муҳаббат ва дӯст доштани забони миллиро чун омили аввалини ҳастии миллат бедор намоянд, таърихи забон, сабабҳои то кунун пойбарҷо мондани забони тоҷикиро сарфи назар аз ҳама пастиву баландҳои таърих, мубориза, арҷгузорӣ ва ҷоннисориҳои аҳли илму адабро дар роҳи ҳифзи забон, мавқеи адабиёти оламшумули форсу тоҷик, махсусан, осори безаволи Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Бӯстон»-у «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ, ғазалиёти Ҳофизу Бедил, Камол ва монанди инро ба самъи шогирдон расонанд» [1].

Воқеан ҳам, забони тоҷикӣ дар тӯли таърих ин миллати фарҳангиро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, арзишу мартабаи худро нигоҳ дошта истодааст. Эмомалӣ Раҳмон дар ҳақиқат борҳо дуруст таъкид намудаанд, ки чехраи ҷавонони имрӯз воқеан аз чехраи насли ҷавони солҳои 90 ба кулӣ фарқ мекунад. Бояд мо бо ҳузури Пешвои миллати хеш дар ин асри ҷаҳонишавӣ, ки пайваста моро ба сӯи ҳудодоҳии таърихӣ ва худшиносии миллии даъват намуда, ҳисси ифтихор аз тоҷику тоҷикистони буданро дар вучудамон нусрати тозае ато мекунад, роҳи рӯшану пайдои фардои миллатамонро мунаввар ва ҷароғонӣ нигоҳ дорем.

Адабиёт:

1. Гулзода Н., Зокиров Х. Дастури таълимӣ аз ҷанми забони тоҷикӣ барои курсҳои ихтисосҳои ғайрифиллологӣ. – Душанбе, 2023.
2. Кабилов Ш., Анварӣ С. Забони тоҷикӣ (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаҳои ғайрифиллологӣ). – Душанбе, 2010.
3. Пешвои миллат ва сиёсати забон. – Хучанд: Ношир, 2017. – 360 с.
4. Шарофиддини Рустам . Мақоми забон. – Душанбе: Адиб, 1995.
5. Шукуров М. Забони мо ҳастии мост. – Душанбе: Маориф, 1991.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, миллат, ҳифзи забони миллии, таҳдидҳои ҷаҳонишавӣ, Эмомалӣ Раҳмон, ҷавонон, ғасоҳати забон, «Забони миллат-ҳастии миллат».

Аннотация

ЗАЩИТА НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА ОТ ГЛОБАЛЬНЫХ УГРОЗ

В данной статье, говоря о защите национального языка от угроз глобализации, автор отмечает, что сегодня существуют разные мнения о таджикском языке и исторических предпосылках его происхождения, а также предлагаются некоторые необоснованные и ненаучные предположения и предположения. Поэтому детальное и всестороннее изучение этнической и языковой истории арийской цивилизации и культуры, комплексное изучение таджикского этнонима имеет решающее значение для стабилизации таджикской нации документами и доказательствами ее существования в ответ на заговоры. и ложь врагов и ненавистников таджикского народа. С другой стороны, чтобы повысить политическое, социальное и культурное сознание народа и тем самым укрепить национальное самосознание и связь национальной идентичности таджиков, необходимо знать реальную историю нации, которая является одним из основных способов создания национального менталитета, всесторонней пропаганды объединяющих элементов нации, из которых один из них - поместить самопознание нации в глубину национального мышления путем уважения к истории, языку и национальному культуру.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, нация, защита национального языка, угрозы глобализации, Эмомали Рахман, молодежь, владение языком, «Язык нации – самобытность нации».

Annotation

PROTECTION OF THE NATIONAL LANGUAGE FROM GLOBAL THREATS

In this article, speaking about the protection of the national language from the threats of globalization, the author notes that today there are different opinions about the Tajik language and the historical background of its origin, and some unfounded and unscientific assumptions and assumptions are proposed. Therefore, a detailed and comprehensive study of the ethnic and linguistic history of the Aryan civilization and culture, a comprehensive study of the Tajik ethnonym is of decisive importance in order to stabilize the Tajik nation with documents and evidence of its existence in response to the conspiracies and lies of the enemies and haters of the Tajik people. On the other hand, in order to increase the political, social and cultural awareness of the people and thereby strengthen the national self-awareness and the connection of the national identity of Tajiks, it is necessary to know the real history of the nation, which is one of the main ways to create a national mentality, comprehensive promotion of the unifying elements of the nation, from one of them is to place self-knowledge of the nation in the depth of the nation's thinking by respecting the history, language and national culture.

Keywords: *language, Tajik language, nation, protection of the national language, threats of globalization, Emomali Rahman, youth, language fluency, «Language of the nation - the identity of the nation».*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зокиров Хусрав Ҷобирович, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ назди факултети филологияи тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 937717639

Сведения об авторе: Зокиров Хусрав Джобирович, ассистент кафедры таджикского языка факультета таджикской филологии Таджикский государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 937717639

About the author: Zokirov Khusrav Jobirovich, assistant of the department of the Tajik language at the Faculty of Tajik Philology of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadrididdin Ainy. Phone: +992 937717639

ФАҲМИШИ ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУОДИЛИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Чумлае, ки аз ду ва зиёда чумлаҳои содда ташкил меёбад, чумлаи мураккаб мешавад. Ин таъриф чунин маъно дорад, ки таркиби чумлаи мураккаб аз ду чумлаи содда кам намешавад, вале зиёд шуданашон мумкин аст. Дар чумлаи мураккаб амалу ҳодиса ва фикри шахси ғояндаю нависанда батафсил ва барҷастатар зикр мегардад: Рӯз сафед шуд, босмачиён гирди қалъа ҳам шитобкорона ба тарафи пушти қароргоҳи худ медавиданд (С. Айнӣ).

Чумлаи мураккаб аз чумлаи содда ба кулӣ фарқ мекунад. Чумлаи содда аз як калима ва гурӯҳи калимаҳои бо ҳам алоқаманд, ки дорои як мубтадою як ё якчанд хабар мебошад, ташкил меёбад. Чумлаҳои содда дар таркиби чумлаҳои мураккаб бо ду роҳ алоқаманд мешаванд: пайваст ва тобеъ. Дар чумлаҳои мураккаби пайваст, чумлаҳои содда нисбатан озод ва мустақил мебошанд: Армияи советӣ чун офтоб аз Шарқ ба Ғарб мерафту душман монанди соя аз он мегурехт (Р. Ҷалил, Бозгашт аз бихишт). Дар чумлаҳои мураккаби тобеъ як чумлаи содда ба зарурати пуррашавии маъно аз мазмуни чумлаи соддаи дигар зикр мегардад: Пётр, пеш аз он ки равад, хоҳири ханӯз осуда нагаштаи ҷиҳоди бекасу кӯйро ҷамъ кардани шуд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид). Аз ин мисол чумлаҳои соддара аз ҳам ҷудо хонем, ё нависем ҳам, аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати гуфтору оҳанг онҳо ноқису норавшан мемонанд.

Дар забоншиносии тоҷик чумлаҳои мураккабро аз ҷиҳати сохту таркиб ва ифодаи маъно мазмун ва воситаҳои алоқа ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд: чумлаҳои мураккаби пайваст, чумлаҳои мураккаби тобеъ ва чумлаҳои мураккаби омехта. Чумлаи мураккабе, ки дар он яке аз чумлаҳо асоси буда, чумлаи дигар бо ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба чумлаи асоси тобеъ гардида, онро аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳад, чумлаи мураккаби тобеъ номида мешавад. Чумлаи мураккаби тобеъ аз чумлаҳои мураккаби пайваст бо як қатор хусусиятҳо фарқ мекунад, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

Дар чумлаи мураккаби тобеъ муносибати грамматикӣ ва маъноӣ дар байни сарҷумлаю чумлаи пайрав дида мешавад. Чумлаи мураккаби тобеъ аз сарҷумла ва аз як ё якчанд чумлаи пайрав иборат мешавад. Сарҷумла гуфта чумлаи тобеъкунанда – чумлаи асосии таркиби чумлаи мураккаби тобеъро меноманд, чумлаи пайрав бошад, чумлаи тобеъшаванда аст. Чумлаи пайрав сарҷумларо аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ дода, пуррагии сохту маъноӣ онро таъмин менамояд. Чумлаи мураккаби тобеъ аз чумлаҳои мураккаби пайваст аз ҷиҳати сохт фарқ мекунад. Дар чумлаи мураккаби тобеи пайвандакдор дар аксари мавридҳо пайвандак ба ҳаёти чумлаи пайрав дохил мешавад. Мисол: Ин бемор ҳам бародари ӯ Раҳимдод буд, ки аз тарафи туркманон ба вай Некқдам ном дода буданд.

Дар ин чумла «Ин бемор ҳам бародари ӯ Раҳимдод буд» сарҷумла буда, «аз тарафи туркманон ба вай Некқдам ном дода буданд» чумлаи пайрав аст. Пайвандаки «ки» дар таркиби чумлаи пайрав мебошад. Агар дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ калимаю таркибҳои ҳамнисбат омада бошанд, онҳо ба ҳаёти сарҷумла дохил мешаванд. Мисол: Ҳуррият ҳамин будааст, ки касе ба касе зулм карда наметавонистааст. Сарҷумла дар ин мисол «Ҳуррият ҳамин будааст» буда, чумлаи пайрав «ки касе ба касе зулм карда наметавонистааст» мебошад. Ҷонишини «ҳамин» калимаи ҳамнисбат аст, ки дар таркиби сарҷумла омадааст.

Дар чумлаи мураккаби пайваст бошад, пайвандак ба таркиби ягон чумла дохил намешавад, вай дар байни чумлаҳои содда омада, онҳоро ба ҳамдигар алоқаманд менамояд ва ба ҳамаи чумлаҳои соддаи ҳаёти чумлаи мураккаби пайваст як ҳел тааллуқ дорад. Дар байни ҳиссаҳои чумлаи мураккаби тобеъ аз лиҳози маъно алоқии мустақами ҷудонашаванда буда, яке бе дигаре мазмуну матлабро равшан намефаҳмонад. Баъзан дар таркиби сарҷумла калима, таркиб ва ибораҳои истифода мешаванд, ки чумлаи пайрав маҳз барои шарҳу эзоҳи онҳо меояд. Ин гурӯҳи калимаю таркиб ва ибораҳо дар ҳаёти сарҷумла вазифаи ягон аъзои сарҷумларо адо намуда, дар як вақт барои алоқии байни чумлаи пайраву сарҷумла чун воситаи грамматикӣ хизмат ҳам мекунанд ва онҳоро калимаҳои ҳамнисбат меноманд. Ин восита дар чумлаҳои мураккаби пайваст дида намешавад. Ба ин вазифа ҷонишинҳои ишорати, зарфҳо, калимаи як ва артикли -е меоянд.

Мисолҳо: 1. Баъд меҳостам ҳаминро ҳам гуфта гузарам, ки Ҷалолӣдин ба қариби аз сардории гурӯҳ ба сардории хоҷаги гузашт. 2. Гулбиби як ғунҷаи нашукуфтае буд, ки умеди сад олам шукуфтаҳо дар дил дошт. 3. Ў тарзе гап мезад, ки ғӯё шуморо то ин вақт ҳеҷ гоҳ надида бошад.

Дар чумлаҳои мураккаби тобеъ панҷ хели воситаи алоқа мушоҳида мегардад, ки чумлаҳои пайрав тавассути онҳо ба сарчумлаҳо тобеъ мегарданд: Пайвандакҳо, мутобиқати шаклҳои феълӣ (хабари сарчумлаҳо ва чумлаи пайрав), калима ва таркибҳои ҳамнисбат, оҳанг ва ҷои сарчумлаҳою чумлаҳои пайрав.

Яке аз воситаҳои муҳимтарини алоқа байни чумлаҳои мураккаби тобеъ ин пайвандакҳо мебошанд. Пайвандакҳои тобеъкунанда дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ чумлаҳои соддаеро ба ҳам алоқаманд менамоянд, ки яке аз онҳо асосӣ, мустақил буда, дигаре ба он тобеъ мебошад. Ин пайвандакҳо бар хилофи пайвандакҳои пайваस्तкунанда танҳо чумлаҳоро ба ҳам алоқаманд мекунад. Пайвандакҳои тобеъкунанда муносибатҳои гуногуни маъноии сарчумлаву чумлаи пайравро ифода менамоянд. Пайвандакҳои тобеъкунанда одатан дар таркиби чумлаи пайрав ҷой мегиранд.

Пайвандакҳои тобеъкунанда мувофиқи маъно ва вазифаи синтаксисиашон ба пайвандакҳои замон, макон, тарз, миқдору дараҷа, монандӣ, сабаб, мақсад, шарт, хилоф ва объекти ҷудо мешаванд. Пайвандакҳои сермаъно ва сервазифа буда, ба воситаи он ҳамаи чумлаҳои пайрав ба сарчумла тобеъ шуда метавонанд. Пайвандакҳои то, то ки, чун, модом ки, барои ин ки, дар сурате ки, аз бими он ки низ сермаъно буда, бо чумлаҳои пайрави гуногун меоянд.

1. Пайвандакҳои замон: вақте ки, вақто ки, ҳар вақте ки, дар вақте ки, аз вақте ки, то вақте ки, кадом вақте ки, баъд аз он ки, баъди ин ки, пас аз он ки, пеш аз он ки, ҳамин ки, акнун ки, даме ки, то даме ки, ҳар бор ки, ҳар боре ки, қай ки, ҳоло ки, ҳар гоҳ ки, ҳар гоҳ, ҳар гаҳе ки, ҳангоме ки, дар ҳангоме ки, замоне ки, баробари ин ки. Як гурӯҳ пайвандакҳои замонӣ серистеъмол (вақте ки, баъд аз он ки, пас аз он ки, ҳамин ки, то вақте ки) буда, гурӯҳи дигарашон нисбатан камистеъмол мебошанд (баъде ки, то он ки, аз бозе ки ва ғ.).

Даме ки амакам бар ман хашм мегирифт, боиси хашмаш куфтагӣ ва гуруснагӣ буд (Улуғзода). Вай, ҳангоме ки Акбарро дар пеши дар дид, ба наздаш омад (Раҳим Ҷалил).

Пайвандакҳои макон: ҷое ки, ба ҷое ки, дар ҷое ки, аз ҷое ки, то ҷое ки, дар кучо ки, ҳар ҷо ки: Дар ҷое ки ҳуррият бошад, он ҷо обод мешавад (Айнӣ).

Пайвандакҳои тарз: ба тавре ки, ба тарзе ки, дар ҳолате ки, ба ҳолате ки, бе он ки, бе ин ки. Вай он ғазалро ба ман хонда дода, маъниҳояшро, ба тарзе ки худ мефаҳмид, ба ман эзоҳ дод (Айнӣ).

Пайвандакҳои миқдору дараҷа: ба дараҷае ки, то ба дараҷае ки, ба андозае ки, ба ҳадде ки, ба қадри он ки, ба қад-ре ки, ҳар қадар ки, ҳар қадаре ки, чӣ қадар ки: Иштиҳои ӯ, ба андозае ки аз он пеш надида буд, кушода шуд (Айнӣ). Ҳар қадар ки Ятим аз вай дуртар мерафт, пеши чашми ӯ ториктар мешуд (Айнӣ).

Пайвандакҳои сабаб: азбаски, баски, чунки, зеро, зеро ки, модом ки, ба сабаби ин ки, ба сабаби он ки, аз чихати он ки, бинобар он ки, аз он ҷо ки, чаро ки, барои он ки, барои ин ки, аз тарси ин ки, ба шарофати ин ки, ба умеди ин ки, аз он ки, дар натиҷаи он ки, ба баҳонаи ин ки. Мисол: Маҷлиси машварат бисёр дароз кашид, зеро хабарӣ ба Оббурдон наздик омадани аскарони сурх расида буд (Айнӣ). Лекин аз он гапҳои ҳамсоя вай чизе намефаҳмид, зеро ки тамоми ҳаёлотӣ ӯ фа-қат дар як нуқтаи муҳим банд буд (Ҳаким Карим).

Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони англисӣ. Чумлаҳои мураккаб дар забони англисӣ чумлаҳои мебошанд, ки аз ду ё зиёда бандҳои иборатанд, ки ба ҳамдигар вобастаанд. Чумлае, ки фикри асосиро дар бар мегирад, чумлаи асосӣ номида мешавад. Чумлаҳои, ки ба чумлаи асосӣ тавзеҳи пурра медиҳанд чумлаҳои тобеъ номида мешаванд. Мисол: Crusoe walked in land a bit, and found fresh water, which somewhat revived him. - Крузо дар дохили ҷазира каме гаштугузор карда, оби тоза пайдо кард, ки бо ин роҳ қувваи худро барқарор кард.

After he returned to England, Byron published his Childe Harold's Pilgrimage, which at once made him famous. - Байрон пас аз баргаштан ба Англия асари «Саргузашти Чайлд Гаролд»-ро нашр кард, ки дарҳол ӯро машҳур гардонд.

Чумлаҳои тобеъ ба чумлаи асосӣ бо ёрии пайвандакҳо пайваст мешаванд: that - чи, if - агар, after - баъд, because - барои он ки ва ғайра. Инчунин калимаҳои ҳамбастагии who - ки, whose - аз он ки, when - қай, where - кучо ва ғайра мебошанд. Мисол: I thought that he would return on Sunday. - Ман фикр мекардам, ки ӯ рӯзи якшанбе бармегардад. When Mark Twain was 12, he had to earn his own living. - Вақте ки Марк Твен 12-сола буд, маҷбур шуд, ки зиндагии худро мустақилона таъмин кунад.

Чумлаҳои тобеъ ба чумлаи асосӣ бе ёрии пайвандакҳо ҳамроҳ мешаванд. Мисол: The magazine you gave me to read is very difficult for me. - Маҷаллае, ки шумо барои хондан ба ман додед, барои ман хеле душвор аст. Чумлаҳои тобеъ метавонанд дар онҳо чумлаҳои вобаста

дошта бошанд. Мисол: He was sure that Mary would come to the place where she once found shelter.
- Ў боварӣ дошт, ки Марям ба он ҷое, ки боре паноҳ ёфт, меояд.

Пайвандакҳои тобеъкунанда дар забони англисӣ. Пайвандаки тобеъкунанда калимаест, ки ҷумлаи тобеъшавандаро ба ҷумлаи асосӣ мепайвандад. Мисол: You must leave the ball before the clock strikes midnight. Дар ин мисол пайвандаки тобеъкунандаи «before» омадааст. Вазифаи асосии пайвандаки тобеъкунанда ва ҷумлаи тобеъ муқаррар намудани замон, макон, сабаб ё шарт ҷумлаи асосӣ аст.

Якчанд пайвандаки тобеъкунанда бо мисолҳо:

After, although, as, as soon as, because, before, by the time, even if, even though, every time, if, in case, in order that, in the event that, just in case, now that, once, only if, provided that, rather than, since, so that, than, that, though, until, when, whenever, where, whereas, wherever, whether, whether or not, while, why.

Мисол: Time: You can stay at the ball until the clock strikes midnight. Place: The carriage will be waiting where it dropped you. Reason: You must do as I say because your gown will turn back to rags. Condition: The horse and carriage will be gone if you are late.

Адабиёт:

1. Айни С. Ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
2. Бернацкая А.А., Забытов Н.П. Синтаксис сложного предложения (сложносочинённое, сложноподчинённое предложение косвенная речь). – Красноярск, 1989. – 156 с.
3. Залеман К.Г. Жуковский В.А. Краткая грамматика новоперсидского языка. – СПб., 1960. – С.67-68.
4. Каримов Х., Маъсумӣ Н., Тоҷиев Д., Эшонҷонов А. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис). – Душанбе: Ирфон, 1970. – 265 с.
5. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – Москва: Просвещение, 1957. – 263 с.
6. Тоҷиев Д.Т. Воситаҳои алоқии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 50 с.
7. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1981. – 213 с.

Калидвожаҳо: ҷумла, тобеъ, мураккаб, пайвандак, сохт, мисолҳо.

Аннотация

ПОНИМАНИЕ СЛОЖНОГО ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО И ЕГО ЭКВИВАЛЕНТ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Представленная работа включает краткое объяснение сложных придаточных предложений как на таджикском, так и на английском языке. Здесь также содержится информация о союзах, которые используются для образования сложных придаточных предложений. Тема поясняется примерами.

Ключевые слова: предложение, подчинённое, сложное, союз, структура, примеры.

Annotation

UNDERSTANDING COMPLEX SUBORDINATE CLAUSES ENGLISH AND ITS EQUIVALENT IN TAJIK

The presented work includes a brief explanation of complex subordinate clauses in both Tajik and English. It also contains information about conjunctions that are used to form complex subordinate clauses. The topic is explained with examples.

Keywords: sentence, subordinate, complex, conjunction, structure, examples.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Лайло Шамсудиновна, магистранти соли аввали кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 907675171; E-mail: rahimova.laylo008@gmail.com

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Каримова Д.Н.

Сведение об авторе: Раҳимова Лайло Шамсудиновна, магистрантка первого курса кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни. Телефон: +992 907675171; E-mail: rahimova.laylo008@gmail.com

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Каримова Д.Н.

About the author: Rahimova Laylo Shamsuddinova, 1st year master of the department of linguistics and comparative typology of Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni. Phone: +992 907675171, E-mail: rahimova.laylo008@gmail.com

Scientific adviser: c.p.s., docent Karimova D.N.

ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҲИ «КОНСЕПТ» ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Илми муосир забоншиносии маърифатӣ бо суръати хеле баланд рушд карда истодааст. Аммо, сарфи назар аз миқдори зиёди тадқиқот дар ин соҳа, як қатор масъалаҳои асосии омӯхтанашудаи он боз боқӣ мондаанд. Хусусан масъалаи мафҳуми «консепт» масъалаи ҳалталаби замон ба шумор меравад ва диққати муҳаққиқони зиёдеро ба худ ҷалб намудааст. Зеро он мафҳуми калидии забоншиносии маърифатист. Мафҳуми «консепт» калкаи калимаи латинии «conceptus» буда, маънояш ғоя, мафҳум, тасаввурот, маҷмуи ақидаҳо мебошад. Мафҳуми консепт яке аз мафҳумҳои бунёдии фаъолияти зеҳнии инсон ба шумор рафта, ҳамчун як системаи муайяни донишҳо баррасӣ карда мешавад [2, 268].

Истилоҳи «консепт» соли 1928 аввалин маротиба аз тарафи забоншиноси рус С.А. Асколдов-Алексеев истифода шудааст [9, 314] ва пас аз ин дар илми забоншиносии муосир мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар асоси таърифи С. А. Асколдов, консепт «ташаккули зеҳнӣ мебошад, ки он ашъҳои номуайяни сершумори якхеларо дар ҷараёни фикр иваз мекунад» [1, 267]. Имрӯзҳо даҳҳо таърифҳои гуногуни консепт, инчунин таҳқиқотҳои ҳастанд, ки ба таҳлили таърифҳои мавҷуда бахшида шудаанд [4, 268; 6, 79]. Аммо гарчанде ки бисёр олимони машҳур ба таҳқиқи мафҳуми мазкур самаранок машғуланд, ҳанӯз ҳам таърифи ягона дарёфт нашудааст. Мафҳуми консепт дар тадқиқотҳои илмӣ мутахассисони илми мантиқ, фарҳангшиносон, файласуфон, забоншиносон ва равшаншиносон васеъ қорбурд мешавад ва ҳар кадом муҳаққиқ мазмуни мафҳуми мазкурро ба таври гуногун шарҳ медиҳад. Бинобар ин, доираи тафсири «консепт» хеле васеъ аст.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (чилди якум) зери таҳрири С. Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон оварда шудааст: «Консепт (мафҳум) – ин фикри (тасаввури) мантиқан муташаккили умумӣ дар бораи ашъ ва ҳодисаҳо мебошад» [11, 809]. Чунин олимони машҳур, ба монанди З.Д. Попова ва И.А. Стернин, консептро ҳамчун образи зеҳнии муттасил, воҳиди асосии тафаккури инсон муайян намудаанд. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки консепт як категорияи зеҳнӣ аст. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Каримова Н.И. консепт як воҳиди луғавии раванӣ буда, маҷмуи маъно, арзиш ва меъёрҳои ҳамчун натиҷаи фаъолияти маърифатии шахс нишон медиҳад.

В. А. Маслова мегӯяд, ки консепт – маҷмуи донишҳо оиди объекти мазкур ва маҷмуи воҳидҳои забонӣ мебошад ва истилоҳест дониш ва таҷрибаи шахсро инъикос менамояд [8, 37-38]. Консепт микромамунаи фарҳанг аст. Овардани таърифи Ю.С. Степановро мувофиқи мақсад мешуморем, ки вай консептро дар шуури инсон ҳамчун асоси фарҳанг мешуморад; ё дар шакле, ки дар он фарҳанг ба олами руҳии инсон ворид мешавад. Забоншиноси дигари тоҷик Раҳимӣ С.С. ишора мекунад, ки консепт ба ҳар як шахс имкон медиҳад, ки ба фарҳанги ҷомеаи худ ворид гардад ва ба он таъсир расонад. Ҳамин тариқ робитаи наздики забон ва фарҳанг арзи вучуд дорад.

Е. С. Кубрякова таърифи «консепт»-ро чунин додааст: «Воҳиди амалии тафаккур консепт ном дорад». Дар «Фарҳанги муҳтасари истилоҳоти маърифатӣ», ки зери таҳрири Е.С. Кубрякова нашр шудааст, консепт ҳамчун «воҳиди амалии тафаккур ва сохтори иттилоотие, ки дониш ва таҷрибаи шахсро инъикос мекунад; як воҳиди амалии пурмазмунӣ хотира, захираи раванӣ, системаи концептуалии забон ва мағзи сар, ки дар психикаи инсон инъикос ёфтааст» фаҳмида мешавад [7, 255]. Тибқи гуфтаи Барри Смит, консептҳо натиҷаи шуури инсон мебошад. В. В. Колесов дар монографияҳои ӯ (Колесов, 1992, 2002, 2004) таҳлили амиқи лингвофалсафии консептро ҳамчун категорияи дониш медиҳад. Ба фикри Стивен Лоренс ва Эрик Марголис консепт муҳимтарин сохтори забонӣ дар назарияи тафаккур махсуб меёбад.

В. Н. Телия ба мафҳуми «консепт» чунин таъриф додааст: «Консепт маълумоте мебошад, ки инсон оиди ин ё он объект медонад» [12, 97]. Ба андешаи Д. С. Лихачёв, консепт – образи тафаккур мебошад, ки дар раванди фикрронӣ маҷмуи ашъҳои якхеларо ҷой медиҳад. Ӯ пешниҳод мекунад, ки маҷмуи чунин консептҳо соҳаи концептуалии забон, яъне концептосфераи забонро ташкил медиҳад [12, 280-287], ки дар он фарҳанги миллат мутамарказ шудааст. Ҳамин тавр, мо метавонем консептро ҳамчун як навъ тасвире дарк намоем, ки дар раванди фикркунӣ пайдо мешавад. М.В. Пименова қайд мекунад: «Чизе, ки инсон, дар бораи объектҳои берунӣ ва дарунӣ медонаду тасаввур менамояд, консепт ном дорад» [9, 301]. Соломоник гуфтааст, ки консепт – мафҳуми илмӣ абстрактӣ буда, дар асоси мафҳумҳои мушаххаси ҳаррӯза ба амал

омадааст. «Консепт – ин моликияти шахс аст», гуфтааст Залевская А.А. Ба ақидаи С.Г. Воркачѐв консепт - воҳиди амалии тафаккур мебошад. Мувофиқи гуфтаи В.В.Красних консепт танҳо воҳиди дараҷаи баланди абстраксия буда метавонад, ки хусусияти миллию фарҳангиро инъикос менамояд. А.П. Бабушкин чунин таъриф медиҳад: «Консепт як воҳиди ҷудогонаи пурмазмунӣ шуур ё олами идеалӣ мебошад, ки дар хотираи ҳар як соҳибзабон нигоҳ дошта мешавад» [3, 13]. Вай консептҳоро ҳамчун сохторҳои муаррифнамоии донишҳо баррасӣ менамояд. Барои забоншинос П. В. Чесноков консептҳо «воҳидҳои тафаккур ба шумор рафта, дорои мундариҷаи томи алоҳида мебошанд». Ба гуфтаи А. Вежбитская, консепт - ин ашѐест, ки воқеиятро инъикос менамояд. Ҳамин тавр, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки консепт - ин воҳиди абстрактӣ буда, инсон дар раванди тафаккур тавассути он фаъолият менамояд.

Консепт сохти мураккаб дорад, он якранг нест, он ҳамчун маҷмуи ғояҳо, мафҳумҳо, образҳо, тасаввурот, таассуротҳо инкишоф меёбад. Ҳамин тариқ, сарфи назар аз тафсириҳои мухталифи консепт, муҳаккиқон бо як овоз дар ин ақидаанд: консепт - ин сохтори зехнӣ ва воҳиди дониш дар шуури инсон аст.

Таҳқиқи мафҳуми «консепт» дар навбати худ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои зерини он муайян карда шаванд:

- консепт - воҳиди ҳадди ақали таҷрибаи инсон дар тасаввури идеалии он аст, ки дар шакли калима дода шудааст ва соҳае дорад;
- консептҳо - воҳидҳои асосии коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли донишҳоянд;
- консепт ҳудуди раво ва вазифаҳои мушаххас дорад;
- консепт воҳиди асосии фарҳанг аст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯзҳо дар илми забоншиносии муосир ду самт ва ё равиши асосии омӯзиши мафҳуми консептро фарқ кардан мумкин аст: забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ. Равиши лингвистиро нуктаи назари С.А. Асколдов, Д.С. Лихачѐв, В.В. Колесов, В.Н. муаррифӣ менамояд. Омӯзиш ва таҳқиқи моҳияти консепт дар забоншиносии муосир аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Мафҳумҳое, ки инсон дар фаъолияти фикрии худ амалан истифода менамояд ва таҷрибаю донишҳое, ки дар шуур дар шакли сохторҳои махсуси равоӣ нигоҳ дошта мешавад, дар илми забоншиносии маърифатӣ консептҳо номида мешаванд. Ҳамин тариқ, консепти лингвистӣ маънои ном ё гурӯҳи номҳое мебошад, ки дар раванди муошират ба вучуд меояд. Консепт дар худ мазмун, маънои калимаро муттаҳид месозад. Консептҳо аз нигоҳи ташаккули забонӣ метавонанд лексикӣ, фразеологӣ (А.П. Бабушкин) ва грамматикӣ (А. Вежбитская) бошанд.

Мулоҳизаҳои забоншиносро метавон дар шакли формулаи зерин нишон дод:

$$\text{консепт} = \text{мафҳум} + \text{тасаввурот дар бораи он.}$$

Ҳоло бошад ба фаҳмиши лингвофарҳангии мафҳуми консепт рӯ меорем. Тибқи гуфтаи намоёндагони равиши фарҳангшиносӣ тамоми фарҳанг ҳамчун маҷмуи консептҳо ва муносибатҳои байни онҳо дарк карда мешавад. Консепт аз ҷониби онҳо ҳамчун воҳиди асосии фарҳанг дар олами руҳии инсон тафсир карда мешавад. Ин нуктаи назарро Ю.С. Степанов ва Г. Г. Слишкин ҷонибдорӣ мекунанд. Забоншиносии фарҳангӣ робитаи забон, фарҳанг ва шахсе, ки ин фарҳангро бо истифода аз забон меофарад, таҳқиқ мекунанд. Дар раванди муошират консепт метавонад ҳам ба таври шифоҳӣ ва ҳам ба таври хаттӣ пешниҳод карда шавад. Консепт дар шуури суҳанварон мафҳумҳои гуногуни барои фарҳанг муҳимро пайваست мекунанд.

Тарафдорони самти лингвофарҳангшиносӣ бар он ақидаанд, ки консепт нисбат ба мафҳум васеътар аст: мазмуни консепт на танҳо хусусиятҳои категорияи таъиншуда, балки тамоми маълумоти заминаҳои фарҳангиро ҳам дар бар мегирад. Ин нуктаи назарро Н. Д. Арутюнова, В. В. Колесов, З. Д. Попова, И. А. Стернин, Ю. С. Степанов, В. Н. Телия, В. И. Красик, Л. О. Чернейко ва дигарон ҷонибдорӣ мекунанд.

Муҳаккиқони зиёд мулоҳизаҳои Ю. С. Степановро оиди сохтори консепт дуруст мешуморанд. Ба андешаи ӯ, консепт чунин ҷузъҳоро дар бар мегирад: 1) хусусияти асосӣ ва муҳим; 2) хусусиятҳои иловагӣ ё иловагии ғайрифайол, ки на воқея, вале таъриҳӣ мебошанд; 3) шакли дохилӣ, одатан тамоман дар шакли шифоҳии беруна, бешууруна акс ёфтааст» [10, 40-43]. Ҷузъи аввал - хусусияти асосӣ ва муҳими консепт - барои ҳамаи ғояндагони ин ё он забон ва ин ё он фарҳанг муҳиму маълум аст. Аломати зерин ба тариқи шифоҳӣ ифода ёфта, воситаи муоширати намоёндагони як ҷомеа, миллату халқияти муайяни этникӣ мебошад. Ҷузъи дуввум - хусусияти иловагии ғайрифайоли консепт, ки аҳамияти хешро барои тамоми халқ ошкор намесозад; он танҳо барои намоёндагони як гурӯҳи мушаххаси иҷтимоӣ, барои як

микросотсиуми мушаххас дастрас аст. Ва ниҳоят, ҷузъи сеюм - хусусияти этимологӣ ё шакли дохилии консептро ифода менамояд, ки он танҳо барои мутахассисони илмҳои мушаххас аён аст.

Консептро бо истифода аз усулҳои гуногун, аз ҷумла усулҳои забоншиносии муқоисавӣ омӯхтан мумкин аст. Омӯзиши муқоисавии консептҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар илми забоншиносии ватанӣ дар солҳои охир оғоз ёфт ва миқдори муайяни консептҳо аллакай таҳлил карда шудаанд. Маъмултарини онҳо инҳоянд: консепти «Оила» (Имомзода М.М.), консепти «Зебой» (Бойматова Н.К.), консепти «Боигарӣ» (Фозилова Ш.К.), консепти «Ақл» (Мамедова М.Ҷ.), консепти «Тақдир» (Давлатмирова М.Б.), консепти «Ҳиёнат» (Раҳимӣ С.С.) ва дигарон.

Муносибати консепт ва мафҳум як қатор саволҳоро ба миён меорад, гарчанде ки онҳо то ба наздикӣ ҳамчун истилоҳҳои баробарарзиш доништа мешуданд. Вақтҳои охир муҳаққиқон кӯшиш менамоянд, ки онҳоро фарқ намоянд. Онҳо чунин мешуморанд, ки консепт ва мафҳум истилоҳоти соҳаҳои гуногун мебошанд. Мафҳум асосан дар мантиқ ва фалсафа истифода мешавад ва консепт дар фарҳангшиносӣ ва забоншиносӣ ба таври васеъ қорбурд мешавад. Мафҳум - инъикоси маҷмуии ашё ва падидаҳо дар шуури мо мебошад. Мафҳум як воҳиди ақлист, ки олами воқеиро тавсиф мекунад ва ҳамзамон дониши забонӣ ва фарҳангӣ, идрок, ҳиссиётро нигоҳ медорад. Консепт маҷмуи мафҳумҳое мебошад, ки дар доираи мафҳуми додашуда фикр карда мешавад. Масалан, доираи мафҳуми «растанӣ», «ҳайвон» маҷмуи беканори объектҳои дахлдори воқеиятро ифода менамояд. Калима бошад қиёфаи забонии мафҳум аст.

Ҳамин тавр, мо гуфта метавонем, ки назарияи консепт гуногунҷанба буда, онро илмҳои гуногун тафсир мекунанд. Сарфи назар аз гуногунии тафсири консепт, барҳақ гуфта метавонем, ки байни онҳо шабоҳати калон мавҷуд буда, консепт мақоми тозаии маърифатӣ дорад ва берун аз тафаккур вуҷуд надорад. Ҷамъбастиномаи нуктаҳои назар доир ба консепт ва таърифҳои он ба мо имкон медиҳад, ки чунин хулоса барорем: консепт – маҷмуи воҳидҳои абстрактӣ буда, дар шуури инсон нигоҳ дошта мешавад ва ифодаи ҳудуд дар забон ва фарҳанг пайдо мекунад. Консепт ҳамчун як воҳиди идеалӣ дар шуури инсон ташаккул ёфта, дар забоншиносӣ тавассути василаҳои забон омӯхта мешавад, ки сохторҳои донишҳои инсонро шарҳ медиҳад. Олимон консептро аз ҷиҳати лингвофарҳангшиносӣ баррасӣ карда истода, дар зерини истилоҳ мафҳумҳоро ҷамъбаст мекунанд, ки барои ҷомеаи инсонӣ онҳо мафҳумҳои калидӣ ба шумор мераванд. Таваҷҷуҳи асосӣ асосан ба моҳияти равоӣ, фарҳангӣ ва забонии консепт дода мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳар қадар ба қоркарди ин мавзӯ таҳқиқот анҷом диҳем, ҳамон қадар бештар дарк менамоем, ки доираи мавзӯи мазкур васеъ буда, амалан маҳдуд карда нашудааст, аз ин рӯ таҳқиқоти анҷомдодаи мо дар доираи як мақолаи илмӣ ба пуррагӣ ҳалли ҳудуд наёфтааст. Дар ин росто метавон таҳқиқоти зиёди илмӣ оид ба мавзӯи мазкур анҷом дод.

Адабиёт:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность: антология. – М.: Academia, 1997. – С.267-280.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. В.П. Нерознака. – М.: 1999. – С.267-280.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – ВГУ, 1996.
4. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии. [Электронная версия печ. публикации] / С.Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С.79-95.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996.
7. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ.ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
8. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
10. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2010. – 996 с.
12. Фесенко Т. А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений // Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Сб. науч. трудов. – Рязань, 2000. – С.141-144.

Калидвожаҳо: *концепт, мафҳум, истилоҳ, забониносии маърифатӣ, концептосфера, тафаккур, тасаввурот, воқеият, категорияи зехнӣ, таъриф.*

Аннотация

ПОНЯТИЕ «КОНЦЕПТ» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье рассматривается понятие «концепт». Объем интерпретации «концепта» очень широк, и каждый исследователь интерпретирует его содержание по-своему. Проанализировав идеи разных ученых, мы можем сказать, что концепт – это набор абстрактных единиц, которые хранятся в человеческом сознании и находят своё выражение в языке и культуре.

Ключевые слова: *концепт, понятие, термин, когнитивная лингвистика, концептосфера, мышление, воображение, реальность, интеллектуальная категория, определение.*

Annotation

THE NOTION OF «CONCEPT» IN MODERN LINGUISTICS

This article discusses the notion of «concept». The scope of interpretation of the «concept» is very wide, and each researcher interprets its content in his own way. Having analyzed the ideas of different scientists, we can say that a concept is a set of abstract units that are stored in the human mind and find their expression in language and culture.

Keywords: *concept, notion, term, cognitive linguistics, concept sphere, thinking, imagination, reality, intellectual category, definition.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабова Фарангез Нодирхоновна, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сатторова Н.

Сведения об авторе: Раджабова Фарагез Нодирхановна, магистрантка второго курса факультета английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Ph.D., доцент Сатторова Н.

About the author: Rajabova Faragez Nodirkhanovna, first-year undergraduate student of the Faculty of English and Oriental Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Supervisor: N.I.P., Associate Professor Sattorova N.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИНГВИСТИИ МАФҲУМИ «МУҲАББАТ» ДАР ЗАРБУЛМАСАЛУ АФАРИЗМҲОИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар забоншиносии фарҳангӣ ва когнитивӣ дар замони муосир, омӯзиши мафҳуми калимаҳо ҳамчун эъҷози маънавӣ ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад. Калимаҳо ба маънои луғавии худ аксар дар ифодаи мафҳумҳо корбаст шуда, бо қиёфаи овозиашон ифодагари фақат номҳо мебошанд. Мафҳумҳо дар сурати калимаҳо ифодаи моддии худро пайдо карда, ҳамчун шакли мавҷудияти тафаккур буда, мавзӯи баҳси мантиқианд. Як калима метавонад дар ифодаи якчанд мафҳум ба кор бурда шавад.

Мафҳум – ин маъниест, ки ба воситаи он фалсафа ва илми асри XX кӯшиш менамояд, ки воҳиди нигоҳдории маълумотро дар тасаввурот ва ҳиссиёти норавшан шарҳ диҳад. Калимаи «мафҳум» дар навбати аввал мафҳуми забоншиносӣ ва дар навбати дуюм фалсафӣ мебошад. Аз нуқтаи назари забоншиносон мафҳум – ин як ҳодисаи умумӣ буда, дарки арзиши он аз тарафи инсон муайян мегардад. Степанов Ю. С. вожаи «мафҳум»-ро баён намуда, бар он ақида аст, ки мафҳум ин истилоҳест, ки барои шарҳ додани манбаъҳои воҳидҳои тафаккурӣ ва идроки рӯҳии мо ва ҳамон маълумотро, ки дониш ва малакаи инсон инъикос мекунад, хизмат мерасонад» [9, 40-43].

Ҳамин тавр, «мафҳум» воҳиди тафаккури ҷамъиятиест, ки ҷузъҳои дунёи ҳақиқӣ ва олиро инъикос мекунад ва дар хотираи миллии соҳибзабонон ҳамчун мабдаи воқеияти даркшаванда ҳифз мешавад. Ҷаҳонбинии инсон ба таҷрибаи физикӣ ва амалиёти рӯҳонии ӯ вобаста аст. Тавассути он тасвири дунёи фарҳангӣ, ки бо тасвири забонӣ алоқаманд аст, пайдо мешавад. Тасвири забонии муҳити атрофи халқиятҳо хусусиятҳои хоссу фарқунанда доранд, ки ин вобаста ба таърих, урфу одат, шароити зиндагӣ ва инкишофи идроки ҷамъиятӣ вобаста аст.

Мафҳуми «муҳаббат» дар фарҳангҳои тоҷикӣ бо вожаҳои «мехр», «дӯстдорӣ», «нағз дидан», «ишқ» ва ғайра ифода гаштааст [7, 797]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» инчунин «муҳаббат» бо таври зайл тавсиф ёфтааст: 1. дӯстдорӣ, ишқ, изҳори муҳаббат қардан, ошиқию дӯстдорӣ худро маълум намудан 2. меҳр; майл, ихлос [8, 859]. Дар фалсафа истилоҳи «муҳаббат» ҳамчун як ҳиссиёти ақлнорас (ирратсионалӣ) шарҳ дода шудааст. Файласуфи машҳури Юнони қадим Арасту муҳаббатро ба 6 гурӯҳ тақсим намудааст: агапе (муҳаббати фидойӣ), людус (муҳаббат-боззӣ), сторге (муҳаббат-дӯстӣ), эрос (муҳаббати ҳиссӣ), мания (муҳаббати шефтаӣ), прагма (муҳаббати ақлӣ).

Ҳар як гурӯҳ унвони алоҳидаи худро доро буда, мафҳуми муайянро ифода мекунад, ки «муҳаббат»-ро пурра таҷассум мекунад. Вале мо ба баҳои файласуфон напардохта, танҳо муҳаббатро аз нигоҳи забоншиносӣ дар мақола мавриди таҳлил қарор медиҳем. Ҳам дар тафаккури тоҷикзабонон ва ҳам дар тафаккури англисзабонон якчанд намуди муҳаббат мавҷуд аст ба монанди: муҳаббат ба худо, муҳаббат ба ҷаҳон, муҳаббат ба оила, муҳаббат ба ватан, муҳаббат ба табиат ва муҳити зист ва ғайра. Аз рӯйи таҳқиқи бархе аз муҳаббатқон «муҳаббат» дар дили инсон пайдо намешавад ва он омезиши ҳаяҷоноваре мебошад, ки сифат ва ҳиссиёти инсонро месанҷад [2, 45]. Барои пуртаъсир шудани сухан ва ифода намудани ҳиссиёти муҳаббат одамон аз зарбулмасалу мақолҳо истифода мебаранд. Вазифаи асосии зарбулмасалҳо тасдиқи сухан мебошад. Дар нутқи ғӯянда зарбулмасал на танҳо гуфторро зебову дилкаш мегардонад, балки онро қувват медиҳад, тасдиқ мекунад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чунин зарбулмасалу мақолҳо зиёд ба назар мерасанд.

Мафҳуми зарбулмасали *love is free* – муҳаббат озод аст ифодагари он аст, ки маҳбуб аз меъёрҳои муайян интиҳоб карда намешавад ва ҷӣ тавре ки ҳаст, ҳамон тавр қабул карда мешавад. Дар интиҳоби муҳаббат инсон озод аст ва ҳама вақт имконияти интиҳоб 21 қарданро дорад. Бо ҳамин мафҳум дар забони тоҷикӣ зарбулмасали «ишқ сарҳад надорад» омадааст.

Love is blind as well as harted – муҳаббат ҳамчун ҳашм кӯр аст. Дар ин зарбулмасал ба ҷаҳон муҳаббат ва ҳашм баробарӣ ҳис карда мешавад. Яъне муҳаббат низ ба ҳама ҷиз қодир аст. Муодили ин зарбулмасал дар забони тоҷикӣ «ишқ кӯр аст», «ҷашми ошиқ кӯр аст» [9, 123] мебошад. Дар ин зарбулмасал узви асосии дарккунӣ – ҷашм ба ҳисоб меравад, ки муҳаббат ба воситаи он ифода меёбад. Чуноне ки дар забони тоҷикӣ мегӯянд: «Муҳаббат бо ҷашм оғоз мешавад ва ҷашм ошиқ мешавад» [9, 65]. Аз зарбулмасалҳои боло маълум мегардад, ки зебогӣ дар интиҳоби маҳбуб омили асосӣ нест.

Beauty lies in lovers eyes: Jack is no Judge of Jills beauty - дар ҷашмони ошиқ зебогӣ дурӯғ аст. Ё ин ки дар зарбулмасали забони тоҷикӣ омадааст: *Бо ҷашми Маҷнун ба Лайлӣ нигар; Ҳарчӣ ба*

дил фуруд ояд дар дида нақӯ намояд [8, 104]. *Ишкро бо сурати зебову нозебо чӣ кор* [2, 162]. Ба зиёд будани қудрати ишқ нигоҳ накарда, мушкилиро бартараф кардан имконнопазир аст, он ҳама вақт худро дар ин ё он вазъият зуҳур менамояд ва пинҳон намудани он ғайриимкон аст. Чунонки дар зарбулмасали забони англисӣ омадааст: *love and cough cannot be hidden* – муҳаббат ва сулфари пинҳон карда намешавад.

Дар забони тоҷикӣ низ муодили ҳамин зарбулмасал вучуд дорад: *ишқу дарду сулфари наметавон пинҳон кард* [9, 78], *ишқу мушк пинҳон намешавад* [9, 78], *ишқу мушк пинҳон наметавон дошт* [2, 163] ё ин ки *ишкро шарҳ лозим нест, ҳоли ишқ ба он гувоҳ аст* [2, 160]. Дар баъзе мавридҳо муҳаббатро ҳамчун як беморие медонанд ва табобати халқӣ аз уҳдаи табобати он гӯё ки намебаромада бошад: *No herb will cure love* – ягон гиёҳ муҳаббатро табобат намекунад. Дар забони тоҷикӣ зарбулмасали *табиби ошиқон ишқ аст* [3, 99] низ мавҷуд аст. Зарбулмасалҳои ҳарду забон «муҳаббат»-ро на танҳо ба як беморӣ, балки ба дарду алам қиёс менамоянд: *Ишқ дарди бедаво аст* [2, 160]. *Дарди ишқ дармон напазира* [1, 333] *Дарди дили маъшуқ медонад, дарди кампири ғӯза* [9, 58]. Муҳаббат дар ҳикмати халқи тоҷик ҳамчун офату бадбахтиё, ки аз ӯ голиб баромадан ғайриимкон аст, сӯхторест, ки хомӯш карда намешавад маънидод шудааст: *муҳаббат–сӯхтор аст, даргирад хомӯш карда намешавад: бо муҳаббат хонадор шудӣ бо бадбахтӣ ёр шудӣ* [6, 36]. *Ошикро шӯй кун, деги сиёҳро ба рӯй кун*. Аммо дар баъзе мавридҳо маҳбуби ошикро давои дарди ошиқ медонанд: *Дарди ишқ ба ҷуз ишқи дигар даво неада* [9, 123]. *Ё ин ки табиби ошиқон ишқ аст* [8, 67].

Дар тамаддуни тоҷикзабонон лағат задан ё зарба задан дар баъзе мавридҳо ифодагари муҳаббат мебошад: *муҳаббати ҳар лағат задан аст* [9, 102]. Дар маданияту фарҳанги англисзабонон ин ҳолат ғайриимкон аст. Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ омадааст: дағали муҳаббатро мекушад [6, 11]. Аммо мавридҳои низ ҳастанд, ки баҳсу ҷанги ночиз нишондиҳандаи қувваи ишқ мебошад: *The falling of lovers is the renewing of love* – *афтоди ошиқон ин таҷдиди ишқ аст*. Дар тамаддуни тоҷик муҳаббат на ҷисман, балки ҳамчун дарди қалб дида мешавад. Дар фарҳанги англисзабонон вучуд доштани муҳаббат дар зиндагии онҳо пазируфта мешавад, агарчанде бебок ва бечавоб ҳам бошад. Онҳо чунин мешуморанд, ки дӯстдорӣ мушкिल аст – дӯст надоштан аз ин ҳам мушкилтар.

This better to have love and lost than never to have love at all – муҳаббат доштан ва гум кардан, беҳтар аз тамоми ишқ надоштан аст. Ба ҳамин маъно дар забони тоҷикӣ зарбулмасалҳои низ ҳастанд ба монанди: *қашшоқ касест, ки дӯст надора* [6, 8]. Муҳаббат ва ғаму ғусса бисёр вақт аз ҳамдигар ҷудонопазиранд. Дар баробари ин, набудани маҳбуб ғаму ғусса меорад: *Дунё бе маҳбуб торик аст* [8, 87].

love is stronger than death – муҳаббат нисбат ба марг пурқувват аст. Аммо дар зарбулмасали забони тоҷикӣ ба муқобили ин маъно омадааст: *ишқ бар мурда набошад пойдор*. Яъне, мурда рафта-рафта фаромӯш мегардад. Бе муҳаббат инсон мемирад ва наметавонад азобу машаққати вазнинро бардорад, аммо бе маҳбуб ҳама чоро холиғӣ фаро мегирад, ки онро бардошт кардан мушкил аст. Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ошиқ будан ин худ як хушбахтист. Яъне, ишқ омили асосии хушбахтӣ шуда метавонад, агар он муҳаббати дутарафа бошад, ин ҳолат дар низоми зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ бо мақоли «*хушбахтӣ он аст, ки ҳам дӯст дорӣ ва ҳам тӯро дӯст доранд*» [8, 56] ифода ёфтааст.

Дар тафаккури тоҷикзабонон дил ягона узви зиндаи инсон ба шумор меравад, ки он қобили ошиқ шудан мебошад. Дил метавонад, ки дигар узвҳои инсонро идора намояд ва 22 он чизе, ки ба дил писанд меояд, ба дигар узвҳо писанд аст: *Ҳар чӣ ба дил фуруда ояд, дар дида нақӯ намояд* – яъне, он чизе ки ба дил мақбул аст, ба ҷанми низ нақӯ аст. Айёми пирӣ дар тафаккури тоҷикзабонон ба фасли зимистон нисбат дода мешавад.

Айёми сардию дардмандӣ, аммо новобаста ба сардии ин айём инсон метавонад, ки дар дами пирӣ низ ошиқ шавад ва ин муҳаббат дар низоми зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ ба гуле, ки дар фасли сармо рӯидааст, шабеҳ дода мешавад: *Ишқи пирӣ монанди гуле дар зимистон* [9, 65]. Муҳаббат дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ҳамчун роҳи тӯлонии ҷӯстҷӯ ва рафъи мушкилиҳо фаҳмида шудааст. Барои ба мақсад ва висоли ҳамдигар расидан ошиқон бояд ҳама монеаҳою мушкилиҳоро паси сар намоянд, ки ин сабру тоқати беинтиҳоро талаб менамояд. Барои ҳамин бояд ошиқ сабур бошад, то ба матлаби хеш бирасад: *Ошиқиро сабр мебояд* [8, 67] – яъне, ягона воситаи асосии ба маъшуқаи худ расидан, ин сабур будан аст.

Муҳаббат ин ҳиссиётест, ки ғайриихтиёран ба дили инсон ҷо мешавад ва инсон гирифтори ишқи касе мешавад. Ин ҳиссиётро маҷбуран дар дили ягон инсон ҷой кардан имконнопазир аст. Аз ин ҷост, ки дар тасвири забонии ҷаҳони англисзабонон як қатор зарбулмасалу мақолҳои мавҷуданд, ки дар онҳо имконнопазир будани ишқи маҷбурӣ дарҷ гардидааст: **love cannot be**

forced – *таҳтул*. муҳаббатро маҷбур кардан наметавон, яъне, касеро ғайриихтиёран ё маҷбуран ба худ ошиқ ё маъшуқ кардан имкон надорад. Муҳаббат дар тафаккури англисзабонон ба мисли оташе, ки метавонад хомӯш гардад, таҷассум ёфтааст. Омилҳои гуногун боиси аз байн рафтани меҳру муҳаббат мегарданд. Яке аз омилҳои асосии аз байн рафтани меҳру муҳаббат ин дурӣ ва бадмуомилагии мебошад: **salt water and absence wash away love** – *таҳтул*. оби намакин ва дурӣ ишқро шуста мебарад, яъне муомилаи бад ва дурӣ боиси хомӯш шудани оташи муҳаббат мегардад.

Хулоса, муҳаббат ҳиссиётест, ғайриихтиёри ва онро маҷбуран дар дили ягон шахс ҷой намудан мумкин нест. Ва дарки ин мафҳум аз тарафи тоҷикзабонон ва англисзабонон ба ҳам наздик мебошад. Новобаста ба наздик будани дарки ин мафҳум баъзе хусусиятҳои фарқкунанда дар таҷассуми мафҳуми муҳаббат дар тафаккури халқиятҳои зикршуда дида мешавад. Аз ҷумла, дар тасвири забонии ҷаҳони англисзабонон муҳаббат ҳамчун як хушбахтӣ ифода ёфтааст, аммо дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон он ба мисли бадбахтӣ дарҷ гардидааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки дарки мафҳуми муҳаббат аз тарафи тоҷикзабонон ва англисзабонон хусусиятҳои ба ҳам монанд ва аз тафовут доранд.

Адабиёт:

1. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. – Душанбе, 2016. – 412 с.
2. Гирдоварӣ ва таҳияи Иноятулло Шаҳронӣ зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони Афғонистон. – Душанбе, 2014. – 177 с.
3. Раҳимов Д. Гулчини зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ҷаҳон. – Душанбе, 2012. – 132 с.
4. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997. – 824 с.
5. Турсунов Ф. Лексико-семантический анализ и особенности перевода пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева. – Душанбе, 2006. – 136 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р.Ҳошим, Н.А. Масъумӣ. – М., 1969. – 1905 с.
7. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ дар зери таҳрири М. Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – М., 2008 – 950 с.
8. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Қисми 1. – Душанбе, 1975. – 638 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Қисми 2. – Душанбе, 1977. – 584 с.
10. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Қисми 3. – Душанбе, 2014. – 640 с.
11. Фозилов М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо. – Душанбе, 1973. – 159 с.

Калидвожаҳо: *забонишиносӣ, мафҳум, воҳидҳои фразеологӣ, фарҳанг, тафаккур, тафсир, тасвири забонии ҷаҳон.*

Аннотация

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА «ЛЮБОВЬ» В ПОСЛОВИЯХ И АФАРИЗМАХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассматривается концепт «любовь» в языковой картине мира с основой на анализ пословиц и поговорок в таджикском и английском языках, цель которого изучить историю, культуру, обычаи, традиции, характерные для таджик язычных и англоязычных народов. Автор в исследовании даёт подробное описание концепта «любовь». В исследовании проводится обзор словарей таджикского и английского языка, посвящённых лексеме «любовь», а также определяется общее понимание толковании данного понятия и специфические особенности сопоставляемых языковых картин мира. В ходе исследования был проведён сравнительный анализ пословиц и поговорок в таджикском и английском языках, который показал, что независимо от менталитета, географического положения, традиции и обычаев таджикского и английского народов имеются общие особенности в понимании указанного концепта. Также в статье определяется сходство и различие концепта «любовь» в пословицах и поговорках сопоставляемых языков. В статье приведён обширный лингвистический материал, который, на наш взгляд, представляет особую ценность для исследователя.

Ключевые слова: *языкознания, концепт, любовь, сердце, фразеологические единицы, культура, мышление, толкование.*

Annotation

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE MEANING OF "LOVE" IN PROVERBS AND APHARISMS OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the article the concept of «love» in the language picture of the world of Tajik and English languages is investigated by analyzing the proverbs in order to define history, culture, traditions, habits, character and behavior of Tajik and English people. By using the researches relatively to term of concept «love» the author construes the given concept in details. In the beginning part of the article defining the concept «love» is shown by using Tajik and English dictionaries and common and specific features its defining if the named languages are determined. During the analyze of defining lexeme «love» based on Tajik and English dictionaries we observed that among the meanings of the named lexeme beside common features there are some cases where the differences are also seen. Later the author analyses the proverbs of Tajik and English languages that represent the concept «love». The analyze of proverbs showed that despite of geographical position, behavior and habits, mentalities of named nations perception of concept «love» by Tajik and English people has common features. Every nation has specific perception of different concepts. Concept «love» is perceived by the specific way of Tajik and English people and these common and specific features are mentioned in the article. The author states the examples and patterns for intensifying the ideas and fro reinforces them by scientific arguments.

Keywords: *linguistics, concept, phraseological units, culture, cognition, explanation, language picture of the world.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабова Фарангез Нодирхоновна, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сатторова Н.

Сведения об авторе: Раджабова Фарагез Нодирхановна, магистрантка второго курса факультета английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к.п.н, доцент Сатторова Н.

About the author: Rajabova Faragez Nodirkhanovna, first-year undergraduate student of the Faculty of English and Oriental Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Supervisor: Ph.D., Associate Professor Sattorova N.

ВИЖАГИҲОИ ТАКРОРИ КАЛИМА ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»-И ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛҲӢ ВА МУНОСИБАТИ ОНҲО БО ҒӢЙӢШҲОИ ТОҶИҚӢ

Зухуроти такрор дар лингвистикаи умумӣ бо истилоҳи **редупликация** (reduplication – ду бор гуфтан ё талаффуз кардани як қисм ва ё айнӣ ҳамон як калима) ифода меёбад ва зимни он дар шакли дугона – дуплет ба забон овардани як қисми калима ва ё шакли пурраи ҳамон калима дар назар дошта мешавад. Ин падида барои сохтани калимаҳои нав, таъкид кардани объекти сухани ғӯянда ва ё ба калимаҳои ҷудогона бахшидани тобиши маъноии давомнокии амал, мунтазамии пайдарҳамӣ, камии фаровонии аломати амал ва аломати амал хизмат мекунад. Калимаҳои таклидию овозӣ ё тасвирӣ аз ҷумлаи шаклҳои ифодабӣи калимаҳои такрор ба ҳисоб меравад [5, 408].

Дар забоншиносии тоҷик доир ба таҳқиқи хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва грамматикӣ калимаҳои такрор, агар рисолаи М. Фозилов «Изобразительные слова в таджикском языке» (1958) ва мақолаҳои муаллифони М. Шукурова (1977), Н. Бозидов (1991) ва амсоли инҳоро истисно номоем, қори илмӣ - таҳқиқотии ҷудогона сурат нагирифтааст. Муҳаққиқон асосан дар шакли маҷмӯӣ дар таъҷ ба маводи забони адабии ҳозираи тоҷик бештар мулоҳизаронӣ намуда, ҳалли масъалаи маъкурро дар асоси матни осори як адиб, чи дар заминаи маводи забони адабиёти классикӣ ва чи дар асоси маводи осори адибони муосир ба таври алоҳида мавриди таҳқиқ қарор надодаанд. Ҳол он ки ашқоли муҳталифи тақрори калима дар мероси хаттии гузаштагонамон ҳеле фаровон ва дар робита ба забони зиндаи мардум баҳри тасвир намудани ашқо гуногун, воқеаву ҳаводис ва хусусиятҳои он, нишон додани вижагиҳои амалу ҳолат ва ё тарзи ба вуқӯ омадани амалу ҳаракат, миқдор ва макони рӯй додани онҳо ҳеле зиёд ба қор рафтааст. Дар ин бобат «Девони Кабир» ва «Маснави маънавий»-и Ҷалолиддини Балхиро ба сифати намунаи беҳтарин манзур қардан мумкин аст.

Дар шакли тақрор ифодабӣи номи ашқо, аломат, шумора, амалу ҳолати он дар ҳамаи забонҳои дунё мушоҳида мешавад. Дар баъзе забонҳо ин унсурҳои забонӣ бо истилоҳи «ибораҳои ҷуфт» (дар забони уйғурӣ: Қайдаров, 1958, 92); «таркибҳои сунъӣ» ва «ибораҳои қофиядори сунъӣ» (дар забонҳои эронӣ: Мирзо Ҷаъфар, 1900) ҳеле барвақт таҳқиқ шудааст.

Муаллифони фарҳангномаҳои забоншиносӣ роҷеъ ба истилоҳи «тақрор» нигоштаанд, ки тақрори калим дар шакли «тақрори пурра ё ҷузъии калимаи решагӣ ё сохта, ё ягон ҷузъи он, ки ҳамчун воситаи калимасоз ё шаклсоз, ё ҳамчун воҳиди фразеологӣ воқеъ мешавад: **кам-кам, базӯр - базӯр, рӯ ба рӯ, дам ба дам, рӯз аз рӯз, ҳуди ҳудаш, калони калон** (Бобомуродов, Мухторов, 2016, 307) мушоҳида қарда мешавад.

И.Исмоилов дар ташаккули яке аз навъҳои зарф – зарфи макон нақши тақрорро муҳим арзёбӣ қардааст: «Агар зарфҳои сода (пеш, дарун, боло, поён...) тақрор шуда оянд, вобаста ба мавқеи истеъмолашон вазифаҳои гуногун доранд: тарзи воқеъ шудани амалро мефаҳмонанд, вале маънои лексикӣ ҷузъҳо, ки маконро ифода мекунанд, то андозае боқӣ мемонад, яъне тарзи иҷрои амалро аз ҷиҳати муносибатҳои масоҳагӣ эзоҳ медиҳад: **пеш-пеш, дарун-дарун**». Ӯ ин воситаи луғавию грамматикӣро дар зухури зарфҳои макон аз ҳисоби калимаҳои исмию ҷонишинӣ низ таъкид намудааст: **чо -чо, ҳар чо - ҳар чо** (Исмомлов, 1963, С.106-107).

Калимаҳои тақрор то ҷойе васеътар дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар мақолаи Н.Бозидов «Тақрори калима ва мавқеи он дар он дар нутқ» (1991) баррасӣ гардидааст. Ӯ тақрорро ба қатори воситаҳои грамматикӣ дохил қарда, ҷунин тавзеҳ додааст: «Калимаҳо, решаҳо, асосҳо метавонанд айнан (пурра) ё бо тағйироти овозӣ ва ё пурра ё нопурра тақрор шуда оянд ба ин восита маъною тобишҳои маъноии нав ба нав ҳосил шаванд» (Бозидов, 1991, 32). Муҳаққиқи номбурда ин гуна вожаҳо ба ду гурӯҳ: 1) тақрори пурра; 2) тақрори нопурра ҷудо қарда, андешаҳои ҳудро бо мисолҳо асоснок қардааст: тақрори пурра: *Чаро дар ҷойи ӯ ин қадар шитоб мекуни, ҷойро дам дода, оҳиста-оҳиста нахӯрӣ, мазза надорад* (С. Айни). Тақрори нопурра:

Тӯдаеро кам-камак наздик шуд,

Сулҳҷӯро аз пайи табрик шуд (М.Турсунзода. Бозидов, 1991, 32-33). Ҳамин нуктаи назар дар китобҳои дарсии типӣ «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (1985) низ инъикос ёфтааст.

Адабиётшинос Х. Шарифзода такрорро ба қатори саноеи лафзӣ шомил намуда навиштааст, ки «Такрори калима дар шакли таъкид ва ба вазифаҳои дигари бадеӣ кор фармуда шудани онро мегӯянд. Барои тақвияти фикр ӯ ин мисраъҳоро далел овардааст:

Борони қатра – қатра ҳамеборам, эй нигор,

Ҳар рӯз хира – хира аз ин чашии ашқбор.

З-он қатра – қатра қатраи борон ҳаме хичил,

З-он хира – хира хира дили ман зи ҳаҷри ёр (Каломи бадеъ, 1991, 125).

Вожаи такрори **дав-дав** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар шакли «дав-давак, давак-давак, даванд-даван барои ифодаи мафҳумҳои «бозӣ, саъю кӯшиш, бодпо, чолоку чаккон (ФГҶЗТ, 204) истеъмол ёфта, дар ашъори Ҷалолуддини Балхӣ ба маънои маҷозии «беҳудагардӣ; ҳарзагардӣ» мавриди истифода қарор гирифтааст ва он бо шакли **даводав** як вазифаро иҷро кардааст:

Аввалаш дав-дав, ба охир лат бих(в)ар,

Ҷуз дар ин вайрона набвад марги ҳар (19, 75).

Калимаи **як-як** дар ФЗТ дар шакли **якояк** чун унсури луғавии сермаъно ба қайд гирифта шудааст: 1) яке баъд аз дигаре; якта-якта; пасу дунбол; 2) тадричан; 3) батафсил муфасссал; 4) тамоман; 5) ғавран, ногаҳон, банохост, яке (1969, 630). Дар шеваи ҷанубӣ ин редуplikатив дар шакли **якта-якта** (алоҳида-алоҳида; ба таври интиҳобӣ) ба кор рафта дар ашъори Мавлоно барои ифодаи маъноҳои «якнафарӣ, ҷудогона, алоҳида» ба кор рафтааст. Доир ба дараҷаи истифодаи ин вожаи такрор бояд гуфт, ки он яке аз серистеъмолтарин унсурҳои луғавии «Маснавии маънавий» ва забони ғазалиёти шоир маҳсуб ёфта бештар аз даҳ ҳолати қорбасти дорад. Инак, як намуна:

Ҳар якеро қард ӯ як-як азиз,

Ҳар чӣ онро гуфт, инро гуфт низ (19, 222).

Мавлавӣ баъзан дар як байт ба ҷуз вожаи такрори **як-як** боз ба ҳамин монанд унсури дигари такрорро ба кор бурдааст. Чунончи, дар мисраъҳои зерин Мавлоно ду калимаи такрор: **як-як** ва **лаҳт-лаҳт**ро пайи ҳам ба кор бурдааст:

Чун ту бисёрон билофида зи баҳт,

Риши худ барканда як-як, лаҳт-лаҳт (19, 222).

Ҳамин тавр, дар «Маснавии маънавий» ин ифода ба таври фаровон ба кор рафтааст. Вожаи **лаҳт-лаҳт** дар шеваи ҷанубӣ дар намуди «лаҳта-лаҳта ба маънои «пора ё порчаи чизе масалан, матоъ» маъмул мебошад, ки онро Мавлавӣ низ ба маънои маъмур истифода бурдааст. Ин калима дар осори манзуми Мавлоно қорбурди фаровон дошта, аз давраи ташаккули забони адабии тоҷик то имрӯз ба ҳамин маъно роиҷ мебошад:

Тешаро з-анбуҳи шохи дараҳт,

Мерасиду дил ҳамешуд лаҳт-лаҳт (19, 113).

Унсури луғавии **чак-чак** дар ФЗТ (1969) дучор намеояд, асоси он чак дар шеваи ҷанубӣ калимаи сермаъно ва омонимӣ маҳсуб меёбад ва дар ФГҶЗТ (2012) ду маънои полисемӣ: «1. пай, нишона; 2. доғи сафед» ва чор маънои омонимии он: 1. нишона; 2. пешонӣ, ҷабин; 3. ҳисса, баҳш, ҳақ; 4. кафи дасту по (с. 813) ба қайд гирифта шудааст. Гунаи сохтаи он – **чака** низ хусусияти сермаъноӣ дорад: 1. чакка, дӯғ, қатик; 2. бемории шукуфа; 3. гӯша, қанор; 4. чакра, қатра (с. 813-814). Дар қолаби калимасозии редуplikативӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ варианти **чака-чака** (саре, ки гирифтори бемории шукуфа гаштааст); **чакӣ-чакӣ** (бемавқеъ, бечо, номуносиб); **чака-чука** (ҷойи хилват ё дурдаст; қанора) дар ғардиш аст. Муаллифи «Маснавии маънавий» **чак-чакро** ба маънои маҷозии «шарора; пораи ҷаҳандаи оташ» истифода намудааст:

Оби нури ӯ чу бар отаи чакад,

Чак-чак аз отаи барояд, барҷаҳад (19, 205)

Дар баробари усули калимасозии такрор ё редуplikативӣ боз як усули дигари ташаккули вожаҳои такрор низ мавҷуд аст, ки он тавассути интерфикс ё садонокҳои пайвастандандаи **-о-** ва **-у-** ба амал бароварда мешавад. Дар ашъори Ҷалолидини Балхӣ бо калимаи **як** аз тариқи калимасозии мураккаби типӣ пайвасти копулятивӣ, ки зимни он аз як асоси калимасоз дар заминаи такрор ва алоқамандшавӣ бо интерфиксҳо (**-о-**, **-у-**) калимаи мураккаби пайвасти сохта мешавад, дар қолаби **як+о+як** ба маънои «ба қуллӣ, пурра» низ рӯ овардан мушоҳида карда мешавад:

Ҷумла якояк ба кафи ӯсупурд,

Гуфт, ки нори ту зи нурам раҳид (19, 221).

Рӯ ба рӯ маънои «дар муқобили ҳамдигар қарор доштани ду нафар»-ро дошта, ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар ҳамаи шеваҳои забонамон чун унсури луғавии умимихалқӣ маъруф аст:

*Рӯ ба рӯ оварда ҳар ду дар нафир,
Гашта гирён ҳам амиру ҳам фақир* (19, 158).

Сар ба сар дар байти зерини маснавии Мавлавӣ дорои маънои «куллӣ, ба куллӣ, пурра, комилан» аст:

Андар афтад гов бар чуъ-ул-бақар,
То ба шаб онро гирад **ӯ сар ба сар** (19, 163).

Аҳёнан бошад ҳам пешоянди **аз** дар ташаккули қолиби калимасозии мазкур дар шакли **як аз як** (яке аз дигарон) ба кор рафтааст:

*Муфлису мискин буд соҳибхаёл,
Чумлаи он хона **як аз як** батар* (19, 219).

Ба ҳамин тариқ, бо овардани чанд далел аз «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Балхӣ аён гардид, ки роҳҳои ифодаёбии калимаҳои такрор дар забони адабии ҳозираи тоҷик, дар шеваҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ аз умқи таърих маншаъ гирифта, дар гули садсолаҳои зиёд гоҳе айнан ва гоҳе бо андаке тағйироти шаклӣ ё маъноӣ то замони мо омада расида, пайванди диахронияи забонро бо синхронияи он нигоҳ дошта омадааст.

Адабиёт:

1. Бозидов Н. Такрори калима ва мавқеи он дар нутқ // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1991. – С.32-47.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 385 с.
3. Зехнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 236 с.
4. Қосимова М.Н. Оид ба чанде калимаву ибораҳо дар осори Ҷалолиддини Румӣ // Вазифаи воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. -Душанбе, 1996. - С. 106-110.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 686 с.
6. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 254 с.
7. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. –М.: Наука, 1988.-389 с.
8. Румӣ Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. Таҳия, танзим ва баргاردони матн аз Б. Ализода ва А. М. Хуросонӣ. – Техрон: Замон, 2001. – 728 с.
9. Фазылов М.Ф. Изобразительные слова в таджикском языке. –Сталинабад: Издательство АН Таджикской ССР, 1958. – 190 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1-2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
11. Ҳасанов А. Иртиботи забони «Маснавии маънавӣ»-и Румӣ бо ғӯиши шимолӣ // Номаи меҳр. – 2003. - С.154-160.
12. Ҳасанов А. Вижагиҳои ташаккули муштакот дар «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ // Ганҷинадори мероси ниёгон. – Хучанд, 2007. – С.290-303.
13. Ҳасанов А. Мазмуну муҳтаво ва вижагиҳои забони дафтари панҷуми «Маснавии маънавӣ»-и Румӣ // Армуғони «Ганҷи сухан». Ҷилди якум. – Хучанд: Ношир, 2007. – С.48-63.
14. Хоҷаев Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ. – Душанбе: ДМТ, 2003. – 103 с.
15. Ҷалолиддини Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Дафтари аввал ва дувум. –Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
16. Шукурова М. Доир ба хусусиятҳои семантикии калимаҳои такрори забони адабии тоҷик//Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. – С.71-76.

Калидвожаҳо: *такрори калима, калимасозӣ, такрори айни ҳамон як калима, такрори но-пурра, исмҳои мураккаби пайваст, такрори зарфҳо.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ РЕДУПЛИКАТИВНЫХ СЛОВ В ПОЭМЕ «МАСНАВИИ МАЪНАВӢ» ДЖАЛОЛУДДИНА БАЛХИ И ИХ ОТНОШЕНИЯ К ТАДЖИКСКИМ ГОВОРАМ

В данной статье автор дает информацию о понятии повтора слов как языкового явления, уровне их исследования в таджикском языкознании и разделяет эти языковые элементы на две группы: 1) прямой повтор; 2) косвенный повтор (грамматическими средствами) отделённый. Повторяющиеся слова первой группы анализируются лексически и семантически в отношении их принадлежности к отдельным частям речи: анализируются существительное, прилагательное, число, глагол, наречие, предлоги и т.д. Свои научные мнения он обосновал примерами из «Маснави махнави» Джалалуддина Балхи и сопоставил их с фактами литературного языка, южного и северного стилей таджикского языка.

Ключевые слова: *редупликация (повторение), редупликативные слова, словообразование, полная редупликация, неполная редупликация, сложное копулятивные существительные, редупликативные наречия.*

Annotation

FEATURES OF REDUPLICATIVE WORDS IN THE POEM «MASNAVI MANAVI» BY JALOUDDIN BALKHI AND THEIR RELATION TO TAJIK DIALECTS

In this article, the author provides information on the concept of repetition of words as a linguistic phenomenon, the level of their research in Tajik linguistics, and divides these linguistic elements into two groups: 1) direct repetition; 2) indirect repetition (by grammatical means) separated. The repeated words of the first group are analyzed lexically and semantically in relation to their belonging to separate parts of speech: noun, adjective, number, verb, adverb, prepositions, etc. analyzed. He substantiated his scientific opinions by citing examples from "Masnawi mahnavi" by Jalaluddin Balkhi, and compared them with the facts of the literary language and the southern and northern styles of the Tajik language.

Keywords: *reduplication (repetition), reduplicative words, word formation, complete reduplication, incomplete reduplication, complex copulative nouns, reduplicative adverbs.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳақимзода Ситора, магистранти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Сулаймонов И.О.

Сведения об авторе: Хақимзода Ситора, магистрантка факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини.

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Сулаймонов И.О.

About the author: Khakimzoda Sitora, second-year master's student at the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Sulaimonov I.O.

КОР ОИД БА ТАРКИБИ КАЛИМА ВОБАСТА БА ОМУЗИШИ ХИССАҲОИ НУТҚ

Мақсади марҳилаи чоруми системаи омӯзиши таркиби морфемикии калима, аз як тараф, амиқтар кардани дониш дар бораи нақши калимасозии пешоянду пасвандҳо ва нақши шаклсозии пасояндҳо, аз тарафи дигар хонандагонро барои фаҳмидани хусусиятҳои ташаккули исм, сифат ва феълҳо тайёр кардан аст.

Дар забони тоҷикӣ ҳар як ҳиссаи нутқ бо хусусиятҳои муайяни калимасозӣ хос буда, дар байни таркиби морфемикии калима ва мансубияти он ба як қисми нутқ алоқаманд аст. Дар баробари ин сохти морфемикии калима ва хусусиятҳои ташаккули он бо маънои луғавӣ ва маҷмӯи хусусиятҳои грамматикӣ дар ягонагӣ зоҳир мешаванд.

Ин мавқеи ибтидоии забоншиносӣ, ки муаллим дар асоси он масъалаҳои болоро ҳал мекунад.

Муаллим дар чараёни омӯзиши ҳиссаҳои нутқ хонандагонро ба фаҳмидани асосҳои калимасозӣ; дар забон бо истифода аз префикс ё пасванд, инчунин пешоянду пасванд аз дигар ҷузъи нутқ сохта шудани як ҷузъи нутқ робитаи хеле муайян мавҷуд аст. Ҳамин тариқ, феълҳои пешояндӣ бештар аз феълҳои пешоянд сохта мешаванд (масалан: сохтан – гузоштан, ранг кардан – ранг пошидан). Исмҳои зиёде аз феълҳо (равон - равонӣ, харидан - хариданҳо) ё аз исмҳо (ях - яхбандӣ, танк - танкер) сохта мешаванд. Исмҳо аз сифатҳо ба воситаи тарки пасоянд ё иловаи он сохта мешаванд (ором - оромӣ, ҳамвор - ҳамворӣ).

Барои сифатҳо исм манбаи асосии шаклсозӣ ба шумор меравад, сифатҳо дар ин маврид ба таври суффиксӣ сохта мешаванд (баҳор - баҳорӣ, кӯҳ - кӯҳӣ, дӯст - дӯстона).

Ҳангоми омӯзиши калимасозӣ барои талабагони на танҳо синфҳои ибтидоӣ, балки дар синфҳои болоӣ ҳам душвории асосӣ дуруст муайян кардани калимаи тавлидкунанда мебошад. Бо назардошти ин, аз як тараф, ин мушкилӣ ва аз тарафи дигар, аҳамияти дарки усули калимасозиро барои ошкор намудани маънои луғавии он ба назар гирифта, дар раванди омӯзиши ҳиссаҳои нутқ ба мақсад мувофиқ аст. Машқҳои роҷӯ бояд кард, ки хонандагон хурдсолро барои фаҳмидани робитаи байни калимаҳои ҳосилшуда омода мекунад. Тайёри, алалхусус, аз он иборат аст, ки муаллим бо тамоми мазмун ва характери супориш хонандагонро ба он равона мекунад, ки аз кадом калима ва бо ёрии кадом морфема сохта шудааст. Табиист, ки толибилмон ҳанӯз бо шаклҳои калимасозӣ шинос нестанд. Муайян кардани калимаи тавлидкунанда душвор аст. Аз ин рӯ, муаллим калимаи тавлидкунандаро номбар мекунад ё он дар машқ дода мешавад.

Муаллим инчунин метавонад маънои калимаи ҳосилшударо нишон диҳад, пас вазифаи хонанда аз интиҳоби морфемаи зарурӣ иборат аст, ки имкон медиҳад калима бо маънои додашуда сохта шавад. Масалан, муаллим калимаи «мудоғи» номида, пешниҳод мекунад, ки исм бо як реша сохта шавад, ки шахсро, ки ба ҳифзи касе ё чизе (ҳимоякунанда) баромад мекунад, ифода мекунад.

Варианти дуюм низ имконпазир аст: машқ калимаи тавлидкунанда ва морфемаи истифодашавандаро нишон медиҳад. Вазифаи хонандагон дуруст ташаккул додани калима ва шарҳ додани маънои луғавии он аст. Масалан, аз калимаи «дараҷа» бо ёрии пасванди таҳаллус - калимаи нав сохта, маънои онро шарҳ дода, ҳиссаи нутқ (термометр) нишон дода мешавад.

Дар вариантҳои якум ва дуюм ҳам таҳлили морфемикии калима, шинохти кадом ҳиссаи нутқ будани калимаҳои истехсолкунанда ва сохташуда ҳатмист. Муаллим махсусан диққати хонандагонро ба он ҷалб мекунад, ки калима аз кадом ҳиссаи нутқ, бо ёрии кадом морфема сохта шудааст, калимаи сохташуда чӣ маъно дорад ва кадом ҳиссаи нутқ мебошад. Машқҳои ин хел ба алоқии дар забон мавҷудбуда байни маънои луғавии калима, таркиби морфемикии он ва усули ташаккули хоси як қисми нутқ асос ёфтаанд. Намудҳои зерини машқҳо самараноктаранд.

1. Таҳлили луғавӣ ва калимасозӣ матне, ки калимаҳои якхела доранд.

Масалан, барои диктант ба хонандагон матни зерин пешниҳод карда мешавад:

Баҳром дар синфи сеюм меҳонад. Боинтизому аълоҳон аст. Вай одати ба мактаб нарафтани аз дарсҳо дер мондан надошт. Ҳар саҳар баробари падару модар аз хоб меҳест, баъди варзиш дасту рӯяшро нағзакак мешусту ноништо мекард, либосҳои пушида, роҳи мактабро пеш мегирифт.

Тахти роҳбарии муаллим маълум мегардад, ки як калимаи ба ҳам алоқаманд чӣ тавр ба калимаи дигар сохта шудааст, онҳо кадом ҳиссаи нутқ буда, чӣ маъно доранд.

2. Иваз кардани шарҳи муфасссали маънои луғавии калима бо як калимаи алоқаманд.

Масалан, онро бо як калима номбар кунед. Ин калима бояд як реша бо калимаи зерхатшуда бошад. Муайян кунед, ки он кадом ҳиссаи нутқ аст, аз рӯи таркиб таҳлил кунед.

Нақлиёте, ки барои кашондани бор (мошини боркаш) мувофиқ шудааст. Чизе, ки ҳамчун хотира (тӯхфа) дода мешавад. Шахсе, ки дар назди дарвоза меистад (дарвозабон). Шахсе, ки кранро идора мекунад (мошинисти кран). Бо ёрии муаллим, хонандагон мефаҳманд, ки чӣ тавр, яъне ин калимаҳо аз кадом калима ва бо ёрии кадом морфема сохта шудаанд. Дар ин маврид таҳлили калимасозӣ бо таҳлили морфемикӣ пайваста мешавад.

3. Шарҳи маънои луғавии калима дар асоси аниқ кардани моҳияти номи предметҳо.

Масалан, фаҳмонед, ки чаро онҳо инро чунин номиданд? Иббот кунед, ки калимаҳо чӣ тавр сохта шудаанд, кадом ҳиссаи нутқ мебошанд ва чӣ маъно доранд.

Дар фасли зимистон дар гармхона помидору бодиринги сершира парвариш карда мешавад. Дар саҳро дар зер барфи нарм гандуми тирамоҳӣ то баҳор хоб мекунад.

Намунаи шарҳи хонандаи синфи 2: «Гармхона як хонаи гармест, ки дар он дар фасли зимистон сабзавот парвариш карда мешавад. Утоқро барои он гарм мегуянд, ки дар зимистон гарм нигоҳ дошта мешавад. Калимаи «гармхона» аз калимаи «гарм» бо истифода аз решаи маънодори - хона- сохта шудааст, ин исм аст.

«Гандуми тирамоҳӣ гандумест, ки дар тирамоҳ кошта мешавад. Зимистонро дар саҳро мегузаронад, бинобар ин ўро ҳамин тавр ном додаанд. Калимаи «зимистон» аз калимаи «зимистон» сохта шудааст, ки исм аст.

1. Тартиб додани ҷумлаҳо бо калимаҳои як реша аз қисмҳои гуногуни нутқ.

2. Вазифаҳои калимасозӣ.

Масалан, аз калимаҳои «чоп», «ширин», «гарм», «нам» бо истифода аз пасванди -й - калимаҳои нав созад. Иббот кунед, ки калимаҳои ба шумо додашуда ва гирифтаатон кадом ҳиссаи нутқ мебошанд.

Аз феълҳои «дидам», «дӯст будан», «сохт», «гаштан», «даравидан», исмҳои дорои як реша ташкил кунед. Калимаҳоро аз рӯи таркибашон ҷудо кунед. Кадом қисми калимаро барои сохтани исм истифода бурдед?

Чунон ки ба осонӣ мушоҳида мешавад, ҳуди моҳияти супориш талабагонро водор мекунад, ки ба ташаккули калимаҳо, таркиби морфемикӣ онҳо диққат диҳанд ва дар байни таркиби морфемии калима ва мансубияти он ба ҳиссаи муайяни нутқ алоқа муқаррар намоянд. Дар синфҳои ибтидоӣ мушоҳидаҳои хусусиятҳои ташаккули ҷузъи алоҳидаи нутқ характери пропедевтикӣ дошта, самаранокии онҳо бештар ба мақсаднок будани машқҳо, дуруст ба ҳам пайвастании қори гуруҳӣ ва индивидуалӣ дар дарс, возеҳияти дастрас ва маводи лексикӣ истифодашуда.

Муаллим метавонад сатҳи огоҳии нақши морфемаи мушаххасро аз рӯи нишондодҳои зерин баҳо диҳад:

- қобилияти ҷудо кардани морфема аз калима (ин ба калимаҳое дахл дорад, ки таркиби морфемикӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дастрас аст);

- қобилияти мустақилона интиҳоб кардани калимаи таркиби морфемии муайян, яъне, масалан, танҳо аз реша ва пасмонда, аз префикс, реша ва пасванд иборат аст;

- қобилияти ба таври шифоҳӣ шарҳ додани нақши морфема дар калима;

- қобилияти дуруст истифода бурдани калимаҳои дорои префикс ва суффиксҳо дар ҷумла.

Намунаҳои саволу супоришҳо, ки дар асоси иҷрои онҳо дар бораи азхудкунии таркиби морфемикӣ калима аз ҷониби хонандагони синфҳои ибтидоӣ баҳо додан мумкин аст:

1. Кадом қисми калима муҳимтар аст? Чаро шумо чунин фикр мекунад?

Мақсади префикс дар калима чист? Онро бо мисол иббот кунед.

Кадом қисми дигари калима барои сохтани калимаҳои нав истифода мешавад? Иббот кунед.

Дар як калима кадом пасванд истифода мешавад? Иббот кунед.

2. Ду калимаро бо назардошти маъно ва таркибашон муқоиса кунед. Масалан, парвоз кунеду парвоз кунед, берун раведо давед, гул ва гул.

Калимаро муқоиса кунед, собит кунед, ки онҳо алоқаманданд ё не:

Мактаб, мактаббача, кӯдаки томактабӣ. Кадом қисми калима онҳоро ба ҳам пайванд мекунад? Кадом қисми калима онҳоро аз ҷиҳати маъно фарқ мекунад?

3. Калимаҳоро аз рӯи таркибашон ҷудо кунед:

Мактаб, шахр, сайёҳӣ, тӯхфа, ёддошт, китоб.

Калимаҳои иборат аз:

- аз реша ва интиҳо;
- аз префикс, реша, суффикс ва пасоянд.

Хулоса, дар ин мақола дар бораи аҳамияти омӯзиши таркиби морфемии калима хангоми омӯзиши қисмҳои нутқ дар синфҳои ибтидоӣ сухан меравад. Аҳамияти кор оид ба таркиби морфемии калимаҳо, пеш аз ҳама, дар он аст, ки мактаббачагон яке аз усулҳои пешқадами ошкор намудани маъноӣ луғавии калимаҳо аз худ мекунанд. Аз ин рӯ, вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки барои кӯдакон шароити оптималӣ фароҳам оварад, то муносибати дар забон мавҷудбуда байни маъноӣ луғавии калима ва таркиби морфемии он мавҷуд аст, ки дар доираи он барои тақмили захираи луғавии хонандагон ба таври мақсаднок роҳнамоӣ кардан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Абдуллоев И., Абдуллоев З., Боронов Б., Дорғабеков З. Забони модарӣ (барои синфи 3). – Душанбе, 2012.
2. Зиёев М., Олимова Ф., Золишоева Б., Зубайдова Ҷ. Забони модарӣ (барои синфи 4). – Душанбе: Маориф, 2018.
3. Лутфуллоев М. Асосҳои ибтидоии таълими забони модарӣ. Нашри 2. – Душанбе: Собириён, 2007.
4. Лутфуллоев М. Дарс. – Душанбе, 1995.
5. Рустамов Қ. Таърихи методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. Қисми 2. – Душанбе: Империял-Групп, 2003.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). – М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ.1. – 951 с. Ҷ. 2. – 1904 с.
7. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. (Зери назари Д. Саймидинов). – Душанбе, 2006. – 813 с.
8. Хоркашев С. (Раҳматуллозода С.). Истилоҳоти калимасозӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2012.

Калидвожаҳо: маъноӣ луғавии калима, морфема, ҳиссаи нутқ, исм, феъл, калимасозӣ, хонандагон, реша, пешванд, пасванд ва пасоянд.

Аннотация

РАБОТА НАД СОСТАВОМ СЛОВ, СВЯЗАННАЯ С ИЗУЧЕНИЕМ ЧАСТЕЙ РЕЧИ

В данной статье говорится о важности изучения морфемного состава слова при изучении частей речи в начальных классах. Значение работы над морфемным составом слов, прежде всего, состоит в том, что школьники овладевают одним из передовых приемов раскрытия лексического значения слов. Поэтому задача учителя – создать детям оптимальные условия, чтобы существовала связь между лексическим значением слова и его морфемным составом в языке, в рамках которой можно целенаправленно направлять совершенствование знаний учащихся и словарный запас.

Ключевые слова: лексическое значение слова, морфема, часть речи, существительное, глагол, словообразование, ученики, корень, приставка, суффикс и суффикс.

Annotation

WORK ON THE COMPOSITION OF WORDS RELATED TO THE STUDY OF PARTS OF SPEECH

This article talks about the importance of studying the morphemic composition of a word when studying parts of speech in the primary grades. The significance of working on the morphemic composition of words, first of all, is that schoolchildren master one of the advanced techniques for revealing the lexical meaning of words. Therefore, the teacher's task is to create optimal conditions for children so that there is a connection between the lexical meaning of a word and its morphemic composition in the language, within which the improvement of students' knowledge and vocabulary can be targeted.

Keywords: lexical meaning of the word, morpheme, part of speech, noun, verb, word formation, students, root, prefix and suffix.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ризоева Малика Нуралиевна, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 915292909; E-mail: Malika-008@mail.ru.

Рохбари илмӣ: номзади илми филология Юсупова С.А.

Сведения об авторе: Ризоева Малика Нуралиевна, магистрантка первого курса педагогического факультета Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Аини. Телефон: +992 915292909; E-mail: Malika-008@mail.ru.

Научный руководитель: кандидат филологических наук Юсупова С.А.

About the author: Rizoeva Malika Nuralievna, master of the first year of the Faculty of Pedagogy of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Phone number: +992 915292909; E-mail: Malika-008@mail.ru.

Scientific director: Candidate of Philology Yusupova S.A.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ АЗ РӮӢИ ТАРЧУМА

Интиқоли воҳидҳои фразеологӣ англисӣ ба забони тоҷикӣ аз сабаби бой будан, тасвири мухтасар ва ҷилои он вазифаи душвор аст. Фразеологизм ба нутқ буррогӣ мебахшад, бинобар ин дар адабиёти ҷамъияти сиёсӣ васеъ истифода мешавад ва воҳидҳои фразеологӣ ҷузъи ҷудонашавандаи услуби рӯзноманигорӣ мебошанд.

Услуби рӯзноманигориро ҳамчун як системаи унсурҳои бо ҳам алоқаманди забон муайян кардан мумкин аст, ки барои иҷрои вазифаи муайяни коммуникатсионӣ, пеш аз ҳама функцияи иттилоотӣ ва функцияи таъсир ба хонанда (вазифаи боварӣ) равона шудааст [4, 47].

Ҳангоми тарҷумаи фразеологизм ба тарҷумон лозим аст, ки ифодаи маъноии онро дуруст инъикос ва тасвир карда, дар забони тоҷикӣ ифодаи шабеҳро пайдо кунад ва аз функцияи услубии (стилистӣ) фразеологизм ҷашм пӯшад [4, 31].

Дар «миқёси тарҷуманашаванда» ё «тарҷумаи мушкӣ» воҳидҳои фразеологӣ тақрибан дар ҷои аввал меистанд.

Барои тарҷумаи мувофиқоварӣ воҳидҳои фразеологӣ тарҷумон ниёз дорад ба:

- 1) дониш дар соҳаи фразеологизмҳо;
- 2) шинохтани воҳидҳои фразеологӣ дар матн;
- 3) дарки дурусти воҳиди фразеологӣ шинохта;
- 4) тарҷумаи воқеӣ, ки интиқоли семантикӣ ва вазифаҳои экспрессионалӣ- услубии (стилистӣ) воҳидҳои фразеологиро дар бар мегирад [2, 181].

В.Н. Комиссаров [3, 179] қайд мекунад, ки барои тарҷумаи мувофиқоварӣ ҳамаи ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ ба ин воҳид хосро ба назар гирифтани лозим аст, алахусус:

- 1) ҷузъи тасвирӣ ё тасвири таркибии маънои воҳидҳои фразеологӣ;
- 2) ҷузъи мустақим ё объективии маънои воҳидҳои фразеологӣ, ки асоси тасвир, «асли раамӣ» -ро ташкил медиҳанд;
- 3) ҷузъи эмотсионалии маънои фразеологизмҳо;
- 4) ҷузъи услубии (стилистӣ) маънои фразеологизмҳо;
- 5) ҷузъи миллий-этникии маънои фразеологизм.

Аммо, дар маҷмӯъ, имкони ба даст овардани луғати пурраи тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ асосан аз робитаи байни воҳидҳои забони манбаъ (ЗМ) ва забони тарҷума вобаста аст. Се варианти ин гуна муносибатҳо фарқ кардан мумкин аст [2, 183]:

1. Воҳиди фразеологӣ мукотибаи дақиқ дорад, яъне новобаста аз контекст, мукотибаи пурра, воҳиди фразеологӣ забони хориҷӣ ба эквиваленти тарҷума мешавад. Дар ин ҳолат, мувофиқати пурраи таркиби лексии воҳидҳои фразеологӣ, сохтори грамматикӣ он ва ранги услубӣ (стилистӣ) вучуд дорад.

Масалан, *a dark horse** - «аспи сиёҳ»; *a Trojan horse** - аспи троян * - аспи троянӣ; *the smiles of fortune** - табассуми тақдир, раҳмати тақдир; *better late than never** - беҳтар аз ҳеҷ гоҳ * - беҳтар аз ҳеҷ гоҳ; *to close one's eyes on smth** - ҷашм пӯшидан ба чизе.

2. Воҳиди фразеологӣ метавонад ба забони манбаъ тавассути як ва ё мукотибаи дигар интиқол дода шавад, одатан бо баъзе дурӣ аз тарҷумаи пурра, яъне воҳиди фразеологӣ забони тарҷума тарҷума бо вариант (опсия; аналогӣ). Дар ин ҳолат воҳидҳои фразеологӣ бо маъно ва ранги услубӣ (стилистӣ) мувофиқат мекунад, аммо таркиби лексикӣ ва сохтори грамматикӣ метавонанд аз ҳам фарқ кунанд.

Масалан, *if you dance you must pay the fiddler** - агар шумо ракс кунед, шумо бояд навозандаро пардохт кунед. *have one's heart in one's boots** - дили худро дар мӯзаҳои як кас дошта- ҷон нест шудааст; * ҷонам ба кафи пой рафт; *what the heart thinks the tongue speaks** - он чизе ки дил фикр мекунад забон гап мезанад * - он чӣ дар фикр аст, пас ба забон;

3. Дар воҳиди фразеологӣ эквивалент ё вариант мавҷуд нест, он аз рӯи тартиби луғат тарҷума карда намешавад, яъне воҳиди фразеологӣ забони тарҷума тавассути дигар воситаҳои ғайрифразеологӣ интиқол дода шудааст. Ҳангоми тарҷума тасвири ибтидоии воҳидҳои фразеологӣ комилан тағйир меёбад ва ҷун қоида, ибора ҳангоми гузариш маънои маҷозии худро гум мекунад.

Масалан, *to do somebody in the eye** – касеро дар чашм кор кардан * - фиреб додани касе; *to break Priscian's head** – сари Приссианро шикастан * - вайрон кардани қоидаҳои грамматикӣ; *let loose the dogs of war** – чангро оғоз кунед; *a yellow dog** – сағи зард - шахси доғдор, тарсончак; *a hard row to hoe** – супориши душвор, вазифаи душвор.

Тарҷумаи фразеологӣ

Влахов С. ва Флорин С. дар китоби «Тарҷуманашаванда дар тарҷума» ҳама усулҳои тарҷумаи воҳидҳои фразеологиро ба ду блок ҷудо мекунанд: тарҷумаи фразеологӣ (тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ бо эквивалент ё варианти тарҷумаи забон) ва тарҷумаи ғайри фразеологӣ (бо истифодаи воситаҳои ғайри фразеологӣ, мавҷуд набудани муодили фразеологӣ ва вариантҳо) [2, 183].

Тарҷумаи фразеологӣ истифодаи матни тарҷумаҳои воҳидҳои устувори дараҷаи гуногунии байни воҳиди забони хориҷӣ ва воҳиди дахлдори тарҷумаи забон - аз муодили пуррагӣ ва мутлақ ба мукотибаи тақрибии фразеологӣ мебошад.

1. Эквиваленти мутлақи (пурраи) фразеологӣ воҳиди фразеологӣ дар тарҷумаи забон мебошад, ки аз ҳама ҷиҳат ба воҳиди тарҷумашуда баробар аст. Сарфи назар аз контекст, бояд ҳамон маъноҳои конотативӣ ва коннотативӣ дошта бошанд, яъне. дар байни ин ду воҳид тафовуте дар робита ба мазмунӣ семантикӣ, вобастагии услубӣ (стилисти), рангорангии маҷозӣ ва эҳсосии экспрессивӣ вучуд надорад, онҳо бояд тақрибан якхела бошанд, як қатор нишондиҳандаҳои лексикӣ ва грамматикӣ якхеларо дошта бошанд: мутобиқат, ба ҳамагон як категорияи грамматикӣ мансуб будан, алоқамандӣ калимаҳои ҳамроҳи матнӣ, набудани обуранги миллий ва ғайра.

Масалан: *The government holds the fate of General Motors and Chrysler in its hands.* – Ҳукумат сарнавишти General Motors ва Chrysler-ро дар дасти худ нигоҳ медорад. «Тақдири General Motors ва Chrysler дар дасти ҳукумат аст» [2].

Ин воҳидҳо нисбатан каманд, ки аллақай дар тарҷумаи забон дар луғатҳо ба қайд гирифта шудаанд.

2. Эквиваленти қисман (нопурра) фразеологӣ ин як воҳиди забонест, ки ба воҳиди бисёрарзиш дар забони хориҷӣ баробар, мукамал ва мутлақ аст, аммо на дар тамоми маънои он.

Масалан, ибораи англисии *a stalking horse** аспӣ сталкинг * дар ду маънии гуногун истифода шуда метавонад: 1) узр, баҳона (аспӣ интиҳобшуда); 2) кассе ба ҷои шахси дигар гузашташуда, фиреб.

Эквивалентҳои қисман, нисбатан каманд падидаи номуайянии фразеологизм камтар хос аст.

3. Эквиваленти фразеологӣ нисбӣ аз қисми эквиваленти қисмӣ бо он фарқ мекунад, ки он аз воҳиди фразеологӣ асли дар ҳама гуна нишондиҳандаҳо фарқ мекунад: ҷузъҳои мухталифи воҳидҳои фразеологӣ, тағироти ночиз дар шакл, сохтори синтаксикӣ, вобастагии дигари морфологӣ, мутобиқат ва ғайра.

Масалан:

This agreement (...) could pave the way for similar agreements with General Motors and Chrysler. – Ин созишнома (...) метавонад барои созишномаҳои шабех бо General Motors ва Chrysler замина гузорад. «Ин созишнома метавонад барои чунин созишномаҳои монанд бо General Motors ва Chrysler замина гузорад» [2].

Тарҷумаи фразеологӣ бештар ба гурӯҳҳои зерини воҳидҳои фразеологӣ дахл дорад:

а) фразеологӣ байналмилалӣ - воҳидҳои фразеологӣ, ки ба забон аз сарчашмаҳои таърихӣ, мифологӣ, адабӣ ворид шуда, аз забон ба забон гирифта шудаанд ё аз халқҳои гуногун новобаста аз дигарон, ба сабаби умумияти тафаккури инсон, наздикии баъзе ҷанбаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, кор, истеҳсолот, инкишофи илм ва санъат дохил шудаанд. Бисёре аз ин воҳидҳо ба ибораҳои болдор ишора мекунанд.

Дар байни воҳидҳои фразеологӣ, ки дар сатҳи миллий ба вучуд омадаанд, ду гурӯҳро ҷудо кардан мумкин аст: воҳидҳои фразеологӣ, ки дар ҳуди ҳамагон як тасвир сохта шудаанд (масалан, Achilles' heel - пошнаи Ахиллес; - заиф, ба осонӣ осебпазир) ва воҳидҳои фразеологӣ, ки дар тасвирҳои гуногун сохта шудаанд (масалан, *a carrot and stick policy** – сиёсати сабзӣ ва ҷӯб; *to cast sheep's eyes at smb.** – бо садоқат, муҳаббат, бо чашмони сабзача) ва ҳолатҳои зуд-зуд пурра номувофиқ будани маҷозӣ - метафора вучуд доранд.

б) муқоисаҳои устувор (*kind as an angel** – ба монанди фаришта - меҳрубон ҳамчун фаришта)

в) комбинатсияи феъл-исм. (*to introduce law** – қорӣ қардани қонун * - пешниҳоди қонун; *to voice one's protest** – эътирози як кас * - эътироз қардан).*

Тарҷумани нефразеологӣ ин воҳиди фразеологиро бо ёрии лексикӣ, на фразеологӣ забони тарҷумашаванда мегузаронад. Он одатан дар сурати набудани муодили фразеологӣ ё вариантҳои фразеологӣ дар РҶ истифода мешавад. Чунин тарҷума ба пуррагӣ анҷом наёфтааст: ҳамеша талафот ҳаст (тасвир, экспрессивӣ, коннотаҳо, сояҳои маъно).

1. Агар тарҷумани мазкур ба як забон бо фразеологизм ва ба забони дигар бо калима тарҷума шавад, тарҷумани қатъии лексикӣ истифода мешавад.

Масалан: *Five years into this thing (the war with Iraq), we're taking our eye off the ball.* – Дар тӯли панҷ сол, дар ин ҷанг иштирок қарда, ҳадафи асосии ҳудро аз даст медиҳем [1].

2. Қалқай ё пайғирӣ (тарҷумани асли) вақте истифода бурда намешавад, ки воҳидҳои фразеологиро бо усулҳои дигар тамомияти маъноӣ семантикӣ-стилистӣ ва экспрессивӣ-эмотсионалии онро гузаронидан ғайриимкон аст ва бо ин ё он сабаб, бояд асоси рамзӣ расонида шавад.

Шарти пайғирӣ боиси ҳавасмандии қофӣ барои арзиши воҳидҳои фразеологӣ аз рӯйи арзишҳои ҷузъҳои он мебошад. Ҳисобро пеш аз ҳама, дар робита ба воҳидҳои рамзии фразеологӣ, асосан воҳидҳои фразеологӣ, ки маҷозроӣ тозаро тоза нигоҳ доштанд, истифода бурдан мумкин аст. Дуввум, як қатор мақолаҳои, ки ягон маъно надоранд. Сеюм, ҳангоми интиқоли муқоисаи устувор, аммо танҳо боварӣ ҳосил қардан лозим аст, ки интиқолдиҳандаи онҳоро дуруст қабул мекунад.

Масалан:

Fergie clearly backed the wrong horse here, leaving Ruud van Nistelrooy, Wayne Rooney and Cristiano Ronaldo all on the bench. - Аён аст, ки дар ин ҳолат Фергди аспӣ нодурустро гузошта, ҳамаро дар майдон партофт: Оби ҳаммомҳои Нистелрой, ва Уэйн Руни ва Криштиану Роналду [1].

Дар ин мисол, мо аслан воҳиди фразеологӣ забони тарҷумашавандаро тарҷума қарда, этимологияи варзишии воҳидҳои фразеологиро ҳифз намуда, эффекти оҳанин эҷод мекунем.

3. Тарҷумани таъбирии воҳидҳои фразеологӣ ба тарҷума на ба воҳиди фразеологӣ, балки ба шарҳи он (фаҳмондадихӣ, муқоиса, таъсиф, тафсир) қам қарда мешавад.

Масалан: *Faltering stocks saved by the bell** [1]. - Сармоягузориҳои ҳориҷӣ ба нигоҳ доштани бозори қоғазҳои қиматнок мусоидат намуд.

Адабиёт:

1. Барҳударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Виноградов В. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма, Ленинизм и теоретические проблемы языкознания. – Москва: Филин, 1970. – 267 с.
3. Горлов В.В. Фразеологизмы как средство выразительности на страницах газеты // Русский язык в школе. – 1992..№5. – С.35-37.
4. Джалилов Х. Структурно-семантические особенности и синтаксические функции фразеологических единиц в современном таджикском языке. Автореф. дисс. канд. фил. наук. – Душанбе, 1976.

Калидвожаҳо: экспрессионалӣ, стилистӣ, услуб, этникӣ, эмотсионалӣ, назариявӣ, семантикӣ.

Аннотация

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ПЕРЕВОДЕ

В данной статье идёт речь об фразеологизмах в переводе. В статье автор впервые высказывает свои мнения о сложности перевода фразеологизмов, нужные элементы и знания переводчика для правильного перевода и мнения лингвистов по этой теме. Она упомянула что наибольшую трудность для перевода представляют английские фразеологизмы не имеющие эквивалента в таджикском языке. Для их передачи используются лексические, буквальные и описательные методы перевода.

Ключевые слова: выразительный, стилистический, стиль, этнический, эмотсиональный, тематический, семантический

Annotation

PHRASEOLOGICAL UNITS IN TRANSLATION

This article deals with phraseological units in translation. In the article the author for the first time expresses her opinions on the complexity of the translation of phraseological units, the necessary elements and knowledge of the translator for the correct translation and the opinions of linguists on this theme.. She mentioned that the greatest difficulty for translation is presented by English phraseological units that do not have an equivalent in the Tajik language. For their transmission are used lexical, literal and descriptive methods of translation.

Keywords: *expressive, stylistic, style, ethnic, emotional, thematic, semantic*

Маълумот дар бораи умаллиф: Холикова Шукрона Умедҷоновна, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 901104463

Рохбари илмӣ: номзоди илми педагогика, дотсент Ҳайитбоева Ҳ.О.

Сведения об авторе: Холикова Шукрона Умеджановна, магистрантка второго курса факультета английского языка и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 901104463

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Хайитбоева Х.О.

About the author: Kholiqova Shukrona Umedjonovna, the first year master degree of the faculty english language and eastern languages of the Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Ayni. Phone number: +992 901104463

Supervisor: The condidate of pedagogical sciences, assistant professor Haitboeva H.O.

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ФРАЗЕОГРАФИЯИ ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ

Лексикография дар марҳалаи ҳозираи рушд ба шоҳаҳои мухталиф чудо шудааст, ки ҳар яке ба аҳамияти назариявӣ амалӣ молик аст. Яке аз ҳамин гуна шоҳаҳои муҳими лексикография фарҳангшиносии фразеологӣ мебошад, ки ба ҷамъоварӣ, танзим, роҳу усулҳои маънидод ва шарҳу тавзеҳи вохидҳои фразеологӣ забонҳои нигаронида шуда, дар забоншиносии муосир бо истилоҳи «фразеография» маъруф гашт. «Фразеография» дар системаи илми забоншиносӣ ба мисли «фразеология», «фразема», «фразеологизм», «вохидҳои фразеологӣ» истилоҳи нав аст. Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ ҳануз ба ҷойи «фразеография» аз рӯйи анъана истилоҳи «лексикография»-ро ба кор мебаранд, ё вожаи сифатии «фразеологӣ»-ро ҳамчун муайянкунандаи «лексикография» истифода меkunанд. Чунончи, дар «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик» истилоҳи «лексикографияи фразеологӣ» ба кор бурда шудааст. Ҳамин гуна мисолҳо дар манбаъҳои забонҳои русӣ хориҷӣ низ ба назар мерасанд, аз ҷумла, муаллифи «Словарь - справочник по русской фразеологии» («Луғат-маълумотнома оид ба фразеологияи русӣ») Александров, И. А. асари худро «лексикографияи фразеологияи русӣ» [1, с.127] номидааст.

Ҳамчунин муҳаққиқи тотор Р.А. Аюпова ба рисолаи доктории худ, ки ба фразеографияи забонҳои англисӣ, русӣ, тоторӣ бахшида шудааст, «Проблемы лексикографического описания фразеологических единиц» («Проблемаҳои шарҳи вохидҳои фразеологӣ») унвон ниҳода, дар мавриди зикри масъалаи асосии таҳқиқ ибораи «проблемаҳои шарҳи лексикографияи ҷанбаи услубӣ»-и вохидҳои фразеологиро корбаст намудааст [2, с.36]. Ҳамин тавр, ба мушоҳида меояд, ки истилоҳи «лексикография» алҳол ба ду маъно - васеъ ва танг фаҳмида мешавад: бо маънои васеъ ҳамаи навъҳои луғатҳо, аз ҷумла, луғатҳои фразеологиро дар бар мегирад; ба маънои танг ба лексикография фарҳангномасе мансубанд, ки асоси онро вокабула (лот. Vocabulum - калима) воҳиди луғавӣ, лексика (лот. lexicos - калимагӣ, луғавӣ) ташкил менамояд.

Аз рӯйи риояи мантиқи баён дар мавриди ба сифати вокабула - (калима) нақш надоштани моддаи луғавӣ барои равшании мазмун маҳфуми «луғат» тавассути муайянкунандаи нисбӣ саҳеҳ карда мешавад, амсоли «Луғати калима ва ибораҳои хориҷӣ» («Словарь иностранных слов и выражений»), луғати идеографӣ, луғати идиоматикӣ, луғати истилоҳотӣ («Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ») ва ғ. Дар ин катор истилоҳи «луғати фразеологӣ»-ро ҳам ном бурдан мумкин аст, ки он ба як соҳаи алоҳидаи илми забоншиносӣ табдил ёфта, чун як соҳаи илмӣ амалӣ аз ҷорҷубаи лексикология берун рафтааст ва онро бо истилоҳи хос - «фразеография» (дар қолаби «лексикография») ифода кардан лозим аст.

Дар ҳаёати илми фразеология фразеографияи муосир инкишоф ёфта, аз лексикография хеле дур рафтааст. Он дорои хусусиятҳои мебошад, ки ба лексикография хос нест ва ё камтар ба он қаробат дорад. Масалан, дар фарҳангҳои фразеологӣ яке аз қисматҳои таркибии муҳимро маълумот дар бораи вохидҳои фразеологӣ, зикри ҳел, аломат ва хусусиятҳои онҳо, интиҳоб ва корбасти принципҳои ташреҳи моддаҳои фразеологӣ ташкил менамояд.

Ногуфта намонад, ки мо дар мақола дар катори модда (моддаҳо)-и фразеологӣ ба маънои хоси истилоҳии вокабула ибораи «моддаи луғавӣ»-ро низ ба кор бурдем, ки ба ин табиати забони тоҷикӣ имкон медиҳад, яъне дар забони тоҷикӣ вожаи «луғат» ба ду маънои омонимӣ далолат мекунад: калима ва фарҳангнома. Дар мавриди корбурди истилоҳи «моддаи луғавӣ» маънои дуҷуми калимаи «луғат», яъне «моддаи фарҳангӣ (вокабула - воҳиди шарҳбанди фарҳанги фразеологӣ)» дар назар аст [4, с.44].

Зарурати ба сохтори фарҳангҳои фразеологӣ ворид намудани маълумот дар бораи вохидҳои фразеологӣ, аломат ва хусусиятҳои онҳо марбут ба он аст, ки фразеология ҳамчун соҳаи нисбат ба қисматҳои дигари забоншиносӣ нав дар раванди рушд ва ташаккул қарор дорад, ки фразеография мададгори он аст. Аз ҷониби дигар, ба сохтори фарҳангҳои фразеологӣ ворид гаштани маълумотномаи илмӣ - назариявӣ аз рӯйи зарурате ба миён омадааст, ки аз таърифи фразеология сар карда, дар бобати қариб ҳамаи масъалаҳои калидии ин соҳа - хусусиятҳои маъноӣ, сохторӣ, принципҳои таснифот ва монанди инҳо олимони андешаҳои мухталиф доранд, дар ҳоле ки шартӣ аввали тадвини фарҳанг дақиқ муайян будани доираи мавод ба шумор меравад ва ин дар сурате муяссар мегардад, ки асосҳои илмии маводи фразеологӣ возеҳ ва принципҳои интиҳоби онҳо равшан бошанд.

Фарҳангшиносии тоҷик таърихи қадима дорад, ки он бинобар далелҳо, аз асрҳои IX-X ибтидо мегирад. Таълиф ва нашри фарҳангҳои фразеологӣ ба асри XVIII рост меояд. Дар қадимтарин фарҳанги то замони мо расида «Луғати фурс» (асри XI) нахустин воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун моддаи фразеологӣ маънидод карда шудаанд. Минбаъд равиши ба луғатҳои тафсирий дахл гардидани воҳидҳои фразеологӣ вусъат гирифта, дар асри XVIII фарҳангҳои хосаи фразеологӣ («Чароғи хидоят», «Баҳори Аҷам», «Мусталауот-уш-шуаро») ба миён омадаанд.

Давраи нав – пас аз инқилобии фразеографияи тоҷикӣ бо номи устод Айни алоқаманд аст. Ӯ аз поягузори луғатшиносии муосири тоҷик, дар айни замон муаллифи фарҳанги пурбаҳо («Луғати нимтафсилии забони тоҷикӣ») мебошад, ки нисфи маводи онро воҳидҳо, аз ҷумла, ибораҳои рехта (фразеологӣ) ташкил менамоянд.

Дар солҳои 60-уми асри XX луғатҳои фразеологӣ типӣ нав ба номи «луғати академӣ» (ФИРЗХТ, ФЗМАТФ) ба майдон омаданд, ки ҷавобгӯ ба меъёрҳои фразеографияи ҷаҳонӣ мебошанд. Дар замони муосир дар рушди фразеографияи тоҷикӣ фарҳангҳои фразеографии осори адибон ва лаҳҷавӣ, ҳамчунин фарҳангҳои тафсирий ва тарҷумавӣ нақши муҳим бозидаанд.

Роҳи ташаккули вусъати фарҳангшиносии тоҷикӣ мавриди таҳлили як қатор асарҳои монографӣ қарор гирифтааст.

Лексикографияи русӣ таърихи 300-сола дорад. Нахустин луғатномаи русӣ дар асри XVIII интишор ёфта, дар сохтори онҳо унсурҳои фарҳангҳои фразеологӣ ба вуҷуд омадаанд. Дар нимаи дууми асри XX пас аз шарҳи моддаи луғавӣ зерӣ аломатҳои хоса-ромб (0), тилда (~) ё ситорача (*) овардани воҳидҳои фразеологӣ ҷорӣ гашт ва чунин падидаи забонӣ ба луғатномаҳои тарҷумавӣ низ хос мебошанд. Минбаъд дар ҳамин замина луғатҳои фразеологӣ пайдо гардиданд.

Комилтарин воҳидҳои фразеологӣ русӣ [3, с.61] ба нимаи дууми асри XX мансуб аст, ки дар он дар мақолаи алоҳидаи илмӣ муҳимтарин дастовардҳои фразеология ва фразеографияи асри XX инъикос ёфтаанд.

Аз охири солҳои 60-уми асри XX сар карда як қатор воҳидҳои фразеологӣ интишор ёфтанд, ки маводи онҳо ба забони гуфторӣ ва лаҳҷаҳои забони русӣ мансубанд. Дахсолаҳои аввали асри XXI пурмахсултарин марҳалаи рушди воҳидҳои фразеологӣ маҳсуб меёбад, ки дар ин муддат зиёда аз даҳ луғати фразеологӣ ба ҷоп расидааст, ки аз ҳар ҷиҳат: ҳаҷм, мазмун, усулҳои шарҳ, сохтор аз ҳамдигар фарқ доранд. Дар ҳамин давра фарҳангҳои фразеологӣ соҳавӣ - умумӣ, марҳалавӣ (таърихӣ), таълимӣ, синонимӣ, антонимӣ, омонимӣ, коммуникативӣ (зарбулмасалу мақолҳо), лаҳҷавӣ ба вуҷуд омаданд ва таълифи воҳидҳои фразеологӣ тарҷумавии дузабона ва бисёрзабона вусъат ёфт.

Лексикографияи англисӣ дар даврабандии луғатшиносии умумӣ мақоми хоса дорад: ҷор давраи таҳаввули он тавассути далелҳои ин забон ташреҳ ёфтааст. Рушди харҷонибаи лексикографияи англисӣ ба асрҳои XIX-XX рост меояд. Корбурди истилоҳи «идиома» дар луғатномаҳои фразеологӣ зиёда аз сад сол муқаддам (1905) таълифёфта ба назар мерасад ва он минбаъд ҳам чун навъи асосии ба воҳидҳои фразеологӣ кор бурда мешавад.

Далели қалмаи ҷудогонаро низ ба воҳидҳои фразеологӣ нисбат додан бештар ба фразеографияи англисӣ хос аст, ки он ҳам ба ҷиҳати маъноӣ ва ҳам ба ҷиҳати сохтории воҳидҳои фразеологӣ қалмаҳои мураккаб алоқаманд мебошад.

Вусъати таълиф ва нашри воҳидҳои фразеологӣ англисӣ ба нимаи дууми асри XX рост меояд, ки дар солҳои 70-уми асри XX интишор ёфта, раванди таҳаввули фразеографияи англисӣ минбаъд дар дахсолаи аввали асри XXI идома ёфт.

Рушди фразеографияи англисӣ ба луғатҳои дузабона ва бисёрзабонаи тарҷумавӣ марбут аст, ки дар он нақши забонҳои русӣ ва тоҷикӣ назаррас буда, дар тадвини онҳо фарҳангшиносии тоҷик низ иштироки ғаёлона доранд.

Маъруфтарин луғати фразеологӣ тарҷумавии англисӣ-русӣ «Англо-русский фразеологический словарь»-и А. В. Кунин дар нашрҳои 3-4-ум мебошад, ки он дар мақолаи мо ҳамчун яке аз манбаҳои асосӣ хизмат кард [6, с.57]. Нақши фарҳангҳои тарҷумавии англисӣ-тоҷикӣ ба туфайли луғатномаҳои қалони мутахассисони тоҷик (Г. Б. Баракаева, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров) назаррас аст [5, с.57].

Луғатҳои фразеологӣ англисӣ аз рӯи меъёрҳои муайян ба соҳаҳо: умумӣ, таълимӣ; мансубияти минтақавӣ: бритонӣ, амрикоӣ, австрали; иштироки забонҳо: якзабона, дузабона, бисёрзабона (тарҷумавӣ); ҳаҷм: қалон ва хурд ва ғайра ҷудо мешаванд. Ҳамчунин вобаста ба бахшҳои забоншиносӣ (умумӣ, лаҳҷавӣ) ва мансубияти грамматикӣ ба номӣ (ҳиссаҳои номии нутқ), феълӣ, пешояндӣ мансубанд.

Адабиёт:

1. Александров И.А. Луғати фразеологии русй-тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1984. – 127.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Наука, 1966. – 250 с.
3. Айни К. Луғати Айни. – Душанбе: Садои Шарқ, 1974, №4. – С.124-132.
4. Болтубоев И. Лексические и фразеологические отношения «Мусталахоту-ш-шуаро» Вораства к диалекту Худжанда и его окрестностей: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.22 / Икром Болтубоев. – Худжанд, 2009. – 26 с.
5. Баракаева Г.Б. Луғати мухтасари тоҷикӣ-англисӣ. – Душанбе: УДТ, 1998. Қисми 1. – 206 с.; Қисми 2. – 191 с.
6. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. - Изд. 4-е, переработанное и дополненное. – М.: Наука, 1984. – 942 с.

Калидвожаҳо: *истилоҳот, луғатнигорӣ, стилистикӣ, лексикологӣ, воҳидҳо.*

Аннотация

ОБ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ФРАЗЕОГРАФИИ РАЗЛИЧНЫХ ЯЗЫКОВ

В данной статье идёт речь об истории формирования фразеогрaфии различных языков. В статье автор впервые высказывает свои мнения о формировании фразеологизмов в различных языках, сложности перевода фразеологизмов, мнение лингвистов и как формировались фразеологизмы раньше и есть ли изменения в сегодняшние дни. Она упомянула об изменениях фразеогрaфии таджикского и английского языка с ранних времен до последней десятилетия.

Ключевые слова: *терминология, лексикография, стилистический, лексикологический, единицы.*

Annotation

FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF PHRASEOGRAPHY IN VARIOUS LANGUAGES

This article deals with the history of the formation of phraseography in various languages. In the article the author for the first time expresses her opinions about the formation of phraseological units in various languages, the difficulties of translating phraseological units, the opinion of linguistics and how phraseological units were formed before and whether there are changes today. She mentioned changes in the phraseography of Tajik and English languages from early times to the last decade.

Keywords: *terminology, lexicography, stylistic, lexicological, units.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холикова Шукрона Умедҷоновна, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 901104463

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои филологӣ, дотсент Худоева Х.

Сведения об авторе: Холикова Шукрона Умеджановна, магистрантка второго курса факультета английского языка и Восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 901104463

Научный руководитель: кандидат филологических наук, дотсент Худоева Х.

About the author: Kholiqova Shukrona Umedjonovna, the second year master degree of the faculty English language and Eastern languages of the Tajik state pedagogical university named after Sadridin Ayni. Phone number: +992 901104463

Supervisor: The candidate of philological science, assistant professor Khudoieva Kh.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-СЕМАНТИКИИ ЛЕКСИКАИ ҲУНАРМАНДӢ ДАР ГӢЙИШИ СОКИНОНИ ҚАРАТОҒ

Яке аз манбаъҳои тақомули таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ забони адабии тоҷик забони зинда, ё худ ба истилоҳ шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мебошанд [7, с.7].

Калимаҳо дар ғӯишҳои маҳаллӣ дар муносибату муоширати мардум пайваста маъноҳои гуногун пайдо мекунанд, ки дар бисёр маврид маъноҳои иловагӣ онҳо зимни маҷоз ба вучуд меоянд. Дигар ин ки, лексикаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ калимаҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо хусусиятҳои ба худ хоси лаҳҷавӣ дошта, маънои олами зиндагӣ ва қору амали инсон ва ҳайвоноту набототи ин ё он мавзӯро дар худ инъикос мекунанд [12, с.117]. Аз қабилӣ ӯланг (қапаи ангур), қабилӣ пайкол (майдони кишт), лайлоғу (обгирак), ғӯпал (фарбех), чӯчамуш (шӯрбокашак), васкак (камзӯл), кулва (хона), куртақ (гулӯ), шарйшарӣ (тезтар), кали азон (субҳи содиқ) ва ғ. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки ин вожаҳо нисбат ба муодилҳои адабии худ дар лаҳҷаи Қаратоғ бештар истеъмол меёбанд. Ба ин маънӣ устод Садриддин Айни менигорад, ки: «Барои оммафаҳм намудани забони адабии тоҷик тафтиш кардан ва донишмандони лаҳҷаҳои қуҳистон зарур аст» [1, с.108]. Инак, яке аз лаҳҷаҳои қуҳистон лаҳҷаи, Қаратоғ аст, ки дар ҳалқаи силсилақуҳҳои Ҳисор - дар ҳавзаи сар ба сар омадани лаҳҷаҳои ҷанубӣ бо лаҳҷаҳои шимолӣ интишор дорад.

Деҳаҳое, ки ба ҷамоати деҳоти Қаратоғ дохил мешаванд дар ҷойҳои нисбатан ҳамвор мавқеъ дошта бошанд ҳам, ҳуди деҳаи Қаратоғ дар дохили қуҳҳои осмонбӯс ҷо гирифта, дар муоширати аҳолии он калимаҳое дучор мешаванд.

Дар лаҳҷаҳои Қаратоғ барои ифодаи як маъно ё мафҳуми ин ё он ашё ва рӯйдодҳои олами воқеъ ду ва ё аз ин зиёд вожаҳо истеъмол меёбанд. Ин гуна калимаҳо дар забоншиносӣ зери истилоҳи «синоним» (муродиф) шинохта мешаванд. Синонимҳо асосан калимаҳоеанд, ки дар истеъмол ҷои якдигарро пурра ё қисман иваз мекунанд ва дар ҷараёни нутқ онҳо ба тобишҳои гуногуни маъноиву услубӣ соҳиб мегарданд. Аз ин рӯ, синонимҳо нутқи моро пуртаъсир карда, ба он тобишҳои зиёди эмотсионалӣ мебахшанд. Вожаҳои синонимӣ дар лаҳҷаи Қаратоғ ҷанд роҳи пайдоиш доранд, ки баъзе аз онҳоро муҳтасаран ба таври зерин нишон додан мумкин аст: Синонимҳое, ки аз калимаҳои лаҳҷавию ҳалқӣ гуфтугӯи пайдо шуданд: гуловӣ, лаганд, қорсон (тағора), ҷундук, зода, сағалдақ, сағера (бача, қӯдақ), тулум, ғӯпал, барзангӣ (фарбех, тануманд). Синонимҳое, ки аз калимаҳои лаҳҷавӣ ва меъёрӣ пайдо шудаанд: мул, анча, хело (бисёр, фаровон), салӣ, пичӣ, андақ (каме, камақ), ҷӯқондан, ҳалондан (сӯзан задан). Синонимҳое, ки аз калимаҳои лаҳҷавӣ, ҳалқӣ гуфтугӯи ва адабӣ рӯйидаанд: қурҷидан, ҳоф қашидан, дам қашидан, нӯшидан (нӯшидан, ошомидан), ҷоқидан, нолидан, ғирйя қаран (ғиристан).

Чӣ хеле ки ба мо маълум шуд, муродифҳои лаҳҷаи Қаратоғ аз диди миқдор хеле зиёданд. Онҳо барои мӯҷаз, зебо ва муассир ифода намудани фикр нақши қалон бозида, як бахши лексикаи лаҳҷаи мазкурро ташкил мекунанд.

Синонимҳо ифодакунандаи як мафҳум, як предмет буда, бо вучуди монандӣ ва умумияти маънӣ бо тобишҳои гуногуни маъноиву услубӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Забоншиноси машҳури рус А.Н. Реформатский дар ин бора ҷунин гуфтааст: «Агар синонимҳо айни як мафҳумро мефаҳмонданд, мавҷудияти онҳо маъние наметавонанд, ин на нишони бойшавии таркиби луғавӣ, балки баръакс, ифлосшавии он мебуд» [9, с.94]. Маълум аст, ки синонимҳо берун аз қонунҳои грамматикӣ забон амал карда наметавонанд.

Дар лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ калимаву истилоҳоти соҳаҳои ҳунармандӣ мавқеи қалон доранд. Калимаҳои соҳаи ҳунармандии лаҳҷаи мазкур моли ҳуди ҳамин лаҳҷа ба ҳисоб мераванд. Агар аз ҷиҳати ифодаи маънӣ ғирем, унсурҳои соҳаи ҳунармандӣ дар ин лаҳҷа як мафҳумро ифода намоянд, дар забони адабӣ ифодагари мафҳуми дигаранд. Назар меафканем ба вожаҳои «мурғак» ва «қабза». Ҷунон ки аён аст, маънии ин вожаҳо «мурғи қурд» ва «як даста алаф» мебошанд, аммо дар лаҳҷаи Қаратоғ онҳо мафҳуми «андоваи даҳони дудбаро» ва «шиқофӣ, ҷои баромадани дуди хона» -ро ифода менамоянд.

Дар лаҳҷаи Қаратоғ унсурҳое вомеҳеранд, ки таълифоти адибони маъруфӣ адабиёти классикӣ дар забони асарҳои Рудақиву Фирдавсӣ, Ҳофизу Саидову Бедил ва дигарон мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки аз нав ба забони адабии таҳқиқ ворид намудани онҳоро вазъи имрузаи рушди забони меъёрии тоҷикӣ тақозо мекунад. Таҳқиқи қисматҳои нутқи лаҳҷавӣ

дорои ҳам аҳаммияти калони назариявӣ ва ҳам аҳаммияти калони амалӣ мебошад. Дар мавриди гурӯҳбандии мавод аз нигоҳи лексикӣ-семантикӣ маълум гардид, ки калимаҳои синонимӣ, антонимӣ ва омониму вожаҳои сермаъно дар таркиби луғавии лаҳҷаи Қаратоғ хеле зиёданд ва онҳо аз нигоҳи ташаккул, сарчашмаҳои зухурот, хусусиятҳои маъноиву услубӣ, муносибат ба шоҳаҳои забони миллии тоҷик, ғаҷол будани якеку маҳдуд гардидани дигаре дар нутқи намоёндагони лаҳҷа бисёр аҷибанд, ки тадқиқи онҳо дар оянда барои ҳалли фасли як силсила масъалаҳои марбут ба қабатҳои лексикӣ – семантикии вожаҳо дар забони тоҷикӣ ба аҳли илм ёрӣ мерасонад.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони Адабии тоҷик // Кулӣёт, ҷ.12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 560 с.
2. Абдуллоева Г.З. Лексика Қаратағского говора. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ. – Душанбе: Ирфон, 2017.
3. Ғаффаров Р. Нависанда ва лаҳҷаҳои забон. Нависанда ва забон. – Душанбе, 1977. – С.118-150.
4. Ершов Н. Н Қаратағ и его ремесло. – Душанбе, 1984. – 100 с.
5. Маҳмудов М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб. – Душанбе, 1978. – 140 с.
6. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 1997. – 287 с.
7. Ниёзмӯҳаммадов Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Сталинобод, 1960. – 100 с.
8. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии, вып.5 (Таджикско-русский диалектный словарь). – М., 1963. – 250 с.
9. Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М. 1967. – 94 с.
10. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. – М., 1964. – 188 с.
11. Успенская Л.В. Қаратағский говор таджикского языка. – Сталинабад, 1956. – 126 с.
12. Ҳомидов Д. Шевашиносии Тоҷик. – Душанбе, 2006. – 162 с.
13. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон. – Душанбе, 1975. – 227 с.
14. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик. Қисми 3. – Душанбе, 1986. – 96 с.

Калидвожаҳо: тобишҳои гуногуни маъноиву услубӣ, бойшавии таркиби луғавӣ, қонунҳои грамматикӣ забон, «мурғак» ва «қабза», антонимӣ, омонимӣ, вожаҳои сермаъно, сарчашмаҳои зухурот, хусусиятҳои маъноиву услубӣ, шоҳаҳои забони миллии тоҷикӣ.

Аннотатсия

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛЕКСИКИ В РЕЧИ ЖИТЕЛЕЙ КАРАТОГА

Қаратоғский диалект содержит элементы, использовавшиеся в произведениях известных писателей-классиков в языке произведений Рудаки, Фирдауси, Хафиз, Саида, Бедия и др., и их повторное введение в литературный язык исследования требует современным состояние развития литературного таджикского языка. Изучение частей диалектной речи, имеет как большое теоретическое, так и большое практическое значение. Относительно лексико-семантической группировки материала стало ясно, что синонимов, антонимов и синонимов и многозначных слов в лексике каратогского диалекта очень много, и они различаются по срокам образования, источникам проявления, семантико-стилистическим особенностям, отношение к ветвям таджикского национального языка, активность той и другой ограниченности в речи представителей диалекта весьма странны, и их исследование в будущем поможет ученым решить ряд вопросов, связанных с лексическим -семантические слои слов в таджикском языке.

Ключевые слова: различные смысловые и стилистические оттенки, обогащение словарного запаса, грамматические законы языка, «утки» и «гуси», антонимы, омонимы, многозначные слова, источники проявления, семантические и стилистические особенности, ветви таджикского национального языка.

Annotation

**LEXICAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF
ARTISTIC VOCABULARY IN THE SPEECH OF THE INHABITANTS OF KARATOG**

The Karatog dialect contains elements that were used in the works of famous writers of classical literature in the language of works of Rudakivu, Firdavsi, Hafizu, Saidovu Bedil and others, and their re-introduction into the literary language of research is required by the current state of development of the standard Tajik language. The study of parts of dialect speech has both great theoretical and great practical importance. Regarding the lexical-semantic grouping of the material, it became clear that there are a lot of synonyms, antonyms and synonyms and meaningful words in the vocabulary of the Karatog dialect, and they differ in terms of formation, sources of manifestation, semantic and stylistic features, relation to the branches of the Tajik national language, activeness one and the other limitation in the speech of the representatives of the dialect are very strange, and their research in the future will help scientists to solve a series of issues related to the lexical-semantic layers of words in the Tajik language.

Keywords: *various semantic and stylistic tones, enrichment of the vocabulary, grammatical laws of the language, ducks and geese, antonyms, homonyms, words with many meanings, sources of manifestations, semantic and stylistic features, branches of the Tajik national language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гафурова Рухшона Точиддиновна, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 915444038

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Мирбобоев Азизхон

Свидения об автора: Гафурова Рухшона Тоджиддиновна, магистранка второго курса факультета таджикской филологии Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 915444038

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Мирбобоев Азизхон

About the author: Gafurova Rukhshona, a first-year master student of the Faculty of Tajik Philology, State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Phone: +992 915444038

Scientific adviser: Ph.D., Mirboboev Azizkhon

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ СЕМАНТИКӢ ВА ДАСТУРИИ ГӢЙИШИ ҚАРАТОҒ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Лаҳчаҳои забони тоҷикӣ аз манбаъҳои муҳими ташаккул ва рушди забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Луғати лаҳчаҳои забони тоҷикӣ аз нигоҳи мавзӯ ба таври комил омӯхта нашудааст. Ҳол он ки дар забоншиносии тоҷик яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳим ба ҳисоб меравад. Лаҳчаи тоҷикони Қаратоғ, ки дар қисмати шарқии водии Ҳисор ва соҳилҳои чапу рости дарёи Қаратоғ интишор ёфтааст, ҳанӯз охири солҳои сӣ ва ибтидои солҳои чилуми қарни гузашта тавачҷӯхи олимонро ба худ ҷалб кардааст. Маъноии аслии Қаратоғ ба ақидаи баъзеҳо маъноии ин вожа «Қарияи тоқ» аст, яъне деҳаи танҳо. Туркзабонон оид ба маънидод намудани ин вожа ду ақида доранд. Гуё ин калима туркӣ буда, қара- сиёҳ, туғ- асо ё қара –сиёҳ, тоғ-кӯҳ мебошад. Табиати ин диёри бостонӣ басо зебо ва дилкашу дилрабо мебошад. Мардуми Қаратоғ аз қадим то ба имрӯз дорои маданияти бой мебошад. Аз нигоҳи ҷуғрофӣ деҳаи Қаратоғ дар ҳудуди ноҳияи Турсунзодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир буда, бо ноҳияҳои Шаҳринав ва Ҳисор наздик инчунин берун аз ҳудуди Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ўзбекистон низ ҳамсарҳад аст. Аҳолии муқими Қаратоғ аксаран тоҷиконанд, бо вучуди ин дар ин ҷо, чунон ки Р. Ҷӯрабоев қайд менамояд, мардуми турк, барлос, калтатой, лақай, мусобозорӣ (ӯзбекзабонанд) истиқомат мекунанд [Ҷӯрабоев, 1986, 23]. Аввалин муҳақиқе, ки бевосита ба тадқиқи лаҳчаи Қаратоғ даст зад, забоншиносӣ маъруф Л. В. Успенская буд. Ӯ лаҳчаи мазкурро ба сифати рисолаи номзадӣ ба таҳқиқ гирифта, натиҷаи онро соли 1956 зери унвони «Қаратагский говор таджикского языка» дар шакли китоби алоҳида ба табъ расонид. Дар ин китоб асосан матнҳои фолклорӣ (афсона, рубой, қиссаи ривоятҳо), ки аз забони мардуми тағҷои деҳа шунидааст, ҷо дода шуда, дар ин замина намунаи нутқи лаҳҷавии тоҷикони Қаратоғ бо забони адабии тоҷикӣ ва дигар лаҳчаҳои тоҷикӣ муқоиса гардидааст.

Тадқиқи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ ҳанӯз пеш аз Инқилоби Октябр оғоз ёфта буд [ниг. Григорев, 1861, Семёнов, 1900, 1901, Кузнецов, 1915], вале асарҳои ин давра ниҳоят мухтасар иншо гардида, хусусияти тасвирӣ доштанд ва ҷиҳатҳои хоси лаҳҷаро ба таври комил дар бар гирифта наметавонистанд. Омӯзиши муқаммалӣ лаҳчаҳои тоҷикӣ асосан дар солҳои Ҳукумати Шуравӣ шурӯъ шуд. Алалхусус дар доираи солҳои 50-уми асри XX олимони ба таҳқиқи лаҳчаҳои алоҳида даст зада, дар ин замина асарҳои зиёде офариданд [ниг. Расторгуева, 1962, 33-66]. Маводи ҷамъовардаи муҳақиқон ба профессор В.С. Расторгуева имконият дод, ки соли 1964 як асари муқаммалӣ ҷамъбасти офарад ва дар он умумияту тафовути лаҳчаҳои тоҷикиро дар боби садонокҳо ва қисман феъл ба таври қиёс нишон диҳад [Расторгуева, 1964]. Ин иқдоми В.С. Расторгуева баъдан аз ҷониби кормандони Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон идома дода шуд ва эшон дар панҷ ҷилд китобро бо номи «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» ба таърифи расониданд, ки он ҳам моҳияти ҷамъбасти дорад [ҷ.1, 1980; ҷ. 2, 3 1979; ҷ.4, 1984; ҷ.5, 1982].

Дар таҳқиқи тадқиқи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ аз баррасии маводи лаҳчаҳои алоҳида сар шуда, рафта-рафта ба дараҷаи омӯзиши муқоисавӣ ва ҷамъбасти илмӣ лаҳчаҳои ҳамгурӯҳ омада расид. Бозбинӣ аз қисматҳои алоҳидаи системаи нутқи лаҳҷавӣ дар лаҳҷашиносии тоҷик аз ибтидо нобаробар сурат мегирифт. Масалан, далелҳои, ки мо дар даст дорем, нишон медиҳанд, ки то анҷоми солҳои 50-уми асри XX бештар бахшҳои фонетикаву морфологияи лаҳҷаҳо тадқиқ шудаанд ва доир ба луғати лаҳҷаҳо бошад, баъзе асару мақолаҳо аз аввали солҳои шаст ин ҷониб ба майдон омадаанд [Қосимов, 1961, 210; Ҳамрокулов, 1961, 23-51]. Дар доираи солҳои 60-70-уми садаи XX як силсила мақолаҳо бахшида ба лексикаи лаҳҷаҳои ҷудогонаи тоҷикӣ аз ҷоп баромаданд [Розенфелд, 1963, 68-80; Розенфелд, 1967, 47-48; Маҳмудов, 1964, 74-84; Саидов, 1969, 108-118]. Китоби «Луғати шеваҳои ҷанубӣ» макети ҳарфи «д», ки бо ташаббуси Ғ. Ҷӯраев ва М. Маҳмудов зери таҳрири профессор Р. Ғафуров соли 1971 интишор ёфт, пас аз ҷилди 5-уми «Очеркҳо»-и В.С. Расторгуева дар забоншиносии тоҷик дуумин луғати лаҳҷавӣ ҳисоб меёбад. Эшнӣёзов «Диалектологияи тоҷик» интишор ёфт, ки дар он намунаи луғати як қисми лаҳчаҳои забони тоҷикӣ гирд оварда шудааст [Эшнӣёзов, 1979]. Дар шамин солҳо мақолаҳои А.З. Розенфельд, Ғ. Ҷӯраев [Розенфельд, 1976; Ҷӯраев, 1973, 1975] доир ба луғати лаҳчаҳои алоҳида, сечор мақолаи Ш. Исмоилов оид ба луғати лаҳчаи водии Рашт

[Исмоилов, 1974, 1976, 1978], мақолаҳои Б. Бердиеву З. Зайниддинова дар иртибот ба луғати лаҳҷаҳои Ромит ва маъниҳои луғавии вожаҳои «палонч» ва «зан» дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ [Бердиев, 1974; Зайниддинова, 1976, 1980] ба таъб расиданд. Соли 1980 қисми якуми асари панҷгонаи «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» аз ҷоп баромад, ки боби дуюми он [муаллиф Ғ. Ҷӯраев] ба тадқиқ ва ҷамъбасти илмӣ луғати лаҳҷаҳои ҷанубӣ дахл дорад [Неменова, Ҷӯраев, 1980, 84-294]. Дар солҳои 1980-1990 то имрӯз доир ба тадқиқи масоили марбут ба луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ корҳои бештаре ба анҷом расонида шудаанд: ҳафт рисолаи номзадӣ [Исмоилов, 1982; Истамова, 1983; Кабилов, 1995; Қаҳҳоров, 1998; Гадоев, 2009, Замонов, 2009, Сангинова, 2012]-ву ду рисолаи докторӣ [Ҷӯраев, 1992, Ҳасанов, 2003] ҳимоя гардиданд, як луғати дузабона [Розенфелд, 1982]-ву се луғати тафсирии Лаҳҷавӣ [Маҳмудов, Бердиев, 1989; Маҳмудов, Ҷӯраев, 1997; Қосимӣ, Мирбобоев, Карамшоев, 1997] аз ҷоп баромаданд, дастурамал оид ба ҷамъовардани луғати лаҳҷаҳо дастраси омма шуд [Ҷӯраев, Мақсудов, Маҳмудов, 1982], дастури методӣ зимни таълими меъёрҳои забони адабӣ дар муҳити лаҳҷа таълиф ёфт [Исмоилов, 1994], дар алоқа ба масоили хурду бузурги луғати ин ё он лаҳҷа мақолаҳои алоҳида ба таъб расиданд [Ҷӯраев, 1984; Исмоилов, 1984, 1991, 2009, 2010, 2011; Кабилов, 1991, 1994; Қаҳҳоров, 1994; Гадоев, 2006, 2007]. Луғати тамоми лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ алоҳида-алоҳида мавриди диду боздид қарор дода нашудааст. Аз ҷумла, луғати лаҳҷаи Қаратоғ низ. Ҳол он ки бе тадқиқи ҳаматарафаи луғати ҳар як лаҳҷаи тоҷикӣ ба таври ҷудогона имконияти омӯзиши муқоисавӣ ва Ҷамъбасти илмӣ лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар маҷмӯъ, ки инро вазъи имрӯзаи рушди забоншиносии тоҷик тақозо мекунад, фароҳам намеояд. Қаратоғ таърихи қадимаи бою ғанӣ дорад. Аз рӯйи ривоятҳои пирони деҳа пайдоиши ин мавзӯ баробар аст. Ба марги Офокхӯча (набараи ҳабдахуми Муҳаммад), ки ба асри XVII рост меояд. Ў яке аз соҳибилмони Қошғари ба ҳисоб мерафт. Ҳангоми сафараш ба Самарқанд, ки он вақтҳо роҳи наздиктарини он тавассути Қаратоғ мегузашт, дар ҳамин деҳа аз олам гузаштааст [Ҷӯрабоев, 1986, 22]. Таркиби луғавии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ниҳоят бойю ғанӣ ва рангин аст. Ин рангоранги дар мавҷудияти қабатҳои семантикӣ ва гурӯҳҳои зиёди мавзӯии вожаҳо, унсурҳои иқтибосӣ аз забонҳои бегона, муодилҳову мувозаҳои мухталифи калимаҳо воҳидҳои сермаънову зидмаъно, муродифот, таъбироту таркибҳои фразеологӣ, субстратҳову унсурҳои бозмонда аз забони адабиёти классикӣ, қолабҳои калимасозӣ ва васоити махсуси калимасозу калимабанди ва амсоли инҳо ба назар мерасад. Ин аст, ки бе тадқиқи таҳқиқи ҳамачонибаи луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ дар алоҳидагӣ ва бе натиҷагирӣ аз ҷузъитарин хусусияти дохилии онҳо муайян намудани раванди таърихӣ ташаккулу таҳаввули забони меъёрии тоҷикӣ ва асоси лаҳҷавии он, ки сари ин масъалаи муҳим алҳол аҳли тадқиқ ба як хулосаи мушаххас наомадааст. Ҳадафи асосии тадқиқот тасвири пурраи синхронии системаи луғати яке аз лаҳҷаҳои калони шеваи шимолӣ – лаҳҷаи Қаратоғ ва мухтасар нишон додани хусусиятҳои фарқкунандаи он дар қиёс бо забони адабии муосири тоҷикӣ ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мебошад. Зеро ба таври пурра ва қатъӣ муайян намудани меъёрҳои солими луғати забони адабӣ аз ҷанд паҳлӯ, баҳусус аз лиҳози услуб, маданияти нутқ ва фасоҳати калом бе тадқиқи ҳамачонибаи луғати лаҳҷаҳо ва бе натиҷагирӣ аз муносибати ин ду шохаи забони миллий – забони адабиву лаҳҷаҳои маҳаллӣ дар шароити кунунӣ рушди забоншиносии тоҷик амалест аз имкон берун. Зарурати омӯзиши ин масъала аз он ҷо сар мезанад, ки лаҳҷаҳои маҳаллӣ аз манбаъҳои асосӣ ва ғаноманди тараққиёти забони адабӣ маҳсуб меёбанд ва забони адабӣ ҷоҳои холиву нимҳолии худро пайваста аз ҳисоби унсурҳои ғайбӣ ва меъёрзеби лаҳҷаҳои маҳаллӣ пур менамояд. Аз ҷониби дигар, тамоми далел ва асноди лаҳҷаҳои маҳаллӣ дар муқоисаву муқобила бо забони адабӣ муайян карда мешаванд.

Ба ҳамин тариқ, мавзӯи мазкур яке аз масъалаҳои мубрами инкишофи муракаби луғавии забони тоҷикиро фаро гирифтааст. Ин мавзӯ раванди ҳосаест, ки ду соҳаи илми муосир, яне забоншиносӣ ва мардумшиносиро бо ҳам васл мекунад, аз ин рӯ ба яке аз бахшҳои муҳими забоншиносии муосир, яне этнолингвистика, мансуб мебошад. Лексикаи соҳавии лаҳҷаи Қаратоғ як ҷузъи муҳими лексикаи соҳавии забони тоҷикиро ташкил дода ба зиндагии гуишварони он иртиботи қавӣ дорад аз ин рӯ таҳқиқи он дар шеваҳо ба гуишҳои забони тоҷикӣ ҳамчун мавзӯи мубрам арзёби мешавад. Лексикаи соҳавии лаҳҷаи Қаратоғ як қисми ҷудопозири лексикаи касбӣ забони тоҷики маҳсуб меёбад. Заминаи асосии лексикаи соҳавии лаҳҷаи мазкурро калимаву истилоҳоти ҳоси забони тоҷикӣ ташкил медиҳад. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ мисли дигар қисматҳои нутқи лаҳҷавӣ дорои аҳмияти калони назариявӣ ва ҳам аҳмияти калонӣ амалӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Абдуллоева Г.З. Лексика Каратагского говора. Лексикаи лахчаи Каратог. – Душанбе: Ирфон, 2017.
2. Гафуров Р. Нависанда ва лахчаҳои забон. Нависанда ва забон. – Душанбе, 1977. – С.118-150.
3. Ершов Н.Н Каратаг и его ремесло. – Душанбе, 1984. – 100 с.
4. Махмудов М. Лахчаҳои тоҷикони райони Китоб. – Душанбе, 1978. – 140 с.
5. Махмудов М., Ҷӯраев Ғ. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 1997. – 287 с.
6. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. – М., 1964. – 188 с.
7. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии, вып. 5 (Таджикско-русский диалектный словарь). – М., 1963. – 250 с.
8. Успенская Л.В. Каратагский говор таджикского языка. – Сталинабад, 1956. – 126 с.
9. Ҷӯраев Ғ. Лахчаҳои арабҳои тоҷикзабон. – Душанбе, 1975. – 227 с.
10. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик, қисми 3. – Душанбе, 1986. – 96 с.

Калидвожаҳо: *матнҳои фолклорӣ, лаҳҷашиносӣ, шевашиносӣ, қабатҳои семантикӣ, воҳидҳои серманову зидманов, муродифот, таъбироту таркибҳои фразеологӣ, субстратҳои унсурҳои бозмонда, лаҳҷашиносӣ, мардумшиносӣ, этнолингвистика.*

Аннотация

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК И ОБУЧЕНИЕ ГОВОРНИЮ КАРАТЕОГ В ЛИНГВИСТИКЕ

Так же эта тема затрагивает один из важнейших вопросов развития лексики таджикского языка. Эта тема представляет собой особый процесс, связывающий две области современной науки, т. Е. Языкознание и этнологию, поэтому она относится к одной из важнейших отраслей современной лингвистики, т. Полевая лексика каратогского диалекта является важной частью полевой лексики таджикского языка и имеет тесную связь с жизнью его носителей, поэтому его исследование в образах диалектов таджикского языка рассматривается как важная тема. Лексика каратогского диалекта является составной частью профессиональной лексики таджикского языка. Основу полевой лексики этого диалекта составляют слова и термины, характерные для таджикского языка. Лексика каратогского диалекта, как и другие части диалектной речи, имеет большое теоретическое и практическое значение.

Ключевые слова: *фольклорные тексты, диалектология, фразеологизмы, семантические пласты, синтаксические и антонимические единицы, синонимы, значения и фразеологические композиции, субстраты и остаточные элементы, диалектология, народоведение, этнолингвистика.*

Annotation

INVESTIGATION OF LEXICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS AND INSTRUCTION OF SPEAKING OF KARATEOG IN LINGUISTICS

In the same way, this topic covers one of the critical issues of the development of the Tajik language vocabulary. This topic is a special process that connects two fields of modern science, i.e. linguistics and ethnology, therefore it belongs to one of the most important branches of modern linguistics, i.e. ethno linguistics. The field lexicon of the Karatog dialect is an important part of the field lexicon of the Tajik language and has a strong connection with the life of its speakers, therefore, its research in the ways of the Tajik language dialects is considered as an important topic. The lexicon of the Karatog dialect is an integral part of the professional lexicon of the Tajik language. The main basis of the field lexicon of this dialect is the words and terms specific to the Tajik language. Vocabulary of the Karatog dialect, like other parts of dialect speech, has great theoretical and practical importance.

Keywords: *folklore texts, dialectology, idioms, semantic layers, syntactic and antonymic units, synonyms, meanings and phraseological compositions, substrates and residual elements, dialectology, folk studies, ethno linguistics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гафурова Рухшона Тоҷиддиновна, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 915444038

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Мирбобоев Азизхон

Свидения об авторе: Гафурова Рухшона Тоджиддиновна, магистранка второго курса факультета таджикской филологии Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 915444038

Научный руководитель: н.и.ф., доцент Мирбобоев Азизхон

About the author: Gafurova Rukhshona, a first-year master student of the Faculty of Tajik Philology, State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Phone: +992 915444038

Scientific adviser: Ph.D., Mirboboev Azizkhon

СИФАТ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА МУОДИЛИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ҳарду шомили забонҳои ҳиндуаврупоӣ мебошанд шаклҳои грамматикӣ дараҷаҳои қиёсии сифат, бо вучуди бисёрсоҳа будани худ, тобишҳои гуногуни маъноӣ ва хусусиятҳои миқдоран зиёд ва камшавии аломатҳои предметҳои дар ҳаёти табиӣ ва ҷамъиятӣ мавҷудбударо ҳаматарафа дар бар гирифта наметавонанд. Забон ба воситаҳои гуногуни грамматикӣ ва лексикӣ худ чунин каму зиёдшавии аломати предметҳоро берун аз муқоиса низ ифода менамояд. Масалан дар бораи тарзҳои ифодаёбии дараҷаи олии сифат дар забони тоҷикӣ қайд шудааст, ки «дараҷаи олии сифат бо илова кардани калимаҳои **ҷудо, ҷудо ҳам, гоҷат, хеле, ниҳоят, беҳад, аз ҳад зиёд** ва дигарҳо низ ифода карда мешавад». Агар инро дар муқоиса ба забони англисӣ гирем дар ин забон низ ҳастанд калимаҳое, ки ҳангоми истифода онҳо дар якҷоягӣ бо шакли одии сифат метавонанд дараҷаи муқоисавию олиро ифода намоянд, ки баъзе аз он калимаҳо инҳоянд: **most, very, much** ва ғайра. Муаллифони грамматикаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба қатори дараҷаи қиёсӣ дохил шудан ё нашудани дараҷаҳои олии ба воситаи зарфҳо ва сифати аслии ифодашударо нишон надода, таърифи онро медиҳанд. Ин масъаларо дар забони тоҷикӣ В.С.Расторгуева, Ш.Ниёзӣ дуруст шарҳ дода, онҳоро ба қатори дараҷаҳое, ки каму бешии сифати предметҳоро берун аз муқоиса ифода менамоянд, дохил мекунанд. Мо фақат ба тариқи илова қайд кардан мехоҳем, ки ин ибораҳо дар забони англисӣ фақат аз ҷиҳати миқдор зиёду кам шудани аломатро мефаҳмонанд. Дар ин гуна ибораҳо дар ҳарду забон ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ мавқеи муқоиса мавҷуд нест. Дар забонҳои тоҷикию англисӣ каму зиёд шудани аломати предмет берун аз муқоиса якҷанд намуд дорад. Яке бо сифатҳои аслии омадани зарфҳост. Синонимҳои маънавии дараҷаи олии сифат-ибораҳои озоданд, ки дар натиҷаи ба ҳам омадани зарфҳои миқдору андоза ва калимаҳои қувватдиҳанда бо сифатҳои аслии сохта мешаванд.

Навъи калимаҳои қувватдиҳанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногунанд. Яке аз онҳо дар забони тоҷикӣ зарфи «**хеле**» ва дар забони англисӣ зарфи «**very**» буда, он ба сифатҳои аслии омада, маънои аслии аломати онро миқдоран меафзояд. Дар забони ҳозираи адабии тоҷик ва забони муосири англисӣ ба ҳам омадани зарфи «**хеле- very**» бо сифат серистеъмол мебошад. Масалан, дар вақти муқоиса ифодаи «**бинои баланд-а high buildin**» ва «**бинои хеле баланд-а very high building**» маълум мешавад, ки дар калимаҳои «**хеле баланд-very high**» аломат миқдоран аз калимаи «**калон-баланд**» афзунтар аст. Мисолҳо:

Мари дар назарам хеле зебо менамуд, вале афсус, ки инро ба ӯ гуфта наметавонистам.
Mery looked very beautiful, but unfortunately I couldn't tell her this.

Аз мисолҳои овардашуда маълум мегардад, ки истифодаи зарфи «**хеле- very**» дар якҷоягӣ бо сифат дар шакли дараҷаи оддӣ аломати миқдоран зиёди калимаро (сифатро) дар бар мегирад.

Калимаҳои «**biscör-very, much**», «**bace- very, much, many**», «**baco- very, much, many**», ки миқдору дараҷаро мефаҳмонанд, бо сифати аслии омада, миқдоран зиёд шудани онро ифода менамоянд:

Гарчанде, ки тарҷумаи зарфи миқдории «**biscör**» дар забони англисӣ «**very, much**» аст, аммо дар баъзе ҳолатҳо зарфи тарзи амали «**best**», ки тарҷумааш ба забони тоҷикӣ «**хуб**» мебошад, метавонад ба ҷои «**very, much**» истифода бурда шавад. Аммо дар забони тоҷикӣ ин зарфи тарзи амал буда, наметавонад ҳамчун зарфи миқдор истифода шавад.

Зарфҳои «**бисёр**» аз «**хеле**» ҳангоми бо сифати дараҷаи оддӣ омадан ва мафҳуми аломати предметро ифода намудан, аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, вақти «**дарахти хеле зебо-а very beautiful tree**» ва «**бисёр зебо-much beautiful**» гуфтан, дуҷуми аз якҷум миқдоран бартарӣ дорад. Яъне дар дуҷум предмет ба аломат зиёдтар доро аст. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, хоҳ забони китобатӣ ва хоҳ гуфтугӯӣ ин намудҳои ифода серистеъмол мебошанд.

Зарфҳои «**ниҳоят**» ва «**багоҷат**»-ро дар забони англисӣ тавассути зарфи «**very**» тарҷума намудан мумкин аст. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сифатҳои «**саҳт- very**» бо сифати аслии ҳамчун синоними дараҷаи олии камистеъмоланд. Онҳо бо сифат ба ҳам омада, аломати онро миқдоран меафзояд. Онро бо зарфи «**бисёр**» ҳаммазмун гуфтан мумкин аст. Дар мисолҳои овардашуда зарфҳои ба маънои маҷозӣ далолат мекунанд.

Бо калимаҳои аз ҳад зиёд:

- Мошин аз ҳад зиёд нағз буд, агар андак бадтар мебуд, ҳеҷ воқеа рӯй намедод. – The car was too much good, if it was a little bit bad nothing would happen.

Калимаҳои «аз ҳад зиёд», ки дар забони англисӣ тавассути калима ва зарфҳои гуногун сурат мегирад аз ҷиҳати маъно аз ҳамаи ибораҳои дар пеш омада микдоран дар предмет зиёд будани аломатро ифода менамояд.

Агар мо қисмати аввали ҷумлаи англисиро дида бароем, барои калимаҳои «аз ҳад зиёд»-и забони тоҷикӣ дар англисӣ калимаҳои «*too much*» истифода шудааст, ки агар инро тарҷумаи тахтуллафз кардан хоҳем чунин маънои «хеле бисёр»-ро дорад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ибораҳои ба воситаи зарфҳо ва сифати асли сохташуда монанди «*хеле зебо-very beautiful*», «*бениҳоят зирак-very clever*» ва ғайраҳоро аз ҷиҳати маъно ба сифати дараҷаи олий баробар ҳисоб мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ «*боз ҳам калон*», «*торафт хомӯш*», «*андак мағрурона*», «*каме тунд*», барин ибораҳо, ки бо ёрии зарфҳою сифатҳои асли таркиб ёфтаанд, аз ҷиҳати маъно каму зиёдии аломати предметро фаҳмонанд ҳам, ба дараҷаи олий баробар нестанд. Ин гуна каму зиёд шудани аломати сифати асли аз рӯи маъно ба дараҷаи муқоисавии сифат қаробат дорад.

Дар бораи ин гуна хусусияти сифатҳо дар китобҳои дарсӣ маълумоте ба назар намерасад. Танҳо Д.Т.Тоҷиев вобаста ба мавзӯи муайянкунандаҳои асли ба ин масъала дахл карда, дар хусуси ба ҳам омадани калимаҳои қувватдиҳанда бо сифати асли маълумот додааст:

«дараҷаи муқоисавии мураккаб низ мавҷуд аст, ки дар натиҷаи ба дараҷаи оддии сифат илова намудани калимаҳои «*боз ҳам*» ташкил меёбад»

Мувофиқи фикри муаллиф яке аз намудҳои паҳн гардидани каму зиёдшавии аломати предмет дар натиҷаи ба ҳам омадани калимаҳои қувватдиҳанда бо сифати аслист.

Дар ин гурӯҳ ибораҳо протсессии муқоиса ифода наёфтааст. Аммо фаҳмидан мумкин аст, ки бо сифатҳои асли омадани калимаҳои қувватдиҳанда аломати предметро микдоран афзун кардааст. Бинобар ҳамин даркор мебуд, ки ин гуна намудро синонимҳои семантикии дараҷаи муқоисавӣ номем:

а) Як навъи ин ибораҳо ба ҳам омадани калимаҳои қувватдиҳандаи «*боз ҳам*» бо сифати асли мебошад. Ин хоси забони англисӣ набуда, балки дар ин забон (дар забони англисӣ) мо наметавонем калимаҳои «*боз ҳам*»-ро пайи ҳам гузорем. Яъне ба ҷойи калимаҳои қувватдиҳандаи «*боз ҳам*» мо метавонем танҳо калимаи «*more*»-ро гузорем, маънояш дар забони тоҷикӣ «*бисёр*» мебошад:

Чашмонаш, ки аслан ба косахонаашон фуру рафта буданд, боз ҳам чуқуртар фуру рафта, симояш беиштар ба мурдаи қоқ монандӣ дошт, ки риш дошта бошад. His eyes that were deepened in his cranium, deepened more and his appearance was like a dead body that had beard.

Дар ин таркиб калимаҳои қувватдиҳанда ба сифати асли тобиши микдоран афзудани аломатро илова менамояд. Дар мисолҳои дида баромадамон дар натиҷаи ба ҳам омадани калимаҳои «*боз ҳам чуқуртар-deepened more*» аломати предмет микдоран афзудааст.

б) Навъи дигари синонимҳои дараҷаи муқоисавии сифат бо ҳам омадани калимаи қувватдиҳанда «*торафт*» бо сифати асли мебошад. Калимаи «*торафт*» бо сифати асли ба ҳам омада ба вай тобиши пай дар пай афзудани микдори аломатро илова мекунанд:

Хулоса чигунае, ки пеш аз овардани мисолҳо қайд карда будем, аз мисолҳои додашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ баъзан байни калимаҳои каму зиёдкунандаи сифатҳо мутобикати ҷиддӣ ба назар мерасад. Мо метавонем далели ин гуфтаҳоро аз калимаҳои «*андак салқин* ва *a little bit colder*» дида бароем. Дуруст аст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сифатҳои асли дар натиҷаи қабул намудани зарфҳои микдорӣ зиёд шудани аломати предметҳоро ифода менамоянд, вале ҳеҷ гоҳ мо онҳоро дараҷаҳои қиёсии сифат номида наметавонем, чунки шартӣ асосии дараҷаҳои қиёсӣ дар натиҷаи муқоиса зоҳир гаштани бартарии аломати як предмет аз предмети дигар мебошад.

Аз ҷиҳати маъно микдоран кам ё зиёд шуда, дараҷаи баланди аломатро фаҳмондани онҳоро синонимҳои дараҷаҳои сифат - ифодаи каму зиёдии аломат меноманд.

Адабиёт:

1. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М., 1990.
2. Маликов А. Дараҷаҳои олии сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ Мақолаи илмӣ. – Душанбе: Абorigенов академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 6, 2014. – С.104-109.
3. Ниёзи Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷики. – Сталинобод, 1954. – 18 с.
4. Шоев М., Хакназаров Ш. Грамматикаи забони англисӣ (базе масоили морфология ва синтаксис). – Душанбе, 2012. – 117 с.
5. Priestley G.B. Angel Pavement. – М., 1974.

Калидвожахо: *сифат, кор сифат, маълумот сифат, дараҷаҳои сифат, ҳелҳои сифат, грамматика сифат.*

Аннотация

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ЭКВИВАЛЕНТ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Заключение как мы уже отмечали, прежде чем приводить примеры, из приведенных примеров можно сделать вывод, что как в таджикском языке, так и в английском языке иногда существует серьезное соответствие между словами, увеличивающими или уменьшающими прилагательные. Доказательство этих слов мы видим в словах «немного холоднее». Правда, в таджикском и английском языках в результате принятия кванторов исходные прилагательные представляют собой увеличение признака предметов, но мы никогда не можем назвать их сравнительными степенями качества, потому что основным условием сравнительных степеней является возникновение превосходства признака одного предмета из сравнения другого предмета. С точки зрения значения они увеличены или уменьшены в количестве, а высокий уровень понимания знака называют синонимами более или менее качественно-экспрессивного уровня знака.

Ключевой слово: *имя прилагательное, работа прилагательное, информация прилагательное, виды прилагательное, грамматика прилагательное.*

Annotation

ADJECTIVES IN THE TAJIK LANGUAGE AND ITS EQUIVALENT IN THE ENGLISH LANGUAGE

Conclusion as we have already noted, before giving examples, it can be concluded from the examples given that both in Tajik and in English there is sometimes a strong correspondence between words that increase or decrease adjectives. We see the proof of these words in the words «a little colder.» True, in the Tajik and English languages, as a result of the adoption of quantifiers, the original adjectives represent an increase in the attribute of objects, but we can never call them comparative degrees of quality, because the main condition for comparative degrees is the emergence of the superiority of the attribute of one object from a comparison of another object. From the point of view of meaning, they are increased or decreased in quantity, and a high level of understanding of the sign is called synonymous with a more or less qualitatively expressive level of the sign.

Keyword: *name adjective, work adjective, information adjective, types adjective, grammar adjective.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чунаева Шабнам Улмасовна, магистранти факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911304446

Сведения об авторе: Джунаевой Шабнам Улмасовна, магистрантка английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 911304446

About the author: Dzhunaeva Shabny Ulmasovna, undergraduate of the second course of the English faculty of the Tajik state university named after Sadriddin Aini. Tel.: +992 911304446

СИФАТҲОИ ТАЪКИДӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА МУОДИЛИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Роҳи дигари ифодаѐбии дараҷаи олии сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки бидуни муқоиса дараҷаи баланди аломати предметро ифода менамояд, таъкидѐбии сифатҳо мебошад.

Ин ҳодиса дар забони гуфтугӯӣ мумкин аст, ки аз қадим вучуд дошта бошад, вале дар забони адабии китобӣ нава аст. Гумон меравад, ки таъкидѐбии сифатҳо дар натиҷаи ихтисори редуликатсия-redoublement-и **(бо усули такрори асоси калима сохтани калимаи нава)** сифатҳо таъкид ѐфтаанд.

Оид ба сифатҳои таъкидӣ дар грамматикаҳои мактабҳои миёна ва олӣ ва асарҳои муаллифони алоҳида маълумот дода шудааст. Дар забони тоҷикӣ бо роҳи таъкид, дар натиҷаи такрори ҳисси аввали сифати аслии сифати дараҷаи олӣ ба вучуд меояд, ки ин ҳоси забони англисӣ набуда, дар ин забон танҳо тавассути ғайритаъкидии сифат (бо яқоя омадани зарфҳои микдории **very** ва **much**, инчунин дигар зарфҳо) сурат мегирад:

Бо дастони ларзон хатчаро ба духтараки ҳамнишинам додам, вай ҳам бо дастони ларзон онро гирифта, кушод ва баноҳост **сун-сун** шуда, аз синф гурехта рафт, дигар дар як парта бо ман нишастан наҳост.- *With trembling hands I passed the letter to the girl sitting next to me, she also took and opened it with trembling hands and suddenly blushed deeply and run away from the classroom and never sit with me in one table again.*

Чигунае, ки мо дар болотар қайд намудем барои сифатҳои таъкидии забони тоҷикӣ, дар забони англисӣ зарфҳои микдории номбаршуда мавҷуд буда, истифодаи онҳо гуногун мебошад. Агар сифат ҳамчун муайянкунанда истифода шуда бошад дар англисӣ зарфи «grand» ва агар сифат хабар шуда омада бошад зарфи микдории «beaucoup» истифода бурда мешавад.

Дар мисолҳои болоӣ дар ҳарду забон ҳам фақат хусусияти рангро ифода намудани сифати таъкидӣ акс шудааст. Аммо материали забонӣ нишон медиҳад, ки ин гуна сифатҳо на фақат рангҳо, балки хусусиятҳои гуногуни дигарро низ мефаҳмонад.

Сифати таъкидӣ дар ҷумла метавонад муайянкунанда, ҳиссаи номии хабар ва баъзан ҳол шуда ояд:

Сифати таъкидӣ муайянкунанда шудааст: Ё Раҷаб қасдан мефармояд, ё сартарош нафаҳмида **риши сап-сафед** ягон бор теғ нарасидаи падарамро покиза тарошида мепартояд.- *Either Radjab odered it consciously, or barber accidentally shaved clean a very white beard of my farther that was never shaved.*

Дар мисолҳои овардашуда гарчанде, ки сифат дар ҳарду забон ҳам ҳамчун муайянкунанда истифода шуда бошад, аммо фарқ байни забони тоҷикӣ аз англисӣ дар ҳамин аст, ки дар забони тоҷикӣ сифати таъкидӣ муайянкунанда шудааст ва дар англисӣ бошад сифати оддӣ ҳамчун муайянкунанда истифода шудааст. Дар мисоли тоҷикӣ сифати таъкидии «**сап-сафед**» ва дар англисӣ бошад ба ҷой он «**very white**» оварда шудааст, ки маънои «**бисёр сафед**»-ро медиҳад.

Мисоли дигар: Келин **чашиҳои калон-калони сиёҳ**, абрӯҳои борик ва думдароз, бинии андак мегадори калон ва рӯи дарози сабзина дошт.- *Daughter-in-law had very large, black eyes, narrow and long eyebrows, big nose and an oval, dark face.*

Дар болотар қайд намуда будем, ки калимаҳои ҳаммаънои сифати таъкидии забони тоҷикӣ дар забони англисӣ тавассути калимаҳои «**very, much**» ва исму сифат мебошад. Дар қисмати забони тоҷикӣ мисолҳои овардашуда сифати таъкидии «**чашиҳои калон-калони сиёҳ**» дар тарҷумаи англисӣ бо калимаҳои «**very large, black eyes**» ифода гардидаанд, ки ин ҷо мутобиқат оид ба қоидаи мавҷудбуда дида мешавад.

Ҳиссаи номии хабар: Зеро ки тарбузи ба рангаи мафтун шуда харидаи ман на як бор **сап-сафед** баромадааст. - *Because the watermelon that I had bought, was green only once.*

Аз сабаби мавҷуд набудани шакли таъкидии сифат дар забони англисӣ, метавонем шаклҳои гуногуни калимасозиро дар ин забон во хурем. Масалан дар мисолҳои овардашуда дар қисмати забони тоҷикӣ шакли таъкидии сифат дида мешавад, ки ҳамчун ҳиссаи номии хабарӣ омадааст, аммо дар забони англисӣ бошад натавон шакли таъкидии сифат дида намешавад, ҳатто ба ҷойи сифати «**сафед**» дар тарҷумаи англисӣ сифати «**green**» истифода бурда шудааст, ки маъноаш «**сабз**» мебошад. Яъне агар ба маънои ҳарду калимаҳои забонҳо нигарем мутарҷимон меҳоханд бо калимаҳои «**сафед**» ва «**сабз**» ҳам будани тарбузро нишон диҳанд.

Чи навъе, ки дида шуд, сифатҳои таъкидӣ зиёдии аломатро мефаҳмонанд. Дар баробари ин онҳо баъзан камӣ, сустӣ, хурдӣ ва навозишро ифода низ мекунанд.

Калимаҳои «Муқим дуппа-дуруст», «мардаки каппа-калон» нисбат ба калимаҳои «сихат ва калон» сустар бошад ҳам, аз калимаҳои зидмаънояш «касал ё хурд» пурқувваттаранд, яъне «сихату калон» ҳам нею «касалу хурд» ҳам не. Мо ин ҷо аз сабаби мавҷуд набудани калимаҳои ҳаммаънояшон онҳоро тавассути мисолҳо нишон надодаем.

Сифатҳои таъкидӣ аксар пас аз предмети муайян мекардашон меоянд. Инро ба хотири дубора такрор нашудани мисолҳои як маротиба додашуда нишон надодем.

Ҳарчанд сифатҳои таъкидӣ табиатан дараҷаи зиёди аломатро ифода кунанд ҳам, гоҳо бо мақсади навозиш ва таъкид дар забони тоҷикӣ суффикс ё зарфҳои микдору дараҷаро қабул мекунанд: **чехраи тамоман сап-сафед, торафт сип-сиёҳ, писарчаи сип-сиёҳак.**

Дар бисёр мисолҳо сифатҳои таъкидии аломати ғайри рангро ифода мекардагӣ бо нишондиҳандаҳои хурдию навозиш ё зарфҳо якҷоя дида нашуданд.

Хусусияти дигари сифат дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва забони муосири англисӣ аз он иборат аст, ки дар натиҷаи бо сифати асли ба ҳам омадани хосиятҳои грамматикӣ хурдӣ, навозиш, камӣ ва эҳтиёт изҳор мегардад. Гурӯҳи сифатҳои хурдӣ ва навозишро ифода мекардагӣ монанди гурӯҳи дида баромадаамон, камии аломати предметро фаҳмонанд ҳам, аз дараҷаҳои қиёсии сифат бо он фарқ мекунанд, ки дар онҳо ҷараёни муқоиса дида намешавад.

Оид ба ин масъала академик В.В. Виноградов менависад, ки дар забони русӣ шаклҳои дараҷаҳои сифатро аз баҳои субъективии аломатҳо ҷудо кардан зарур аст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам ин шаклҳо бидуни муқоисаи аломати предметҳо аз ҳолати оддӣ кам будан ва ё ба дараҷаи оддӣ нарасидани аломатро мефаҳмонанд. Ин гуна сифатҳо дар тахти унвони сифатҳои **камӣ** ё сифатҳои **ноқис, хурдӣ**, таҳсину навозишро ифода мекардагӣ номбар карда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳое, ки берун аз муқоиса сустшавӣ, камият ё навозишро дар натиҷаи ба сифати асли ҳамроҳ шудан ифода мекунанд, инҳоянд:

Суффикси **-ча**. Ба дараҷаи оддӣ нарасидани аломати предмет дар натиҷаи ба сифати асли ҳамроҳ омадани суффикси **-ча** ифода карда мешавад.

Суффикси **-ча** ба сифат ҳамроҳ шуда аломати предметро суст мекунад. Масалан, ранги сурх аломати оддии предметро ифода менамояд, аммо бо илова намудани **-ча** мо аломати пешинаро тасаввур накарда, сустшавии он, ба дараҷаи пешина нарасидани онро дар назар дорем, яъне аломати баъдина аз пешина суст, агар дигар хел ифода намоем, сурхи бенур мебошад. Суффикси **-ча** бештар бо сифатҳои рангҳо ифода мекардагӣ меояд, ки дар забони англисӣ тавассути суффикси «**-ish**» ва зарфҳои гуногуни нишондиҳандаи камият ифода мегардад, ки мо метавонем онҳоро дар муқоисаи ҷумлаҳо бинем:

Дар кодоки поёни сандали ду мӯйсафед менишастанд, ки қиёфаи ҳардуяшон аз якдигар кам фарқ дошт, рӯйҳои сурхчаи борики дароз, чашимони бемижгони обрав... - On the end of the bench were sitting two old men that looked nearly alike, with ovel reddish faces, without lashes and running eyes.

Хулоса, ҳангоми иҷрои мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем бо истифода аз грамматикаҳои забони тоҷикию англисӣ ба таври васеъ истифода намоем. Дар баробари истифода намудан аз китобҳои илмӣ мо тавонистем аз адабиётҳои бадеӣ низ ба таври васеъ истифода намоем, то барои исбот ва амиқу дақиқ кардани қонуну қоидаҳои додашуда далели дуруст бошанд. Адабиёти бадеии номбаршуда аз повестҳои устод Садриддин Айний аниқтараш повести «Мақтаби кӯҳна», «Марги судхӯр», «Одина», «Ёддоштҳо», аз романи «Духтари оташ»-и Ҷалол Иқромӣ ва аз «Доғистони ман»-и Расул Ғамзатов иборат буда мо тавонистем бо ин адабиётҳои номбаршуда бори дигар исбот намеом, ки забонҳои тоҷикию англисӣ ба оилаи забонҳои ҳиндуарупой дохил шуда, дар қисматҳои грамматикӣ қоидаҳоеро пайдо кардан мумкин аст, ки дар ҳарду забон ҳам шабеҳи ҳамдигаранд.

Адабиёт:

1. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М., 1973.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Барои мактабҳои олий. Қ. 1. – Д., 1956. – 260 с.
3. Иқромӣ Ҷалол. Духтари оташ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 557 с.
4. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка. – Л., 1973.
5. Расул Ғамзатов. Доғистони ман. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 300 с.
6. Садриддин Айний. Мақтаби кӯҳна. Повест. – Душанбе: ТҶБ «Истикбол», 2010. – 56 с.
7. Садриддин Айний. Марги судхӯр. – Сталинобод, 1953.

Калидвожаҳо: *сифат, кор сифат, маълумот сифат, дараҷаҳои сифат, ҳелҳои сифат, грамматика сифат, сифатҳои таъкидӣ.*

Аннотация

ЭМФАТИЧЕСКИЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В ходе работы мы старались широко использовать таджикскую и английскую грамматику. Наряду с использованием научных книг мы получили возможность широко использовать литературу для доказательства и разъяснения данных законов и правил. Перечисленная литература состоит из рассказов Устада Садриддина Айни, в частности повести «Мактаби кӯҳна», «Марги судхӯр», «Одина», «Ёддоштҳо», романа Джалала Икромии «Духтари оташ» и Расула Гамзатова «Догистони ман». смогли пользоваться этими перечисленными литературами. Я не могу лишиться раз доказать, что таджикский и английский языки принадлежат к семейству индоевропейских языков, и в грамматической части можно найти сходные между собой правила в обоих языки.

Ключевые слова: *качество, качество работы, качество данных, уровни качества, виды качества, грамматика качества, эмфатические прилагательные.*

Annotation

EMPHATIC ADJECTIVES IN THE TAJIK LANGUAGE AND THEIR EQUIVALENTS IN ENGLISH

In the course of the work, we tried to widely use Tajik and English grammar. Along with the use of scientific books, we got the opportunity to widely use literature to prove and explain these laws and rules. The listed literature consists of the stories of Ustad Sadriddin Aini, in particular the story «Maktabi kuhna», «Margi sudkhur», «Odin», «Yddoshtho», the novel «Dukhtari otash» by Jalal Ikromi and Rasul Gamzatov «Dogistoni man». were able to use these listed literatures. I cannot once again prove that Tajik and English belong to the family of Indo-European languages, and in the grammatical part one can find similar rules in both languages.

Keywords: *quality, work quality, data quality, quality levels, quality types, quality grammar, emphatic adjectives.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чунаева Шабнам Улмасовна, магистранти факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911304446

Сведения об авторе: Джунаевой Шабнам Улмасовна, магистрантка английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 911304446

About the author: Dzhunaeva Shabny Ulmasovna, undergraduate of the second course of the English faculty of the Tajik state university named after Sadriddin Aini. Tel.: +992 911304446

МАФҲУМИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Забони тоҷикӣ дар раванди ташаккул ва инкишофи худ роҳҳои хеле душвору пурпечутобро тай карда, аз санҷишу имтиҳонҳои сахту сангини таърих гузаштааст ва имрӯз, яъне дар замони соҳибистиклолӣ ва бунёди давлати миллий низ вазифаи худро ба сифати яке аз пояҳои асосии давлатдорӣ ва омили чомеасозу ваҳдатгузин идома дода истодааст. Дар даврони соҳибистиклолӣ забони миллии тоҷикӣ мақому манзалати хосро соҳиб гашт ва дар арсаи ҷаҳон шинохта шуд, маҳз ҳамин рушду нумӯш ва тараққиёти забон буд, ки 5-уми октябри соли 2009 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид ва бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин сана расман Рӯзи забони давлатӣ эълон гардид ва ба феҳристи ҷашнҳои давлатӣ ва миллий ворид карда шуд.

Истилоҳсозӣ фаолияти огоҳонаи инсон аст, яъне инсон метавонад бевосита ба он муҳоҷила кунад. Ҳадафи он ҳарчи расотар, дақиқтар ва равшантар барои аҳли соҳа ва дигар мафҳум марбут ба ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ бошад, барои доираи васеътари чомеа, баён кардани мафҳуми нав аст. Ҳангоме, ки дар чомеа чунин мафҳумҳо пайдо мешаванд ва инсонҳо ба он бармеҳуранд, дар навбати аввал сайъ мекунанд дар забони ҷорӣ худ вожа ва ё таркиботе пайдо кунанд, ки аз ҷиҳати маъно наздикӣ ва шабоҳат доранд ва барои аҳли фан ё бештари мардум ошно буда, метавонад маънои мафҳуми навро инъикос намояд. Агар дар забон калимаи муносибе барои ифодаи чунин мафҳумҳо пайдо нагардид, он гоҳ фаъолияти калимасозии забон ба кор мебарояд. Барои ин кор забон аз захираҳо ва имконоти дохилӣ, инчунин васоили гуногуни дастури хеш, аз қабилӣ калимасозӣ, мутобиқи суннатҳои ананавӣ, аз пешванду пасванд, нимвандҳо ва ғайраро истифода мебарад.

Дар забоншиносии тоҷик доир ба истилоҳ, истилоҳгузинӣ ва паҳлуҳои гуногуни илми истилоҳшиносӣ донишмандони забоншиносону муҳаққиқони барҷастаи зер таҳқиқоту пажӯҳишҳои илмӣ гузаронидаанд ва дар ин самт асару рисолаҳои муҳталифи арзишманде офаридаанд: Назарзода С. (Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо, 2013), Назарзода С. (Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ забони тоҷикӣ дар қарни XX, 2004), Назарзода С. (Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот), 2003), Нуров П. (Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ, 2006), М.Шукуров (Назаре ба таҳаввули принципҳои асосии истилоҳсозии тоҷикӣ, 1991), Калонтаров Я.И. (Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русии терминҳои забоншиносӣ, 1974), Калонтаров Я.И. (Принципҳои асосии терминалогияи забони тоҷикӣ, 1971), Мирзо Ҳасани Султон (Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ, 2003), Мирзо Ҳасани Султон (Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсӣ-тоҷикӣ, 2008), Л.Ш. Раҷабов (Основные принципы химической терминологии на таджикском языке, 1967), А.И. Юсупов (Медицинские термины «Хидоят-ул-мутааллимин фи-т-тиб» Ахвайни Бухорӣ, 2005), Д.А.Ҳайдарова (Особенности медицинской терминологии в таджикском и английском языках, 2007), Х.А. Саидов (Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках, 2013), Г. Саъдиева (Структурно- семантический анализ сельскохозяйственной терминологии в таджикском и английском языках, 2007), Т.К. Чураев (Отраслевая техническая терминология таджикского языка, 2009).

Дар давраҳои гузашта, вақте ки истилоҳот ва соҳаҳои қорбурди онҳо кам буд, чудо кардани истилоҳот аз таркиби вожагони умумӣ мушкул буд, Вале дар асрҳои 18-19 пешрафтҳо ва кашфиётҳои бузурги илмӣ-техникӣ чехраи ҷаҳонро дигаргунм сохт, риштаҳои гуногуни илму фан ва соҳаҳои муҳталифи фаъолияти инсон падида омад, ки ҳар қадом вожагони хоси худро талаб мекард. Дар натиҷа соҳаи истилоҳоти забон густариш пайдо кард ва олимону донишмандон дар фикри чудо кардани онҳо аз вожагони умумӣ шуданд.

Азбаски инсонҳо барои фарқи падидаҳои модиву маънавии атрофи хеш ҳамеша дар фикри таҳлилу таҳқиқ буда, меҳнанд барои онҳо қолабҳо сохта, меъёру таърифҳо муқаррар намоянд, аз ин рӯ истилоҳот низ аз ин «қонуни умумӣ» барканор намонд. Донишмандон ба барраси он пардохта, худро марзҳо ва осори мушаххасоти онро муайян карданд. Дар натиҷа дар илми забон риштаи алоҳидае ба вуҷуд омад ба номи истилоҳшиносӣ, ки омӯзиш ва танзими асосҳои назарӣ ва методологии истилоҳгузинӣ ро ҳадафи асосии қори худ қарор дод.

Бояд гуфт, ки истилоҳшиносӣ ба таври кулӣ дар забоншиносии ҷаҳонӣ шохаи нисбатан ҷавон аст ва дар Иттиҳоди Шуравӣ дар охири солҳои 20-уми асри гузашта пеш аз ҳама дар забони русӣ пайдо ва ташаккул ёфт. Зеро бахши истилоҳгузинии ин забон ҳамроҳи таҳаввулоти иҷтимоиву сиёсӣ ва илмиву фарҳангии кишварҳои пешрафтаи аврупоӣ ва дастовардҳои илми забоншиносии нав инкишоф ёфт аягона забоне буд дар байни дигар забонҳои Иттиҳоди Шуравӣ, ки метавонист тамоми истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва илмӣ-техникии замони навро баён кунад.

Масъалаи истилоҳу истилоҳшиносӣ аини замон аз масъалаҳои муҳимтарини забоншиносии умумӣ аст. Ҳар чизе, ки ба таъйину таҳқиқи мафҳуми истилоҳ, таҳаввулу тақомули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро ба соҳаҳои дигари илму маърифат, ба таърихи модиву маънавии инсоният пайванд медиҳад.

Агар ба таъйини фалсафии мафҳуми истилоҳ назар афканем, мебинем, ки аз ин нуктаи назар мафҳуми истилоҳ ду ҷиҳат дорад:

Якум, асосҳои таъйини фалсафии мафҳуми истилоҳро аломати моддияти он ташкил медиҳад, яъне ба воситаи истилоҳ дар шакли моддӣ натиҷаи тафаккур ифода меёбад.

Дувум, истилоҳ ҳамзамон бо дигар воситаҳои ифодаву баён дар дарёфти донишҳои нави умумибашарӣ мусоидат мекунад.

Бо таъйини фалсафии мафҳуми истилоҳ, таъйини мантикии мафҳуми истилоҳ низ алоқаманд аст, зеро истилоҳ бо мафҳум робитаи мустақими ногусастани дорад, яъне ҳар кадом мафҳум тавассути истилоҳ ифода карда мешавад.

Нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри 20 пайдо шуданд. Донишманди забоншиносии рус А.Д. Хютин қайд мекунад, ки Гриноф ва Китрил истилоҳотро бо формулаи $ри\ddot{e}з\ddot{y}$, Э. Жилбер бо формулаи $ри\ddot{e}з\ddot{y}в\ddot{u} ким\ddot{e}в\ddot{y} қи\ddot{e}с$ мекунад, яъне чун истилоҳот танҳо барои ифодаи мафҳумҳои мушаххас истифода мешаванд, онҳоро набояд ба таркиби луғавии забон дохил кард [1, 11-19].

Истилоҳ ҳамчун калима ё иборае дар ҳавзаи амалкарди илми муайян маънои хосе дорад ва мафҳуми мушаххасро ба таври дақиқ ифода мекунад. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маънои истилоҳии худро гум кунад ва ба сифати калимаи одӣ ва маъмул истифода шавад.

Нахустин роҳбарони фаъолияти истилоҳгузинӣ ва бунёдгузорони ин илм дар Иттиҳоди Шуравӣ академик Д.С. Лотте ва С.А. Чаплинг буданд, ки дар ибтидои солҳои 30-юми асри 20 асосҳои назарӣ ва метадологияи онро муайян намуданд. Дар ин замина сурат гирифт, ки дар онҳо забоншиносон ва муҳаққиқони забардасти истилоҳгузинии умумӣ ва забони русӣ роҷеъ ба паҳлӯҳои гуногуни назарӣ ва амалии ин масъала изҳори ақида кардаанд.

Бино ба ақидаи муҳаққиқони истилоҳшиносӣ, омӯзиши истилоҳгузинӣ ва назарияи он дар замони Шуравӣ аз мақолаи академик Д.С. Лотте «Вазифаҳои навбатии истилоҳгузинии техникӣ» (1931) оғоз гардидааст. Осори ҷопшудаи ӯ дар солҳои 1937-1948 ба таври кулӣ асосҳои назарӣ ва метадологияи истилоҳгузинии муосирро мукаммал намуданд, ки то кунун арзишу аҳамияти илмӣ худро гум накардаанд. Дар ин робита солҳои 20-ум ва ибтидои солҳои 30-юми асри 20 дар ҷумҳуриҳои миллии низ чунин кӯшишҳо аз тарафи забоншиносон ва аҳли маориф сурат гирифтааст. Масалан дар Озарбойҷон О.Б. Чупонзода, Ф. Оғозода, дар Тоҷикистон - У. Турсунов талош варзидаанд, ки баъзе масъалаҳои умумии истилоҳгузинии забонҳои худро ҳаллу фасл намоянд.

Аммо барои бунёди дурусти пояҳои ин илми ҷавон – истилоҳшиносӣ бояд пеш аз ҳама таърифи илмӣ ин мафҳум ва соҳаи омӯзиши он, яъне истилоҳсозӣ мушаххас ва муайян карда мешуд. Ин масъала аз оғози пайдоиши чунин калимаҳо диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб карда буд ва посух металабид, ки инҳо чигуна луғатанд, чаро меомӯшанд худро маҳдуд кунанд, чаро дар фикри ишғоли мавқеи махсус дар таркиби луғавии забонанд, чӣ вижагӣ ва тафовут аз калимаҳои дигар доранд ва амсоли он?

Ҷолиб он аст, ки ба ин суолҳо аввалин бор фарҳангнависон ҷавоб гуфтанд ва барои «истилоҳ» таъриф сохтанд. Чунон ки пажӯҳишгарон менависанд, таърифи ин вожа дар забони русӣ танҳо дар охири асри XIX дар «Фарҳанги энциклопедӣ»-и Ф. А. Бракгауз ва И. А. Ефрон мушоҳида мешавад. Дар он калимаи «истилоҳ» (дар русӣ «термин») чунин таъриф шудааст:

«Истилоҳ (terminus)- дар назди римиёни қадим худованди сарҳадот, ки сангҳо ва нишонҳои сарҳадӣ дар ҳимояи он қарор доранд ва муқаддас ҳисоб мешаванд.» Сипас дар шарҳи он фарҳангшиносони маъруф идома медиҳанд: «Истилоҳ» -калимаест, ки мафҳуми муайян ва ё алоҳида ва ё дар таркиби фикр ва ё ҳулосабарори ба он мутобикат мекунад...Истилоҳоти илмӣ

калимаҳое ҳастанд, ки дар соҳаи илми мазкур дорои аҳамияти махсус буда, саҳт муайян мебошанд [2, 473-474].

Сипас дар шарҳу тафсили он навиштаанд: «Истилоҳ (термин) (аз латинии terminus-марз, худуд) вожа ва ё таркиби вожагоне, ки ба як навъ маънои хоси илмӣ истеъмоли мешавад. Системаи истилоҳотро (терминҳоро) маъмулан истилоҳшиносӣ (терминология) меноманд. Дар мантиқи муосир вожаи истилоҳ (термин) бисёр вақт ҳамчун номи умумии «исмҳо» ба кор бурда мешавад, муҳосибаи мантиқӣ-риёзӣ (яъне номи термҳо), ки ҳангоми тафсир унсурҳои соҳаҳои моддиро баён мекунад».

Бино ба тақозои қонунҳои сохтмони фарҳангҳои тафсири дар онҳо таърифи мафҳумҳо ва шарҳу эзоҳи маънои онҳо бояд ҷомеъ ва муфасссалтар дода шавад. Масалан, дар «Фарҳанги тафсирии забони русӣ» зери таҳрири Д.Н. Ушаков «истилоҳ» чунин таъриф шудааст: «Истилоҳ» (термин), лат. terminus – худуд, марз. 1. Дар мантиқи зоҳирӣ – мафҳуми тавассути вожа баёншуда. 2. Вожае, ки номи аниқ мафҳуми муайян аст. Истилоҳоти фалсафӣ. Истилоҳоти махсус (баёнгари мафҳумҳои махсуси соҳаҳои алоҳидаи илм, санъат, техника, истеҳсолот ва ғ.). Вожагон ва ибораҳое, ки барои ифодаи ягон чиз дар ин ва ё он муҳит, касбу кор қабул шудаанд» [6, 689].

Аммо дар «Фарҳанги забони адабии русии советӣ» дар 17 ҷилд луғати «истилоҳ» бисёр фишурда таъриф шудааст: «Вожагон ва ё (таркиби вожагон), ки мафҳуми муайяни фалсафӣ, илмӣ, техникӣ ва ғ.-ро аниқ баён мекунад» [5, 331].

Аз муқоисаи таърифҳои боло, ки аз тарафи вожашиносон ва фарҳангсозони маъруфи давраҳои гуногун дода шудааст, мебинем ки тақрибан дар тӯли беш аз сад соли фосолаи ин фарҳангҳо дар мазмуни таърифҳо ва шарҳу тафсири ин вожа дигаргунӣ ҷиддӣ рӯй надодааст. Фарҳангсозони баъдӣ назариёти пешқадамони худ ва ё ҳамдигарро дар ин замина ихтисор, тақмил ва ё матолиберо, ки ҳамкасбонашон ба ишорат гуфтанд, пурратар ташреҳ ва тафсир кардаанд.

Истилоҳшинос ва забоншиноси маъруфи рус А. А. Реформатский дар ин маврид чунин менависад: «Истилоҳ (термин) – ин вожагоне мебошанд махсус ва назар ба вазоифи хоси худ маҳдуд; вожагоне, ки кӯшишдоранд ҳамчун ифодаи дақиқи мафҳумҳо ва номи ашё яқмаъно бошанд. Ин дар илм, техника, сиёсат ва дипломатия зарур мебошад» [4, 542].

Шояд аз рӯи анъанае, ки дар мавриди забони русӣ гуфтем, бошад, ки нахустин таърифҳои нисбатан муқаммал ва илмӣ вожаи «истилоҳ»-ро дар забони тоҷикӣ низ фарҳангсозон додаанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (дар ду ҷилд, 1969) мурааттибони он таърифи «истилоҳ»-ро мутобиқи талаботи фарҳангҳои тафсиلى чунин муайян карданд:

«Истилоҳ» арабӣ 1. ба ҳам сулҳ кардан, оштии кардан; 2. калима ё иборае, ки хоси як гурӯҳи мардум (мас. аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст; калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайри асли қабул шудааст, термин.

Баъди 10 сол дар «Энсиклопедияи Советии Тоҷик» чунин меҳонем: «Истилоҳ (арабӣ – сулҳ кардан, оштии кардан), термин, калима ё ибора, ки предмет, мафҳуми ҷараёнҳои илм, санъат, техника ва ғ.-ро ба таври аниқ ифода мекунад. Истилоҳ аз калимаҳои маъмулӣ бо мафҳуми махсус, яқмаъноӣ ва муайянии худудӣ маъноии худ фарқ мекунад» [7, 141].

Вожаи «исти-лоҳ»- дар тоҷикӣ ва форсӣ аз забони арабӣ гирифта шудааст, ва онро ба маънои нав ба кор мебаранд, ҳол он ки вай дар гузашта, чунон ки пештар дидем маънои «ба ҳам сохтан, созиш, сулҳ ва оштии кардан» доштааст. Аммо имрӯз ин калима ба он маъно дар забони арабӣ дигар истифода намешавад, ки ин яке аз вижагиҳо ва аломатҳои истилоҳсозии муосир мебошад ва ғ.

Тавре ки гуфтем, роҷеъ ба масъалаи истилоҳсозӣ ва ё проблемаҳои назарии истилоҳшиносӣ дар забони тоҷикӣ то ҳол китоби илмӣ эътирофшуда ба нашр нарасидааст. Вале баъзе маълумот доир ба ин мавзӯ аз китоби таълимии «Лексикаи забони адабии тоҷик» (1997) пайдо кардан мумкин аст. Дар он таърифи мафҳуми «истилоҳ» чунин омада аст: «Истилоҳ (термин аз латинии terminus – ҳад, худуд) калима ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, истеҳсолот, санъат ва соҳаҳои дигари ҳаёт мансуб бударо бо маънои ягона ифода менамояд» [3, 125].

Дар таъйину таҳқиқи мафҳуми истилоҳ забоншиносону истилоҳшиносони Шуравӣ, муалифони аввали ин назарияҳо- Гринф, Китрич, Логан Смит, Ф. Бруно, А. Ширмер, А.Д.Хютин, В.В. Винокур, баъдан, Д.С. Лотте, Э. Жилбер Н.П. Кузин, П.В. Даниленко, А.Н.Кожин, К.Ю. Диброва, инчунин Г.В. Степанов, В.В. Котелова, И.Ф. Протченко, А.А.Пумпянский, А.В. Суперанская, М.М. Глушко, Т.Г. Соколова ва дигарон кӯшиш ба харҷ додаанд.

Пас аз таҳлилу таҳқиқи андешаҳои онон ба чунин натиҷа мерасад:

«Хулоса таърифу таъйини истилоҳ ба андешаи мо чунин хоҳад буд: истилоҳ калима ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалкарди як илм мафҳуми комилан мушаххасро ифода мекунад ва ҳамзамон ба воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита аст, як системаи муназзаму томи истилохотро ташкил медиҳад.»

Истилоҳҳо бо роҳҳои гуногун ба вучуд меоянд. Истилоҳҳо аз калимаҳои умумиистеъмоли гирифта мешаванд. Роҳи дуюм аз забонҳои дигар қабул кардани истилоҳ аст.

Одатан аксари истилоҳҳо аз забони ҷонӣ ва лотинӣ гирифта мешаванд. Ин халқҳо дар қадим ҳеле инкишоф ёфта буданд ва маданияти тараққикардаю бое доштанд, аз ҳамин лиҳоз ба халқҳои дигар таъсири қалони илмю мадани расонидаанд. Аз ин рӯ аксари истилоҳҳо чун анана аз ин халқҳо гирифта мешаванд.

Чанд мисол аз забони Ҷонӣ: философия, математика, грамматика, логика, геометрия, демократия, монархия...

Чан мисол аз забони Лотинӣ: ректор, доктор, доцент, документ, конституция, нация, адвокат, республика, революция, пленум, диктатура...

Фарқи истилоҳ аз калима

Истилоҳ бо якчанд аломати худ аз калимаҳои оддӣ-муқаррарӣ фарқ мекунад:

1. Истилоҳҳо аксар вақт якмаъно мешаванд.
2. Истилоҳҳо оммафаҳм нестанд, зеро онҳо соҳавианд, яне махсуси ягон соҳаанд.
3. Истилоҳҳо ба маъноӣ маҷозӣ намеоянд.
4. Истилоҳҳо синониму антоним надоранд.
5. Истилоҳҳо ба мисли калимаҳои оддӣ ба забонҳои дигар ба осонӣ-озод тарҷума карда намешаванд.
6. Истилоҳҳо ҳадди м уайяни маъноӣ доранд.
7. Истилоҳҳо бо мафҳум тобеияти ногузастанӣ доранд, аммо на ҳар калима ба мафҳум алоқаманд аст.

Хусусиятҳои хоси истилоҳ:

1. Истилоҳ пеш аз ҳама вожаест, ки дар сохтори истилоҳии як соҳаи муайян ба таври дақиқ ва мушаххас як мафҳумро ифода мекунад.
2. Истилоҳ дар доираи соҳаи муайян бо ифодаи маъноии мушаххаси худ ба ҳамин соҳаҳои муайян ва соҳаҳои вобастаи он бо якмаъноӣ вобастаи зич дорад.
3. Истилоҳ дар баробари вижагии хос доштан дар тақии сохтори забонӣ мутобиқ бо қоидаҳои дастури амал намуда, дар қалмасозии ҳамчун воҳиди истилоҳӣ иштирок менамояд.
4. Истилоҳ ё воҳиди истилоҳӣ берун аз соҳаи муайян, маъноӣ истилоҳии худро аз даст дода, ба сифати қалмаи маъмул ва оддӣ забон истифода мешавад.
5. Истилоҳ бештар аз як қалмаи оддӣ, сохта, мураккаб сохта шуда, ибораҳои истилоҳӣ ҳамаҷумла хусусияти томи як истилоҳро надорад.

Албатта хусусиятҳои дигари истилохотро низ шарҳ додан мумкин аст, вале ба таври умум ҳамин хусусиятҳоро бештар ба истилоҳоти ҳамаи соҳаҳо иртиботи умумӣ доранд.

Аммо бо вучуди чунин намунаҳои хуб, вале мутаассифона андак бояд гуфт, ки риштаи истилоҳсозӣ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик то кунун мавқеи сазовори худро ишғол накарда, ҳамаҷумла дар ҳоли ташаккулу тақмил аст. Аз ин сабаб на танҳо масъалаҳои назарӣ, балки дахҳо мавзӯҳои муҳими дигари он дар интизори муҳаккиқони ҳешанд. Ҳар қадар ки зудтар забоншиносон ва олимони риштаҳои гуногун ба ин қор бештар зудтар қалб гарданд ва қоршиносони қавон дар ин соҳа тарбия шаванд, ҳамаҷумла қадар ба суди забон хоҳад буд, зеро истиқлолияти забонӣ дар қавони кунунӣ бидуни ҳалли проблемаҳои истилоҳшиносӣ ҳаёли хом аст.

Адабиёт:

1. Большая Советская Энциклопедия. – Москва: 1973, изд. 3. т. 25. – С.473-474.
2. Мухаммадиев М., Талбакова Х., Нурмухаммадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1997.
3. Реформатский А. А. Введение в языковедение // Изд. IV-е. – Москва, 1967, – 542 с.
4. Словарь советского русского литературного языка. – Москва, 1950-1965, в 17 томах, т. 15, с. 331.
5. Толковый словарь русского языка. Под. ред. Д.Н. Ушакова. – Москва, 1964, т. 4. – 689 с.
6. Хайтин А.Д. Термин, терминология, номенклатура (Учеб. пособие). – Самарканд, 1972, с. 11-19.
7. Энциклопедияи Советии Тоҷик, дар ҳашт қилд, қ. 3. – Душанбе, 1981. – 666 с.

Калидвожаҳо: *истилоҳ, истилоҳииноӣ, забониноӣ, забонинос, муҳаққиқ, таъриф, назария ва калима.*

Аннотация

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЕРМИНОВ И ТЕРМИНОЛОГИЯ В ЛИНГВИСТИКЕ

В своей статье автор рассматривает период развития, историю первой теории генезиса, определение, разные исследования ученых, лингвистов связанным с термином, терминологии также особенности характера терминов и разницу между ними.

Ключевые слова: *термин, терминология, лингвист, ученый, определения, теория и слова.*

Annotation

DEFINITION OF TERMS AND TERMINOLOGY IN LINGUISTICS

In this article the author discusses the growing periods, the history of first genesis of theories, definition, different works of researchers and linguists about terms and terminology, also special characters of terms and difference between them.

Key words: *term, terminology, linguist, researcher, definition, theory and word.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Фарзона Мирзосайдмуродовна, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 918302888

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои филология, дотсент Каримов Ш.

Сведения об авторе: Давлатова Фарзона Мирзосайдмуродовна, магистрантка первого курса факультета английского языка и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 918302888

Научный руководитель: доктор филологических наук, доцент Каримов Ш.

About the author: Davlatova Farzona Mirzosaidmurodovna, the first year master degree of the faculty english language and eastern languages of the Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Ayni. Phone number: +992 918302888

Supervisor: The doctor of philological sciences assistant professor Karimov Sh.

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Феъл ҳамчун мураккабтарин ҳиссаи нутқ буда, доираи васеи маъноӣ ва муносибати грамматикӣ мебошад, ки он дар забони англисӣ ва тоҷикӣ шаклҳои феълӣ, тарзҳо, намудҳо, ҷиғҳо ва замониҳои феъл ифода меёбад. Чи тавре, ки ба мо маълум аст, ҳамаи забонҳо таърихи зиёдеро аз сар гузаронида баъзе аз онҳо дар печуби таърих аз байн мераванд ва бархе аз онҳо то давраи инкишофи аълои худ омада мерасанд. Забони англисӣ низ дар ғули садсолаҳо ба давраи инкишофи аълои худ расида, дорои грамматикаи мукаммали худ гардидааст.

Омӯзиши феъл дар забони англисӣ ва тоҷикӣ давраҳои гуногуни забонро дар бар гирифта, гузариши он ҳамчун як масъалаи муҳим махсус меёбад. Ба фикри аксар забоншиносон ва нависандагон феъл ҳамчун ҳиссаи мураккаби нутқ махсус ёфта маркази ҷумла ба шумор меравад, оре бидони истифодаи феъл ҷумла тамом ва бемазмун хоҳад монд. Дар ин маврид ғуфта метавон, ки феъл чун ҷараёни зиндаи забон буда нависандагону шоирон тавассути он тавонистаанд, воқеаҳо ҷанҷол ҳаётӣ ва ҳолати рӯҳии қаҳрамонҳо барҷаста тасвир кунанд, ба ҳиссиёти хонандагон ҳубтар таъсир карда, он миллатро ба оламиён муаррифӣ намоянд. Ин ҷиҳати феъл моро водор месозад, ки феъл ҳамчун маркази ташаккули ҷумла махсус ёфта онро қувват мебахшад.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ феъл ҳамчун ҳиссаи мураккаби нутқ буда, амал ва ҳолати вазъиятро ҳамчун амал мефаҳмонад ва дорои категорияҳои ҳоси худ мебошад. Масалан, ҷунин феълҳо амал, қору ҳаракатро ифода мекунанд: *to run* - давидан, *to come* - омадан, *to go* - рафтан, *to read* - хондан, *to work* - қор қардан, *to write* - навиштан ва мисли инҳо.

Аз рӯи шахсу шумора тағйир ёфтани асосҳо ва шаклҳои замониҳои феълҳо дар забони англисӣ ва тоҷикӣ тасриф номида мешавад. Тасрифи феълҳо ба ёрии бандҳои феълӣ ва ҳабабӣ ё флексияи феълӣ воқеъ мегардад. Феъл се шахс дорад. Шахси якум - ғӯянда (ман, мо, моён), шахси дуум - шунаванда (ту, шумо, шумоён) ва шахси сеум - ғоиб (вай, ӯ, онҳо). Шахси ғоиб шахс, предмет ё ҳодисаеро мефаҳмонад, ки дар бораи он суҳан меравад. Феълҳо ду шумора доранд: шумораи танҳо ва ҷамъ. Воқеаҳои ифодаи шахсу шумораи феълҳо бандҳои феълӣ ва ҳабабӣ мебошанд.

Дар забони англисии муосир сохтаниҳои ибораҳои феълӣ торафт инкишоф ёфта ин тарзи феълсозӣ ҳеле сермаҳсул ва серистеъмол ба ҳисоб меравад. Бояд зикр қард, ки ба вучуд омадани ҷунин феълҳо дар забони англисӣ шакли нав набуда мисли дигар забонҳои ҳиндуаврупоӣ дар замониҳои гуногун арзи вучуд доштааст. Аслан ҷунин ибораҳои феълӣ аз «феъл + исм» сохта шуда дар ин ҳолат артикл истисно қарда мешавад. Ба амал омадани ҷунин феълҳо устувор буда дар худ маъноҳои гуногунро таҷассум менамоянд. Дар сохтани ин ғуна ибораҳои феълӣ дар мадди аввал феълҳои маъноӣ умумӣ дошта дохил мешаванд, ки дорои ҷунин шакланд: *to have*; *to do*; *to take*; *to put* ва ғайра буда, ҳиссаи дууми ҷунин феълҳо исмҳои моддӣ ё маънӣ ба ҳисоб мераванд.

Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Масдар дар қарду забон ҳам шакли ибтидоии феъл буда, номи амал (*давидан* - *to run*, *ғуфтан* - *to say*, *дидан* - *to see*, *навиштан* - *to write*, *шунидан* - *to listen*, *қор қардан* - *to work*) ва ҳолатро чун равиш (*ғаштан* - *to walk*, *қобидан* - *to sleep*, *қабзидан* - *to grow*, *дӯст доштан* - *to love*) мефаҳмонад. Илова ба ин, масдар шакли тасрифнашавандаи феъл ба шумор меравад. Бояд қайд намуд, ки масдар замон, шахсу шумора ва ҷиғро ифода намекунад.

Масдар бо аломатҳои грамматикӣ ва хусусиятҳои лексикӣ худ дорои аломатҳои феъл ва исм мебошад. Маълум аст, ки баъзе аз исмҳо низ маъноӣ амалро мефаҳмонад (*қӯшиши* - *attempt*, *омӯзиши* - *study*, *ғуфтуғӯ* - *talk*, *азназаргузаронӣ* - *check*), ба вучуди ин байни исм ва феъл фарқи ҷиддӣ мавҷуд аст: агар дар феъл амал ҳамчун равиш истифода шавад, дар исм амал маъноӣ ашёӣ мегардад.

Масдар шакли номии феъл аст, онро исм ва феъл ҳам мегӯянд. Ба хусусиятҳои асосии феъл соҳиб будани масдарро ба эътибор гирифта, онро ба категорияҳои феъл дохил мекунанд, қарчанд мавқеи махсусро ишғол мекунанд ва табиати дубаҳра дорад. Дар луғат феълҳо одатан ба шакли масдар дода мешаванд.

Аммо дар забони англисӣ хусусияти фарқкунандаи масдар ба воқеаи пешояндӣ - *to* ифода меёбад: *To run is useful for health.* - *Давидан ба саломатӣ ғоиди дорад.*

Масдар бо хусусияти феълӣ ва номӣ доштани ба воситаҳои гуногуни алоқа, бандиҳои изофӣ, пешоянду пасояндҳо, тартиби калима ҳиссаҳои нутқи гуногунро ба худ тобеъ мекунад. Хусусан бо алоқаи вобастагӣ (алоқаи пешояндиву пасояндӣ) сохта шудани ин навъи ибораҳо дар забони тоҷикӣ сермахсул ба ҳисоб мераванд. Ифодагари грамматикӣ ин навъи алоқа пешояндҳоро пасояндҳо буда, дар онҳо ҷузъи тобеъ пеш аз масдар ҷой мегирад. Азбаски чунин ибораҳо дар забони мо хеле фаровонанд, табиист, ки дар асарҳои бадеӣ низ мавқеи хоса доранд.

Дар сохта шудани ибораҳои масдари вобастагӣ асосан пешояндҳо ҷаъоланд. Пешояндҳои *ба - to, бо - with, by, аз - from, of, барои - for, дар - in, into, бе - without* ба ҷузъи тобеи ибора омада, тобишҳои гуногуни маъноиро ифода менамоянд. Пешояндҳо дар таркиби ибораҳои масдарӣ барои алоқаманд кардани ду калимаи мустақил ва нишон додани муносибати маъноии онҳо хизмат мекунанд.

Ҳамаи рушди минбаъдаи масдар аз он иборат буд, ки масдар хусусиятҳои номиро аз даст дод ва хусусиятҳои феълӣро соҳиб шуд. Масдар охириҷаспакеро, ки падеҷро ифода мекард аз даст дод. Пешоянди *to* дар натиҷаи он, ки масдар хусусиятҳои номӣро аз даст дод, дигар ҳамчун пешоянд фаҳмида намешуд: он нишондиҳандаи махсуси масдар шуд.

Ба шаклҳои тасрифшаванда, сифати феълӣ ва герундия масдарро хусусиятҳои зерин наздик мекунад: решаи умумӣ, мавҷудияти шаклҳои замонӣ, вақтӣ ва ҷаъа, қобилияти қабул кардани пуркуандаи бевосита ва қобилияти бо зарф муайяншавӣ, масалан:

I told him to post the letter.

– Ман ба вай ҷамудам, ки хатро ғиристанд.

I asked him to speak slowly.

– Ман аз вай хоҳиш кардам, ки оҳиста ғап зананд.

Масдарро бо герундия ва исм қобилияти иҷроиши вазифаи синтаксисии мубтадо ва пуркуандаи бе пешоянд, ки ба сифати феълӣ ҳос нестанд, наздик мекунад:

а) масдар ба пешоянд тобеъ буда наметавонад (бо ҳамин истифодаи ками масдар дар вазифаи ҳол ва қобилияти ҳамчун пуркуандаи пешоянддор иштирок карда наметавонистани он, шарҳ дода мешавад);

б) дар вазифаи муайянкунанда масдар танҳо дар мавқеъ бо калимаи муқарраргардида бе пешоянд омада метавонад.

Таркиби феълҳои таркибии номӣ аз ду ҷузъ иборат аст: Дар назари аввал ҳамаи феълҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ ҳамчун феълҳои мустақил тасаввур мешаванд. Аммо дар ҳақиқат мустақилии як қисми феълҳо мафҳуми мутлақ ва қисми дигараш мафҳуми нисбӣ дорад. Аз ин ҷиҳат феъле, ки одатан ба вазифаи грамматикӣ ба шакли мустақил истеъмол меёбад, инчунин метавонад, ки дар навбати худ дар таркибҳои гуногуни замонӣ ҳамчун феълӣ ёридиҳанда кор фармуда шавад ва ин феълҳо дар забони англисӣ дар шакли масдар дорои чунин шакланд: *to have, to be*. Аз ин рӯ, сохти ин гуна феълҳо таркибӣ мешаванд, зеро як калима маънои луғавӣ ва калимаи дигар маънои грамматикӣро ифода мекунад. Ҷузъи номии ҳиссаи асосӣ ва соҳибмаъноӣ феъли таркибии номӣ буда, маъноӣ феълро муқаррар ва муайян мекунад. Дар феълсозӣ ҳиссаи сермахсул исм ва сифат мебошанд. Исм ҷузъи номии феъли таркибии номӣ мешавад ва хеле сермахсул аст: кор кардан, хизмат кардан, ҷустуҷӯ кардан, бовар кардан, муаллимӣ кардан, ишорат намудан, сарф шудан, ҳаво додан, анҷом ёфтан, воқеъ ғаштан, ҷашм андохтан, қалам гузоштан, ҷавоб ғардондан, ҷарх задан, қасос ғирифтан ва монанди инҳо. Сифат ҷузъи номии феъли таркибӣ мешавад: озод кардан, босавод кардан, сафед кардан, тоза кардан, сер шудан, сиҳат шудан, хунук шудан, соқит ғардидан, намоён ғаштан ва амсоли инҳо. Дар назари аввал ҳамаи феълҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун феълҳои мустақил тасаввур мешаванд.

Аммо дар ҳақиқат мустақилии як қисми феълҳо мафҳуми мутлақ ва қисми дигараш мафҳуми нисбӣ дорад. Аз ин ҷиҳат феъле, ки одатан ба вазифаи грамматикӣ ба шакли мустақил истеъмол меёбад, мумкин аст, ки дар навбати худ дар таркибҳои гуногуни феълӣ ба сифати феъли ёридиҳанда кор фармуда шавад. Баръакс, феъле, ки одатан дар ташкили таркибҳои феълӣ ҳамчун ёридиҳанда меояд, мумкин аст, ки дар мавриди дигар ҳамчун феъли мустақил омада бошад. Ба ин маънӣ феълҳо аз рӯи вазифаи грамматикӣ, тарзи истеъмол ва табиати маънонашон ба ду гурӯҳи қалон ҷудо мешаванд: мустақил ва ёридиҳанда.

Адабиёт:

1. Берман И.М. Краткая практическая грамматика английского языка. – М., 1965.
2. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка. – Л., 1973.
3. Кверк Р., Гринбаум С., Лич Д., Свартвик Я. Грамматика современного английского языка для университетов. – М., 1982.
4. Корнеева Е.А. Грамматика английского языка в теории и практике. – СПб., 2000.
5. Новицкая Т.М., Кучин Я.Н. Практическая грамматика английского языка. – М., 1971.
6. Русско–английский словарь. Составители: А. М. Таубе, А. В. Литвинова, А. Д. Миллер, Р. С. Даглиш. – М.: Издательство «Русский язык» – 1975.
7. Рустамов Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. –Д.: Проспект, 1977.

Калидвожаҳо: *феъл, масдар, илм, ҳолат, амал, фикр, вазъият, таркибӣ, ҳаракат, ҷамъият, ҳолат.*

Аннотация

ГРАММАТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ГЛАГОЛА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Изучение этой темы имеет большое научное значение. Потому что известно, что всем, от мала до велика, и богатым и бедным, нужно говорить. С этой точки зрения люди выражают другим свои мысли, чувства, эмоции и желания преимущественно посредством языка во время работы и жизни. Следует отметить, что люди выражают свои мысли с помощью других средств, например жестов и различных знаков, с помощью музыки, живописи, но все это — средства и продукты языка. Следует отметить еще один момент, что язык дает одно и то же название объектам и событиям объективной истины, которое одинаково для всех членов общества, независимо от их положения и класса. Короче говоря, каждый глагол является показателем действия, состояния, ситуации и отношения и выражается по отношению к грамматическим категориям глаголов.

Ключевые слова: *глагол, инфинитив, знание, положение, действие, мысль, состояние, составной, движение.*

Annotation

GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF VERBS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The study of this topic is of great scientific importance. Because it is known that everyone, young and old, rich and poor, needs to speak. In this view, people express their thoughts, feelings, emotions and desires to others primarily through language during work and life. It should be noted that people express their thoughts through other means, such as gestures and various signs, through music, painting, but all these are means and products of language. Another point to be noted is that language gives the same name to objects and events of objective truth, which is the same for all members of society, regardless of their position and class. In short, each verb is an indicator of action, state, situation and attitude and is expressed in relation to the grammatical categories of verbs.

Keywords: *verb, infinitive, science, position, action, thought, condition, composite, movement.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Вадутзода Истам Арбоб, магистранти курси якуми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудакӣ, 121. Телефон: +992 208949696, E-mail: vadutzoda.istam0408@gmail.com

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангинова М.Б.

Сведение об авторе: Вадутзода Истам Арбоб, магистрант первого курса кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 121. Телефон: +992 208949696, E-mail: vadutzoda.istam0408@gmail.com

Научный руководитель: к.п.н., доцент Сангинова М.Б.

About the author: Vadutzoda Istam Arbob, 1st year master of the department of linguistics and comparative typology of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave, 121. Phone: +992 208949696, E-mail: vadutzoda.istam0408@gmail.com

Scientific adviser: Ph.D., Associate Professor Sanginova M.B.

МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ МУБОҲИСАИ ЭКОЛОГӢ (ДАР МАВОДИ ВАО-И АНГЛИСӢ)

Солҳои охир таваҷҷуҳи ҷомеа ба мушкилоти экологӣ якбора афзоиш ёфт, ки боиси пайдо шудани шумораи зиёди матнҳо ва изҳорот дар ин мавзӯ гардид. Огоҳ шудани аҳолии сайёра аз таъсири зараровари фаъолияти инсон ба ҳолати муҳити зист боиси он гардид, ки роҳбарияти сиёсии кишварҳои ҷаҳон талабгори дидани чораҳои фаврӣ барои ҳифзи муҳити зист шурӯ кардаанд. Илова бар ин, ҷомеа ба масъалаҳои экологӣ таваҷҷуҳи бештар пайдо кардааст, ки ин дар нашрияҳои сершумори матбуот, инчунин гузоришҳои радио ва телевизион вобаста ба масъалаҳои экологӣ инъикос ёфтааст. Мафҳуми дискурс дар забоншиносии муосир шояд, яке аз норавшантаринҳост. Истилоҳи дискурс аз доираи забоншиносии илмӣ берун рафта, дар ихтиёри оммаи васеъ, аз ҷумла рӯзноманигорон қарор гирифта, дар робита ба соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсон (дискурси ВАО ва дискурси тиббӣ, дискурси экологӣ ва сиёсӣ ва ғайра) мавриди истифода қарор гирифт аст. Ба вучуд омадани шумораи торафт зиёди тадқиқотҳои илмӣ, иқтисодӣ ва ахлоқӣ-эстетикиро оид ба муҳити зист қайд, қардан мумкин аст. Ин боиси пайдо шудани як навъи нави дискурс-экологӣ гардид, ки истифодаи он ба таври ғайриоддӣ васеъ аст: аз рисолаҳои ҷиддии илмӣ то сӯҳбатҳои ҳаррӯза дар мавзӯи проблемаҳои экологӣ. Дар робита ба ин, бояд таъкид кард, ки як намуди нисбатан нави дискурси экологӣ – таваҷҷуҳи забоншиносони тамоми ҷаҳонро ба худ ҷалб мекунад, ки нашрияҳои сершумор ба забонҳои гуногун, ки ба омӯзиши дискурси экологӣ бахшида шудаанд, шаҳодат медиҳанд.

Гуфтугӯи экологӣ (**ecological discourse, environmental discourse** – дискурси экологӣ, дискурси экологиро метавон аз ду мавқеъ баррасӣ кард: аввалан, ҳамчун дискурсе, ки танҳо ба масъалаҳои экология ҳамчун илм – дискурси экологӣ маҳдуд аст, ки дар тамоми сатҳҳои забон хусусиятҳои муайян дорад, сониян, гуфтугӯи муҳити атрофро васеътар дарк қардан мумкин аст, яъне ҳамчун муҳофизати муҳити атроф дар ҳаёт.

Гуфтугӯи экологиро мо шартан матни экологӣ мешуморем, ки дар ҳолати муоширати воқеӣ қарор дорад, матне, ки дар раванди эҷод ва рушди он мавзӯи он бо мушкилоти муҳити зист алоқаманд аст.

Гуфтугӯи экологӣ дар ташаккули шуури экологӣ фаъолона иштирок намуда, аз мафҳумҳои мухталиф ва нуқтаи назари гуногун мегузарад. Илова бар ин, бояд ба назар гирифт, ки дискурси экологиро дар доираи дискурси ВАО (оммавӣ-информационӣ) низ метавон омӯхт, ки бо тамоми хусусиятҳои хоси худ бевосита ба ВАО иртибот дорад. Пеш аз ҳама, онро метавон гуфтугӯи илмӣ ҳисоб кард. Дар ин маврид сухан дар бораи дискурси касбии олимони эколог меравад, ки фикронии онҳо дар мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо, монографияҳо, инчунин, дар воситаҳои ахбори оммавӣ сабт шудаанд, хусусияти сирф илмӣ доранд ва ҳуди дискурс тамоми вижагиро дорад, ки ба онҳо хос аст.

Бо мақсади муайян кардани хусусиятҳои дискурси экологӣ дар ВАО-и англисӣ, мо мақолаҳоро аз манбаъҳои электронии англисизабон, ки мо дар матбуоти Амрико ва Бритония пайдо кардем ба монанди (**the Telegraph** («Телеграф»), **the Times Online** («Таймс Онлайн»), **the Guardian** («Гардиан»), **the New York Times** («Нью-Йорк Таймс» Telegraph) баррасӣ кардем.

Таҳлили материалҳои ВАО-и электронӣ маълум гардид, ки ҳар як газетаи электронӣ нақшаи тематикӣ интишорот, рубрикаҳои доимӣ ва сексияҳои ахборотӣ дорад. Ҳар як рӯнома ҷеҳраи худро дорад, ки онро хусусияти тамошобин, сиёсат, маҳорати касбии эҷодкорон ва ғайраро муайян мекунад. Дар чараёни таҳқиқоти мо дарёфтем, ки мавзӯҳои экологӣ барои расонаҳои англисизабон хеле маъмуланд ва метавон гуфт, ки (маъруфият) маҳбубият ба ин мавзӯҳо ҳамасола афзоиш меёбад. Масъалаҳои экологӣ на танҳо рӯзноманигороне, ки дар расонаҳои дар боло зикршуда қарор мегиранд, балки шахрвандони оддиро, ки матолиби нашршуда ва бахшҳои хабариро фаъолона шарҳ медиҳанд, ба ташвиш овардааст. Мо муайян кардем, ки дар матбуоти зикршудаи Ғарб қарор гирифта мешаванд.

Таҳлил рубрикаҳои зеринро ошкор кард: - **The Times Online – News (UK News, World Politics, Environment, Weather, Tech&Web News, Related Reports, Topics), Comment, Business, Money, Sport, Life & Style, Travel, Driving, Arts & Entertainment** (Times Online: Хабарҳои Британияи Кабир (Сиёсат, муҳити зист, обу ҳаво, технология ва интернет, гузоришҳо, мавзӯҳо), Шарҳ, тичорат, «Пул», «Варзиш», «Ҳаёт ва услуб», «Саёҳат», «Ахбори роҳ», «Санъат

ва фароғат»); **Comment, Culture, Business, Money, Life & Style, Travel, Environment, Blogs, Video, Jobs** («Шарҳҳо», «Фарҳанг», «Бизнес», «Пул», «Ҳаёт ва услуб», «Саёҳат», «Мухити зист», «Блогҳо», «Видео», «Вакансияҳо»);

Қайд кардан мумкин аст, ки дар ду рӯзномаи бритониёӣ, ки мо барои таҳлил гирифтаем (**The Times, The Guardian**) мавзуи муҳити зист дар сарлавҳаи алоҳидаи (**Environment**) ҷойгир шудааст, ки барои фаҳмидани дараҷаи шуури ҷомеаи Бритониё хеле муҳим аст. Илова бар ин, намунаҳои дискурси экологиро зери сарлавҳаҳои **News** («Ахбор»), **Environment** («Мухити зист»), **Weather** («Обу ҳаво»), **Living Green** («Кабудизоркунӣ»), ва ҳамчунин **Science** («Илм»), **Tech & Web News** («Технология ва Интернет»), **Health** («Тандурустӣ»), **Travel** («Саёҳат») пайдо кардан мумкин аст.

Ба андешаи мо, ҷузъҳои инфиродӣ, муҳимтарин, ки ба омӯзиши мо таваҷҷуҳ доранд, таҳлил карда шуданд. Тавре ки дар боло зикр гардид, ду намуди мубоҳисаҳои экологӣ барои муҳаккикон дар ВАО таваҷҷуҳ доранд:

- дар нутқи ходимони сиёсӣ (дар мусоҳибаҳо, баромадҳои оммавӣ, дар конференсияҳо, матбуот истифода мешавад); -дар суҳанронии рӯзноманигорон (дар жанрҳои журналистика, аз қабили тафсир, хабар, ёддошти иттилоотӣ, репортаж, мақолаи таҳлилии проблемавӣ ва ғ. мушоҳида мешавад). Аҳаммият диҳед, ки дискурси экологӣ дар суҳанронии сиёсатмадорон бо истифодаи махсуси суҳанварӣ ва бо мақсади таъсири муайяне ба шунавандагону хонандагон буда аз дискурси экологии рӯзноманигорӣ, ки метавонад бештар хусусияти иттилоотӣ дошта бошад, фарқ кунад. Ҳарчанд дар ин маврид таъкид низ ба боварибахш гузошта шудааст. Таҳлили интиқодии изҳороти сиёсатмадорон нишон дод, ки стратегияи асосии дискурси метавон стратегияи ҷаҳонишавӣ ҳисоб кард, яъне стратегияи эҷодии масъулияти глобалӣ барои таъсири гармхонаҳо, тағирёбии иқлим ва дигар оқибатҳои манфии марбут ба мушкилоти экологӣ. Дар баробари ин, таъкид аз сатҳи миллӣ ба сатҳи байналмилалӣ гузашт. Биёед ба мисолҳо муроҷиат кунем. Ҳамин тариқ, стратегияи ҷаҳонишавӣ дар нутқи М.Тэтчер дар сессияи Ассамблеяи Генералии СММ 8 ноябри соли 1989 мушоҳида мешавад: **The problem of global climate is one that affects us all and action will only be effective if it is taken at the international level. Every country will be affected. No one can opt out.** (Мушкилоти иқлими ҷаҳонӣ мушкилотест, ки ба ҳамаи мо тааллуқ дорад ва дар сурати дар сатҳи байналмилалӣ андешидани чораҳо ҳалли ин масала самарабахш хоҳад буд. Ин масъала ба ҳар як кишвар таъсир мерасонад. Ҳеҷ кас бетаъсир нахоҳад монанд) [7]. Ҳамин стратегияро сиёсатмадори дигари бритониёӣ - Тони Блэр дар суҳанронии худ дар 2 ноябри соли 2005 дар конфронси Лондон оид ба тағирёбии иқлим истифода кардааст:

What we need to do is to try to develop the right partnership, and then the right framework, so that we are developing the science and technology that we need, that we are doing this in a way that allows us then to transfer that technology and share it between developed and developing world... (Он чизе, ки мо бояд анҷом диҳем, кӯшиш кунем, ки ҳамкорӣ ва структураи дурустро ба роҳ монем, ки барои рушди илм ва технология, ки барои мо лозим аст, замина гузорем. Ин корро мо бояд, чунин анҷом диҳем, ки шароит фароҳам оварем, то технологияро ба кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ интиқол диҳем) [2]. Стратегияи ҷаҳонишавиро дар суҳанронии Барак Обама низ мушоҳида кардан мумкин аст: **Mr. Obama said that although he would not attend a U.N. - sponsored meeting on climate change next month, he has asked members of Congress who are going to report back to him on what the United States can do to reassert leadership on global climate policy** (Ҷаноби Обама возеҳ гуфт, ки дар ҳоле ки вай дар ҷаласаи СММ оид ба тағирёбии иқлим дар моҳи оянда ширкат нахоҳад кард, вай ба аъзои Конгресс дар ин масъала муроҷиат кард, то бубинад, ки ҳукумати Иёлоти Муттаҳида чӣ кор карда метавонад, то роҳбарии сиёсати ҷаҳонии иқлимо тасдиқ кунад) [3]; **But a global treaty still faces serious challenges in Washington and abroad, and the negotiations will be a test of how far the United States and other nations are prepared to go to address climate change at a moment when economies around the world are unspooling** (Аммо паймони ҷаҳонӣ ҳанӯз ҳам дар Вашингтон ва берун аз он бо баъзе мушкилиҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ аст ва ин гуфтушунидҳо далели он хоҳанд буд, ки ИМА ва дигар кишварҳо барои мубориза бо тағирёбии иқлим дар замоне, ки иқтисоди ҷаҳонӣ аз баъзе даврҳои душвор мегузарад, омодаанд) [5]. Тавре ки мисолҳо нишон медиҳанд, дар суҳанронҳои сарони давлатҳои хориҷӣ истифодаи воҳидҳои луғавӣ, аз қабили **global climate policy** (сиёсати ҷаҳонии иқлим), **developed and developing world** (кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ), **whole world** (дар саросари ҷаҳон) масъалаи ҳифзи муҳити зистро мушкилоти глобалӣ меҳисобад, на мушкилоти як кишвари

алохида. Истифодаи ҷумлаҳои кӯтоҳ ва мухтасар **Every country will be affected. No one can opt it** ба хонандагон таъсири муайян мерасонад. Дар нутқҳои Г. Браун дар бораи ухдадорӣҳо дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои гуногуни ҷаҳонӣ ифода ёфтаанд, аз ҷумла, ба Протоколи Киото бисёр истинодҳо оварда шудаанд:

And that is why the Kyoto Treaty and the EU Emissions Trading Scheme are so important We are aiming to meet not only our Kyoto target... However in due course, as the UN convention recognizes, we will need a comprehensive global response.

(Ба ин аст, ки Протоколи Киото ва Нақшаи савдои партовҳои ИА хеле муҳиманд. Ҳадафи мо на танҳо қонё кардани талаботи Протоколи Киото аст... Аммо, бо мурури замон, ҳамин ки СММ вокуниш нишон диҳад, ба мо лозим аст, ки посухи ҷамъаҷонибаи ҷаҳонӣ диҳем) [6]; **At the same time Gordon Brown, The Prime Minister, was meeting other world leaders to push for a multi-billion pound fund for climate change adaptation that will also help persuade developing countries to sign up to a Treaty** (Ҳамзамон, Гордон Браун, сарвазири Бритониё, бо раҳбарони дигари ҷаҳон мулоқот мекард, то онҳоро водор кунад, ки як фонди чандмиллиарддоллари тағйири иқлимиро таъсис диҳанд, то ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба имзои Протоколи Киото кӯмак кунанд) [6]; **But as the European Union and the countries that signed the Kyoto Protocol have tried such projects over the past few years, problems have emerged** (Ҳамин ки Иттиҳоди Аврупо ва дигар кишварҳои имзокунандаи Протоколи Киото тули чанд соли охир лоиҳаҳои шабехро қабул кунанд, метавонанд мушкилотро ба миён оранд) [2].

Аз изҳороти дар боло овардашуда дидан мумкин аст, ки стратегия ҷаҳонишавии эффекти гармхона ва дар натиҷа ҳамгирони масъулиятҳои тафриқавӣ аз объектҳои мушаххас ба мушкилоти глобалӣ мебошад. Аммо аз охири соли 2008 дар суҳанронӣҳои як қатор сиёсатмадорон як тамоюли баръакс мушоҳида мешавад - гузариш аз стратегияи ҷаҳонишавӣ ба стратегияи миллӣ. Тавре ки аз мисолҳои зерин мебинем, раҳбарони ИМА ва Британияи Кабир Б. Обама ва Г. Браун даъват мекунанд, ки ба вазъи муҳити зист дар сатҳи миллӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, барои рафъи бӯҳрони экологӣ дар ҳар як кишвари алоҳида чораҳои зарурӣ андешанд: **«My presidency will mark a new chapter in America's leadership on climate change that will strengthen our security and create millions of jobs in the process» Mr. Obama said** («Президенти ман як боби навро дар раҳбарияти Амрико оид ба тағйирёбии иқлим хоҳад гузошт, ки амнияти моро таҳким хоҳад дод ва дар ин раванд миллионҳо ҷойҳои кориро фароҳам хоҳад кард», - гуфт ҷаноби Обама) [5]; **...Obama has pledged to reduce U.S. Emissions to 1990 levels by 2020 and then a further 80 percent by 2050** (Обама ваъда дод, ки партовҳои ИМА-ро то соли 2020 ба сатҳи солҳои 1990 кам кунад ва сипас то соли 2050 80 дарсади дигарро коҳиш диҳад) [ҳамон ҷо];

The Obama administration has said that it will push through federal legislation this year to curb carbon dioxide emissions in the United States – a promise that Mr. Obama reiterated Tuesday in his speech to Congress (Маъмурияти Президент эълон кард, ки мушкилоти коҳиши партовҳои карбон дар Иёлооти Муттаҳида дар сатҳи федералӣ ҳал хоҳад шуд - ваъдаи Барак Обама, ки рӯзи сешанбе дар як суҳанронӣ дар Конгресс садо дод) [3];

The Prime Minister [Gordon Brown] promised to cut Britain's carbon dioxide emissions by at least 60 per cent by 2050. He then went further, promising to consider reducing them by as much as 80 per cent, in his first speech on the environment coming to power (Сарвазир (Гордон Браун) ваъда дод, ки то соли 2050 партовҳои карбонро дар Британияи Кабир на камтар аз 60 фоиз кам мекунад. Дар аввалин суҳанронии худ дар бораи муҳити зист, ӯ инчунин ваъда дод, ки онҳоро то 80 дарсади дигар коҳиш медиҳад) [8].

Хулоса, метавон гуфт, ки сиёсатмадорони Британияи Кабир ва ИМА ба роҳҳои бехтар кардани вазъи экологӣ диққати зиёд медиҳанд ва мушкилоти экологӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар миқёси ҷаҳонӣ низ баррасӣ мешаванд. Ин равиш ба он далолат мекунад, ки ҷиддияти мушкилоти экологиро ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф намуда, сиёсатмадорони қудратҳои ҷаҳонӣ ба ҳалли масъалаи ҳифзи муҳити зист бо тамоми масъулият муносибат мекунанд.

Адабиёт:

1. Блэр Т. Суҳанронӣ дар конфронси Лондон оид ба тағйирёбии иқлим G8 // The Guardian. 2 ноябри соли 2005 [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.theguardian.com>.
2. Изҳороти сенатор Барак Обама: Роҳбарияти воқеӣ барои ояндаи энергияи тоза [манбаи электронӣ]. URL: <https://2008election.procon.org.pdf> (дастрасшуда 31.10.2023).
3. Матни пурра: Суҳанронии Обама дар бораи сиёсати хоричӣ // The Guardian [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.theguardian.com> (санаи дастрасӣ: 31.10.2023).

4. Михайлова Е.В. Аломатҳои конституционии дискурси илмӣ // Шахсияти забониношӣ: мушкилоти таъин ва фаҳмиш: реферат. гузориши илмӣ конф. Волгоград: Тағйирот, 1997. – С.95-96.
5. The New York Times [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.nytimes.com> (дастрасшуда 29/10/2023).
6. The Guardian [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.theguardian.com> (дастрасшуда 30.10.2023).
7. The Telegraph [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.theTelegraph.co.uk> (дастрасшуда 30/10/2023).
8. Then... and now // «The Guardian». 30 June 2005 [Electronic resource]. URL: <https://www.theguardian.com> (дастрасшуда 11.11.2023).

Калидвожаҳо: баҳси экологӣ, дискурси экологӣ, стратегияи ҷаҳонишавӣ, экология, муҳити зист.

Аннотация

**ПОНЯТИЕ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА
(НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СМИ)**

В данной статье рассматриваются экологический дискурс и средства его репрезентации в зарубежных средствах массовой информации. В этой связи наблюдается повышенный интерес к экологической тематике, возникший в результате усугубляющегося экологического кризиса и возросшей озабоченности мировой общественности проблемами охраны окружающей среды.

Ключевые слова: экологический дискурс, дискурс окружающей среды, стратегия глобализации, экология, окружающая среда.

Annotation

**THE CONCEPT AND MAIN CHARACTERISTICS OF ECOLOGICAL DISCOURSE
(ON THE MATERIAL OF ENGLISH-LANGUAGE MASS MEDIA)**

This article deals with ecological discourse and means of its representation in foreign mass media. In this regard, there is an increased interest in ecology, which arose as a result of the worsening environmental crisis and the increased concern of the world community about the problems of environmental protection.

Keywords: Environmental discourse, ecological discourse, globalization strategy, ecology, the environment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одилова Чамила Султонбековна, магистрани соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 970916262

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Худоева Х.М.

Сведения об авторе: Одилова Джамила Султонбековна, магистрантка второго курса факультета английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 970916262

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Худоева Х.М.

About the author: Odilova Jamila Sultonbekovna, second-year master of the Faculty of English and Oriental Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 970916262

Scientific adviser: Ph.D. (c.f.s), Associate Professor Khudoieva Kh.M.

КОНСЕПТИ «ҲАРАКАТ» ДАР ТАСВИРИ ФРАЗЕОЛОГИИ ҶАҲОНИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар тасвири концептуалии ҷаҳон дар ИМА мафҳуми «ҳаракат» сохтори маърифатӣ буда, бо хусусиятҳои ташаккули тафаккури амрикоӣ дар зерин таъсири омилҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ муайян карда мешавад. Қори пешниҳодшуда, ба таҳлили идиомаҳои бахшида шудааст, ки мафҳуми ҳаракатро дар моделҳои фарҳангии тасвири амрикоӣ ҷаҳон шарҳ медиҳанд. Дар асар моҳияти хосияти тафаккури миллии Амрико дар доираи мафҳуми «ҳаракат» бар асоси 160 ибора таҳқиқ карда мешавад. Як роҳи имконпазири концептуалии тасвири ҷаҳони ИМА, ки ба дувоздаҳ суперкатегория тақсим кардани онро тақлиф мекунад, олими машҳури амрикоӣ Чарлз Осгуд ва ҳамкасбони ӯ пешниҳод карда буданд.

Дар тасвири амрикоӣ ҷаҳон мафҳуми ҳаракат дар ду варианти лексикӣ ва семантикӣ пешниҳод шудааст: пешрафт ва рушд, ба маънои умумӣ - «гузаштан аз як марҳила ба марҳилаи дигар, марҳилаи мукамалтар» ошкор мешавад. Тарзи концептуализатсияи тасвири ҷаҳонии ИМА, ки Чарлз Осгуд пешниҳод кардааст, як қатор моделҳои фарҳангиро инъикос мекунад, ки дар эҷодиёти мо маҷмуи ва таъсири мутақобилаи хусусиятҳои ба ин ё он маданият хос буда, тамоми ҷамъият, ба он тобеъ аст, фаҳмида мешавад.

Дар ҷаҳонбинии Амрико якҷанд моделҳои фарҳангии мафҳуми «ҳаракат» мавҷуданд. Таваҷҷуҳ ба оянда («гузаштаре фаромӯш кунед» ва «ҳаёти навро оғоз кунед»). Яке аз арзишҳои идеологияи миллии ИМА чунин аст, ки вазифаи ҳар як шахсе, ки ба ИМА меояд, аз он иборат аст, ки аз он чизе, ки ба онҳо ҳалал мерасонад, аз он ҳалос шавад ва ба оянда боварӣ ҳосил кунад, ки ин бешубҳа хушбахтӣ меорад. Ин системаи арзишҳо дар чунин ибораҳо ифода шудааст: *every dog has his day/ the wheel of fortune is forever in motion; to an optimist every change is a change for the better, etc.*

Моделҳои фарҳангии мафҳуми «ҳаракат». «Тамарқуз ба оянда». «Гузаштаре фаромӯш кунед». «Ҳаёти нав оғоз кунед». Маълум аст, ки идеологияи Иёлоти Муттаҳида, ки дар ин асар бо мафҳуми «орзуи амрикоӣ» шабеҳ шудааст, дар зерин таъсири омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, аз қабилҳои табиғӣ фазилатҳои пуританӣ, кӯчонидани намоёндагонии халқҳои гуногун ташаккул ёфтааст. Ба қавли яке аз мураттибони маҷмуаи фолклори амрикоӣ, олими машҳури ИМА, ки бо масъалаҳои этнография, анъанаҳои халқӣ ва маданияту минтақавӣ Амрико Чеймс Тидуэлл машғул аст: «Ҳар гоҳ ки сухан дар бораи муваффақият меравад, одамон боварӣ доранд, ки бахт ҳатман ба рӯи онҳо табассум мекунад». Ҳар як нафар бояд меҳнат кунад, кор кунад ва ҳеҷ гоҳ ноумед набояд, ки қораш барор нахоҳад гирифт. Ин системаи арзишҳо дар чунин ибораҳо ифода ёфтааст, ки (*every dog has his day*) ҳар як сағ рӯзи худро дорад / (*the wheel of fortune is forever in motion*) қарҳи бахт ҳамеша дар ҳаракат аст; (*to stage a comeback*) бозгашт ба сахна; (*get away with*) дур шудан ва ғ.

«Сифатҳои муваффақият». «Вазъияти бади молиявӣ» ва «вазъияти хуби молиявӣ». Бойигарии моддӣ дар баробари саломатӣ ва дониш сифатҳои муваффақият дар ҷомеаи Амрико мебошад. Маҷмуи муайяни ашёи амрикоӣ хоҳиши шахсро барои пайравӣ кардани тамоюлҳои охиринаи мӯд дар либос, техника ва технология ва истироҳату фароғат нишон медиҳад. Аз тарафи дигар, мавҷудияти «маҳсулотҳои нав» ҳамеша аз имкониятҳои хуби моддӣ амрикоӣҳо шаҳодат медиҳад, ки натиҷаи заҳмат ва муваффақияти инсон аст. Ин системаи арзишҳо дар фарҳанги Амрико таърихи тӯлонӣ дорад. Бояд гуфт, ки зиндагӣ дар сарҳад барои амрикоӣҳо на танҳо мубориза бо унсурҳо, ҳиндуҳо ва тарси шахсии худ, балки татбиқи марҳилаҳои муҳиме буд, ки ба худшиносӣ дар ин ҷаҳон мусоидат кардаанд. Хусусиятҳои характери миллии Амрико: *bring home the bacon, make a living, coin, mint money, deliver the goods, go like clockwork, save, carry the day, come along, hit the jackpot, win out*; зиндагӣ қардан - ноил шудан ба муваффақият, ба даст овардани пули хуб; танга/пули сикка; дар қорҳо - пул қор қардан; расонидани мол; мисли соат қор қардан, рӯзро захира қардан/бардоштан; омадан; садо додан; ғалаба қардан - муваффақ шудан.

Дар як муддати хеле кӯтоҳ (тақрибан яксаду панҷоҳ сол) ба амрикоӣҳо муяссар гардид, ки давлати шукуфоии индустриалии ба дараҷаи баланд тараккиқардари ба вучуд оваранд, бинобар

ин, афкори чамъиятии ҷаҳон чунин аст, ки ин гуна болоравӣ танҳо ба шарофати мутамарказ шудани ҳислатҳои зиёди инсонӣ имконпазир гардид (ирода, майли муваффақият, суботкорӣ, самаранокӣ), ки ба пешрафти бомуваффақияти аврупоӣ собиқ ҳам ба маънои асли ва ҳам маҷозӣ мусоидат кардааст. Ба андешаи мо, ба таъсиси Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико на танҳо ҳислатҳои шахсӣ мусоидат карданд, балки шароитҳои мусоид нақши муҳим бозиданд, ба монанди мавҷуд набудани рақибони ҷиддӣ Англия барои ҳуқуқи таъсиси колонияҳо дар қитъаи Амрико (Франсия ва Испания), пирузии нисбатан зуд бар аҳолии бумии Амрикои Шимолӣ, эътирофи Иёлотӣ Муттаҳида ҳамчун давлати мустақил дар арсаи ҷаҳонӣ, ки ба ворид шудани он ба фаъолияти тиҷорати хориҷӣ иқтисодӣ мусоидат кард. Далели охирин дар ташаккули неқӯахволии моддӣ Иёлотӣ Муттаҳида ва аз ин рӯ, сарвати шаҳрвандони ин давлат нақши бузург бозид.

«Фаъолияти шахсии одамон». *«Назорат бурдан аз болои воқеаҳо, ҳодисаҳои ба амал омада».* *«Ба муваффақият ноил гардидан дар ҳама қорҳо».* Амрикоӣҳо дар чараёни фаъолиятҳои бо монеаҳои гуногун рӯ ба рӯ мешаванд, ки бояд, бо камтарин талафот ба худ паси сар карда тавонанд. Пеш аз иҷроӣ ягон вазифа ҳамаи амалҳои тарҳрезӣ кардан лозим аст ва бе шитоб ҳама чизро бодикқат намунасозӣ намуда, дилпуруна ба сӯйи мақсади худ, пеш рафтан мумкин. Муваффақияти ба даст овардашуда, дар ниҳоят, нишондиҳандаи ҳақиқат/дурӯғӣ кӯшишҳои анҷомдодашуда мебошад. Тафаккури амрикоӣҳо аз он иборат аст, ки ҷаҳон бояд аз ҷониби шахсе идора карда шавад, ки набояд ба худ таъсир расонад ва инчунин, ҳамеша дар хотир дошта бошад, ки дар ҳама чиз бояд муътадил бошад. Ин системаҳои арзишӣ бо ибораҳои зерин ифода шудаанд: *by jumping at the moon you may fall in the mud, the higher they rise the steeper they fall, go easy go slow, if you go fast you may go to hell, he that runs fast will not run long*; бо ҷаҳиши моҳ, шумо метавонед, дар лой афтед / ҳар қадар баландтар раванд, онҳо ҳамон қадар нишебтар меафтад; осон раб, оҳиста раб, агар шумо зуд равед, шумо метавонед ба дӯзах равед; касе ки тез меавад, дур намеравад (ба маънои маҷозӣ) - ҳар кӣ хеле баланд парвоз кунад, хеле паст меафтад. Бо вучуди ин, амрикоӣҳо инкор намеkunанд, ки ҳуди шахс бояд барои беҳбудӣ ҳаёти худ кӯшиш кунад ва дар айнаи замон барои ноил шудан ба муваффақият фаъл бошад (шароитҳои мусоиди беруна кофӣ нестанд, хоҳиши шахсӣ ва амалҳои мушаххас заруранд).

Инчунин, қайд кардан лозим меояд, ки агар шахс имкони интиҳоби пайдарпайии марҳилаҳои асосии ҳаётро дошта бошад (таҳсил, оиладоршавӣ, таваллуди фарзанд), пас гуфтан мумкин аст, ки одам фаъолияти баланди шахсӣ дорад. Қобилияти назорат кардани вазъият барои амрикоӣҳо низ зарур аст, зеро чун қоида, ӯ пайваста дар ҷустуҷӯи қор ва ҷойи зист аст. Масалан: *гуногунрангии ҳаёт аст - дигаргунӣҳо ба ҳаёт хушбахтӣ мебахшанд* ва ғ.

Бояд таваққуф дод, ки ин моделҳои фарҳангӣ ҳосилчомуаи аввали Амрико будаанд, аммо аз ҳуди лаҳзаӣ ба даст овардани истиқлолият ва ташаккули давлатдорӣ худ дар тӯли солҳои зиёд Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико устуворӣ аҷиби принципҳои фарҳангӣ ва тағйирнопазирӣ баъзе фарҳангҳо, консепсияҳои он, алаҳхусус, ҳар қадар ба ҳам зид садо диҳад ҳам, чунин мафҳуми анъанавӣ ба монанди **«ҳаракат»**-ро нишон дод.

Адабиёт:

1. Гринько А.В. Санкт-Петербургский государственный горный институт (технический университет) Идиоматическое моделирование понятия «движение» в американской картине мира.
2. Демянков В.З. Забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як навъи равиши тафсири // ВЯ. 1994. № 4. – С.135-142.
3. Осгуд Ч. Универсалҳои байнифарҳангии маъноӣ аффе́ктивӣ. – Univ: Пресс Иллинойс, 1975.
4. Телеа В.Н. Метафоризатсия ва нақши он дар эҷоди тасвири забонии ҷаҳон // Нақши омили инсонӣ дар забон. Забон ва тасвири ҷаҳон. – М., 1988. – С.173-204.
5. Фоменко О.В. Метафора дар сленгҳои муосири амрикоӣ. – Коломна, 2004.

Калидвожаҳо: таҳлил, мафҳум, ҳаракат, модел, ҷаҳон, вариант, рушд, таъсир.

Аннотация

**ПОНЯТИЕ «ДВИЖЕНИЕ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ ОПИСАНИИ МИРА
АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ**

Представленная работа посвящена анализу идиом, объясняющих концепцию движения в культурных моделях американской картины мира. В американской картине мира понятие движения представлено в двух лексико-семантических вариантах: прогресс и развитие. Американский образ мышления заключается в том, что миром должен править человек, который не должен влиять на себя, а также всегда помнить об умеренности во всем.

Ключевые слова: анализ, понятие, движение, модель, мир, вариант, развитие, воздействие.

Annotation

**THE CONCEPT OF «MOVEMENT» IN THE PHRASEOLOGICAL DESCRIPTION OF THE
WORLD OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES**

The presented work is devoted to the analysis of idioms that explain the concept of movement in cultural models of the American description of the world. In the American description of the world, the concept of movement is presented in two lexical and semantic variants: progress and development. The American way of thinking is that the world should be ruled by a person who should not influence, and also always remember to moderate everything.

Keywords: analysis, concept, movement, model, world, option, development, impact.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахим Наргис, магистранти кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: шаҳри Душанбе, ноҳияи Сино, 102 мкр. Телефон: +992 000606570, Почтаи электронӣ: nargisabdurahim@gmail.com

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент Сатторова Нигора

Сведения об авторе: Абдурахим Наргис, магистрантка кафедры теории перевода и стилистики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Адрес: город Душанбе, район Сино, 102 мкр. Телефон: +992 000606570, электронная почта: nargisabdurahim@gmail.com

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Сатторова Нигора

About the authors: Abdurahim Nargis, graduate student of the Department of Translation Theory and Stylistics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Address: Dushanbe city, Sino district, 102 mkr. Phone: +992 000606570, Email: nargisabdurahim@gmail.com

Academic supervisor: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sattorova Nigora

ВЫРАЖЕНИЕ ГЛАВНОГО ЧЛЕНА НЕОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ «СЕРЕБРЯНОГО ВЕКА»)

Тема настоящего исследования-изучение неопределённо-личных односоставных предложений в поэзии.

Актуальность объясняется тем, что творчество поэтов Серебряного века всегда вызывало, вызывает и будет вызывать интерес, специальные конструкции не анализировались, а их исследование значимо для истории развития русского языка.

Интерес к неопределённо - личным предложениям объясняется их сложностью и значимостью для языка.

Цель данной работы: охарактеризовать неопределённо-личные предложения со структурно-семантик - ческой и функциональной точек зрения в творчестве поэтов Серебряного века.

Задачи.

1. Выявить и описать потенциальные возможности языковых единиц реализованных в поэтическом тексте.

2. Показать каким образом неопределённо-личные предложения позволяют выразить художественную экспрессию, понимание мира, времени, философскую позицию поэтов Серебряного века.

Структура. Изучение односоставных предложений в поэзии показывает богатство средств русского языка, его способность выражать самые тонкие смысловые оттенки с помощью лексического фразеологического состава языка.

Краткость односоставных предложений, способность актуализировать что-то одно, наиболее важное для сообщения (действие, состояние, признак, предмет или явление и т. д.) и создают их особые свойства).

Односоставные предложения - особый структурно-семантический тип простого предложения. Односоставные предложения находятся в рамках членимых предложений и противопоставлены двусоставным предложениям по ряду признаков: логическому, структурному, семантическому и грамматическому.

Логический признак предложения соотносится с двучленным характером мысли, выражаемой в любом предложении поскольку в любом предложении есть предмет речи - мысли (субъект, действующее лицо, говорящий и т.д.) и то, что говорится о предмете речи- мысли (предмет, сказуемой и т.д.). В соответствии с логическим признаком в Русской грамматике- 80 выделяются двухкомпонентные и однокомпонентные структуры. Двухкомпонентные грамматические единицы предложения - это такие, в которых представлен предмет речи-мысли (семантический субъект) либо в виде грамматического дополнения со значением субъекта и его предикативный признак, представленный разными типами грамматического сказуемого; Однокомпонентные предложения - это такие, в которых представлены либо только субъект как наличие, существование предмета или предметно представленного явления, либо только предикативный признак как наличие действия или процессуального состояния, отнесённого или не отнесённого к субъекту. Известно, что на грамматическом уровне выделяются двусоставные односоставные предложения по наличию в них подлежащего и сказуемого, либо главного члена односоставного предложения. Следует заметить, что среди однокомпонентных встречаются только односоставные предложения.

Логический признак в односоставных предложениях проявляется по-разному.

В одних односоставных предложениях субъект реален, однако не предоставлен в грамматической структуре традиционным подлежащим.

Значение семантического субъекта может вбирать в себя форму сказуемого, например: Люблю грозу в начале мая.

Субъект речи - мысли может быть представлен также как неопределённый или устранённый, тогда отсутствует не только подлежащее, но и субъективный распространитель. Например: Затопало копытами по дороге. Может быть представлен как определенный, тогда в предложении отсутствует подлежащее, а субъект может быть обозначен дополнением. Например: У льва как гору с плеч свалила.

В других односоставных предложениях субъект действия (или процессуальное состояние) по-своему характеру не может иметь конкретного производителя (носителя), например: В лесу холодает и темнеет.

Кроме того, логический признак, как логика - семантический показатель односоставного предложения, связан с категориями мышления, находит своё отражение в языковых единицах. Значение определённости - неопределённости в односоставных предложениях раскрывается в формах глаголов - сказуемых, которые способны демонстрировать разную степень отвлечённости действия от его производителя.

Форма 1-ого лица глагола показывает минимальную степень отвлечённости действия от производителя, поскольку всегда соотносится с местоимением «Я». Формы 2-ого лица: идёшь, поёшь, думаешь - более абстрактны, хотя и связаны с конкретным производителем действия, поскольку в определённых контекстах могут иметь обобщённое значение.

Формы 3-его лица, формы множественного числа прошедшего времени имеют ещё большую степень абстракции.

Структурные признаки односоставных предложений проявляются в том, что предикативную основу этих предложений составляет только один главный член, наличие второго главного члена структурно не предусмотрено, эти признаки также отражаются в способах выражения главного члена предложения, в степени синтаксической члени, мости предложения, в количестве второстепенных членов.

В соответствии со структурными признаками односоставные предложения делятся на предложения глагольного типа и предложения именного типа.

Семантические признаки односоставных предложений сводятся в основном к характеру и способу актуализации в предложении одного или двух компонентов-мысли - субъекта или предикативного признака.

Характер и способ актуализации либо предмета, речи - мысли, либо предикативного признака связаны, прежде всего, с лексической семантикой главного члена, с формой его представления и с его тексты окружением.

Например: Стучу, а мне не открывают. Стучишь, бывает, по клавишам от нечего делать... В дверь стучат. Постучали - постучали и ушли.

Слова, обозначающие состояние (природы, человека, окружающей среды), не предполагают производители этого состояния, поэтому всегда являются главным членом безличных предложений. Например: знобит, светает, моросит, холодно, грустно и т.п. В этом случае основным, пожалуй, является лексический фактор.

Для исследования структуры и семантики неопределённо - личных односоставных предложений поэзии Серебряного века я выбрала 50 предложений.

В процессе работы было выделено 13 групп.

1. Глаголы называющие времяпровождение конкретные физические действия;
Сергей Есенин (На телегах, как на катафалках, их везут в могильный Склеп - Овин).
Сергей Есенин (Людоедки - мельнице - зубами В рот суют те кости обмолоты).
Сергей Есенин (А потом их бережно, без злости, Головами стелют по земле! И цепями маленькие кости Выбивают из худых телес).
- Сергей Есенин (Я умру на тюремной постели, Похоронят меня кое-как).
- Сергей Есенин (От того, что режет серп колосья, Как под горло режут лебедей).
- Сергей Есенин (И из мелева заквашивая тесто, Выпекают груды вкусных яств...).
2. Глаголы со значением умения способности;
3. Глаголы со значением мысли, интеллектуального состояния;
4. Глаголы со значением движения перемещения;
Сергей Есенин (Напылили кругом. Накопители. И пропали под дьявольский свист).
5. Модальные глаголы;
6. Глаголы со значением восприятия органами чувств;
7. Глаголы со значением активно производимого звучания говорения;
8. Глаголы, означающие эмоциональное отношение;
9. Глаголы со значением существования;
10. Глаголы со значением обладания и принадлежности;
11. Глаголы со значением положения в пространстве;
12. Глаголы со значением физических и психических состояний
Сергей Есенин (пьют из кружек и стаканов).
Сергей Есенин (Пусть меня ласкают нежным словом).
13. Глаголы речевой деятельности.

Рассматривая грамматические свойства глаголов, следует заметить, что все глаголы в позиции главного члена в неопределённо-личных односоставных предложениях могут иметь соотносительные формы изъявительного наклонения, сослагательного, аналитическую форму повелительного наклонения с частицей «Пусть».

Но рассматривая предложения, выбранные из произведений поэтов Серебряного века, заметим, что все глаголы в основном стоят в изъявительном наклонении.

Больше всего неопределённо-личных предложений, которые указывают на действия, которые произошли в прошлом.

В основном составляют глаголы несовершенного вида, это говорит о том, что обозначается действие в его течении, без указания на предел, границу действия.

Таким образом, основным значением глагольной формы в неопределённо-личных односоставных предложениях является именно неопределённость, а не множественность субъекта, хотя последнее является наиболее часто встречающимся.

Данный тип предложений распространён в разговорном стиле и редко употребляется в деловом, научном книжном стилях, для которых необходимо определенность и ясность изложения.

Литература:

1. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высш. шк., 1991.
2. Бабайцева В.В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация – М.: Просвещение, 1979.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. И Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975.
4. Распоров И.П., Ломов А.М. Основы русской грамматики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984.
5. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц: В 2-х частях. - Ч.2: Морфология. Синтаксис. Под ред. Е.И. Дибровой. – М., 2001.
6. Розенталь Д.И., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык. – М., 2007.
7. Русская грамматика: в 2 - томах. - И. 2: Синтаксис
8. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка - М.: Высш. шк., 1980.

Ключевые слова: *семантика, структура, главный член, неопределённо-личное односоставное предложение, поэзия, глагол, «Серебряный век», структура, третье лицо, множественное число, стиль, несовершенный вид, изъявительное, сослагательное, повелительное наклонение, прошедшее время, семантические признаки, деловой, научный, книжный, стиль, субъект, предмет речи - мысли, грамматический, односоставные предложения.*

Аннотатсия

ИФОДАИ АЪЗОИ АСОСИИ ЧУМЛАИ НОМУАЙЯНШАХС ДАР МАТНИ ШЕЪРӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ ШЕЪРИ «АСРИ НУҚРА»)

Муаллиф дар ин мақола «Ифодаи аъзои асосии ҷумлаи номуайяншаҳс дар матни шеърӣ (дар асоси маводи шеъри «Асри нуқра»)»-ро таҳлил кардааст. Аҳамиятноки бо он шарҳ дода мешавад, ки таҳқиқот барои таърихи инкишофи забони русӣ аҳамияти калон дорад. Мақсади кор аз нигоҳи сохторӣ - маъноӣ ва функционалӣ дар осори шоирони асри нуқра тавсиф кардани ҷумлаҳои шахсии номуайян аст. Муайян карда шуд, ки ҷумлаҳои шахсии норавшан ифодаи бадеӣ, дарки ҷаҳон, замони шоирони асри нуқраро ифода мекунад. Аҳамияти амалӣ дар он аст, ки дар мактаб ҷумлаҳои шахсӣ норавшан омӯхта мешаванд. Ин маводро дар дарсҳои мактаб истифода бурдан мумкин аст.

Калидвожаҳо: *маъноӣ, узви асосии ҷумлаи номуайяншаҳс, асри нуқра, феъл, шеър, замони ҳозира, оянда ва гузашта, комил, нокомил, гузаранда, феълҳои гузаранда, феълҳои гузаранда, ҷумлаҳои яқҷо, шахси 3, ҷамъ, муайянкунонда, таснифи лугавӣ - ғуруҳҳои маъноӣ, услуб, тиҷорат, илмӣ, китобӣ, услуб, мавзӯ, мавзӯи сухан - андешаҳо, грамматикӣ, ҷумлаҳои яқҷура.*

Annotation

EXPRESSION OF THE MAIN MEMBER OF THE UNSPECIFIED SENTENCE IN THE POETRY (BASED ON THE MATERIALS OF THE «SILVER AGE») POEM

In this article, the author analyzed the topic - study «The expression of the main member of the indefinite sentence in the poetic text (based on the material of the poem «Silver Age»)). The relevance is explained by the fact that the study is significant for the history of the development of the Russian language. It was found out that indefinitely - personal sentences express artistic expression, understanding of the world, and the time of the poets of the Silver Age. The practical significance lies in the fact that indefinite - personal sentences are studied at school. This material can be used in the classroom at school.

Keywords: *semantics, structure, main member, indefinite personal sentence, Silver Age, verb, poetry, past tense, perfect, imperfective, transitive, intransitive verbs, indicative, subjunctive, one part sentence, imperative, third person, plural number, determinant, classification of lexical - semantic groups, style, business, scientific, bookish, style, subject, subject of speech, grammatical, one - part sentences.*

Сведение об авторе: Антонова Светлана Михайловна, магистранка второго курса факультета русского языка и литературы Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 930552016

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Газиева М.И.

Маълумот дар бораи муаллиф: Антонова Светлана Михайловна, магистранти соли дуюми факултет забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 930552016

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Газиева М.И.

About the author: Antonova Svetlana Mikhailovna, master student of the second year of the Faculty of Russian Language and Literature of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadridin Aini. Телефон: +992 930552016

Scientific adviser: Ph.D., Associate Professor Gazieva M.I.

*Муҳаммадохирова Ҳанифамо,
ассистенти кафедраи умумидонишигоҳи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни*

ҲУНАРИ НИГОРАНДАГИИ СОРБОН ДАР ТАСВИРИ МАВЗУИ АХЛОҚ

Сорбон адиби сермахсул ва навҷӯ буда, бо ҳунари нигорандагӣ, забони содаи баён, интиҳоби мавзӯҳои ҷолиб, инъикоси қаҳрамонҳои барҷаста, характерҳои тавонманд дар адабиёти тоҷик муаррифӣ шудааст.

Ҳанӯз бо таълифи қиссаи нахустини «Занги аввал», ки муаллиф миёни хонандагони сершумор маҳбубият ёфта буд, адабиётшиносон ба мисли М. Шукуров, Р. Ҳошим, С. Саъдиев аз ба майдони адабиёт вуруд шудани адиби ҷавоне гувоҳӣ доданд. Ба қавли адабиётшиноси шинохта М. Хоҷаева повести нахустини адиб «*Занги аввал*» «*гӯё зангулае буд, ки ба майдони адабиёт омадани як марди ҳунар ва як инсонӣ бедордilu некбинро хабар дод*» [6, 97].

Сорбон дар интиҳоби мавзӯ низ хеле дақиқназар буда, мавзуи ҳаёти маънавии ҳамзамонон, ахлоқи иҷтимоӣ бо ҳама паҳлуҳои хеш дар қиссаҳои дар даврони Шуравӣ ва пасошуравӣ таълифнамудаи адиб «**Чархи эҳтиётӣ**», «**Қумрӣ**», «**Забиба**», «**Гӯрзод**», «**Рағза**» инъикос ёфтаанд. Дар повести «**Чархи эҳтиётӣ**» фиску фучур ва ришвахориҳои Истаду Сокина, Махсуми Нур ва райис Искандар Қувватов барин савдогарону ҳаннотон дар маркази таваҷҷуҳи нависанда қарор дорад.

Воқеан низоми кори савдои даврони Шуравӣ, ки истеҳсолот на аз рӯи талаботи бозор, балки аз рӯи нақшаҳои панҷсола сурат мегирифт, талаботи рӯзмарраи мардумро қонеъ накарда, фуруши пинҳонии «зертахта»-ро ба миён оварда, молҳоро касмаёбу касмаҳар менамуд, ки савдогарон ва ҷаллобон бо нархи аз нархи давлатӣ ҳатто чанд баробар болотар ин молҳои ниёзи мардумро мефурухтанд. Қаҳрамони марказии «**Чархи эҳтиётӣ**» Истад, ки яке аз омилони пайдо шудани фуруши «зертахта» буд, дар роҳи расидан ба ҳадафҳои ифлоси хеш ҳама чиз, шараф, номус, вичдон ва ҳатто хонаводаашро қурбон карда, маъниву мазмуни ҳаётии худро ба «калон» қардани чархи эҳтиётӣ, яъне пул ғундошта, дар чархи мошин ҷо намудан мубаддал намуд.

«- Мо бояд дар мошин чархи эҳтиётӣ гузорем.

Ва чархи эҳтиётӣ ӯро ҷуз ҳудаи каси дигар нафаҳмад» [3, 185].

Муҳаббати Истад ба Шакаршо, ки тасодуфан шинос шудаанд, низ аз рӯи ҳавову ҳавас буда, ӯ дар роҳи расидан ба висоли ин мард аз масъулияти ҳамсарӣ ва ҳатто модарии хеш сарфи назар мекунад. Аммо майли Шакаршо ба Истад на аз рӯи меҳр, балки як кунҷқобиест, ки ба хоҳири тақомули маҳорати эҷодӣ ба қулли эҷодкорон хос аст.

Дар эҷодиёти рассом баробари шинос шудан бо Истад дигаргунӣ ҷиддӣ рӯй дода, «*...тасвири манзара кам шуд ва қиёфаи ҷиддӣ ба вазҷаҳати рӯи инсон, чеҳраҳои зиштӣ номатлуб зиёдтар*» [3, 141] гардид.

Ин тасвир нафрати рассомро ба зиндагии Истад ва ҳампешаву ҳамкӯсаҳои ӯ, ба рафтору кирдори онон ифода намуда, носозгору пуриштилоф будани ҷаҳони маънавии ҳардуро ифода мекунад. Дуруст аст, ки муносибати Шакаршо бо ин зан дер давом намекунад, зеро назари танги Истад, ҳарисиву баднафсӣ ва бадахлоқӣ ӯ барои Шакаршо бегона аст. Аммо ба ҳонаи Истади шавҳардор омадани Шакаршо ва дидаву дониста, бо ин зан муносибати ошиқона барқарор қардани рассом ӯро низ чун марди шоиста нишон намедихад.

Симои Иброҳим, писари Махсуми риш, ки умед дорад, бо ин пулҳои дузда ба факултети ҳуқуқ дохил шуда, ҳама Истадҳову Сокинаҳо ва дигар савдогарони ҳанноту мардумфиребро ба маҳкама кашад, дар назари аввал як дуздбачаи густоҳу беадаб намояд ҳам, аммо метавон гуфт ягона симои шоиставу покиза дар асар маҳсуб меёбад.

Назари пуртамасхуру киноядор ва нафратолудӣ нависанда тавассути танз ва истеҳзо ва тамасхур ба ғавво ва туморҳои Эшони Нур ифода ёфтааст. Мафҳуми пир дар фарҳанги зехни мардуми мо маънии мутакко, машваратдиханда ва ҳидоятгарро медиҳад. Пас дар ҷомеае, ки Эшони Нур барин қасос ҳидоятгару мутакко ва роҳнамо буданд, футур рафтани он тардиде нашофт.

Имрӯз аз таълифи киссаи «Чархи эҳтиётӣ» беш аз сӣ сол сипарӣ шудааст, вале гоҳи мутолиаи асар мо нуктаҳоеро дармеебем, ки дар баромадҳои Пешвои муаззами миллат садо медиҳанд ва ё ба шакли қонун ба низоми зиндагии муосири мо ворид шудаанд. Яъне, асари нависанда бо хусусияти пешгӯикунанда бояд дардҳоеро инъикос кунад, ки хатарзо буда, хавфи ҷиддие барои ояндагон доранд.

Агар дар киссаи «Чархи эҳтиётӣ» ахлоқи иҷтимоӣ нишон дода шуда бошад, дар қиссаҳои дар даврони пасошуравӣ таълифшудаи Сорбон «Забита» ва «Гӯрзод» мавзӯи мазкур дар ҳаёти шахсии қаҳрамонҳо баррасӣ шудааст.

Қаҳрамони киссаи «Гӯрзод» Раис Ораз дар назари аввал як инсонӣ хубу меҳрубон ва ҳалим бо ҳамсараш Марзия, ки фарзандонаш намезиянд, муносибати хубу нарма дошта, мекушад, дили пурлаҳми варо дубора озор нарасонад. Аммо муносибати ин мард бо Савсан ва тифли батни ӯ симои аслии ин образро ошкор намуда, қабоҳати рафтори ӯро нишон медиҳад. Рафтори бераҳмонаи Савсан бо тифли навзодаш, ки тифлакро ба гӯри қуҳна мепартояд, аз муносибати Ораз бо зан, ки барояш чун мояи дилхушӣ асту бас, манша гирифтааст.

Баракси Орази раис Асрори хубу ростдил дар симои Савсани бахтшикаста зани ҳамкисмату дардошноро пайдо мекунад. Аммо рози бармалошуда муносибати зану шавҳари ҷавонро сард сохта, хонаводаро вайрон мекунад. Аслан қаҳрамони киссаи мазкурро инсонҳои бадсиришт номидан хатост, вале дар ҳалли қазияи пешомада роҳи маҳз барои хеш осону манфиатоварро интихоб мекунад. Рафторҳои ногувор ва баъзан ношоистаи онҳо ба мисли тифли хешро напасируфтани Орази райис, кӯдаки навзодро ба гӯри қуҳна партофтани Савсан ва ин амалро дубора такрор кардани Марзия воқеъбинона ва ҳаётӣ нишон дода шудааст. Муаллиф дар бисёр маврид кӯшидааст, ба қарӣ дили қаҳрамонҳо назар андохта, олами ботинӣ, шӯру ғалаён, ҳиссиёти муҳталифу зиддиятнок, изтиробу ҳаяҷон, меҳру муҳаббат ва нафрату адовати онҳоро ошкор намояд, вале бо вучуди ин симои қаҳрамонҳо аз бисёр ҷиҳат ба мисли паҳлуҳои гуногуни ҳаёти Оразу Асрор нокушода мондааст.

Маълум нест, ки шавҳари Савсан дар кадом ҷанг иштирок кардаву бе ному нишон шуда ва ҳамсар ёздаҳ сол боз роҳи ӯро мепояд: *«Савсан метавонист ба қор наояд; зеро як сари қоқаш; шӯ аз ҷанг барнагашт. Ҷаҳаннамзор. Ба шавҳар намебароял, ки Ҷаҳонгир бармегардад. Аз анҷоми ҷанг ёздаҳ сол гузашт, хату хабар нест...»* [4, 178].

Агар манзури нависанда ҷанги дохили кишвар бошад, дар дохили мамлакат ба вуқӯ омад. Дар он сурат муаллиф мақсади хешро бо мафҳуми «барнагашт» не, балки «қуштанд» ва ё «қушта шуд» баён менамуд. Оҳанги баёни нависанда Ҷанги Бузурги Ватанро мефаҳмонад, аммо замони ба сари қудрат омадани Ҷаббор Расулов ва баъзе воқеаҳои асар ба мисли дар назди ҳавлӣ мағоза қушода, ба тичорат машғул шудани Савсан ба даврони охири Шуравӣ ва ибтидои пасошуравӣ рост меояд. М.Миршакар дар замони худ ба Сорбон эрод гирифта гуфта буд:

«Агар дар асарҳои Сорбон калмаи «қолхоз» набошад, нафаҳмӣ, ки асар дар кадом мамлақати дунё навишта шудааст» [2, 383].

Дар осори замони пасоШуравии муаллиф ин тарзи нигоришро, ки маълум нест, асар ба кадом давра замон мутааллиқ аст, дар киссаи «Гӯрзод» мушоҳида мекунем.

Нависанда дар киссаи «Забита» бо тасвири рӯзгори як хонавода твассути нақли ровӣ ва сюжети охирарав ва бо як маром зухуроти гуногуни маънавиёти ҳамзамонони моро нишон додааст. Қисса бо зиёрати Ҳазорчашма, ки қаҳрамонҳо бо нияти шустани гуноҳ ба ин мавзӯ омада, қурбонӣ мекунад ва шиносӣ бо шайхи риёкори мазори Ҳазорчашма ва зани Шайх - Раъно, духтархондаш - Наъно оғоз меёбад.

Забитаи омӯзгор вале аз ҳоли фарзанди хеш беҳабар ва дар ҷустуҷӯи ӯ сарсону саргардон баъди пурсишу ҷустуҷӯҳои зиёд гумкардашро меёбад. Вале табиист, ки фарзанде, ки волидон дар зоишгоҳ партофтаанд, дар дил нисбат ба онон озору нафрат дорад:

«— Хонаи холаи Забита? - садои ҷавонписаре.

Духтар посух надода, Барзӯ садои дунӯста баровард: «Ҳа».

— Ҳастанд?

— Не.

— Шумо кӣ?

— Шӯяш.

«Туф!» Лахтае туф ба рӯи кард ва нигарон истод» [5, 306].

Ин рафтори писар мақоли халқро ба ёд меоварад, ки гуфтаанд: «Ҳар он чӣ киштӣ, ҳамон медаравӣ».

Шавҳари Забиба, Барзу, тоҷири муваффақ низ чун шахси азкардапушаймон ангушти надомат мегарад, аммо ин пушаймонӣ барои фарзанди гумном ё барои хатоаш не, балки аз сояи он воқеаест, ки дар рӯзгори онон ториқӣ андохта, айшашонро талх гардондааст. Бераҳмии волидон ва муносибати хеле сарди фарзандхондагон кӯдаки маъсумро ба шахси хашин, бадқаҳр ва бераҳм мубаддал сохт, ки билохира ҳатто ба сари падар даст бардошт.

Яъне, рафтори аз ахлоку одоб фарсахҳо дури писари Барзу ҳосили бешафқатист, ки замоне падар раво дида буд. Дар асари мазкур тасвири ҳодисаву воқеаҳо аҳаммияти мутлақ пайдо карда, симо, характер, фикру мулоҳиза, назари қаҳрамонҳо ба ҳодисаву воқеаҳои атроф ва бисёре аз паҳлуҳои дигари ҳаёти онҳо, моҳияти аслии рафтору кирдори онҳо, шӯри ботинӣ, зиддиятҳои дарунӣ, задухурди ботинӣ, ҳатто тасвири хурдтарин ҷузъиёти ангезиши зоҳирии шӯри дили онҳо аз мадди назар дур мондааст. Фаразан, дар хонадони Барзу ин қадар ҳодисаву воқеа рух медиҳад, ҳамсараш дар ҷустуҷӯи писари гумном ғайб мезанад, писар марди баркамол шуда, онҳоро меёбад, аммо вазъи ҳолати равонӣ ва фишоре, ки қаҳрамон дар зери таъсири ин ҳодисаҳо дорад, номаълум аст.

Шайх мазор, ки оромгоҳи бузургворро василаи даромади муфт дарёфта, бо ғатвоҳои дурӯғин зиёраткунандагонро фиреб карда, ба доми хеш меафтонд, аз Барзу ба гумони он, ки прокурор аст, меҳаросад. Пешниҳоди Шайх - қассоб ба Забиба ва ба духтархонди худ Наъно низ ба ҷашми шахват нигаристани ин марди фосиқ сирати нопок ва касифи ўро бештар ошкор намуда, нафрати хонандаро ба ин риёкори руҳонитарош аён менамояд:

«Янға! Бори дигар оӣ, танҳо биё!»

«Чаро?»

«Дам медозам. Занҳои безурёт омада... бачадор мешаванд».

«Худоро шукр, безурёт нестам» [5, 290].

Ин ҳодисаву воқеаҳои айёми ҷанги шахравандӣ ва беҳокимияти, ки таи ҷанд соли баъди он буд, ин тоифаро ҳукмрон гардонид. Инро мо дар мисоли Шайх-қассоб мебинем, ки ҳатто ошкоро сабаби падари Наъно, шавҳари Раъноро қатл карданаширо аз муҳаббати худ ба ин зан мешуморад.

«— Ў ба ягон кас итӯғат намекунад; ягон расму русумро риоя надорад... Шумо одами хуб тобед, гӯям, ки падари маро ў кушта... Аз барои очам. Гӯё чунин корро накунад, зиндагӣ барояш ҳаром буд... Худи қассоб «ишқ» номад» [5, 289].

Аммо бисёр манзараҳои ғайриҷашмдошт дар қисса воқеаҷӯрад, ки моро қонё намекунад. Баробари аз даргоҳи падарандар озод шудан хонанда шоҳиди бархе аз рафторҳои ношоями Наънои ранҷидаву азияткашида шуда, ҳисси эҳтирому тараххумро ба ў гум мекунад. Фаразан, Наънову писари Забиба гӯё якдигарро писанд афтодаанд, вале дар рафтори Наъно дилдодаву ошиқ не, балки духтари сабукмағзе тасвир шудааст, ки ҳар лаҳза рафтори беандеша ва бепардаеро аз ў интизор шудан мумкин аст.

«Занг набаромада Наъно шинохт Барзӯро ва дар боз кард. Чун дарун омад, духтар хештан тарсидаву ҳаросида гирифта, ба оғӯи мард ҷо шуд» [5, 311].

Ин рафтор ба табиати Наъно барин духтари азияткашида, ки бояд ҳар рафторашро санҷида амал мекард, мувофиқ нест. Худро ба оғӯи марди номаҳрам партофтани духтари қадрас, инчунин бо писари Забиба бо тезӣ унс гирифтани ў ва ишқварзии онҳо дар ҳомазор варо ба хонанда чун духтари сабукандеша, ҳатто сабукпо ва маънан ҳароб нишон медиҳад.

Дар қиссаи «Рағза» муаллиф тавассути қаҳрамони марказӣ – Бимоҳи солманд бераҳмӣ, бепарвоии инсонҳоро нисбат ба тақдир сарнавишти инсонҳои мазлум, торафт коста шудани ахлоқ, табдил ёфтани меҳру муҳаббати одамон ба ҳаваси дастрасии пулу мол, ҷои эҳтирому ҳурмати калонсолонро гирифтани бепарвой, безътиноии мардуми атроф ва торафт коста гардидани арзишҳои маънавию модиро инъикос намудааст. Дар он вазъи пурмочарое, ки пиразан қарор мегирад; бо ҷурми шавҳар ў фарзанддор намешавад, зани писархондаш бо ҷанҷолу арбада пиразанро аз ҳавливу дарах маҳрум ва овораду беҳона мекунад, руҳи тавонманду бешикасте зарур буд, то нерӯе барои зистан пайдо намояд ва Бимоҳ аз он бенасиб

нест. Ў то мухтоҷӣ набинад, пашмҳои дар селраҳа партофтаи ҳамдеҳагонро чамъ оварда, ришта мересад ва гилем мебофад.

Як сифати шоистае, ки қаҳрамон дорад, ин дили софу бекудуррати ӯст. Дар рӯзи чашни Наврӯз бо нигоҳи меҳрбон наберахондаш Армони густохро чустан ва ӯро ботинан бахшиданаши низ на танҳо аз муҳаббат ба Армон аст, ки замоне ба ҳарфи модар гӯш додаву бибиро озору ранҷ расонидааст, балки гӯё дар дили софу бекинаи пиразан хусумату кин намеғунҷад.

Ин нуктаро аз ҷавоби ӯ ба Аваз-пахлавон, мудирӣ мактаби деҳа, ки бачаҳоро ба ёрии ӯ фиристодааст, низ ба осонӣ пай бурдан мумкин аст:

«- ... Маро бекас дида, ҳазлҳо карданд. Лекин ман ҳафа не. Ҳар чӣ ояд, аз Худо ояд. Баччаҳои охирзамон... Худо умрашонро дароз қунад, як рӯз не, як рӯз мефаҳманд» [4, 212].

Нависанда симои маънан пурғановате офаридааст, ки ба душворихову азобҳои бекаси, ба сарнавишти талх тан надода, бо умеди дарёфтани як лаҳзаи шодӣ аз миёни сели ғам роҳ мепаймояд. Кампир ба хоҷири ҳимоя аз нангу номус ва обрӯ дар рӯ ба рӯи мардони беҳираду фосиқ, ки ба назди пиразани беш аз шастсолаи танҳову бекас бо тамаи комҷӯи меоянд, ҳарфи дағал мегӯяд. Дар ҷомеае, ки инсонҳо бо пулу мол, ҷоҳу ҷалол ва мансаб мақому манзалатро соҳиб мешаванд, нокасоне ҳастанд, ки кампирӣ Бимоҳро ҷун шахсият эътироф ва ҳурмат намекунанд ва ӯ лоилоҷ бо ин мардони бенангу беҳирад дуруштсуханӣ ихтиёр мекунад:

«Ба Худо, ако, як гап зада бошам. Қори кардаам ҳамин ки қунама лаби суфааш монда шиштаму омини ободонӣ кардам, вағид пирзан».

– Рӯғанаши зиёд занак, хайрият, дарнағирифтаст, ағане, дар пешғаҳи ҳалқат туф мекард ё дар ишқамат.

– Астағфируллоҳ, гӯед, ако!

– Чӣ «астағфируллоҳ» гӯям? Ў туф мекард, на ман!

Вале Бимоҳ ғирифтори андешаҳои ҳеш буд. Вағиду хандид ва як сила ба дунба зада, ба қасони баду бадғумон чизе фиристод» [4, 215].

Пайдоиши Дугонае, ки фақат дар осмонҳост, рамзист, зеро заминӣ даст мадад сӯи пиразани бечорае, ки дар сангзор манзил дораду хона не, дароз намокунанд. Онон ё ӯро таҳқир месозанд ва ё ба таҳқиру озори дигарон ҳешро бетарафу ноҳида мегиранд. Ва Бимоҳама ҳасрату роз ва дарду аламе, ки дар дил чамъ шудааст ва ба ҳар қас гуфтан нашоёд, ба Дугона гӯяд:

«...ба мардони зану фарзанддор ва пирони пой бар лаби гӯр чӣ дард расидаст, ки ҳаваси ҷоғаҳи маро қунад? Гӯё ман роҳмонда, саҳроӣ, бекасуқӯй, ниёзманд, қаси ҳимо мешудагӣ надорам, бақозӣ арз намекунам...» [4, 236].

Ҳамин гуфтугӯи кампирӣ Бимоҳ бо Дугона - Моҳбӣ аз нокасии одамон, аз разолат, аз зишттарин кирдори инсонҳое, ки ба бадбахтии кампир тамасхур мезананд, барои ҳавои нафс пиразани беш аз шастсоларо таҳқир мекунанд, гувоҳ аст. Аз рӯи мазмуну муҳтаво метавон қиссаи мазкурро қиссаи дарду ғами рӯзгори пуралами як инсоне, ки ба бадбахтиҳояш инсонҳои дигаре ба мисли писархондаву ҳамсараш, Тақачаи ишқамқалон, Босабури ғачҷак ва дигарон сабабгоранд, номид.

«Гӯё бо ман ҳамхоба шудан осон ва ройгон аз он ки рафта, аз пушти Шах як пуштора хорча орад. Ҳол он ки дар хонааш як чинга ҳезум нест, ки занаш отаиш ғиронад...» [4, 215].

Ягона қасе, ки кампирро эҳтиром қарда, модар меҳонад, Аваз-пахлавон, мудирӣ мактаби деҳаст, ки сари ҳар вақт аз аҳволаш хабар мегирад, мепурсад, бачаҳои дабистонро ба ёрии пиразан мефиритад. Аммо бо вучуди ин гуманизм ва инсонгароии мудирӣ мактаб чандон ғаъол ба назар намерасад. Ў бо он тавонмандиву ҷуръат метавонист, дар сарнавишти ин зан мақоми арзандатаре дошта бошад.

Бо тасвири рӯзгори як пиразани танҳову бекас мазмуни аслии симои маънавии ҳамзамонони мо омилҳои коста шудани ахлоқ ва маънивиёти ҷомеа бо таҳлили амиқи иҷтимоии рафтори мардум ва ҳодисаҳои ҳаёт нишон дода шудааст.

Аммо бо вучуди ин муаллиф бештар ба тасвири тақдирӣ бевазани танҳои бекас, нокасиҳо ва бетарафиҳои ҳамдеҳагону атрофиён таваҷҷуҳ намуда, дигар масъалаҳоро ба мисли хубиҳо ва некиҳои инсонҳои наздику дур ҳатто бо дастӣ набера ва писарчааш фиристодани як нони гарми танурӣ ва ё як қоса дами гарм аз мадди назар дур қардааст. Тасвири маҳзи бетарафӣ ва бепарвоии ҳамдеҳагону атрофиён, бераҳмии инсонҳо, масҳара ва таҳқирӣ кампирӣ зиёда аз

шастсола инъикоси моҳияти аслии зиндагонии халқ ва ё мардуми деҳа нест. Нависандаро зарур буд, ки пахлуҳои гуногуни ҳаёти мардум, фарҳанги рӯзгору рӯзгордорӣ, суннатҳои пураарзиши миллиро, ки ҷаласаҳои ҳаёти мардуми моро дар бар мегиранд, тасвир намояд.

Пиразан дар баробари ҳама талхихову нокомиҳо, дарду озор; бо чурми шавҳараш Худоёр ӯ фарзанддор намешавад, хонаводаи писархонда ӯро озор дода, аз ҳавливу дараи маҳрум мекунад, аз касе домангирӣ озурда ҳатто гиламанд нест, ки ин ҳислати шоистаи инсонист.

Сорбон дар симои ӯ қаҳрамони қавидиле офаридааст, ки бо ҳисми нозуки дар офтоб сӯхтаву дар рӯзгор ҷафодида, бо покизагии ахлоқ, иродаи устувор, нерӯи маънавии ҷаҳулода ва назари гарми ҳаётдӯст намунаи олии инсонпарвариву инсондӯстист.

Нависанда ҳама қосагиҳои ахлоқ, пастигариву фурумоӣ, ҳаққимардумхӯриву фиребгарӣ, ночавонмардиву одамбадбинии ҷомеа аз назаргоҳи пиразани беҳонаву танҳо ва дар нигоҳи аввал одӣ, аммо соҳиби дили бузург Бимоҳ нишон додааст.

Мавзуи қиссаи «**Ғори одамхор**» низ мавзуи ахлоқи иҷтимоӣ буда, мисли асари «**Гурӯд**» қаҳрамон ва симоҳои зиёде надорад; Гул - зани бадахлоқ, ки фарзандро қурбони айшу ишрат намуда, пасон дар ғори Гурезаҳо ашқи тимсоҳ мерезад, шавҳараш - Довар, ки номаш низ рамзист ва ба ин ҳодиса нуқтаи анҷом мегузорад, Ғунча - духтари Гулу Довар, Саидгулон - ошиқи Гул.

Гулу Саидгулон инсонҳои қасифу олуладомане ҳастанд, ки ба хоҳири айшу қомғори ҷаҳлазайна аз ҳаҷҷиноятӣ амали нораво рӯ намегардонанд. Онҳо ба хоҳири ишқварзиҳои худ атрофиёну наздиконро ба мисли Ғунчаву Довар бадбахт ва овораву сарсон намудаанд; якero ба қатл мерасонанд, дигаре аз амалҳои зишти онон овораву ғарибу дарбадар мешавад.

Гуфтугӯи Гулу Саидгулон ҷеҳраи зишти ин зани бадқораро бештар аён месозад.

«-Чӣ хабар, Саидгулон?»

-Ман ба ту хабарбару хабарбиёр нестам, занак! Қор тамом шуд. Дигар гирди қулбаат намегардам!

-Борақалло! Ҳамту, ки будаст, ҷаро нобудаи қардӣ?

-Ман нобуд нақардаам, Гул. Ту ҳафоболит қардӣ, ман гӯрондам» [4, 205].

Ин гуфтугӯ ба симои Саидгулон равшанӣ андохта, муайян мекунад, ки ӯ бо вучуди бадқирдорӣ аз маъшуқааш бартарӣ дорад. Агар Гул ба хоҳири идомаи беамониати робитааш бо мард духтарашро нобуд қарда бошад, мард аз ҳодисаи қатли духтар ризоманду қонеъ набуда, баъди ин воқеа робитаашро бо зан қатъ месозад. Ва ба Ғори Гурезаҳо омадани ӯ низ аз пушаймонии Саидгулон дарак медиҳад, зеро худро дар марги духтараки маъсум муқассир медонад. Нависанда дар тасвири симои Саидгулон танҳо аз ранги сиёҳ истифода набурдааст. Натиҷаи рафтору қирдораш ҳатто дер ҳам бошад, мардро ба андеша овардааст, ки аз ин метавон ҳулоса баровард, дар тинати ӯ адлу инсон ва вичдону имон вучуд дорад.

Довар-падари Ғунча, ки гӯё дигар таҳаммули арӯси доманбохтаро надорад ва тарқи манзилу диёр менамояд, дар сарнавишти ҷоҷабори фарзанд, ки аз ҳастиаш огоҳ буд, гунаҳкор аст. Дуруст аст, ки ӯ ба падари Ғунча буданаш шубҳа дошт, аммо барои инро аниқ қардан ҳатто қӯшише нақард ва ба тақдирӣ ҷоҷабори духтараки маъсум ӯ низ беқарво ва бетараф гардид.

Дар назари аввал менамояд, ки беному нишон гум шудани духтараки наврас қасро безобита намекунад, ки ҳатто бозпурсхоро додситонҳочиддан ҷустуҷӯаш намекунад. Аммо нависанда маҳз тавассути симои Довар тантанаи адолатро нишон додааст. Ҳуқми муаллиф ҳуқми одӣ, вале одилона буда, подоши қирдорҳои Саидгулон мебошад. Маҳз ҳатро гуноҳ ва беқарвои дигарон ҳаёти духтари маъсумро ҷоҷабор гардонид.

Ҳулоса, мавзуи ахлоқ мавзуи ҳамешагии осори Сорбон маҳсуб ёфта, дар қиссаҳои адиб зиёд баррасӣ шудааст. Ҳатто дар қиссаву ҳикоя ва романҳое, ки ба мавзуҳои муҳталиф бахшида шудаанд, бобҳои алоҳида, саҳнаҳо ва манзараҳои вучуд доранд, ки дар боби ахлоқ, ахлоқи иҷтимоӣ суҳан меравад.

Адабиёт:

1. Набиев А. Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон. (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1983. – 144 с.
2. Сорбон дар оинаи нақду суҳансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероии Оди Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 488 с.
3. Сорбон. Қуллӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 444 с.

4. Сорбон. Санам. – Душанбе: Маориф, 2019. – 205 с.
5. Сорбон. Шахрбону. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 336 с.
6. Хочаева М. Масъалаҳои сабқшиносӣ. – Хучанд: Омор, 1994. – 224 с.
7. Шукуров М. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. Насри солҳои 1945-1974. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ. 4. – Душанбе: Дониш, 1980. – 382 с.

Калидвожаҳо: *ҳаёти маънавии ҳамзамонон, ахлоқи иҷтимоӣ, фисқу фучур ва ришвахорӣ, ҳаннотон, ҳадафҳои ифлос, шараф, номус, виҷдон, хонавода, маъниву мазмуни ҳаёт, ҳавову ҳавас, висол, масъулияти ҳамсарӣ, кунҷқобӣ, дигаргунии ҷиддӣ, қиёфаи ҷиддӣ.*

Аннотация

ИСКУССТВО КОНСЕРВАЦИИ СОРБОНА В ОБРАZE ПРЕДМЕТА МОРАЛЬНОСТИ

Тема этики, социальной этики, духовной жизни наших современников нашла яркое отражение в первый период творчества Сорбона, особенно в его рассказах. В рассказе «Запасное колесо» показаны каннибализм, высокомерие работников торговли Истаду Сокина, Искандара Кувватовича, лицемерие и лицемерие Махсума Нура, подкреплявшего свои обманы ложными фетвами.

Тема рассказа «Пещера каннибалов» — это еще и тема общественной морали, а ее герои, Гюль и Саидгулан, — уродливые и продажные люди, которые ради сиюминутной роскоши сделали своих соседей и близких, как Гюнчав и Довар, несчастный и бездомный. одного из них казнят, другой из-за своих безобразных действий становится бродягой и чужаком.

Ключевые слова: *духовная жизнь современников, социальная этика, разврат и взяточничество, непорядочность, грязные цели, честь, совесть, семья, смысл и смысл жизни, настроение и страсть, брачная ответственность, любопытство, серьезная перемена, серьезный внешний вид.*

Annotation

THE ART OF CONSERVATION OF THE SORBON IN THE IMAGERY OF THE SUBJECT OF MORALITY

The topic of ethics, social ethics, and the spiritual life of our contemporaries were clearly reflected in the first period of Sorbon's creativity, especially in his stories. In the story "Spare Wheel", the cannibalism, the arrogance of trade workers Istadu Sokina, Iskandar Kuvvatovich, the hypocrisy and hypocrisy of Makhsum Noor, who reinforced their deceptions with false fatwas, are shown.

The theme of the story "Cannibal Cave" is also a theme of social morality, and its heroes, Gul and Saidgulan, are ugly and corrupt people who, for the sake of momentary luxury, made their neighbors and loved ones, like Gunchav and Dovar, miserable and homeless. one of them is executed, the other becomes a vagrant and a stranger due to their ugly actions.

Keywords: *spiritual life of contemporaries, social ethics, debauchery and bribery, dishonesty, dirty goals, honor, honor, conscience, family, meaning and meaning of life, mood and passion, marriage responsibility, curiosity, serious change, serious appearance.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухаммадохирова Ҳанифамо, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 918777248

Сведения об авторе: Мухаммадохирова Ҳанифамо, ассистент кафедры таджикского языка Таджикский государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 918777248

About the author: Muhammadohirova Hanifamo, assistant of the university department of Tajik language of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Ainy. Phone: +992 918777248

ТАСВИРИ РОБИТАҲОИ ТОҶИКУ УЗБЕК ДАР ОСОРИ СОРБОН

Халки тоҷик аз қадим бо ҳама миллатҳои дунё муносибати нек ва инсонпарварона дошта, бо ғояҳои башардӯстона, андешаи хирадсолорӣ, афкори фарҳанги зиндагисоз миёни қавмҳои дигар нуфуз пайдо намуд. Муносибати инсондӯстона ва равобити некхоҳонаи тоҷикон бо ҳамсояҳои худ ба хусус халқи узбек боиси боз ҳам наздик шудани ин ду халқ гардид. Ин муносибати самимӣ ва наздик дар адабиёти беш аз ҳазорсола ва адабиёти навини тоҷик ҷойгоҳи худро ёфтааст. Далели аз ҳама боэътимод ва боварбахши ин равобит ва дӯстии бародаронаи Абдурахмони Ҷомӣ ва Мир Алишери Навоӣ буда, дар таърих назири худро кам пайдо кардааст. Равобити ин ду миллат дар фарҳанг, расму ойин ва ҳатто дар симоҳо низ арзи ҳастӣ кардааст, ки ба қавли Мирзо Турсунзода бинанда аз дидани ҳар фард суол мекунад:

- Тоҷикӣ ё узбек?

Аллома Бобочон Ғафур дар китоби безаволи худ «Тоҷикон» оид ба этногенези миллати узбек овардааст:

«...халқи узбек бар асоси аҳолии муқимии эронизабон, ки чандин мартаба ба он тоифаҳои туркзабон пайваست шуда ва гурӯҳҳои туркшуда бо ҷузъҳои таркибии нави туркӣ омезиш ёфтаанд, ба вучуд омад» [2, 613].

Пас бамаврид аст, бигӯем, ду миллатеро, ки чехраву симо ин қадар бо ҳам шабоҳат дорад, дил лабрези меҳру самимият нисбат ба ҳам хоҳад буд. Ба қавли Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ «Ҷамдиль аз ҳамзабонӣ беҳтар аст».

Боиси зикр аст, ки асосгузори адабиёти навини тоҷик Садриддин Айни бо забони узбекӣ асарҳо таълиф намудааст. Ва солҳои баъд низ асарҳои ба забони модарӣ навиштаи Устод Айни бо ин забон тарҷума ва нашр гардидаанд. Ва ин нукта низ ба андешаи банда рамзист, ки қиблагоҳи сардафтари адабиёти навини узбек Ҷамза Ҳакимзода Ниёзӣ, ки бо иғвои руҳониён ва душманони соҳти нав сангсор карда шуда буд, аслан зодаи кӯхистони Раштонзамин буда, ба водии Фарғона ба мардикорӣ рафта, он ҷо муқим мешавад.

Таҳкими дӯстӣ ва равобити халқи тоҷик ва узбек дар осори Сотим Улугзода низ воমেҳурар. Фаразан, дар асари ёддошти ӯ «Субҳи ҷавонии мо» аз забони модари зани амаки ӯ-Каромат, ки узбекзабон аст, оварда шудааст:

«Буйингдин айланай, ёрим сани кадринг ямон утди,
Қизил гулдек юзингги соғиниб рангин самон утди» [6, 320].

Дар мавриди тараннуми дӯстии халқи тоҷику узбек дар осори Мирзо Турсунзода ҳоҷати шарҳу баён нест, зеро устои зиндаёӣ вассофи дӯстии халқҳо ном гирифта буд, ки беҳуда нест. Дар шеърӣ «Марҳабо» шоир ба духтари узбек, ки Узбекистонро дар хориҷи кишвар муаррифӣ мекунад, мурочиат карда меҳонад:

«Духтари узбек моро гӯш кун!
Дигаронро андаке хомӯш кун.
Гӯш кун! Гапҳои мо беҳуда нест,
Ин садоҳои дили осуда нест
Шавқӣ ту моро ба илҳон оварад,
Раҳ ба сӯи Узбекистон оварад...
Ҳар кучо, ки рафт гуфтугӯи ту,
Узбекистон буд дар паҳлӯи ту...» [4, 101].

Зикр кардан бамаврид аст, ки дӯстии шоирони даври ду миллат ба мисли Мирзо Турсунзода ва Ғафур Ғулом, ки аз муносибати инсонпарваронаи гузаштагонӣ онҳо обишхӯр дошт, намунаи олии дӯстии халқи тоҷику узбек дар замони нав маҳсуб меёбад.

Шеърӣ Турсунзода, ки ба дӯсти худ Ғафур Ғулом бахшидааст, намунаи олии таҳкими дӯстии ин ду халқи бо ҳам дӯст ва бародар мебошад:

«Бо муҳаббат гӯямат: Барно ӣйигит,
Хушқаду хушқомату доно ӣйигит» [3, 125-126].

Ба ин мисраҳо, ки аз дили меҳрпарвари шоири узбек Ғафур Ғулом барои таҳкими дӯстии ҳар ду миллат сароида шудааст, тавачҷуҳ намоед:

«Узбеку тоҷик, ҳоло ду бародар ҳамхуқуқ,
Асрҳо тақдири мо як буду як чону танем...» [1, 52-53].

Ҳангоми мутолиаи шеър кас ба мисраи зер дучор омада, бовар намекунад, ки аз ифшои он наздики ҳафтод сол гузаштааст:

«Узбекистону Тоҷикистон аз хирадмандӣ ба пеш» [1, 52-53].

Дар осори Сорбон низ тасвири таҳкими муносибати нек ва дӯстонаи тоҷику узбек хеле зиёд мушоҳида мешавад, ки ин аз ҷаҳонфаҳмӣ, ҷаҳоншиносӣ ва маърифати азалии адиби саршиноси тоҷик сарчашма мегирад.

Бояд зикр кард, ки Сорбон дар навоҳие ба дунё омадаву бузург шудааст, ки узбекон низ дар он минтақа баробари тоҷикон қору зиндагӣ доштанд ва доранд. Ў, ки аз қиблагоҳаш эҳтиром ба қавму миллатҳои ғайритаҷҷоиро омӯхта буд, ба узбекон ва лӯлиёни дар деҳаҳои атрофи зодгоҳаш муқимшуда низ бо эҳтиром муносибат мекард, ки ин ба осори нависанда бетаъсир намондааст.

Ин эҳтирому ҳамзистӣ ба миллати узбек дар осори ӯ мавқеи назаррас ёфта, таҳкими ногусастани ҳарду миллати бо ҳам дӯту бародарро бори дигар таъкид менамояд. Фаразан, дар романи «Тангно» адиб манзараеро овардааст, ки ҳамзистии неххоҳонаи халқи тоҷикро бо узбек дар қаламрави як сарзамин ифода менамояд. Қаҳрамони хурдсолу навраси романи мазкур-Армон меҳоҳад, ба ҷустуҷӯи падари муҳоҷираш-Мардон, ки ба Русия рафта, роҳи бозгашт «фаромӯш» кардааст, сарҳади кишварро убур намояд:

«Лабони қарахшбастаро бо нами забон тар кард. Харсаворе аз даштроҳа ба роҳи мумфарш баромад ва ҷонибаш омад: «Салом амак!» «Ҳа?» Армон пиндошт, ки марди дар офтоб сӯхта сиёҳгашта, сухани ӯро нафаҳмад. Бо ҳарф неву бо имову ишора аввал худ, сони он сӯйи иморатро нишон дод. Мард чизе нафаҳмид: «Гунгӣ?» «Не, меғӯм, ки гузаштан мешуда бошад?» «Йук!» гуфт ӯ ва халаҷӯб ба гардани ҳар зад: «Их!» [5, 243].

Марди харсавор нахуст бо забони пирсарбача, яъне тоҷикӣ суол мекунад ва сипас бо забони модарии худ посух меғӯяд, ки ин посух аз кадом миллат будани мардро равшан менамояд:

«Йук!» [5, 243].

Ҷои дигар модари қаҳрамони марказӣ-Розия ба шавҳари муҳоҷираш-Мардони хонагурез, ки дар Русия ба ҷои қор қардан ва маблағи хатнасури писарро ҷамъ карда, ба ватан бозгаштан, ки ҳадафи ба муҳоҷират рафтаниш низ гузаронидани хатнасури ягона писар буд, дар бӯстонсарои зани русиаш хурду хоб дорад, занг зада, вазъияти хонаводагиашро баён мекунад:

«Пайдо нашуд. Аз дасти Ҳочӣ-ғизала меояд; зеро Тоҷикистону Узбекистонро шиносанд; лек нагирад, чизи дигар талаб кунад; ба мошиниш барад, биёрад; як сари қадам ба бешаи дарёобод фурурад; чунин амалро нахуст ба ҷо орад...» [5, 246-247].

Зани ҷавон-Розия бо он, ки марди хона ӯро партофтаву домони зани дигар гирифтааст, ҳар субҳу шом бо ӯ дар тамос шуда, аз ҳар воқеаву ҳодисаи хонаву хонавода ва деҳ ӯро огоҳ мекунад, барои ҷустуҷӯи писар бояд ба Узбекистон рафтаниро таъкид намояд. Нависанда пайванди марзхоро таъкид намуда, бо ин ба он ишора мекунад, ки ҳамсарҳади ва ҳаммарз будани Тоҷикистон бо кишвари Узбекистон бори дигар ба он водор менамояд, ки бояд иттиҳоди тоҷику узбек қавӣ ва ногусастани бошад.

Дар романи «Шаҳрбону» адиб ҳатто бо ишора ва рамзomez таъсири ҷанги шаҳрвандии солҳои навадуми садаи бистуми кишварро ба кишвари ҳамсоя-Узбекистон нишон додааст.

Қаҳрамони роман-Калонхон, ки силоҳдору силоҳбадаст аст, иҷоранишини ҳавлии модари Шаҳрбону-Санҷарро аз даст захмдор месозад ва дар натиҷа навҷавон, ки бо нияти таҳсил аз кишвари ҳамсоя ба Тоҷикистон, ба шаҳри Панҷакент омада буд, аз як даст маҳрум мегардад. Аммо дар дили Санҷари узбекзабон, бо он, ки ҷавонзан сабаби якумр маъҷубии ӯ гардида буд, на кину кудуррат, балки муҳаббати пок ва беолоиш нисбат ба Шаҳрбону эҳсос мекунад, ки на аз Калонхон бим дорад ва на андешаи он мекунад, ки ӯ-Шаҳрбону зани шавҳардида аст ва Санҷар бояд тибқи расму одати ҳар ду миллат дӯшиза ба занӣ бихоҳад. Ва маҳз Санҷари донишҷӯ, ҷуръату ҷасорати ӯ сабаби раҳиҳои Шаҳрбону аз доми Калонхони наҷманд ва силоҳбадаст гардида, ҷавони покдил ӯро бо худ ба диёраш бурда, ба ҳамсарӣ мепазирад.

Нависанда аз ҳама зиёд аз миназор шудани марзи тоҷику узбек, ки чанд сол муқаддам асоси воқеӣ дошта, боиси марғи чандин тан нафарон аз ҳар ду миллату аз ҳар ду кишвар гардида буд, ғамин аст. Адиб дарк мекунад, ки миназор гардидани марзи ду кишвар, ки миёни ҳам равуои дерсола ва қадимӣ равобити онҳоро бо ҳам хеле зич ва самимӣ гардонидааст, ба манфиати ҳар ду миллат ва кишвар нест. Аммо дар асар Калонхони силоҳдор, ки боиси марғи ҳазорон нафар гардида буд, ҳангоми марзро хоҳиши убур кардан, ба яке аз минаҳо бархӯрда захмдор мешавад, ки ин ҳукми нависанда махсуб меёбад:

«Аммо якбора минаҳои сарҳади Кӯҳистон (марзи Тоҷикистону Ўзбекистон-шарҳи М.Ҳ.) таркиданд...Оҳанпораҳои мина низ ҷо-ҷо зери ҳоку рӯйи сангрзаҳо монанд ба мурдаи дерсола метофтанд...Калонхон чашм кушод. Каргасро дид, ки гирд мегашт тори лошаҳо, вале намсӯрист нишинад бар куштае» [5, 140].

Нависанда ҳулоаи худро аз забони каргасҳо, лошахӯрони баднамо иброз намуда, бо Калонхонро ҳатто аз ин парандаҳои бадсиришт низ фӯрӯмоятар мешуморад:

«Калонхон ба андозае ин мурғи одамхоро бад дид, ки ҳолиё ба тори сараш нишаста, аз пешонӣ нӯли амбурӯсо нишеб карда нахуст чашмаш кафонад ва то мағзи сар сӯроҳ кунад пармасурат ва ўро ба асли хеш бемулоҳиза, камандеш, беҳираду манқурт гардонида, зинда гӯшти танаширо қандан навозад: «Читу рӯят шуд, ки одамро кушӣ? Читу дастат рафт, ки ҷондорро бечон гардонӣ? Ҳолиё бар он андеша ҳастӣ, ки Шаҳрбонуро дарёбӣ, Санҷарро парронӣ, оташи низои миёни миллатҳоро рағған резӣ?!» [5, 140].

Калонхон ба Ўзбекистон барои қатли рақибаш-Санҷар, ки Шаҳрбонуро бо худ бурда буд, рафта, дубора Шаҳрбонуро овардан меҷӯяд, ба ҳадафи нопоки худ намерасад. Аммо нависанда бо ибораи «оташи низои миллатҳоро рағған» [5, 140] реҳтан бо дили пурдари аз муносибати сард ва нодӯстонаи кишвари ҳамсоя, ки барои монеш шудан ба равобити ҳар ду кишвар сарҳадро ба миназор табдил дода буданд, таъкид месозад.

Ҳалқи тоҷику узбек ду ҳалқи бо ҳам дӯст ва дар замони муосир, ки авзои сиёсии ҷаҳон басо тезу тунд аст, ду бародар буда, дар таҳкими ин равобит олимон, меъмрон ва адибоне ба мисли нависандаи ҷирадаст Сорбон низ бо осори худ саҳиманд. Боиси хурсандист, ки бо талош ва сиёсати хирадмандонаи сарварони ҳар ду кишвар-Пешвои миллати тоҷик, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон-Шавкат Мирниёзов ин равобит, дӯстии тоҷику узбек бештар таҳким ёфта, моро ба ояндаи некбинона умед мебахшад.

Адабиёт:

1. Ғафур Ғулом. Сохтмони дӯстӣ. Шарқи Сурх, 1956. №4. – С.52-53.
2. Ғафуров Б.. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
3. Мирзо Турсунзода. Осори мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Ирфон, 1981. – С.125-126.
4. Мирзо Турсунзода. Ҷамеша бо Ватан. Шеър ва дostonҳо. – Душанбе: Адиб, 2001. – 408 с.
5. Сорбон. Шаҳрбону. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 336 с.
6. Улуғзода С. Сӯҳи ҷавонии мо. – Сталинобод: Нашр.дав.Тоҷикистон, 1956. – 320 с.

Калидвожаҳо: *ҳалқи тоҷик, қадим, миллатҳои дунё, муносибати нек, инсонпарварона, бо ғояҳои башардӯстона, андешаи хирадсолорӣ, афкори фарҳанги зиндагисоз, миёни қавмҳои дигар, муносибати инсондӯстона, равобити некхоҳонаи тоҷикон.*

Аннотация

ОПИСАНИЕ ТАДЖИКско-УЗБЕКСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОРБОНА

Издrevле таджикский народ имел добрые и гуманитарные отношения со всеми народами мира, завоевал влияние среди других народов своими гуманитарными идеями, мудростью, идеями жизнетворческой культуры. Гуманные отношения и дружеские отношения таджиков со

своими соседями, особенно с узбекским народом, сблизил эти два народа. Эта искренняя и близкая связь нашла свое место в более чем тысячелетней и современной таджикской литературе. Самое достоверное и убедительное доказательство этого родства и братской дружбы Абдуррахмана Джами и Мир Алишера Навои редко встретишь в истории. Таджикский и узбекский народы – это два народа, которые дружат друг с другом и в современное время, когда политическая ситуация в мире очень напряженная, они – два брата, а ученые, архитекторы и писатели, такие как великий писатель Сорбон, способствуют укреплению этих отношений с их произведениями. Это повод порадоваться, что усилиями и мудрой политикой лидеров обеих стран – Лидера таджикской нации Дistinguished Эмомали Рахмона и Президента Республики Узбекистан – Шавката Мирниязова – сложились эти отношения и дружба между таджиками и Узбекистан окреп и дает нам надежду на позитивное будущее.

Ключевые слова: *таджикский народ, древность, народы мира, добро, гуманное отношение, гуманитарные идеи, мудрая мысль, идеи жизнестроительной культуры, между другими народами, гуманитарное отношение, доброжелательные отношения таджиков.*

Annotation

DESCRIPTION OF TAJIK AND UZBEK RELATIONS IN SORBON'S WORKS

Since ancient times, the Tajik people have had good and humanitarian relations with all the nations of the world, and gained influence among other peoples with their humanitarian ideas, wisdom, and ideas of life-creating culture. Humane relations and friendly relations of Tajiks with their neighbors, especially the Uzbek people, brought these two peoples closer together. This sincere and close relationship has found its place in more than a thousand years old and modern Tajik literature. The most reliable and persuasive proof of this relationship and brotherly friendship of Abdurrahman Jami and Mir Alisher Navoi is rarely seen in history. The Tajik and Uzbek people are two peoples who are friends with each other and in modern times, when the world's political situation is very intense, they are two brothers, and scientists, architects and writers, such as the great writer Sorbon, contribute to strengthening these relations with their works. It is a reason to be happy that with the efforts and wise policies of the leaders of both countries - the leader of the Tajik nation, Honorable Emomali Rahmon and the President of the Republic of Uzbekistan - Shavkat Mirniyazov, this relationship and friendship between Tajiks and Uzbeks has strengthened and gives us hope for a positive future.

Keywords: *Tajik people, antiquity, nations of the world, good, humane attitude, with humanitarian ideas, wise thought, ideas of life-building culture, between other peoples, humanitarian attitude, benevolent relations of Tajiks.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаммадохирова Ҳанифамо, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 918777248

Сведения об авторе: Мухаммадахирова Ханифамо, ассистент кафедры таджикского языка Таджикский государственный педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 918777248

About the author: Muhammadohirova Hanifamo, assistant of the university department of Tajik language of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Ainy. Phone: +992 918777248

ВИЖАГИҲОИ СОҲТОРӢ ВА МУҲТАВИИ ҚИТӢАҲОИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Шеърӣ тоҷикӣ аз жанрҳои мушаххасу ташаккулёфта таркиб ёфтааст, ки яке аз онҳо қитъа мебошад. Қитъа дар сарчашмаҳои адабӣ ва илмӣ ба таври дилхоҳ шарҳу тавзеҳ ёфта, зарфияти жанрӣ ва ҳудуди он муайян гардидааст. Муаллифи «Кашф-ул-луғот» Абдурахим ибни Аҳмади Сур қитъаро ин тавр маънидод мекунад: «Қитъа чанд байтҳо, ки дар он матлаъ набошад ва байте, ки аз ғазал ва ё аз шеър бурида оварда бошанд» [1, 144]. Мураттибони «Шамсуллуғот» менависанд: «Қитъа пораи чизе ва дар истилоҳ ду байт ё зиёда, ки матлаъ набошад» [11, 135]. Дар «Ғиёсуллуғот» қитъа чунин шарҳ дода шудааст: «Порае аз ҳар чиз ва дар истилоҳи шуаро ду байт ё зиёда, матлаъ дорад, ё надорад, ғӯе ки он аз ғазал, ё қасида бурида шудааст» [8, 392]. Дар аксари луғатҳои гузашта, ба ғайр аз «Ҳафт қулзум», ҳамин маънӣ такрор мешавад. Муаллифи «Ҳафт қулзум» Ғозилуддин Бодшоҳи Ғозӣ масъаларо васеътар шарҳ медиҳад. Ӯ дар руди чоруми баҳри саввуми қулзуми ҳафтум чунин меорад: «Бидон, ки қитъа дар луғат пораест аз чизе ва дар истилоҳ абёте чанд, ки муттаҳид бошад дар вазн ва қофия ва матлаъ надорад, зеро ки агар матлаъ бошад, то нуздаҳ байт ғазал ва зиёда аз ин қасида аст ва ақали қитъа ду байт ва аксарашро ҳадди муайян нест» [7, 462]. Шарқшиноси англис Эдуард Браун дар ҷилди дуввуми «Таърихи адабиёти форс» қайд мекунад, ки қитъа пораест аз қасида ё худ шеърӣ ҷудогонаи нотамомест, ё шеърӣ тамошуда аст, ки шоир қасди давом додани он надорад. Дар бисёр мавридҳо услуб ва мундариҷаи қитъа гувоҳӣ медиҳад, ки он аз аввал барои шеърӣ ҷудогонаи мустақил таъин шудааст [12, 34]. Таҳқиқи жанри қитъа дар адабиётшиносии тоҷик аз мақолаи М. Бақоев «Рӯдакӣ ва қитъасарой» оғоз мешавад. М. Бақоев гуфтаҳои «Кашфуллуғот»-и Абдурахим ибни Аҳмади Сур, «Шамсуллуғот», «Ғиёсуллуғот», «Ҳафт қулзум»-и Қабул Муҳаммад, «Маҷмаъуссаноеъ»-и Низомиддин Аҳмади Содикиро дар бораи мафҳуми қитъа ҷамъбаст карда, ба чунин натиҷа расидааст: «Қитъа дар истилоҳ, ҳамон навъе, ки дар сарчашмаҳои адабӣ дида мешавад, яке аз шаклҳои назм мебошад, ки ҳаҷми он ду байт ва ё зиёда аз он буда, аксаран матлаъ надорад ва дар он шоир, асосан, афкори тарбиявӣ-ахлоқӣ, иҷтимоӣ-фалсафӣ ва ғоҳҳо масъалаҳои ишқу ошиқиро ифода менамояд» [2, 147]. Ҳамаи ин шаҳодати он аст, ки қитъа дер боз дар адабиёти тоҷик аз ҷониби шуаро мавриди истифода қарор гирифта, ҳамчун жанри мустақил аз ҷониби назариядонҳои классикӣ ва муосир эътироф гаштааст. Аз зумраи шоирони классикӣ, ки ҳамаи вижагиҳои жанри қитъаро дар эҷодиёташ таҷассум карда, дар рушду нумуи он саҳми босазои хешро гузоштааст, Убайди Зоконӣ мебошад. Қитъаҳои шоир ҳам бо қофиябандии ҷуфт ва ҳам бо қофиябандӣ тоқ фароҳам омадааст. Ин маънои онро дорад, ки шоир суннати қитъасароии пешиниёро риоя кардааст. Аз нигоҳи мавзӯу мундариҷа қитъаҳои шоир рангорангу қобили тавачҷуҳанд. Дар онҳо шоир, аҳволи вазнини зиндагӣ, шикоят аз замона, фалсафа, ахлоқ, ишқ барин мавзӯҳоро матраҳ намудааст. Дар қитъаи нахуст шоир аз аҳволи вазнини зиндагии замонашро, ки қарзгириву қарздорӣ ба он боис шудааст, сухан ба миён овардааст. Дар матлаъ соҳибсухан таъкид доштааст, ки ба ҷуз қарз дар зиндагӣ чизе беш надорад ва даромади нокифоя, хароҷоти барзиёд, бепули ин ҳолро тавлид намудааст:

*Маро қарз ҳасту дигар ҳеч нест,
Фаровон маро харҷу зар ҳеч нест [3, 164].*

Воқеан, вақте ки хароҷот аз даромад беш гардад, талаботи иҷтисоии шахс бароварда намешавад, ногузир дар зиндагӣ қарзгирӣ, қарздорӣ ва қарзхоҳӣ ба вучуд меояд. Дар идома шоир, аз ҷаҳону хушиҳои он ёд карда, аз дасти қарз надоштани онҳоро таъкид фармуда, бо оҳанги эътироз матлаби хешро чунин ба забон овардааст:

*Ҷаҳон, ғӯ, ҳама айшу ишрат бигир,
Маро з-ин ҳикоят хабар ҳеч нест [3, 164].*

Қарз барои соҳиби хеш дарвоқеъ, дилгиркунанда ва мушкиловар аст ба ҳаддеки вай ба ҷуз қарз дигар дар фикри чизи дигар будла наметавонад. Аз ин хотир, таъкиди аз айши олам маҳрум шудани шоир дар зерӣ бори қарз заминаи ҳаёӣ пайдо кардааст. Дар идома шоир аз хунари ёд намудааст, ки он мояи аслии бартарафкунандаи қарз ва рафъкунандаи мушкилоту манобеъи бедареғи даромадовар шинохта шудааст. Аммо бо вучуди ин, бурузи қарзу тавлиди мушкилотро шоир ба бахту толеъ рабт дода, онро чунин тавзеҳ додааст:

*Ҳунари худ надонам, вағар низ ҳаст,
Чу толеъ набошад, ҳунари ҳеч нест [3, 164].*

Бартараф кардани ин ё он мушкилӣ ба иродаи инсон низ вобаста мебошад ва шоир дар давоми қитъаи мазкур мукилотро ба ҳам дар робита тасвир карда, аз даст рафтани иродаро қоиладона омадааст:

*Инони иродат чу аз даст рафт,
Ғаму фикри баргу дигар ҳеҷ нест [3, 164].*

Дар мақтаъ, шоир ҳеҷ будани дарбадариро таъкид дошта, ба даргоҳи Худо илтиҷо намудан роҳи наҷоти ҳуду ҳамаи қарздорон донистааст.

*Ба даргоҳи ӯ илтиҷо кун, Убайд,
Ки ин рафтани дарбадар ҳеҷ нест [3, 164].*

Ин ҷо шоир ба арзи аҳволи иҷтимоии худ, зиндагии тамоми мардуми муздуру қарздору қашшоқи замони худ, ки зери бори мушкilotи зиндагӣ, мисли қарзу қарзгириву қардорӣ монда, тамоми айшу хушиву осудаҳои оламро ба ғӯшаи фаромӯшӣ супурдаанд, ошкор сохта, вазъи тоқатфарсои он замонро ба имрӯзиёи маълум кардааст. Чунонки мебинем, шоир ин қитъаро бо матлаи мурассаъ-қофиядор суруда, онро бо ҳусни матлаъ ороиш додааст. Ҳамчунин, дар мақтаи он таҳаллусашро низ зикр намуда, фикрашро хеле зебо ҷамъбаст сохта, бадеияти суҳанаширо таъмин кардааст.

Шоир бо ин қитъа қаноат накарда, қитъаи дигареро ба аҳволи қарзу қарздорӣ ва машаққатҳои аз он бармеомада манзур кардааст, ки дар он масъала боз ҳам возеҳтар ва ҷиддивару равшантар тавзеҳ ёфтааст. Мураддаф эҷод гаштани қитъаи мазкур мавзӯ ва объекти тасвири мушаххас намуда, дарду алами қарздории соҳибсуханро бармалотар кардааст. Агар дар қитъаи аввал, масъала ба таври умумитар матраҳ шуда ҳаллу фасл гардида, қарзу қарздорӣ ба қишри зиёди мардум дар иртибот тасвир шуда бошад, дар ин қитъа шоир дар бораи қарзи худ ҳарф задааст. Ба таъкиди соҳибсухан ҳамагон аз қарз озоданд, ба қору бори худ машғуланд ва айшу нӯши оламро ба ҳар тавассут истифода мекунанд, вале вай бинобар дар «дар балои қарз мубтало» буданаш аз ҳамаи инҳо маҳрум будааст:

*Мардум ба айшу шодиву ман дар балои қарз,
Ҳар як ба қору бореву ман мубталои қарз [3, 165].*

Шоир дар идомаи матлаб, қуллаи баландтарини мушкilotи қарзро, ки ӯро дар зиндагӣ ба бунбасти ғайрирасонаидааст, чунин ба қалам додааст:

*Фарзи Худову қарзи ҳалоиқ ба гарданам,
Оё адои фарз қунам ё адои қарз? [3, 165].*

Дар абёти баъдина, суҳанвар аз зиёдии ҳарчу қамии дахлу аз ҳад берун гаштани қарз дар фикри қадамҳои шудани ҳудро арз карда, дар ҳар қунҷу қанори зодбумаш, дар шахру маҳаллаву қўҷаву саройи он хешро қарздор ҳисобида, аз ҷумла чунин фармудааст:

*Дар шахр қарз дораму андар маҳалла қарз,
Дар қўҷа қарз дораму андар сарой қарз [3, 165].*

Чунонки мебинем, қаҳрамони лирикии шоир як инсонӣ дар мушкilotарин вазъи иҷтимоӣ мувоҷеҳ ва дар банди қарз гирифта тасвир гардидааст, ки барои вай ҳама ҷо макони қарзгириву дилгиркунанда тавзеҳ шудааст. Албатта, инсон қарзро барои он мегирад, ки мушкilotи рӯзгорашро ҳал созад, аммо баргарадонидаи он масъулият ва амали ниҳоят ҷиддист. Амалӣ нашудани паймони қарзӣ, барнагардонидаи он дар муҳлати муайян, қамбуди маошу даромад, боз қарз гирифтани қарз ва монанди инҳо, ки ин ҷо дар қитъаи шоир дарҷ гаштааст, воқеан, ташвишвар ва даҳшатангез аст. Ба он ҳад ки дар рӯзгори шахси қарздори замони шоир ҷое, ки озод аз қарзгирӣ монда бошад, боқӣ намондааст.

Шоир дар қитъаи навабӣ шоир баррасии мавзӯи иҷтимоиро идома дода, дар бартараф кардани мушкilotи ҳаётӣ қасеро дастгирӣ одомони дармонда надидааст. Дар ҳоле ки «одам ба одам зинда аст» ва дар зиндагӣ бояст ба мушкilotи ҳамдигар расидагӣ шавад, аммо ташвишвар он аст, ки дар тинати инсонҳои рӯзгори шоир одамгарӣ маҳв будааст. Ин аст, ки шоир чунин фармудааст:

*Намонд ҳеҷ қариме, ки пойи хотири ман
Зи банди ҳодисаи рӯзгор бикшояд [3, 164].*

Ин ҷо ба ғайр аз қарз боз ҳодисоти дигар низ ба он илова гардидааст. Шоир дар матлаи мазкур масъаларо умумитар пайгирӣ намуда, аз набудани инсонҳои ҳуб шикоят намудааст. Ин ҳолат дар аҳди зиндагии шоир ҳос будааст.

Дар қитъаи дигар, шоир ба масъалаи фалсафӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, ҳолати ҳуду хандидани садбаргу ғафлати инсонҳоро ба риштаи тасвир қашидааст. Дар мушоҳидаи соҳибсухан, хандаи гули садбарг, боз аз гардиши фалак, қори ҷаҳон, ки инсонҳоро мафтуни худ

карда, ба беҳабарию худношиносӣ гирифтагари месозад, сар задааст. Шоир ба ин васила хонандашро хушдор дадааст, ки ҷаҳоншинос бошад ва аз ҳуду оламу найрангҳои мафтункунандаи олам огоҳ бошад:

*Эй Убайд, ин гули садбарг ба атрофи чаман
Ҳеч донӣ, ки саҳаргоҳ ҷаро меҳандад?
Бо вучуди гиреҳи гунҷаву тангии дил ӯ
Ҳикмате ҳаст, на аз боди ҳаво меҳандад.
Чун саботи фалақу кори ҷаҳон мебинад,
Ба бақои ҳуду бар ғафлати мо меҳандад [3, 164].*

Шоир барои ибрази андешаи худ санъати нидо ва ташхисро ба кор бурда, ғояи худшиносро тарғибу ташвиқ намудааст. Аҷиб ин ки дар тасвири шоир, садбарг аз аҳволи ҷаҳон, ҳикмати ҳастиву нестӣ огоҳ асту инсонҳо не. Ин ҷо гули мазкур рамз аст. Манзури шоир аз он инсонҳои оқил маҳсуб меёбад. Зеро онҳо фалсафаи ҳастию нестиро хуб маърифат мекунамд. Амалкарди гули санбарг ба ин таифо иртиботи ҷавъ пайдо кардааст. Дар қитъаи зайл бошад, Убайди Зоконӣ хитоб ба ҳудаш карда, «ҳариси молу ҷоҳ» шудани инсонҳоро зери тозиёнаи танкид қарор дода, дар ин замина ба онон гузарону бебақо будани оламро ғӯзад сохта, аз баҳри аъмоли беҳуда гузаштанро тавсия намудааст:

*Убайд, ин ҳирси молу ҷоҳ то кай?
Ҷаҳон фонист, рав, тарки ҷаҳон гир! [3, 165].*

Дар байти дигар, шоир маънии байти болоро таквият дода, аз қайду ҳалали ҷоҳталабӣ озод буданро таъкид дошта, онро як навъ амали «мардон» ба қалам додааст. Зимни ин, соҳибсухан гирудорҳои оламро «гирдоб» номида, аз онҳо канорагирӣ намуданро тавсия кардааст. Бо ин гуфтаҳои худ шоир масъалаи ахлоқтро пешорӯи хонандаи худ гузоштааст:

*Чу мардон доман аз дунё бияфшон
В-аз ин гирдоб худро бар қарон гир! [3, 165].*

Дар мактаи ин қитъа соҳибсухан ба риндию озодандешӣ мутаваҷҷеҳ гашта, аз масҷид ба кӯи муғон рӯ оварданро афзал донистааст. Бо ин соҳибсухан худнамоиро маҳкум намудааст. Афкори риндию озодандешӣ дар замони зиндагии Убайди Зоконӣ рӯ ба устуворшавӣ дошт ва он воситаи мубориза бар зидди риёкорон будааст. Дар эҷодиёти Убайди Зоконӣ маслаки риндию одадандешӣ мақоми ҳосе дошта, барои тавлиди андешаҳои як зумраи адибони ҳамасри адиб мусоидат кардааст:

*Зи масҷид рахт бар кӯи муғон каш!
Саро дар кӯи соҳибдавлатон гир! [3, 165].*

Дар қитъаи дигари худ шоир мавзуи риндиро боз ҳам возеҳтар баррасӣ намуда, қаҳрамони лирикиашро «шаробхору нардбозу шохидбоз» муаррифӣ карда, ин қорҳоро «хунаҳои бафарёддорандаи вай» ба қалам дода, дар ин зимн, аз рӯи «нанг» ба «тавбаву тасбеҳу зуҳд» таваҷҷуҳ сохтанро «шошодкунанда» номидааст:

*Шаробхораму нардоду ринди шохидбоз,
Маро зи дастӣ хунаҳои хештан фарёд.
Зи нангу тавбаву тасбеҳу зуҳд дар ранҷам,
Ки ҳар яке ба дигаргуна дорадам ношод [3, 167].*

Аз мавзуи дигаре ки дар қитъаҳои шоир ба он таваҷҷуҳ зоҳир шудааст, ишқ мебошад. Масалан, дар қитъаи поён шоир ба тасвири зебоиҳои маъшуқа пардохта, «лаъли лабу миёни нозик»-и ўро тавсиф намуда, диданашро «муроди дидаи борикбинон» ва «ғами ишқаш»-ро «муроди дидаи хилватнишинон» ба қалам додааст:

*Зиҳӣ, лаъли лабу нозук миёнат,
Муроди дидаи борикбинон.
Ғами ишқат ба ҳушёрӣю мастӣ,
Муроди дидаи хилватнишинон [3, 166].*

Дар қитъаи дигар ҳам шоир тасвири ҷамоли маъшуқаро идома дода, чеҳраи ўро «ақча»-пули тилло, сиккаи нуқрагин ва гули шукуфта унвон карда, «бе вай зиндагониро» ноҳуб маънидод кардааст:

*Эй ақчаи гирди рӯи қонӣ,
Эй бе ту ҳаром зиндагонӣ [3, 166].*

Дар байти баъдӣ, қаҳрамони лирикӣ, ёрашро хеле таърифу тавсиф намуда, вайро роҳатовари ҷону тақбиятдиҳандаи қалб ва сармояи айшу хушӣ донистааст:

*Эй роҳати ҷону қуввати дил,
Эй мояи айшу комронӣ [3, 166].*

Дар мактаъ, шоир таҳаллуси адабии ҳешро тазаккур дода, «то кай дар аҷзу нотагонӣ, бе ёр» зиндагӣ карданахро мушаххас бо оҳанги гилаомез чунин иброз кардааст:

*То кай бошад Убайд бе ту
Тан дода ба аҷзу нотагонӣ? [3, 166].*

Ин китъаи шоир бо қофиябандии ғазал, бо матлаи мусарраъ эҷод гардидааст. Забонаш дар ҳаде суфтаву равону фаҳмост, ки сабки хуросонино ба хотир меорад. Шоир китъаҳояшро бо мавзӯҳои мубрами замонаш пур кардааст ва онҳоро бо санъатҳои бадеии суханофаринӣ зинат додааст. Бо ин Убайди Зоконӣ намунаҳои хуби жанри китъаро дар замони худ эҷод карда, онҳоро дар девони ҳеш ҷо дода, саҳми муносибашро дар анъанаи китъасароии адабиёти классикӣ гузоштааст.

Адабиёт:

1. Абдурахмон ибни Амади Сур. Кашф-ул-луғот. Ҷилди 2. – Лакхнав, 1876.
2. Бақоев М. Рӯдакӣ ва китъасароӣ. Маҷмуаи Рӯдакӣ ва замони ӯ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958.
3. Зоконӣ, Убайд. Мунтахаби осор. – Душанбе: Адиб, 2016. – 242 с.
4. Зоконӣ, Убайд. Куллиёти мунтахаб: тартибдиҳанда ва муҳайёкунандаи ҷоп Х.М. Мирзозода. – Душанбе, 1963. – 241 с.
5. Зоконӣ, Убайд. Осор: бо тасҳех ва муқаддимаи Ҷобулқо Додалӣшоев. Академияи улуми Ҷумҳурии Шуравии Тоҷикистон. Институти шарқшиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1991. – 212 с.
6. Зоконӣ, Убайд. Мунтахаби осор: мураттиб: Музаффар Холов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 271 с.
7. Қабул Муҳаммад. Ҳафт кулзум. Ҷилди 7, 1891.
8. Муҳаммад Ғиёсисуддин. Ғиёс-ул-луғот. – Конпур, 1323.
9. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XIII-XV). – Китоби 2. – Душанбе: Маориф, 1977. – 399 с.
10. Мусулмонкулов Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ. – Душанбе: Маориф, 1987. – 85 с.
11. Шамс-ул-луғот. Ҷилди 11. – Бомбай, 1277.
12. Browne, E. A. Literati Histori of Persia. Vol.II. Combridge. 1928.

Калидвожаҳо: *китъа, Убайди Зоконӣ, муҳтаво, мавзӯ, шоир, байт, маънӣ, тасвир, адиб.*

Аннотация

СТРУКТУРНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И СОДЕРЖАНИЕ КИТЪАХОИ УБАЙД ЗАКОНИ

В данной статье проведено исследование структурных и содержательных особенностей сюжетов Убайда Закони. Исследования показали, что Убайд Закони, как и все поэты-классики, отобразил в своих стихах важнейшие темы своего времени, среди них любовь, совет, критика времени и история. Ценность любовной, нравственной, критической и общественно-исторической частей поэта проявляется в том, что они пригодны и сейчас своей доброй сущностью.

Ключевые слова: *китъа, Убайди Закони, содержание, тема, поэт, стих, смысл, образ, писатель.*

Annotation

STRUCTURAL CHARACTERISTICS AND CONTENTS OF KIT'AKHOI UBAID ZAKONI

This article conducts a study of the structural and substantive features of the plots of Ubaid Zakoni. Research has shown that Ubaid Zakhi, like all classical poets, reflected in his poems the most important themes of his time, including love, advice, criticism of time and history. The value of the poet's love, moral, critical and socio-historical parts is manifested in the fact that they are still suitable today for their good essence.

Keywords: *kit'a, Ubaidi Zokoni, theme, poet, verse, meaning, image, writer.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Сайёра Алаёровна, магистранткаи соли дуюми кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Шоев А.

Сведения об авторе: Бобоева Сайёра Алайоровна, магистрантка второго курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Шоев А.

About the author: Boboeva Sayyora Alaiorovna, is a 2nd year master of the Department of Theory and History of Literature at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Shoev A.

ВИЖАГИҲОИ ТАРЧУМАИ АДАБИЁТИ МАХСУСИ ИЛМӢ

Дар матнҳои илмӣ, илмӣ-техникӣ ҳангоми тарҷума намудани онҳо аз сабаби он ки матн ба ин ё он соҳаи илм тааллуқ дорад, истилоҳот пурра ба назар мерасад. Истилоҳот аз рӯйи қоида каму беш аз матнҳои махсус нақши муҳими худро мебозанд. Аммо мисли калимаҳои оддӣ онҳо низ метавонанд гуногунмаъно ё сермаъно буда, чӣ дар соҳаи техника ва чӣ дар соҳаи илме вобаста ба ҷумлаҳои дар матн омада, мафҳумҳои гуногунро нишон диҳанд (мисол калимаи англисии «engine», ҳаммаъноӣ «муҳаррик» ва ҳам маъноӣ «паравоз»-ро дорад, калимаи олмонии «Lager» «подшибник» дар автомобилсозӣ ва «кон» дар ҷуғрофия ва ғ.). Онҳо инчунин метавонанд хусусияти истилоҳотӣ надошта бошанд (мисол калимаи англисии «rocket», дар нутқи оддӣ киса мебошад, вале дар нақши истилоҳоти авиатсия «ҷуқурии ҳавой»). Ин хусусияти полисемантикии истилоҳот, ки дар худ як чанд намуд мафҳумҳоро дар бар мегиранд, албатта дар назди тарҷумон низ вазифаҳои махсусро воғузор мекунад. Шартӣ дурусти тарҷума, яъне интиҳоби дурусти калимаи зарурӣ аз дохили калимаҳои зиёде, ки ҳамчун истилоҳоти як соҳаи алоҳида ва ё умуман ҳама соҳаҳо истифода мешаванд, асосан дар фаҳмидани дурусти маъноӣ он дар ҷумла мебошад [2, 24].

Ҳамаи он хусусиятҳое, ки дар иртибот бо намудҳои дигари матнҳои тарҷумашаванда ғуфта гузашта шуд, албатта ба хусусиятҳои тарҷумаи матнҳои илмӣ то андозае умумият доранд. Тарҷума аслан аз забони мабдаъ ҷудо намешавад.

Ҳангоми тарҷума намудани матнҳои илмӣ ва илмӣ-техникӣ истилоҳоте мавҷуданд, ки барои ин ё он соҳа махсусан ҷудо карда шудаанд. Донистани дониши илмӣ (ё илмӣ-техникӣ) дар соҳаи зерин наметавонад дуруст истифодабарӣ аз луғатро иваз намояд, вале он хеле зарур мебошад. Шартӣ асосии тарҷумаи дуруст, донистани мавзӯ ё соҳае, ки дар суҳан ғап сари он меравад, ҳисобида мешавад [3, 98].

Новобаста аз он, ки аз кадом забони асл тарҷума карда мешавад, принципҳои услуби илмӣ дар забони тарҷумашаванда дар интиҳоби вариантҳое, ки тарҷума бо калимаҳои алоҳида дода мешаванд (аз он ҷумла истилоҳот, фразеология, ибораҳои синтаксисӣ), хеле васеъ аст.

Ин албатта инчунин ба он ҳолате низ таллуқ дорад, ки тарҷумон бори аввал бо истилоҳоти забони хориҷӣ, ки то ҳол дар луғат нишон дода нашудааст ва ё дар дигар матнҳо во нахӯрдааст, шинос мешавад. Ин ҳолат аз тарҷумон талаб мекунад, ки чунин калимаҳоро мантиқан дуруст ва саҳеҳ тарҷума кунад ё шарҳ диҳад.

Яке аз вазифаҳои амалии тарҷумаи истилоҳот дар матнҳои илмӣ, интиҳоби варианти дуруст мебошад.

Умуман ҳангоме, ки мо дар бораи матни илмӣ, бо мафҳуми тош суҳан меронем (албатта инчунин маводҳои илмӣ-техникӣ), мо бояд дарк намоем, ки мафҳуми матни илмӣ ё илмӣ-техникӣ бо якдигар алоқамандие надошта, ба якчанд гурӯҳҳои гуногун ҷудо мешаванд. Агар барои ин гуногунӣ барои кам ё беш шарҳдиҳӣ истилоҳот ба шумор равад, фарқиати дигар бошад: 1) сатҳи пурраи истилоҳот ва 2) тартиби синтаксикии матнро метавон мисол овард. Аз ин нуқтаи назар матнро метавон аз энциклопедияи умумӣ, матн аз дастурамали техникӣ, матн аз монографияи махсуси техникӣ, матн аз китоби дарсии техникӣ, бештар наздикӣ доранд муносибати услубӣ бо матнҳои энциклопедӣ ё дастурӣ, адабиётҳои илмӣҳои гуманитарӣ ва ғ. Ин намуди матнҳо дорои хусусиятҳои махсус мебошанд, ки метавон онҳоро матнҳои жанрӣ-услубӣ номид [4, 118].

Матн аз энциклопедия, матн аз китоби дарсӣ ё китоби илмӣ одатан бо пайвасти баёнот фарқ мекунад. Матни дастурамали техникӣ одатан дорои ҷумлаҳои навоарӣ мебошанд. Ҳамаи ин гуногуниҳо чигунае, ки дар матнҳои рӯзномавӣ-маълумотӣ дида шуд, бо мафҳумҳои услубӣ бо ҳам пайваст мешаванд [3, 78].

Услуби матни илмӣ ба тарҷумон имкониятҳои синтаксикии васеъ медиҳад, аз сабаби он, ки дар инчо ҷумла нақши услубии мустақил намебозад. Аз сабаби он, ки ҳангоми тарҷума намудан аз як забон ба забони дигар гурӯҳбандии синтаксисӣ ва ҳаргуна ҷойивазкунии омилҳои грамматикӣ ба ҷашм мерасанд.

Қоидаи асосие, ки ҳангоми тарҷума намудани матнҳои илмӣ ва илмӣ-техникӣ бояд ба инобат гирифт, ин қоидаи истифодаи мунтазами нутқи китоби-хаттӣ мебошад. Аз як ҷониб агар

ин набудани ягон навъи нутқи гуфтугӯӣ бошад, аз ҷониби дигар бо тартиби муайяни пурраи синтаксикии матн ба ҳисоб меравад.

Барои тарҷумаи матнҳои илмӣ забони англисӣ хусусияти махсуси услуби тарҷума вучуд дорад, ки он ба гурӯҳҳои ҷудо кардани ҷузъҳои ҷумла набуда, балки дар дохили ҷумлаҳо (ақалан бо нишондоди каме) васеъ намудани ибораҳои алоҳидаи он мебошад. Барои намуна порчаеро аз китоби муосири назарияи тарҷума пешниҳод менамоем:

«Relations between languages can generally be regarded as two-directioned, though not always symmetrical. Translation, as process, is always uni-directioned: it is performed in a given direction «from» a *Source Language* «into» a *Target Language*. Throughout this paper we make use of the abbreviations: SL - *Source Language*, TL - *Target Language*.

Translation may be defined as follows:

The replacement of textual material in one language (SL) by equivalent textual material in another language (TL)...

The use of the term «textual material» underlines the fact that in normal condition it is not the entirety of SL text which is translated, that is replaced by TL *equivalents*. At one or more levels of languages there may be simple replacement by nonequivalent TL material: for example, if we translate the English text *what time is it?* into French as *Quelle heure est-il ?* There is replacement of SL (English) grammar and lexis by equivalent TL (French) grammar and lexis. There is also replacement of SL graphology by TL graphology - but the TL graphological form is by no means a translation equivalent of the SL graphological form...

The term «equivalent» is clearly a key term, and as such is discussed at length below. The central problem of translation practice is that of finding TL translation equivalents. A central task of translation theory is that of defining the nature and conditions of translation equivalence» [5, 20-21].

Дар матни забони асл ба ғайр аз истилоҳот, ин чунин калимаҳои васеъ истифодашавандаю умумифаҳм (ба монанди «the translation», «grammar», «lexis»), калимаҳои махсус («equivalent», «equivalence», «Target-Language») ва лексикаи умумӣ истифодашаванда бо мафҳумҳои аслии луғавиашон («replacement», «relations», «use», «underlines» ва ғ.) пешниҳод шудаанд.

Ҳамин тариқ, нишон дода мешавад, ки истифодаи васеъи тарҷумаи ҳаммаъноҳо (эквивалентҳо) дар матн истифодаи дигар варианти калимаю ибораҳо инкор мекунад (хатто калимаи «level» бо омезиши «levels of language» як чанд мафҳум дошта, истифодаи дигар ҳаммаъноро инкор мекунад). Ҳамаи ин гуфтаҳо албатта хусусиятҳои матни илмӣ забони англисиро тавсиф намекунад, чунки метавонад дар матнҳои дигар забон ин амал ба ҷашм расад.

Ҳамин тариқ, «is always uni-directioned» ба «ҳамеша хусусияти як дорад» табдил меёбад, «it is performed in a given direction» – «он доимо дар кадоме аз як самти муайяншуда амалӣ мешавад»; «translation» – «мафҳуми тарҷума» [1, 75].

Умуман агар истилоҳот бевосита бо мавзӯи асари илмӣ алоқаманд бошанд ва вобаста ба самти илм тағйир ёбанд, дар ин сурат калимаҳое, ки алоқаи синтаксикии байни онҳо ифода мекунад, аз лиҳози феълҳои «доштан», феълҳои нималоқашавандаи «баҳисоб рафтан» ва ғ. Фавқулода хусусияти бо ҳамаи матнҳои илмӣ ё илмӣ-техникӣ истифода шуданро доранд.

Адабиёт:

1. Воеводина Т.В. О соответствии перевода жанровым традициям ПЯ в свете социологической теории перевода // Тетради переводчика. – М., 1979. Вып. 16.
2. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. Интерпретация художественного текста. – М., Просвещение, 1989.
3. Казакова Т.А. Практические основы перевода. – СПб., 2000.
4. Комиссаров В.Н. Перевод и интерпретация // Тетради переводчика. – М., 1982. – Вып. 19.
5. Коршунов А.М. Отражение, деятельность, познание. – М., 1979.

Калидвожаҳо: матнҳои тарҷумашаванда, матнҳои илмӣ, матнҳои илмӣ-техникӣ, истилоҳот, услуби илмӣ, матнҳои техникӣ, тарҷума.

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СПЕЦИАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В следующей статье представлена информация об особенностях перевода специальной научной литературы на английский язык. Данная статья в котором мы упомянули обо всех особенностях перевода в связи с другими видами переводимых текстов, имеет общие особенности с переводом научных текстов. Перевод фактически не отделяется от исходного языка, а трансформируется с одного языка на другой. Основным правилом, которое следует учитывать при переводе научных и научно – технических терминов, является правило регулярности употребления книжно – письменной речи. С одной стороны, если это отсутствие какого-либо типа речи, с другой стороны, считается полный синтаксический порядок текста. Стиль научного текста дает переводчику широкие синтаксические возможности в связи с тем, что предложение не играет здесь самостоятельной стилистической роли. В связи с тем, что при переводе с одного языка на другой видна синтаксическая группировка и любое смещение грамматических факторов.

Ключевые слова: *переводимые тексты, научные тексты, научно-технические тексты, терминология, научная стилистика, технические тексты, перевод.*

Annotation

FEATURES OF TRANSLATION OF SPECIAL SCIENTIFIC LITERATURE

The following article provides information about the features of translating specialized scientific literature into English. This article, in which we mentioned all the features of translation in connection with other types of translated texts, has common features with the translation of scientific texts. Translation is not actually separated from the source language, but is transformed from one language to another. The main rule that should be taken into account when translating scientific and scientific-technical terms is the rule of regularity in the use of book and written language. On the one hand, if it is the absence of any type of speech, on the other hand, the complete syntactic order of the text is considered. The style of a scientific text gives the translator wide syntactic possibilities due to the fact that the sentence does not play an independent stylistic role here. Due to the fact that when translating from one language to another, syntactic grouping and any displacement of grammatical factors are visible.

Keywords: *translated texts, scientific texts, scientific and technical texts, terminology, scientific style, technical texts, translation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Шоира Комиловна, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ, кафедраи назараи тарҷума ва услубшиносӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 937059919

Рохбари илмӣ: доктори илми филологфилология Баротзода Файзиддин

Сведения об авторе: Курбанова Шоира Камиловна, магистрантка второго курса факультета английского языка и восточных языков, кафедры теории перевода и стилистики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 937059919

Научный руководитель: доктор филологических наук Баротзода Файзиддин

About the author: Qurbonova Shoir Komilovna, the 2nd year master degree of the faculty English language and eastern languages and chair of theory of translation and stylistics of the Tajik state pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone number: +992 937059919

Scientific director: Doctor of Philological Sciences Barotzoda Faiziddin

*Бобиев Муҳаммад Иззатулоевич,
магистранти факултети психология*

НАҚШИ ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР ВА ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ ОН

Экстремизми динӣ як навъ ифротгарой мебошад, ки ба идеология ва фаъолияти (амалӣ) муайяни динӣ, ки хоси ашхоси мансуб ба созмонҳои гуногуни динӣ ва мазҳабҳо, гурӯҳҳо ва ҷараёнҳои, ки пайравӣ ба ақидаҳои ниҳоят радикалӣ ва фундаменталистӣ дар мавриди тафсири ақидаи муайян, кӯшиши ворид шудан ба муқовимати оштинопазир (аз ҷумла истифодаи пурраи зуровариҳои ҷисмонӣ, бо зуроварӣ ба даст овардани қудрат, тағироти хушунат дар низомии сиёсӣ) бо урфу одатҳои мавҷудаи динӣ, ба қулӣ тағйир додан ё нест кардан лозим аст, хос мебошад. Асоси ифротгароии динӣ зуҳури дараҷаи шадиди бераҳмӣ ва таҷовузкорӣ бо демагогия мебошад. Экстремизми динӣ ба якбора боло рафтани танишҳо, ки дар дохили ҷомеаи динӣ ба вучуд меоянд, мусоидат мекунад. Дар ҷаҳони муосир ифротгароии динӣ ҳамчун даҳлат ба ҳаёти ҷомеа аз ҷониби созмонҳои динӣ ё псевдодинӣ инкишоф ёфта, бо ёрии онҳо кӯшиши таҷассум кардани моделҳои мувофиқи рафтори шахсони алоҳида ва азнавташқилдиҳии як сохтори ягонаи динӣ сурат мегирад.

Экстремизм дар шакли истилоҳи «ифротгарой» дар ҷанд соли охир дар маҳдудии қоршиносии ватанӣ мавриди қорбурд гирифта истодааст. Ифротгарой аз решаи арабии «фарт» ба маъноҳои пешдастӣ ва аз ҳад даргузаштан, ҷира шудан, таҷовуз аз ҳадду андоза, зиёдаравӣ, ифрот ва таҷовуз аз ҷизе, ҳамчунин дар шакли ифрот ба маъно аз ҳад гузаштан, зиёдаравӣ омадааст [1, 152].

Экстремизми динӣ ва гурӯҳҳои радикалӣ тӯли даҳсолаҳои охир бо ҷараёнҳои экстремистӣ, ки бо равиҳои динӣ алоқаманданд, беш аз пеш паҳн мегарданд. Экстремизм дар асоси ҷонибдорӣ ба дин ба ақидаҳо тарафдори амалҳои қатъӣ мебошад. Воқеаҳои ҷаҳон нишон медиҳанд, ки дар марҳалаи ҳозира ҳавфи бештареро на экстремизми оддӣ, балки экстремизми динӣ ба бор меорад. Вай аз дигар шаклҳои экстремизм бо он фарқ мекунад, ки ба дигаргунсозии зӯрваронаи сохти давлатӣ ва ғасби ҳокимият, ҳалалдор сохтани соҳибхитӣрӣ ва тамомияти арзии давлат нигаронида шуда, дар ин маврид таълимот ва рамзҳои диниро ҷун омили муҳими ҷалбсозии одамон истифода мекунад ва онҳоро ба муборизаи оштинопазир сафарбар менамояд.

Экстремизми динӣ фаъолияти аз нигоҳи динӣ далеловарӣ ва ниқобпӯшонааст, ки ба зуран дигаргун сохтани сохти давлатӣ ё ғасби зӯрваронаи ҳокимият, ҳалалдор сохтани соҳибхитӣрӣ ва тамомияти арзии давлат ва ба ин мақсадҳо барангехтани душманию бадбинӣ нигаронида шудааст [2, 19].

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2021 ҷунин таъкид шудааст: «Бо дарназардошти воқеияти ҷунунӣ ва бо мақсади таъмини амнияти устувор ҷиҳати пешгирӣ аз хатарҳои афзояндаи терроризму ифротгарой ва дигар таҳдидҳои замони муосир, мо омодаем, ҳамкории густурдаро бо созмонҳои байналмилаливу минтақавӣ ва кишварҳои шарик тақвият бахшем» [5, 15].

Сабабҳои бавучудоии навъҳои экстремизми динӣ дар ҷомеа инҳоянд:

1. Бӯҳронҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ;
2. Дигаргуншавии сохторҳои сиёсӣ;
3. Пастравии сатҳи зиндагии қисми зиёди аҳоли;
4. Аз ҷониби ҳокимият паҳш гардидани дигарандешӣ ва муҳолифин;
5. Зулми миллӣ, тақаббури ғурури пешвоӣни хизбҳои сиёсӣ ва гурӯҳҳои динӣ, ки баҳри ҳар ҷӣ зудтар амалишавии вазифаҳои ба миёнгузошташон меқӯшанд ва ғайра.

Дин бештар идеология ва психологияи миллатро муайян мекунад. Тамоми таърихи ҳар як халқ бо таърихи дин, инчунин психологияи он, риояи шаклҳои муайяни рафтори он алоқаманд аст. Ҷомеашиносии франсавӣ Дюркгейм навишта буд, ки шумораи зиёди ҷомеашиносон ва таърихшиносон бар он ақидаанд, ки дин ибтидоатарин падидаи иҷтимоӣ аст. Ҳамаи дигар зуҳуроти фаъолияти фикри аз он бо роҳи дигаргунсозии пай дар пай ба вучуд омадаанд: ҳуқуқ,

ахлоқ, санъат, илм, шаклҳои сиёсӣ ва ғайр. Яке аз намоёнтарин шаклҳои экстремизм ин экстремизми динӣ ба ҳисоб меравад. Экстремизми динӣ дар минтақаҳо ва давлатҳои гуногун вучуд дорад. Бадбинӣ ва тоқатнопазири нисбат ба динҳои дигар ва ҳатто муҳолифатҳои дохили динӣ ҷавҳари асосии ин намуи экстремизмро ташкил медиҳад. Инчунин муҳолифат ва муқовиматҳои дохили динӣ ва динҳои дигар дар бисёр ҳолатҳо ҳосияти сиёсӣ пайдо мекунад, ки оқибат барои ҳокимият мубориза бурданро ба вучуд меорад [4, 307-309].

Мушкilotи экстремизми динӣ яке аз «вабони ҷомеаи муосир» ба шумор меравад. Ин масъала дар матбуоти даврӣ ва инчунин дар ҷаласаҳои давлати васеъ муҳокима карда мешаванд. Дар ин бобат зарурати муайян кардани сабабҳои пайдоиш ва методҳои пешгирии экстремизми динӣ ба миён меояд [6, 72].

Таърихи афқору андешаи инсонӣ исбот менамояд, ки илму дониш ҳеҷ вақт душмани дину имон набуда, балки бар зидди хурофот, кӯҳна-парастӣ, бофтаҳои баъзе диндорони бесаводу ҷаласавод буд. Ягон мутафаккир ё донишманди асили замони гузашта ва муосир низ бар зидди дин набаромадааст, балки хурофот, нодонӣ, ҷаҳолатро зерӣ интиқод қарор додааст.

Экстремизми динӣ яке аз шаклҳои фаъолияти экстремистӣ доништа шуда, доимо барои баланд бардоштани афзалияти худ нисбат ба рақибон ва зиёд намудани сафи пайравону ҷонибдорони худ кӯшиш менамояд. Вобаста ба шароит ва вазъияте, ки ҷунин нави фаъолият амалӣ мегардад, вай дар худ хусусияти идеологӣ мегирад. Ин аст, ки баъзан экстремизми динӣ, сиёсӣ ва миллиро ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Тӯли солҳои охир олимону муҳаққиқон ва махсусан мақомоти қудратӣ дар муносибат ба фаъолияти экстремистӣ як қатор мафҳумҳои гуногунро истифода менамоянд. Аз ҷумла, экстремизми динию этникӣ, динию сиёсӣ, ташкилоти экстремистию террористӣ, гурӯҳҳои муташаккили ҷинӣ мисоли ин гуфтаҳо шуда метавонанд.

Адабиёт:

1. Арухов З.С. Экстремизм в современном исламе. Очерки теории и практики: Агентство «Кавказ». – Махачкала, 1999. – 152 с.
2. Ахромеева Ю.В. Социокультурные основы религиозного экстремизма: Автореф. дис... канд. филос. наук: 09.00.13. – Воронеж: ВГАСУ, 2009. – 19 с.
3. Бурковская В.А. Актуальные проблемы борьбы с криминальным религиозным экстремизмом в современной России. – М.: Издатель Пресс, 2005. – 225 с.
4. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 520 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21.12.2021, ш.Душанбе.
6. Поляков К.И. Арабский Восток и Россия: проблема исламского фундаментализма. – М., 2001.

Калидвожаҳо: *экстремизм, терроризм, экстремизми динӣ, давлати теократӣ, муҳолифатҳои байнидинӣ, хурофот, бӯҳрон.*

Аннотация

РОЛЬ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ И ФАКТОРЫ ЕГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

В статье исследуется одна из современных угроз - экстремизм и терроризм. Автор отмечает, что экстремизм и терроризм в любой форме угрожают безопасности личности и общества, конституционному строю, общественной морали, здоровью населения и территориальной целостности государства. Терроризм и экстремизм по своим масштабам и последствиям являются одной из самых серьезных угроз в современном мире и угрожают безопасности человечества, миру и независимости страны.

Ключевые слова: *экстремизм, терроризм, религиозный экстремизм, теократическое государство, межрелигиозные конфликты, предрассудок, кризис.*

Annotation

THE ROLE OF RELIGIOUS EXSTREMISM IN MODERN SOCIETY AND THE FACTORS IN ITS EMERGENCE

The article examines one of the modern threats - extremism and terrorism. The author notes that extremism and terrorism in any form threaten the security of the individual and society, the constitutional order, public morality, public health and the territorial integrity of the state. Terrorism and extremism in their scale and consequences are one of the most serious threats in the modern world and threaten the security of mankind, the peace and independence of the country.

Keywords: *extremism, terrorism, religion extremism, theocratic nation, interreligious conflicts, superstition, crisis.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобиев Муҳаммад Иzzатулоевич, магистранти факултети психология Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911026929

Рохбари илмӣ: доктори илми педагогӣ, профессор Мачидова Б

Сведения об автор: Бобиев Мухаммад Иzzатулоевич, магистрант факультета психологии Таджикский государственный педагогический университет им Садриддин Айни. Телефон: +992 911026929

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Маджидова Б

About the authors: Bobiev Muhammad Izzatulloevich, the master student in Tajik State Pedagogical University by name Sadriddin Ainy. Phone: +992 911026929

Scientific direction: doctor of Pedagogical Sciences, Professor Majidova B.

СИЁСАТИ ИМА НИСБАТИ ДАВЛАТҲОИ АВРУПО

Рушди СААШ-ро дар даҳаи охири асри XX метавон ба ду қисм чудо кард. Якум, густариши иттиҳод ба кишварҳои Аврупои Шарқӣ, ки дастоварди паҳн кардани нуфузи Амрико буд. Идеяи «амнияти дастачамӣ» аз ҷониби кишварҳое, ки ба он ҳамроҳ шуданд, бомуваффақият қабул карда шуданд. Муносибати манфии Россия ба густариши иттиҳоди Атлантикаи Шимолӣ бо ваъдаҳои сершумор ҳал карда шуд. Дуюм ин коҳиши нуфузи ИМА дар Иттиҳодияи Аврупост. Хусусияти хоси он метавонад кӯшиши Иттиҳоди Аврупо барои таъсиси кувваҳои мусаллаҳи худ бошад.

Клинтон таваҷҷуҳи худро ба ҷанг бо давлатҳои Босния ва Герсогавина тамаркуз кард ва хост наҷши худро бозад. Пас аз анҷоми «ҷанги сард» Буш мушкилиҳои давлати Югославияро ба души худ Аврупо гузошта буд, нодида гирифт Дар аввали соли 1993 маъмурияти Клинтон тасмим гирифт, ки ҳам СММ ва ҳам муттаҳидони калидии аврупоиро нодида гирифта, мустақилона амал намояд. Сиёсати пешниҳод шуда номи «Бардошт ва Зарба»-ро гирифт [1, с.230]. Нақша аз он иборат буд, ки эмбаргои силоҳро бардоранд, то мусулмонон Босния ва Герсоганиаи боснӣ бе силоҳ бимонанд. ИМА то ҳамоне онҳоро дифоъ хоҳад кард, ки барои ҳимоя худ тайёр бошанд, ИМА ба муқобили сербҳои боснӣ мушакҳои ҳавоӣ зад. Кристофер ба Аврупо рафт, то Бритониё, Фаронса ва Олмон ёрӣ расонанд, аммо ҳамаи онҳо шадидан муҳолиф буданд. То он даме, ки Кристофер ба Вашингтон баргашт, дастгирии нақша аз сабаби хотираҳо дар бораи Вьетнам ва тарси он, ки ба ҷанги бесарусомон афтода буд, беохир бухор шуд [2, с.344]. Дар соли 1994 Клинтон ба кӯшиши ҷумҳуриҳои Конгресс муҳолифат кард, ки зоҳиран эмбаргои аслиҳаро лағв кунад, зеро иттифоқчиёни амрикоӣ то ҳол ба ин сиёсат муқовимат мекарданд.

Клинтон 1994 якҷанд чораҳои зарурӣ нисбати ин давлатҳо андешид аммо аз сабабе ки сербҳо дар якҷанд пойгоҳ қарор доштанд ва таслим шудан намехостанд ӯ аз роҳи худ баргашт ва хостори оштии бо сербҳо шуд. Пас аз куштори дуҷуми Маркале, ки тибқи гузоришҳо дар ҷараёни он неруҳои сербҳои Боснӣ як бозори серодамро дар Сараеваи тирборон карданд. СААШ ба раҳбарии ИМА амалиёти неруҳои барқасдонро бо як силсила ҳамлаҳои ҳавоӣ алайҳи ҳадафҳои сербҳои боснӣ оғоз карданд. Дар моҳи июли соли 1995, вақте ки мавҷи ҷанг ба муқобили сербҳои боснӣ рӯ ба рӯ шуд, неруҳои маҳаллии боснӣ тахти фармондеҳии генерал Ратко Младич қароргоҳи Сребреница, дар наздикии марзи шарқӣ бо Сербистонро маҷбур карданд, таслим шаванд. Неруҳои хурди СММ натавон буданд ва муҳофизон бо ваъдае таслим шуданд, ки дар сурати таслим шудан ба ҳеҷ як ғайринизомӣ ва сарбозон осеб нахоҳанд дод. Ба ҷои ин, неруҳои Младич беш аз 7 000 боснияро ба қатл расониданд. Ин бадтарин куштор дар Аврупо дар 40 соли охир буд ва ин сабаб шуд, ки ба даҳолати СААШ мусоидат кард. Афзоиши амалиёти ҳавоӣ дар баробари ҳамлаи муқобили неруҳои мучахҳазтари мусалмон ва хорват, сербҳои босниягиро ба музокира водор кард. Моҳи ноябри соли 1995 ИМА дар Дейтони штати Огайо музокироти сулҳ байни ҷонибҳои даргир баргузор кард. Клинтон инро бар души Ричард Ҳолбрук гузошт. Мақсади гуфтушунидҳои мураккаб ба даст овардани созиш оид ба ниҳоят хотима бахшидан ба ҷанги сечонибаи шаҳрвандӣ ва таъсиси Боснияи ва аз ҷониби ҷомеаи байналмилалӣ эътирофшуда, ягона, демократӣ ва сермиллат иборат буд. Ҷонибҳо ба як созишномаи сулҳ, ки бо номи Созишномаи Дейтон маъруфанд, рози шуданд, ки Боснияро ба як давлати ягонаи иборат аз ду сохтори ҷудогона ва ҳукумати марказӣ тақсир диҳанд. Дар асри XXI мувоҳисаҳо дар бораи то ҷӣ андоза муваффақ будани ин лоиҳа идома дорад. Сербиягиро маҷбур шуданд, ки Младичро дар соли 2011 ба Созмони Милали Муттаҳид супорад ва дар соли 2017 ӯ бо иттиҳомҳои наслкушӣ ба ҷабси абад маҳкум шуд.

Дерек Ҷоллет ва Саманта Пауэр мегӯянд: Дейтон як нуқтаи гардиш барои сиёсати хориҷии маъмурияти Клинтон ва нақши Амрико дар маҷмӯъ дар ҷаҳон буд. Дар камтар аз шаш моҳ дар соли 1995, ИМА масъулияти Иттиҳоди Трансатлантикиро ба дӯш гирифт ва СААШ-ро маҷбур кард, ки аз қудрат истифода кунад, ки ин кувваи ҳарбӣ, обрӯи эътибори Амрико дар зерин ҳавф гузошта, як бозии далеронаи дипломатӣ кард ва ҳазорон аскарони америкоиро барои ёрӣ расонидан ба иҷрои созишнома фиристод, ки ин гуна таваккалро бомуваффақият анҷом ёфт ва боз барои ояндаи дурахшон боварӣ бахшид. Ин муваффақият боз стратегияро дар Аврупо

мустаҳкамтар намуд, ки барои бозсозӣ ва васеънамоии институтҳо ба монанди СААШ др ин китъа ёрӣ расонид. Баъд аз ба имзо расидани созишномаи Дейтон Бил Клинтон ба сиёсати хориҷи боварии комил ҳосил намуд [3, с.208].

Таърихнигор Дэвил Н. Гиббос чунин мегуяд, ки: барои мустаҳкам намудани мавқеи гегемонии Амрико аз рӯи хунрезҳои сребриениҳо баҳо додан зарур нест, чунки бомбаборонкунии СААШ сабаб гардид, ки ҷанг дар Босния хотима ёбад. Ин ҳама таҷриба барои пешгирии қатли ом ва зулм ва аз ҳама асос барои муҳофизати минбаъда дар Косово, Афғонистон, Ироқ, Либия ва ҳамчунин мубориза бар зидди ДИИШ кӯмак расониданд. Доктринаи охири СММ дар бораи масъулияти муҳофизат, ки дорои оҳанги қавии муҳофизавӣ аст, илҳом ва сарчашма аз хотироти Сребрениҳо мегирад.

Дар баҳори соли 1998 дар Косово муборизаҳои этникӣ дар иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Югославия авҷ гирифт, ки аз ҷумҳуриҳои собиқе югославии Сербистон ва Черногория ташкил шуданд, ки замони авҷи воқунишҳои воқунишҳои неруҳои вилояти мухтори Косово ва Черногория ба ҳисоб мерафт.

Беш аз 90 дарсади сокинони сокинони Косово мусулмон ва албанитабор буданд, ки аксарияти онҳо хоҳони истиқлолияти худ ва ҷудо шудан аз ин кишварроталаб доштанд. Қушунҳои Югославия қисмати зиёди исёнгаонро торумор намуданд.

Клинтон, ки созишномаи Рамбуйеро ҷорӣ кард, ки албаниҳоро саҳт дастгирӣ мекард, маъмурияти Югославиро бо зарбаҳои ҳарбӣ ба онҳо таҳдид намуд. 24 март соли 1999 СААШ бо сарвари Иёлотӣ Муттаҳида бомбаборони ду моҳа ба Югославияро оғоз карданд. Зарбаҳо танҳо бо ҳадафҳои низомӣ маҳдуд набуданд ва ҳадафҳои СААШ ҳадафҳои ғайринизомӣ, аз қабилҳои корхонаҳо, коркарди нафт, истеҳсоқи телевизионӣ ва иншооти гуногуни зерсохтор дар бар мегирифтанд. Муҳофизат барои Югославияро ҳароб кард, на аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ ва на Шурои Амниятӣ СММ тасдиқ нашуд ва Русия бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ба муқобили он баромаданд [4, с.55-56]. Ин аввалин бор дар таърихи СААШ буд, ки неруҳои он ба як кишвари соҳибистиклол ҳамла карданд ва аввалин бор дар ҷанг танҳо ҳавопаймоҳо пирӯз шуданд. Моҳи июни соли 1999 раҳбарони низомии СААШ ва Югославия тарҳи сулҳи байналмилалӣ Косоворо ба тасвиб расонанд ва ҳамлаҳо пас аз хуруҷи неруҳои Югославӣ аз Косово мутавак্কиф шуданд.

Соли 1998 Ҷорҷ Митчелл, ки Клинтон ўро мусоидаткунанда барои сулҳ таъин карда буд аз созишномае пуштибонӣ кард, ки баъдан бо номи «Созишномаи ҷумъаи пурғайрат» маълум гардид. Ин созишнома бо сабабҳои гуногун амалӣ нагардид ва Митчелл ба минтақа баргашт ва нақшаи дигареро барои ҳалли минбаъдаи сулҳ таҳия кард, ки дар натиҷа дар моҳи декабри соли 1999 ҳукумати тақсими қудрат бо соли гузашта мувофиқа карда шуд, ки пас аз он бояд қадамҳои ҳалӣ сиёсати ҶИШ гузошта шавад. Ин созиш дар ниҳоят нопадид шуд, ҳарчанд Клинтон музокироти сулҳро идома дод, то аз суқути комили раванди сулҳ пешгирӣ кунад. Дар соли 2005, ҶИШ тамоми сиёсати худро аз қор баровард ва дар соли 2007, Синн Фейн омодагии худро барои дастгирии Хадамоти ислоҳшудаи полиси Ирландияи Шимолӣ изҳор дошт. Қувва барқ моҳи майи соли 2007 аз тарафи Ассамблеяи Генералии СММ барқарор карда шуд, ки ин таҷдиди ваъдаи иҷрои Созишномаи Ҷумъаи Пурғайратро нишон медод.

Адабиёт:

1. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – М.: Русское право/ Русский национальный фонд, 2001. – 230 с.
2. Дерек Чоллет и Саманта Пауэр, ред., Беспокойный американец: Ричард Холбрук в мире (2011). – 208 с.
3. Кэрл Ходж (2006). Великобритания и Балканы: с 1991 г. по настоящее время. – Рутледж. – С.55-56.
4. Уоррен Кристофер, В потоке истории (2001). – С.344-347.

Калидвожаҳо: СММ, СААШ, мусоидат, ИА, сиёсат, муқовимат, ИМА, амният, Бардошт ва Зарба, Босния, Герсеговина, музокирот.

ПОЛИТИКА США ПО ОТНОШЕНИЮ К ЕВРОПЕЙСКИМ СТРАНАМ

В данной статье описывается разделение НАТО в 20 веке на две части, первая часть - экспансия в Восточной Европе и вторая часть - упадок влияния США в Евросоюзе. Билл Клинтон обратил внимание на войну в Боснии и Герцеговине, которая требовала ее независимости. Это было сделано вопреки решению Джорджа Буша, считавшего вмешательство в европейские дела не приоритетом для США. Политика Клинтона под названием «Поднять и ударить» стала популярной. После многочисленных вмешательств в ноябре 1995 года в Дейтоне, штат Огайо, Клинтон провел мирные переговоры, чтобы положить конец трехсторонней гражданской войне и признать боснийское государство международным сообществом. Это соглашение позже стало известно как Дейтонское соглашение. Автор пришел к выводу, что целью Билла Клинтона было восстановление влияния США в Европейском союзе, и она была успешно завершена путем многочисленных интервенций в европейских странах.

Ключевые слова: ООН, НАТО, помощь, ЕС, политика, сопротивление, США, безопасность, Штурм и Удар, Босния, Герцеговина, переговоры.

Annotation

US POLICY TOWARDS EUROPEAN COUNTRIES

This article describes the division of the NATO in the 20th century into two parts, the first part is the expansion in Eastern Europe and the second part is the decline of the influence of the US in the European Union. Bill Clinton turned his attention to the war in Bosnia and Herzegovina, which demanded its independence. This was done against the decision of George Bush, who considered intervention in European affairs as not a priority for the US. Clinton's policy called «Lift and Strike» became popular. After many interventions, in November 1995 in Dayton, Ohio, Clinton held peace talks to end the three- way civil war and recognize the Bosnian state by the international community. This agreement later became known as the Dayton Agreement. The author came to the conclusion that Bill Clinton's goal was to restore the influence of the USA in the European Union, and it was successfully completed through many interventions in the European countries.

Keywords: UN, NATO, assistance, EU, politics, resistance, USA, security, Assault and Strike, Bosnia, Herzegovina, negotiations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна, магистранти соли дуюми факултети таърих ва ҳуқуқ, кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсен Сайнаков С.

Сведения об авторе: Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна, магистрантка второго курса историко-правового факультета кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна.

Научный руководитель: к.и.н., доцент Сайнаков С.

About the author: Abdurakhmonova Faiziniso Faizulloevna, first- year graduate student of the Faculty of History and Law, Department of General History and International Relations of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ainy.

Scientific supervisor: c.h.s., docent Sainakov S.

ФАЪОЛИЯТИ СИЁСӢ-НИЗОМИИ ИМА ДАР ОСИЁ

Дар минтақаи Осие ва ҳавзаи укёкуси Ором шарикони асосии ШМА кудратҳои пешрафтаи минтақавӣ Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Чопон буданд, аммо бо дигар кишварҳо, аз ҷумла бо кишварҳои сотсиалистӣ (Ҷумҳурии Халқии Демократии Корея (ҶХДК) ва Ветнам) ШМА кӯшиш мекард, ки шарикиро барқарор кунад.

Қадами аввал дар роҳандозии равобит бо кишварҳои Осие ин пешниҳоди Б. Клинтон дар бораи таъсиси як ҷомеаи ҳавзаи укёкуси Ором дар соли 1993 буд [4, 755]. Аммо кишварҳои Осие худро як ҷомеа намедонанд ва ҳатто «ба ҳамсояҳои тавоноии худ шубҳа доштанд». Аммо ин ба ШМА барои зиёд кардани савдо дар ин минтақа монеъ нашуд.

ҶМЧ яке аз пешвоёни асосии минтақаи Осие ва Укёкуси Ором аст. ШМА мавқеи Чинро ҳам дар минтақа ва ҳам дар медонист. Онҳо боварӣ доштанд, ки ҶМЧ аллакай дар минтақаи худ абарқудрат аст. Ба ҳамин тариқ, давлатҳо бо ҶМЧ диққати махсус медоданд, онҳо кушиш мекарданд, ки мавқеи худро беҳтар кунанд, вале ба роҳ мондани муносибатҳо кори осон набуд.

Мушкилоти ин муносибатҳо дар як қатор таънаҳои мутақобила мебошанд. Баҳсу мунозираи асосӣ масъалаи Тайван мебошад. Л. Чжаосин мегӯяд, ки: «Масъалаи Тайван масъалаи муҳимтарини байни муносибатҳои Чин ва Амрико мебошад, зеро вай дар дохили худ манфиатҳои миллӣ, соҳибхитиёри ва таҳдид ба тамоми ҳудуди ҶМЧ-ро дорад». ҶМЧ бо ҳар роҳ кушиш менамояд, ки давлатҳоро бо ҳам бо консепсияи «як мамлакат - ду система» қабул шуда, муттаҳид намояд.

Дар соҳаи иқтисодӣ ва барқарор намудани робитаҳои сиёсӣ мустаҳкам шудани мавқеҳо сар шуд. Аммо равобит бо ҶМЧ танҳо дар баҳори соли 1996, мушкил шуд, чунки барои ҳомуш намудани ҷудоихоҳон дар Тайван, Пекин фишори низомиро болои мақомоти маҳаллӣ афзоиш дод. Барои пешгирии ин мубориза Қасри Сафед ба гулугоҳи Тайван гурӯҳи низомиёни ҳарбии баҳриро равона кард. Аммо ин ҳодиса боиси даргирии низомии ду кишвар нашуд, ҶМЧ ҷуръат накард, ки аллайҳи Амрико ҷораҳои ҷиддӣ андешад, аммо Чин фишорро аз болои Тайван боз афзоиш дод.

Соли 1998 равобити кишварҳо беҳтар шудан гирифтанд, дар ҷараёни сафараш ба ҶМЧ Б. Клинтон изҳор дошт, ки Амрико сиёсати як Чинро риоят мекунад ва ваъда дода буд, ки нисбат ба масъалаи Тайван посухи «се не»-ро риоя мекунад ва изҳор намуд, ки: «аз истиклолият пуштибонӣ намекунад, истиклолият, вазъияти «ду Хитой» ва ба дохил шуданаш ба СММ мусоидат намекунад. Аммо сиёсати «се не» эълон шуд, вале собит нашуд [2, 591].

Муқовиматҳои нав дар соли 2000, пеш аз интиҳоби раисҷумҳури нави Тайван, ҳама номзадҳо мубориза барои истиклолияти қазираро эълон карданд оғоз гардид. ҶМЧ маъракаи маҳкум кардани сепаратизми Тайванро бо наشري як китоби сафед дар бораи Тайван оғоз кард. Дар пайи ин муборизаҳо, палатаи болоии Конгресс Санади беҳбудӣ амнияти Тайванро қабул мекунад, ки тибқи он ШМА ҳамкорҳои низомии худро бо қазира тавсия медиҳад, вале аз тарси бад шудани равобит бо Чин, Б. Клинтон ба ин қонун вето гузошт. Дар натиҷаи задхурди ҳарбӣ ба ҶМЧ назар ба фоида бештар зиён меовард. Ҳамин тариқ, ҶМЧ равобитро бо ИМА ва имкони пайвастан ба созмони байналмилалӣ тичорати (СБТ)-ро нигоҳ дошт [3, 73].

Давраи нави муносибатҳои ҶМЧ ва Амрико бо ба сари ҳокиият омадани Ҷорҷ Буш ба даст омад. Маъмурияти нави президент эълон кард, ки агар ҶМЧ тасмим бигирад, ки Тайванро бо зӯрӣ ба он ҳамроҳ кунад, барои ҳифзи Тайван ҳама корҳоро анҷом медиҳад. Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки бо омадани раисҷумҳури нав дар ШМА, муносибатҳои байни Чину Амрико тезу тундтар шуданд.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки сиёсати хориҷӣ нисбат ба ҶМЧ бо ҷалби кишвар ба системаи ниҳодҳои ғарбӣ алоқаманд буд, дар оянда ИМА ба демократикунонӣ ва либерализатсияи режим дар ҶМЧ умеддоранд.

Бо сабаби зиёдшудани ҳаракатҳои зидди амрикоӣ ба базаи Амрико дар укёкуси ҷойгир шуда мушкилиҳо пайдо гардид, ки ин ба муносибатҳои Япония ва ИМА монеа шуд [5, 36-38]. Ҳар ду ҳукумат маҷбур шуданд, ки КМАБЗУ (Комитети махсуси амалиёти оид ба биноҳо ва

заминҳо дар префектураи укёнусия) ташкил намуда, ба кам кардани шумораи базаҳои ҳарбии амрикоӣ шурӯъ кунанд.

Моҳи апрели соли 1996 байни ИМА ва Чопон созишнома ба имзо расид ва ИМА розӣ шуд, ки базаҳои худро кам мекунад. Ба ин муносибат қарор дода шуд, ки мақсадҳо, принципҳо ва тартиби ҳамкории байни қувваҳои мусаллаҳи онҳо, ки соли 1978 мувофиқа шуда буданд, аз нав дида баромада шаванд. Мувофиқи хабарҳои матбуот, дар созишнома оиди масъалаҳои «қувваҳои худ мудоғибаии Япония» ва барои дастгирӣ кардани амалиётҳои ангии авиатсияи Америка дар аэродромҳои Япония пешбини шудааст [1, 276-282]. Баъди ба имзо расидани Эълумияи муштарак ва Принципҳои роҳнамо дар соли 1996 муносибатҳои Чопону Амрико хусусияти баробархуқуқ пайдо карданд, зеро ба ҳар ду тараф бо ҳамдигар иттифоқ лозим буд.

ИМА ба афзоиши мавқеи худ дар минтақаи Осиё ва дар инчо манфиатҳои миллии худро ҳимоя менамуд. Бо мамлакатҳои коммунистӣ муносибатҳои дипломатӣ ба роҳ монда шуд, контингенти ҳарбӣ давлатҳои иттифоқӣ маҳдуд карда шуд.

Клинтон инчунин дар раванди сулҳи Ховари Миёна барои музокироти созишҳои сулҳ байни Исроил ва Фаластин, инчунин бо ҳукуматҳои Миср, Урдун, Сурия ва Лубнон низ саҳм дорад. Музокироти махфӣ миёни нахуствазирони Исроил Исҳок Рабин ва раиси Созмони озодихаши Фаластин Ёсир Арафот дар моҳи сентябри соли 1993 эълумияи таърихӣ сулҳ бо номи Созишномаи Осло ба даст овард, Клинтон ҳамчун миёнарав бақии онҳо буд. 13 сентябри соли 1993 Клинтон имзои созишномаи сулҳро дар Кохи Сафед шахсан ташкил кард. Созишнома ба фаластиниҳо имкон дод, ки худ идоракунии маҳдуд дар ҳудуди ишғолшудаи Исроил соҳили ғарбӣ ва Ғазза шаванд. Баъди Осло котиби давлатӣ Кристофер аз шоҳи Урдун Ҳусейн даъват кард, ки бо Исроил шартномаи сулҳ бандад. Кристофер ба Ҳусейн 200 миллион доллар таҷҳизоти низомӣ ва бахшидани қарзи 700 миллион доллар пешниҳод кард, то ин созишнома ро гуворотар кунад. 27 октябри соли 1994 Рабин ва нахуствазирони Урдун Абдулсалом ал-Маҷалӣ созишномаи сулҳи Исроил ва Урдунро имзо карданд. Ин дуҷумин паймони сулҳи Исроил пас аз Миср буд. Кристофер саъй кард, ки байни Рабин ва президенти Сурия Ҳофиз Асад Шартномаи сеюм ба даст орад, аммо натиҷа надод.

Аммо созишномаҳои сулҳи солҳои 1993 ва 1995 миёни Исроил ва Фаластин ба низоъ дар Ховари Миёна хотима надод. Вақте ки раванди сулҳ ба бунбаст расид, Клинтон дар моҳи октябри соли 1998 сарвазирони Исроил Беньямин Нетаняху ва раҳбари Фаластин Ёсир Арафотро ба музокироти сулҳи Вайя Ривер даъват кард. Раҳбарони ду кишвар як созишномаи дигаре, ки бо номи ёддошти Вайя Ривер маъруф аст, имзо карданд, ки дар он аз Исроил даъват шудааст, ки қаламрави бештари дарёи Ғарбро ба ихтиёри фаластиниҳо диҳад. Дар навбати худ, фаластиниҳо розӣ шуданд, ки барои пешгирии аз терроризм иқдом кунанд. Онҳо инчунин дар бораи бурдани графикӣ гуфтушунид, барои ниҳоят ҳал намудани муқобилаи Фаластин барои давлати мустақил розӣ шуданд.

Адабиёт:

1. Богатуров А.Д., Аверков В.В. История международных отношений 1945-2008. – Москва: Аспект Пресс, 2010. – 591 с.
2. Бунин В.Н. Японо-американский союз безопасности. – Москва: Международные отношения, 2000. – С.276-282.
3. Журавель Н.А. Международные отношения в АТР: проблемы обеспечения безопасности во второй половине XX - начале XXI в. – Благовещенск: Амурский гос. ун-т, 2010. – 73 с.
4. Киссинджер Г. Дипломатия. Тарҷума аз забони англисӣ. В.В. Львова. – Москва: Ладомир, 1997. – 755 с.
5. Сёдни Ф. Окинава-остров-база / Ф. Сёдни // Азия и Африка сегодня. – М., 2000. №10. – С.36-38.

Калидвожаҳо: ИМА, Ҷумҳурии мардумии Чин, Ҷумҳурии халқии Демократии Корея, Тайван, Исроил, Фаластин, Сурия, Созишнома, сулҳ, ҳамсоя, шарикон, Ғарб, Осиё, сотсиалистӣ.

Аннотация

ПОЛИТИКО-ВОЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ США В АЗИИ

Эта статья о вмешательстве США в отношении стран Азии, особенно океана. США хотели установить партнерство с социалистическими странами, особенно с Китайской Народной Республикой, Корейской Народно- Демократической Республикой и Вьетнамом. В этом регионе Китайская Народная Республика является одним из государств региона. Лидеры США знали, что Китайская Народная Республика является одной из сверхдержав в регионе, и хотели вмешаться любыми способами (на примере острова Тайвань). Права граждан этой страны подвергались сомнению под любым предлогом. При протесте народа этой страны все недовольства, возникавшие среди народа этой страны в отношении политики США, решались дипломатическим путем.

Ключевые слова: *США, Китайская Народная Республика, Корея, Тайвань, Израиль, Палестина, Сирия, Соглашение, мир, соседство, партнеры, Запад, Азия, социалистический.*

Annotation

US POLITICAL-MILITARY ACTIVITY IN ASIA

This article is about the intervention of the USA in relation to the countries of Asia, especially the ocean basin. The USA wanted to establish partnership with socialist countries, especially the People's Republic of China, the Democratic People's Republic of Korea and Vietnam. In this region, the People's Republic of China is one of the states of the region. The leaders of the USA knew that the People's Republic of China is one of the superpowers in the region and they wanted to intervene by any means (in the example of the island of Taiwan). The rights of the citizens of this country were questioned under any pretext. With the protest of the people of this country, all the dissatisfactions that arose among the people of this country in relation to the policy of the United States were resolved through diplomacy.

Keywords: *USA, China, Korea, Taiwan, Israel, Palestine, Syria, Agreement, peace, neighborhood, partners, West, Asia, socialist.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна, магистранти соли дууми факултети таърих ва ҳуқуқи кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Сайнаков С.

Сведения об авторе: Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна, магистрантка второго курса факультета историко-правового кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: к.и.н., доцент Сайнаков С.

About the author: Abdurahmonova Faiziniso Faizulloevna, is a second- year master's student of the Faculty of History and Law, Department of History and International Relations of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini.

Scientific supervisor: c.h.s, docent Sainakov S.

ВАЗЪИ СИЁСИИ АФҒОНИСТОН ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XX

Дар айни замон мавқеи иштироккунандагони шуриш дар Афғонистон дар як қатор воқеаҳои муҳиме, ки бо ҷанҷолҳои вақтҳои охир дар ҳудуди он ба амал омадаанд, алоқаманданд. Мақомоти роҳбарикунанда коммунистон (солҳои 1978-1992) боиси воқуниши бесобиқа дар кишвар гардид. Ҳодисаҳои солҳои 1970-ум ва солҳои 1980-ум дар Афғонистон ба бузургтарин нооромӣҳо то имрӯз оварда расонд. Он барои таъсиси диаспори бузурги афғон дар қисматҳои гуногуни ҷаҳон сабаб гардид. Дар ин давра лагерҳои калони гурезаҳои афғон ба вучуд омаданд ва Покистон ба марказҳои муҳими ҷалби ҷангиёни мусаллаҳ табдил ёфт. Гурӯҳҳои муҳолифин алалхусус мучоҳидҳо. Имрӯз Толибон то ҳол усулҳои муборизаи ин гурӯҳҳоро истифода мебаранд ва онҳо гурӯҳҳои исёнгарон қабул шуданд. Аз соли 1991 то имрӯз гурӯҳҳои мусаллаҳ аз тарафи қувваҳои байналхалқӣ дастгирӣ ва маблағгузорӣ мешаванд.

То соли 1992 таносуби анъанавии қувваҳо дар арсаи сиёсии мамлакат тағйир ёфта, ду табақаи нави ҷамъиятӣ - фармондеҳони ҳарбӣ ва муллоҳо нуфузи калон пайдо карданд. Тамоман вайрон кардани инфраструктура, поймол кардани ҳукумати марказӣ ва эътиқоди мардум дар он вақт боиси ҷудоӣҳо дар ҷамъият гардид.

Соли 1978 дар таърихи Афғонистон давраи гардиш буд. Намояндаи охири Сулолаи Баракзай (Мусоҳибон) (1929-1978) Муҳаммад Довудхон сарнагун карда шуд. Ҳизби коммунистӣ мавқеи худро мустаҳкам кард, ки он бо номи «Инқилоби Савр» маъруф аст» [1, с.213]. Тақсими РДРА ба ду гурӯҳ ба амал омад. Яке аз онҳо фраксияи радикалтарини коммунистӣ - «Халқ», ки ба он Нурмуҳаммад Тарақӣ ва Ҳафизулло Амин роҳбарӣ мекарданд, ташкил шуд. Ба ин ҳизб асосан паштунҳо шомил мешуданд. Фраксияи дигар «Парчам» буд, ки он асосан аз намояндагони форсизабон бо сардории Бабрак Кармал иборат буданд. «Халқ» ғолиб омад ва аввалин президенти коммунист аз ӯи он Тарақӣ интихоб шуд» [1, с.227]. Идеологияи ғайриисломии ҳукумат, инчунин истифодаи зӯроварӣ нисбати муҳолифон ва баъзе ақаллиятҳои этникӣ муқобилати мусаллаҳонаро дар байни аҳолии қишлоқ ба вучуд овард. Ҳаёсҳо, шиканҷаҳо ва қатлҳо бисёре аз афғонҳоро маҷбур кард, ки онҳо тарқи кишвар намоёнд. Ин ҳодисаҳо боиси таъсиси лагерҳои гурезаҳои афғон дар Покистон шуданд. Шуриши мусаллаҳонаи пароканда ба амал омад, вале он васеъ буд. Дар моҳи октябри соли 1979 Тарақӣ аз ҷониби муовини худ Амин сарнагун карда шуд. Исён дар рафти забт шудани Афғонистон аз тарафи қушунҳои рус моҳи декабри соли 1979 ба амал омад ва Бабрак Кармал президенти мамлакат таъин шуд. Ба муқобили истилогарони рус ва ҳукумати лухтакмонанд қувваҳои мусаллаҳи гуногун муттаҳид шуда, номи Мучоҳиддинро гирифт. Ин аввалин шуриши воқеии миллӣ буд. Шуриш бо иштироки ҳамаи миллатҳои тамоми минтақаҳои мамлакат сар зад. Ҳаракати Мучоҳидон, ҳаракати ягонаи миллӣ буд. Онҳо аз рӯи ҷиҳатҳои этникӣ ба мансубияти қабилавӣ ё динӣ тақсим шуданд. Ҳукумати Афғонистон ва нерӯҳои Русия шаҳрҳо, қишлоқҳо ва ноҳияҳои қуҳсорро ба дасти худ гирифтанд. Давлатҳои хориҷӣ гурӯҳҳои Мучоҳидонро ҳаматарафа таъмин мекарданд» [4].

Покистон ба исломгароёни афғон кумаки башардӯстона ва силоҳ расонда, гурезаҳои афғонро дар ҳудуди худ ҷой доданд, ки онҳо тавонистанд, алоқа эҷод намуда, бо гурӯҳҳои мусаллаҳи дар Афғонистон буда, амал намоёнд. Покистон ба базаи муҳими моддию техникаи Мучоҳиддон табдил ёфта буд. Роҳҳои таъминот ва ақибнишинӣ дар сарҳад имкон дод, ки ҷанги ҳақиқии партизанҳо оғоз гардад. Қисмҳои ҷангӣ аксар вақт ҳамчун «фронт ё пеш» номида мешуд. Ҷангҷӯён аз Покистон аз ҷониби Мучоҳиддони маҳаллӣ, ки дар он ҷо амал мекарданд, ҳамчун роҳбалади Афғонистони дастгирӣ меёфтанд.

Қувваҳои фронтҳои гуногуни пешқадам ба ҷанги калон муттаҳид шуда метавонистанд. Агар фишор хеле шадид шавад, гурӯҳҳои барои ҳамла ва тақсим, дар ҳолати зарурӣ, ақибнишинӣ карда, дар деҳаҳо пинҳон мешуданд. Баъд аз пунктҳои аҳолинишин ҳучум карда, ба ҳучуми ҷавобӣ игво меандохтанд, ки сабаби талафоти зиёди ҷонии шаҳрвандон мегардид. Ин стратегияҳо асосан то андозае стратегияҳои ба хотир меорад, ба монанди масирҳои қочоқ ва фирор, ки имрӯз Толибон истифода мекунанд [1, с.282]. Соли 1989 Иттиҳоди Шуравӣ нерӯҳои худро аз Афғонистон хориҷ кард. Муҳаммад Начибулло, ки Афғонистонро аз соли 1986 идора

мекард, тавонист дар сари қудрат бимонад. Бо вучуди ин, ӯ асосан ба фармондеҳони маҳаллӣ ва қувваҳои ҳарбии онҳо вобаста буд. Апрели соли 1992 сар задани шӯриш боиси сукути ҳукумати Начибулло гардид. Тағйироти куллие, ки дар ин давра дар сиёсат, иттифоқҳои қабилавӣ, сохторҳои ҳокимият ва ҳаёти ҷамъиятӣ ба амал омад, вазъиятро дар Афғонистони муосир катъиян муайян кард. Аз нуқтаи назари ташаккули маданияти нави ҳарбӣ ва дар шароити парокандагӣ таъсири синфи нави ҷамъиятӣ-роҳбарони ҳарбию пайдо кард. Синфи дуҷуми иҷтимоӣ, ки қудрат ба даст овард, ҳодимони дин буданд.

Соли 1992 гурӯҳҳои мусаллаҳи Муҷоҳиддин дар асоси принципҳои минтақавӣ ва этникӣ иттиҳодияҳои нав таъсис доданд. Ҳамин тавр, дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ 1992-1996 гурӯҳҳои гуногуни этникӣ ва низомӣ муҳолиф сохторҳо ташкил карданд: дар шимол тоҷикӣ узбек, дар марказ ҳазора ва дар шарқу ҷануби Афғонистон паштунҳо, ки ин гурӯҳҳо ба мушкilotи нав дучор гаштанд, ҷунки маблағгузорӣ хориҷӣ надоштанд. Яке аз манфиатҷӯи геополитикии Афғонистон Иттиҳоди Шуравӣ ба шумор мерафт, пароканда шуд [1, с.283]. Арабистони Саудӣ низ таваҷҷуҳи худро ба маблағгузори муҷоҳидинҳои исломӣ, аз даст дод. Донорҳои беруна аз қабилҳои Созмони Милалӣ Муттаҳид дар соҳаи башардӯстона ва Покистон ғайбӣ таъмин намудани маблағро давом доданд. Ҷанде аз ҷанговарони узбек тоҷик ба яке аз онҳо ҳамроҳ шуданд. Роҳбарони Муҷоҳиддин Аҳмадшоҳи Масъуд, фармондеҳи гурӯҳи Ҷамъияти исломӣ тахти сарвари Бурҳониддин Раббонӣ амал мекард. Масъуд соли 1992 воридаи Қобул шуд. Баъд ҳукумат ташкил шуд ва пас аз ҳукмронии кӯтоҳмуддати Муҷоҳиддин, Раббонӣ раисиҷумҳур шуд. Яке аз муҳолифони асосии ҳукумат Гулбиддин Ҳикматёр ба шумор мерафт. Ҳарчанд аз пуштибонии миёни афғонҳо бархурдор набуд, ки ҷамоатҳо, миқдори зиёди захираҳои қувваҳои байналхалқӣ дошт. Бар замми ин, дар минтақаҳо, ҷамоатҳои маҳаллӣ бо қувваҳои бехатарӣ таъмин карда шуданд. Ҳамин тариқ, Ҳоҷӣ Қодир дар минтақа бар паштунҳои шарқӣ ҳукмронӣ мекард. Қалолиддин Ҳаққонӣ дар ҷанубу шарқ ва минтақаҳои асосӣ қабилҳои паштуни Қадранро зери назорат дошт. Мулло Нақибӯлоҳи Аҳанд (Мулло Нақиб) дар Қандаҳор бонуфузтарин пешвои паштун буда, қисми марказии Афғонистонро тахти назорат дошт. Қисми боқимондаи кишвар дар зери ҳукмронии ду сарвари низомӣ буд: Дӯстум, ки гурӯҳи узбекҳоро, ки тавонотарин гурӯҳ буд, дар шимолу ғарб дар наздикии Мазори Шариф роҳбарӣ мекард. Исмоилхон худӯҳҳои ғарбии Ҳиротро дар даст дошт. Мулло Нақиб ба Раббонӣ содиқ буд ва Ҳоҷӣ Қодир ӯро бетараф эълон кард.

Ҳукуматдорони давлатӣ дар Қобул вазъияти мамлакатро, зери назорат нагирифтанд. Онҳо ҳатто нисбати артиш ва шӯъбаҳо, ки ҳудудҳои таъсири кам доштанд, беаҳаммияти зоҳир намуданд. Аксари зербиноҳои Афғонистон таҳриб шудаанд. Гурӯҳҳои муҳолифин дар Қобул задухӯрдҳои хунини кучагӣ ташкил намуда, дар шаҳру маҳалаҳо снарядҳо метарконданд.

Гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ ноҳияҳои парокандаи мамлакатро тахти назорат гирифта аз манбаъҳои мавҷудаи даромад истифода мебарданд. Масалан, дар Қандаҳор ба миқдори зиёд нуқтаҳои назоратӣ ташкил карданд, ки онҳо аз иштирокчиёни савдои байналхалқӣ боҷ меситонданд. Исьёнгарон нисбати аҳолии маҳаллӣ бераҳмона ғоратгарӣ ва таҷовуз мекарданд. Парокандагӣ ва ноороми идома дошта, ҷомеаҳо маҷбур шуданд, ки ҳифзи худро таъмин кунанд. Ин муносибат боз ҳам бештар ҳокимияти саркардагонӣ маҳаллиро мустаҳкам намуд. Дар пасманзари ҷанги ҳаробиовари шаҳрвандӣ дар наздикии Қандаҳор ва Деобандӣ мадрасаҳои воқеъ дар Покистон, як ҷунбише бо ном Толибон ба амал омад. Дар солҳои 1980-ум пешвои динӣ дар гурӯҳҳои гуногуни Муҷоҳиддон мечангиданд, ки таҳсилкунандагонӣ мадраса буданд.

Соли 1994 руҳонӣ ҷаласаи якҷоя барпо намуданд, ки дар он тавонистанд созише дар бораи қабул намудани онҳо ба даст оранд, аммо аз сабаби зиёд шудани норозигии беасос ҷораҳои зарурӣ диданд.

Роҳбарони дин бо сардории Мулло Муҳаммад Толибонро барпо карда, дар мадраса таълими ройгон, таъмини манзил ва хуроқо барои Толибон муҳаё карданд» [3, с.63]. Бо ин ба онҳо мӯйясар шуд, ки бисёре аз ҷавонони гурезаҳои афғонро ба худ ҷалб намоянд. Ҷавонони афғон дар шароити вазнин дар лагерҳои гурезаҳо зиндагӣ мекарданд. Дар натиҷа, Толибон ба осонӣ онҳоро ба худ ҷалб карда, муроҷиат ба эҳёи дилхоҳи ватани худ ва бунёди Давлати Исламӣ мувофиқи ақидаҳои салафияро дар дили онҳо ҷо намуданд. Тафсири онҳо аз ислом ки қисман ба принципҳои қабилҳои паштун – кодекси паштунвалӣ асос ёфта буд, Толибон бо муҷозоти ҷинояткорон ва ихроҷи ҷангиён тартибот таъсис доданд. Онҳо пас аз ба даст

овардани назорати Қандаҳор дар соли 1994 ба Кобул рафтанд. Пас аз забт кардани Чалолобод ва Хирот бошад, Толибон бомуваффақият соли 1996 пойтахтро забт карданд.

Ҳамин тавр, вазъи сиёсии Афғонистон дар охири асри XX муташаниҷ боқӣ монда, зиддият байни ғуруҳҳо сабаби ғурезашавии қисмате аз аҳолии Афғонистон гардид. Ба сари қудрат омадани Толибон ба души халқи мазлум ва ҷангзада ноумедӣ ва муқобилиятҳоро овард.

Адабиёт:

1. Барфилд Т. Афғонистон - Таърихи фарҳангӣ ва сиёсӣ, 2010.
2. Искандаров Қ. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века.
3. Искандаров Қ. Афғонистон: Толибон ва ташаккули марказҳои террористӣ. – Душанбе: Ирфон, 2003.
4. Таннер С. Афғонистон – Таърихи ҳарбӣ аз Александри Бузург барои ҷанг бар зидди Толибон, 2009.

Калидвожаҳо: *ҷазо, нола, андеша, ҷарх, созишнома, код, ғайриқонуний, фаноро, донорҳои беруна.*

Аннотация

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ АФГАНИСТАНА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

В статье рассматривается политическое положение Афганистана во втором половине XX века. Борьба Мучахедов во главе А.Масъудом против Талибов. А также возникновение восстание против Талибов но несмотря на это Талибы в 1996 году захватили столицу Афганистана.

Ключевые слова: *наказание, воющее, мнение, калисо, соглошение, кодекс, противозаконный, распад, внешние доноры.*

Annotation

POLITICAL SITUATION OF AFGHANISTAN IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY

The article examines the political situation of Afghanistan in the second half of the twentieth century. The struggle of the Muchahideen led by A. Masud against the Taliban. And also the emergence of an uprising against the Taliban, but despite this, the Taliban captured the capital of Afghanistan in 1996.

Keywords: *punishment, howling, opinion, kaliso, agreement, code, illegal, collapse, external donors.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Матлуба, магистранти кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Сайнаков С.

Сведения об автора: Азимова Матлуба, магистрантка кафедры всеобщей истории и международного отношения Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к.и.н., доцент Сайнаков С.

About the author: Azimova Matluba, master of the first year of the Department of General History and International Relations of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific supervisor: candidate of historical sciences, associate professor Saynakov S.

РУШДИ МАОРИФ ВА ФАРҲАНГӢ НОҲИЯИ РАШТ АЗ ШУРАВӢ ТО ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ (1956-1991)

Маориф ин соҳаи махсус дар баҳши таълим ва тарбия машғулшаванда мебошад, ки мақсади асосии он ин ба воя расонидани ҷомеаи солим мебошад. Маориф имконият медиҳад, ки дониши одамон баланд гардида дар тараққӣ қардани бахшҳои гуногуни иқтисодӣ мусоидат намояд. Маорифпарварӣ, ин равияи иҷтимоӣ сиёси ва адабӣ фарҳангист, ки зиёиёро аз ғфлати шахшудамондагии замони кӯхнаи феодалӣ бедор намуда, онҳоро ба замони нав, замони тантанавӣ илму амал ва адолат даъват мекард. Маорифпарварӣ дар нимаи дууми асри XIX дар байни зиёиёни Осиёи Миёна ба миён омадааст. Пайравони ин равия бо роҳи тарғиби ғояҳои хайр, адолат, илму маърифат иллатҳои сохти патриархалии феодалӣ ҷамъияти кишвари Осиёи Миёнаро барҳам зада, анъанаи маишат ва сиёсати онро тағйир додан меҳостанд. Андешаҳои Аҳмади Дониш ҳам пурра ба ҳамин мақсад равон гардида буд. Аз ҳамин сабаб Аҳмади Донишро ҳамчун яке аз саромадани равияи маорифпарварӣ на танҳо аморати Бухоро, балки кишвари Осиёи Миёна номбар мекунанд. Як зумра шоирони номии ин давр, ба монанди: Абдулқодирхонаи Савдо, Қори Раҳматуллоҳи Возех, Исо Маҳдуми Бухорӣ, Шамсиддин Маҳдуми Шохин, Мирзохайити Саҳбо, Муҳаммадсиддиқ Хайрат, Тошхонаи Асири ва дигарон пайравони А.Дониш буданд. Эҷодиёти нависанда танҳо бо ҳамин доира маҳдуд нашуд. Минбаъд, яъне дар аввали аср XX ҳам он сабабгори бедории гурӯҳи сершумори зиёиёни толибилмон ва ниҳоят яке аз манбаъҳои ташаккули ҳаракати ҷадидия гардид.

Баъди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии Ҳукумати мамлакат барои барқарорсозии муассисаҳои тандурустӣ нақшаву барномаҳои алоҳидаро роҳандозӣ намуд, ки дар натиҷа на танҳо муассисаҳои ҳаробаштаи соҳа барқарор карда шуданд, балки садҳо адад муассиса, дорухона ва нуқтаҳои тиббии нав сохта ба истифода дода шуданд. Таҳлили ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва маводи оморӣ нишон медиҳад, ки тайёр қардани мутахассисони соҳаи тиб – табибон ва кормандони миёнаи тиб дар навоҳии водии Рашт бо ду самт амалӣ шуда истодааст: Дар Коллеҷи тиббӣ ва филиалҳояш, ки бевосита дар минтақа фаъолият доранд; Дар донишқадаву коллеҷҳои тиббӣ, ки дар дигар шахру навоҳии мамлакат ҷойгиранд.

Дар тайёр қардани кормандони миёнаи тиб нақши Коллеҷи тиббии ноҳияи Рашт муассир аст. Айни замон дар коллеҷи мазкур бо дарназардошти филиалҳои 769 нафар донишҷӯ таҳсил мекунанд, ки аз ин шумора 448 нафарро духтарон ташкил медиҳанд. Коллеҷ дар ноҳияҳои Лахшу Сангвор ва Нурободу Тоҷикобод бахшҳои фаръии худро дорад, ки дар онҳо бештар духтарон таҳсил мекунанд. Илова бар ин, дар тақмили ихтисос ва машварату суҳбатҳо бо кормандон ва аҳолии минтақа нақши «Қорвони саломатӣ», ки аз тарафи Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста ташкил карда мешуд, хеле назаррас аст. Ҳамин тавр, дар солҳои истиқлолият тамоми ҳисороти соҳаи тандурустӣ дар минтақа бартараф карда шуда, садҳо адад дорухонаву бунгоҳҳои тиббӣ ва беморхонаҳо бунёд карда шуд, пайваста ҳолати моддӣ-техникии онҳо пурзӯр карда мешавад. Соҳаи дигари иҷтимоӣ, ки пешрафти ҳар як кишвар аз он вобаста аст маориф мебошад. Хушбахтона, дар кишвари мо дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ маорифи дунявӣ ташаккул ёфт, ки бузургтарин дастоварди замон ба ҳисоб мерафт. Таҳқиқи вазъи маорифи навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият нишон медиҳад, ки сиёсати Ҳукумати кишвар назаррас ва самарабаш аст. Татбиқи барномаву стратегияҳои давлатӣ дар ин самт самаравӣ хуб доданд, ки афзоиши ҳамаҷонибаи маблағгузори соҳа, барқарорсозии садҳо адад иншооти таълимии дар рафти ҷанг ҳаробашта, пайваста сохта шудани синфхонаҳои иловагӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ, сохтмони муассисаҳои нави таълимии замонавӣ ва ҷалби бештари хонандагон ба ин муассисаҳо (ҳосатан духтарон), бо китобу барномаҳои таълимӣ, компютер ва дигар таҷҳизоти муосири таълимӣ таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ, дохил шудани хатмкунандагони МТМУ ба тариқи Қвотаи президентӣ дар муассисаҳои олии касбӣ ва ғайра далели онанд. Инчунин таъсиси Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт ва коллеҷи омӯзишгоҳи дар солҳои истиқлолият, дар таъмини муассисаҳои таълимии минтақа бо кадрҳои омӯзгорӣ нақши калон мегузоранд. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи неруҳои ақлониву зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, анъанот, одоби ахлоқи ҳамида ва дигар муқаддасоти миллии дар ҷомеа мақоми арзанда касб намуда, бо шарофати сулҳу оромӣ ва

вахдати миллӣ, баҳри фароҳам овардани фазои мусоиди меъёрии ҳуқуқӣ чихати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии навоҳии водии Рашт ва ҳаллу фасли маҷмуи мушкилоти мавҷудаи соҳа як силсила қонун ва барномаҳои давлатӣ ба тасвиб расиданд, ки ба рушду такомули фарҳанги миллӣ тақвони бузург бахшиданд. Бо иштироки кормандони бахши фарҳанги навоҳии водии Рашт ҳамасола чорабиниҳои фарҳангӣ бахшида ба ҷашнгирии Соли нави мелодӣ, Рӯзи Артиши миллӣ, Рӯзи Модар, Наврӯзи байналмилалӣ, Рӯзи ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ, Рӯзи ваҳдати миллӣ, Рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рӯзи Парчами давлатӣ, Рӯзи забон, Рӯзи Президент ва ғайра гузаронида мешаванд. Аз ҷониби Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияҳои минтақа корҳои таъмиру сохтмони тоҷроҳои фарҳангӣ-пайваста гузаронида мешаванд. Падидаи дигари мусбӣ дар ҳаёти фарҳангии водии Рашт ин ба иди умумимиллӣ табдил ёфтани иду ҷашнҳои аҷдодӣ – Наврӯз, Сада, Меҳргон ва Тиргон мебошад, ки ҳамасола дар сатҳи баланд таҷлил карда мешаванд. Дар маҷмуъ муассисаҳои маданӣ-маърифатии навоҳии водии Рашт, ки дар рафти воқеаҳои ноҳуши солҳои 90-ум вайрону валангор гардидаву аз фаъолият боз монда буданд, дубора барқарор гардиданд. Дар баробари ин садҳо адад иншооти нави маърифативу фароғатӣ дар минтақа қомат афрохтанд. Айни замон, дар ноҳияи Нуробод 33 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 22 китобхона (дорои 62,4 ҳазор адабиёти гуногун), 1 қасри фарҳанг, 1 осорхона, 5 хонаи фарҳангӣ ва 4 клуб фаъолият мекунад; Лахш: 49 муассисаҳои маданӣ-фароғатӣ аз ҷумла 28 китобхона, 8 хонаи маданият, 10 клуби деҳот, 1 осорхона дар маркази ноҳия ва 1 филиали он дар Ҷамоати деҳоти Лахш, 1 мактаби мусиқии бачагона, боғи фарҳангӣ-фароғатӣ; Рашт: 64 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 13 хонаи фарҳангӣ, 3 клуб, 40 китобхона, 1 мактаби мусиқӣ, 2 боғи фарҳангӣ – фароғатӣ, филармонияи халқӣ, театри халқӣ, осорхонаи назди бахши фарҳанг, 2 ёдгории таърихӣ монументалӣ амал намуда истодаанд; Сангвор: 1 театри халқӣ, 1 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 7 китобхона ва се хонаи фарҳанг (инчунин, дар ноҳия як масҷиди ҷомеъ ва масҷиди панҷвақта расман ба қайд гирифта шудааст) муассисаи маърифатӣ, аз ҷумла 2 китобхонаи марказӣ, 12 китобхонаи деҳотӣ, 2 китобхонаи бачагона, 1 кохи фарҳанг, 2 хонаи фарҳанги деҳотӣ, 2 клуби деҳотӣ, 1 осорхона ва 1 боғи фарҳангӣ фаъолият мекунад. Илова бар ин дар ноҳияи Тоҷикобод 14 мавзёҳои таърихӣ, 35 масҷид (4 масҷиди ҷомеъ), 15 ҷойхона ва як меҳмонхона ба қайд гирифта шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои рушди иқтисодии водии Рашт дар баробари кишоварзӣ ва коркарди канданиҳои ғоиданок рушди сайёҳӣ низ вобастагӣ дорад. Баҳусус барои рушди «экотуризм» ва сайёҳии экстремалӣ тамоми имкониятҳо вучуд доранд. Таҷрибаи давлатҳои пешқадам ва дар самти сайёҳии фарҳангӣ муваффақ нишон медиҳад, ки дар шароити муосир диққати хориҷиёро на танҳо табиати зебо, балки таъриху фарҳанг, расму русум, анъанаҳои миллӣ ва мавзёҳои таърихӣ-меъморӣ халқиятҳои дигар ҷалб менамояд. Водии Рашт аз зумраи он манотиқи кишвар аст, ки дорои имкониятҳои васеи сайёҳӣ, баҳусус экотуризм, алпинизм, туризми фарҳангӣ-табобатӣ мебошад. Бар истифодаи ин имконият ва иқтидорҳо дар солҳои охир баъзе иқдомҳо амалӣ карда мешаванд. Барои рушди соҳа дар ҳама ноҳияҳои минтақа корҳои назаррас анҷом дода мешаванд. Масалан, танҳо дар ноҳияи Рашт имрӯз 3 меҳмонхона, 2 ҳомстей, 1 гестҳавз (меҳмонхонаи хурд), 20 ошхонаю тарабхона, 2 осорхона, 2 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 1 боғи ботаникӣ-фарҳангӣ, 7 нуктаи хӯроки тезтайёр, 1 маркази иттилоотӣ, 1 маркази хунармандию фуруши армуғонҳои миллӣ ва 1 ширкати сайёҳӣ фаъолият доранд, ки дар 5 соли охир таъсис ва ё ба истифода дода шудаанд.

Имрӯз дар водии Рашт садҳо иншооту маконҳои таърихӣ ва осорхонаҳои кишваршиносӣ мавҷуданд, ки ниёз ба маблағгузорӣ, барқарорсозӣ ва омӯзиш доранд. Дар сурати қабули барномаи мукаммали сатҳи давлатӣ дар ин самт метавонад барои рушди сайёҳии фарҳангӣ дар кишвар мусоидат намояд. Агар аз як тараф рушди сайёҳии фарҳангӣ омили рушди иқтисоди кишвар гардад, аз тарафи дигар воситаи муаррифии таъриху фарҳанги халқамон дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Дар ҳолати таъмир ва барқарор намудани иншооти туристӣ харобгардида, навоҳии водии Рашт метавонад яке аз маконҳои асосии сайёҳони на танҳо дохили кишвар, балки тамоми кишварҳои муштаракулманофеъ гардад. Инчунин сохтмон ва барқарор намудани иншооти маишию истироҳатӣ метавонад ба таъсис додани ҷойҳои нави қорӣ ва дарёфти даромади иловагӣ аҳоли мусоидат намояд. Аҳолии минтақа беҳтар кардани шароити иқтисодии худро дар мавсими сайёҳӣ дарк карда, ба сохтмони меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳои замонавӣ шурӯъ намуда истодаанд.

Раштиҳо дар баҳши илму дониш аҳмияти хоса медиҳанд ва ба ин мақсад зиёда аз 113 мактаб сохта ба истифода додаанд. Штатҳои Муттаҳидаи Амрико маркази омузишии худро дар маркази ноҳияи Рашт ба истифода додааст, ки дар он ҳар руз садҳо бачаҳои ин минтақа дониши худро ба забони англисӣ сайқал медиҳанд. Инчунин як Донишқадаи омузгорӣ, як Коллеҷи тиббӣ, як коллеҷи омӯзгори, як Литсейи касби техники фаъолият менамояд, ки дар он ҳазорҳо донишҷӯён таҳсил менамоянд. Инчунин гуфт, ки дар ноҳия зиёда аз 10 намуни ташкилотҳои қарзии кишвар мавҷуданд. Истифодаи алоқаи интернет ва мобилӣ аз соли 2005 инҷониб ба шаҳрвандони Раштонзамин имконпазир аст

Адабиёт:

1. Бойгонии ҷорӣи Ҳукумати ноҳияи Сангвор. 2019. – С.11.
2. Махсудов А.М. Баъзе хусусиятҳои мардумшиносии аҳолии водии Рашт дар китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» / А.М. Махсудов // Муаррих. 2018. №3 (15). – С.104-107.
3. Махсудов А.М. Вазъи маорифи ноҳияҳои водии Рашт дар солҳои Истиқлолият (1991-2021) // Истиқлоли давлатӣ: марҳилаи тақдирсоз дар сарнавишти халқи тоҷик (ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон) (Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ). Душанбе, 4 сентябри 2021. – Душанбе, 2021. – С.362-377.
4. Махсудов А.М., Зарипов Н. Иқтидор ва имкониятҳои туристии ноҳияи Рашт. мушкilot ва дурнамо. Душанбе, 2018.
5. Ҳотамов Н.Б., Довуди Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик (Китоби дарси). – Душанбе, 2011.

Калидвожаҳо: водии Рашт, фарҳанг, маориф, муассиса, омӯзишгоҳ, экотуризм, шуравӣ, Истиқлол.

Аннотация

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ И КУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ РАШТСКОГО РАЙОНА ОТ СОВЕТСКОЙ ДО ВРЕМЕН НЕЗАВИСИМОСТИ (1956-1991 ГГ.)

Образование – это особая область в сфере образования и обучения, основной целью которой является создание здорового общества. Образование дает возможность совершенствовать знания людей и способствовать развитию различных отраслей экономики. Образование — социальное, политическое, литературное и культурное течение, пробудившее интеллектуалов от невежества старых феодальных времен и призвавшее их в новое время, время торжества науки, практики и справедливости.

Ключевые слова: Раштская долина, культура, образование, учреждение, учебный центр, экотуризм, Советский Союз, Независимость.

Annotation

EDUCATIONAL AND CULTURAL DEVELOPMENT OF THE RASHT DISTRICT FROM THE SOVIET TO THE TIME OF INDEPENDENCE (1956-1991)

Education is a special field in the field of education and training, the main purpose of which is to create a healthy society. Education provides an opportunity to improve people's knowledge and contribute to the development of various sectors of the economy. Education is a social, political, literary and cultural trend that awakened the intellectuals from the ignorance of the old feudal times and called them to the new time, the time of the triumph of science, practice and justice.

Keywords: Rasht Valley, culture, education, institution, training center, ecotourism, Soviet, Independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Махмадраҷаб Одинаевич, магистранти Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: +992 901777966

Сведения об авторе: Саидов Махмадраджаб Одинаевич, магистрант Института истории, археологии и этнография имени Ахмади Донши Национальной академии наук Таджикистан. Телефон: +992 901777966

About the author: Saidov Mahmadrachab Odinaevich, graduate student of the Institute of History, Archeology and Folklore named after Ahmadi Donshi of the National Academy of Sciences of the Tajikistan. Phone: +992 901777966

СОХТОРИ СИЁСИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Таърих гувоҳ аст, ки хонадону сулолаҳои мухталиф дар дигаргунсозии тамаддуни дунявӣ саҳми муносиб гузоштаанд. Яке аз он хонадонҳои овозадори ҷаҳонӣ давлати Сомониён мебошад, ки дар қарнҳои IX-X нашъу нумӯш карда дар болоравии ҳаёти илмию фарҳангии ҷаҳон хизмати хосае кардааст.

Сомониён дар асрҳои миёна империяи бузурги ҳешро созмон додаанд, ки имрӯз дар қаламрави он бештар аз ҳашт давлати мустақил арзи вучуд дорад ва онҳо ҳар яке худро пайравони ин хонадон муаррифӣ намуда, тамоми сарзаминашро ба халки ҳеш нисбат медиҳанд. Аҳсант ба Сомониён, ки онҳо бо фазлу фазилати худ забон, урфу одат, мулки ҳешро эмин нигоҳ дошта тавонистанд. Сомониён на танҳо худ балки мардуми кӯчиро аз ин ҳолат раҳо карда, соҳибдавлат намуданд. Вале меросхӯрони туркнаҷод инро фаромӯш карданд.

Замони Сомониён баробари ташаккули илму фарҳанг, инчунин давраи ба вучуд омадани ҷараёни мухталифи фалсафии динӣ мебошад. Пажӯҳишгарони илми замони Сомониён дар баъзе лаҳзаҳо онҳоро таҳлил намудаанд. Равияҳои фалсафии қарматиён, суфия ва исмоилия дар пешрафти ҳаёти сиёсӣ адабии асрҳои IX-XI саҳми муносиб гузоштаанд, зеро ҳамаи ин ҷараёнҳо ғайроти ҳешро аз асрҳои IX-XI ғоз намуда, дар болоравии равияҳои динию фалсафии замони Сомониён мақоми хоса доштанд. Сулолаи Сомониён баҳри озода аз ҳилофати Аббосиён, ки халқҳои Осиёи Миёнаро дар асорат нигоҳ медошт кӯшиши онҳо барои намулдани давлати соҳибхирӣ бо хоҳиши умумии халқ баҳри озодагии сиёсӣ ва маданӣ аз ҷумла яқунимасраи аҷнабиён мувофиқ омад, Сомониён ғалаба карданд ва давлати пуриқтидору мутамарказ барпо намуданд.

Ташкили хуби идоракунии давлат, бештар дар рушду қамолати он саҳми муносиб мегузорад [1, с.132-138]. Инро хонадони Сомониён нағз медонистанд. Яке аз намоёндагони олимақоми ин хонадони бонуфӯз Исмоил инро хуб дарк мекард. Баробари ба сари қудрат омадани масъалаи аз рӯи нақша ташкилу амал намудани давлатро ба миён гузошт. Баъди ғалаба аз болои Саффорӣ (соли 900) Сомониён ташкили идоракунии бонизомро ба миён гузоштанд. Исмоил шакли беҳтарини идоракунии давлатро дар девонҳо (вазиратҳо) медид. Вай таҷрибаи давлатҳои гзаштаро ба ибодат гирифта, бо роҳи девонҳо идора намуданро асос мешуморад.

Усули бо девонҳо идора намудани давлатро Сомониён ҳоло дар давраи шоҳигарии Фирӯзи I (459-484) қорӣ намуда буданд. Дар замони ҳуқумронии Хусрави I (531-579), Яздигурди III (632-651) Бармакиён, ки вазирони ҳоси дарбори Сосонӣ буданд, ба ин усул тағйироту иловаҳо ворид сохтанд. Онро арабҳо низ истифода намуданд. Ҳангоми дар ҳилофат ҳуқумрон будани хонадони Аббосиён бо кӯмаки тоҷикону эронӣ онҳо бо роҳи девонҳо идора намудани давлатро таҷриба карданд. Яке аз сабабҳои асосии дар дарбори ҳилофати Араб роҳ ёфтани Бармакиён низ дар ҳамин зикр меёбад. Ҷӣ хеле ки дар боло ёд кардем, онҳо вазифаи вазирони ин давлати муқтадирро ба уҳда дошта, дар тақмили идоракунии мамлакат саҳми муносиби ҳешро гузошта буданд. Азбаски онҳо мардони заковатманд буданду дар идоракунии мулк таҷрибаи хоса доштанд, арабҳо ба онҳо тақя намуда, аз таҷрибаашон баҳраманд шуданд. То Сомониён сохтори идоракунии давлат бо роҳи девонҳо хеле тақмил ёфта буд ва онҳо шакли одди ва маъмули идоракунии девониро қорӣ намуданд.

Давлати Сомониён аз ҷиҳати сохт феодали буда, ба даргоҳ (дарбори подшоҳӣ) ва девонҳо (яъне вазиратҳо ё идораҳои ҳарбӣ-шаҳрвандӣ) тақсим мешуд. Аммо бояд ҳаминро хотирнишон сохт, ки ҳангоми таъин намудани ин ё он шахс ба вазифаи раиси девон мансабдорони олимартабаи Сомонӣ ба подшоҳ ҳалал мерасониданд. Бештар кӯшиш ба ҳарч медоданд, ки тарафдорони наздики ҳешро сари қудрат оранд.

Ин гуна ҳодисаҳо бештар дар давраи ҳуқумронии Абӯнасл ибни Аҳмад (864-892) рух медоданд. Аммо ӯ кӯшиш менамуд, ки бештар мансабдоронро бо роҳи машварат ва интиҳоби васеъ ба сари қудрат орад. Инро Исмоил низ хуб дарк менамуд. Аммо лаҳзаҳои мешуданд, ки подшоҳ ба муроскорӣ низ мегузашт.

Ҳарчанд, Исмоил дар синну сол ва идоракунии давлат нисбат ба Абубақр қамтаҷриба буд, дар солҳои ҳокими мутлақи Бухоро буданиш (874-892) дар роҳи ҷобачогузории мансабдорон таҷриба ҳосил намуда буд. Вай бештар ҳислатҳои неки ҳаммаслакони ҳешро амиқ омӯхта, сипас

ба ин ё он мансаб тавсия менамуд. Баробари ин, вай дар рафти кориаш ҳар сари вақт усули ҳукуматдорӣ ҳешро такмил меод. Баъди он ки ӯ амири кулли Сомонӣ эълон шуд (892) ба сохтори бо роҳи девонҳо идора намудани давлат рӯ овард.

Исмоил лоиҳа ва усули идоракунии давлатро тарроҳӣ намуд. Онро ҳаматарафа такмил дод, ки идоракунӣ даргоҳ ва дарбор осон бошад. Мувофиқи нақша давлат дар як даст бояд муттаҳид мешуд. Он гоҳ идоракунии он аз марказ хеле осон мегардид. Аммо Исмоил ба мақсад нарасид. Кори саркардаашро писараш Аҳмад ибни Исмоил ба сомон нарасонид. Вай ба корҳои дуввумдараҷа машғул шуда, орзуи падарро амалӣ накард.

Танҳо баъди сари ӯ дар замони ҳукмронии писараш Насри II бо ташаббуси вазирони оқилу донои Сомонӣ Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Чайхунӣ ва Абулфазл Муҳаммад ибни Убайдуллоҳи Балаъмӣ орзуи Исмоил чомаи амал пӯшид. Бо ин мақсад, ҳанӯз дар солҳои аввали асри X Исмоили Сомонӣ Регистони Бухоро ба бино намудани иморатҳои пуршкӯҳ камар баст. Ба гуфтаи Абӯбакри Наршаҳӣ кори саркардаи боборо наберааш Насри II давом дода, сохтмони иморатҳои Регистонро тезонид. Ҳар як девон ба худ бинои хоса дошт, ки он аз ҳучраҳои мухталиф иборат буд. Идораҳои девонҳо дар рӯбарӯӣ бинои дарбори подшоҳ қарор доштанд. Ҳамаи биноҳо бо усули ҷӯборӣ сохта мешуданд. Бинобар ин, вақту бевақт бо ҳар гуна баҳона биноҳои девонхонаҳо оташ мезаданд.

Сомониён барои пурқудрат шудани дарбору дастгоҳи давлатдорӣ аз роҳу услуҳои мухталифи идоракунӣ истифода мебарданд. Сохторҳои давлатдорӣ гузаштаре ҳамачониба омӯхта, сипас шакли беҳтарини онро дар худ таҷассум менамуданд. Дар ин ҳусус Абӯбакри Наршаҳӣ навиштааст, ки Сомониён усули аз ҳама санҷидашудаи идоракунии давлатро дар девонҳо диданд. Вай қайд менамояд, ки дар замони амирии Насри II ибни Аҳмад дар Регистони Бухоро даҳ девон амал мекард. Онҳо чунинанд:

1. *Девони вазир ё ҳоҷибӣ бузург*. – Он калонтарин девон ба шумор мерафт. Тамоми девонҳои дигар тобеи он буда, ҳар сари вақт ба марказ ҳисобот пешкаш менамуданд. Сардори девон дар дарбор ба мавқеи хоса соҳиб буд. Вай баъди амир шахси дуввум ба шумор мерафт. Ҳангоми ба мамлакатҳои хориҷӣ сафар намудан, ба шикору истироҳат рафтани амир вай вазифаи роҳбарии кулли дарборро ба уҳда дошт. Баробари ин масъалаҳои гуфтушуниди байни давлатҳои хориҷӣ, сулҳу ҷанг ва ғайраро ин девон ҳал менамуд.

Амир ҳангоми таъин кардани сардорони девонҳои дигар, албатта ба ҳоҷибӣ бузург маслиҳат намуда, фикру мулоҳизаи вайро ба инобат мегирифт. Раиси девони номбурда чун шахси бовариноки амир дар фармони ӯ буд. Идораи вай ба даргоҳи амир хеле наздик буда, дафтардоронаш тамоми фармонҳои амirro китобат накумуда, сипас пешкаши девонҳои дигар мекарданд. Ҳукми сардори ин девон дар тамоми мулкҳо раво буд.

Аз номи амир фармонҳо бароварда, аз паи иҷрои онҳо мешуд.

Амир дар интиҳоби сардорони ин девон кӯшишҳои зиёде ба ҳарч меод, зеро он ҳалқунандаи тақдирӣ давлат буд. Бинобар ин амрони Сомонӣ саъй менамуданд, ки одамони пок, дилсоф, олиму сиёсатмандонро интиҳоб намуда, сарпарастии девонро ба онҳо вогузор намоянд. Сардори девон гӯшу чашми амир ба шумор мерафт. Қариб ҳар рӯз бо амир дарс тамос буд ва ба иҷрои фармониҳои вай омодагӣ мегирифт. Роҳбарони давлатҳои дигар ба қабули амир бо руҳсати вай мерафтанд.

2. *Девони муставфӣ ё хазинадор* – Он ба воридоту содироту моли амвол машғул буд. Муставфӣ – девонсолор баъди ҳоҷибӣ бузург дар дарбор шахси дуввуми обрӯманд ба шумор мерафт. Подшоҳ ба вазифаи муставфӣ одамоне ба худ содиқ ва шикастанафасро пешбарӣ мекард, зеро тамоми дорой ва амволи мамлакат дар зери дасти вай нигоҳ дошта мешуд. Бо тавсияи сардори ин девон одамоне худотарс, парҳезкор, шикастанафас ба вилоятҳо муставфӣ таъин мешуданд. Муставфӣ, ки ба даромаду хароҷоти дарбор андармон буд, ҳар сари ҷанд вақт амirro бо ҳолати хазина ошно месохт.

3. *Девони расоил ё амид-ул-мулк*. – девон қорҳои муҳими давлатиро иҷро мекард.

Сирҳои асоси давлатдориро он дар худ таҷассум намуда, ҳамчун идораи умури сиёсӣ бо кишварҳои хориҷиро ба уҳда дошт. Сардори ин девонро низ аз наздикони амир таъин менамуданд. Ӯ ҳамчун шахси сиёсатпеша доимо дар дарбор буда, гӯш ба фармонҳои амир меод. Дар масъалаҳои мухталифи сиёсӣ байналмилалӣ амirro мушовирӣ мекард. Оид ба ташкили ҳайати вакилони аморат ба кишварҳои хориҷӣ бо подшоҳ машварат мекард.

4. *Девони соҳиб-ул-ушрот ё артиш*. – Девон вазифаи мудофия (ҷанги)-ро адо мекард. Дар замони Сомониён он сипаҳсолор ном дошт. Сомониён ба сипаҳсолор ҳусну тавачҷӯхӣ хоса зоҳир намуда, ӯро дар мулкҳои Хуросонӣ ҳеш нигоҳ меоданд. Дар замони ворисони

Исмоил (Аҳмад, Насри II, Нӯҳ, Абдумалик) вазифаи сипаҳсолориро Алптегин ба дӯш гирифта буд. Сипаҳсолорро худи амир таъин мекард ва ӯ аз болои кори артиш, таъминоти он бо озуқа, сару либос кор мебард. Сардори девон сола як маротиба, азназаргузарони артишро созмон медод. Намоиши низомро, ки аз ҳисоби қўшуни савора, пиёдагард, найзазан ва филҳои ҷанги ташкил медоданд, худи подшоҳ қабул мекард. Инчунин девони соҳибушарта вазифаи посбонӣ ва таъмини амнияти мулкро ба уҳда дошт.

Азбаски гвардияи ҳарбии Сомониён ба ин девон итоат мекард, амирон барои таъминоти он бо хӯрок, сару либос, яроқи аслиҳа, маош бештар аҳмият медоданд. Сардори девон доимо гӯш ба қимори амир меистод.

5. *Девони соҳиб-ул-барид ё алоқа*. – Яке аз муҳимтарин девонҳои давлатӣ ба шумор мерафт. Дар ихтиёри он ҳама воситаҳои ахбор буд.

Тамоми хабару воқеоте, ки дар қаламрави давлат рух медод, албатта ин девон ба самъи подшоҳ ва дарбориён мерасонид. Вай хату чеки махфии давлатро мӯҳр намуда, ба халифа мефиристод. Сардори ин девон ҳуқуқ дошт, ки ибто подшоҳ ва халифа озодона гуфтугӯ намуда, кори хешро ҳал кунад. Коркунони девон дар маҳалҳо аз тарафи марказ таъин ва тасдиқ карда мешуданд. Онҳо ба ҳокимони маҳаллӣ итоат накарда, аз болои онҳо назорати махфӣ мебарданд. Девон дар ихтиёри худ амволи зиёди нақлиётӣ, аз қабилҳои филу уштур, ҳаҷиру асп, қабутарони ҳатбар, ва ҷизҳои дигар дошт. Қормандони он танҳо хидмати ҳукуматдоронро ба ҷо меоварданд. Хату номаҳои мардуми одиро аз маҳал ба маҳал намебарданд. Новобаста ба ин обрӯ ва нуфузи қормандони ин дастгоҳ дар шаҳру деҳот баланд буд.

6. *Девони муҳтасиб (тиҷорат)*. – Муҳтасибон дар даргоҳи Сомониён мақоми махсусро соҳиб буданд. Онҳо тахти сарпарастии сардори девони хеш аз болои кори бозорҳо, фурӯши маҳсулот, тароздорӣ сифати моли воридотӣ назорат мебарданд. Баробари ин, қўшиш ба харҷ дода, зидди ҳаннотону ҷаллобон мубориза бурда, дар бозорҳо ва дўкониҳо нарху навро ба танзим меандоختанд.

Барои ин муҳтасибон аз болои тартиботи шаҳрдорӣ назорат карда, пеши роҳи майнӯшонро авбошонро мегирифтанд. Ғайр аз ин, ба муқобили дуздӣю фосикӣ ҷораҳои зарурӣ меандешиданд. Дар замони Сомониён намоёндогони ин девон ба ҳуқуқҳои васеъ соҳиб буданд:

1. Ба муқобили қаллобони бозор;
2. Исрофқорони моли ҳориҷӣ;
3. Талаву торочи ҷорво;
4. Вайронқориҳои беасоси хонаҳо;
5. Гирифтани пеши роҳи дурразаниҳои бемаънии омӯзгорон ба пушти шогирдон;
6. Ба тартиб даровардани кори пизишкон;
7. Аз тарафи қозиҳо дуруст анҷом додани мурофияҳои судӣ ва ғайра назорат мебарданд.

Муҳтасибон аз ҳисоби зердастони хеш дастаи махсус созмон дода, дар маҳалҳо мегаштанд. Шахсонро, ки бо ҷиноят дастгир мешуданд, дар маҷлиси васеи аҳли маҳал муҳокима намуда, онҳоро ҷазои сазовор медоданд.

7. *Девони мушриф ё ашроф*. – Сардори ин девонро мушриф мегуфтанд. Дар «Таърихи Байҳақӣ» мушриф ҷун ҳазинадор ёд карда мешавад. Вай аз болои даромаду баромади ҳазинаи подшоҳ назорат мебард. Баробари ин ашроф вазифаи нигоҳ доштани сирру асрори давлатиро иҷро мекард. Бо супориши амир ё подшоҳ аз паси шахсони масъул назорат мебард.

8. *Девони амлоки ҳосаи султон ё азийъ*. – Дар замони ҳукмронии халифони Аббосӣ онро ҷун девони азийъ ё идораи амволи халифа меномиданд. Вазифаи ин девон аз ҷамъ намудани амлок ва ҳисобот додани он ба халифа иборат буд. Дар замони оли Сомон низ ин девон вазифаи ҷамъ намудани амлокро аз мулкҳои султонӣ (давлатӣ) адо мекард.

9. *Девони ал – қазо ё қозӣ*. – Ин девон, ки ба даъвоҳои мардум расидагӣ мекард, тақрибан дар ҳукми назорати додгустарӣ буд.

Раис ё вазири онро дар марказ қозиюлқузот мегуфтанд. Шахсе, ки фикҳу шаръи исломро медонист, ба ҳамин мансаб таъин мешуд. Ошти додани муҳолифон назорату сарпарастии ба шавҳар додани духтарони беволидайн, интишор намудани ҳукмҳои додгустарӣ, назорат аз болои вақфномаҳо, қайфар додани қарздорон ва ғайра вазифаҳои ин девон ба шумор мерафтанд. Дар мартабаи болотарин девони мазолими (қозӣ) дарбор ё даргоҳи султон буда ки аз қадим вучуд дошт. Низомулмулк дар «Сиясатнома» ёдовар шудааст, ки подшоҳон бояд ҳафтае ду маротиба дар курсии сардорӣ ин девон нишинанд.

10. *Девони авқоф ё вақф.* – Он масъули назорат бар масочид ва арозиву амокини (замину макон) вақфӣ ва кори мутаваллиён буд. Сиёсати ҳукумати марказӣ ба он нигаронида шуда буд, ки соҳибони вақфро дар хидмати хеш нигоҳ дорад [2, 453].

Бо девонҳо идора намудани мамлакат кори давлатдоронро як дараҷа ба тартиб мебаровард, зеро сардорони девонҳо вазифаи дар наздашон бударо бе таъхир иҷро менамуданд. Ба ғайр аз девони алоқа, девонҳои дигар ҳам ба ҳокимони маҳалҳо ва ҳам ҳукумати марказӣ итоат мекарданд.

Сардорони вилоятҳо аз хонадони подшоҳ, хешовандони ӯ, аҳли дарбор ва феодалони обрӯманд таъин карда мешуданд. Баробари ин шаҳрҳо раиси худро доштанд, ки он аз қабилӣ одамони бонуфуз таъин мегардид. Вале кори аз ҳама душвор дар идоракунии девонҳо он буд, ки мансабталабию мансабхоҳии феодалон хеле тезтунд мешуд. Мувофиқи қарори амир мебоист, ки сардорони девонҳо бо маслиҳати хоҷиби бузург ба подшоҳ тавсия мешуданд. Аммо ҳолатҳои рух меоданд, ки бе рухсати вай номзадӣ ин ё он сардори девон ба подшоҳ пешкаш мегашт. Бештари вақт вазифаи сардори девон меросӣ гуфта шахсони, ноухдабароро ба курсӣ мешишониданд.

Одамони донишманду бофазилат ба мансаби девонбошӣ тавсия намешуданд. Аксаран шахсони сармоядор, руҳонӣ ва тоҷир талоши мансаб мекарданд. Аммо дар ҳаёти давлати Сомониён мулкҳои низ

буданд, ки онҳо ба таври рӯякӣ ба ҳукумати марказӣ итоат намуда, дар асл ҳудудонро мустақил меҳисобиданд. Масалан, тамоми қаламрави Хуросон бевосита ба сипаҳсолор итиоат менамуд. Вай аз нишопур истода, ба амир ҳисобот меод. Яке аз вазифаҳои асосии намоёндагони давлатӣ дар деҳот иборат аз он буд, ки бештар хироч чамъ мекарданд.

Сомониён барои нигоҳ доштани иқтисодии давлатдорӣ хеш ба саркардагони дастгоҳи мусаллаҳи туркон таъин намуда, эътирозоти халқ ва вайронкориҳои аҷнабиёро фуру менишониданд. Аммо ин таҷрибаи онҳо натиҷаи хуб надод. Саркардагони гвардияи туркӣ аз норозигии феодалону муборизаи дохилии синфӣ истифода бурда, бар зидди ҳукумати марказӣ чангида, ба он муваффақ мешуданд, ки дар мулкҳои алоҳида мустақил гарданд.

Дар болои идораҳои маҳаллӣ ҳоким ё худ қадҳудо меистод. Вазифаи сипаҳсолорӣ ҳам мавҷуд буд. Шаҳрҳоро раисҳо идора мекарданд, ки онҳо аз ҳисоби шаҳриёни сарватманд ва руҳониён таъин карда мешуданд. Ба руҳониён устод, Шайх-ул-Ислом ва хатиб таъсири калон доштанд.

Дар асрҳои IX-X равобитаи Сомониён бо Руси қадим боз нерӯи тоза қасб намуд [3, с.153-157]. Дар сиёсати геополитикии амирони Сомонӣ Руси қадим ва давлатҳои феодалии соҳили рӯди Волга мавқеи муҳимро ишғол менамуд. Сомониён дар замони салтанати Насри II Аҳмади Сомонӣ (солҳои 914-943), ки даврони нумӯ ва рушду такомули давлатдорӣ хонадони Сомонӣ ба шумор меояд, тавонистанд, ки мулкҳои марказгурези Хуросону Мовароуннаҳрро дар атрофи як давлат муттаҳид сохта, империяи абалқудратеро рӯи қор оваранд, ки он дар қудрат ва тавоноӣ бо хилофати Бағдод дар як поя қарор дошт. Давлати Сомониён воқеъан ҳам, пас аз хилофати Бағдод дар аҷам, бахусус дар роҳҳои тиҷоратӣ, ки он ба сӯи соҳили Волга, Руси қадим, шимолии баҳри Хазар бандари Дарбанд ва Чин мебурд, ягона воҳиди қудратӣ ва сиёсии асрҳои IX-X маҳсуб меёфт.

Аҳмади Чайхонӣ, Балаъмӣ ва дигар сиёсатмадорони дарбори Сомонӣ ва девони рисолати Насри II ки аз мочарои байни ҳазорҳову булғорҳо огоҳӣ доштанд, машварат орошта, пас ба шаҳри Термиз раҳсипор гардид. Давлати Сомониён низ бо давлатҳои соҳили Волга ва Руси қадим сиёсати сулҳҷӯёнаро пеш гирифта, умарои ин хонадон барои таҳти итоати худ нигоҳ доштани роҳҳои тиҷоратии самти шаҳрҳои соҳили Волга, Перм ва Уралу соҳили Байкал ҳавасмандии зиёд доштанд. А.А. Семёнов дар як мақолааш аз хусуси муносибати Сомониён бо Киеви Рус изҳори назар кардааст. Танҳо як дафъа соли 910 дастаҳои низоми Сомониён ва Руссия назди рӯди Калка ба пайкор омодагӣ гирифтанд, аммо бидуни ҷанг аз ҳам дур шуданд.

Дар сиёсати геополитикии давлати Сомониён асосан ба шимол – ба ҷониби ҳавзаҳои Волга, Арал ва баҳри Каспий нигаронида шуда буд. Дар ин масъала манфиатҳои хилофати Бағдод ва давлати Сомониён бисёр аз ҷиҳат мувофиқ меомаданд. Сиёсати берунаи давлати Сомониёнро бе назардошти давлатҳои феодалии Поволжйеи миёна, ба хусус хазарҳо ва булғорҳо, амиқ вазъияти умумии сиёсии охири асри

VIII ва аввалҳои асри IX, ки ба ҳамлаи арабҳо ба соҳилҳои баҳри Хазар ва Қаспи Чанубӣ иртибот дорад, дуруст дарк намудан маҳол аст. Давлати Сомониён ҷонибдори муносибати хуби иқтисодӣ ва сиёсӣ бо Руси Киевӣ буд. Дар муомилоти пулии Сомониён асосан

дирхам корбаст мегардид. Дар қаламрави Сомониён барои сикка задани дирхам 29 зарбхона ваколат доштанд [4, с.28-29]. Дар давраи ҳукумронии Нӯҳ ибни Наср (943-954) аломатҳои таназзули давлати Сомонӣ ба таври равшан падида мешаванд. Давлат дар солҳои аввали ҳукуматдории Нӯҳ ба душвории саҳти молиявӣ рӯ оварда буд.

Бар тибқи маълумоте, ханӯз дар соли 942 аз аҳолии ду қарат андоз гирифта шуд. Душвории молиявӣ ба дараҷае расида буд, ки ба сипоҳиён ва ҳатто ба гвардияи амир вақти зиёде моҳона дода нашуд. Ин аҳвол дар байни аскарон норозигии ҷиддӣ ба вуҷуд овард. Нӯҳ ибни Наср барои лоақал муваққатан паст кардани шиддати норозигӣ вазири ҳудро ба сабабгори ин ҳама душвориҳои молиявӣ айбдор намуда, ба қатли ӯ фармон дод. Албатта, ин тадбир ба беҳтар шудани вазъияти молиявии мамлакат боис нагардид.

Чараёни муттаҳидшавии Мовароуннаҳру Хуросон дар тахти тасарруфи Сомониён хангоми ба саҳнаи сиёсат баромадани Исмоил ибни Аҳмад (849-907) шахси боғайрат, дурандеш, соҳибмаърифат, ходими бузурги сиёсӣю давлатӣ ба марҳилаи ҷамъбастиаш мерасад. Ба ин амал сокинони Бухоро, ки аз дасти ҳокими маҳаллӣ ба дод омада буданд, кӯмак расонданд. Сохтори давлатии бобарори давраи Сомониҳо, ки амниятӣ пешрафти ҷомеаро таъмин кардааст, силсилаи бозёфтҳои ҳафриётӣ дорад. Масалан, дар охири асрҳои IX-X истехкоми шахру воҳаҳои кишвар таъмир нагаштаанд. Ба ҳамин минвол, Сомониҳо усули муносиби низомии шарқии давлатдорӣи шоҳию дарбориро ташаккул доданд ва бо ёрии он дар муддати нисбатан кӯтоҳи таърихӣ имкон пайдо карданд, ки Тоҷикистони таърихию ба кишвари пурқудрати иқтисодии ҷаҳонии дорои иҷтимоӣ-фарҳангии мутарракки табдил диҳанд. Низомии давлати Сомониҳоро муосири онҳо, муаррихи бузурги тоҷики асри X Муҳаммад Наршаҳӣ дар таърихи Бухоро тавсиф кардааст. Наршаҳӣ мегӯяд давраи соҳти идоракунии давлати Сомониён аз лашкари зиёд иборат буд [4, с.28-29].

Хулоса, ҳалқи тоҷик аз қадимулаён мардуми заҳматкашида Буда, дар барпо намудани як давлатии мустақили худ азобу машаққати зиёде кашидаанд. Ноҳоят яке аз фарзандони ба оро номуси ин миллат, қаҳрамон ва асосгузори давлатии Сомониён Исмоили Сомони мебошад, ки ҳоло шоҳиди он гардидааст. Ёро имрӯз мардуми тоҷик ҳамчун асосгузори давлатии худ мешиносанд ва эҳтиромаш менамоянд. Зеро он дар замони ҳукумронӣаш мардуми тоҷикро аз азобу шиканҷаҳои дигар империяҳои абарқудрат озод намуда ба сӯи илму маърифат роҳнамои кардааст. Давлатии Сомониён дар ташаккулёбии ҳукумати тоҷикон нақши муҳимро мебозад, ки сарчашмаи ҳукуматронии ин миллат аз ин ҷо оғоз мешавад, ки то ҳол давом ёфта истодааст.

Ҳамин тариқ Сомониҳо тавонистанд усули нави сохтори сиёсӣ ва низомӣ давлатдорӣи шарқиро ташаккул диҳанд ва бо ёрии он бо муддати нисбатан кӯтоҳи таърихӣ имкон пайдо кардаанд, ки Тоҷикистони таърихию бо кишварҳои пурқудрати иқтисодии ҷаҳонӣ дорои сиёсати иҷтимоӣ-фарҳангии мутарракки табдил диҳанд.

Сохтори давлатии бобарори давраи Сомониҳо, ки амниятӣ пешрафти ҷомеаро таъмин кардааст. Силсилаи бозёфтҳои ҳафриётӣ дорад. Масалан дар охири асрҳои IX-X истехкоми шахру ноҳияҳои кишвар таъмир нагаштаанд. Сомониҳо ба қавми додаи Исмоили Сомонӣ «то ҳоле ман зиндаам, ман барои Бухороям устувор мондаам» кишвар мудофияи бозғитмод дошта, ҳалқ аз ҳарчи истехкомҳо озод шуда ба меҳнати пурмахсул банд буд.

Низомии давлатдорӣи Сомониҳоро муосири онҳо муаррихи бузурги тоҷики асри X Муҳаммади Наршаҳӣ дар таърихи Бухоро тавсиф намудааст. Таҷрибаи давлатдорӣи Сомониёнро дар асри XI ходими бузурги олам ва сиёсатшиноси тоҷик дар «Сиёсатнома» ҷамъбаст намудааст.

Адабиёт:

1. Фафуров Б.Ф. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. – Душанбе: Ирфон 1998. – 650с.
2. Донишномаи Сомониён. Ҷ.II. – Хучанд, 2009. – С.153-157.
3. Мухторов С. Сомониён: замон ва макон. – Душанбе, 2008. – 350 с.
4. Неъматов Н. Давлати тоҷикбунёди Сомониён. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 40 с.
5. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе, 1997. – 350 с.

Калидвожаҳо: *сиёсати идоракунии, давлати Сомониён, ҳуввияти миллӣ, анъанаҳо, девонҳо, торҷағарӣ.*

Аннотация

ПОЛИТИЧЕСКОЕ УСТРОЙСТВО ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ

В статье исследуется проблема происхождения, формирования и национальной идентичности, а также политика управления правительства Саманидов. В I и II веках решающую роль в централизации власти сыграла династия Саманидов. Автор констатирует, что в силу исторических причин правительство Саманидов было основано на почве возрождения традиций, достигло больших успехов в области социальной, экономической, культурной, научной и литературной жизни, защитило страну от иностранных торговцев, много работало. Для благополучия крестьян и торговцев. Автор утверждает, что правительство Саманидов управлялось в области диванов.

Ключевые слова: административная политика, Саманидское правительство, национальная идентичность, традиции, Девон, вымогательство.

Annotation

THE POLITICAL STRUCTURE OF THE SAMANID STATE

In the article, the problem of origin, formation and national identity and administration policy of the Samanid government is investigated. In the 1st and 2nd centuries, the Samanid dynasty played a decisive role in the centralization of the government. The author states that according to the historical reasons, the Samanid government was founded in the field of revived traditions, achieved great success in the fields of social, economic, cultural, scientific and literary life, protected the country from foreign traders, and worked hard for the well-being of the peasants and traders. provided The author states that the Samanid government was administered in the field of divans.

Keywords: administration policy, Samanian government, national identity, traditions, divans, extortion.

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Замира Худойкуловна, магистранти соли дуҷуми кафедраи таърихи халқи тоҷикӣ факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 905118464

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Ганчакова М.Г.

Сведение об авторе: Самадова Замира Худойкуловна, магистрантка второго курса кафедры истории таджикского народа историко-правового факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 905118464

Научный руководитель: к.и.н., доцент Ганджакова М.Г.

About the author: Samadova Zamira Khudoiqulovna, 2st year Master of the Department of the History of the Tajik people of the Faculty of History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 905118464

Scientific adviser: candidate of historical sciences, associate professor Gandzhakova M.G.

АСАРҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ ҲАМЧУН МАНБАИ ТАЪРИХӢ

Асосгузори адабиёти муосири тоҷик ва Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айнӣ 15 апрели соли 1878 дар деҳаи Соктарей ноҳияи Ғиждувон, вилояти Бухоро ба дунё омадааст.

Падари устод Саидмуродхоча, ки соҳиби хату савод буд, яке аз одамони болаёқат ва зарофатманди кишлоқ ба ҳисоб мерафт. Саидмуродхоча ҳамеша кӯшиш мекард, ки донишу таҷрибаи ҳаётиашро ба писаронаш омӯзонад.

Садриддин дар шашсолагиаш ба мактаб меравад. Усули таълиму тарбияи он мактаб ақалан барои ёд гирифтани алифбо имконият надодааст, ки дар повести «Мактаби кӯҳна» нависанда онро тасвир мекунад.

«Чунон ки падарам дид, - менависад, С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо», - дар он мактаб ман саводи амиқ гирифта натавонистам ва маро ба мактаби духтарона дод» [1]. Дар мактаби духтарона Садриддин чанд чузъ аз Бедил ва чанд чузъ аз ғазалиёти Соибро хонда дар даҳсолаги мактабро хатм мекунад.

Бачагии Садриддин дар оғӯши падару модар дер давом накард. Вабое, ки соли 1889 Бухоро ва атрофии онро фаро гирифт, дар байни чихил рӯз ўро ҳам аз падар ва ҳам аз модар ҷудо кард.

Орзую ҳаваси илму шеърӣ Айнӣ 12-соларо ба Бухоро овард. Ба мадрасаҳои Бухоро дохил шудан ва дониш гирифтани барои Айнӣ барин камбағалбачагони илмҷӯ хеле мушкул буд [2]. Вале ӯ ба шарофати ҳавасмандӣ ва толиби илм буданаш тамоми душвории рӯзгор ва омӯзишро паси сар карда, 16 сол дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил намудааст. Айнӣ дар мадрасаҳои мири Араб, Олимҷон, Бадалбек. Ҳочӣ Зоҳид ва Кӯкалтош таҳсил карда, соли 1908 онро хатм мекунад.

Муддати 27 соли зиндагӣ дар Бухоро Айнӣ боз аз ду мактаби дигар гузаштааст: яке мактаби меҳнат ва дигаре мактаби ҳаёт. Барои ёфтани кути лоямутаи ӯ аз ҳеч қору заҳмат даст нақашдааст: гоҳ фарроши мадраса, гоҳ ошпаз, гоҳ ҷомашӯй, гоҳ мардикор буд.

Дар мактаби ҳаёт Садриддин ҳаёти ҷамъиятро омӯхт. Аз табақаи тоифаи гуногуни одамон, муносибатҳои синфӣ мардум, ҷаллодони амир, задухӯрдҳои дорою нодорро дониши зиндагӣ меомӯхт.

Аз соли 1896 Садриддин бо таҳаллуси адабии «Айнӣ» ба навиштани шеърҳои мустақилона сар кардааст.

Назари устод Айнӣ пас аз мутолиаи қардани асари Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоъ» нисбат ба соҳти пӯсидаи аморати Бухоро тамоман дигар гардид ва нисбат ба ин ҷамъияти фарсуда дар дили ӯ як нафрати ниҳоние пайдо шуд. Аз ин рӯ, дар ибтидои асри 20 устод дар эҷодиёти худ идеяҳои пешқадами маорифпарварон Аҳмади Дониш ва Шохинро давом дода, роҳи ояндаи худро муайян намуд. «Таҳзиб-ус-сибён»-ро устод Айнӣ маҳз ба хотири тарбияи наврасон дар руҳияи муосир соли 1909 барои шогирдони мактабҳои нав офарид. Чунин қорҳои хайр ба Амир маъқул набуд. Аз ин хотир, устодро ба зиндон мебартояд ва ўро 75 ҷӯб мезананд. Пас аз 52 рӯзе, ки дар беморхона муолиҷа мекунад, Садриддин ба Самарқанд кӯчида меояд. Ӯ ҷӣ дар Самарқанд ва ҷӣ дар Тошкент дар қорҳои қумитаи революсионии иштирок карда, варақа, даъватнома ва баённомаҳои қангӣ менависад, тарғибу ташвиқ мебарад.

Амири Бухоро аз он ки Ҳокимияти Шуравӣ ба Айнӣ пушту паноҳ шудааст, бо тухмати алоқа доштан бо муборизони зиддиаморат, бародари хурдии нависанда - Сирочиддинро ваҳшиёна дар зиндон мекушад. «Марсия»-и қонғудози Айнӣ ба ҳамин муносибат навишта шудааст. Ҳирси хунхори Амир бо ин ҳам қаноат накарда, бародари қалонии ӯ Муҳиддинхочаро низ қатл менамояд. Баъди ин воқеаҳо қалами Айнӣ тезу бурро шуд ва ба ӯ муяссар гардид, ки дар мақолаи рисолаҳо, асарҳои таърихӣ ва бадеии минбаъдааш нишон диҳад, ки бо ҳоқу қамин қасон шудани тартибу низоми амири таърихан қонунист.

Ҳамин тавр бо ғалабаи Инқилоби Октябр нависанда аз нав қавон шуд. Истеъдоди шоирӣи публицистӣ, насрнавасию олимӣи устод Айнӣ ба дараҷае тараққӣ қард, ки ӯ аз 15 қилди қуллиёташ 14 қилди онро дар нимаи дуоми умраш, дар қилсолагиаш эҷод намудааст. Барои хизматҳои адабӣ ва ҷамъиятиаш Айнӣ бо се ордени Ленин, ду «Байрақи сурхи меҳнат» ва медалу грамотаҳо муқофотонида шудааст.

Дар соҳаи илм ба ӯ дараҷаи доктори фанҳои филологӣ бахшида шуда, бо унвони академики фаҳрии Академияи фанҳои РСС Узбекистон тақдим қарда шуда буд. Айнӣ

академики Академияи Тоҷикистон таъин гардида буд, ӯ нахуст президенти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон мебошад.

Аз соли 1958 инҷониб ҳар сол дар рӯзи таваллуди нависанда маҷлиси илмӣ «Солони Айни» барпо шуда, материалҳои он дар маҷмуаи махсуси «Ҷашнномаи Айни» [3] нашр мегарданд. Бисёр деҳаву ноҳияҳо, кӯчаю хиёбонҳо, мактабҳо номи ӯро гирифтанд.

Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 8-уми сентябри соли 1997 ба устод Айни унвони «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд [4].

Устод Садриддин Айни соли 1954 дар шаҳри Душанбе аз олам ҷашм пӯшид. Ҳоло макбараи устод Айни дар як ҷойи хушманзараи Душанбе зиёратгоҳи аҳли адаб аст. Он чоро ҳозир Боғи Айни мегӯянд.

Бузургӣ ва қувваи эҷодиёти С. Айни. Дар таърихи пешрафту тараққиёти маданияту адабиёти халқи тоҷик устод Айни аввалин шахсест, ки бо асарҳои хеш ҳазинаи адабиёти халқи тоҷикро ғанӣ гардонидаст. Тавлиди адабиёти нави тоҷик ба номи ӯ саҳт вобаста аст. Барои Айни ҳамчун барои тамоми суҳансароён ҳақиқати воқеаи сарчашмаи асосии эҷоди буд. Ба фарроши ҷашмгуруснаи дирузаи мадраса, ки бо як бурида нон қаноат карда, дониш андӯхтааст, моҳияти тағйиротҳои зиндаги на якбора равшан гардидааст.

Роҳи Айни бо сӯи комёбиҳои адабиёт аз зиндони амири Бухоро мегузарад. Нависанда ба гузаштаи таърихӣ халқи хеш рӯ меорад, то аз қуллаҳои музаффариятҳо дигаргуниҳои бузургро равшантар бубинад. Дар солҳои гуногун паси ҳам асарҳои ӯ, ки бо ҳаёти воқеаи саҳт алоқаманд буданд, хонандагони бешуморро пайдо намудаанд.

Аввалин асарҳои илмӣ устод китобҳои дарсӣ буданд, ки барои мактабҳои навтаъсис иншо гардиданд. Повесту романҳои нависанда: «Ҷаллодони Бухоро», «Одина», «Ятим», «Дохунда», «Ғуломон», «Ёддоштҳо», «Ахтари Инқилоб», «Таҳзиб-ус-сибён» [5] аз ҳаёти халқи азбиятдида нақл мекунанд.

Нахустин шеърҳои инқилобӣ, ки дар он барномаи сиёсӣ иҷтимоӣ С. Айни эълон гардидааст, ин «Марсия»-и ӯст [6]. Ин асар ба муносибати ғоҷиаи кушта шудани бародараш Сирочиддин бахшида шуда буд:

Дӯстон! Ғоҷиаи саҳт биёмад ба сарам,
Рафт аз ин ғоҷиа руҳ аз тану нур аз басарам.
...Чигарам об шуду рехт зи ду ҷашми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!
...Хоҳам он хонаи бедоду ситам вайрон бод!
Хоҳам, он маҳкамаи ҷабр мазористон бод!
Хоҳам, он тахт, ки шуд боиси бадбахтии мо,
Реза-реза шуда бо хоки сияҳ яксон бод!
Хоҳам он муфтию он қозию он шоҳу вазир,
Сарнагун гашта ба хуни ҳудашон ғалтон бод!

Шеърҳои ба мактабу илмҷӯии бахшидаи Айни бо забони соддаю воситаҳои тасвири дилнишин гуфта шудаанд. Идеяҳои маорифпарварии ӯ дар шеърҳои «Заммаи дабистон», «Суруди мактаб», «Саҳаргоҳон» ва ғайра боварибахш ва самимона эҷод гашта, ба ғазилати мактаб, таълиму тарбия така дорад:

...Биед эй рафиқон дарс хонем,
Ба бекорию нодони намонем,
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба ҷашми аҳли олам хор гардад.

Нахустин асари калони насрии Айни повести «Ҷаллодони Бухоро» дар соли 1920 эҷод шудааст. Дар ин асар нависанда як қатор эпизодҳо, рафтору кирдори пурдахшати амир, вахшоният, ғитнағари ва макқории амалдорони ӯро дар ҳикоя ва суҳбатҳои байниҷидғарии персонажҳои гуногун кушодааст.

Повести «Одина», «Ғуломон», «Дохунда» дар таърихи адабиёти советии тоҷик ҳамчун эпоеаи (чанғномаи) сегона таълиф шудааст.

Устод Айни, ки бештар ба мавзӯҳои таърихи муроҷиат мекард, орзу дошт дар асари мустақиле ба мавзуи воқеаҳои замони баъди револүтсия ҳам рӯ орад. Бо ин мақсад ӯ повести «Ятим»-ро (1940) ба 10-солагии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон бахшида буд. Мавзуи асар аз воқеаҳои солҳои аввали баъди Револүтсияи Халқии Бухоро шурӯъ мешавад: табақаи доро бо соҳти нави Шуравӣ созиш накарда, на ғакат худ бо молу давлаташ ба хориҷа

хичрат мекард, инчунин зердастону хизматгоронашро бо фиребу найранг ба роҳи ғалат андохта низ бо худ мебурд.

Адабиёт:

1. Айни С. Ёддоштҳо, ҷилди 1 ва 2. – Душанбе: Адиб, 1990.
2. Айни С. Ёддоштҳо, ҷилди 3 ва 4. – Душанбе: Адиб, 1990.
3. Айни С. Кулӣёт. Ҷилди 4. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1961. – 422 с.
4. Айни С. Кулӣёт. Ҷилди 8. Тартибтиҳандагон Айни С.М., Айни Х., Айни К.. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 524 с.
5. Айни С. Ёдгорӣ. Соли нашр, 1935.
6. Алфред Курелла. Ҷашнномаи Айни. ҷ. 3. – Душанбе: Дониш, 1966.
7. Брагинский И.С. Ҳаёт ва ҷодиёти Садриддин Айни. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 267 с.
8. Каирская конференция писателей стран Азии и Африки. – Москва, 1963.
9. Коллектив. Шухрати ҷаҳонии Айни. – Душанбе: Ирфон, 1978.
10. Мирзозода Х. Мулоҳизаҳо дар бораи адабиёт «Маҷмуаи мақолаҳо». – Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1963. – 210 с.
11. Мирзозода Х., Маъсуми Н., Бобоев Ю. Адабиёти советии тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1983. – 432 с.
12. Сайфуллоев О. Мақтаби Айни. – Душанбе: Дониш, 1983. – 432 с.
13. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. – Душанбе: Ирфон, 1966.
14. Шукуров М. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Қисми 4. Насри солҳои 1945-1974. – Душанбе: Дониш, 1980. – 397 с.
15. Шукуров М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 287 с.

Калидвожаҳо: *наср, повест, роман, Айни, насри реалистӣ, революция, инқилоб.*

Аннотация

ПРОИЗВЕДЕНИЯ САДРИДДИНА АЙНА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Все произведения Садриддина Айна, начиная с поэзии до повести, романов, исторических трактатов и воспоминаний основаны на научных, литературных и исторических источниках, которое свидетельствует о глубоких и всесторонних знаниях автора С.Айна по древней и средневековой истории своего народа, которых он хотел донести до своего народа. С.Айн начал начало таджикской реалистической прозы своими произведениями «Тазхиб-ус-сибён», «Бессердечный Бухора», «Одина», «Ахмади девбанд», «Старая школа», «Рабски», «Смерть растовщика», «Воспоминание», «Ятим», «Дохунда».

Ключевые слова: *проза, повест, роман, Айни, реалистическая проза, революция.*

Annotation

SADRIDDIN AIN'S WORKS AS A HISTORICAL SOURCE

All Aini books had scientific historical a literature in our national improvement. He knows his people history a wanted to show them in his novels closer. Real nasr was in his novels as «Tarhib-us-sibjon», «Jalbodoni Buhoro», «Odina», «Jatim», «Dohunda», «Ahmadi Devband», «Maktabi kuhna», «Gulomon», «Mazgi sudhur», «Joddoshtho», an other where he put his great contribution.

Key words: *improvement, history, contribution, people, national.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ваҳидов Карим Раҳматуллоевич, магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911270304

Рохбари илмӣ: номзади илми таърих, дотсент Ғадоев Ғ.

Сведения об авторе: Вахидов Карим Рахматуллоевич, магистрант первого курса факультета истории и права Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 911270304

Научный руководитель: кандидат исторических наук, доцент Ғадоев Ғ.

About the author: Vakhidov Karim Rakhmatullovich, first-year master's student of the Faculty of History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadриддин Aini. Phone: +992 911270304

Scientific supervisor: Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Gadoev G.

ВАЗЪИ ОСОРХОНАҲО ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Осорхона аз калимаи юнонӣ - *museion* қасри музаҳо муассисаи илмӣ ва маърифатие, ки кори ғирдоварӣ, омӯзиш, ниғаҳдорӣ ва ташвиқу тарғиби ёдгориҳои таърихӣ ва осори маданияти моддию маъниваиро ба роҳ мемонад [1, 1].

Осорхона ҳамчун муассисаи маърифатӣ-фарҳангӣ дар ҳаёти фарҳангии кишварамон дар бобати ҷамъоварӣ, ҳифз ва таблиғу ташфиқоти мероси ниёгон нақши назаррас дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри рушду нумӯи фарҳанги кишварамон аҳаммияти ҷиддӣ медиҳад. Қобили зикр аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Решвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин нуқтаро иброз доштанд: «Яке аз паҳлуҳои муҳими сиёсати фарҳангии Ҳукумати Тоҷикистон ин рушду нумӯъ ва пешбурди фарҳанги миллӣ, шинос намудани ҷаҳониён бо дастовардҳои тоҷикон дар ин ҷода мебошад» [2, 2].

Бо тарҳи меъморӣи миллӣ бунёд гардидани қасри миллат, Кохи Сомони, Кохи Наврӯз, Китобхонаи миллӣ, Қасри ҷавонон, Осорхонаи миллӣ, Маркази тандурусти «Истиқлол», Калонтарин масҷид дар Осиёи Миёна, сохтмони Театри миллӣ ва даҳҳо бинову иншоотҳои дигар, ки имрӯз ва фардо барои наслҳои оянда хизмат мерасонанд, аз ҷазираи созандагӣ ва истеъдоди баланди меъморӣи доштани Пешвои миллат шаҳодат медиҳанд [3, 30].

Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 27.07.2011, № 1094 таъсис ёфтааст. Масоҳати он 24000 м²-ро ташкил медиҳад, ки 15 000 м² он барои экспозитсияи пешбинӣ шудааст. Осорхона 22 толори намоишӣ дошта, дар онҳо бехтарин шохкорҳои ниёгон, ки муаррификунандаи таъриху тамаддуни халқи тоҷик мебошанд, ба маърази тамошо гузошта шудаанд.

Дар Осорхонаи миллӣ барои тамошобинон чор шӯбаи экспозитсионӣ: шӯбаи табиат, шӯбаи таърихи бостон ва асрҳои миёна, шӯбаи таърихи нав ва наватарин, шӯбаи санъати тасвирӣ ва амалӣ фаъолият менамоянд [4, 1].

Осорхона зербино дорад, дар онҳо аз бозёфтҳои кишварамон аз сангҳои қиматбаҳо ва дигар бозёфтҳои кишвари азизамон дар онҳо ба намоиш мондаанд. Шӯбаи табиат дар зербинои осорхона ҷойгир буда, ба тамошобинон оид ба олами ҳайвоноту растаниҳо, иқлим, ҳудудҳои табиӣи махсус муҳофизатшаванда, мамнуъгоҳҳо ва парваришгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот медиҳад. Дар шӯбаи табиат толори махсуси геологӣ фаъолият менамояд, ки дар он намунаи сангҳои қиматбаҳои конҳои ҳудуди кишвар, пайдоиши ҳаёт дар рӯи замин, ғушаи палеонтология (организмҳои сангшуда) ба тамошо гузошта шудаанд. Дар маркази толори зикршуда дарахти маснӯие мавҷуд аст, ки аз сангҳои қиматбаҳои Тоҷикистон сохта шудааст. Ин дарахт 3,4 м баландӣ, 600 кг вазн ва 19536 барг аз сангҳои қиматбаҳо дорад. Ҳамзамон дар ин шӯба бо олами ҳайвоноти Тоҷикистон тавассути диорамаҳои «Помир», «Чилдустарон», «Даштиҷум» ва «Бешаи Палангон» шинос шудан мумкин аст. Ошиёнаи якум дар бораи шӯбаи таърихи бостон ва асрҳои миёна яке аз шӯбаҳои калонтарин дар Осорхонаи миллӣ ба шумор меравад дар пойн маълумот медиҳем.

Шӯбаи таърихи бостон ва асрҳои миёна яке аз шӯбаҳои калонтарин дар осорхонаи миллӣ ба шумор меравад, ки он дар ошёнаҳои якум ва дуоми осорхона ҷойгир шудааст. Дар ошёнаи якум намоиши шӯба аз харитаи ёдгориҳои таърихӣи Тоҷикистон оғоз меёбад. Ҳамзамон ёдгориҳои толорҳои намоишӣи ин ошёна оид ба бозёфтҳои мансуби «Асри санг» дар Тоҷикистон, деҳшаҳри Саразм, фарҳанги зардуштӣ, ҳунари кулолгарӣ ва императории Ҳахоманишо маълумот медиҳанд. Инчунин дар ошёнаи якум толори махсуси сиккашиносӣ (нумизматика)-и осорхона мавҷуд аст, ки маводи он ба таърихи пайдоиши сикка, пул ва коғазҳои қиматнок бахшида шудааст. Дар ин намоишгоҳ сиккаҳои аҳди ҳахоманишоҳо, юнону бохтарӣ (асрҳои II-III то м.), кушонӣ (асрҳои II то м. IVмилодӣ), сосонӣ (асрҳои III-VII), бухорхудотӣ (асрҳои VII-VIII), сомонӣ (асрҳои IX-X), қарахонӣ (асри XI), ҷағатой (асрҳои XII-XIII), темурӣ (асрҳои XIV-XV), манғитӣ (асри XIX)-ро дидан мумкин аст. Дар толорҳои дигари ин ошёна тамошобинон бо имитатсияи «Тахти Сангин», давлатдорӣи

замони юнону бохтариҳо, Кушониён, Сосониён, Ҳайтолиён ва Панҷакенти қадим шинос мегарданд. Дар осорхона ёдгориҳои аз Панҷакенти қадим (асрҳои V-VIII) бозёфтгардида: деворнигораҳо, мучассамаи сӯхтаи духтари раққоса, зарфҳои сафолӣ, порчаҳои сафолӣ тамгадор маҳфуз аст, ки осори мазкур аз гузаштаи пурифтихори ин маркази тамаддуни тоҷикон, ки дар олам бо номи «Помпеи Шарқ» маъруф аст, шаҳодат медиҳад. Дар идомаи ин толор бозёфтҳои ёдгории «Бунҷикат», «Қалъаи Муғ» ва «Мероси хаттӣ» пешниҳоди тамошобинон гардонида шудаанд. Дар толори мудаввар, ки он дар қабати аввали осорхона воқеъ аст [4, 2].

Он ҳамаи ёдгориҳои таърихи, ки дар боло зикр шуда яке аз дастовардоҳи хело муҳими давлату миллати мо башумор рафта ва ифтихори ҳар яки мо мебошад. Яке аз дастовардҳои дигари осорхона ифтитоҳи толори «Ташаббусҳои ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Ифтитоҳи толори «Ташаббусҳои ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об ва ҳифзи пиряхҳо» дар Осорхонаи миллий. Рӯзи 28.09.2023 дар Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллий»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба ташаббусҳои байналмилалӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон толори доимоамалкунанда таҳти унвони «Ташаббусҳои ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об ва ҳифзи пиряхҳо» ифтитоҳ гардид.

Дар ифтитоҳи толори мазкур намоёндагони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муассисаи давлатии илмӣ «Маркази омӯзиши пиряхҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон», Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии обуҳавошиносии Тоҷикистон, Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, устодону донишҷӯёни Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Ислонд Покистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин намоёндагони кишварҳои Чопон, Дания, Малайзия, Сингапур, Филиппин, Ҳиндустон, Бруней, Бангладеш, Бразилия, Миср, Кения, Урдун, Покистон, Фаластин, Гвинейя Нав, Тайланд, Ўзбекистон ва Сербия иштирок намуданд. Директори Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллий»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Иброҳимзода Зафаршо ба чорабинӣ ҳусни ифтитоҳ бахшида, ҳузури меҳмононро дар ин маҳзани ҳифзи осори ниёгон хайрамакдам гуфт [4, 3].

Зимнан мавсуф зикр намуданд, ки Осорхонаи миллии Тоҷикистон натавонад дар муаррифии осори таърихиву фарҳангии ниёгони тоҷикон, балки дар тарғибу ташвиқи дастовардҳои даврони Истиқлоли давлатӣ ва ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон низ саҳми назаррас дорад. Мушовири бахши ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа Масрур Абдуллозода зимни суҳанронии худ қайд карданд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз аввалин роҳбаронест, ки натавонад ба баррасӣ ва ҳалли мушкилоти кишвари худ, балки ба икнишофи роҳи дурусти ташаққул барои ояндаи башарият тавачҷуҳи махсус зоҳир намудаанд. Ин аст, ки дар арсаи ҷаҳонӣ роҳбарони кишварҳои пешрафта ва намоёндагони созмонҳои байналмилалӣ ташаббусҳои ҷониби Тоҷикистонро хеле хуб истиқбол ва пуштибонӣ мекунанд.

Боиси ифтихор аст, ки дар натиҷаи талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолӣ масъалаҳои марбут об дар сиёсати ҷаҳонӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол намуда, ташаббусҳои байналмилалӣ оид ба ҳалли масъалаҳои об ва ҳифзи пирях аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ гардиданд. Воқеан ҳам инҳо аз нуфузу эътибори ҷаҳонидоштаи кишвари маҳбуби мо шаҳодат медиҳанд. Рӯзи 18.09.2023 дар Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллий» тренинги байналмилалӣ омӯзишӣ зери унвони «Қоидаҳои илмӣ нигоҳубини коллексияҳо (CollAsia 2023)» ба қори худ оғоз намуд. Ин тренинг бо ташаббуси Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллий» дар якҷоягӣ бо Маркази байналмилалӣ тадқиқотӣ оид ба ҳифз ва барқарорсозии мероси фарҳангӣ (ICCRUM) ва шарикии Институти миллии тадқиқотии мероси фарҳангии Ҷумҳурии Корея (NRICH) ва Маъмурияти мероси фарҳангии

Чумҳурии Корея (СНА) бори нахуст дар миёни кишварҳои Осиёи Миёна аз 18 сентябр то 6 октябри соли 2023 баргузор мегардад.

Дар ифтитоҳи тренинги байналмилалӣ роҳбарият ва кормандони Осорхонаи миллӣ ва намоёндогони кишварҳои Ҷопон, Дания, Малайзия, Сингапур, Филиппин, Ҳиндустон, Бруней, Бангладеш, Бразилия, Миср, Кения, Урдун, Покистон, Фаластин, Гвинеяи Нав, Тайланд, Узбекистон ва Сербия иштирок намуданд. Директори Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Чумҳурии Тоҷикистон Иброҳимзода Зафаршо дар сухани ифтитоҳии хеш зикр намуд, ки дар заминаи сиёсати фарҳангпарварона ва дастгириҳои мунтазами Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Чумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2021 Чумҳурии Тоҷикистон узви Маркази байналмилалӣ тадқиқотӣ оид ба ҳифз ва барқарорсозии мероси фарҳангӣ гардид. Ин дастоварди беназири соҳаи осорхонашиносии мамлакат имкон медиҳад, ки мутахассисони ҷавони соҳаи осорхонашиносӣ аз зумраи тармимгарон, таҳкимгарон, бостоншиносон, дизайнерон ва дигар бахшҳои ин соҳа дар курсҳои кӯтоҳмуддати байналмилалӣ иштирок намуда, донишу таҷрибаи тахассусии хешро мукамал гардонанд.

Дар ин замина, Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллӣ» тавонист дар як муддати хеле кӯтоҳ дар якҷоягӣ бо Маркази байналмилалӣ тадқиқотӣ оид ба ҳифз ва барқарорсозии мероси фарҳангӣ (ICCROM) бори нахуст дар кишвар чунин тренинги байналмилалӣ омӯзишӣ ташкил намояд.

Тренинг тавассути лексияҳои сатҳи баланди интерактивӣ, машғулиятҳои амалӣ, аз ҷумла кори гурӯҳӣ ва боздидҳои омӯзишӣ гузаронида шуда, иштироки кормандони бахшҳои гуногун ва фарҳангҳои мухталиф муҳити мусоиде фароҳам меорад, то муошират ва иштироки муассир таъмин гардад. Дар давоми тренинг бо истифода аз захираҳои мавҷуда ва ташаббусҳои дахлдор алоқамандӣ миёни илм ва нигоҳубини коллексияҳо дар заминаи маҳаллӣ омӯхта мешавад.

Дар тренинг ширкаткунандагон дар мисоли муассисаҳои худ сатҳу раванди омӯзиш, табодули таҷрибаҳои дахлдори кишварҳои худ, пешниҳоди лоиҳа оид ба бехтар намудани нигоҳубини коллексияҳо ва устуворӣ дар муассисаҳои худро, ки тавассути истифодаи усулҳои илмӣ амалӣ мегарданд, баён менамоянд.

Тренинги мазкур саводнокии илмӣ, иқтидори иштирокчиён ва муассисаҳои онҳоро баланд бардошта, ба онҳо имкон медиҳад, то падидаҳои марбут ба харобшавиро, ки ба коллексияи мероси онҳо таъсир мерасонанд, дарк ва устуворона идора намоянд. Маврид ба зикр мебошад, ки дар доираи тренинги байналмилалӣ мутахассисони ботаҷриба аз кишварҳои Ҷопон, Дания, Малайзия ва Сербия ба иштирокчиён машғулият мегузаронанд.

Ифтитоҳи имитатсияи ёдгории «Тахти сангин» дар Осорхонаи миллӣ як заминаи муосид барои шинос шудани қишрҳои гуногуни ҷомеаи кишвар бо таърихи қуҳани хеш мебошад. Ҳамчунин он имкон медиҳад, то меҳмонону сайёҳони хориҷӣ аз саҳми тоҷикон дар тамаддуни ҷаҳонӣ бештар воқиф гарданд.

Адабиёт:

1. Википедия А.тг. Wikipedia. Org/wik/ Осорхона санаи мурочиат: 18.12.2023 соати 18:47.
2. Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ширншоҳ Шохтемур: <https://www. Tajagroun.tj> санаи мурочиат: 18.12.2023 соати 18:45.
3. Раҳимзода Р.Ҳ. Фазилати Пешво. – Душанбе, 2019. – 148 с.
4. Осорхонаи Миллии Тоҷикистон: <https://osorkhonaimilliidip.tj>

Калидвожаҳо: *осорхонаи илмӣ, санъат, ёдгорӣ, таърих, фарҳанг, байналмилалӣ, тамаддун, ҳукумат, сулҳ, шӯъба.*

Аннотация

ПОЛОЖЕНИЕ МУЗЕЕВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В следующей статье представлена информация о Национальном музее. Как образовательное и культурное учреждение музеев играет значительную роль в культурной жизни нашей страны в плане сбора, защиты и популяризации наследия наших предков.

Ключевые слово: *Национальный Музей, Искусство Мемориал, История, культура, интернационал, цивилизация, правительство, мир, ведомство.*

Annotation

SITUATION OF MUSEUMS DURING INDEPENDENCE

The following article provides information about the National Museum. As an educational and cultural institution, the museum plays a significant role in the cultural life of our country in terms of collecting, protecting and promoting the heritage of our ancestors.

Keyword: *national museum, art, monument, history, international, culture, civilization, government, peace, department.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Кушбакова Азиза Назармаҳмадовна, магистранти соли дуюми факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Муродзода А.А.

Сведения об автор: Кушбакова Азиза Назармаҳмадовна, магистрантка второго курса факультета истории и права Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айна.

Научный руководитель: к.и.н., доцент Муродзода А.А.

About the author: Kushbakova Aziza Nazarmahmadovna, is a second-year master's student of the Faculty of History and Law of the Tajik State University of Education named after Sadriddin Aini.

Academic supervisor: candidate of historical sciences, docent Muradzoda A.A.

ТАҲКИМУ ТАВСЕАИ МАОРИФ ДАР ДАВРОНИ ҶАДИДИ ТАЪРИХӢ

Яке аз мавзӯҳои калидии шинохти омилҳои муваффиқияти Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва Тоҷикистони сохибистиклол аст ва марбут мешавад ба масъалаи сахм, фидокориҳо ва ҷоннисориҳои сарвари давлат ва миллати тоҷикон дар соҳаи мактабу маориф ва таълиму тарбият. Дар ин боб мақолаҳо ва рисолаҳои ба таъб расидаанд, вале ҳанӯз он доманаи васеи масоиле, ки дар ин бора метавон суханронӣҳо, осор ва даъватҳои Президент берун овард, комилан фаро гирифта нашудааст.

Дар саҳифаҳои таърихи афкори иҷтимоӣ ва фалсафии мардуми мо мафҳумҳои «эҳёи миллат», «эҳёи тафаккури миллий», «эҳёи мактабу маориф», «таҷдиди андешаи миллий», «муҳии ормонҳои миллий» билкул тозаворид набошанд ҳам, вале онҳоро ба маънӣ ва ҳадафмандии миллиашон ба фарҳанги миллати мо Эмомалӣ Раҳмон ворид кард ва хостаҳои ин таъбирҳоро дар тӯли фаъолияти бо самар тадричан амалӣ сохт.

Фароянди консепсияи эҳёи миллии Президенти кишвар ба ислоҳи куллии ҷомеаи тоҷикон ва дигар қавмҳои, ки дар маҳватаи ҷуғрофияи Тоҷикистон зиндагӣ мекарданд, рабт мегирад. Дар таърихи ташаккули ҷомеаи миллии тоҷикон қорбасти мафҳуми «ислох» (реформ) ё худ «таҷдид»-у «эҳё» нав нест. Дар тӯли таърих мутафаккирони бузурги мо ин ҳадафро дунбол кардаанд. Дар замина, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама, мо маҷуи ормонҳои миллии Сомониён ҳастем, ки бо иқдомҳои ислохотхона ва эҳғаронашон миллат ва фарҳанги ҳоси онро эҳё карданд ва ба он умри Хизр бахшиданд. Вале агар ба масъала амиқ таваҷҷуҳ кунем, дарк хоҳем кард, ки ислохот, таҷдид ва эҳғарии онҳо танҳо кӯшишҳои ҳадафмандонаи мостсозӣ ё навсозии (модернизатсия)-и ҳаёти ҷомеа он замонро доштааст. Ин фароянд тибқи талабот ва шароити ҷомеаи исломии замони Сомониён амалӣ шуд ва дар таҳтулматнаш созиш бо идеологияи ҳоким ҷойгоҳи хос дошт.

Масъалаи ислоҳи ҷомеаи тоҷиконро Президенти кишвар дар шароити комилан дигари таърихӣ ва равиши дигар, ки ҳадафҳои ҳоси миллий дошт, ба роҳ андохт. Ин ислохот ислоҳи куллии ҷомеаи тоҷиконро дар назар дошт; ин таҷдид навсозии тафаккури миллий, таърихӣ ва фарҳангии миллати тоҷиконро ҳадаф қарор дод. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳаккуқ бахшидани ин се навъи амал беназир аст. Бесабаб набуд, ки Сарвари давлат аз нахустин рӯзҳои фаъолияти давлатдориаш ба ислоҳи ҳавзаи маънавият, таълиму тарбият шурӯъ кард. Гузшта аз ин, вақте Президент дар бораи миллат меандешид, масъалаи шуури миллий, андешаву афкор, ахлоқ ва муҳтавои онҳоро дар мадди назар мегузошт. Пас, ҳадафи консепсияи созандаи ӯ дар ин фароянд, пеш аз ҳама, ислоҳи шуури миллии тоҷикон аст, ки аввал эҳтиёҷ ба эҳғарӣ, сипас ба ислох ва таҷдиди андешаи миллий ниёз дошт.

Дар ин равиш душвориҳои зиёде дар миён буд. Мо мушкилотеро, ки ҷанги ҳамватанӣ дар ҳамаи соҳаҳо вазъ карда буд, яқсӯ мегузорем. Мушкили аслии дигар қардани назари қолабии мардум дар шинохти манфиатҳои миллий буд, ки идеологияи «интернатионализми пролетарӣ» ҳафтад соли ҳокимияти инҳисории Шуравӣ дар зехн ва ҳуни мардум ҷой кард. Масалан, он бардоштҳо ва тасаввуроте, ки мубашиширони истеъмори миллий дар зехн ва низоми тоғутӣ дар таври шинохти миллат манфиатҳои миллий дар зехн ва қалби афроди миллат ҷой карда буданд, ба ислох, таҷдид ва эҳё ниёз дошт. Дар ин ҳоли асафбор Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун марди мучаддид, муслиҳ ва муҳии ормонҳои миллий даррасид, ки фаъолиятҳои мустамираш саҳифаи тозаи ислоҳгарӣ, таҷдид ва эҳёи ҳастии таърихӣ ва фарҳангии миллати қуҳанбунёди тоҷик мебошад.

Барномаи ислоҳгаронаи Сарвари давалат бо равишҳои назарӣ ва амалии худ барои миллат судманд омад. Аввалин тафовут ва афзалияти ин барнома дар он аст, ки ҷунбиши умумимиллиро ба роҳ андохт. Кӯшиши ислохотҳои ӯ фақат ба сатҳи рӯшанфикрони ҷомеа таъа надошт. Равиши даъватҳо ва раҳнамоиҳои Эмомалӣ Раҳмон ба қулӣ фарқ дошт. Ҳадафи ниҳии Президент бедоркунии шуур ва ормонҳои миллии ҳамаи табақаҳои ҷомеаи миллии тоҷикон буд. Аз ин назар барои амалӣ сохтани ин ҳадаф Сарвари давлат, пеш аз ҳама, ба ислоҳи шуури миллии омма, аз тариқи даъвати мустақим ва қорқарди ҳавзаҳои илмию таълими ва тарбиявӣ шурӯъ кард. Ин барнома ҳадафҳои созанда ва ҳоси миллий дошт, вале моҳияти умумиинсониаиш низ бараъло аст. Он нируи тавонои имону эътиқоди миллий, ки имрӯз дар ҷомеаи тоҷикон дар ҳоли ташаккул ва таҳаввул аст, самарайи ҳамин сиёсати хирадмандонаи миллатсозии Эмомалӣ Раҳмон аст.

Чунонки ишора ҳам шуд, равиши ислохотгарӣ, таҷдид ва эҳёи пешгирифтаи Президент, пеш аз ҳама аз ислоҳи маънавиёт ва мактабу маориф ва таълиму тарбият шурӯъ гардида буд ва то ҳол идома дорад. Таваҷҷуҳи Сарвари давалат ба гузаштаи таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон ва дар заминаи ҳисси ифтихори миллӣ таҳйич додани эҳсоси миллӣ пеш аз ҳама, ба ислоҳ, таҷдид ва эҳёи маънавиёти миллат равон шуда буд. Вале, роҳбари давлат бисёр хуб медонист ва мутмаин буд, ки барои ба ин ҳадафи умумимиллӣ расидан низоми мактабу маорифро бояд ислоҳ кард ва аз оғози ҷаҳлият ба ин иқдоми фарогир ва миллатсоз даст зад, ва ҳанӯз соли 1995 дар бораи вазифаҳо ва ҳадафҳои мактабу маориф ва таълиму тарбият суҳан карда, бо таъкид ва итминон баён дошта буд: *«таълиму тарбият ба камол расонидани чунин ашхос, насли дилсӯзу ғамхори Ватан, халқу ҷамъият, насле, ки масъулияти фардои Тоҷикистонро ба дӯш гирифта тавонад, вазифаи аввалиндарича ва муқаддаси системаи маориф аст»*.

Дар суҳанронӣҳо ва рисолаҳои Сарвари давалат ислоҳ, таҷдид ва эҳёи маънавиёти ҷомеа, мактабу маориф ва таълиму тарбиятро аз масъалаҳои бунёдии сиёсати раҳбарияш дониста, мақсуди аслии ҳадафҳои стратегияшро дар ин замина аз он иборат медонид, ки миллате ба бедории замиш ва ҳудӯҳои комил мерасад. Василаи ба даст овардани ин манзур пешрафт ва ҳудӯҳои афрӯда аст, ки миллатро ташкил медиҳанд ва иборат аз парвариш додани наслҳои ҷадид дар заминаи ҳунарҳо ва ҳирфаҳои зиндагӣ ва мучахҳаз сохтани онон дар таҳаққуқ додани вазифа ва рисолате аст, ки дар зиндагӣ ва назди миллату ватан бар уҳда доранд.

Эмомалӣ Раҳмон дар заминаи таҷрибаи таърихӣ ва пешқадами инсоният таҳсили комил ва тарбияти босамарро он чизе медонид, ки ба инсон шоистагӣ ва салоҳияти хоҳе медиҳад то ҳар амалеро битавонад бо ҳиммате баланд ва назаре васеъ одилона ва моҳирона анҷом диҳад. Ва ин васеътарин, пурмоғтарин назаре, ки битавон идора кард, ки ба суди имрӯзу ояндаи миллат аст.

Аз суҳанронӣҳо ва таълифоти раҳбари давлат чанд нуктаи диғарро оид ба мақсадҳо ва натиҷаҳои таълим ва тарбият метавон бурун кашид, ки аз марҷаҳои зер иборат аст.

Таҳсил ва тарбияти ҳадафманд бояд ба инсон нируе диҳад, ки зиндагии шарофатмандона ва одилона дошта бошад.

Таҳсил, таълим ва тарбияти бояд василае барои эҳёи зарурати иқтисодӣ, илмӣ ва техникаи миллат бошад.

Дар таҳсил, таълим ва тарбият бояд амалан шавку шӯр ва даъвате нухуфта бошад, то ин ки ҳар фарди миллат битавонад суботи иқтисодӣ ва истиқлоли иҷтимоӣ ва ҳонаводагии ҳудро ба даст оварад ва ҳифз кунад.

Фароянди ислоҳоти Президент дар ин замина маҳдуд нест. Ислоҳи шуури миллиро Раиси ҷумҳур дар заминаи масъалаҳои муҳими диғар, аз ҷумла танзими расму оин, масъулияти волидайн дар тарбияи фарзанд низ ба миён гузошт, ки иҷрои собитқадамонаи он аз ҷониби ҷомеаи тоҷикон фидокории хосро тақозо дорад. Ба ифодаи сарехтаре, ислоҳ, таҷдид ва эҳёи симои таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон ва ба ин васила насли ба манфиатҳои миллӣ ва башарӣ амин содиқ парвардан ҳадафи оӣ, ояндасоз ва мондагори Эмомалӣ Раҳмон буда, танҳо ба манфиати миллати тоҷик ва идомати бақои ҷовидонаи он аст.

Адабиёт:

1. Аминов С. Рукнҳои асосии тарбияи ватандӯстии хонандагон. – Душанбе, 2005.
2. Ғафуров Б. Тоҷикон. – Душанбе: Ирфон, 1998.
3. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе, 1997.
4. Раҳмон Э. Тарбияи фарзанд рисолати муқаддаси волидон. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», 14 декабри соли 2010 // «Омӯзгор», 17 декабри 2010.
5. Раҳмонов Э. Маориф омили муҳимтарин таҳкими давлат ва наҷоти миллат. – Душанбе, 2006.
6. Раҳмонов А. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Ш. Раҳмонов дар инкишофи маорифи кишвар. Дар маҷмуаи: Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият. – Душанбе, 2006.
7. Раҳимӣ Ф. Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими давлати миллӣ. Дар китоби: Ваҳдат, давлат, Президент. – Душанбе: Истеъдод, 2018.
8. Ҷӯраев Х., Ватан, маърифат, Пешвои миллат. – Душанбе: Эр-граф, 2020.
9. Ятимов С. Паёми Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди маърифат. Рӯномаи «Ҷумҳурият». 20 январи соли 2020.

Калидвожаҳо: мактаб, маориф, наврас, масъулият, таълим, тарбия, маърифат, дарс, дастур, Пешивои миллат, роҳбари давлат, ҷомеа, мақом, рушд, такомул, муосир.

Аннотация

РАЗВИТИЕ И РАСШИРЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В НОВЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ПЕРИОД

В данной статье автор изучил место и вклад лидера нации в развитии и совершенствовании школы и образования, а также рассмотрел образование как ключевое и приоритетное направление в жизни общества. Роль образовательных учреждений в образовании и воспитании подрастающего поколения он оценил как важную и необходимую. На практике он подчеркнул выполнение поручений и распоряжений Лидера нации по развитию современного образования.

Ключевые слова: школа, образование, подросток, ответственность, воспитание, воспитание, урок, обучение, Лидер нации, глава государства, общество, власть, развитие, совершенствование, современность.

Annotation

DEVELOPMENT AND EXPANSION OF EDUCATION IN A NEW HISTORICAL PERIOD

In this article, the author studied the place and contribution of the leader of the nation in the development and improvement of schools and education, and also considered education as a key and priority area in the life of society. He assessed the role of educational institutions in the education and upbringing of the younger generation as important and necessary. In practice, he emphasized the implementation of the instructions and orders of the Leader of the Nation on the development of modern education.

Keywords: school, education, teenager, responsibility, educated, upbringing, lesson, training, Leader of the nation, head of state, society, power, development, improvement, modern.

Маълумот доир ба муаллиф: Муҳаммадлатифшоҳи Ниёзӣ, магистранти соли дуюми кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 553444445

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Ҷӯраев Ҳ.

Сведения об авторе: Мухаммадлатифшохи Ниёзи, магистрант второго курса кафедры методика начального образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 553444445

Научный руководитель: к.п.н., доцент Джуроев Х.

About the author: Muhammadlatifshohi Niyoz, 2nd year master of the Department of Methods of Primary Education of the Pedagogical Faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Телефон: +992 553444445

Scientific supervisor: candidate of pedagogical sciences, associate professor Juraev Kh.

РОБИТАҲОИ ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ТУРКИЯ

Ҷумҳурии Туркия дар ҷанубу ғарбии Осиё ва ҷанубу ғарбии Аврупо ҷойгир аст. Дар ҷануб бо Сурия ва Ироқ, дар шарқ бо Эрон, дар шимолу шарқ бо Арманистон, Гурҷистон ва Озарбойҷон, дар шимолу ғарб бо Булғория ва Юнон ҳамсарҳад мебошад [1, 614].

Таърихи ба даст овардани истиқлолияти Туркия, муборизаи озодихона бо сардории Мустафо Камол Отатурк омӯзанда ва ҷолиб мебошад.

Баъди анҷоми Ҷанги Якуми Ҷаҳон Туркия қариб, ки ба вартаи нестӣ расида буд, вале тавассути ваҳдат, руҳияи қатъӣ ва маҳорати Отатурк Туркия тавонист, ки 29-уми октябри соли 1923 худро давлати мустақил эълон намояд. Туркия аз ҷумлаи давлатҳое, ки мардуми тоҷик ба он ҳамеша тавачҷӯхи махсус дошт. Бо эълони истиқлолияти давлатӣ, марҳалаи нави муносибатҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия фаро расид. Туркия яке аз аввалин давлатҳое, ки истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро 25-уми декабри соли 1991 ба расмият шинохт ва бо он муносибатҳои сиёсӣ дипломатии худро дар санаи 29-уми январи соли 1992 барқарор намуд. Дар ҷавоб ба ин иқдом ва бо дарназардошти аҳамияти Туркия дар сиёсати хориҷии кишвари мо, Ҷумҳурии Тоҷикистон 25-уми августи соли 1992 фармонро «Дар бораи ифтитоҳи намоёндагии дипломатӣ» дар шаҳри Анқара ба тавсиб расонид [2, 186].

Бо ташаббуси ҷониби Туркия ҳанӯз тобистони соли 1993 миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия Созишнома «Дар бораи усули равобитаи дӯстона» ба имзо расид, ки асоси ҳуқуқию шартномавии ҳамкорӣҳои ин ду кишвари мусулмонӣ гардид. Давлати Туркия аз миёни кишварҳои хориҷӣ, ки бо Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаи дипломатӣ барқарор намуда буданд, ягона мамлакатест, ки равобитаи худро бо кишвари мо ҳатто дар солҳои муқовимати шадиди низомӣ сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ коҳиш навода, мунтазири ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистон нашуд.

Президенти Ҷумҳурии Туркия Сулаймон Демирел дуумин шахсе буд, аз миёни роҳбарони давлатҳои хориҷӣ, ки дар оғози моҳи сентябри соли 1995 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифи расмӣ овард. Падидаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки ин кишвар сарфи назар аз авзои дохилии Тоҷикистон дар он вақт меҳост бо Ҳукумати феълӣ он ҳамкорӣҳои наздик дошта бошад.

Охири соли 1995 ва аввали соли 1996 давраи оғози ҳамкорӣҳои густурдаи Тоҷикистон бо Туркия ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ин давра сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Туркия моҳи майи соли 1996 баргузор гардида, дар ҷараёни он 10 санади бисёр муҳим ба имзо расиданд. Аз ин давра оғоз карда (соли 1996) дар шаҳри Душанбе Агентии туркӣ оид ба ҳамкорӣҳои байналмилалӣ ба фаъолият шурӯъ намуд. Дар моҳи августи соли 1996 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи табодули фарҳангӣ барои солҳои 1996-1998-ро ба тавсиб расонд. Моҳи апрели соли 1996 баҳри таҳкими ҳамкорӣҳо дар соҳаи ваҳдати байнипарлумонӣ намоёндагии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо даъвати Раиси Маҷлиси Бузурги Мардумии Ҷумҳурии Туркия дар қори ҷаласаи 95-уми ваҳдати байнипарлумонӣ дар Истамбул ширкат намуд [3, 19].

Масоили равобитаи дучонибаи тоҷикӣ-туркӣ дар соҳаҳои мухталиф мавзӯи табодули афкори раисони ҳарду кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва Сулаймон Демирел дар шаҳри Тошканд моҳи октябри соли 1996 дар ҷаҳорҷӯбаи ҷашнвораи 660-солагии Амир Темур гардиданд.

Дар ҷаҳорҷӯбаи равобитаи фарҳангӣ моҳи октябри соли 1998 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз Ҷумҳурии Туркия сафари дӯстона ба амал овард, ки зимни ин сафар дар ҷашни 75-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Туркия иштирок намуд.

19-25-уми сентябри соли 2000 ҳайати Ҷумҳурии Туркия бо сарпарастии муовини вазири давлатии Ҷумҳурии Туркия оид ба масоили иқтисодӣ Абдулҳалук Чай барои иштирок дар нахустин ҷаласаи камиссияи муштараки Тоҷикистон ва Туркия ба шаҳри Душанбе ташриф оварда, шумораи асосҳои ҳуқуқӣ ва шартномавии ҳамкорӣи кишварҳоро қавӣ намуда ба 22-адад мерасонад.

Сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Туркия Аҳмед Начет Сезар ба шаҳри Душанбе дар таърихи 6-8-уми ноябри соли 2001 аз он ҷиҳат ғурағузиш буд, ки дар он ба фаъол намудани ҳамкорӣҳои иқтисодӣ таъкиди махсус шуд.

Зеро равобитаи наздики ҳасана ва ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои ғуноғун, хусусан иқтисодӣ ба дараҷаи матлуб намебошад. Баҳри ташаккули робитаҳо дар ин самт 7-уми

ноябр Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Туркия Аҳмед Начет Сезар музокироти «якка ба якка»-ро анҷом доданд. Дар рафти вохӯрӣ ҷонибҳо ҳолат ва дурнамои густариши равобитаи дӯстонаро баррасӣ намуданд.

Эмомалӣ Раҳмон қайд намуд, ки сафари расмӣи Роҳбари Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон нишонаи талоши «дӯстона ва оқилона»-и роҳбарияти Туркия бахри рушди минбаъдаи равобитаи дӯстона ва ҳамкориҳои бисёрҷонибаи тоҷикӣ-туркӣ мебошад.

Дар ҷаҳорҷӯбаи вохӯрии мазкур диққати асосӣ ба ҷиддӣ ба вазъияти минтақа, хусусан ба мушкилиҳои Афғонистон ва атрофи он дода шуд. Ҳангоми табодули афкор дар бораи бӯҳрони Афғонистон, барқарорсозии баъдичангии ин кишвар ва ташкили Ҳукумати фароғири тамоми қавму миллатҳои маскунӣ Афғонистон тавофуқи мавқеи сарварони ҳарду кишвар бараъло намоён гардид. Ҷонибҳо изҳор намуданд, ки режими Толибон ҳамчун бунёди сиёсӣ дар солҳои охир худро дар ҷаҳми ҷомеаи ҷаҳонӣ беобрӯ намуда, ҳуқуқи иштирок намудан дар муайян намудани ояндаи сохти давлатии Афғонистонро аз даст дод [4, 112].

Дар ҷараёни музокирот Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон тайёр аст, ки бо Ҷумҳурии Туркия дар соҳаҳои мубориза алайҳи терроризм, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, тайёр намудани кадрҳои соҳавӣ равобитаи ғайриқонунии маводи мухаддир» ба имзо расид [5, 299].

Барои он ки сатҳи муносибатҳо ва ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои дигари ҷаҳони Ислом ба сатҳи равобитаи давлатии Тоҷикистон ва Туркия бирасанд, бояд манфиатҳои муштарақ ва заминаи ҳамкориҳои мутақобилан судмандро бо онҳо пайдо намуд.

Адабиёт:

1. Наврӯзи Н. Встреча Ирана и Турции в Средней Азии и Кавказе. 2005. №5. – 112 с.
2. Оймахмадов А. Иқтисодиёти ҷаҳон. – Техрон, 2001. – 614 с.
3. Саидов З. Внешняя политика РТ на современном этапе. – 19 с.
4. Саидов З. Внешняя политика РТ на современном этапе. – 299 с.
5. Сатторзода А., Назаров Т. Дипломатсияи муносири тоҷик. – Душанбе, 2006. – 186 с.

Калидвожаҳо: *терроризм, давлат, ваҳдати байнипарлументӣ, ҳукумат, ҳамкориҳо, президент, ҷаҳорҷӯба, фарҳанг, дӯстона, истиқлолият.*

Аннотация

КУЛЬТУРНЫЙ СВЯЗИ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН И ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ

Как только Республика Таджикистан обрела независимость, она наладила сотрудничество с рядом стран региона. Турция – одна из таких стран. В 1993 году было подписано соглашение между Республикой Таджикистан и Турецкой Республикой. Турция – одна из первых стран, признавших независимость Таджикистана и установивших с ним политико-дипломатические отношения.

Ключевые слова: *терроризм, государство, межпарламентское единство, правительство, сотрудничество, президент, рамки, культура, дружба, независимость.*

Annotation

CULTURAL RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND TURKEY

As soon as the Republic of Tajikistan gained independence, it established cooperation with a number of countries in the region. Turkey is one of such countries. In 1993, an agreement was signed between the Republic of Tajikistan and the Republic of Turkey. Turkey is one of the first countries that recognized the independence of Tajikistan and established political and diplomatic relations with it.

Keywords: *terrorism, state, inter-parliamentary unity, government, cooperation, president, framework, culture, friendship, independence.*

Маълумот дар бори муаллиф: Назарова Мунира Сайдалиевна, магистранти соли дуюми факултети таърих ва ҳуқуқ кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои таърих, дотсент Муродзода А.А.

Сведения об авторе: Назарова Мунира Сайдалиевна, магистрантка второго курса факультета истории и права кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айнӣ.

Научный руководитель: кандидат исторических наук, доцент Муродзода А.А.

About the author: Nazarova Munira Saydalievna, is a second-year master's student of the Faculty of History and Law, Department of History of the Tajik People, Tajik State University of Education named after Sadriddin Aini.

Academic supervisor: candidate of historical sciences, docent Muradzoda A.A.

**ДУРНАМОИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ИНСТИТУТҲОИ
БАЙНАЛМИЛАЛИЮ МОЛИЯВӢ ДАР МИСОЛИ БОНКИ УМУМИҶАҲОНӢ**

Вазъияти нави геополитикӣ ва баромадани Тоҷикистон ба арсаи ҷаҳонӣ ба сифати давлати мустақил ва соҳибистиклол, суръатбахшӣ ба фаъолияти сиёсати берунӣ баъди барқарор намудани сулҳ ва мӯътадилӣ дар пеши мамлакат вазифаҳои наvero мегузоранд, ки бо фаъолгардонии ҳамкориҳои байналхалқии иқтисодӣ алоқаманд мебошанд. Мо аллакай қайд кардем, ки Тоҷикистон ҳамкориҳои фаъоли байналхалқиро бо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон тавассути иттиҳодияҳои минтақавӣ ва субминтақавӣ ба роҳ мондааст, ки ин бевосита яке аз самтҳои воридшавии он ба низоми муносири глобализатсионӣ нафақат дар соҳаи сиёсат, балки дар муносибатҳои иқтисодӣ мебошад.

Иштироки минбаъдаи Тоҷикистонро дар раванди глобализатсияи иқтисодиёт бояд тавассути мукамалгардонии низоми иқтисодиёти бозорӣ амалӣ кард. Дар ин ҷо гуфтан лозим аст, ки иқтисодиёти бозорӣ дар ҷумҳурии мо фақат дар намуди аввалинааш ташкил карда шудааст ва ба коркарди ҷиддӣ аз ҷиҳати параметрҳои сифатӣ ниёз дорад. Мо бояд дар солҳои наздик аз модели ҳудудӣ-схемавии муносибатҳои хоҷагидорӣ ба низоми нисбатан муосир гузарем, ки ба қоидаҳои амаликунии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошад. Барои он, ки иқтисодиёт ба талаботҳои глобализатсия ҷавобгӯ бошад зарур аст, ки азнавсозии ҷуқури он дар заминаи техника ва технологияи муосир гузаронида шавад. Сатҳи мавҷудаи тараққиёти иқтисодиёти Тоҷикистон ва таъминоти техникаи он дар ҳоли ҳозир ба талаботҳои глобализатсия ҷавоб дода наметавонад. Азбаски сухан дар бораи воридшавии иқтисодиёт ба низоми робитаҳои хоҷагидорӣ меравад, қабули чораҳои зарури, ки ба пешгирии хатарҳо ва проблемаҳои нав, ки бо глобализатсияи нав равобат доранд зарур мебошад. Вазъият инчунин бо он вазнин мегардад, ки дар муддати 10 сол корхонаҳои мо азнавсозиро надидаанд, техника ва технологияи онҳо нав карда нашудааст ва ниҳоятан кӯҳна мебошад. Маҳсулоти баровардашудаи ин корхонаҳо бошад ба рақобатпазирӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҷавоб дода наметавонад. Оё аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки иқтисодиёти Тоҷикистон наметавонад ба низоми умумии робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ ворид шавад. Аммо ба фикри мо чунин хулоса баровардан пешақӣ мебошад ва вобаста аз имкониятҳои имконпазир нодуруст мебошад, ҳатто дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт.

На ҳамаи иқтисодиёт метавонад яқу якбора қисмати низоми хоҷагии ҷаҳонӣ гардад. Барои Тоҷикистон роҳи асосии воридшавӣ ба низоми бозори байналхалқии иқтисодии глобализатсионӣ ин азнавсозии корхонаҳои соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт бо роҳи ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар намуди техника ва технологияи навин мебошад. Дар ин маврид хело муҳим аст, ки ба сифати афзалиятнок ҷаҳон корхонаҳо ва соҳаҳои иқтисодиёт интиҳоб карда мешаванд, ки онҳо метавонанд маҳсулотро ба инобати тақозои бозорӣ истеҳсол кунанд. Якбора талаб карда мешавад, ки чораҳо оиди баландбардории минбаъдаи сифати амаликунии иқтисодиёт ва самаранокии он бо роҳи васеъкунии ислоҳот, тезонидани прогресси илмӣ-техникӣ, ташкил кардани иқлими сармоягузорӣ, ҳавасмандкунии фаъолияти корхонаҳои хурду миёна, беҳгардонии идоракунии иқтисодиёт ва ташкил кардани низоми дурусти фаъолияти тичоратӣ-таъминотӣ амалӣ карда шаванд. Дар баробари ноил шудан ба пешравии дар роҳи ислоҳоти иқтисодиёт ва тағйири сифатии он ба барориши маҳсулоти рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ бояд инчунин омилҳои манфие, ки дар ҳоли ҳозир ба сармоягузориҳо монеа мегарданд баргараф карда шаванд.

Ба мушкилиҳои дар иқтисодиёт ҷой дошта нигоҳ накарда ҷумҳурии Тоҷикистон мақсад дорад ба глобализатсияи иқтисодӣ тавассути воридшавӣ ба Созмони Умумиҷаҳонии савдо (минбаъд СУС) ворид шавад. Тоҷикистон имрӯз дар ин созмон ҳамчун назоратчӣ иштирок мекунад. Ин маънои онро дорад, ки аз марҳилаи «назоратчӣ» то воридшавӣ ба СУС Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд якҷанд уҳдадории ҳатмиро иҷро кунад. Дар ин ҷо сухан асосан пеш аз ҳама дар бораи беҳтаркунии вазъияти ҷории иқтисодиёт ва ислоҳоти он дар дурнамои кӯтоҳмуддат, тичорати беруна, ташкилкунии заминаи зарурии шартномавӣ-ҳуқуқӣ меравад.

Дар давраи баъдина бошад иҷроиши чунин шартҳо ба монанди иштирок дар фаъолияти низоми бисёртарафаи тичоратӣ ва ҳамкориҳои байналхалқӣ ва минтақавии иқтисодӣ талаб карда мешавад. Чунки вазифаи асосии воридшавӣ ба СУС дар он мебошад, ки якум, масъалаи кушод будани бозори ватанӣ барои ҷаҳони беруна ҳал карда шавад ва дуюм: бояд дорои маҳсулоти рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ бошем, ки барои ин зарур аст технологияҳои навин ва таҷҳизоти ҳосилнокии баланд дошта дастрас карда шавад. Бе вучуд доштани ҳамаи шароитҳои номбаршуда воридшавӣ ба равандҳои глобализатсионӣ тавассути СУС дар худ проблемаҳои зиёд дорад.

Иқтисодиёти муосири глобализатсионӣ ба таври пурра бо прогресси илмӣ-техникӣ, истифодаи техника ва технологияи пешқадам интегратсия шудааст.

Дар равобит бо гуфтаҳои боло қайд намудан лозим аст, ки дар дурнамо барои Тоҷикистон ривоч додани ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ хеле аҳмияти калон дорад. Тавассути васеъ намудани ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ мо метаванем бо дастовардҳои нав дар соҳаи технологияи навин шинос шавем ва ин метавонад ба азнавсозии истеҳсолоти мо мусоидат намояд.

Дар баробари ин васеъ кардани ҳамкориҳои сармоягузорӣ метавонад нақши асосиро дар барқарор кардани иқтисодиёти мамлакат иҷро кунад. Ба мисол баланбардории сифати маҳсулот, истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот ва таъмини рақобатнокии он хароҷотҳои зиёдро барои хариди технологияи нав талаб мекунад. Ҳалли ин масъала бошад бо гирифтани сармоягузориҳо дар шакли маблағгузории мустақим ё дигар намуди маблағгузорӣ ё қарз алоқаманд мебошад. Дар ин самт имкониятҳои васеъ вучуд доранд ва ба сифати объектҳои сармоягузорӣ метавонанд захираҳои минералӣ-ашёӣ ва дигар захираҳои табиӣ баромад кунанд. Дар ин ҷо сухан асосан дар бораи сохтмони объектҳои гидроэнергетикӣ, металлургияи ранга, коркарди нисбатан васеъи маҳсулоти сектори хоҷагии қишлоқ, ифрасохтор ва дигарҳо меравад. Аз нуктаи назари дурнамои рушди иқтисодӣ амалисозии лоиҳаҳои бузург аҳмияти зиёд дорад. Дар баробари онҳо бояд сармоягузориҳои фаъолияти соҳибкориҳои хурду миёна низ аз назар дур карда нашавад. Дар ҳоли ҳозир аллакай ҳамкориҳои сармоягузориҳои Тоҷикистон бо чунин мамлакатҳо ба монанди Россия, Хитой, Ирон, Туркия ва ғайраҳо ривоч ёфта истодааст, аммо он ба иқтидори мавҷудаи иқтисодиёти ҷумҳури ҷавобгӯ намебошад.

Барои дигар намуди ҳамкориҳои Тоҷикистон низ имкониятҳои васеъ дорад. Дар оянда бояд барои ба роҳ мондани барномаи ривочдиҳии ҳамкориҳои минтақавӣ кӯшиш ба харҷ дода шаванд. Хусуан минтақаи Осиёи Марказӣ дар ин маврид хеле манфиат дорад. Ин равандро инчунин созмонҳои байналхалқӣ низ дастгирӣ мекунанд. Чунки минтақаи додашуда ҳамчун пуррагии ягона дида мешавад, ки онро ҳамчун бозори ғунҷошаш калони меҳнат, сармоя, мол ва хизматҳо пешниҳод намудан мумкин аст.

Дар доираи ҳамкориҳои минтақавӣ имкониятҳои барои беҳтар намудани ҳамкориҳои тарафайн дар амалисозии лоиҳаҳои бузурги аҳмияти минтақавӣ ба миён меоянд. Дар дурнамо дар Осиёи миёна проблемаҳои иқтидори обӣ-энергетикӣ, ҳамкорӣ дар соҳаи экология ва нақлиёт ва дигарҳо метавонанд ба қатори онҳо дохил шаванд.

Ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи Созмони ҳамкориҳои иқтисодии Осиё ва Аврупо дорои иқтидори васеъ мебошад, гарчанде ки имрӯз таъсири он на он қадар калон мебошад. Дар оянда ин мамлакатҳо метавонанд ҳамкориҳои васеъро дар соҳаи тичорат сармоягузорӣ: илмӣ-техникӣ ва ғайроҳо ба роҳ монанд.

Дар баробари ҳамаи гуфтаҳои боло қайд намудан ба маврид аст, ки ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дорои дурнамои калон аст. Ҳатто ин масъалаҳо дар доираи барномаи дар соли 2003 қабул шуда дида баромада шудаанд. Дар барнома ҳам самтҳои асосии ҳамкориҳои тарафайни мамлакатҳои аъзо ва ҳам вазифаҳои аниқ дар соҳаи иқтисодиёт ва тичорат муайн карда шудаанд.

Самтҳои афзалиятнокии ҳамкорӣ дар ояндаи наздик, ки диққати асосӣ бояд ба онҳо дода шавад, пеш аз ҳама амалисозии лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи энергетика, сохтмони роҳҳо, телекоммуникатсия, комплекси хоҷагии қишлоқ, ташаккулдиҳии инфрасохтори мувофиқ, чора дидан баҳри ташкил намудани шароитҳои мусоид барои тичорат сармоягузорӣ, ҳаракати озоди молҳо сармоя ва ҳадамот дар ҳудуди Созмони ҳамкориҳои Шанхай.

Дар баъзе соҷаҳои номбар шуда аллакай имрӯз баъзе корҳо ба анҷом расидаанд бахусус сохтмони китъаҳои алоҳидаи роҳҳо дар якҷоягӣ бо шарикони ин созмон ва амалисозии

барномаҳо ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва дигарҳо: аммо имкониятҳо хеле васеъ мебошанд ва дар оянда онҳо дар доирҳои амалисозии ҷамқорӣ иқтисодии байналхалқӣ ҳалли худро ёфта метавонанд.

Ҳамин тавр дар шароити муосир нақши созмонҳои байналхалқӣ иқтисодиву молиявӣ махсусан бонки умумичаҳонӣ, ҳазинаи байналхалқӣ асбоб, созмони умумичаҳонӣ тижорат, созмони ҷамқорӣ иқтисодӣ ва тараққиҷ, ҷамғирии байналхалқӣ иқтисодӣ ва дигар созмонҳои минтақавӣ дар ҷаҳонгарии муносибатҳои байналхалқӣ иқтисодиву-тижоратӣ, молияву-қарзӣ, асбобӣ ва ғайра торафт зич гардида истодааст.

Дар даври тирамоҳии соли 2021 аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ дар назарсанҷии «Гӯши Тоҷикистон» ҳиссаи хонаводаҳое, ки ҳадди ақал як узви муҳочирӣ корӣ дар хориҷа буданд, аз 29% ба 44%, даромад аз интиқоли маблағ аз 10% то 18%, ва даромади музди меҳнат нисбат ба соли 2020 аз 11% то 21% афзоиш ёфт. Дар натиҷа, сатҳи камбизоатӣ аз рӯи ҳатти байналмилалӣ камбизоатии 3,2 доллари ИМА (2011 PPP) чен карда шуда, то 13,9% коҳиш ёфт ва шумораи ками хонаводаҳо гузориш доданд, ки истеъмоли ғизо дар соли 2021 коҳиш ёфтааст.

Бо мақсади дастгирии табақаҳои осебпазирӣ аҳоли аз ҷониби ҳукумат ба 238 ҳазор оила кӯмаки иҷтимоӣ расонида шуда, барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти зиёда аз 164 ҳазор оилаи кӯдакор кӯмаки ғаврии иловагӣ пулии яқвақта дода шудааст.

Ҳамлаи Федератсияи Россия ба Украина иқтисоди Тоҷикистонро дар соли 2022 тақрибан 2% коҳиш медиҳад. Барангезандаи аслии ин коҳиш 40 дарсад коҳиши пешбинишудаи интиқоли пул аст, ки интизор меравад боиси коҳиши шадидаи истеъмоли хусусӣ ва сармоягузорӣ шавад. Интизор меравад, ки омилҳои дигар, аз ҷумла нархҳои баланд, ҳалалдоршавӣ дар тижорат ва низоми молиявӣ низ ба коҳиши минбаъда мусоидат кунанд.

Интизор меравад, ки сатҳи камбизоатӣ аз 13,9% дар соли 2021 то 14,3% дар соли 2022 афзоиш ёбад. Интизор меравад, ки коҳиши иқтисод ва ҷорӣ шудани кодекси нави андоз дар авоили сол коҳиши даромадҳои андозро ба бор орад. Ин дар баробари хароҷоти пешбинишудаи зиддибӯхронӣ дар посух, пешбинӣ шудааст, ки касри бучети давлатӣ дар соли 2022 то 3,4% афзоиш ёбад.

Ин пешгӯӣҳо ба ҳатарҳои назарраси дохилӣ ва беруна асос ёфтаанд. Идомаи таҳримҳо алайҳи Федератсияи Россия метавонад барои муҳочирони корӣ мушкilotи ҷиддӣ эҷод кунад ва тақозо ба содироти Тоҷикистонро боз ҳам коҳиш диҳад. Дигар ҳатарҳо аз сар задани мавҷҳои нави пандемия, муноқишаҳои нави сарҳадӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва паҳншавии таҳдидҳои амниятӣ аз Афғонистон иборатанд. Илова бар ин, мушкilotи институтсионалӣ, ки ба рушди бахши хусусӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ монеъ мешаванд, ба дурнамои рушди иқтисодии кишвар таъсири ҷиддӣ мерасонанд.

Дар баробари ин чӣ хеле ки аллакай қайд карда гузаштем дар мамлакат намоёдагии созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва минтақавӣ молиявӣ иқтисодӣ фаъолият намуда дар давоми солҳои истиклолият аз тарафи онҳо сатҳи лоиҳаҳои хурду бузург амалӣ карда шудаанд. Ғайр аз ин дар ин самт ҳоло ҳам имкониятҳо барои ҷамқорӣ зиёд мебошанд ва дар дурнамо бояд кӯшиш намуд, ки онҳоро амалӣ кард.

Адабиёт:

1. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикистон: даҳ соли истиклолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷ. 3. – 668 с.
2. Сузуки М., Саидмуродов Л.Ҷ., Солиев А.А. Макроиқтисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 278 с.
3. Обзор по Таджикистану. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru> (санаи мурочиат: 15.03.2022).

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Созмони Ҷамқорӣи Шанхай, Созмони Умумичаҳонӣи Савдо, глобализатсия, иқтисодиёт, тижорат, ҷамқорӣи илмӣ-техникӣ.

Аннотация

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ
ТАДЖИКИСТАН И МЕЖДУНАРОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ИНСТИТУТАМИ НА
ПРИМЕРЕ ВСЕМИРНОГО БАНКА**

В рамках регионального сотрудничества открываются возможности для совершенствования двухстороннего сотрудничества в реализации крупных проектов регионального значения. В перспективе в Центральной Азии могут быть включены проюлемы водно-энергетического потенциала, сотрудничество в области экологии, транспорта и другие.

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, Шанхайская Организация Сотрудничества, Всемирная Торговая Организация, глобализация, экономика, торговля, научно-техническое сотрудничество.*

Annotation

**PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC
OF TAJIKISTAN AND INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS USING THE
EXAMPLE OF THE WORLD BANK**

Within the framework of regional cooperation, opportunities are opening up for improving bilateral cooperation in the implementation of large projects of regional importance. In the future, problem of water and energy potential, cooperation in the field of ecology, transport and others may of be included in Central Asia.

Keywords: *Republic Of Tajikistan, Shanghai Cooperation Organization, World Trade Organization, globalization, economy, trade, scientific and technical cooperation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шукурзода Нилуфар, магистранти соли дуёми факултети таърих ва ҳуқуқ, ихтисоси таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 938997933

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои таърих Сайнаков С.П.

Сведения об автор: Шукурзода Нилуфар, магистрантка второго курса факультета истории и права по специальности история, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 938997933

Научный руководитель: кандидат исторических наук Сайнаков С.П.

About author: Shukurzoda Nilufar, first year masters of the faculty history and law specialty history, Tajik Pedagogical University name after Sadriddin Aini. Phone number: +992 938997933

Scientific director: doctor of historical sciences Sainakov S.P.

Қамариддинзода Заррина Нусратулло,
номзади илмҳои физика-математика, дотсент, мудири кафедраи кафедраи алгебра ва назарияи
ададҳои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни
Ҳазратқулзода Нуъмоншоҳ,
магистранти кафедраи алгебра ва назарияи ададҳои
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

ХОЛАТИ УМУМИИ ДЗЕТА-ФУНКСИЯИ РИМАН ДАР НИМҲАМВОРИИ КОМПЛЕКСӢ

Дзета-функсияи Риман дар назарияи аналитикии ададҳо нақши муҳимро иҷро намуда, дар физикаи назариявӣ, назарияи эҳтимолият ва омори математикӣ татбиқи васеъ дорад [1, с.61-72]. Дзета-функсияи Риман $\zeta(s)$ аз тағйирёбандаи комплексии $s = \sigma + it$, ҳангоми $\sigma > 1$ будан бо воситаи қатори Дирихле муайян карда мешавад $\zeta(s) = \frac{1}{1^s} + \frac{1}{2^s} + \frac{1}{3^s} + \dots$. Дар нимҳамвории комплексӣ $\{s \in \mathbb{C} | \text{Res} > 1\}$ ин қатор наздикшаванда буда, функсияи аналитикӣ аз s мебошад, инчунин бо истиснои нуктаи махсуси $s = 1$ дар тамоми ҳамвории комплексӣ давомдиҳии аналитикиро ба вуҷуд меорад [2, с.20-23].

Таъриф. Дар ҳолати $\text{Res} = \sigma > 1$ функсияи $\zeta(s)$ – дзета-функсияи Риман – аз рӯи баробарии зерин, яъне қатори Дирихле муайян карда мешавад

$$\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}.$$

Аз ин таъриф маълум аст, ки $\zeta(s)$ – дар нимҳамвории $\text{Res} = \sigma > 1$ функсияи аналитикӣ мебошад, чунки $\zeta(s)$ дар тамоми нуктаҳои соҳаи $\text{Res} = \sigma > 1$ дифференсиронидашаванда буда, ҳосилаҳои он бошад, дар ин соҳа бефосилаанд.

Лемма 1. Дар назарияи ададҳо формулаи зерин эътибори калон дорад (формула ё аинияти Эйлер):

$$\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s} = \prod_p \left(1 - \frac{1}{p^s}\right)^{-1}, \quad \text{Res} = \sigma > 1.$$

Исбот. Ин баробариро исбот мекунем. Дар мавриди $X \geq 1, \text{Res} = \sigma > 1$, ҳангоми мутлақ наздикшаванда будани қаторҳои

$$1 + \frac{1}{p^s} + \frac{1}{p^{2s}} + \dots = \left| \frac{a_1}{1-q} \right| = \frac{1}{1 - \frac{1}{p^s}} = \left(1 - \frac{1}{p^s}\right)^{-1}$$

ва яққимата паҳншавии ададҳои натуралӣ ба ҳамзарбшавандаҳои сода, ифодаи зеринро ҳосил мекунем

$$\prod_{p \leq X} \left(1 - \frac{1}{p^s}\right)^{-1} = \prod_{p \leq X} \left(1 + \frac{1}{p^s} + \frac{1}{p^{2s}} + \dots\right) = \sum_{n \leq X} \frac{1}{n^s} + R(s; X),$$

ки дар ин ҷо

$$\begin{aligned} |R(s; X)| &= \left| \sum_{n > X} \frac{1}{n^s} \right| \leq \sum_{n > X} \frac{1}{|n^s|} = \sum_{n > X} \frac{1}{n^\sigma} = \sum_{X < n < \infty} \frac{1}{n^\sigma} = \lim_{N \rightarrow \infty} \sum_{n=X+1}^N \frac{1}{n^\sigma} = \\ &= \frac{1}{(-\sigma+1)(X+1)^{\sigma-1}} \leq \frac{1}{(-\sigma+1)X^{\sigma-1}} = \frac{1}{\sigma-1} X^{1-\sigma}, \end{aligned}$$

яъне $R(s; X) \rightarrow 0$ ҳангоми $X \rightarrow \infty$. Аз ин ҷо формулаи Эйлер бармеояд:

$$\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s} = \prod_p \left(1 - \frac{1}{p^s}\right)^{-1}, \quad \text{Res} = \sigma > 1.$$

Агар қатори зеринро дида бароем

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^\sigma} = 1 + \frac{1}{2^\sigma} + \frac{1}{3^\sigma} + \frac{1}{5^\sigma} + \frac{1}{7^\sigma} + \frac{1}{8^\sigma} + \frac{1}{2^\sigma 3^\sigma} + \dots,$$

он гоҳ касрхоеро, ки дар суммаи ҳосили зарби $\prod_p \left(1 + \frac{1}{p^\sigma}\right)$ мавҷуд набуданд, пас ин ҷо ҳузур доранд. Бинобар ҳамин, суммаи ҳосили зарби мазкур аз суммаи ҳосили чамъ хурдтар мебошад. Аз формулаи исботкардашуда, ҳангоми $\text{Res} = \sigma > 1$ будан, ҳосил мекунем:

$$\frac{1}{|\zeta(s)|} = \prod_p \left| \left(1 - \frac{1}{p^s}\right) \right| \leq \prod_p \left(1 + \frac{1}{|p^s|}\right) = \prod_p \left(1 + \frac{1}{p^\sigma}\right) < \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^\sigma}.$$

Акнун он амалеро, ки иҷро намуда будем, боз як маротибаи дигар такрор мекунем

$$\sum_{1 \leq n < \infty} \frac{1}{n^\sigma} = \lim_{N \rightarrow \infty} \sum_{1 \leq n < N} \frac{1}{n^\sigma} = \frac{1}{\sigma - 1} < 1 + \frac{1}{\sigma - 1}.$$

Яъне

$$\frac{1}{|\zeta(s)|} < 1 + \frac{1}{\sigma - 1} = \frac{\sigma}{\sigma - 1}, \quad \sigma - 1 < |\zeta(s)|\sigma, \quad |\zeta(s)|\sigma > \sigma - 1,$$

$$|\zeta(s)| > \frac{\sigma - 1}{\sigma} > 0, \quad \text{аз баски } \sigma > 1.$$

Ин маънои онро дорад, ки $\zeta(s)$ дар мавриди $\text{Res} = \sigma > 1$ будан дорои сифрҳо нест. Дар ҳақиқат

$$\begin{aligned} \sum_{n=N}^{\infty} n \left(\frac{1}{n^s} - \frac{1}{(n+1)^s} \right) - \frac{1}{N^{s-1}} &= \sum_{n=N}^{\infty} \frac{1}{n^{s-1}} - \sum_{n=N}^{\infty} \frac{n}{(n+1)^s} - \frac{1}{N^{s-1}} = \\ &= \frac{1}{(N+1)^s} + \frac{1}{(N+2)^s} + \frac{1}{(N+3)^s} + \dots = \sum_{n=N+1}^{\infty} \frac{1}{n^s}. \\ \frac{1}{(N+1)^{s-1}} - \frac{N}{(N+1)^s} &= \frac{N+1-N}{(N+1)^s} = \frac{1}{(N+1)^s}, \\ \frac{1}{(N+2)^{s-1}} - \frac{N}{N+2} &= \frac{N+2-N-1}{(N+2)^s} = \frac{1}{(N+2)^s}, \\ \frac{1}{(N+3)^{s-1}} - \frac{N}{N+3} &= \frac{N+3-N-2}{(N+3)^s} = \frac{1}{(N+3)^s}. \end{aligned}$$

$$\int_N^{N+1} x^{-s-1} dx = \frac{x^{-s}}{-s} \Big|_N^{N+1} = -\frac{1}{s(N+1)^s} + \frac{1}{sN^s} = \frac{1}{s} \left(\frac{1}{N^s} - \frac{1}{(N+1)^s} \right).$$

Леммаи 2. Дзета-функсияи Риманро $\zeta(s)$ дар нимҳамвории $\text{Res} = \sigma > 1$ давом медиҳем. Дар ҳолати $\text{Res} = \sigma > 1, N \geq 1$ будан меёбем

$$\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s} = \sum_{n=1}^N \frac{1}{n^s} + \frac{N^{1-s}}{s-1} - \frac{1}{2} N^{-s} + s \int_N^{\infty} \frac{\frac{1}{2} - \{u\}}{u^{s+1}} du.$$

Исбот. Дар ҳолати $\text{Res} = \sigma > 1$ меёбем

$$\sum_{n=N+1}^{\infty} \frac{1}{n^s} = \sum_{n=N}^{\infty} n \left(\frac{1}{n^s} - \frac{1}{(n+1)^s} \right) - \frac{1}{N^{s-1}} = \frac{N^{1-s}}{s-1} - \frac{1}{2} N^{-s} + s \int_N^{\infty} \left(\frac{1}{2} - \{x\} \right) x^{-s-1} dx.$$

Дар ҳолати

$$-\frac{1}{N^{s-1}} + \frac{sN^{1-s}}{s-1} = \frac{-s+1+sN^{-s+1}N^{s-1}}{(s-1)N^{s-1}} = \frac{N^{1-s}}{s-1};$$

$$s \int_N^{\infty} \frac{1}{2} x^{-s-1} dx = \frac{s}{2} \cdot \frac{x^{-s}}{-s} \Big|_N^{\infty} = -\frac{1}{2x^s} \Big|_N^{\infty} = \frac{1}{2N^s} = \frac{1}{2} N^{-s}$$

$\frac{1}{2} N^{-s}$ и $-\frac{1}{2} N^{-s}$ ихтисор мешавад ва ифодаи пештара боқӣ мемонад

$$\begin{aligned} \zeta(s) &= \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s} = \sum_{n=1}^N \frac{1}{n^s} + \sum_{n=N+1}^{\infty} \frac{1}{n^s} = \\ &= \sum_{n=1}^N \frac{1}{n^s} + \frac{N^{1-s}}{s-1} - \frac{1}{2} N^{-s} + s \int_N^{\infty} \left(\frac{1}{2} - \{x\} \right) x^{-s-1} dx, \quad \frac{1}{2} - \{x\} < 1. \quad (*) \end{aligned}$$

Леммаи 3. Бигузур $\text{Res} = \sigma > 1, \alpha$ – ҳақиқӣ бошад,

$$\theta(x, \alpha) = \sum_{n=-\infty}^{+\infty} e^{-\pi x(n+\alpha)^2},$$

он ғоҳ

$$\theta\left(\frac{1}{x}, \alpha\right) = \sqrt{x} \sum_{n=-\infty}^{+\infty} e^{-\pi n^2 x + 2\pi n \alpha}.$$

Исбот. Умумиятро тағйир надода фарз мекунем, ки $0 \leq \alpha < 1$. Ифодаи $N > 10, M = N^2$ -ро ба назар гирифта, интегралҳои зеринро дида мебароем

$$I(n) = \int_{-0,5}^{+0,5} \frac{\sin \pi(2M+1)u}{\sin \pi u} e^{-\pi x(n+\alpha+u)^2} du.$$

Аз баски

$$\int_{-0,5}^{+0,5} \frac{\sin \pi(2M+1)u}{\sin \pi u} du = \sum_{k=-M}^{+M} \int_{-0,5}^{+0,5} e^{-2\pi i k u} du = 1,$$

пас

$$I(n) = e^{-\pi x(n+\alpha)^2} + R(n), \quad (1)$$

дар ин ҷо

$$R(n) = \int_{-0,5}^{+0,5} \frac{\sin \pi(2M+1)u}{\sin \pi u} (e^{-\pi x(n+\alpha+u)^2} - e^{-\pi x(n+\alpha)^2}) du.$$

Ифодаи $|R(n)|$ -ро мувофиқи шарт $-N \leq n \leq N$ баҳо дода, пеш аз ҳама ҳосил мекунем $R(n) = I_1 + I_2 + I_3$, дар ин ҷо

$$I_1 = \int_{-0,5}^{-N^{-3}} \Phi(u) du, \quad I_2 = \int_{-N^{-3}}^{+N^{-3}} \Phi(u) du, \quad I_3 = \int_{+N^{-3}}^{+0,5} \Phi(u) du,$$

$$\Phi(u) = \frac{\sin \pi(2M+1)u}{\sin \pi u} (e^{-\pi x(n+\alpha+u)^2} - e^{-\pi x(n+\alpha)^2}).$$

Интегралҳои I_2 -ро баҳо медиҳем. Барои ин аз шарт

$$|\Phi(u)| = O\left(\frac{|u|N}{|\sin \pi u|}\right) = O(N)$$

истифода бурда ифодаи $|\Phi(u)|$, $|u| \leq N^{-3}$ -ро баҳо медиҳем. Дар натиҷа ҳосил мекунем $I_2 = O\left(\frac{1}{N^2}\right)$. Интегралҳои I_1, I_3 якхел баҳо дода мешаванд.

Интегралҳои I_3 -ро баҳо медиҳем. Онро аз рӯи ҳиссаҳо интегронида, ба баробарии зерин мегузарем

$$I_3 = \frac{-\cos \pi(2M+1)u}{\pi(2M+1) \sin \pi u} e^{-\pi x(n+\alpha+u)^2} - e^{-\pi x(n+\alpha)^2} \Big|_{N^{-3}}^{0,5} + \int_{N^{-3}}^{0,5} \frac{\cos \pi(2M+1)u}{\pi(2M+1)} Y(u) du,$$

дар ин ҷо $Y(u) = \frac{d}{du} \left(\frac{e^{-\pi x(n+\alpha+u)^2} - e^{-\pi x(n+\alpha)^2}}{\sin \pi u} \right)$. Ба ифодаи $|Y(u)|$ баҳо дода, дар ҳолати $N^{-3} \leq u \leq 0,5$ меёбем $Y(u) = O\left(\frac{1}{u^2}\right) + O\left(\frac{N}{u}\right)$. Дар натиҷа

$$I_3 = O\left(\frac{N^3}{M}\right) + O\left(\frac{N \ln N}{M}\right) = O\left(\frac{1}{N^2}\right).$$

Бо ҳамин тарз, $R(n) = O\left(\frac{1}{N^2}\right)$.

Формулаи (1)-ро аз рӯи n суммиронида $-N \leq n \leq N$, ҳосил мекунем

$$\sum_{n=-N}^N e^{-\pi(n+\alpha)^2} + O\left(\frac{1}{N}\right) = \sum_{k=-M}^{+M} J(k).$$

Сипас

$$J(k) = \int_{-N-0,5}^{N+0,5} e^{-2\pi i k u - \pi x(\alpha+u)^2} du = e^{2\pi i k d} J(k; x) + O(e^{-\pi x N}),$$

$$\text{дар ин ҷо } J(k; x) = \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-2\pi i k u - \pi x u^2} du.$$

Интегралы $J\left(k; \frac{1}{x}\right)$ -ро ҳисоб карда меёбем

$$J\left(k; \frac{1}{x}\right) = x \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-2\pi i k u - \pi x u^2} du = x e^{-\pi x k^2} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\pi x (u + ki)^2} du.$$

Бигузур $X > 1$ ва Γ -контури росткунҷа бо қуллаҳои $-X, +X, -X + ik, X + ik$ бошад. Он гоҳ

$$0 = \int_{\Gamma} e^{-\pi x u^2} du = \int_{-X}^{+X} e^{-\pi x u^2} du - \int_{-X}^{+X} e^{-\pi x (u + ki)^2} du + \int_0^k e^{-\pi x (X + iu)^2} du - \int_0^k e^{-\pi x (-X + iu)^2} du. \quad (2)$$

Ҳар ду интегралҳои охири аз рӯи бузургии мутлақ аз интегралҳои зерин калон шуда наметавонанд

$$\int_0^k e^{-\pi x X^2} e^{+\pi x u^2} du \leq k e^{\pi x k^2} e^{-\pi x X^2}.$$

Дар формулаи (2) дар мавриди $X \rightarrow +\infty$ ба ҳудуд гузашта, ҳосил мекунем

$$\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\pi x (u + ki)^2} du = \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\pi x u^2} du = \frac{1}{\sqrt{\pi x}} \int_0^{+\infty} e^{-v} v^{-\frac{1}{2}} dv = \frac{1}{\sqrt{\pi x}} \Gamma\left(\frac{1}{2}\right) = \frac{1}{\sqrt{x}}$$

Инак

$$J\left(k; \frac{1}{x}\right) = e^{-\pi x k^2} \sqrt{x};$$

$$\sum_{n=-N}^N e^{-\frac{1}{x}(n+\alpha)^2} + O\left(\frac{1}{N}\right) = \sqrt{x} \sum_{k=-M}^{+M} e^{-\pi x k^2 + 2\pi i k \alpha} + O\left(e^{-\frac{1}{x}N}\right).$$

Дар ифодаи охири, ҳангоми $N \rightarrow +\infty$ ба ҳудуд гузашта, тасдиқоти леммаро ҳосил мекунем [3, с.175-176].

Адабиёт:

1. Карацуба А.Л. Основы аналитической теории чисел. 2-е изд. – М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1983. – 240 с.
2. Тичмарш Е.К. Теория дзета-функции Римана. – М.: ИЛ, 1953. – 406 с.
3. Пустыльников Л. Д. Опровержение аналога гипотезы Римана о нулях для сколь угодно точной аппроксимации дзета-функции, удовлетворяющей тому же функциональному уравнению // УМН (2003), 58:1. – С.175-176.

Калидвожаҳо: дзета-функсияи Рيمان, назарияи ададҳо, ададҳои натуралӣ, ададҳои бутун, функсияи аналитикӣ, давомдиҳии аналитикӣ, нимаҷамвории комплексӣ, интеграл, сумма.

Аннотация

ОБЩИЙ ВИД ДЗЕТА-ФУНКЦИИ РИМАНА В КОМПЛЕКСНОЙ ПОЛУПЛОСКОСТИ

В теории чисел изучаются свойства целых чисел. Это часть теории чисел, которая, наряду с частными методами, также используется с аналитическими инструментами математики. Цель данной статьи-пролить свет на основные проблемы теории чисел. Дзета-функция Римана играет важную роль в аналитической теории чисел и имеет широкое применение в теоретической физике, теории вероятностей и математической статистике.

Ключевые слова: дзета - функция Римана, теория чисел, натуральные числа, целые числа, аналитическая функция, аналитическое продолжение, комплексная полуплоскость, интеграл, сумма.

Annotation

THE GENERAL STATE OF THE RIEMANN ZETA FUNCTION IN A COMPLEX SEMICONDUCTOR SYSTEM

In number theory, the properties of integers are studied. This is a part of number theory, which, along with particular methods, is also used with analytical tools of mathematics. The purpose of this article is to shed light on the main problems of number theory. The Riemann zeta function plays an important role in analytical number theory and is widely used in theoretical physics, probability theory and mathematical statistics.

Keywords: *the Riemann zeta function, number theory, natural numbers, integers, analytic function, analytic continuity, complex semi-quartile, integral, sum.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Камариддинзода Заррина Нусратулло, номзади илмҳои физика-математика, дотсент, мудири кафедраи кафедраи алгебра ва назарияи ададҳои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 919680242. Почтаи электронӣ: Zarrina.qamariddinova@gmail.com

Ҳазратқулзода Нуъмоншоҳ, магистранти кафедраи алгебра ва назарияи ададҳои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 111220082. Почтаи электронӣ: nhazratqulzoda@gmail.com

Сведения об авторах: Камариддинзода Заррина Нусратулло, кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой алгебры и теории чисел Таджикский государственный педагогический Университет имени Садриддина Аини. Телефон: +992 919680242. Электронная почта: Zarrina.qamariddinova@gmail.com

Ҳазратқулзода Нуъмоншоҳ, магистрант кафедраи алгебры и теории чисел Таджикский государственный педагогический Университет имени Садриддина Аини. Телефон: +992 111220082. Электронная почта: nhazratqulzoda@gmail.com

About the authors: Qamariddinzoda Zarrina Nusratullo, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, Head of the Department of Algebra and Number Theory of Tajik State Pedagogical University named Sadriddin Aini. Phone: +992 919680242. E-mail: Zarrina.qamariddinova@gmail.com

Hazratqulzoda Numonshoh, master of Department of Algebra and Number Theory of Tajik State Pedagogical University named Sadriddin Aini. Phone: +992 111220082. E-mail: nhazratqulzoda@gmail.com

КОРКАРД ВА ТАҲИЯИ БАРНОМАҲО ДАР МУҲИТИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PYTHON

Барноманависӣ низ ҳунар буда, барои баргараф намудани баъзе мушкилоти чома бо истифода аз ягон забони барноманависӣ барнома навишта мешавад. Барои навиштани барнома забонҳои барномасозии зиёде мавҷуданд, ки аз байни онҳо якчанд забонҳои маъмулу машҳур ва пурқудрат буда, мавриди писанди барноманависон ва омӯзандагон гардидаанд. Ин забони барноманависии Python мебошад. Забони мазкур дорои имкониятҳои зиёд буда метавонад ҳам дар муҳити Windows ва ҳам дар муҳити дигар системаҳои омили кор кунанд. Забони барномасозии Python дорои имкониятҳои гуногун мебошад. Забони барномасозии Python яке аз забонҳои барномасозие мебошад, ки барои сохтани барномаҳои мухталиф пешбини шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки забон дорои имкониятҳои визуали ва консолӣ мебошад.

Python як забони барномасозии сатҳи баланд аст, ки барои таҳияи барномаҳои веб низ истифода мешавад. Ин забон ба баланд бардоштани маҳсулнокии таҳиягарон ва хондани код нигаронида шудааст.

Шакли талаффузи дурусти ин забон Python аст, аммо шакли тахрифшуда бештар истифода мешавад - Python.

Python якчанд парадигмаҳои барномасозиро дастгирӣ мекунад: сохторӣ, ба объект нигаронидашуда, функционалӣ, императивӣ ва ба ҷанба нигаронидашуда. Забон дорои ҷопкунии динамикӣ, идоракунии автоматӣ хотира, интроспексияи пурра, механизми коркарди истисно, дастгирии ҳисобҳои бисёрсоҳавӣ ва сохторҳои мувофиқи сатҳи баланди маълумот мебошад.

Рамзи Python ба функсияҳо ва синфҳо ташкил карда шудааст, ки онҳоро ба модулҳо муттаҳид кардан мумкин аст ва онҳо дар навбати худ метавонанд ба бастаҳо муттаҳид карда шаванд. Python одатан ҳамчун тафсир истифода мешавад, аммо мумкин аст ба Java Bytecode ва ба MSIL (дар дохили платформаи .NET) тартиб дода мешавад. Забони мазкур аз дигар забонҳо бо имкониятҳои худ фарқиятҳои калон дорад. Мо якчанд мисолҳоеро дар ин забон дида мебароем.

Мисоли 1. Адади ҳақиқии $\epsilon (> 0)$ дода шудааст. Пайдарпаии ададҳои ҳақиқии A_k бо чунин тарз муайян карда мешавад:

$$A_1 = 2, A_k = 2 + \frac{1}{A_{k-1}}, k = 2, 3, \dots$$

Рақами тартибии адади аввали K ёфта шавад, ки шартӣ зеринро қаноат мекунад: $|A_k - A_{k-1}| < \epsilon$, ин рақам ва ададҳои A_k, A_{k-1} ҷоп карда шавад.

```
e=float(input())
k=2
a1=2
a2=2+1.0/a1;
h=abs(a2-a1);
while (h>=e):
k+=1
a1=a2;
a2=2+1.0/a1;
h=abs(a2-a1);
print(k,' ',a1,' ',a2)
```

Мисоли 2. Адади бутуни $N (> 1)$ дода шудааст. Чунин адади хурдтарин аз байни ададҳои бутуни K ёфта шавад, ки барои он суммаи $1 + 2 + \dots + K$ хурд ё баробари N бошад ва қимати худӣ суммаро хориҷ кунед.

```
n=int(input())
S=0
k=0
while (S<n):
k+=1
S+=k
print(k)
print(s)
```

Мисоли 3. Адади бутуни N ва маҷмуи батартибовардашуда аз N ададҳои ҳақиқии мусбат дода шудааст. Қисмҳои бутуни ҳамаи ададҳои маҷмуи батартибовардашудаи додашуда бо ҳамон тартиби аввала (чун ададҳои ҳақиқӣ бо қисми касриӣ нулӣ), инчунин суммаи ҳамаи қисми бутуни ададҳо хориҷ карда шаванд.

```
s=0
n=int(input(«n=»))
for i in range(0, n):
    a=float(input(«a=»))
    s=s+int(a)
    print(int(a))
    print(s)
```

Адабиёт:

1. Абрамов С.А., Зима Е.В. Начала информатики. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
2. Абрамян М.Э. 1000 задач по программированию. Часть 1.-ростов-на Дону, 2004. – 154 с.
3. Арабов М.Қ. Асосҳои барноманависӣ дар C++. – Душанбе: РТСУ, 2018. – 400 с.
4. Голуб А.И. С и C++. Правила программирования. – М.: БИНОМ, 1996. – 272 с.
5. Доусон М. Программируем на Python. – СПб.: Питер, 2014. – 416 с.
6. Лутц М. Изучаем Python, 4-е издание. – Пер. с англ. – СПб.: Символ-Плюс, 2011. – 1280 с.
7. Марк Саммерфильд. Разработка приложений XXI века. – М.: ДМК Пресс, 2016. – 580 с.
8. Шилдт Г. Самоучитель C++: Пер. с англ. – Санкт-Петербург: BHV-Санкт-Петербург, 1998. – 620 с.
9. https://github.com/swaroopch/byte_of_python
10. <https://pythonworld.ru/samouchitel-python>
11. <http://golang-book.ru/>
12. <https://proglib.io/p/30-golang-books/>

Калидвожаҳо: *барнома, компютер, технология, таҳияи веб, таҳлил маълумот, график, забон барномасозӣ.*

Аннотация

ВОЗМОЖНОСТИ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON

В статье показаны его преимущества и возможности по сравнению с другими языками программирования. Оказалось, что возможности этого языка проявляются лучше, чем других языков программирования. Этот язык предлагает свои возможности по сравнению с другими программами. Эта статья привлечет читателей и студентов к этому языку программирования.

Ключевые слова: *программа, компьютер, технология, веб-разработка, анализ данных, графика, язык программирования.*

Annotation

FEATURES OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE

The article shows its advantages and possibilities in comparison with other programming languages. It turned out that the possibilities of this language manifest themselves better than other programming languages. This language offers its own features compared to other programs. This article will attract readers and students to this programming language.

Keywords: *program, computer, technology, web development, data analysis, graphics, programming language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Исмадулло Нуруллоевич, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатика, ихтисоси информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 918413237

Сведения об авторе: Каримов Исмадулло Нуруллоевич, магистрант второго курса факультета математики и информатики по специальности информатика Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Аини. Телефон: +992 918413237

About the author: Karimov Ismatullo Nurulloevich, master of the 2st year of the Faculty of Mathematics and Informatics, specializing in Computer Science of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Phone: +992 918413237

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ҲИФЗИ ИТТИЛООТ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар ҷаҳони муосир инсон ҳаматарафа дар ихтоси технологияи иттилоотӣ мебошад. Дар давраи рушди ин технология бартарии он доимо афзуда истодааст. Лекин ба ин рушд нигоҳ накарда, ҳамавақт баъзе мушкилиҳо буданд ва то ҳоло ҳастанд, ки барои ҳалли онҳо иқтидори компютерҳои танҳоамалкунанда намерасад. Масалан, дар соҳаи табодули иттилооти электронӣ як гурӯҳи калони масъалаҳо мавҷуданд, ки барои ҳалли онҳо мо бояд компютерҳоро ақалан ба як шабакаи локалӣ пайваست намоем. Маълум аст, ки шабакаи локалӣ ин пайвастшавии ду ва аз он зиёда компютерҳо тавассути ноқилҳо ё мавҷ мебошад. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки ин шабакаҳои локалии компютерҳо ба шабакаи глобалии Интернет пайваст намудан мумкин аст. Дар навбати худ дар шабакаи глобалии Интернет ҳифз намудани иттилоот мушкилиҳои зиёдеро ба пеш меорад.

Дар сохтори табодули иттилои электронӣ яке аз компонентаҳои муҳим ин таъмини ҳифзи иттилоот дар сатҳи дастгоҳӣ ё барномавӣ мебошад.

Васоити дастгоҳӣ, ҳифзи чараёни ҳуччатҳоро аз ҳисоби блокҳои махсуси микросхемаҳои, ки ҳуччатҳоро дар раванди гузаштан аз каналҳои коммутатсионӣ рамзгузорӣ мекунанд ва ба асл бармегардонанд.

Васоити барномавӣ бошанд ҳифзи гардиши ҳуччатҳоро тавассути усулҳои мухталиф ба амсоли криптографӣ, кодиронӣ ва намудҳои дигар таъмин менамоянд. Дар инҷо интиҳоби намуди ҳифзи иттилоот аз истифодагар ё аз сохтори ҳифзи иттилоот дар шабака вобастагӣ дорад. Ин ҳолат ба муассисаҳои дахл дорад, ки як қисми ҳуччатҳояшон пӯшида ё махфӣ мебошанд.

Аз ин бармеояд, ки ҳифзи иттилоот яке аз таркибҳои муҳими иҷрошавии табодули иттилои электронӣ мебошад.

Асосан ихроҷи ахборот ва шикаста кушодани системаҳои компютерӣ аз сабаби хунукназарии коргардони оддӣ ё иҷро накардани дастурамали истифодабарии компютерҳо ба амал меояд. Дар ҳама ҳолат вайроншавии яклухтии ҳифзи иттилоот дар натиҷаи таъсири вирусҳои компютерӣ рух медиҳад.

Муҳити таъсири вирусҳои компютерӣ на танҳо ба табодули иттилои ва махфияти иқтисодӣ, балки бархе аз онҳо (масалан вируси **Flame**) расондани зарари моддиро ҳам сар карда метавонад, яъне таҷҳизотҳои истеҳсолиро аз кор мебароранд. Барои мубориза бурдан бо вирусҳо барномаҳои зиддивирӯсӣ истифода карда мешаванд, ки дар бораи барномаҳои зиддивирӯсӣ дар мақолаҳои оянда суҳан меронем.

Ҳифзи иттилоот ин фаъолияти пешгирии ихроҷи ахбороти ҳифзшаванда, беиҷозат ва барқасд таъсир расондан ба иттилои ҳифзшаванда мебошад. Аз ин рӯ, беҳатарии иттилоот-ин ҳолати ҳифзи муҳити иттилоотӣ мебошад гуфтан ҷоиш аст.

Дар соҳаи компютерӣ мафҳуми беҳатарӣ гуфта, эътимоднокии кори компютер, таъмини амнияти додашудаҳои қимматдор, ҳифзи иттилоот аз иловакунии дигаргуниҳоро аз ҷониби шахсони ваколатнадошта, пӯшида нигоҳ доштани сирри табодули алоқаи электронӣ дар назар мегиранд.

Даҳолати беиҷозат – ин ҳаракатҳои вайронкунандаи қоидаи дохилшавӣ мебошад, ки аз ҷониби абонентҳои ҳуқуқи дохил шудан ба барномаҳо ва додашудаҳо надоранд иҷро карда мешаванд. Барои пешгирӣ намудани даҳолати беиҷозат назорати онро ба роҳ мондан мувофиқи мақсад мебошад. Яке аз усулҳои ҳимоя аз даҳолати беиҷозат, гузоштани парол барои дохил шудан ба барномаҳо ва додашудаҳои дар компютер мавҷудбуда мебошад. Компютер дар навбати худ танҳо ба истифодагарони аз қайд гузашта пас аз дохилкунии пароли дуруст иҷозати ба компютер дохил шуданро медиҳад. Ба ҳар як истифодагари ба захираҳои иттилоотии пешакӣ муайяншуда чунин иҷозат дода мешавад. Паролро ҳангоми даромадан ба системаи амалиётӣ ё дар барномаи BIOS Setup гузоштан мумкин аст, ки дар ҳолати яқин бе пароли дуруст компютер ба ин системаи амалиётӣ даромада наметавонад, дар ҳолати дуҷум бошад компютер боркунии системаи амалиётиро иҷро намекунад. Парол бояд нақамтар аз шаш символ иборат бошад ва чанд қадар символҳои парол зиёд бошанд, парол ҳамин қадар мураккаб мешавад. Аз даҳолати беиҷозат ҳар як диск, ҳар як папка ва ҳар як файли компютерро ҳифз намудан мумкин аст. Ба онҳо ҳуқуқи даҳолати пурра ва нопурра дода мешавад, ки дар ҳолати доштани ҳуқуқи даҳолати пурра истифодагар метавонад ба диск, папка ва файлҳо, тағйиротҳо дохил карда, ин тағйиротҳоро сабт намояд, дар ҳолати даҳолати

нопурра бошад танҳо ахборотхоро хонда метавонаду халос. Ҳоло барои ҳифз аз даҳолати беиҷозат ба ахборотҳо системаи ҳаммонандии биометриқӣ ба таври васеъ истифода карда мешавад. Дар инҷо параметрҳои гуногуни биометрии инсон истифода бурда мешаванд, ки сохтакорӣ кардани онҳо ғафриймкон аст, зеро ҳар як шахс параметрҳои нотакрори биометрӣ дорад. Ба системаи ҳаммонандии биометрӣ: аз рӯи изи ангуштҳо, аз рӯи тавсифи нутқ, аз рӯи рангорангии пардаҳои чашм, аз рӯи геометрияи қафи даст дохил мешаванд. Дар инҷо сканерҳои махсус параметрҳои биометрии шахси даҳолаткунандаро бо параметрҳои биометрии шахси иҷозати даҳолат дошта муқоиса менамояд ва дар мавриди мувофиқат кардани параметрҳои биометрӣ иҷозати даҳолатро медиҳад, дар акси ҳол чунин иҷозат дода намешавад.

Дар муқоисакунӣ аз рӯи изи ангуштҳо, сканерҳои ба таври оптикӣ муайянкунӣ изи ангушт, ба ноутбукҳо, мушҳо, клавиатураҳо, флеш хотираҳо чун таҷҳизоти алоҳида ҷойгир карда мешавад, ки баъд аз гузаштани ангушт ба болои ин таҷҳизот сканер ўро бо изи ангушти шахси иҷозати даҳолат дошта муқоиса карда, агар ҳаммонандӣ бошад иҷозати даҳолат дода мешавад. Ҳаммонандкунӣ аз рӯи нутқ аз методи дар боло зикршуда андаке фарқ мекунад. Ҳаммонандкунӣ аз рӯи овози инсон-ин яке аз усулҳои анъанавии муайянкунӣ мебошад. Дар ин ҷо ба системаҳои амалиётӣ илова намудани интерфейси садогӣ лозим мебошад. Ҳаммонандкунӣ садогӣ бевасл мебошад ва дар асоси таҳлили зудии садои шахс иҷозати даҳолат дода мешавад. Дар дигар мавридҳо ҳаммонандкунӣ раванDEST, ки ба монанди усули яқум иҷро мешавад. Бояд қайд кард, ки ҳоло дар бисёр мамлакатҳои мутараққӣ шиносномаҳои биометрӣ амал менамоянд, ки тавассути ҳамин усулҳо истифода менамоянд. Ба ҳамаи ин пешгириҳо нигоҳ накарда дар ҷабҳаи ҳифзи иттилоот мушкилиҳо ва проблемаҳои зиёд мавҷуданд. Масалан, аз ҷониби барномасозон барномаҳои махсус пешниҳод шуда истодаанд, ки имконияти шикастани паролро доранд. Шахсони ба ном «ҳакер» дар соҳаи компютерӣ мавҷуданд, ки тавассути ин барномаҳо паролҳои басо мушкилро низ шикастан имкон доранд ва ҳоло дар ин бора хабарҳои симовӣ садоиро дидан ва шунидан мукин аст.

Ҳаминро гуфтани ҳастем, ки усули ҳаммонандкунӣ аз рӯи нутқ камбудии худро дорад. Дар айни ҳол мавҷуд будани таҷҳизотҳои сабти овоз ҳамагуна овозро сабт намуда, коркард намуда ба мисли овози зинда такрор намуданаш мумкин аст, исботи ин гуфтаҳоианд, зеро ин яке аз мушкилиҳои ҳифзи иттилоот мебошад. Ба ҳамин тариқ, беҳатарии иттилоот яке аз қисмҳои асосии амалкунӣ табодули иттилооти электронӣ мебошад ва дар тамоми ҷаҳон табодули иттилооти электронӣ истифода шуда истодааст ва бо мушкилиҳои дарк кардашуда вомехӯранд. Ҳоло ихтисосмандони тамоми ҷаҳон барои ҳалли ин мушкилиҳо кор бурда истодаанд.

Адабиёт:

1. Астахова Л.В. Теория информационной безопасности и методология защиты информации: Конспект лекций. – Челябинск, 2006. – 361 с.
2. Галатенко В.А. Основы информационной безопасности: Курс лекций: Учеб. пособие для вузов по специальностям в обл. информ. технологий / В.А. Галатенко; Под ред. В.Б. Бетелина; Интернет-ун-т информ. технологий. – М.: Интернет-Университет Информационных Технологий, 2006. – 205 с.
3. Информационная безопасность: «Комплексное обеспечение информ. безопасности автоматиз. систем» / Ю.А. Родичев. – СПб. и др. – Питер, 2008. – 271 с.
4. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Информатикаи татбиқӣ. – Душанбе, 2009. – 364 с.
5. Основы информационной безопасности: Учеб. пособие для вузов / Е.Б. Белов, В.П. Лось, Р.В. Мещеряков А.А. Шелупанов. – М.: Горячая линия-Телеком, 2006. – 544 с.

Калидвожаҳо: *беҳатарӣ, сервер, табодул, локалӣ, амният, фаврӣ, компютер, интерфейс, шабака, дигаргун, ҳифзшаванда, электронӣ, пайвастишавӣ, ахборотӣ, беиҷозат.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЕТИ

Защита информации – деятельность по предотвращению утечки защищаемой информации, несанкционированного и неблагоприятного воздействия на защищаемую информацию. Поэтому допустимо говорить, что информационная безопасность – это состояние защищенности информационной среды. В области компьютеров понятие безопасности включает в себя надежность работы компьютеров, обеспечение безопасности ценных данных, защиту информации от изменений, вносимых посторонними лицами, сохранение в тайне тайны электронных коммуникаций.

Ключевые слова: *безопасность, сервер, биржа, локальная, безопасность, непосредственная, компьютерная, интерфейсная, сетевая, другая, защищенная, электронная, подключение, информация, несанкционированная.*

Annotation

USING ADDITIONAL TOOLS AND USING THE NETWORK

Information protection is the activity to prevent leakage of protected information, unauthorized and adverse impact on protected information. Therefore, it is permissible to say that information security is a state of security of the information environment. In the field of computers, the concept of security includes the reliability of computers, ensuring the security of valuable data, protecting information from changes made by unauthorized persons, keeping the secrets of electronic communications secret.

Keywords: *security, server, exchange, local, security, direct, computer, interface, network, other, secure, electronic, connection, information, unauthorized.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Сафаргул Маҳмадҷоновна, магистранти факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 900894455

Рохбари илмӣ: Ҳомидов Б.

Сведения об авторе: Сафарова Сафаргул Махмаджоновна, магистрантка факультета математики и информатики Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айна. Телефон: +992 900894455

Научный руководитель: Хомидов Б.

About the author: Safarova Safargul Mahmadjonovna, first-year master's student of the Faculty of Mathematics and Informatics of State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Ainy. Phone: +992 900894455

Academic supervisor: Homidov B.

*Бобозода Илҳомҷон Абдушукур,
номзади илми биология, дотсенти кафедраи ботаника
Аюбова Нигина Зоҳирхоновна,
магистранти соли дуюми факултети биология*

ХУСУСИЯТҲОИ ЭКОЛОГӢ, МОРФОЛОГӢ ВА БИОЛОГИИ БОДОМИ БУХОРОӢ (AMYGDALUS BUCCHARICA KOZSH.)

Бодом ба гурӯҳи растаниҳои мағздорон дохил мешавад. Бодом ба чинси *Amygdalus* оилаи садбарггулон – *Rosaceae* дохил мешавад. Баландии дарахти бодоми бухороӣ 8- 12 м ва аз ин ҳам баландтар мешавад. Дар фасли тирамоҳ баргҳояш мерезад. Сохти барги бодоми муқаррари ба барги шафтолу аз ҷиҳати сохти беруниаш монанд мебошад, дарозрӯяи лансети, алоҳида аз баргчаҳо иборат мебошад. Гулаш аз панҷ косагул, ки қисми бисёраш сафедчатоб ва қисми камаш сурхчатоб буда, панҷ косабарг ва зиёда 25 нарина дорад. Модинааш нисбат ба наринаҳо баландтар мебошад. Дарозии мевааш аз 8 то 55мм, думчаи мевааш то 10 мм мешавад. Меваи бодом ба гурӯҳи донакдорон дохил мешавад, доирашакли силиндри, нуги кунд ё хурмомонанди тез дорад. Болои пустах ҳамвор ё ҷӯякчадор мешавад. Пустлохи сахт ё хеле мулоим дорад, ки аз навъи он вобаста мебошад, ранги он сафедчатоби хокистарранг то қаҳваранги торик мешавад. Мағзи бодомро пӯст ихота карда, лаззаташ талх мешавад. Ранги пӯст мағзи бодом зардчатоби қаҳваранг аст. Меваи бодом пас аз 4-5 моҳи гулкунӣ пухта мерасад. Селекционерон дар солҳои охир навъҳои гуногуни бодомро баровардаанд, ки онҳо дар вақтҳои гуногун гул карда мепазанд. Бодом дар минтақаи иқлими хушк, зимистон мулоим месабзад, равшаниро дӯст медорад И.А. Бобозода (2016).

Мағзи бодоми талх асосан барои гирифтани равған, равғани эфири, соҳаи парфюмерии истифода бурда мешавад. Аз маҳсулоти пас аз гирифтани равған мемонад - маҳсулоти киматбаҳо ба ҳисоб рафта вай аз 8-10% равған, 18% бе моддаҳои гидрогенӣ ва ғайра иборат мебошад. Орд барои тайёр кардани шоколад, як қатор дорувориҳо тайёр мекунам. Аз пустахи мағзи бодом моддаи гирифта мешавад, ки барои хушбӯӣ ва ранг кардани ҳаргуна нушокиҳо истифода мебаранд (вино коняк). Ҷӯби дарахти бодом хеле мустаҳкам буда, ранги торики сурхчатоб дошта, дар соҳаи столари ва тоқари васеъ истифода мешавад С.М. Гулов (1998).

Дар Осиёи Марказӣ дар баробари бодоми боғи намудҳои гуногуни бодоми табиӣ мерӯяд, ки масоҳати зиёдро ишғол намуда дар талу теппаҳо, ҷойҳои одамногузар мерӯянд. Масоҳати бодоми табиӣ ба ҳисоби миёна қариб 30 ҳазор гектарро ташкил медиҳад (расми 1).

Расми 1. Дарахти бодом.

Дар Тоҷикистон намудҳои гуногуни бодоми табиӣ ба монанди бодоми хордор, бодоми бухороӣ, бодоми Вавилов ва бодоми Петунникова паҳн гаштаанд. Бодом ба воситаи тухм, беҳчасти ва пайвандкунии афзоиш меёбад. Решаи он тез сабзида ба гарми тобовар аст. Замини хеле намнок решаҳои онро пусонда ниҳолро хушк мекунад. Ниҳолҳои бодом вобаста аз навъ ва шароити сабзиши он дар 2-3 сол ба ҳосил медарояд. Бодом пеш аз барг баровардан гул мекунад ва ба гардолудкунии чиликӣ аз ҳисоби дигар навъҳо барои ҳосилбандӣ гузаронидан хеле зарур аст. Дар байни навъҳо ва ҳелҳои бодом даврони оромии зимистон 1 моҳ ва 3 моҳ мавҷуд мебошанд. Давраи оромии якмоҳа (навъҳо, ҳелҳо) ба хуноки тобовар намебошанд. Олимон исбот кардаанд, ки муғчаҳои гули бодом то ба ҳарорати 24 °C тобовар мебошад. Албатта тобоварии муғчаҳои ба хуноки аз навъҳо, муҳит дарозмуддати хуноки вобаста мебошад. Агар чорабиниҳои агротехникӣ дар вақташ гузаронида шавад, навъҳои ҷавони бодом нағз пухта ба гармию хуноки тобовар мешавад. Бодом дарахти равшанидӯст буда, ба торики ва зич шинонидан тобовар нест. Дарахте, ки пас аз ҷамъоварии ҳосил баргашон зард мешаванд ва мерезанд, сифати корҳои агротехникӣ хеле паст мебошад, наҷъунамои он хело суст шуда, ба ҳосилнокӣ таъсир мерасонад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Гулкунӣ бодоми бухороӣ дар шароити дараи Варзоб.

Солҳои мушоҳида	Гулкунӣ		
	Саршавӣ	Умумӣ	Ба охирирасӣ
2017	21.03	04.04	13.04
2018	10.03	14.03	03.04
2019	08.03	12.03	07.04
2020	20.03	06.04	12.04
2021	30.03	08.04	11.04
2022	06.03	11.04	02.04

Дар собиқ боғи ботаникии Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон аз боғи ботаникии Никитский (Россия) якчанд ҳелҳои мағзаш ширини бодоми бухороӣ парвариш карда шуд. Мушоҳидаҳои илмӣ нишон доданд, ки аз ҷиҳати шакли берунаи морфологӣ ин ҳелҳои бодом аз бодоми бухороӣ мағзаш талх фарқ намекард. Мевааш кушоди қаҳваранг буда, болояш ҳамворӣ чуякчадор буданд (расми 2).

Расми 2. Растани бодом бо гул.

Дарозииаш аз 2,3 то 2,6 см, паҳнииаш 1,0-1,3 см ба ҳисоби миёна мебошад. Пустлохи мағз хеле ғафс буда, 60% вазни онро ташкил мекунад. Лаззати мағз ширин буда, бӯи хуши бодомро дорад. А.А.Рихтер ин хели бодоми бухороиро бо бодоми *A. communis* дурага карда бодоми донакҳояш калон, мағзаш ширин, пустлоҳаш нисбат ба бодоми бухороӣ мулоимтар гирифта шуд.

Дар солҳои охир С.С. Калмиков (1960) якчанд навъҳои нави бодомро баровардааст. Ин навъҳо дар натиҷаи дурагакунии бодомии бухорӣ бо дигар намудҳои *Amygdalus* гирифта шудааст. Ин навъҳо барои гузаронидани корҳои селекционӣ аҳамияти калон дорад. М.Г. Пахомова (1961) дар монографияи худ «Бодомҳои Ўзбекистон» қайд мекунад, ки бодомии бухорӣ мағзаш ширин дар табиат мавҷуд аст. В.И. Запрячиева (1964) Дар натиҷаи тадқиқотҳои бисёрсолаи худ исбот намудааст, ки бодомии бухорӣ мағзаш талх аст ва дар Осиёи Марказӣ дар шароити табиӣ дар натиҷаи гардолудшавии бодомии бухорӣ ва бодомии А. Vavilovii дурагаҳо ба вучуд омаданд, ки ҳам мағзи талх ва ҳам мағзи ширин дорад, чи тавре, ки маълум аст, мағзи бодомии А. Vavilovii ширин буда, дар табиат паҳн гаштааст. Дар шароити табиӣ бодомии бухорӣ ба воситаи тухм афзоиш мекунад, ки аввали моҳи апрел ба сабзидан сар мекунад. Ниҳоли бодомии бухорӣ нисбат ба дигар намуди дарахтҳо хело тез месабзад ва дар охири моҳи апрел баъзе хелҳои то 12-14 см месабзад. Дар водихое, ки намнокиаш баланд аст, дар як сол дарозии ниҳол то 65-80 см мешавад (расми 3).

Расми 3. Гули бодомии бухорӣ.

Муайян карда шудааст, ки дар дараи Варзоб (Кондара) дарозии сабзиши наваҳо ба ҳисоби миёна дар давоми сол чуни наст: наваҳои асосӣ аз 10,6 то 36,7 см наваҳои аз атрофи реша сабзидагӣ аз 90,2 то 134,9 см мебошад. Яке аз хусусиятҳои биологии бодом аз он иборат аст, ки решаи вай ба ҳар гуна шароит тобовар мебошад. Дар давоми 2-3 моҳ тез сабзида, дарозии он аз 70 то 140 см дар гармхонаҳои ниҳолпарварии сернам реша тез сабзида, ба атроф паҳн мегардад. Дар шароити кам будани намнокӣ дар замин решаҳо суст месабзанд.

Бодомии бухорӣ дар Помиру Олай паҳн гаштааст, сарҳади шимолиаш бошад қисми ғарбии Тянь-Шанро дар бар мегирад. Тоҷикистони Марказӣ масоҳати зиёди онро ташкил мекунад. Дар талу теппаҳои каторкӯҳҳои Ҳисор, Каротегин, Дарвоз, Петри 1, васеъ паҳн гаштааст. Маълумотиҳои дар боло оварда шуда, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бодомии бухорӣ дар ҳама шароит васеъ паҳн гашта, дар талу теппаҳои беоб нағз нашъунамо мекунад, ҳосили фаровон медиҳад. Барои баровардани навъҳои нави серҳосил ба касалиҳои хушкӣ тобовар дар селекция аҳамияти калон дошта, барои гузаронидани корҳои селекционӣ яке аз растаниҳои беҳтарин ба шумор меравад.

Чӣ тавре ки маълум аст, ин навъҳо аз як дигар бо хусусиятҳои биологӣ, экологӣ ва морфологияи худ фарқ мекунанд. Аз ҷиҳати ҳосилнокӣ онҳо ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд. Ба гурӯҳи якум навъҳои серҳосил ҳосили фаровон медиҳанд ва хеле устувор мебошанд, дохил мешавад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Ҳосилнокии навъҳои гуногуни бодом, дар шароити води Ҳисор (ба ҳисоби миёна).

Рақами тартиби	Номи навъҳо	Ҳосилноки аз як дарахт
1	Никитский 62	12,0
2	Десертный	10,9
3	Ялтинский	8,5
4	Дрейк	5,7
5	Советский	5,5
6	Бумажноскорлунный	5,5
7	Криманый	5,1
8	Римс	4,3

Дар собиқ боғи ботаникии Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон коллексияи бодом ду намудро ташкил мекард: бодомии бухорӣ – *Amygdalus buchazica* ва *Amygdalus Communis* 1. бодомии 2 муқарарӣ (боғи). Тадқиқотҳои бисёрсолаи интродуксиониро 14 навъи бодомии муқарарӣ дарбар мегирифт. 1-Техас, 2-Нек-плюс – ультра, 3-Дрейк, 4-Лангедок, 5-Нонпарелш, 6-Дессертний, 7-Советский, 8-Крымский, 9-Ялтинский, 10-Бумажноскорлуный 11-Никитский уротайный, 12-Римс 13-Никитский 62, 14-Принсеса 2077.

Ба гурӯҳи дуом навъҳои камхосили ноустовори барвақт гулкунанди бодом дохил мешаванд. Тадқиқотҳои ҳаматарафаи бисёрсола нишон медиҳад, ки дар шароити водии Ҳисор яке аз навъҳои серхосили ояндадор Дисертний, Никитский, Ялтинский, Бумажноскорлуный ба шумор меравад ва ба истиснолот тавсия карда мешавад.

Адабиёт:

1. Бобоев И.А. Растаниҳои субтропикии Осиёи марказӣ /Монография. – Душанбе, 2016. – 177 с.
2. Гулов С.М. Боғдорӣи субтропиқӣ. – Душанбе, Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияҳои Тоҷикистон, 1998. – 136с.
3. Запрягаева В.И. Дикорастущие плодовые Таджикистана. – М.; – Л.: Наука, 1964. – С.593-599.
4. Калмыков С.С. Отдаленная гибридизация орехоплодных и некоторых других плодовых культур в Узбекистане. кн.: Отдаленная гибридизация растений и животных. – М. Колос, 1970. – С.198-199.
5. Пахомова М.Г. Миндали Узбекистана. – Ташкент: Изв. АН УССР, 1961. – С.23-27.

Калидвожаҳо: бодомии бухорӣ, экология, морфология, шароит, сабзии.

Аннотация

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ, MORFOLOGICHESKAYA И БИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МИНДАЛЯ БУХАРСКОГО (*AMYGDALUS BUCCHARICA* KZSH.)

В данной статье представлены сведения об экологических, морфологических и биологических особенностях бухарского миндаля. При этом установлено, что естественная площадь миндаля в Таджикистане составляет в среднем около 30000 га, он широко распространен во всех условиях, хорошо растет на сухих склонах и дает обильный урожай.

Ключевые слова: миндаль бухарский, экология, морфология, условия, всхожесть.

Annotation

ECOLOGICAL, MORPHOLOGICAL AND BIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF BUKHARA ALMOND (*AMYGDALUS BUCCHARICA* KZSH.)

This article provides information about the environmental, morphological and biological characteristics of Bukhara almonds. It has been established that the natural area of almonds in Tajikistan averages about 30000 hectares; it is widespread in all conditions, grows well on dry slopes and produces a bountiful harvest.

Keywords: Bukhara almond, ecology, morphology, conditions, germination.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобозода Илҳомҷон Абдушукур, номзади илми биология, дотсенти кафедраи ботаникаи факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 555559205

Аюбова Нигина, магистранти соли дууми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.

Сведения об авторах: Бобозода Илхомджон Абдушукур, кандидат биологических наук, доцент кафедры ботаники факультета биологии Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни. Телефон: +992 555559205

Аюбова Нигина, магистрант второго курса факультета биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 734003, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 121.

About the authors: Bobozoda Ilhomjon Abduschukur, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Botany of the Faculty of Biology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: +992 555559205

Ayubova Nigina, a master's student of the second year of the Biological Faculty of Sadriddin Tajik State Pedagogical University at the present time. Address: 734003, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue 121.

ҒИЗО - СОЛИМ ОМИЛИ АСОСИИ ҲАЁТИ ИНСОН ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИСТЕМАИ МАСУНИЯТИ БАДАН

Пандемияи COVID-19, ки дар охири соли 2019 дар Ҷумҳурии Мардумии Чин пайдо шуд ва дар баҳори соли 2020 қариб ба тамоми минтақаҳои ҷаҳон паҳн гардид, барои низомҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои ҷаҳон, хусусан соҳаи тандурустии онҳо, аз ҷумла барои Тоҷикистон ба имтиҳони устуворӣ табдил шуд. Бо тафовут аз кишварҳои дигар ҳангоми пандемия се кишвар (Шветсия, Беларус ва Тоҷикистон) сиёсати давлатии худро дар мубориза бо коронавирус дар шакли ҷорӣ накардани карантини сахт ва маҳдудияти рафтуомади шаҳвандон ва дар айни замон, риояти тадбирҳои профилактикӣ муайян кардаанд.

Масъалаи мазкур ҳатто қорношоямӣ ниҳодҳои глобалӣ ва баръакси он, масъулиятшиносии баланди сохторҳои миллиро нишон дод. Равиши Тоҷикистон нишон дод, ки дар шароити бӯҳронҳои воқеӣ касбият ва масъулиятшиносӣ дар ҳамаи сатҳҳо назар ба ҷанбаи табиғотию идеологӣ мақоми ҳалқунанда ва асосӣ дорад. Маҳз аз ин назар, дар натиҷаи стратегияи дурусти мубориза, ки Президенти кишвар ва ҳукумати мамалакат пеш гирифтанд, мардуми мо ба воҳимаву таҳлука наафтада, бо риояи аслҳои сегона (беҳдошти шахсӣ, истифодаи нуқоби тиббӣ ва фосилаи иҷтимоӣ) ва қоидаҳои пешгирии эпидемия, низоми тандурустӣ зуд ба равиши дар аввал ноошноӣ мубориза бо коронавирус мутобиқ гардид ва имрӯзҳо мо тавонистем шиддати бемории пандемияро коҳиш дода, вазъи устувори эпидемиологиро таъмин намоем.

Ҳамин тавр, барои ба эътидол омадани вазъияти эпидемиологӣ, пешгирӣ аз воҳимаю таҳлука дар байни аҳоли, роҳ надодан ба бӯҳрони иҷтимоиву сукути иқтисодӣ, коҳиши босуръати сатҳи сироятёбӣ, ғавти инсонҳо ва муттаҳид намудани зарфиятҳову талошҳо барои мубориза бо пандемия дар Тоҷикистон рафтори масъулиятшиносонаи шаҳрвандон ва ҳамкориҳои муассири давлат ва мардум дар заминаи эътимоди баланди аҳоли ба стратегияи пешгирифтаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши ҳалқунанда бозид. Дар чунин марҳилаи барои таърих ва башар бисёр ҳассос, шубҳае нест, ки чунин дастовард қомеъии бузурги давлат ва мардуми Тоҷикистон ба ҳисоб меояд.

Масуният дар ҷараёни фаъолияти функционалии худ ҳуҷайраҳои ба организм воридшударо ошкор месозад, онҳоро ба хотир месупорад ва он аз ҳуҷайраҳои худӣ дар организми зинда фарқ мекунад. Маълум аст, ки истеъмоли ғизо бо қор ва амалқарди дастгоҳи системаи масунияти бадан робита ва алоқаи зич дорад. Аз ин ҷиҳат пардаи луобии рӯда ҳамроҳ ва лимфайи вобаста ба он яке аз қисматҳои асосии дастгоҳи масунияти бадан ба ҳисоб меравад ва он элементҳои ғизоии воридшударо аз ҳар гуна бактерияҳо ва элементҳои бегона муҳофизат менамояд. Чунин функсияро дар қӯдакони шири модар, ки ба онҳо дода мешавад, иҷро менамояд, зеро дар бадани онҳо дар синни қӯдакӣ ҳанӯз механизми таъмини сироятнопазирии бадан ба таври пурра шакл нагирифтааст. Барои таъмини масунияти рӯдаи солим, инчунин ғизоҳои таркибӣ витаминҳои С, Е, гуруҳи В, бета-каротин, провитамин А, аминокислотаҳо, кислотаҳои рағғани бойнашуда, рӯй (рух), оҳан, селен, ашъи балластӣ, ки дар маҳсулоти ҳуруқвории ферментӣ дида мешаванд, заруру лозиманд. Дар натиҷаи коҳиш ёфтани миқдори меъёри истеъмоли элементҳои дар боло зикршуда қори системаи масунияти бадан суст ва заиф мегардад. Тамоқукашӣ ва истеъмоли нӯшоқиҳои спиртӣ ба иммунитетии бадан зиён мерасонад.

Ба сифати маводи таҳқиқ маводҳои ғизоие мавриди санҷиш қарор дода шудаанд, ки дорои калорияи баланд буда дар Институти ғизошиносӣ ҳосиятҳои физиологӣ биохимиявиашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Таҳқиқоти мо оид ба калориянокии маводҳои ғизоӣ ва додани баҳои биохимиявии ин намуди маводи ғизоӣ дар (Институти ғизошиносӣ), гузаронида шуда истодааст.

Барои муолиҷа ва барқарор қардани саломатӣ ғизои мувофиқу созгор, сервитамин ва сабуку хуштамъ хеле зарур аст. Мусаллам аст, ки ғизо омили асосии ҳаёти инсон ба ҳисоб меравад. Айни замон, ки тамоми ҷаҳонро бемории коронавируси нави COVID-19 фаро гирифтааст, барои инсон ғизо метавонад солиму созгор бошад.

Барои пешгирии бемории COVID-19 дар навбати аввал ҳар як шахс бояд қоидаҳои санитарии гигиени ва нигоҳ доштани фосилаи иҷтимоиро ба таври қатъӣ риоя намояд.

Мутахассисони соҳаи тандурустӣ муайян кардаанд, ки бемории COVID-19 ба одамоне, ки масунияти баданашон суст аст, бештар таъсир мерасонад. Бояд гуфт, ки дар баланд бардоштани масунияти бадани инсон нақши ғизо хеле назаррас мебошад. Дар асл се принсипи истеъмоли оқилонаи хӯрок мавҷуд аст: таносуби энергия, таносуби маводи ғизоӣ ва рӯзи ғизо. Агар ҳар нафар ин се принсипро дар зиндагӣ риоя намояд, ҳамеша солиму бардам боқӣ хоҳад монд.

Бояд гуфт, ки ҳар инсон ҳамагон қадар нерӯе, ки ҳангоми қору фаъолият сарф мекунад, бояд аз маводи ғизоӣ ҳамагон қадар энергияро бигирад. Маводи ғизоӣ, аз ҷумла сафедаҳо, чарбу, карбогидратҳо, витаминҳо пеш аз ҳама саломатӣ, қоршоямӣ ва масунияти организми инсонро таъмин месозанд. Ҳуҷайраҳои масуният аз сафедаҳо иборат мебошанд, аз ин рӯ миқдори қофии сафеда, ки хӯрок ба организм ворид мешавад, дар ҳосилшавии сафедаҳои масуният, аз ҷумла глобулин ва иммуноглобулинҳо ёрӣ мерасонад.

Чарбуҳо низ дар тақвияти масунияти бадани инсон хеле муҳим ба шумор мераванд. Қайд кардан ба маврид аст, ки чарбуҳо ҳайвонӣ ва растанигӣ мешаванд. Чарбуҳои растани манбаи асосии кислотаи носур, маҷмуи кислотаҳои носур мебошанд, ки барои организми инсон ниҳоят муҳиманд. Албатта, барои баланд бардоштани масунияти бадани инсон кислотаҳои чарбуи носур, аз ҷумла Омега-3 ва Омега-6, ки аслан дар таркиби рағани растани, хусусан дар таркиби маҳсулоти баҳрӣ ва моҳӣ мавҷуд мебошанд, хеле ғайдабахш ҳастанд.

Манбаи дигари сафедаҳои асил маҳсулоти аслаш ғӯштӣ аст. Одам бояд ҳадди ақал дар як рӯз аз 60 то 100гр ғӯшт истеъмол намояд. Маҳсулоти ғӯштӣ манбаи асосии оҳан ба шумор меравад. Гемоглабин ҳам сафеда аст ва дар асл барои ҳосилшавии он маҳсулоти ғӯштӣ, яъне сафедаи асил лозим аст. Сафедаҳои асил аз маҳсулоти аслашон ҳайвонӣ ва растанигӣ ҳосил мешаванд.

Барои баланд бардоштани масунияти бадани инсон маҳсулоти ғӯштӣ нақши асосӣ дорад, аз ҷумла ғӯшти парранда низ. Ҳуҷайраҳои одам асосан аз сафедаҳо иборат буда, сафедаҳои масунияти бадан аз он таркиб ёфтаанд. Аз ин лиҳоз, истеъмоли маҳсулоти ғӯштӣ дар як ҳафта се-чор маротиба зарур аст.

Маҳсулоти дигаре, ки барои организми одам ниҳоят зарур аст, маҳсулоти ширӣ ба шумор меравад. Одам бояд дар як рӯз аз 200 то 250мл шир ё 250-300мл чурғот ё кефир истеъмол намояд. Шир ва маҳсулоти ширӣ манбаи калсий мебошанд. Асосан калсий дар мустаҳкам кардани устухон ва мағзи устухон нақши муҳим дорад. Маҳсулоти ширӣ ягона манбаи таъмини организми инсон бо калсий аст ва он дар ҳосилшавии мағзи устухон ва мустаҳкамшавии мағзи устухон нақши муҳим дошта, дар раванди ҳунофаринӣ иштирок менамояд. Ҳамзамон, калсий дар ҳосилшавии ҳуҷайраҳои сафеди хун-лейкотситҳо нақши назаррас дорад. Лейкотситҳо ҳуҷайраҳои мебошанд, ки тамоми бактерияву вирусҳои ба хун воридшавандаро нест мекунад. Аз ин лиҳоз, онҳо раванди фаготситозро фаъл менамоянд, аммо нарасидани маводи калсий боиси кам шудани миқдори лейкотсит, эротсит ва дигар ҳуҷайраҳои хун мегардад. Мувофиқи талаботи физиологии организм барои одам дар як шабонарӯз 1л маҳсулоти ширӣ – шир, чурғот, панир, чакка ва рағани маска таъйин шудааст.

Маҳсулоти дигаре, ки истеъмолашон барои организми инсон хеле зарур буда, манбаи витаминҳо ба шумор мераванд, меваю сабзавот мебошанд. Дар таркиби меваю сабзавот гурӯҳи мухталифи витаминҳо ва витаминҳои дар об ҳалшаванда-селен ва ғайра зиёд мушоҳида мегарданд.

Дар баробари ин, албатта аз истеъмоли баъзе маҳсулотҳо, ки дар ҷабидан ва баланд бардоштани масуният таъсири манфӣ мерасонад, ҳуддорӣ бояд кард. Масалан, истеъмоли аз метёр зиёди намак ба масуният таъсири манфӣ мерасонад. Тибқи тавсияҳои Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ, агар миқдори намак дар хӯрок 10% кам карда шавад, ҳаёти 150-187 млн одам аз бемориҳои мухталиф хифз карда мешавад.

Ҳамзамон, қайд намудан ба маврид аст, ки истеъмоли зиёди маҳсулоти қандӣ ва шакар ба вайроншавии устухон, ҳалал ёфтани дилу рағҳо оварда мерасонад. Мувофиқи талаботи имрӯзаи физиологӣ дар як шабонарӯз истеъмоли қанду шакар то 50гр тавсия дода мешавад.

Хулоса, барои баланд бардоштани масунияти бадани нафароне, ки бемории илтиҳоби шушро азсар гузаронидаанд, истеъмоли сабзавот, аз зумра пиёз, сирпиёз хеле муфид ҳастанд, ки дар таркибашон асосан фитосид ва фитоносидҳо мавҷуд мебошанд, ки онҳоро бо ном

антибиотики табиӣ меноманд. Онҳо дар пешгирии бемориҳои сироятӣ ва нобуд кардани бактерияву вирусҳо нақши муҳим доранд.

Ҳамзамон, барои организми нафароне, ки бемории илтиҳоби шушро пасисар намудаанд, меваҳои ситрусӣ, аз қабили лимон, афлесун, мандарин ва ғайра хеле муфид мебошанд, ки дар таркиби онҳо маводи зиддиоксидӣ ва рағванҳои гуногун саршоранд.

Инчунин, гуфтан ба маврид аст, ки қоти сиёҳ низ барои баланд бардоштани масуният нақши зиёд дорад. Меваҳои гуногун, аз ҷумла гелос, олуҷа ва тут низ манбаи зиёди витамин ва рағванҳо ба шумор мераванд.

Лубӣ, наск, нахӯд, мош ва ғайра дар баланд бардоштани масуният низ муҳим мебошанд. Ҳафте ду-се маротиба аз онҳо истеъмол кардан ба саломатӣ манфиатовар мебошад.

Хуч низ саршори витамини С буда, агар ҳар рӯз баъди ҳӯрок аз нушобаи он истеъмол намоянд, одамро аз бемории камхунӣ ҳифз менамояд.

Адабиёт:

1. Временный методические рекомендации Минздрав России 03.02.2020.
2. Дэвид Л., Хейман Н. COVID-19. 17.02.2020.
3. Клаудио Р., Паоло Н. Коронавирус пандемия. 06.02.2020 г.
4. Коронавирусная инфекция 2019-внесена в перечень опасных заболеваний Министерство здравоохранения Российской Федерации. 2020 г.
5. Наименование заболевание вызванного коронавирусом и вирусного возбудителя. 07.03.2020.
6. Новел коронавирус. Европа 09.03.2020. Нью-Йорк.
7. Омори назди Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Калидвожаҳо: сафеда, крахмал, агроэкология, дегенерация, биосинтез, генетика, гандум, вазифа, усул, органикӣ.

Аннотация

ЗДОРОВОЕ ПИТАНИЕ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА, УСИЛЕНИЕ ИММУННОЙ СИСТЕМЫ ОРГАНИЗМА

Следует отметить, что хронические проблемы сахарного диабета сегодня занимают центральное место. Гипергликемия играет решающую роль в развитии и прогрессировании диабетических сосудистых заболеваний. Поэтому при ведении этих пациентов мы считали, что уровень гликемии до нормального уровня является важнейшим условием профилактики хронического сахарного диабета и успешной борьбы с COVID-19.

Ключевые слова: белок, крахмал, агроэкология, дегенерация, биосинтез, генетика, пшеницы, функция, метод, органика.

Annotation

HEALTHY FOOD IS THE MAIN FACTOR IN HUMAN LIFE IN BOOSTING THE BODY'S IMMUNE SYSTEM

It should be noted that the chronic problems of diabetes mellitus occupy a central place today. Hyperglycemia plays a crucial role in the development and progression of diabetic vascular diseases. Therefore, in the management of these patients, we believed that the level of glycemia to normal levels is the most important condition for the prevention of chronic diabetes mellitus and the successful fight against COVID-19.

Keywords: protein, starch, agroecology, degeneration, biosynthesis, genetics, wheat, function, method, organics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амиров Ғайратҷон Раимқулови, магистранти факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992 900121298

Рохбари илмӣ: н.и.б. Амонов Б. П.

Сведения об авторе: Амиров Ғайратджон Раимқулович, магистрант биологического факультета ТГПУ имени С. Аини. Телефон: +992 900121298

Научный руководитель: н.и.б. Амонов Б. П.

About the author: Amirov Gairatjon Raimkulovich, a one-year magistr of the biological faculty of the TGPU named after S. Aini. Tel.: +992 900121298

**ТАҒЙИРЁБИИ НИШОНДИХАНДАҲОИ СИСТЕМАИ НАФАСКАШӢ ВА КОРИ ДИЛ ДАР
ДОНИШЧӢЁН ҲАНГОМИ ОРОМӢ ВА САРБОРИИ ЧИСМОНӢ**

Системаҳои нафаскашӣ ва дилу рағҳо яке аз қисмҳои асосии организмҳои зинда ба ҳисоб меравад ва дар раванди мубодилаи моддаҳо нақши асосиро мебозад. Тавассути фаъолияти кори нафаскашӣ дар байни одам нақши муҳимро дошта, моеи рағҳо моддаҳои хеле зарурии ғизӣ (сафедаҳо, карбогидратҳо, оксиген, глюкоза, витаминҳо, намакҳо, ҳормонҳо ва ғайраҳо) ба бофтаҳо ва ҳуҷайраҳои мавҷудбуда бурда мерасонанд [6].

Дар таркиби хуну лимфа подтанҳое (антителҳо) вучуд доранд, ки онҳо барои реаксияи муҳофизатии бадан бар зидди ҳар гуна омилҳои бемориовар хеле заруранд. Дар натиҷа дил ба тапиш даромада, оксигени хунро ба воситаи рағҳои хунгард ба узвҳо, бофтаҳои ҳуҷайраҳои равона мекунад. Рағҳо ҳормонҳое, ки ғадудҳои эндокринӣ ҳосил мекунанд, ба тамоми организм паҳн намуда, раванди мубодилаи моддаҳоро танзیم менамояд [2].

Системаҳои нафаскашӣ ва рағҳои одам аз системаи рағҳои хунгард ва рағҳои лимфавӣ иборат буда, ба ҳамдигар пайвастагии зичи анатомию физиологӣ дорад. Системаҳои нафаскашӣ (роҳҳои нафаскашӣ-қовоқии бинӣ, ҳалқбинӣ, ҳалқгулӯ, хирной, нойи нафас, шуш ва алвеолаҳо) ва рағҳои хунгард аз системаи найчаҳои гуногун иборат буда, дар онҳо (дил, артерияҳо, венаҳо, қараёнгоҳи микросиркуляторӣ) хун гардиш мекунад [1].

Дар солҳои охир тадқиқотҳои зиёде гузаронида шудаанд, ки мавҷудияти тағйирёбии нишондиҳандаҳои гематологиро ҳам дар хун одамони болиғ ва ҳам дар кӯдакон тасдиқ менамоянд. Аз он иборат аст, ки тавассути санҷишҳои муайян намоиши нафаскашӣ ва фишори хун муайян намудани нумудҳои гуногуни бемориҳо дар одамон ба ҳисоб меравад [8].

Дар замони муосир роҳи қоидаҳои нодурусти гигиенӣ ва истифодаи баъзе маводҳои дорӯғӣ ва пайдо шудани липидҳо дар организм сабабҳои асосии зиёд гардидани бемориҳои музминӣ ба ҳисоб меравад. Хусусан, аз натиҷаҳои тадқиқотҳои гузаронда маълум гардид, ки ҳангоми оромӣ ва фаъолият ё сарбории ҷисмонӣ, пеш аз ҳама, миқдори фаъолияти кори дилу рағҳо дар организм зиёд мегарданд [10].

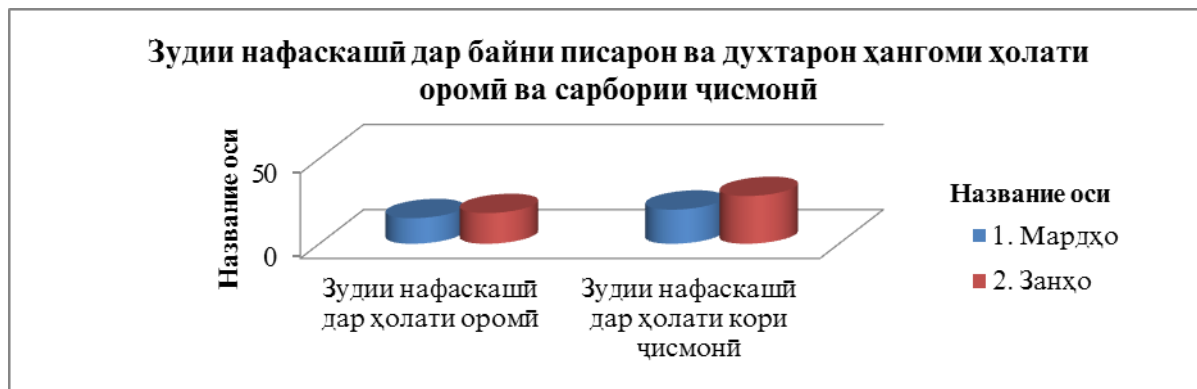
Яке аз муҳимтарин омилҳо барои организми зинда таъминоти он бо оксиген ба ҳисоб меравад. Агар организми одам бе об 6-7-рӯз фаъолият карда тавонад бе ҳӯрок то 70 рӯз метавонад зинда мемонад, вале бе оксиген ҳамагӣ 6 дақиқа зинда мемонад. Оксиген ҳамчун омилҳои муҳимтарин барои организми зинда аз он иборат аст, ки бо иштироки ин моддаи муҳимтарин оксидшавии биологӣ ба амал омада тамоми равандҳои ҳаёти бо энергия таъмин карда мешавад [5].

Бинобар ин, мо дар пеши худ мақсад гузоштем, ки тағйирёбии нишондодҳои системаи нафаскаширо дар ҳолати оромӣ ва баъди додани сарбории ҷисмонӣ зерин санҷиши худ қарор диҳем. Бо ин мақсад мо 20 донишчӯи курси дуюми факултаи биологияро вобаста ба чинс ба ду гурӯҳ ҷудо намуда нишондодҳои физиологӣ системаи нафаскаширо аз санҷиш гузаронидем.

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳои дар ҷадвал ва расми 1 маълум гардид, зудии нафаскашӣ дар байни писарон ва духтарон дар муддати як дақиқа аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Зудии нафаскашии писарон дар ҳолати оромӣ, дар давоми як дақиқа ба ҳисоби миёна $15 \pm 2,0$ маротибаво ташкил намуд, ин нишондод, дар байни духтарон бошад $18 \pm 2,2$ баробар буд. Ба ҳамагон маълум аст, ки зудии нафаскашӣ дар ҳолати оромӣ аз якҷанд омилҳо вобастагӣ дорад. Пеш аз ҳама, ин нишондод аз фаъолияти ҷисмонии ҷавонон ва инчунин ғадудҳои тарашшуҳи дарунӣ, хусусан писарон, ки бештар ба тармикии ҷисмонӣ ва қорҳои гуногуни ҷисмонӣ дар давраи мактабхониашон сару қор доранд, бинобар ин мушакҳо ва дигар системаи физиологӣ бештар инкишоф ёфта мебошанд. Духтарон, ки аксаран камтар ба кори ҷисмони машғуланд, системаи мушакҳои кундаланграҳи скелетиашон камтар инкишоф ёфтааст, қаме зиёдтар яъне 10% нисбати писарон зиёдтар мебошад. Ҳангоми сарбории ҷисмонӣ, ки 5 дақиқа давом ёфта буд, талаботи организм ба оксиген зиёдтар мегардад. Бинобар ин, зудии нафаскашӣ дар байни писарон баъди сарбории ҷисмонӣ $20 \pm 4,0$ маротиба дар 1 дақиқаро ташкил намуд, ки нисбати ҳолати оромӣ 33% зиёдтар гардидааст. Дар байни духтарон бошад, баъди сарбории ҷисмонӣ зудии нафаскашӣ ба 28 ± 5 маротиба дар як дақиқаро ташкил намуд, ки нисбати ҳолати оромӣ 55,5% зиёдтар гардидааст. Аз таҳлили адабиётҳои мавҷуда бармеояд, ки ба зудии нафаскашии гармонҳои ғадуди сипаршақл ба монанди трийодтеранин, тироксин ва ҳормонҳои ғадуди болои гурда адреналин ва норадреналин бевосита таъсир расонида, ин нишондод ба таври боварибахш баланд мегардад.

Чадвали 1. Зудии нафаскашӣ дар байни писарон ва духтарон ҳангоми ҳолати оромӣ ва сарбории ҷисмонӣ

Р/Т	Ҷинс	Зудии нафаскашӣ дар ҳолати оромӣ	Зудии нафаскашӣ дар ҳолати кори ҷисмонӣ
1.	Мардҳо	15±2,0	20±4,0
2.	Занҳо	18±2,2	28±5,0

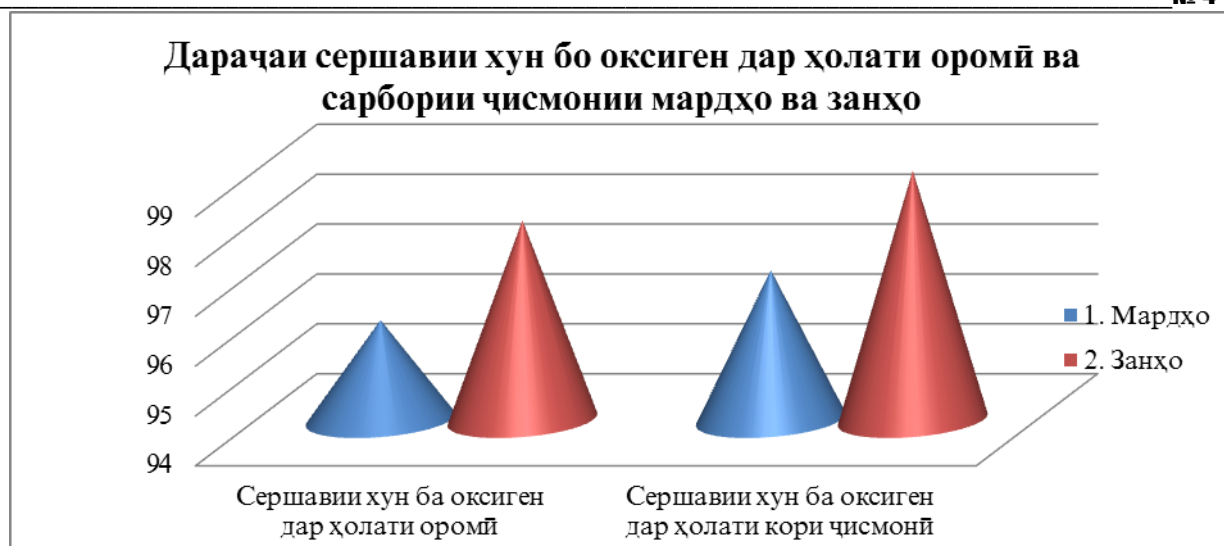

Хусусан ин гуна дигаргуниҳоро мо ҳангоми одамон ба бемории териотаксикоз дучор гардида ба хубӣ мушоҳида мекунем. Ин гурӯҳи беморон аз норасиӣ оксиген танқисӣ кашида, тез-тез аз хоби шабонаи худ бедор шуда, зудии нафаскашиашон хело баланд мебошад. Ба ақидаи ин гурӯҳи беморон онҳо ҳама вақт эҳсоси фишоровариҳо дар қисмати пеши гардан хис мекунанд. Шабона ҳар гуна хобҳои мудҳиш дида, аз хоби худ бедор мегарданд.

Дараҷаи сершавии хун бо оксиген дар ҳолати оромӣ ва сарбории ҷисмонии мардҳо ва занҳо. Таъминоти бофта ва узвҳои организм одам ва ҳайвон бо оксиген аз дараҷаи сершавии хун бо оксиген вобаста мебошад. Бинобар ин, мо дар пеши худ мақсад гузоштем, ки дараҷаи сершавии хунро бо оксиген дар ҳолати оромӣ дар байни донишҷӯ духтарон ва донишҷӯ писарон зери санҷиши худ қарор диҳем. Чихеле аз натиҷаҳои дар чадвали ду ва диаграми ду дарҷ гардида маълум гардид, дараҷаи сершавии хун бо оксиген дар байни писарон ва духтарон наонқадар фарқияти боварибахш дорад. Дараҷаи сершавии хун бо оксиген ҳангоми ҳолати оромӣ дар байни писарон ба ҳисоби миёна $98 \pm 0,5$ %-ро ташкил медиҳад. Ин нишондод дар байни духтарон бошад, ба $96 \pm 0,5$ % баробар аст, ки нисбати писарон ҳамагӣ 2%-и камтар мебошад. Ҳангоми додани сарбории ҷисмонӣ, ки дар давоми 5 дақиқа давом ёфт, дараҷаи сершавии хун бо оксиген новобаста аз ҷинс каме зиёдтар гардид. Масалан, дараҷаи сершавии хун бо оксиген дар байни писарон ҳангоми сарбории ҷисмонӣ $99 \pm 1,0$ % ва дар байни духтарон бошад, $97 \pm 1,0$ % ро ташкил намуд. Дар аксарияти ҳолатҳо пастшавии сершавии хун бо оксиген аз фаъолияти системаи нафаскашӣ ва миқдори ҳаҷайраҳои сурхи хун вобаста мебошад. Ҳангоми илтиҳоби шадиди роҳҳои нафас ин нишондод бо суръат паст мегардад. Дар баъзе беморон, ки дучори камхунӣ аз норасоии оҳан мебошанд, андозаи миёнаи эритроцитҳои хурд гардида, миқдори гемоглобинашон дар дохили ин гуна ҳуҷайраҳо паст мегардад. Бинобар аз ин ҳисоб дараҷаи сершавии хун бо оксиген паст мефарояд. Ин норасоӣ аз ҳисоби зиёдшавии зудии нафаскашӣ кашишхӯрии пуршиддати мушакҳои дил ва баландшавии фишори шараёни ҷуброн карда мешавад. Бинобар ин, мо дар пеши худ мақсад гузоштем, ки дар баробари омӯختани зудии нафаскаши ва дараҷаи сершавии хун бо оксиген дар гурӯҳҳои санҷидашаванда фаъолияти кори дил тағйирёбии фишори шараёни таъсири баъзе ангезандаҳои химиявиро дар ҳолати оромӣ ва сарбории ҷисмонӣ зери санҷиши худ қарор диҳем.

Чадвали 2. Дараҷаи сершавии хун бо оксиген дар ҳолати оромӣ ва сарбории ҷисмонии мардҳо ва занҳо.

Р/Т	Ҷинс	Сершавии хун ба оксиген дар ҳолати оромӣ	Сершавии хун ба оксиген дар ҳолати кори ҷисмонӣ
1.	Мардҳо	98±0,5	99±1,0
2.	Занҳо	96±0,5	97±1,0

Аз натиҷаҳои бадастомада маълум гардид, ки ба қоидаҳои гигиенӣ ва пешгирии аз беморихоро риоя накардан боиси фаъолияти нодурусти қори нафаскашӣ ва қори дилу рағҳои хунгард мегардад. Аз натиҷаҳои бадастомада ва нишондодҳои асосии қор дар он мебошад, ки дар раванди фаъолияти асосии мо якҷанд нишондиҳандаҳоро гузаронида, бо ҷадвали диаграмаҳо дар боби сеюм ҷойгир кардем, ки фарқи марду зан ва амалияи онҳо нишон дода шудааст. Ҳангоми сарбории ҷисмонӣ, ки 5 дақиқа давом ёфта буд, талаботи организм ба оксиген зиёдтар мегардад. Бинобар ин зудии нафаскашӣ дар байни писарон баъди сарбории ҷисмонӣ $20 \pm 4,0$ маротиба дар 1 дақиқаро ташкил намуд, ки нисбати ҳолати оромӣ 33% зиёдтар гардидааст. Бинобар ин аз ин ҳисоб дараҷаи сершавии хун бо оксиген паст мефарояд. Ин норасоӣ аз ҳисоби зиёдшавии зудии нафаскашӣ кашишхӯрии пуршиддати мушакҳои дил ва баландшавии фишории шараёни ҷуброн карда мешавад.

Дар гурӯҳи донишҷӯёни зери омӯзишқарор гирифта баъди, дар давоми 5 дақиқа додани сарбории ҷисмонӣ мо фаъолияти кашишхӯрии дилро муайян намудем. Кашишхӯрии дили писарон баъди сарбории ҷисмонӣ ба ҳисоби миёна дар давоми 1 дақиқа $110 \pm 5,0$ зарбро ташкил намуд. Ин нишондод баъди сарбории ҷисмонӣ дар байни духтарон ба ҳисоби миёна $116 \pm 6,0$ -ро ташкил намуд, ки нисбати писарон 6 зарба зиёдтар мебошад.

Чӣ ҳеле, ки ба ҳамагон маълум аст, ҳангоми ҳолатҳои стресси таҳдиди ҳама гуна хатар ҳосилшавии пуршиддати ҳормонҳои стресси адреналин ва кортизол ба амал омада, таъсири пурқуввати худро ба мушакҳои дил ва мушакҳои кундаланграхи скелетӣ мерасонанд. Ин раванди физиологии организмро маҷбур мекунад, ки дар ҳолати ноговор бе талафоти зиёди энергетӣ худро начот диҳад. Дар ин ҳолат фаъолияти қори дил бе ҷуну ҷароғ пуршиддат гардида, бо хун таъминкунии узвҳо беҳтар мегардад.

Дар тибби амалӣ амиаки 10%-ро бо номи «Нашотирний спирт» ҳангоми беҳушшавии ождамон ҳамчун ангезанонадаи пурқуввати маркази нафаскашӣ васеъ истифода мебаранд. Аз сабаби он ки ин моддаи химиявӣ дар байни халқ ҳеле машҳур буда ҳеле васеъ истифода мегардад, мақсад гузоштем, ки таъсири ин моддаи химиявиро ба фишори шараёни зери санҷиши худ қарор диҳем. Чӣ ҳеле, ки аз натиҷаҳои аз ҷадвали 2 дарҷ гардида маълум гардид, баъди таъсири амиаки 10%-а яку яқбора баландшавии фишори шараёни мушоҳида гардид. Ин нишондод ба ҳисоби миёна $144 \pm 2,0$ мм. ст.сим.-ро ташкил намуд. Фишори диастолагӣ бошад, баъди таъсири ангезандаи химиявӣ ба ҳисоби миёна $82,8 \pm 2,0$ ташкил намуд.

Дар таҷрибаҳои гузаронида барои муайян кардани фаъолияти нафаскашӣ, қори дилу рағҳои хунгард ва таъсири амиак ба ҳолати оромӣ ва фаъолияти сарбории ҷисмонӣ муайян карда шуд. Аломатҳои ҳоси муайянқунӣ дар байни донишҷӯён гузаронида шудааст.

Адабиёт:

1. Абдурахмонов Ф.А. Анатомияи одам. Ҷилди 1-2. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009.
2. Агаджанян Н.А. Основы физиологии человека. 2-е изда-ние, исправленное. – М.: РУДН, 2001.
3. Березов Т.Т. Биологическая химия. – М.: Медицина, 2008.
4. Клиническая биохимия. Под ред. В. А. Ткачука. – 2-е издание, исправленное и дополненное. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004.
5. Лавров Н.Н. Группа крови и предрасположенность к болезням.-ростов-на-Дону.: Феникс, 2004.
6. Покровский В.М. Физиология человека. – М.: Медицина, 2008.

7. Сафаров Ҳ.М., Устоев М.Б. Физиологияи одам ва ҳайвонот. – Душанбе: Олами китоб, 2010. – 260 с.
8. Смирнов А.Н. Переливание крови. // [http://www. Slovari.yandex.ru](http://www.Slovari.yandex.ru).
9. Туманов А.К. Сывороточные системы крови. – М.: Медицина, 2008.
10. Цыганенко А.Я. Клиническая биохимия: учебное пособие. – М.: Триада-Х, 2002.

Калидвожаҳо: *натича, нафаскашӣ, сарбории ҷисмонӣ, фишор, ҳуҷайраҳои хун, системаҳои нафаскашӣ, зудии нафаскашӣ, зудии нафаскашӣ дар донишҷӯдӯхтарон, зудии нафаскашӣ дар донишҷӯтисарон.*

Аннотация

ИЗМЕНЕНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЫХАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ И РАБОТЫ СЕРДЦА У СТУДЕНТОВ В ПЕРИОД ПОКОЯ И ФИЗИЧЕСКОЙ НАГРУЗКИ

Исходя из результатов проведенных экспериментов было установлено, что в спокойном состоянии частота дыхания у девушек на 20% ниже, чем у юношей. Во время физических упражнений потребность организма студентов в кислороде возрастала. Частота дыхания увеличилась на 33% у юношей и на 55,5% у девушек. Относительно насыщения крови кислородом между обоими полами наблюдаются убедительные изменения. Изменения наблюдались лишь немного после физической нагрузки. В результате эксперимента мы пришли к выводу, что потребность организма в кислороде зависит от пола, так как органы дыхательной системы менее развиты у женского пола, но лучше развиты у мужского пола. Поэтому снабжение организма кислородом зависит от быстрого учащения дыхания.

Ключевые слова: *результат, дыхание, физическая нагрузка, давление, клетки крови, дыхательная система, частота дыхания, частота дыхания у студентов, частота дыхания у студентов.*

Annotation

CHANGES IN INDICATORS OF THE RESPIRATORY SYSTEM AND HEART WORK OF STUDENTS DURING REST AND PHYSICAL LOAD

Based on the results of the experiments, it was found that in a calm state, the respiratory rate in girls is 20% lower than in boys. During physical exercises, the need for oxygen in the body of students increased. Respiratory rate increased by 33% in boys and by 55.5% in girls. Convincing changes are observed between both sexes regarding blood oxygenation. Changes were observed only slightly after exercise. As a result of the experiment, we came to the conclusion that the body's need for oxygen depends on gender, since the organs of the respiratory system are less developed in the female, but better developed in the male. Therefore, the supply of oxygen to the body depends on the rapid increase in breathing.

Keywords: *result, breathing, physical activity, pressure, blood cells, respiratory system, respiratory rate, female students' respiratory rate, students' respiratory rate.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимов Акбар Анварович, магистранти соли аввали факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911119066

Рохбари илмӣ: Иронова С.Ш.

Сведения об автора: Олимов Акбар Анварович, магистрант первого курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 911119066

Научный руководитель: Иронова С.Ш.

About the author: Olimov Akbar Anvarovich, 1st year master of the biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone: +992 911119066

Scientific adviser: Ironova S.Sh.

НАҚШИ КАДРҲОИ ИДОРАКУНӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОРГОНӢ

Ба роли ташкили илмӣи меҳнат дар идоракунии фаъолияти истеҳсоли-ҳочагии корхона дар айни замон баҳо надодани он аст, ки роҳбарони онҳо то ҳол натиҷаҳои мусбати молиявӣ ба даст оварда натавонистаанд, пеш аз ҳама аз ҳисоби баланд бардоштани нархи маҳсулот ва хидматҳои пешниҳодшуда. Аммо бо рушди рақобат дар бозори молу хизматрасонӣ имкониятҳои ба даст овардани фоида аз ҳисоби баланд бардоштани нархҳо торафт кам шуда истодаанд.

Дар баробари ин роҳбарону мутахассисони алоҳида чунин мешуморанд, ки нормаҳо, қоидаҳо, тарифҳо атрибутҳои системаи бюрократии замони гузаштаанд, бе онҳо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ кифояанд, хусусан агар «ҳама чиз ба ҷойи худ гузошта шавад». Банақшагирӣ ва меёри, ки дар замони шуравӣ ба дараҷаи қонун баланд шуда буд, дар давраи аввали ислохот амалан нодида гирифта шуд.

Ҳозир, дар баробари афзудани мустақилияти корхонаҳо дар ҳалли масъалаҳои дорои характери иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсоли, вақте ки онҳо боварӣ ҳосил мекунад, ки кам баҳо додан ба ташкили илмӣи меҳнат ва идоракунии дуруст натиҷаҳои мусбати пешбинишударо наметавонад, иқтисодчиён ба чунин ҳулоса меоянд, ки идоракунии меҳнат, дар чунин асос ва дар шароити иқтисоди бозаргонӣ осон зарур нест, балки аҳамияти торафт калон пайдо мекунад. Ташкили илмӣи меҳнат ва механизми бозор антипод набуда, балки омилҳои муқаммал мебошанд, ки чи дар сатҳи макро ва ҳам дар сатҳи микро системаи иҷтимоӣ иқтисодӣ заруранд.

Аҳамияти ҷорӣ намудани ташкили илмӣи меҳнат дар корхонаҳо аз ҳисоби кам шудани имкониятҳои тараққиёти экстенсивии истеҳсолот, аз ҷумла, ба проблемаҳои такрор истеҳсолкунии аҳоли ва ресурсҳои меҳнатӣ, афзудани шумораи коргарони бо кор таъминшуда низ меафзояд. дар соҳаи хизматрасонӣ. Мо бояд ба чунин омилҳои муҳими тараққиёти истеҳсолот ва арзон кардани арзиши асли, монанди ташкил ва ба тартиб андохтани меҳнат диққат диҳем.

Нақши меёри меҳнат ҳамчун унсури назоратӣ дар вазифаи «нормаҳои хароҷоти меҳнат - меёриҳои истеҳсолот, меёриҳои вақт, меёриҳои аҳоли» муайян карда мешавад. Дар шароити бозор ва худмаблағгузори пурраи корхонаҳо чунин вазифаи танзим, монанди муқаррар намудани андозаи музди меҳнат аз доираи танзими давлатӣ берун баромада, вазифаи корхона мегардад.

Ташкили музди меҳнати коргарон бояд яке аз омилҳои марказии идоракунии бошад ва механизми иқтисодии вобастагии муздро аз саҳми шахсии меҳнатии ҳар як коркун ба натиҷаҳои умумии меҳнат муайян наояд. Аммо дар амал музди кор ҳанӯз ба саҳми меҳнатии коргар мувофиқ нест. Корманд барои вақти кораш ва ҳангоми иҷро накардани нормаи истеҳсоли музди мегирад. Бинобар ин, барои дар ҳаҷм ва дар муҳлатҳои пешбиниқардаи план иҷро намудани супоришҳои истеҳсоли самаравӣ баланди меҳнат таъмин намудани системаи ҳавасмандгардонии иқтисодӣ зарур аст. Ин система тақмил ва бонусро талаб мекунад. Системаи муқофот бояд ба рафти иҷрои супоришҳои планӣ фаъолон ҷавоб гардонад, ба натиҷаҳои қори моҳ, квартал, сол зуд таъсир расонад.

Дар ташкили ҳавасмандгардонии моддии меҳнат шаклҳои додани музди меҳнат роли маҳсус мебошанд. Шакли дуруст интихобшудаи музди қори категорияи муайяни кадрҳо инчунин имкон медиҳад, ки масъалаҳои стратегияи ташаккули ҳаёти тахассусии кормандон, афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва афзоиши даромади корхона ҳал карда шаванд. Амалияи нишон медиҳад, ки самаравӣ муздиҳӣ бо яқҷоякунии вақти кор, муқофотпулӣ, музди кор таъмин карда мешавад. Масалан, дар шуъбаҳои алоқавӣ базе корхонаҳо бо ин мақсад ва инкишоф додани шаклҳои прогрессивии ташкили протсессии меҳнат таҷрибаи ба ҳам пайвастании касбҳои истифода бурда мешавад. Маҷмуи касбҳо, аз як тараф, имкон медиҳад, ки сарфи бесамари вақти қорӣ истисно карда, шумораи стандартҳои кормандон оптимизатсия карда шавад, аз тарафи дигар, омили муҳими афзоиши музди меҳнат - музди меҳнати коргарон мебошад, миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда.

Аммо чунин коэффитсиенти комбинат, пеш аз ҳама, ҳаҷми хизматрасонӣ ва аз ин рӯ, иҷрои нормаҳои истеҳсолиро ба назар намегирад. Сониян, камбудии он аз он иборат аст, ки дар

вакти смена вакти кориго аз рӯйи ҳаҷми кори якҷоя мунтазам ба ҳисоб гирифтани лозим аст, ки ин дар шароити истеҳсолот, ки дар он ҳар як коркун вазифаҳои муайяни ба зиммаи гузошташударо иҷро мекунад, тамоман имконнопазир аст. Ва, сеюм, коэффитсиенти комбинат микдори музди иловагиро барои иҷрои корҳои иловагӣ муайян намекунад. Барои муқаррар намудани музди оқилонаи иловагӣ бо назардошти ҳиссаи меҳнати ҳар як коркун сарфи меҳнати бо истифода аз нормативҳои истеҳсоли муайян кардани лозим аст. Дар хотир доред, ки иҷрои ҳаҷми кор бо шумораи камтари кормандон на ҳама вақт пардохти иловагиро барои муттаҳид кардани касби коргари ғоибона дар назар дорад.

Татбиқи меъёрҳои меҳнат имкон медиҳад, ки шикоятҳо дар бораи «беадолатона» муқаррар намудани маблағи пардохтҳои иловагӣ вобаста ба якҷоя кардани вазифаҳои кормандони муваққатан дар кор набуда истисно карда шуда, дар айнаи замон тағйироти ҳаҷми хизматрасонӣ ва ҷорӣ намудани нормаҳои истеҳсоли, ба ҳисоб нагирифтани вақти кори дар смена бо иҷрои корҳо аз рӯйи ихтисоси омехта алоқаманд, муқаррар намудани андозаи ҳаққи иловагӣ бо назардошти ҳиссаҳои меҳнати ҳар як коркун ва ғайра.

Методологияи муайян кардани андозаи музди иловагиро барои муттаҳидкунии касбҳои метавон дар ҳама соҳаҳои таъбиқ кард, ки дар онҳо заминаи меъёри барои муайян кардани шумораи кормандон истифода мешавад. Ин ҳам аз он сабаб ба мақсад мувофиқ аст, ки дар ягон ҳуҷҷати расмӣ оид ба масъалаҳои музди меҳнат дар бораи муайян кардани ҳаҷми ҳаққи иловагӣ барои пайвастании касб тавзеҳот дода нашудааст.

Дар мақола усулҳои гуногуни идоракунии кадрҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, ҳадафи асосии идоракунии кадрҳо ва чунин усулҳо, маъмури, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-психологӣ, сотсиометри ошкор карда шудааст. Ба усули иқтисодӣ диққати махсус дода мешавад.

Дар шароити муосири рақобатпазирӣ тичорат талабот ба кормандони баландиқтисос ба таври назаррас афзоиш ёфтааст.

Тағйироти системаҳои иқтисодӣ тағйироти мувофиқро дар системаи идоракунии тичорат талаб мекунад. Ин пеш аз ҳама ба тағйироти куллии роли меҳнати кадрҳои роҳбарикунанда дар таъмини устувории кор, баҳо додан ба самара ва ҳавасмандгардонии моддии он дахл дорад. Дар баробари васеъ шудани мустақилияти соҳибқарор роли аппарати идоракунӣ хеле зиёд мешавад, зеро қисми зиёди вазифаҳои идоракуниро, ки пештар вазоратҳои соҳавӣ иҷро мекарданд, дар шароити иқтисоди бозорӣ худӣ қорхонаҳо иҷро мекунанд. Ғайр аз ин, роли меҳнати идоракунӣ (маълумотӣ) ва меҳнати қоргарон (механикҳо) дар давраи ахбороткунонии иқтисодӣ ба кулӣ тағйир меёбад. Устувории молиявӣ ва устувории тичорат дар бозор аз сифати қарорҳои таҳия ва қабулқардаи ҳаёти роҳбарикунанда вобаста аст. Ба сифати қорӣ роҳбарӣ, аҳамияти он бояд баҳо дода шавад. Барои ин методологияи ҳисоби самараи қарорҳои қабулшуда ва мувофиқи он системаи ҳавасмандгардонии моддиро қор қарда баромадан лозим аст.

Хизматҳои нави идоракунии кадрҳо, чун қоида, дар асоси хизматҳои анъанавии шӯбаи кадрҳо, шӯбаи ташкили меҳнат ва музди қор, шӯбаи муҳофизати меҳнат ва беҳатарии меҳнат ва ғайра ташкил қарда мешаванд. Вазифаҳои ҳадамотҳои нав ба амал баровардани сиёсати кадрҳо ва координатсияи фаъолияти идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар қорхона мебошанд.

Вобаста ба ин, онҳо доираи вазифаҳои худро васеъ намуда, аз масъалаҳои сирф қарӣ ба таҳияи системаҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ, идоракунии пешрафти касбӣ, пешгирии низоъҳо, омӯзиши бозори меҳнат ва ғайра мегузаранд.

Менечеронро аксар вақт кормандони иҷроия меноманд, зеро ҳадафи асосии онҳо анҷом додани қор созмон аст. Роҳбарон ҳамеша зарурати ташвиқ қардани одамонро ба қор дар созмон эътироф мекарданд.

Вале онҳо боварӣ доштанд, ки барои ин танҳо муқофоти моддӣ қифоя аст. Бо рушди иқтисоди бозорӣ, баҳусус дар кишвари мо мафҳумҳои «менечмент» ва «менечер» ба ҳаёт ва луғати мо зуд ва устувор дохил шуда, қорӣ истилоҳот ба мисли «менечмент», «фаъолияти идоракунӣ», «пешво», «директор».

Яке аз касбҳои маъруф ва сердармади ин аср менечер аст. Ва фарқ надорад, ки қадом ихтисос бошад, он метавонад мудири қӯдакистон бошад, мудири реклама ва мудири кадрҳо бошад [2, 108].

Дар асоси ин илми идоракуни торафт бештар шуҳрат пайдо мекунад. Маҳз барои чунин одамони ҷаҳони муосир мактабҳои тичоратӣ таъсис дода мешаванд, ки дар онҳо на танҳо идора кардан, балки самаранок идора карданро меомӯзанд.

Ҳамин тариқ, усулҳои идоракуни роҳҳои амалисозии таъсири идоракуни ба кормандон барои ноил шудан ба ҳадафҳои идоракунӣ истехсолот мебошанд.

Усулҳои маъмури як роҳи амалисозии таъсироти идоракуни ба кормандон буда, ба қудрат, интизом ва ҷазо асос ёфтаанд. Усулҳои маъмури ба чунин ангеҷаҳои рафтор, ба монанди эҳтиёҷоти бошуурона ба интизومي меҳнат, ҳисси вазифа, хоҳиши шахс ба кор дар ташкилоти муайян ва ғайра нигаронида шудаанд. Ин усулҳои таъсир бо хусусияти бевоситаи таъсир фарқ мекунад: ҳама санади меъёрӣ ё маъмури бояд ҳатмӣ иҷро карда шавад. Усулҳои маъмури бо риояи меъёрҳои ҳуқуқие, ки дар сатҳи муайяни ҳокимияти давлатӣ амал мекунад, инчунин санадҳо ва фармонҳои мақомоти болоӣ тавсиф мешаванд. Панҷ роҳи асосии таъсиррасонии маъмури вучуд доранд: таъсири ташкилӣ, таъсироти маъмури, масъулият ва ҷарима, ҷавобгарии интизомӣ ва ҷарима, ҷавобгарии маъмури.

Таъсири ташкилӣ ба таҳия ва тасдиқи қоидаҳои дохилии танзимкунандаи фаъолияти ҳаёти шахсии корхона асос меёбад. Ба ин оинномаи корхона ё ташкилот, шартномаи коллективии маъмурият ва коллективи меҳнатӣ, тартиботи дохилии меҳнат, структураи ташкилии идоракуни, штати корхона, низомнома дар бораи подразделениҳои структурӣ, дастурҳои мансабии кормандон ва ташкили кор дохил мешаванд, ҷойҳои корӣ. Ин ҳуҷҷатҳо метавонанд дар шакли стандартҳои корхона тартиб дода шаванд ва бояд бо фармони роҳбари корхона мавриди амал қарор дода шаванд. Онҳо барои ҳамаи кормандон ҳатмӣ буда, риоя накардани онҳо боиси татбиқи ҷазои интизомӣ мегардад [3, 89].

Барои ноил шудан ба мақсадҳои ба миён гузошташуда меъёрҳои самара ва натиҷаҳои ниҳии истехсолотро дар шакли маҷмуи нишондиҳандаҳои дар плани таракқиёти иқтисодиёт муқарраршуда аниқ муайян кардан лозим аст. Ба ҳамин тариқ, роли усулҳои иқтисодӣ аз он иборат аст, ки категорияҳои дар боло номбаршуда ва сафарбар намудани қувваи коргарӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои ниҳой:

- усулҳои сотсиологӣ, ки ба гурӯҳҳои одамон ва таъсири мутақобилаи онҳо дар раванди истехсолот нигаронида шудаанд;

- усулҳои психологие, ки бевосита ба шахсияти шахси мушаххас таъсир мерасонанд.

Чунин тақсимкуни хеле худсарона аст, зеро дар истехсолоти ҷамъиятии ҳозира одам ҳамеша на дар дунёи алоҳида, балки дар гурӯҳи одамони дорой психологияи гуногун амал мекунад. Аммо идоракунӣ самарабахши захираҳои инсонӣ, ки аз маҷмуи шахсиятҳои хеле пешрафта иборат аст, донишмандон ҳам усулҳои сотсиологӣ ва ҳам психологиро талаб мекунад.

Усулҳои таҳқиқоти сотсиологӣ асбоби илмӣ кор бо кадрҳоро ташкил медиҳанд, онҳо барои интиҳоб, баҳодихӣ, ҷобачогузорӣ ва тарбияи кадрҳо маълумоти зарурӣ медиҳанд ва имкон медиҳанд, ки қарорҳои оқилона оид ба кадрҳо қабул карда шаванд. Пурсиш ба шумо имкон медиҳад, ки маълумоти заруриро тавассути пурсиши оммавии одамон бо истифода аз саволномаҳои махсус ҷамъ кунед.

Усули сотсиометрӣ дар таҳлили муносибатҳои тичорӣ ва дӯстона дар коллектив ҳатмист, вақте ки матритсаи алоқаҳои афзалиятноки байни одамон дар асоси пурсиши кормандон сохта мешавад, ки дар он роҳбарони ғайрирасмӣ дар даста низ нишон дода мешаванд. Усули мушоҳида ба шумо имкон медиҳад, ки сифатҳои кормандонро муайян кунед, ки баъзан танҳо дар муҳити ғайрирасмӣ ё ҳолатҳои шадиди ҳаёт пайдо мешаванд. Мусоҳиба як усули маъмул дар гуфтушунидҳои тичоратӣ, ба кор қабул, ҷорабиниҳои тарбиявӣ, ки дар сӯҳбати ғайрирасмӣ ҳал кардани вазифаҳои хурди кадрӣ мебошад [4, 173].

Сифатҳои шахсӣ симои берунии кормандро тавсиф мекунад, ки дар коллектив комилан устувор буда, қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи шаҳсият мебошад. Сифатҳои шахсиро ба соҳибкорӣ, ки барои иҷрои вазифаҳо ва вазифаҳои мушаххас заруранд ва ахлоқӣ, ки зухури ахлоқӣ шахсии шахсро инъикос мекунад, ҷудо кардан мумкин аст. Дар қариб кадрҳо инчунин донишмандон бартарӣ ва норасоии коркунон, ки дар асоси онҳо ҷойи корро интиҳоб мекунад, қасбро ба нақша мегиранд ва пешбарӣ карданро таъмин мекунад.

Ҳамин тариқ, ҷамъбасти таҷрибаи корхонаҳои ватанӣ ва хориҷӣ ба мо имкон медиҳад, ки ҳадафи асосии системаи идоракунӣ кадрҳо: таъмини кадрҳо, ташкили истифодаи самаранокӣ онҳо, тақмили ихтисос ва иҷтимоиро муайян кунем. Мувофиқи ин системаи идоракунӣ кадрҳои корхона ташкил карда мешавад. Дар асоси сохтмони он усулҳои аз тарафи илм кор карда баромадашуда ва амалия санҷида шудаанд.

Барои таъмини ғаёлияти пурсамари корхона дар он бояд як дастаи пурқуввате ташкил карда шавад, ки кудрати баланди касбии онро нигоҳ дошта тавонад. То вақтҳои охир дар амалияи идоракунии мо ҳуди мафҳуми «идоракунии кадрҳо» вучуд надошт. Дуруст аст, ки дар низоми идоракунии ҳар як ташкилот зерсистемаи функционалии идоракунии кадрҳо ва рушди иҷтимоии коллектив мавҷуд буд, вале бештари корхоро оид ба идоракунии кадрҳо мудирони шӯъбаҳо иҷро мекарданд [5, 275].

Адабиёт:

1. Бизюкова И.В. Кадрҳои идоракунии: интиҳоб ва арзёбӣ. – М.: Иқтисод, 1998. – 102 с.
2. Виханский О.С. Идоракунии. – М.: Донишгоҳ, 2003. – 108 с.
3. Бусыгин А.В. Идоракунии самаранок. – М.: Финпресс, 2002. – 89 с.
4. Веснин В.Р. Менечмент барои ҳама. – М.: Дониш, 1994. – 173 с.
5. Мескон М.Х. Асосҳои идоракунии. – М.: Мард, 1995. – 275 с.

Калидвожаҳо: сифатҳо, тиҷорат, зарурӣ, иҷроии, вазифаҳо, ахлоқӣ, зухур, шахсият, ахлоқ, инсон, қори кадрӣ, афзалиятҳо ва нуқсонҳо.

Аннотация

РОЛЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Личностные качества описывают внешний образ работника, который вполне стабилен в коллективе и составляет неотъемлемую часть социальной науки о личности. Личные качества можно разделить на деловые, необходимые для выполнения конкретных обязанностей и задач, и нравственные, отражающие проявление личной нравственности человека. В кадровой работе также необходимо знать достоинства и недостатки сотрудников, исходя из которых они выбирают место работы, планируют свою карьеру и обеспечивают продвижение по службе.

Таким образом, обобщение опыта отечественных и зарубежных предприятий позволяет определить основную цель системы управления персоналом: обеспечение кадрами, организация их эффективного использования, профессиональное и социальное развитие. В соответствии с этим организована система управления персоналом компании. При его построении используются методы, разработанные наукой и проверенные практикой.

Ключевые слова: качество, деловые, необходимые, выполнения, задач, нравственные, проявление, личной, нравственности, человека, кадровой работе, достоинства и недостатки.

Annotation

THE ROLE OF MANAGEMENT PERSONNEL IN MARKET CONDITIONS

Personal qualities describe the external image of an employee, which is quite stable in a team and is an integral part of the social science of personality. Personal qualities can be divided into business, necessary to perform specific duties and tasks, and moral, reflecting the manifestation of a person's personal morality. In personnel work, it is also necessary to know the strengths and weaknesses of employees, on the basis of which they choose a place of work, plan their careers and ensure promotion.

Thus, the generalization of the experience of domestic and foreign enterprises allows us to determine the main goal of the personnel management system: providing personnel, organizing their effective use, professional and social development. In accordance with this, the personnel management system of the company is organized. Based on its construction, methods developed by science and proven by practice are used.

Keywords: qualities, business, necessary, fulfillment, tasks, moral, manifestation, personal, morality, human, personnel work, advantages and disadvantages.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баҳодруова Зарнигор Алишеровна, магистранти факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 934848008

Рохбари илмӣ: н.и.и., дотсент Ғафорода Ҷ.Ғ.

Сведения об авторе: Баҳадруова Зарнигор Алишеровна, магистрантка факультета эконоимики и управления Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 934848008

Научный руководитель: к.э.н., доцент Ғафорода Дж.Ғ.

About the author: Bahadruova Zarnigor Alisherovna, second-year graduate student of the Faculty of Economics and Management of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ainy. Phone: +992 934848008

Academic supervisor: Ph.D., Associate Professor Ghaforzoda J.G.

БАҲИСОБГИРИИ МУЗДИ МЕҲНАТ ВА ПАРДОХТИ ОН ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Маориф - самти муҳими соҳаи иҷтимоии давлат буда, чараёни аз худ кардани дониши мукамал, қобилият ва тавоноии инсонро бо мақсади самаранок истифода кардани он дар фаъолияти касбии худ таъмин мекунад.

Соҳаи маориф маҷмӯи мураккаби иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва илмӣю техникаӣ хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, инкишофи босуръат ва устувори иқтисодиёти миллии кишвар аз рушди маориф вобаста аст. Аз соли 1991 дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад. Дар соҳаи маориф шаклҳои нави муассисаҳои таълимии давлатӣ ва ғайридавлатӣ (гимназия, литсей, коллеҷ) пайдо шуданд ва ру ба инкишоф ниҳоданд [4, 18].

Яке аз самтҳои муҳими ислоҳоти соҳаи маорифро ислоҳоти системаи музди меҳнати кормандони соҳаи маориф ташкил медиҳад.

Музди меҳнат қонуни объективии иқтисодӣ буда, дар ҷамъият иштироки ҳар як шахсро муайян мекунад. Ин қонун аз рӯи ба ҳар як шахс мувофиқи миқдор ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда, кори иҷро шуда ё вақти сарфшуда, маълумотнокии коргар, мураккабии иҷрои кор ва шароити кор маошро муайян мекунад.

Музди меҳнат ченаки фаъолияти инсон дар ҷамъият бо ифодаи арзишӣ мебошад. Бо ёрии музди меҳнат мо метавонем дараҷаи фаъолияти коргарро муайян намоем.

Барои баҳисобгирии амалиётҳои вобаста ба баҳисобгирии меҳнат ва пардохти музди меҳнат ҳисобҳои даромади дуҷуми зерин истифода мешаванд [2, 77]:

211670 «Андоz аз даромади шахсони воқеӣ барои пардохт»;

211550 «Депонентҳо барои пардохт»;

211510 «Музди меҳнат барои пардохт»;

211540 «Аъзоҳаққи иттифоқи касаба барои пардохт»;

211590 «Дигар уҳдадорҳои ҳисобкардашуда»;

211660 «Андозии иҷтимоӣ аз корманд барои пардохт»;

510100 «Музди меҳнат дар шакли пулӣ».

Асос барои гузаронидани музди меҳнат ҳуҷҷатҳои зерин ба ҳисоб мераванд: фармонҳои роҳбари муассиса оид ба кор қабул намудан, аз кор озод кардан, ба кори дигар гузаронидан мувофиқи воҳидҳои кори тасдиқкарда ва тарифи вазифавии кормандон, табели баҳисобгирии истифодаи вақти корӣ, ҳисобкунии музди меҳнат ш. 421 ва дигар ҳуҷҷатҳо [3, 156].

Табел ҳармоҳа бо шакли муайянкардашуда аз тарафи шахсони таъинкардашуда барои ҳамаи ташкилот дар якҷоягӣ ё алоҳида - алоҳида барои қисмҳои таркибии он бурда мешавад. Дар охири моҳ аз рӯи табел шумораи рӯзҳои коркардашуда муайян карда шуда, музди меҳнат ҳисоб карда мешавад.

Табели пуркардашуда ва дигар ҳуҷҷатҳо, ки бо имзоҳои зарурӣ тасдиқ карда шудаанд, дар муҳлатҳои муайянкардашуда ба муҳосиботи муассиса супорида мешаванд.

Мувофиқи қонунгузориҳои ҷорӣ музди меҳнат на камтар аз ҳар ним моҳ гузаронида мешавад (моддаи 108 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Тарзи пешпардохти музди меҳнат дар асоси шартномаи коллективӣ муайян карда мешавад.

Баҳисобгирии коргароне, ки ба рухсатӣ рафтаанд ё аз кор озод карда шудаанд, дар асоси мактуб - ҳисобӣ оид ба додани рухсатӣ (аз кор озод кардан) амалӣ гардонида мешавад. Рақам ва тарифи тартиб дода шудани мактуб бояд ба рақами фармон ва таърихи он оид ба додани рухсатӣ (аз кор озод намудан) мувофиқ ояд.

Маблағи ҳисобкардашуда дар асоси ин мактубҳо дар ведомости ҳисобӣ - пардохти, ки барои моҳи ҷорӣ кушода шудааст, қайд карда мешавад.

Варақаҳои ҳисобӣ- пардохтӣ аз тарафи шахсони онҳоро тартиб дода ва тафтишнамуда имзо кунонида мешаванд. Иҷозат барои пардохти музди меҳнат аз тарафи роҳбари муассиса ва сармуҳосибии он имзо карда мешавад.

Дар муҳосиботи марказикунонидашуда варақаҳои ҳисобӣ - пардохтӣ барои ҳар як ташкилот алоҳида тартиб дода мешаванд ва аз тарафи роҳбарони ин ташкилотҳо ва шахси пуркунандаи ведомост имзо карда мешавад. Иҷозат оид ба пардохти музди меҳнат аз тарафи роҳбари ташкилот ва сармуҳосиб дар асоси ведомости пардохтии ш.302, ш.389 дода мешавад.

Ҳангоми ба охир расидани муҳлати пардохт дар ведомости пардохтӣ ва ҳисобӣ - пардохтӣ дар муқобили насаби шахсе, ки пулашро нагирифтааст, ҳазинадор бояд штамп монад ё бо даст нависад «депонидашуда» ва рӯйхати маблағҳои депонидашударо тартиб диҳад ш.414.

Дар охири ведомост ҳазинадор бояд миқдори маблағи пардохт нашударо қайд намояд ва имзоашро гузорад. Агар маблағи музди меҳнат аз тарафи шахси дигар (на аз тарафи кассир) тақсим шуда бошад, дар ведомост қайди иловагии «Пулҳоро тақсим намуд-вазифа, имзо, ному насаб» - и шахси тақсимкунанда қайд карда мешавад.

Маблағҳои депонидашуда рӯзи дигар ба ҳисоби бонкии муассиса интиқол дода шуда, ба миқдори маблағҳои супоридашуда ордери харочотии ҳазинавӣ тартиб дода мешавад.

Барои гирифтани маълумот оид ба музди меҳнати коргарон варақа - маълумотномаи ш. 417 бурда мешавад, ки дар он ба ғайр аз маълумотҳои умумӣ оид ба кормандон, ҳар моҳ ҳамаи маблағҳои музди меҳнати аз сарчашмаҳои гуногун гузаронидашуда, маблағҳои нигоҳ дошташуда ва маблағҳо ба пардохт инъикос карда мешаванд.

Ба миқдори музди меҳнати гузаронидашуда, маблағи ёрипулиҳо дар кредити зерҳисоби 211510 ва дебети ҳисобҳои ёрирасон инъикос кунонида мешаванд.

Маблағи музди меҳнати пардохташуда ва ёрипулиҳо, нигоҳдориҳо мувофиқи қоидаҳои мавҷуда дар дебети зерҳисоби 211510 ва кредити зерҳисобҳои 111110, 114600 қайд карда мешаванд.

Дар асоси ведомости ҳисобӣ - пардохтӣ ордери мемориалии №5 тартиб дода мешавад. Ба ордери мемориалӣ бояд ҳамаи ҳуҷҷатҳои, ки барои пардохти музди меҳнат асос шудаанд, замима гардонида шаванд (Табели истифодаи вақти корӣ, иқтибос аз фармонҳои оид ба қор қабул нашудан, озод намудан, ба руҳсатӣ равона кардан ва ғ.).

Варақаҳои корношоямӣ дар парвандаи алоҳида ба таври хронологӣ аз аввали сол рақамгузорӣ мегарданд. Дар ҳар як варақ рақами ведомости ҳисобӣ - пардохтӣ, ки дар он барои пардохт шудан дохил карда шудааст, гузошта мешавад.

Дар ҳисоби 211590 маблағҳои дар асоси аризаи хаттӣ кормандон, ки меҳонад ба таври ғайринақдӣ ба ҳисоби бонкии худ аз ҳисоби музди меҳнат маблағ гузаронанд, инъикос карда мешавад.

Барои маблағҳои аз музди меҳнат бо мақсади ба ҳисоби шахсӣ интиқол додан, нигоҳ дошта шуда, зерҳисоби 211590 кредит ва зерҳисоби 211510 дебет кунонида мешаванд.

Барои ҳисоби музди меҳнати коргарон ва хизматчиён ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт» истифода мешавад. Ин ҳисоби пасив мебошад. Дар кредити ҳисоби 211510 суммаи гузаронидашудаи музди меҳнат, руҳсатии меҳнатӣ, мукофотпулии коргарон ва хизматчиён, дар дебети он бошад, ҳисоб, суммаи музди меҳнати пардохтшуда, харочотҳои руҳсатӣ ва мукофоти коргарон ва хизматчиён, инчунин суммаи нигоҳ доштаи музди меҳнат инъикос карда мешавад.

Ба суммаи музди меҳнати пардохтшуда барои қорҳои иҷрошуда дар муассиса муқотибаи муҳосибии зерин тартиб дода мешавад [1]:

Дебети ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт», ё ин ки

Дебети ҳисоби 512190 «Харачот барои тақсимои»;

Кредити ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт».

Ба суммаи андози нигоҳ дошта аз музди меҳнат (андоз аз ғоидаи шахсони воқеӣ) дар муассиса муқотибаи зерини муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт»;

Кредити ҳисоби 211670 «Андози аз даромади шахсони воқеӣ барои пардохт».

Ҳангоми нигоҳ доштани андози иҷтимоӣ барои Фонди суғуртаи иҷтимоӣ аз музди меҳнати кормандон ва хизматчиён дар муассиса муқотибаи муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт», ё ин ки

Кредити ҳисоби 211660 «Андози иҷтимоӣ аз корманд барои пардохт».

Ба нигоҳ доштани ҳаққи суғуртаи хатмӣ дар фонди нафақаӣ аз ҳисоби музди меҳнати коргарон ва хизматчиён дар муассиса муқотибаи зерини муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт»;

Кредити ҳисоби 211660 «Андози иҷтимоӣ аз корманд барои пардохт».

Ҳангоми пардохти музди меҳнат аз ҳазинаи муассиса чунин муқотибаи муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт»;

Кредити ҳисоби 111100 «Қарздорӣи кредиторӣ».

Дар ҳолати депонидани музди меҳнат, ки дар вақташ пардохт нашудааст, дар муассиса муқотибаи муҳосибии зерин тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт»;

Кредити ҳисоби 211550 «Депонентҳо барои пардохт».

Дар зерҳисоби 211540 «Аъзоҳаққи иттифоқи касаба барои пардохт» маблағҳое, ки аз музди меҳнат ва идрорпулиҳо нигоҳ дошта шудаанд, инчунин ҳисоббаробаркуниҳо аз рӯи пардохтҳои иҷтимоӣ инъикос карда мешаванд.

Маблағҳои аз музди меҳнат ва идрорпулиҳо нигоҳ дошта шуда аз рӯи варақаҳои иҷроӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо дар кредити ҳисоби 211590 «Дигар уҳдадорӣҳои ҳисобкардашуда» ва дебети зерҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт» қайд карда мешаванд.

Маблағи аз ҳисоби нигоҳдорӣҳои музди меҳнат, иловагӣҳои корношоъи муваққатӣ ва нафақавӣ низ, дар дебети зерҳисоби 211590 маблағҳои гузаронидашуда ва пардохтгардида сабт карда мешавад.

Барои ҳисоби суммаи андоз аз маоши коргарон, хизматчиён ҳисоби 211670 «Андоз аз даромади шахсони воқеӣ барои пардохт» истифода бурда мешавад.

Ҳангоми нигоҳ доштани маблағи умумӣ аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар муассиса мукотибаи муҳосибии зерин тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт»;

Кредити ҳисоби 211670 «Андоз аз даромади шахсони воқеӣ барои пардохт».

Ҳангоми гузаронидани маблағи андоз аз ғойдаи шахсони воқеӣ мукотибаи муҳосибии зерин тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 211510 «Музди меҳнат барои пардохт»;

Кредити ҳисоби 111250 «ҲЯХ-и ҳисобҳои шахсии ташкилотҳои бучетӣ бо асъори миллий» ё ин ки:

Кредити ҳисоби 111251 «ҲЯХ-и ҳисобҳои шахсии маблағҳои махсуси бучети ҷумҳуриявӣ ташкилотҳои бучетӣ бо асъори миллий».

Шахсони зерҳисоб коргарони муассиса мебошанд, ки ба онҳо маблағи пешпардохт (аванс) барои пардохти хароҷотҳо бо пули нақд медиҳанд. Аванс танҳо ба шахсони зерҳисоб аз коргарони корхона тартиб дода мешавад. Ҳаҷми аванс вобаста аз ҷой истифодаи он аст. Барои гирифтани қарз шахсони масъул ба номи директор ариза менависанд, микдори қарз ва мақсади истифодаи онро нишон медиҳанд.

Агар шахси зерҳисоб дар гузашта қарз надошта бошад, муҳосиботи муассиса дар ариза қайд менамояд ва ба директор пешниҳод мекунад, ки барои ҷудо наудани қарз фармоиш диҳад.

Шахсони зерҳисоб қарзро танҳо барои корҳои мақсаднок бояд истифода намоёнд. Оид ба харчи қарз шахсони зерҳисоб ҳисобот медиҳанд. Ҳисоботҳо дар ҳуҷҷатҳои тасдиқунандаи хароҷотҳо пешниҳод карда шаванд. Ҳисоботҳо дар муҳосибот тафтиш карда мешаванд, сармуҳосиб имзо мегузорад ва директори муассиса тасдиқ менамояд.

Барои ҳисоби шахсони тахти ҳисоботи зерҳисоби 114600 «Қарздорӣҳои дебетории кормандон» истифода мешавад. Ин ҳисоб барои шахсони масъул, ки аванс барои сафарҳои хизматӣ ва дигар корҳои гирифтаанд, истифода бурда мешавад. Дар дебети ҳисоби 114600 «Қарздорӣҳои дебетории кормандон» суммаи боқимондаи баргардонидашуда ба ҳазинаи муассиса ё ба бонк қайд мегардад.

Адабиёт:

1. Дастурамал «Оид ба истифодаи Нақшаи ягонаи ҳисобҳо барои субъектҳои баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин иҷрои ҳазинадорӣ бучаи давлатӣ дар ташкилотҳои бучавӣ» аз 26.01.2016.
2. Шарифов З.Р., Давлатали Ш. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи маориф. – Душанбе, 2020. – 255 с.
3. Шарифов З.Р. Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ. – Душанбе, 2016. – 138 с.
4. Шарифов З.Р. Иқтисодиёти маориф. – Душанбе, 2011. – 18 с.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, музди меҳнат, пардохт, таҳлил, бучет, маориф, дебет, кредит, ҳисоб, қарз, андоз, амалиёти муҳосибӣ.

Аннотация

НАЧИСЛЕНИЕ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ И ЕЕ ВЫПЛАТЫ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье проанализированы и рассмотрены операции по учету заработной платы и ее выплаты, в нее включены наиболее важные вопросы оплаты труда. Проведенные учетные операции по оплате труда в сфере образования позволяют точно отражать заработную плату работников. В научной статье освещены проведенные учетные операции, а расчет заработной платы и ее выплата усовершенствованы за счет использования специальной литературы и единого плана счетов.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, начисление заработной платы, выплата, анализ, бюджет, образование, дебет, кредит, счет, задолженность, налог, учетные операции.

Annotation

CALCULATION OF WAGES AND ITS PAYMENTS IN THE SPHERE OF EDUCATION

The article analyzes and discusses the operations of accounting for wages and its payment, it includes the most important issues of wages. Conducted accounting operations on wages in the field of education allow you to accurately reflect the wages of employees. The scientific article highlights the accounting operations carried out, and the calculation of wages and its payment are improved through the use of special literature and a single chart of accounts.

Keywords: *accounting, payroll, payment, analysis, budget, education, debit, credit, account, debt, tax, accounting operations.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Фарангез Бахромовна, магистранти ихтисоси бахисобгирии бухгалтерии таҳлил ва аудити Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: +992 888865104

Рохбари илмӣ: н.и.и., дотсент Шодии Д.

Сведения об автора: Абдуллоева Фарангез Бахромовна, магистрантка в области бухгалтерского учета, анализ и аудита ТГПУ имени Садриддина Айни, Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: +992 888865104

Научный руководитель: к.э.н., доцент Шодии Д.

About the author: Abdulloeva Farangez Bakhromovna, first year master degree of Accounting analysis and audit shECIALITU of the TGPU nameal after S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Phone: +992 888865104

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Shodii D.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ БАҲИСОБГИРӢ ВА АУДИТИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЮ МОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калимаи «захира» - арабӣ буда, дар адабиётҳои иқтисодии муосир ҳамчун ҳаммаъноии калимаи франсузӣ «резерв» - захира, ё латинӣ «ресурс» - нигоҳ доштан, эҳтиёт кардан истифода мешавад. Вобаста ба ин гуфта мафҳуми захира (резерв) бо ду маъно фаҳмида мешавад.

Якум, захираҳо ба маъноии захираи сарватҳои моддӣ (ашёи хом, масолеҳ, сӯзишворӣ ва ғ.), меҳнатӣ ва пулӣ, ҳамчун шартӣ таъминии истеҳсолот.

Дувум, захираҳо ҳамчун имконияти зиёдгاردонии истеҳсоли маҳсулот, баландкунии сифати он, пасткунии арзиши аслӣ, пурратар ва оқилонатар истифодабарии тамоми намудҳои сарватҳо (меҳнатӣ, моддӣ, пулӣ). Захираҳо метавонанд бо роҳи барҳамдиҳии талафоти вақти корӣ, мустаҳкамкунии интизоми меҳнат, баландбардории ихтисоси кормандон, пасткунии бекорҳои техника ва таҷҳизот, сарфакорона истифода бурдани воситаҳои моддиву пулӣ ва ғ. ба истеҳсолот кӯш карда шаванд [4, 173].

Захираҳои хоҷагӣ – ин имкониятҳои захиравии корхона барои баландбардории самаранокии истеҳсолот ва сифати кор мебошанд.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳуми захира бештар ҳамчун пасткунии талафот ҳангоми истифодабарии сарватҳо фаҳмида мешавад. Дурусттар ин аст, ки захира ҳамчун имкониятҳои истифоданашудаи камкунии хароҷоти моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ дар дараҷаи мушаххаси инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ фаҳмида шаванд. Баргараф намудани ҳама гуна талафот ва хароҷоти нооқилона – ин яке аз роҳҳои истифодабарии захираҳо мебошад. Роҳи дигари истифодабарии захираҳо ин вусъат додани прогресси илму техника ҳамчун фишанги асосии баландбардории шиддатнокӣ ва самаранокии истеҳсолот мебошад. Ҳамин тариқ, захираҳо бо ҳаҷми пурра ҳамчун фарқи байни дараҷаи бадастомадаи истифодабарии сарватҳо ва дараҷаи имконии онҳо чен карда мешаванд.

Моҳияти иқтисодии захираҳои зиёдгاردонии самаранокии истеҳсолот ин аст, ки тамоми иқтидорҳои корхона барои гирифтани миқдори зиёди маҳсулоти баландсифат бо истифодабарии хароҷоти камтарини меҳнат бар воҳиди маҳсулот пурратар ва оқилонатар истифода шаванд.

Бо мақсади мушахасгардонӣ ва батартибдарории баҳисобгирии захираҳои молию моддӣ гурӯҳбандии онҳо дар намуди:

- захираҳои истеҳсолӣ;
- истеҳсолоти нотаҷриба;
- маҳсулоти тайёр;
- молҳо, зарур мебошад.

Баҳисобгирии таркибӣ ва таҳлили захираҳоро аз ҷиҳати фарқ мекунам [3, 213].

Баҳисобгирии таркибӣ захираҳои моддию молиро аз рӯи дараҷаи умумии захираҳо бо арзиши умумӣ тайёр менамоянд. Баҳисобгирии воҳидҳои таркибии алоҳидаи захираҳои молию моддӣ ва таҳлили онҳо вазифаи баҳисобгирии таҳлилий мебошад.

Барои ҳубтар фаҳмидан, бештар ошкор намудан ва истифода бурдани захираҳо аз рӯи аломатҳои гуногун гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Аз ҷиҳати аломати фазовӣ захираҳо ба гурӯҳҳои дохилихоҷагӣ, соҳавӣ, ноҳиявӣ ва умумидавлатӣ ҷудо карда мешаванд.

Ба захираҳои дохилихоҷагӣ он захираҳое мансубанд, ки фақат дар миқёси корхонаи таҳлилшаванда ошкор гардида, истифода шуда метавонанд. Онҳо пеш аз ҳама ба баргарафкунии талафот ва хароҷоти ғайриистеҳсолии сарватҳо алоқаманданд: талафоти вақти корӣ ва сарватҳои моддӣ бо сабаби паст будани дараҷаи ташкилӣ ва технологияи истеҳсолот, бемасъулиятии хоҷагидорӣ ва ғ.

Захираҳои соҳавӣ онҳоеанд, ки фақат дар миқёси соҳа ошкор карда мешаванд, масалан, коркарди намудҳои нави маҳсулот, истифодаи технологияи нав ва ғ. Ҷустуҷӯи ин гуна захираҳо ба салоҳияти вазорату ташкилотҳои соҳавӣ мансуб аст.

Захираҳои ноҳиявӣ дар ҳудудҳои ноҳияҳои ҷуғрофии муайян ошкор гардида, истифода шуда метавонанд.

Захираҳои умумидавлатӣ бо нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ алоқаманд мебошанд, масалан, барҳамдиҳии номуносибиҳо дар инкишофи соҳаҳои истеҳсолот, табдилдиҳии

шаклҳои моликият, системаи идоракунии иқтисодиёти миллӣ ва ғ. Истифодабарии чунин захираҳо фақат бо роҳи иҷро намудани чорабиниҳо дар миқёси идораи давлатӣ мумкин мебошад.

Аз рӯи аломати вақт захираҳо ба гурӯҳҳои қорӣ ва ояндавӣ ҷудо мешаванд. Захираҳои қорӣ гуфта, имкониятҳои беҳгардонии натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидориро мефаҳманд, ки дар муҳлати наздиктарини вақт (моҳ, семоҳа, сол) татбиқ карда мешаванд.

Чун қоида, захираҳои қорӣ бояд комплексӣ бошанд, яъне бо тамоми се унсурҳои асосии истеҳсолот баробарӣ дошта бошанд. Масалан, захираи дарёфтгардидаи баландбардории истеҳсоли маҳсулот аз ҳисоби васеъгардонии иқтидори истеҳсолии корхона бояд бо захираҳои зиёдгардонии шумораи кормандон ва афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва захираҳои ашёи хому масолеҳ таъмин бошад. Вагарна захираҳои дарёфтгардидаи фақат ба иқтидори истеҳсоли мансуббуда пурра истифода шуда наметавонанд. Дар ин ҳолат як қисми онҳоро бояд ба захираҳои ояндавӣ гузаронид.

Захираҳои ояндавӣ одатан барои муҳлатҳои дарози вақт нигаронида шудаанд. Истифодабарии онҳо маблағгузориҳои зиёд, татбиқи қомебиҳои наватарини илму техника, табилии истеҳсолот ва технологияи истеҳсоли, махсусгардонии истеҳсолотро талаб менамояд.

Аз ҷиҳати давраҳои такрористеҳсолкунӣ захираҳо ба намудҳои истеҳсоли ва мубодилавӣ ҷудо мешаванд. Қисми асосии захираҳо дар соҳаи истеҳсолот ҷойгиранд, вале қисме аз онҳо дар соҳаи мубодилот низ вучуд дорад: барҳамдиҳии ҳама гуна талафоти маҳсулот дар роҳи аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунанда, инчунин кам кардани хароҷоти нигоҳдорӣ, нақлиётӣ, фурӯшии маҳсулот.

Дар таҳлили иқтисодӣ гурӯҳбандӣ намудани захираҳо аз ҷиҳати намудҳои сарватҳои аҳамияти муҳим дорад. Аз рӯи ин аломат захираҳои воситаҳои асосии истеҳсолот, предметҳои меҳнат ва қувваи қорӣ ҷудо карда мешаванд. Чунин гурӯҳбандӣ барои таъмин намудани баробарии онҳо бо тамоми намудҳои сарватҳои зарур мебошад. Масалан, захираи баландбардории истеҳсолот аз ҳисоби самараноктар истифода бурдани сарватҳои меҳнатӣ ошкор гардидааст.

Гурӯҳбандии захираҳо барои васетар фаҳмидани моҳияти онҳо ва ташкили ҳуҷи чорабиниҳои ҷустуҷӯи онҳо мусоидат мекунад.

Барои воқеъӣ будани бузургии захираҳои ошкоргардида, бояд ҳисобкунии онҳо ба қадри имкон аниқ ва асоснок бошад.

Методикаи ҳисобкунии захираҳо аз ҳислати онҳо (экстенсивӣ ва интенсивӣ), тарзҳои ошкоргардии онҳо (ошкоро ва пӯшида) ва усулҳои муайянкунии бузургии онҳо (формалӣ ва ғайриформалӣ) вобаста мебошад.

Ҳангоми рафтори формалӣ бузургии захираҳо бе пайвастагӣ ба чорабиниҳои мушаххаси оиди татбиқкунии онҳо муайян карда мешавад. Рафтори ғайриформалӣ бошад ба гузаронидани чорабиниҳои мушаххаси ташкиливу техникаӣ таъя менамояд.

Барои ҳисоб намудани бузургии захираҳо дар таҳлил якҷанд усулҳои истифода мешаванд: ҳисоби бевосита, муқоисакунӣ, таҳлили омилҳои детерминантӣ ва ғ.

Усули ҳисоби бевосита барои ҳисобкунии захираҳои ҳислати экстенсивӣ дошта ҳангоми муайян будани бузургии ҷалбкунии иловагии сарватҳои ва ё бузургии талафоти ғайришартии сарватҳои истифода мешавад. Имконияти баландбардории истеҳсоли маҳсулот ($З\uparrow ИМ$) дар ин ҳолат ин тавр муайян карда мешавад: миқдори иловагии сарватҳои ва ё бузургии талафоти ғайришартии сарватҳои бо айби корхона ($СИ$) ба харҷи воқеъии сарватҳои барои воҳиди маҳсулот ($ВС_1$) тақсим карда мешавад ё ба сарватбоздеҳии воқеъӣ ($СБ$), яъне масолеҳбоздеҳӣ, ҳосилнокии меҳнат ва ғ. зарб карда мешавад:

$$З\uparrow ИМ = СИ : ВС_1, \text{ ё } З\uparrow ИМ = СИ \times СБ_1.$$

Масалан, ба план гирифта шудааст, ки ба андозаи 600 тонна ашёи хом харида шавад. Инчунин маълум аст, ки барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот воқеъан дар корхона 20 кг ашёи хом харҷ мешавад. Яъне, ба таври иловагӣ 30000 воҳиди маҳсулот гирифта мешавад ($600\text{т}:20\text{кг}$). Чунин натиҷаро бо тарзи дигар низ ҳисоб намудан мумкин, яъне бо ҳисоб намудани масолеҳбоздеҳӣ. Дар ин мисол баромади маҳсулот аз 1 т ашёи хом 50 воҳид мебошад ($1\text{т}:20$). Аз ин рӯ бо истифодаи ашёи хом иловагӣ 30000 воҳид маҳсулоти иловагӣ истеҳсол мешавад ($600\text{т}\times 50$).

Бо ҳамин усул ҳисоб намудани захираи зиёдгардонии истеҳсолот аз ҳисоби истифодаи миқдори иловагии сарватҳои меҳнатӣ, воситаҳои асосӣ ва ғайра низ мумкин аст.

Усули муқоисакунӣ барои ҳисобкунии захираҳои ҳислати интенсивӣ дошта, дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки талафоти сарватҳои ва ё сарфаи имконии онҳо дар муқоисакунӣ бо

меъёрҳои харчи онҳо дар корхона ва ё дараҷаи бадастовардаи корхонаҳои пешқадам муайян карда мешавад. Захираи зиёдгاردонии истеҳсоли маҳсулот ин тавр муайян карда мешавад: захираи ошкоршудаи камгاردонии харчи сарватҳо барои воҳиди маҳсулот аз ҳисоби татбиқкунии комёбиҳои илму техника ва таҷрибаи пешқадам ($3 \downarrow BC$) ба ҳаҷми плании (имконии) истеҳсоли маҳсулот ($ИМ_0$) зарб карда шуда, ба харчи плании (имконии) сарватҳо барои воҳиди маҳсулот бо баҳисобгирии захираҳои ошкоргардидаи пасткунии он (BC_0) тақсим карда мешавад, ё ин ки ба сатҳи имконии сарватбоздеҳӣ ($СБ_0$) зарб карда мешавад:

$$3 \uparrow ИМ = \frac{3 \downarrow BC \times ИМ_0}{BC_0}, \text{ ё ин ки } 3 \uparrow ИМ = 3 \downarrow BC \times ИМ_0 \times СБ_0.$$

Масалан, барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот воқеъан 5,5кг ашёи хом харч шудааст, меъёри харчот бошад – 5кг аст. Ҳаҷми воқеъии истеҳсолот 60000 воҳид аст. Аз ин ҷо намоён аст, ки изофахарҷкунии сарватҳо барои воҳиди маҳсулот 0,5кг (5,5-5,0) ва барои тамоми ҳаҷми маҳсулот 30000 кг ($0,5 \times 60000$) мебошад. Дар натиҷа нисбат ба план ба андозаи 6000 воҳид ($30000 \text{ кг} : 5 \text{ кг}$) маҳсулоти камтар истеҳсол шудааст. Ин захираи истифоданакардаи корхона мебошад. Вайро бо тарзи дигар низ ҳисоб кардан мумкин: миқдори ашёи хоми изофасарфшуда ба сарватбоздеҳии (масолахбоздеҳии) нақшавӣ зарб карда мешавад: $30000 \times 0,2 = 6000$ воҳид.

Барои муайянкунии бузургии захираҳо дар таҳлили иқтисодӣ усулҳои таҳлили омилҳои детерминантӣ, чун гузоришҳои занҷирӣ, фарқҳои мутлақ, фарқҳои нисбӣ ва интегралӣ низ истифода мешаванд.

Захираҳои моддӣ қисми арзиши амволи ташкилот ва сарфи захираҳои моддӣ қисми зиёди хароҷоти ташкилотҳои бучавиро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, назорат аз рӯи ҳолати захираҳои моддӣ ва дурусти истифодабарии онҳо ба ҳолати молиявии корхона таъсири калон мерасонад. Самти асосии баландбардории самаранок истифодабарии захираҳои моддӣ ҷорӣ намудани технологияи пешқадам ба ҳисоб меравад. Сарфакорона истифодабарии захираҳои моддӣ аз ҷамъовариҳои пурра, истифодабарии боқимондаҳо ва нархҳои асоснок кардашудаи онҳо вобастагӣ дорад.

Ҳамин тариқ, барои нигоҳдории захираҳои моддӣ анборҳои бо асбобҳои вазнченкунандаи технологияи муосир таҷҳизонидашуда аҳаммияти калон дорад. Яке аз шароити сарфакорона истифодабарии захираҳои моддӣ ба меъёрдарории захираҳои анбор ва хароҷотҳои моддӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Барфиев Қ.Х. Таҳлили фаъолияти хоҷагидории корхона. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2013. – 328 с.
2. Каримов Б.Ҳ. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 213 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», 25 мартӣ 2011, №702.
4. Расулов Т.М., Давлаталӣ Ш. ва дигарон. Баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ) ва таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, 2016. – 463 с.
5. Шарифов З.Р. Баҳисобгии бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 431 с.

Калидвожаҳо: *баҳисобгирии муҳосибӣ, захира, ҳисоб, маҳсулот, аудит, муассиса, барӯйхатгирӣ, пардохт, тафтиш, мол, таҳлил.*

Аннотация

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЕ УЧЕТА И АУДИТ ФИНАНСОВЫХ И МАТЕРИАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье анализируется состояние учета и аудита финансовых и материальных ресурсов в Республике Таджикистан. Также в статье с использованием литературы данной области были использованы финансовые и материальные ресурсы. Проведение анализа и аудита финансовых и материальных ресурсов является одним из важных направлений в бюджетных учреждениях, поскольку финансовые и материальные ресурсы полностью передают свою ценность готовой продукции, работам и услугам.

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, инвентаризация, учет, продукт, ревизия, учреждение, инвентаризация, оплата, контроль, товар, анализ.*

Annotation

ANALYSIS OF THE STATUS OF ACCOUNTING AND AUDIT OF FINANCIAL AND MATERIAL RESOURCES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article analyzes the state of accounting and auditing of financial and material resources in the Republic of Tajikistan. Also, financial and material resources were used in the article using the literature in this field. Conducting an analysis and audit of financial and material resources is one of the important areas in budgetary institutions, since financial and material resources fully transfer their value to finished products, works and services.

Keywords: *accounting, inventory, accounting, product, audit, institution, inventory, payment, control, product, analyst.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамаҷонов Муродҷон Муҳаммадҷонович, магистранти соли дуюми ихтисоси баҳисобирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: +992 985900993

Рохбари илмӣ: н.и.и., дотсент Шодии Д.

Сведения об авторе: Мамаджонов Муроджон Муҳаммаджонович, магистрант второго курса в области бухгалтерского учета, анализ и аудита ТГПУ имени Садриддина Айни, Телефон: +992 985900993

Научный руководитель: к.э.н., доцент Шодии Д.

About the author: Mamajonov Murodjon Muhammadjonovich, first year master degree of Accounting analysis and audit shpecialitu of the TGPU named after S. Aini. Phone: +992 985900993

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Shodii D.

НАҚШИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МАШВАРАТӢ ДАР ПЕШГИРИИ ХАТАРИ МУФЛИСШАВИИ КОРХОНАҲОИ МУОСИР

Дар замони муосири яке аз самтҳои муҳими машваратдихӣ ин машваратдихӣ доир ба идоракунии зиддибухронӣ мебошад. Дар ин маврид аудитор бояд муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба муфлисшавии корхонаҳо хуб донад.

Муфлисшавӣ (нотавонии молиявӣ) гуфта ҳолати қодир набудани корхона барои дар ҳаҷми пурра қонеъ кардани талабҳои кредиторон оид ба уҳдадориҳои пулӣ ва (ё) иҷро кардани уҳдадориҳои пардохтҳои ҳатмӣ, ки суд эътироф кардааст ё корхона худ эълон намудааст, фаҳмида мешавад [4].

Корхонаҳо барои қонеъ кардани талаботҳои кредиторон (қарзدهон) оид ба уҳдадориҳои пулӣ ва иҷрокунии пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет аз ҳисоби амволи онҳо воридшаванда қодирнабуда ҳисобида мешаванд, агар чунин уҳдадориҳо аз ҷониби корхона дар давоми се моҳ аз лаҳзаи эътибор пайдо карданашон иҷро нашуда бошанд ва агар маблағи умумии уҳдадориҳояшон аз арзиши амволи онҳо зиёд бошад.

Барои муайян намудани мавҷудияти аломатҳои муфлисшавии корхона ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ, аз ҷумла ҳаҷми қарз барои молҳои таҳвилгардида, қарзҳо ва хизматрасониҳои иҷрошуда, маблағи қарзҳо бо назардошти фоизҳо, ки онҳоро корхона бояд пардохт намояд, ба истиснои уҳдадориҳо дар назди шахрвандоне, ки қарздор барои расонидани зиён ба ҳаёт ва саломатиашон масъул аст, уҳдадориҳо оид ба пардохти подоши муаллифӣ ва ҳамчунин уҳдадориҳо дар назди муассисон (иштирокчиён) ки аз чунин иштирок бармеоянд, мавриди таваҷҷӯҳ қарор мегирад.

Ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ аз рӯи талабҳои кредиторон дар он ҳолат муқарраршуда ҳисобида мешавад, ки агар он бо ҳалномаи суд ё ҳуҷҷатҳои шаҳодатдиҳандае, ки дар онҳо корхона ин талабҳоро эътироф намудааст, тасдиқ шуда бошад.

Корхона, кредитор, прокурор ва дар ҳолатҳои бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршуда шахсони дигар ҳуқуқи бо ариза ба суд муроҷиат намудан оид ба муфлис эътироф намудани корхона бо сабаби иҷро накардани уҳдадориҳои пулиро доранд.

Корхона, прокурор, мақомоти андоз, мақомот оид ба идоракунии амволи давлатӣ ва дигар мақомоти ваколатдор дар хусуси муфлисшавии корхона бо сабаби иҷро накардани пардохтҳои ҳатмӣ ҳуқуқи бо ариза ба суд муроҷиат намуданро доранд.

Парванда оид ба муфлисшавӣ дар асоси аризаи пешниҳодшуда дар бораи муфлис эътироф намудани корхона оғоз карда мешавад.

Ҳалномаи суд дар бораи муфлис эътироф намудани корхона ва қушодани истехсолоти (парвандаи) озмунӣ дар ҳолатҳои муқаррар гардидани аломатҳои муфлисшавии корхона ва инчунин набудани асос барои ҷорӣ намудани идоракунии берунӣ қабул карда мешавад. *Истехсолоти озмунӣ* – амалиёти муфлисшавист, ки нисбат ба корхонаи муфлис эътирофгардида бо мақсади мутаносибан қонеъ намудани талабҳои кредиторон татбиқ карда мешавад.

Амалия нишон медиҳад, ки аксаран сабабҳои рӯҳ додани вазъи муфлисшавӣ инҳо мебошанд [5, с.203]:

1) Сабабҳои объективӣ – сабабҳое, ки шароитҳои хоҷагидорӣ корхонаро фароҳам овардаанд ва муҳити молиявӣ берунаи онро муайян намуданд. Масалан, ноқомили системаҳои молиявӣ, пулӣ, қарзӣ, андозӣ, пояҳои меъёрӣ ва қонунгузории ислоҳоти иқтисодӣ, дараҷаи баланди таваррум.

2) Сабабҳои субъективӣ – сабабҳое, ки бевосита ба фаъолияти хоҷагидорӣ корхона мансубанд ва аз ҷониби он муайян карда мешаванд. Масалан, таъхир карда натавонистани муфлисшавӣ, пастшавии ҳаҷмҳои фурӯш аз сабаби омӯзиши бади талабот ба маҳсулоти корхона, набудани шабакаи фурӯши мол ва таблиғ, пастшавии ҳаҷмҳои истехсолот, сифат ва нархи маҳсулоти корхона, афзоиши беасоси арзиши аслии маҳсулот ва дигар намудҳои хароҷот ва дар натиҷа, даромаднокии паст, идоракунии бесамари сармояи қарзӣ ва дар умум интиҳоби нодурусти сиёсати молиявӣ, нархгузорӣ ва инвеститсионӣ.

Барои таъмин намудани пардохттавонӣ ва пешгирӣ намудани муфлисшавӣ ба корхона менеҷменти касбияташ баланд зарур аст, то ки корхонаро барои ноилгардӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ва аз вазъияти ноговори молиявӣ баромадан равона карда тавонад. Ҳадафи асосии менеҷменти молиявӣ – таъмин намудани бозоргирии ҷорӣ ва тулонӣ мебошад, ки бо мувофиқакунонии вуруд ва хуруҷи чараёнҳои молиявӣ ба даст меояд:

вуруди воситаҳои молиявӣ ≥ хуруљи воситаҳои молиявӣ.

Иҷрошавии шартӣ бозоргирӣ ҳамчоя бо баландшавии даромадноқӣ натиҷаҳои молиявии мусбат ва ҳамин тариқа – афзоиши арзиши корхонаро таъмин менамояд:

Натиљаи молиявӣ = вуруди воситаҳои молиявӣ – хуруљи воситаҳои молиявӣ.

Вайроншавии мутаносибии молиявӣ, яъне паст шудани даромадноқӣ, бозоргирӣ ва устувории молиявӣ – ана ҳаминҳо ба пардохтнотавонӣ ва муфлисшавии корхона меоваранд.

Бонги асосӣ оид ба наздикшавии муфлисшавӣ - тағйирёбиҳои тез ва муҳим дар сохтори тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба фоида ё зарар ва дигар даромади ҷомеъ мебошанд.

Аудитор ҳангоми машваратдиҳӣ доир ба пешгирии хатари муфлисшавӣ чунин чиҳатҳоро бояд ба мизоч шарҳ диҳад, ки аз омӯзиши ҳисоботи молиявии мизоч бармеоянд:

- зарарҳо ва баландшавии онҳо;
- қарздорӣ афзуншавандаи муҳлатгузаштаи кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат;
- афзоиши қарздорӣ дебитории шӯбҳанок ва муҳлатгузашта;
- зиёдшавии ҳиссаи дороиҳои душворфурӯхташаванда ва суэфурӯхташаванда дар сохтори амволи корхона;

- мавҷудият ва афзоиши қарздорӣ кредиторӣ муҳлатгузашта аз рӯи ҳама моддаҳои вай;
- тағйирёбиҳои шадиди моддаҳо дар тавозун (маблағҳо ва ҳиссаҳои онҳо);
- норасоии дороиҳои соф. Агар маблағи дороиҳои соф дар динамика зиёд шавад, вале суръатҳои афзоиши онҳо аз суръатҳои афзоиши таваррум баланд бошанд, пас корхона метавонад аз чиҳати молиявӣ устувор ҳисобида шавад. Вазъи мутақобил аз душвориҳои молиявии корхона, косташавии пардохтнотавонӣ ва пастшавии устувории молиявӣ дарак медиҳад. Дар ҳолате, ки агар бузургии дороиҳои соф манфӣ бошад (зарарҳо аз сармояи худӣ зиёд бошанд), пас корхона муфлиси имконӣ аст.

Нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи аломатҳои муфлисшавии корхона аксаран ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1) Нишондиҳандаҳое, ки қиматҳои ғайриқаноатбахши онҳо оид ба вазъи молиявии ҷорӣ ноговор ва эҳтимолияти душвориҳои молиявӣ дар ояндаи наздику дур дарак медиҳанд:

- талафотҳои муҳими гоҳ-гоҳ такроршаванда ё устувор дар фаъолияти истеҳсолии асосӣ;
- мавҷудияти қарздорӣ кредиторӣ ва дебитории муҳлатгузашта, чун манбаъҳои молиякунонии гузоришҳои дарозмуҳлат истифодабарии аз ҳад зиёди қарзҳои кӯтоҳмуҳлат, афзоиши ҳиссаи воситаҳои қарзӣ дар маблағи умумии манбаъҳои молиявӣ;

- қиматҳои пасти коэффисиентҳои бозоргирӣ;
- норасоии доимии сармояи гардон;
- сиёсати инвестиционии бесамара;
- истифодабарии таҷҳизоти истеҳсолии кӯҳна ва фарсудашуда;

- вайроншавии муносибатҳои шартномавӣ ҳам бо таъминкунандагони ашёи хом ва маводҳо ва ҳам бо харидорону истеъмолкунандагони маҳсулот ва ғ.

2) Нишондиҳандаҳое, ки қиматҳои ғайриқаноатбахши онҳо оид ба эҳтимолияти тез бадшавии вазъи молиявӣ дар оянда дарак медиҳанд, гарчанде асос намедиҳанд, ки вазъи молиявии ҷорӣ чун ноговор ҳисобида шавад:

- касбияти паст ва (ё) ихтисори шумораи кормандони дастгоҳи идоракунии корхона;
- бекорҳои бозистҳо, вайроншавии раванди технологӣ;
- тағйирдиҳии нобасандаи фаъолият ва манбаъҳои молиявӣ;
- набудани гузоришҳои асосӣ барои навкунии истеҳсолоти худӣ ё норасоии онҳо ва ғ.

Яке аз маҳакҳои асосии муфлисшавӣ ин пардохтнотавонӣ мебошад.

Пардохтнотавонӣ – қодир набудани қарздор барои пурра таъмин намудани талабҳои қарздор оид ба уҳдадорӣ пулӣ ва (ё) иҷро кардани уҳдадорӣ оид ба гузаронидани пардохтҳо ба бучет мебошад.

Пардохтнотавонии мутлақ – ғайриимкон будани барқарорсозии пардохтнотавонист, ки ба бемаънӣ будани идомадиҳии фаъолияти корхона, яъне муфлисшавӣ меоварад.

Нотавонии молиявии корхона дар чунин шаклҳо баромад карда метавонад, ки аудитор онҳоро бояд ба мизоч шарҳ диҳад:

- «тасодуфӣ» (бетолёна), яъне на бо айби худӣ корхона, балки дар оқибати ҳолатҳои номуайяну ғайриҷашмдошт (масалан, офати табиӣ) ба миён омадааст. Дар ин маврид давлат бояд ба корхонаҳо баҳри баромадан аз вазъияти бухронӣ ёрӣ расонад;

- «дуруғин», яъне дар натиҷаи қасдан ноаён намудани амволи худ бо мақсади канорачӯӣ кардан аз пардохти қарзҳо ба миён омадааст. Дар ин маврид муфлисшавӣ (сохта, қасдона) метавонад чун ҷиноят ҳисобида шавад;

- «беҳтиётона», яъне дар оқибати кори бесамара, иҷрои амалиётҳои хавфовар, набудани нақшакашӣ ва пешомадбинии рушди корхона ба миён омадааст. Аксаран «муфлисшавии беҳтиётона» пай дар пай фаро мерасад. Барои саривақт пешбинӣ ва пешгирӣ кардани вай, лозим аст ки вазъи молиявии корхона мунтазам таҳлил карда шавад ва ҷойҳои «дардманди» он ошкор карда шуда, барои беҳсозии молиявии корхона чораҳои мушаххас дида шаванд [4].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ «тартиб ва шароитҳои бачоорӣ чорабиниҳоро оид ба пешгирикунӣ муфлисшавӣ, тартиби гузаронидани амалиётҳои муфлисшавиро танзим мекунад:

- санатсияи тосудӣ - чораҳои барқарорсозии қобилияти пардохттавонии қарздор, ки аз ҷониби соҳибмулки корхона бо мақсади пешгирӣ кардани муфлисшавӣ дида мешаванд;

- мушоҳида – амалиёте, ки нисбат ба корхона аз лаҳзаи аз тарафи суд қабул кардани ариза дар бораи муфлис эътироф намудани вай бо мақсади таъмини ҳифзи амволи корхона ва гузаронидани таҳлили вазъи молиявии он ба ҷо оварда мешавад;

- идоракунии берунӣ (санатсияи судӣ) – амалиёти муфлисшавӣ, ки нисбат ба корхона бо мақсади барқарорсозии қобилияти пардохттавонии он бо воғузоштани ваколатҳои идоракунии амволи корхона ба мудири беруна ба ҷо оварда мешавад;

- истехсолоти озмунӣ - амалиёти муфлисшавӣ, ки нисбат ба корхонаи муфлис эътирофгардида бо мақсади мутаносибан қонё намудани талабҳои қарздор ба ҷо оварда мешавад;

- мудир (мудири муваққатӣ, мудири беруна, мудири озмунӣ) – шахсе, ки барои гузаронидани амалиётҳои муфлисшавӣ аз ҷониби суд таъин карда мешавад;

- моратория – боздоштани амалҳои қарздор оид ба иҷрои ўҳдадорихои пулӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ;

- беҳдошти молиявӣ – амалиёти муфлисшавӣ, ки нисбат ба корхона бо мақсади барқарорсозии пардохттавонии он ва тибқи навбат баргاردонидани қарзҳо ба ҷо оварда мешавад;

- созишномаи мусолиҳа – амалиёти муфлисшавӣ, ки дар ҳама давраҳои баррасии парвандаи муфлисшавӣ бо мақсади қатъкунии истехсолот оид ба муфлисшавӣ бо роҳи ноилгардии созишнома дар байни корхона ва кредиторони вай ба ҷо оварда мешавад.

Нишондиҳандаи асосии муайянкунандаи пардохттавонии корхона ин дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорихои ҷорӣ мебошад. Вобаста аз таъиноти нишондиҳандаи дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорихои ҷорӣ, ки дар асоси маълумотҳои соли ҳисоботии охирини пешин ҳисоб карда шудааст, корхонаҳо ба се гурӯҳи мартабавӣ ҷудо карда мешаванд:

1) корхонаҳои пардохттавон - корхонаҳое, ки барояшон қимати нишондиҳандаи дараҷаи (коэффициенти) пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорихои ҷорӣ аз 3 моҳ зиёд нест;

2) корхонаҳои пардохтнотавонӣ гурӯҳи якум – корхонаҳое, ки барояшон қимати нишондиҳандаи дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорихои ҷорӣ 3-12 моҳ мебошад;

3) корхонаҳои пардохтнотавонӣ гурӯҳи дуум – корхонаҳое, ки барояшон қимати нишондиҳандаи дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорихои ҷорӣ аз 12 моҳ зиёд аст.

Нишондиҳандаи дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорихои ҷорӣ чун таносуби воситаҳои қарзии ҷорӣ корхона бар даромад аз фурӯши миёнамоҳона бо андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ҳисоб карда мешавад.

Дараҷаи умумии пардохттавонӣ чун таносуби маблағи ҳама ўҳдадорихои корхона бар даромад аз фурӯши миёнамоҳона ҳисоб карда шуда, вазъи умумии пардохттавонии корхона, ҳаҷми воситаҳои қарзии он ва муҳлатҳои эҳтимолии пӯшонидани қарздорихои корхонаро шарҳ медиҳад.

Дар навбати худ сохтори қарзҳо ва тарзҳои қарзгирии корхона бо тақсимкунии нишондиҳандаи «Дараҷаи умумии пардохттавонӣ» ба коэффициентҳои қарздорӣ аз рӯи қарзҳои бонкӣ, ба дигар корхонаҳо, андозҳо ва пардохтҳои ҳатмӣ шарҳ дода мешавад.

Дар ҳолатҳое, ки агар қарзҳои молӣ аз дигар корхонаҳо (қарздорихои кредиторӣ) дар сохтори қарздорӣ корхона ҳисаи зиёд дошта бошанд, фаъолияти хоҷагидорӣ корхона чун манфӣ маънидод карда мешавад.

Адабиёт:

1. Барфиев Қ.Х. Таҳлили фаъолияти хоҷагидории корхона. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2013. – 328 с.
2. Каримов Б.Ҳ. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 213 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», 25 март 2011, №702.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ». Моддаи 4.
5. Ойев Н.А., Бобиев И.А., Алиев О.М., Каримов Б.Ҳ. Таҳлили ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, Ирфон, 2015. – 220 с.
6. Расулов Т.М., Давлаталӣ Ш. ва дигарон. Баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ) ва таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ: дастури таълимӣ. – Душанбе, 2016. – 463 с.
7. Шарифов З.Р. Баҳисобгии бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 431 с.

Калидвожаҳо: *хизматрасониҳои маишаваратӣ, муфлисшавӣ, корхона, маҳсулот, ширкатҳои аудиторӣ, уҳдадорӣ, кредитор, натиҷаи молиявӣ, пардохтаҳои.*

Аннотация

**РОЛЬ КОНСАЛТИНГОВЫХ УСЛУГ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ
РИСКА БАНКРОТСТВА СОВРЕМЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

В статье анализируется роль консалтинговых услуг в предотвращении риска банкротства современных предприятий Республики Таджикистан. Также в статье с использованием отраслевой литературы проведены консалтинговые услуги и аудит компаний. Под банкротством (финансовой неадекватностью) понимается состояние неспособности общества полностью удовлетворить требования кредиторов по денежным обязательствам или исполнить обязательства по обязательным платежам, признанные судом или заявленные самим обществом.

Ключевые слова: *консультационные услуги, банкротство, предприятие, продукция, аудиторские организации, обязательство, кредитор, финансовый результат, платеж.*

Annotation

**THE ROLE OF CONSULTING SERVICES IN PREVENTING
THE RISK OF BANKRUPTCY OF MODERN ENTERPRISES**

The article analyzes the role of consulting services in preventing the risk of bankruptcy of modern enterprises of the Republic of Tajikistan. Also, in the article, using the industry literature, consulting services and auditing companies were conducted. Bankruptcy (financial incapacity) is understood as the state of the company's inability to fully satisfy the demands of creditors regarding monetary obligations or to fulfill obligations of mandatory payments recognized by the court or declared by the company itself.

Keywords: *consulting services, bankruptcy, enterprise, products, audit firms, obligation, creditor, financial result, payment.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нарзизода Сиёвуши Ниёз, магистранти соли дуюми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 733740, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: +992 939058000

Рохбари илмӣ: н.и.и., дотсент Зиёзода Б.

Сведения об авторе: Нарзизода Сиёвуши Нияз, магистрант второго курса бухгалтерского учета, анализа и аудита Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 733740, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 121. Телефон: +992 939058000

Научный руководитель: к.э.н., доцент Зиёзода Б.

About the author: Narzizoda Siyovushi Niyaz, a second-year master's student of accounting, analysis and auditing of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: 733740, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 121 Rudaki Ave. Phone: +992 939058000

Scientific leader: n.i.i., docent Ziyazoda B.

*Қараева Шабнам Фуломалиевна,
магистранти соли дуҷуми факултети забонҳои романӣ-германӣ*

ТАШАКУЛЛИ САЛОҲИЯТИ ИҶТИМОЙ-ФАРҲАНГИИ ОМУЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар фаъолияти касбии забони хориҷии мутахассисони оянда эҷоди маҷмуи шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфта роҳи талаб мекунад, ки ба рушди фаъолияти эҷодӣ ва мустақилияти донишҷӯён дар азҳудкунии дониш, ташаккули малака ва маҳорати истифодаи забонҳои хориҷӣ дар фаъолияти амалии касбии оянда мусоидат мекунад.

Таҳлили адабиёти илмӣ имкон медиҳад қайд кунем, ки ин мушкилот дар таҳқиқоти олимони муосир инъикоси худро ёфтааст. Корҳои илмӣ, ки ба асосҳои назариявӣ ва амалии салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва рушди маънавияи фарҳангии донишҷӯён дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ бахшида шудаанд, сазовори таваҷҷуҳ мебошанд.

Сарфи назар аз таҳқиқоти кофӣ назариявӣ ва методологии ҷанбаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар корҳои илмӣ ба фаъолияти касбӣ нигаронидашуда, масъалаҳои ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ фарҳангии донишҷӯён дар раванди таълими забони хориҷӣ дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд. Маълум аст, ки бидуни азҳуд кардани забони хориҷӣ фаҳмидани фарҳангҳои дигар қариб ғайриимкон аст. Дар навбати худ, омӯзиши забон ворид шудан ба фарҳанги халқе, ки ин забон ба онҳо тааллуқ дорад, ба низоми ҷаҳонбинӣ ва рафторҳои он дохил мешавад.

Мақсади асосии таълими забони хориҷӣ дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ аз он иборат аст, ки донишҷӯён ба азҳудкунии салоҳияти коммуникативии забони хориҷӣ бо мақсади татбиқи донишҳои андӯхташуда дар фаъолияти амалии оянда ноил шаванд. Донишҷӯи забони хориҷӣ аз хатмкунандагон талаб мекунад, ки дар намудҳои гуногуни фаъолияти нутқ чунин малака дошта бошанд, ки дар охири таҳсил имконият медиҳанд: адабиёти ғайримутабоқшударо аз рӯйи ихтисос мутолиа намуда, маълумоти заруриро ба даст оранд, дар муоширати шифохӣ иштирок кунанд. ба забони хориҷӣ аз рӯйи ҳаҷми маводҳои, ки дар барномаҳои таълимӣ пешбинӣ шудаанд, мусоҳиба карда тавонанд.

Дар ҷараёни ноил шудан ба мақсади амалии ба миён гузошташуда вазифаҳои умумитаълимӣ ва таълимии таълими забон ба амал бароварда мешаванд: онҳо бояд дараҷаи маълумоти умумии хонандагонро баланд бардоранд ва ҷаҳонбинии онҳоро васеъ гардонанд. Вобаста ба ин, Т.Котченко таълимиро ҳамчун раванди ба насли наврас ба таври комил интиқол додани фарҳанг муайян мекунад. Фонди умумии фарҳанг аз ҳисоби тадриҷан азҳуд кардани қисматҳои он: фарҳангҳои ҷисмонӣ, ахлоқӣ, забонӣ, эстетикӣ ва дигар фарҳангҳо моликияти фард мегардад.

Олими машҳури соҳаи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ профессор Е.И. Пассов қайд мекунад, ки азбаски фарҳанг ягонагии арзишҳои моддӣ ва маънавии ҷомеа мебошад, ки таърихан дар заминаи муайяни иқтисодӣ ташаккул ёфтааст ва инчунин маҷмуи дастовардҳои ҷомеа дар рушди моддию маънавии он, пас забон ҷузъи ҳатмӣ он аст. Ҳамин тариқ, забони хориҷӣ, новобаста аз ихтисосе, ки донишҷӯ аз худ мекунад, барандаи бевоситаи фарҳанги кишвар мебошад.

Дар асоси консепсияи фарҳангии таълими забонҳои хориҷӣ, ҳоло дар Аврупо дуршавӣ аз мутлақи усули коммуникативӣ ба назар мерасад ва ҳадафи таълими забон ворид шудан ба фарҳанги халқе, ки ин забон ба онҳо тааллуқ дорад, ба ҳисоб меравад. Масъалаи таҳияи ҷузъи иҷтимоӣ фарҳангии мундариҷаи таълими забонҳои хориҷӣ актуалитат пайдо мекунад. Ба андешаи А.Ларионова онро метавон як низоми дониш, малака ва маҳорате маънидод кард, ки азҳудкунии онҳо рушди салоҳияти иҷтимоӣ фарҳангии забони хориҷӣ, ташаккули ҷаҳонбинӣ, ахлоқу рафтор ва омодагӣ ба ҳаёти ҷамъиятиро дар ҷомеаи гуногунфарҳангӣ таъмин менамояд.

Салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ба ақидаи Т.Колодко, қобилияти шахс дар истифодаи бошууронаи контексти иҷтимоӣ ва фарҳангии забони кишвар дар раванди муошират бо забони хориҷӣ фаҳмида мешавад.

Аммо имрӯз арзишҳои ҷавонони донишҷӯ аз арзишҳои қаблӣ фарқ мекунанд. Гузаронидани раванди таълим аз авторитарӣ ба муносибати шарикӣ ба ҳамкориҳои ҳамаи иштирокчиёни чунин раванд мусоидат мекунад. Муносибати мутақобилаи омӯзгор ва

донишчӯро метавон ҳамчун усуле арзёбӣ кард, ки ба таъмини муошират бо ҳамдигар нигаронида шудааст. Ҳамин тариқ, дар онҳо сифатҳои ахлоқӣ, таҳаммулпазирӣ, мустақилият, интизомнокӣ, ғаъолият, инсондӯстӣ ва ғ. ташаккул дода мешавад.

Муошират танҳо дар сурате самаранок буда метавонад, ки хонандагон дар бораи омилҳои мушаххаси иҷтимоии фарҳангии забони хориҷӣ маълумот дошта бошанд. Ҳадафҳои фарҳангӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ тавассути осори маъруфи адибон, рассомон ва навозандагон амалӣ намешаванд, балки барои шиносӣ бо тарзи зиндагӣ, дин, муносибатҳо, робитаҳо ва ниҳодҳои иҷтимоӣ нигаронида шудаанд. Забон ҳамаи ин ҷиҳатҳои маданиятро инъикос мекунад. Муқоисаи фарҳанги ватанӣ бо фарҳангҳои хориҷӣ тавассути гуногунии соҳаҳои ҳаёт барои муқаррар кардани мақсаднокӣи умумибашарӣи ҷомеаи инсонӣ мусоидат мекунад. Қобилияти дарк кардани фарқиятҳо дар хусусиятҳои этникӣ, анъанаҳо ва фарҳангҳо ва мустақилона кор кардан дар фазои байнифарҳангӣ ба мутахассис имкон медиҳад, ки дар муоширати байнифарҳангӣ бомуваффақият иштирок намояд.

Дар шароити муосир фарҳанги коммуникативӣ амалан ҷизе надорад, агар онро сифатҳои баланди маънавии шахсии ҳуди мутахассис, камолоти ахлоқӣи ӯ дастгирӣ наkunанд. Қобилияти суҳан гуфтан бо забони хориҷӣ на танҳо ҳамчун бартарият аз нуқтаи назари инструменталӣ ба ҳисоб меравад, зеро қобилияти муоширати шахс афзоиш меёбад, он ҳамчун ғанисозии воқеии фарҳангӣ ва шахсӣ таҷассум меёбад.

Ташаккул ва рушди арзишҳои умумибашарӣ дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки иқтидори фарҳангии забони хориҷӣ истифода шавад; механизми коммуникативии раванди таълимро истифода баранд; ба хусусияти диалогии таълими муосири забонҳои хориҷӣ таъия кунанд; хусусиятҳои психологию педагогии талабагон барои интиҳоби усулҳо ва шаклҳои ба ҷамъият мутобиқшудаи таълим ба назар гирифта шавад; дар асоси арзишҳои маънавий ва фарҳангӣ омӯзиши фаннӣро ҷорӣ кунанд. Ҳамин тариқ, тартиботи ҷамъиятӣ на танҳо ташаккули малакаҳои заруриро дар хонандагон, балки тавассути забон бо фарҳанги кишвар, анъанаҳо, таърих ва тамаддуни муосири он ошноӣ фароҳам меорад. Муаллими муосири забони хориҷӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бояд дорои дониши касбие бошад, ки ба тарбияи арзишҳои маънавии донишчӯён мусоидат мекунад, инчунин муқаррароти асосии сиёсати миллӣ дар соҳаи таҳсилоти олӣ ва ғайраро донанд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ташаккули салоҳияти иҷтимоӣи фарҳангии донишчӯён дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ дар шароити аз худ намудани донишҳо оид ба фарҳанг, таърих, ғояву идеалҳои эстетикӣи кишвари забони омӯхташаванда муассир мегардад; ҷалби донишчӯён ба муколамаи фарҳангҳо; огоҳии хонандагон аз моҳияти падидаҳои забонӣ ва системаи гуногуни ҷаҳонбинӣ; ташаккули муносибати шахсӣ ба забон, таърих, маданият, санъати мамлакати забони омӯхташаванда ва ғайра иборат мебошад.

Адабиёт:

1. Коннова З.И. Развитие профессиональной иноязычной компетенции будущего специалиста при многоуровневом обучении в современном вузе: дисс.... д-ра пед. наук. – Тула, 2003. – 356 с.
2. Котченко Т.Е. Влияние этнокультурного и лингвокраеведческого материала на мотивацию изучения иностранного языка // Теоретическая и дидактическая филология. Переяслав-Хмельницкий: СКД, 2010. Вып. 8. – С.171-179.
3. Колодько Т.М. Формирование социокультурной компетенции будущих учителей иностранных языков в высших педагогических учебных заведениях: автореф. дис.... канд. пед. наук. -М., 2005. -20 с.
4. Пассов Е.И. Культурообразная модель профессиональной подготовки учителя: философия, содержание, реализация // Иностранные языки. - 2002. № 4. – С.11-18.
5. Сайфуллаев Х.Г., Султонова С.А. Педагогические условия формирования социокультурной компетенции студентов в процессе обучения английскому языку в техническом ВУЗе // Материалы общеперсипетской научно-педагогической конференции, посвященной году семьи «Проблемы изучения английского и русского языков в неязыковых факультетах в условиях кредитной системы». – Душанбе: ТГПУ, 2015. -С.91-100.

Калидвожаҳо: нақшофарӣ, салоҳиятмандӣ, интернационалӣ, дидактикӣ, ҳаёлий, коммуникативӣ, фарҳангӣ, таҳаммулпазирӣ.

Аннотация

**ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

Формирование социокультурной компетентности в иноязычной профессиональной деятельности будущих специалистов требует создания комплекса научно обоснованных форм, методов и средств, которые будут способствовать развитию творческой активности и самостоятельности студентов в приобретении знаний, формированию навыков и умения использовать иностранные языки в практической деятельности будущего специалиста. Формирование и развитие общечеловеческих ценностей в процессе изучения иностранного языка позволяет студентам использовать культурный потенциал иностранного языка.

Ключевые слова: *планирование, компетентностный, интернациональный, дидактический, воображаемый, коммуникативный, культурный, нестерпимый.*

Annotation

**FORMATION OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE
OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS**

The formation of sociocultural competence in foreign language professional activities of future specialists requires the creation of a set of scientifically based forms, methods and means that will contribute to the development of creative activity and independence of students in acquiring knowledge, developing skills and the ability to use foreign languages in the practical activities of a future specialist. The formation and development of universal human values in the process of learning a foreign language allows students to use the cultural potential of a foreign language.

Keywords: *planning, competence, international, didactic, imaginary, communicative, cultural, unbearable.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Караева Шабнам Гуломалиевна, магистранти соли дуҷуми кафедраи забони немисӣ, факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911298988

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ, Сайфуллоев Хайрулло Хайруллоевич

Сведения об авторе: Караева Шабнам Гуломалиевна, магистрантка второго курса кафедры немецкого языка, факультета романо-германских языков Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Аини. Телефон: +992 911298988

Научный руководитель: доктор педагогических наук, Сайфуллоев Хайрулло Хайруллоевич

About the author: Qaraeva Shabnam Gulomalievna, second-year master degree of the Department of Germany language, of the Faculty of Romano-Germanic Languages of the State Pedagogical University of Tajikistan by name Sadriddin Aini. Phone number: +992 911298988

Scientific adviser: Doctor of Pedagogical Sciences, Saifulloev Khayrullo Khayrulloevich

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚИИ НАВРАСОН

Солҳои охир тавре аз мушоҳидаҳо ва таҳлили андешаҳои коршиносон бар меояд, дар соири давлатҳои дунё, аз ҷумла дар кишвари мо низ мутаассифода вазъи ҷинойткории наврасон дар қиёс ба ҷанд даҳсола муқаддам нисбатан зиёд гаштааст. Агар ба ин ҳодиса бо назардошти қонуни диалектика, яъне принципи детерминизм назар афканем, мебинем, ки албатта зухури ҳар ҳодиса сабабҳои худро дошта, яке аз сабабҳои зиёд гаштани теъдоди ҷинойткорӣ миёни ноболиғон - сатҳи пасти дараҷаи донишҳои ахлоқӣ-ҳуқуқии онҳо мебошад. Ин ҷо мавриди зикр аст, ки одатан амалҳои ғайриқонунии наврасон дар заминаи хусусиятҳои ин давраи аслан басо душвору ҳассос - навраст ва таъсири ночизи ҳодисоти зиддиҷамъиятӣ ба вучуд меоянд. Дар ҳамин замина лозим ба таъкид аст, ки қисме аз наврасон бо таъсири бади ҳамаҷониби ҷинойтпешаи худ ва ё бо ҷалби калонсолон ҷинойт содир менамоянд ва қисми дигари онҳо бошанд, бар асари тамошои филмҳои тарғибгари амалҳои куштору зӯроварӣ ва яктарафа дарк намудани моҳияти онҳо, ки феълан ин гуна филмҳо хеле зиёд аз тариқи экранҳои телевизион намоиш дода мешаванд аз сӯи дигар дастрас кардани онҳо низ хеле осон гаштааст, даст ба ҷинойт мезананд.

Бо тақия ба суҳанони боло метавон гуфт, ки рафтори зиддиқонуни наврасон аксар вақт дар шакли гирифтورشавӣ ба ҳолати қаҳру ғазаб (агрессия) ва азони худ намудани амволи ғайр зоҳир мешавад. Зоҳиршавии ҳолати қаҳру ғазаб одатан дар ҳамаи зинаҳои синнусол дида мешавад, вале нисбатан бештар зоҳиршавии он дар давраи синни хурди навраст (аз 10 то 13 солагӣ) бараъло мушоҳида мегардад. Чунки дар ин давра дар ниҳоди наврасон тағйироти қулӣ ба вучуд меоянд ва аз ин сабаб бар асари ҳодисаҳои хеле ночизи ба таъбу руҳшон нофорам эҳтимолияти ба ҳолати қаҳру ғазаб гирифтورشавии онҳо ҳар лаҳза меафзояд. Мусаллам аст, ки дар сурати гирифтोर шудан ба ин гуна ҳолат наврасон қодир ҳастан бо иллати надонистани меъёрҳои ҳуқуқи қонунгузориҳо ва бар зами ин надонистани маҳорати аз лиҳози ҳуқуқӣ дуруст рафтор намудан ҷинойтҳои дараҷаи ҳархеларо содир намоянд.

Ҳамчунин боз ҳам бо сабаби дар сатҳи паст қарор доштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва аз ин лиҳоз эҳсос накардани ҷавобгарӣ нисбати амали азони худқунии амволи ғайр наврасон аксар вақт даст ба содир кардани ин намуди ҷинойт мезананд. Одатан ин намуди ҷинойт дар давраи миёнаи мактабӣ аз ҷониби наврасон аз назари педагогӣ қафомонда содир мегардад. Бояд гуфт, ки содир гаштани ин намуди ҷинойт дар давраи навраст барои қисми зиёди онҳо бо хирси молпарастӣ алоқа надошта, балки бо вачҳи нишон додани қаҳрамониву мавриди санҷиш қарор додани худ дар иҷрои корҳои тавваққуф ва ба ин восита баҳри мақеи сазоворро соҳиб гаштан дар байни ҳамаҷониби рағбат гаштааст.

Умуман, дар робита ба гуфтаҳои боло ҳамаи он ҷинойтҳо, ки аз сӯи наврасон содир мешаванд, ба чунин намудҳо ҷудо кардан мумкин аст: дуздӣ амволи ғайр, авбошӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, садамаи нақлиётӣ, куштор, қасдан расонидани зарари миёна ва вазнин ба саломатӣ, тоҷовуз ба номус, кирдори зӯроварии дорои хусусияти шаҳвонӣ ва ғайра. Аз ин рӯ, бо мақсади мусоидат намудан ба қоҳиш додани сатҳи ҷинойткории наврасон ва пешгирӣ кардани содиршавии ҷинойтҳои дорои дараҷаи махсусан вазнин аз тарафи онҳо дар асоси ба роҳмонии як қатор ҷорабиниҳои тарбиявӣ дар макотиби таҳсилоти умумӣ ташаққул додани фарҳанги ҳуқуқии наврасон ногузир доништа мешавад. Одатан ҳамаи он ҷорабиниҳои мақсаднок, ки дар мактабҳо ба роҳ монда мешаванд, аз ҷумла рағбат ба таълим, ташкил ва гузаронидани корҳои берунамактабии берунамактабии хонандагон, сари ҳар ҷанд вақт доир кардани вохӯрии муҳасилин бо қарордони мақомоти умумӣ дохила, мусобиқот, сӯҳбат, муҳофизат, саёҳат, соатҳои саволу ҷавоб, бозҳои нақшофарӣ, идҳо, конференсияи мактабӣ ва ғайра, ки ҳамаи ин аз шумули шаклҳои фаъолияти берунамактабии мактабӣ мебошанд, заминаи асосии ташаққулдиҳии шури ҳуқуқии наврасон ба шумор мераванд.

Ба хотири боз ҳам возеҳтар гаштани суҳанони боло бояд гуфт, ки наврасон дар ин давраи синнусолӣ мувофиқи тадқиқоти олимони аксар вақт майли донистани ҳуқуқҳои худро мекунад, на уҳдадорихоро, ки ин ба хусусиятҳои психологӣ ҳамин давра асос меёбад. Зеро мувофиқи таълимоти илми психологияи синнусолӣ дар ин зинаи синну сол наврасон бештар кӯшиши васеъ намудани доираи ҳуқуқҳои худро намуда, бад-ин васила меҳонаҳои худро бо калонсолон

дар як радиф қарор бидиханд. Ин ҳам дар ҳолест, ки надонистан ва иҷро накардани уҳдадорихои хеш аз ҷониби наврасон метавонад аксар маврид боиси ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида шудани онҳо гардад.

Масалан, дар ҳолати аз нақшаи тарҳрезӣ намудаи ҷинояткорон бевосита оғаҳӣ пайдо кардан ва ё дар сурати шохиди бевоситаи амали ҷиноӣ гаштану вале дар ин асно сари вақт ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тартибот ва ё ба намоёндаи он хабар надодани наврас метавонад ҳамчун амали саркашӣ намудан аз қарзи шаҳрвандии хеш муаррифӣ гардад ва нисбати ӯ ҷораҳои ҳатмии тарбиявӣ ва ё дигар намуди ҷавобгарӣ татбиқ карда шавад.

Ба ҳамин монанд дар давраи калони наврасӣ, яъне дар синни 14-16 солагӣ, махсусан дар писарон боз ҳам тибқи таълимоти илми психологияи синнусолӣ ҳирси ниҳоят баланди шаҳвонӣ (гиперсексуальность) мушоҳида мегардад. Аз ин рӯ, ҳавфи содир гаштани ҷиноятҳои ҳаратери шаҳвонӣ дошта низ аз ҷониби онҳо меафзояд ва ин ҳолат дар сурати надоштани маълумоти кофӣ оид ба соҳаҳои қонунгузорӣ аз тарафи наврасон боз ҳам бештар хоҳад шуд.

Сабаби баландшавии сатҳи ҷинояткорӣ дар байни ноболиғонро дар қаламрави кишвар кормандони муассисаи болотар ишорашуда дар нисбатан суст роҳандозӣ шудани қорҳои ташвиқотию тарғиботӣ, ташкили вохӯриҳо дар мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, гузаронидани маҷлиси сайёр дар ҷамоатҳо аз ҷониби комиссияҳо, кормандони соҳаи маориф, муттасадӣён ва масъулини мақомоти қорҳои дохилӣ ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ арзёбӣ мекунам.

Илова бар ин, баланд бардоштани маданияти ҳуқуқии наврасон, на танҳо дар онҳо ҳиссиёти оштинопазириро нисбати амалҳои зиддиҷамъиятӣ тарбия мекунад, балки онҳоро дар роҳи мубориза бар зидди поймол гаштани ҳуқуқ манфиатҳои хеш дар ҷомеа, ҳамчунин зоҳир гаштани ҳодисаи дискриминация нисбати онҳо ғайрӣ хоҳад кард.

Бар замми ин, тавре аз иттилои васоити ахбори омма ва расонаҳои хабарӣ бар меояд, таи солҳои охир бадбахтона, дар ақсои олам новобаста аз он, ки зуд-зуд аз ҷониби СММ ва дигар ташкилоту созмонҳои байналхалқӣ қарору қонунҳои гуногун оид ба ҳифзи ҳуқуқ мановеи ноболиғон қабулу ба тасвиб мерасанд, аммо дучори амали зӯроварӣ гаштани кӯдакону наврасон ҳамоно бармало ба ҷашм меҳӯрад. Дар ин миён Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар қатори дигар давлатҳои дунё аз ин ҳодисаи номатлуб, ки ба он бештар кӯдакону наврасон ҳам дар ҳонавода ва ҳам дар муассисаҳои таълиму тарбиявӣ мувоҷеҳ мешаванд, дар қанор нест. Мутаассифона, ин ҳолат ҳамасола дар ҳоли густариш ёфта буда, кӯдакону наврасони кишварҳои зиёд аз он азият мекашанд.

Дар воқеъ имрӯзҳо, ҳарчанд ки дар асоси Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак, (он моҳи ноябри с. 1989 аз тарафи СММ қабул гардидасту ҚТ низ онро 26-уми сентябри с. 1993 эътироф кардааст) ҳуқуқ манфиатҳои кӯдакону наврасон ҳамчун арзиши воло доништа шудаасту бар асоси он расонидани ҳар гуна амали зӯроварӣ, ба хусус зоҳир қардани зӯроварии қисмонӣ, ки нисбатан шакли паҳншудатарини он ба шумор меравад, нисбати онҳо манъ аст, вале бо вуҷуди ин қам нестанд оилаҳои, ки зоҳир гаштани намудҳои муҳталифи зӯроварӣ, аз қумла зӯроварии қисмонӣ, психологӣ, қинсӣ ва ғайра дар онҳо мушоҳида нагардад. «Дар қорхонаву муассисаҳо, донишқадаву мактабҳои миёна, ҳулоса дар байни тамоми табақаҳои ҷомеа омӯхтани Конституцияи Тоҷикистон, дигар қонунҳо ва санадҳои меъёриву ҳуқуқии давлат бояд боиси тарбияи инсонии наве гардад, ки аз ҳуқуқу озодиҳои хеш дифоъ қарда метавонад. Зеро маҳз қунин инсон қодир аст, ки бо қарқи моҳият ва аз ҳуд намудани қонунҳои амалқунанда ҳуқуқ ва манфиатҳои ҳудро пуштибонӣ намояд ва ин ҳолат ҳоси давлати муосири демокративу ҳуқуқбунёд мебошад».

Қӣ ҳеле, ки қори дигар аён гардид, ба ҳотири мусоидат намудан аз як тараф қихати қам қардани ҳодисаи қирифтори амалҳои зӯроварӣ гаштани наврасон ва аз сӯи дигар баҳри пешқирӣ намудани содиршавии ҷиноят аз тарафи ноболиғон танҳо як роҳ боқӣ мемонад, ин қам бошад, дар заминаи ташаққул додани донишҳои ахлоқӣ таҳқим баҳшидани донишу тасаввуроти наврасон атрофи меъёрҳои ҳуқуқу қонунгузориҳои қумҳурий мебошад.

Умуман, барои раҳой ёфтани аз ҳар гуна бадбахтиҳо ва қамзамон баҳри ноил гаштан ба қомёбиву муваффақиятҳо дар қамаи қабҳаҳои зиндагӣ дар ҳар даври қамон новобаста аз синну сол баланд бардоштани дараҷаи маърифатнокӣ, ҳоса дар айёми наврасӣ ногузир ба ҳисоб меравад. Зеро доштани дониш дар қама боқат на танҳо наврасонро аз нохушиҳо эмин нигоҳ медорад, балки қалби онҳоро мунаввар сохта, эшонро аз содир қардани ҳар гуна аъмоли ношоям ва гаравидан ба роҳи бад боз медорад. Бар ҳақ дар ин ҳусус қанӯз 1150 сол муқаддам султони шоири қорсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ басо олӣ фармудааст:

*Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.*

Ҳамчунин набояд фаромӯш кард, ки баланд бардоштани маданияту фарҳанги ҳукукии наврасонро мақсади асосии таълиму тарбия дар мактаб, ки аз таъмини рушди ҳамаҷонибаи шахсияти хонандагон иборат аст, тақозо мекунад.

Ҳамчунин боз ҳам бо мақсади таъмини рушди фарҳанги ҳукукии наврасон ҳангоми ташкили ҳар гуна ҷорабиниҳои беруназсинфӣю беруназмактабӣ истифодаи самарабахши воситаҳои ҷадиди техникӣ дар мактабҳо тавсия карда мешавад, ки он сифату суръати азбаркунии меъёрҳои ҳукукиро аз тарафи наврасон боз ҳам дучанд хоҳад афзуд, аммо бар хилофи ин гуфтаҳо мутаассифона, шароити имрӯзаи макотиби миёнаи таҳсилоти умумӣ имкон намедихад, ки ҳангоми ташкили чараёни кори таълиму тарбия дастовардҳои муосири техникӣ ба таври бояду шояд истифода гарданд, чаро ки ҳанӯз ҳам базаи моддӣ-техникии аксари мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумии кишвар нокифоя буда, аз ин сабаб сифати таълиму тарбия низ дар онҳо начандон ҷавобгӯи талабот аст.

Дар охир як нуктаи хеле муҳимро махсус мебояд қайд кард, ки солҳои охир аз сӯи олимони бурдани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар самти муайян кардани роҳи усулҳои нави баланд бардоштани маданияти ҳукукии наврасону хонандагон дар давоми таҳсили онҳо дар мактаб қариб, ки умуман ба ҷашм намерасад. Дар ҳамин робита набояд фаромӯш кард, ки масъалаи мазкур қазияи басо фарроҳу густурдадоман буда, бурдани корҳои илмӣ-тадқиқотиро на ин, ки дар доираи як илм, балки аз ҷониби олимони дигар илмҳо низ тақозо менамояд. Аз ҷумлаи чунин илмҳое, ки перомони масъалаи мазкур метавонанд тадқиқотҳои нав ба навро муҳаққиқони онҳо анҷом диҳанд ин: педагогика, ҳуқуқшиносӣ, психология, криминология, сотсиология ва ҳоказо мебошанд. Бояд гуфт, ки танҳо дар сурати бо ин ҳадаф барқарор намудани робитаи наздики илмҳои номбурда ва таъмин гаштани ҳамоҳангии амиқи онҳо метавон дар ин ҷода муваффақиятҳои беназирро ба даст овард.

Адабиёт:

1. Конвенция ООН о правах ребёнка от 29 ноября 1989 г.
2. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 2004.
4. Корниенко Л.М. Проблемы формирования правосознания школьников. Автореферат дис. канд. пед. наук. – М., 1974.
5. Мир детства: Подросток / Под ред. А.Г. Хрипковой. – М.: Педагогика, 1982.
6. Муллоев М. Дастур оид ба фанҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, таъминоти қонуният ва тарбияи ҳукукии талабагон. – Душанбе, 1993.
7. Мысова Л.Н. Воспитание у подростков непримиримости к антиобщественным проявлениям. Автореферат дис. канд. пед. наук. – М., 1982.
8. Рахимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Хумо, 2007.
9. Сафаров Б.Б. Мулоҳизаҳо перомони масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. № 2 (30). – Душанбе, 2008.
10. Твой адвокат (брошюра).
11. Раҳмонов Э.Ш. Волоияти қонун рисолати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тамоми ҷомеа аст // Садои мардум № 158, аз 28.12.2004.

Калидвожаҳо: *заминаҳои ташаккулёбӣ, тарбияи ҳуқукии наврасон, диалектика, принсипи детерминизм, донишҳои ахлоқӣ-ҳуқуқӣ, наврасон, мушоҳида, психологияи синнусолӣ.*

Аннотация

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В данной научной статье неизбежность и глубокая необходимость формирования правосознания подростков в некоторой степени обосновывается путем привлечения дополнительных фактов и деталей из науки возрастной психологии. При этом с этой целью предложено несколько путей и средств реализации данной работы. Следует сказать, что решение данного вопроса считается неизбежным в целях предотвращения и содействия снижению преступлений, совершаемых с участием и вины подростков. Потому что невозможно представить практическую реализацию этих целей без реализации путей и средств расширения

правовой культуры и культуры подростков, расширения сферы их воображения вокруг нормативно-правовых актов и законодательства республики. Поэтому автор как исследователь предпринял попытку рассмотреть глубокую необходимость решения этого важного для современного общества вопроса, опираясь на научные данные и приводя пути и средства его реализации, и тем самым решить проблему всех практиков в сфере образования и обучения в этом направлении где-то облегчилось.

Ключевые слова: *предпосылки формирования, правовое воспитание подростков, диалектика, принцип детерминизма, морально-правовые знания, подростки, наблюдательность, возрастная психология.*

Annotation

ORGANIZATION FRAMEWORKS OF JUVENILE LEGAL EDUCATION

In this scientific article, the inevitability and deep necessity of forming the legal consciousness of teenagers is substantiated to some extent by providing more evidence and details from the science of age psychology. At the same time, with this goal, several ways and means to implement this work have been proposed. It should be said that the solution of this issue is considered inevitable in order to prevent and help reduce the crimes committed with the participation and guilt of teenagers. Because it is impossible to imagine the practical implementation of these goals without the implementation of ways and means of expanding the legal culture and culture of teenagers and expanding the scope of their imagination around the normative and legal acts and legislations of the republic. Therefore, the author, as a researcher, has made an effort to consider the deep need to solve this issue, which is important for today's society, relying on scientific evidence and bringing ways and means of its implementation, and by this means, the problem of all practical workers in the field of education and training in this direction made it easier somewhere.

Keywords: *foundations of formation, legal education of teenagers, dialectic, principle of determinism, moral-legal knowledge, teenagers, observation, age psychology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиева Сафия Мирзоалиевна, магистранти соли дуюми факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Давлатзода Ф.

Сведения об авторе: Валиева Сафия Мирзоалиевна, магистрантка второго курса педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Давлатзода Ф.

About the author: Valiyeva Safiya Mirzoalievna, first-year master's student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy.

Scientific director: Davlatzoda F.

НАҚШИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФ ДАР НАСЛИ НАВРАС ПАРВАРИДАНИ ШАВҚУ ҲАВАС БА КИТОБ ВА КИТОБХОНӢ АСТ

Ин вазифаҳо ҳамон вақт иҷро мегарданд, ки агар омилҳои зерин пурра ба амал бароварда шаванд: баланд бардоштани мавқеи оила ва волидайн дар ташаккули китобхонӣ; ба назар гирифтани муҳити синф дар хониши мустақилонаи китоб; риояи қоидаҳои интиҳоби адабиёти бадеӣ; афзудани фаъолияти китобхонии хонандагон дар давраи таътили тобистона; дуруст ташкил намудани ғӯшаи берун аз синф; тайёрии пухтаи муаллим ба машғулият ва ғайра. Азбаски дар як мақола дар бораи ҳамаи ин омилҳо маълумот додан ғайриимкон аст, бинобар лозим донишам, ки танҳо оиди се омили асосӣ таваккуф намоям:

1. Қоидаҳои интиҳоби адабиёти бадеӣ. Китобхоне, ки барои машғулияти хониши беруназсинф интиҳоб мешаванд, бояд ба талаботи таълим мувофиқ бошанд.

Риояи интиҳоби китоб аз рӯйи ин қоида, аз як тараф, ба хусусиятҳои синну соли бачаҳо мувофиқ буда, аз тарафи дигар, хондани асарҳои чунин жанрҳои бадеӣ, мазмуну мундариҷа, ғояю амалиёти иштироккунандагони он дар ташаккули ахлоқи одоб, рафтору гуфтор ва муносибатҳои дӯстона ва сарҷамъонаи онҳо мусоидат менамояд.

Бояд эътироф кард, ки хушбахтона солҳои охир барои бачаҳо, алалхусус бачаҳои хурдсол, асарҳои зиёд таълиф мешаванд. Асарҳои тарҷумавӣ ҳам, ки муаллифони онҳо дар ҷаҳон машҳуранд, хеле афзудааст, ки барои ташкили беҳтари машғулиятҳои хониши берун аз синф мусоидат менамояд. Ҳоло асарҳои шоири нависандагони тоҷик – Садриддин Айнию Абулқосим Лоҳутӣ, Мирсаид Миршакару Абдусалом Деҳотӣ, Убайд Раҷабу Ақобир Шарифӣ, Гулҷеҳра Сулаймонова, Бобо Насриддинову Нуъмон Розик, Наримон Бақозодаву Алӣ Бобоҷон, Асадулло Шукурову Паймон ва боз бисёр дигаронро хонандагон ҳам дар дарсҳои хонишу фориғ аз он ва машғулиятҳои беруназсинфӣ кироат мекунанд.

Асарҳои адибон аз он ҷиҳат ба хурдсолон писанд меоянд, ки аксари онҳо ҳаёти пурҷӯшу хурӯши ҳамсолони онҳоро акс менамоянд. Бинобар ин муаллим онҳоро бояд даъват кунад, ки аз рафтору муносибат, кирдору амали қаҳрамонҳо ибрат гиранд ва худро баҳри иҷрои супоришу вазифа омода бинмоянд, сазовори эҳтироми ҷомеа гарданд, қори бадро аз хуб, лафзи бадро аз лафзи нарму ширин фарқ карда, дар бораи қаҳрамонҳои асар муносибати худро ифода карда тавонанд.

Қори омӯзгори синфҳои ибтидоӣ меҳнати муттасилу пайваста омӯхтани адабиёти илмию методӣ ва таҷрибаи пешқадам, ҳамчунин муносибати эҷодкоронаю навҷӯиро талаб мекунад. Муаллимоне, ки барои баланд бардоштани самарайи машғулият ҷиддӣ машғул мешаванду онро дар асоси талаботи хониши берун аз синф ташкил мекунанд, ба натиҷаҳои назаррас ноил мегарданд.

Барои он, ки машғулияти хониши беруназсинф ҳамчун дарси хониш эътибор пайдо намояд, маъмурияти мактаб, алалхусус ҷонишини директор доир ба синфҳои ибтидоӣ ва роҳбари иттиҳодияи методиро лозим аст, ки назорат ва кумаки методиро пурзӯр намоянд, китобхонаи мактабро бо адабиёти бачагона таъмин намоянд, ба омӯхтан ва дар байни муаллимони навоару эҷодкор ҷиддӣ машғул шаванд.

Дар ҷараёни машғулияти хониши беруназсинф ғӯшаи хониши берун аз синф мавқеи хосса дорад.

2. Ғӯшаи хониши беруназсинфро чӣ тавр бояд ташкил кард? Тартиби гузоштани китоб, муҳлати иваз кардани онҳо, намоиши китобҳо бояд таҳти назорати муаллим қарор дошта бошад.

Ғӯшаи китобро муаллим ба воситаи бачаҳо мучахҳаз месозад ва дар ин қор волидайн, аъзоёни комитети падару модарони хонандагон фаъолона бояд ширкат варзанд. Хонанда дар ин ҷо худро озод ҳис менамояд, хуб медонад, ки кадом китоб дар кадом раф гузошта шудааст, аз ғӯша кадом китобро гирифтани мумкин ва ба он ҷо чӣ хел китобхоро бояд гузошт. Тартиби аз ғӯша истифода кардани китобро муаллим ҳамарӯза таъкид мекунад, қоидаҳои гигиенаи китобхонӣ, китобгирӣ ва ба китобҳои шарикдарсон чӣ хел муомила карда тавоништан ва ғайраро пайваста дар як машғулият мефаҳмонад.

Дар бисёр мактабҳо омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ба ғӯша эътибори ҷиддӣ медиҳанд, ҷевоноро бо китобҳои тозанаشرшуда ғаний мегардонанд, барои намоиши китобҳо дар синф ҷойи

махсус чудо мекунад, баъзан дар он чо рӯйхати китобҳои доир ба машғулияти оянда банақшагирифташударо овехта, китобҳои гирдовардари бо тартиб мегуздоранд ва номи мавзӯро низ бо ҳарфҳои калон менависанд.

Масалан, агар мавзуи машғулият ба муҳофизати Ватан бахшида шуда бошад, муаллим метавонад ин хел сарлавҳаи умумӣ бинависад: «Мо доир ба қаҳрамонон китоб мехонем», оид ба Зан-Модар бошад «Дар бораи модарон китоб мехонем» ва ғайра.

Бояд таъкид кард, ки дар ғӯша танҳо адабиёти бадеӣ гузошта мешавад. Агар дар синф шароити васеъ кардани ғӯша мавҷуд бошад, муаллим барои китобҳои оммавӣ бадеӣ, китоб-маълумотнома ва рӯзномаву маҷаллаҳои бачагона рафи иловагӣ ташкил мекунад, ки дар ҳамаи дарсҳо истифода намояд.

Муаллим бояд онҳоро одат қунонад, ки аз мағоза ва дӯконҳои китобҳои суратдор ва рангаро интихоб кунанд, зеро агар хурдтаракон бо китоб бештар сару кор намоянду бо эҳтиёт суратҳояшро аз назар гузаронанд, шавқу рағбати онҳо ба китобхонаи зиёд мешавад, қаҳқабинашон нисбат ба ҷамъияту табиат ва муҳити зист мушаххастар мегардад. Чунин тарзи муносибат бо китоб тадриҷан дар ҳаёти бачаҳо ба машғулияти доимӣ табдил меёбад.

Бояд таъкид кард, ки китобхонаи синф ҳарчӣ қадар ғанӣ бошад, рағбати бачаҳо ба интихоби китобҳои барояшон маъқул ҳамон қадар бештар мегардад.

3. Тайёрии муаллим ба машғулият. Дар ин қисмати муҳими кор муаллим ба дониш, малака ва маҳорати шогирдон, тарзи хониш, суръат ва бошуурона азхуд намудани мазмун матни хондашуда таъки мекунад. Дар ҳар як синф хонандагони ғаёл, миёна ва сустхон ҳастанд, ки муаллим дар ҷараёни таълим ҳангоми ба нақша гирифтани мавзӯ, омодагиаш ба машғулият ва ба амал баровардани ҷарабиниҳои тарбиявӣ инро ба назар гирад. Муаллим тайёриро ба ин навъи машғулият аз таъмин намудани ғӯшаи хониши берун аз синф бо адабиёти бадеӣ шуруъ мекунад. Вай ба назар мегарад, ки дар ғӯша оид ба ин мавзӯ чӣ қадар адабиёти мувофиқ гирд оварда шудааст ва боз қадом китобҳоро бояд ҷустуҷӯ кард.

Вақте ки дар ғӯша адабиёт аз рӯйи мавзӯ гирд оварда шуд, муаллим онҳоро пешакӣ мутолиа намуда, аниқ мекунад, ки оё китобҳо мувофиқи шумораи шогирдонанд. Масалан, муаллим қироати шеърӣ шоири шинохтаи мо Лоик Шералӣ «Қасидаи модар»-ро дар машғулият интихоб менамояд. Зеро мувофиқи талаботи методикаи ташкили хониши беруназсинф ин китобро бояд ҳамаи бачаҳо бихонанд, бо мазмуну мундариҷааш, мақсади шоир, ғояи асар шинос шаванд. Бинобар ин, омӯзгор чанд нусхаи ин китобро ба хонандагон тақсим мекунад, онҳо дар давоми ду ҳафта шеърро бо навбат мутолиа менамоянд. Баъд рӯзи машғулият муаллим муҳокимаи онро аз рӯйи саволҳои пешакитартибдодааш шуруъ менамояд.

Агар ҷавоб ноқис ва норавшан бошад, муаллим иҷозат медиҳад, ки талабае аз китоб чанд мисраи дахлдорро хонад, фикрашро шифоҳӣ ифода намояд.

Муаллим ҳангоми ба машғулият тайёрӣ دیدан, ба дарс тайёр будан ё набудани шогирдонро ба ҳисоб мегарад; адабиёти мавҷударо ба бачаҳо тақсим карда, номи мавзӯро дар тахтаи синф меовезад; луғати калимаҳои барои бачаҳо навад ва душворро тайёр карда, ба мазмун матни муҳокимашаванда ҳос ҷистону зарбулмасал интихоб мекунад; ҳангоми варзиш суруд ё шеърӣ дар қарта сабтшударо мешунаванд; машғулиятро ҷамъбаст намуда, мавзуи ояндаро ба бачаҳо ғаҳмонда, баъзе китобҳои дахлдорро ба ғӯша мегузорад.

Ин аст қисматҳои нопурраи нақшаи пешакии муаллим ба машғулияти навбатӣ. Ин нақшаро вай метавонад бо салоҳдиди худ, шароити синф ва мавзуи пешакӣ тайёркардааш тағйир диҳад.

Ҳамин тариқ, тайёрии муаллим ба машғулият ба он вобаста аст, ки мазмуну мундариҷаи маводи таълим дар назди ӯ чӣ вазифаҳо мегузорад ва онҳоро бо қадом тарзу воситаҳо иҷро менамояд. Бинобар ин ҳар машғулият тайёрии ҳоссаро талаб мекунад. Аз ин рӯ тайёрии муаллим ба машғулият бо қори эҷодии ӯ зич алоқаманд аст.

Адабиёт:

1. Бадалова М.А., Мамадносирова М.М., Қаҳҳоров М.Х. Ташкил ва гузаронидани қорҳои беруназсинфӣ дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе, 2019.
2. Рымкин В.С. Внешкольная работа курса математики. – Москва, 1983.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1991.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 1994.
5. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе, 2011.
6. Юнусов Й. Педагогика. – Душанбе, 2005.

Калидвожаҳо: *нақиш, корҳои беруназсинф, насли наврас, парваридани шавқу ҳавас, китоб, китобхона, вазифа, омил, оила, ташаққул, муҳит, синф, хониш, ғаъолият, адабиёт.*

Аннотация

РОЛЬ ВНЕКЛАССНОЙ ЗАНЯТИЙ У МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ ЗАКЛЮЧАЕТСЯ В РАЗВИТИИ СТРАСТИ К КНИГАМ И БИБЛИОТЕЧНОМУ ЧТЕНИЮ

Творческая и инновационная работа зависит также от чтения научно-методических, психолого-педагогических работ, всестороннего изучения материалов по внеклассной читательской деятельности, написанных опытными методистами, детской художественной литературы, газетных статей и научно-методических журналов.

Ключевые слова: *роль, внеклассная деятельность, молодое поколение, воспитывающее увлечение, книга, чтение, задача, фактор, семья, образование, среда, класс, чтение, деятельность, литература.*

Annotation

THE ROLE OF EXTRA-CLASS ACTIVITIES IN THE YOUNG GENERATION IS TO DEVELOP A PASSION FOR BOOKS AND LIBRARY READING

Creative and innovative work also depends on reading scientific and methodical, psychological and pedagogical works, comprehensive study of materials on extracurricular reading activities written by experienced methodologists, children's fiction, newspaper articles and scientific and methodical magazines.

Keywords: *role, extracurricular activities, young generation, cultivating passion, book, reading, task, factor, family, formation, environment, class, reading, activity, literature.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумаева Майгула Чумабоевна, магистранти соли дуюми факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 931162815

Рохбари илмӣ: н. и. п., муаллими калон Саидмирова С.М.

Сведения об авторе: Чумаева Майгула Чумабоевна, магистрантка второго курса факультет педагогика Таджикского государственного университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 931162815

Научный руководитель: к.п.н., старший преподаватель Саидмирова С.М.

About the author: Jumaeva Matgula Jumaboevna, first-year master's student, Faculty of Pedagogy, Tajik State University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 931162815

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer Saidmirova S.M.

**АФСОНА – ВОСИТАИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ҲИССӢ-ИРОДАӢ ВА ТАРБИЯИ
АХЛОӢ-МАЪНАВИИ ХОНАНДАӢНИ ХУРДСОЛ**

Яке аз шартҳои асосии тарбия ва камолоти маънавии инсон омӯхтани илму дониш мебошад. Вақте ки инсон аз донишҳои гуногуни замона баҳра мебардорад, дар навбати худ аввал худро мешиносад ва баъдан ба фалсафai зиндагӣ ва арзишҳои фарҳангии башарӣ тавачҷуҳ зоҳир менамояд [10, с.21].

Тарбияи ахлоқӣ ин тақон ба дунёи маънавии шахс аст. Ин сифатҳо на танҳо дар инсон фаҳмиши зебӣ, балки фаъолияти нексиришӣ, ростқавлӣ, ҳалолкориву ҳалолхӯрӣ, бо адлу инсоф, саховатманд будан ва амсоли инро ба вучуд меоранд. Ҳамаи дигар унсурҳои тарбияи миллӣ дар худ ғояҳои ахлоқию маънавий доранд. Ахлоқ унсурест, ки қисматҳои дигари тарбияро ба ҳам мепайванданд ва асоси фаъолияти шахрвандро ташкил медиҳад.

Илму фарҳанг дунёи маънавии инсонро ташаккул медиҳад. Забон, адабиёт, таърих, манбаъҳои хаттӣ ва шифоҳӣ, ёдгориҳои таърихӣ, барномаҳои радио, телевизион, маводи компютерӣ, шабакаи «Интернет», воситаи ахбори умум дар тарбияи ахлоқию маънавии инсон нақши асосӣ доранд. Тарбияи маънавии инсон ба тарбияи ахлоқии шахрванд наздик аст. Ҳар ду аз ҳамдигар ғизо мегиранд ва дар тарбияи шахрвандӣ вазифаҳои муштаракро анҷом медиҳанд [2, с.74].

Ҷомеаи фарҳангдӯсту маърифатпарвари мо, аз ҷумла олимони радиои нобиғаҳо яке аз бузургтарин шахсиятҳои гузаштаи мо –Абулқосим Фирдавсро меҳисобанд, ки бо таълифи «Шоҳнома» дар таърихи тамаддуни башарӣ ҳамчун шоири тавоно муаррифӣ гардидааст. Мағз андар мағзу ҷавҳари ин асар ва ғояи марказияшро масъалаҳои ахлоқӣ, тарбияи шахс, муттаҳидиву ягонагӣ, ростиву ватандӯстӣ, адолатхоҳӣ ташкил медиҳанд.

Омӯзиши ин асар, ки Фирдавсро ҳамчун ҳакиму фарзона ва устои ахлоқ муаррифӣ намудааст, насли имрӯзи моро ҳам новобаста ба синну сол дар руҳияи ахлоқӣ ҳамида тарбия менамояд [4, с.316].

Тарбияи ахлоқӣ яке аз намудҳои асосии тарбияи атфол ба шумор мерафт ва эронинаҷодҳо ба он аҳаммияти калон медоданд. Ҷунон ки Ҳеродот менависад: «Эронинаҷодҳо ба фарзандони худ се чизро меомӯзонанд: ростгӯӣ, аспасаворӣ ва тирандозиро. Ростгӯӣ, адолат, фармонбардорӣ, неқӣ ва дигар хусусиятҳои ахлоқӣ, махсусан ба таври ғайримустақим ба атфол омӯхта мешуд». Ростгӯӣ, ростқавлӣ яке аз хусусиятҳои муҳими тарбияи атфол ба шумор мерафт [6, с.340].

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ дар низоми шахс имрӯза пайдо кунонидани интизоми шуурона мебошад, ки чунин интизом дар фаъолияти ҳаррӯза, рафтору кирдор дар муомила бо дигарон, яъне дар ҷаҳонбинии шахс падида мегардад. Ҳар кас, ки интизоми шуурона дорад, вазифаи ахлоқии худро дуруст мефаҳмад, ба амалу ҳаракатҳои худ баҳо медиҳад, амалиёти нодурустро маҳкум мекунад. Интизомнокӣ яке аз хислатҳои ҳоси одамон мебошад, ки хеле зарур ҳисобида мешавад, чунки интизом сарчашмаи рафтору одоби хуб аст.

Мазмуни тарбияи ахлоқӣ соҳаҳои охир ба қуллӣ тағйир ёфта бошад ҳам, он ҳанӯз воситаи муҳими ташаккулдиҳии шахсияти дорои ахлоқӣ ҳамида мебошад. Мазмуни тарбияи ахлоқӣ ба он рағбона карда мешавад, ки ҷавонони имрӯза чун афроди ватандӯст ва инсонпарвар ба камол расанд ва мақоми худро дар ҷомеа бидонанд [2, с.77].

Тадиқоти Л.И.Новикова ва қормандони ӯ муҳимтарин роҳҳои таъсири гурӯҳиро ба инкишофи ҳамаҷарафаи шахсият ошкор месозад. Муносибатҳо дар ҳар қадом коллектив, ки дар асоси ин ё он фаъолият ба амал меоянд, муносибатҳои одамонро ба якдигар, ба воқеияти гирду атроф ва шахсан ба худ ифода мекунад. Ин муносибатҳо ифодаи муҳимтарин хусусиятҳои таъсири коллектив ба шахс, ба тарбияи ахлоқии инсон мебошанд [6, с.346].

Ҳамин тавр, вазифаҳои инкишофи ҳамаҷарафаи шахсият дар гурӯҳ, тараққиёти ҳақиқатан эҷодии ҳар як фард танҳо дар он сурат бомуваффақият ҳал карда мешаванд, ки онҳо дар рағбанди ягона бо ташаккули ахлоқии шахсият инкишоф ёфта бошанд. Азбаски ҳамаҷарафаи ахлоқӣ шахсият муҳимтарин ҷиҳати шахс, яъне ҷавҳари ӯро ташкил мекунад, бинобар ин, коллектив асоси тарбияи шахс ба шумор меравад ва аҳаммияти он ба ҳалли вазифаҳои алоҳидаи тарбия маҳдуд намешавад.

Намояндагони ин равияи ақидаҳои Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, Л.С. Выготскийро инкишоф дода, тасдиқ мекунад, ки коллективи муташаккили педагогӣ ягона роҳи дурустест, ки дар он шахсияти мактаббача ташаккул меёбад. Шахсият берун аз коллектив инкишоф ёфта наметавонад, коллектив бошад, бе шахс вучуд надорад. Ана, ҳамин хусусиятро дар назар дошта А.С.Макаренко гуфта буд, ки дар раванди тарбия «дар пеши мо ҳамеша ду навъи объект- шахс ва ҷамъият» меистад. Ин фикрҳо дар асоси чунин қонуниятӣ муайянкардаи Т.Е.Конникова конкретӣ кунонида шудаанд: дараҷаи таъсири коллектив ба шахс ба дараҷаи ғаълонокии ҳуди шахс, ба андозаи ғаълонокии аз ҷиҳати ахлоқӣ пурқимати ӯ вобаста аст [6, с.347].

Ахлоқ аз калимаи арабӣ буда, мазмунаш одат, таъъ, ҳӯ, рафтору кирдор ва сиратро мефаҳмонад. Калимаҳои ахлоқ, маънавиёт, этикаро бо як маънӣ истифода кардан мумкин аст.

Ҳамаи қисмҳои таркибии тарбия бо ҳам алоқаи зич доранд, яъне чун узви як занҷир бо ҳам зич пайвастанд. Масалан, тарбияи ахлоқи ҳамида пойдеворест ба дигар қисмҳои таркибӣ, чунки агар ахлоқи ҳамида аввал тарбия карда нашавад, дигар қисмҳо ба дараҷаи дилхоҳ тарбия карда намешавад.

Ҳар як шахс дар зиндагӣ бо дигарон ғаълоият мебарад, гуфтугӯ мекунад, бо маҳфили варзиш шуғл меварзад, меҳнат мекунад, аз ҳамдигар таҷриба меомӯзад ва ғайраҳо. Бо ҳамаи ин амалиёт ахлоқ ҳамроҳӣ мекунад ва одамро аз рӯйи одоби халқ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: боодоб, беодоб. Ба гурӯҳи аввал шахсоне дохил мешаванд, ки дорои ҳулку ҳӯи нек ва соҳиби кирдори неки инсонӣ, соҳиби одатҳои ба ҷомеа мақбул мебошанд, муносибати онон шахсони дигарро ба ғаму кулфат, азобу шиканҷа намебарад. Ба гурӯҳи дуюм бошад, одамонро дохил мекунад, акси гурӯҳи яқум амал мекунанд [8, с.91].

Ахлоқ- шакли шуури ҷамъиятӣ ва ҷиҳати шуури фардии шахсият мебошад, ки дар маҷмуи таърихан конкретии меъёр асос меёбад. Мафҳум дар асоси идеалҳои талаботи ахлоқӣ ифода ёфтааст, ки ҷамъият ва одамон дар асоси он ба рафтору одоби инсон, ҳодисаҳои ҳаёти сотсиалӣ ва маънавӣ баҳо медиҳанд.

Тарбияи маънавӣ бошад, чунин маънӣ дорад, ки талаботи ҷамъиятии ахлоқро ба сарвати маънавии ҳар як фард табдил медиҳад, яъне ҳар як шахси ба ҳаёт қадамгузоранда сарватҳои ахлоқии пешқадами ҷамъиятиро чун неъматҳои маънавии ботинан зарурии худ қабул намояд.

Шахс дар ғаълоияти ҳаррӯза бо одамон вохӯрда дар муносибат мешавад ва аз ин нишонаҳои ахлоқии он падид меояд, инчунин муносибатҳои одамонро таҳлил карда барои худ ҳулосаи тарбиявӣ мебарорад, ҳудро ташаккул медиҳад, то ин ки дар оянда муносибатҳои ахлоқии одам ба мақсади ҷамъият мувофиқ кунонида шавад.

Ба тарбияи ахлоқ аввал оила, сониян мактаб, муассисаҳои тарбиявӣ, замина мегузоранд. Вазифаи асосии тарбияи ахлоқӣ аз тайёр намудани шахсони ба ҷомеа зарур иборат аст, ки ростгӯю росткор, ҳушгуфтор, покнатинату баландмаданият ва дигар сифатҳои наҷиби инсонӣ ҳамеша ҳамнафасу ҳамқадами онон бошад [8, с.93].

Ахлоқ чун маҷмуи принципҳо, қоидаҳо, нормаҳо, ҳиссиётест, ки одамон дар рафтори худ, муносибати байниҳамдигарӣ, дар ғаълоияти меҳнатӣ ва ҳаёти ҳаррӯзаашон онро ба роҳбарӣ мегиранд. Ахлоқ дар шароити таърихӣ ба вучуд омада, инкишоф ёфтааст. Ахлоқи ҳар як ҷамъият, ҳар як синф категория, меъёр ва нормаи рафтори муайяни ба худ ҳосе дорад. Ба категорияи ахлоқ мафҳумҳои дохил мешаванд, ки онҳо мазмун ва мундариҷаи онро ифода мекунанд. Чунончи, некию бадӣ, ҳақиқатҷӯӣ, вазифашиносӣ, садоқатмандӣ, ростқавлӣ, мардонагӣ ва ғайра. Ахлоқ баробари талаботҳои умумию конкретӣ, намунаҳои рафтори маънавию дар бар мегирад, ки одамон онҳоро барои худ муносиб дониста, барои ноил шудан ба онҳо кӯшиш менамоянд. Метавон гуфт, ки ахлоқи ҷамъияти ҳозира марҳилаи олии пешрафти ахлоқии инсон аст [5].

Ахлоқ дар ҳаёти инсоният роли муҳим мебозад. Моҳияти тарбияи ахлоқӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки талаботи ахлоқи ҷамъиятиро ба хусусияти пурқимати ахлоқии шахс табдил медиҳад, яъне ба он муваффақ шудан зарур аст, ки ҳар як шахси ба ҳаёт қадам гузоранда ҳислатҳои пурқимати пешқадами ҷамъиятӣ ва ахлоқиро чун неъмат ботинан ба ӯ зарур дарк намояд. Аз рӯйи муносибати инсон ба меҳнат метавон дар бораи дараҷаи камолоти ахлоқии ӯ ҳулоса баровард. Ҷиҳати ахлоқии тарбияи меҳнатӣ ва инкишофи ғаълоияти эҷодии мутахассиси соҳавӣ аз мустаҳкамшавии интизоми бошуурунаи ӯ, муташаккилии муносибат ба меҳнат иборат аст. Тамоми ғаълоияти ҷамъият ва халқи мо ба тарбияи одами ҳушахлоқ равона карда шудааст, ки он дорои сифатҳои беҳтарини ахлоқӣ буда, тамоми қобилияти ҳудро ба хизмати умум баҳшида тавонидаст. Мазмун ва мундариҷаи ахлоқи ҷамъият, ки он дар шароити

хозираи мутараққӣ инкишоф ёфтааст, дар кодекси ахлоқии Тоҷикистон ифода ёфтааст. Ин кодекс аз ҷиҳати принципҳои худ аз тамоми кодексҳои то имрӯз дар таърих вучуддошта беҳтар ва пурратар мебошад. Вале дар шароити ҳозира вазифаи боз ҳам беҳтар кардани ҷаҳоният, баланд бардоштани самаранокии он, ҷорӣ намудани усулҳои асосноки илмӣ тарбияи одами нав вазифаи аввалиндараҷа гардидааст. Иҷрои вазифаи тарбияи ахлоқӣ дар коллективҳои меҳнатӣ дар асоси баландгирии ин раванд дар нақшаҳои инкишофи ҷамъиятию иқтисодии корхонаҳо ва муассисаҳо мегардад. Ба тарбияи ахлоқии бинокорони ҷамъияти ҳозира диққати ҳаррӯза ва доимӣ додан вазифаи ҳатмӣ ва зарурии волидайн ва мутахассисони соҳаҳои гуногун мебошад [1].

Тарбияи ахлоқӣ асосан аз боғча ва мактаб сарчашма мегирад. Дар тарбияи ахлоқӣ мақсаднок гузаронида шудани корҳои берун аз синф ва берун аз мактаб мавқеи калон дорад. Гузаронидани ахбороту суҳбатҳо дар мавзӯҳои идеявӣ-сиёсӣ, ахлоқиву эстетикӣ, санаҳои муҳими таърихӣ, радиошунавонӣ ва намоишҳои телевизион, лексияҳои мавзӯӣ ва корҳои ташвиқотию тарғиботӣ ва ғайра дар тақомули ахлоқии ҷавонон роли калон мебозад [3].

Зимнан қайд кардан зарур аст, ки омӯхтани қоидаҳои ахлоқ ҳоло ин маънои хушхлоқ гардидани ҷавононро ифода намекунад. Таҷрибаҳои педагогиву психологӣ ошкор мекунанд, ки ҷавонон қоидаҳои хушхлоқиро дуруст аз худ карда бошанд ҳам, фақат дорои симои неки ахлоқӣ мебошанд. Баъзе ҷавонон аз сабаби надоштани таҷрибаи ҳаётӣ, таъсири муҳит ва ё дар натиҷаи беаҳаммиятӣ дар рафтори худ меъёри қоидаи ахлоқиро вайрон мекунанд. Бинобар он, ба ҷавонон омӯзонидани қоидаҳои рафтор, зиндагӣ, муносибати бошуурона ба меҳнат яке аз шартҳои муҳими кори тарбия ба шумор меравад [9].

Нисбати ақидаҳои ахлоқӣ мутафаккирони тараққипарвари Осиёи Миёна ва Шарқи наздик – Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Боҷа, Ибни Рушд ва дигарон ба фалсафаи Юнони қадим, хусусан, фалсафаи Арасту бо эҳтироми калон муносибат мекарданд. Мутафаккир дар бисёр асарҳоиаш пеш аз ҳама вазифа ва мақсади илми ахлоқро муайян кардааст. Аз андешаи вай ахлоқ илмест, дар бораи худрефлексии инсон, натиҷаи худмушоҳидакунии ӯ ва муносибати одамон дар одоби рафтор аст. Ба ақидаи мутафаккир ахлоқ қоида, рафтор ва тарбияи одамонро нисбати ба ҳуди худ ва инчунин дигаронро меомӯзад. Чунки муносибат ба ҳуди худ албатта сазовори баҳои дигарон мегардад. Бо вучуди баъзе ақидаҳои материалистӣ дар афкори ахлоқии Сино маҳдудиятҳо мушоҳида карда мешаванд. Ӯ дар ҳалли як қатор муаммоҳои этикӣ ва равандҳои психологӣ баъзан майли тасаввуфӣ дошта, ба қувваи муъҷиза боварӣ дорад. Ин ҳол албатта, беسابаб набуд, зеро Ибни Сино дар чунин шароите зиндагӣ ва эҷод мекард, ки ҳар гуна фикрҳои пешқадами философии бидъат эълон карда шуда, муаллифони он ба ҷазои саҳт гирифта мешуданд. Барои ҳамин ҳам файласуф чун дигар мутафаккирони ҳамон давра андешаҳои озодфикиро дар асарҳоиаш ба таври рамзӣ баён мекард [7].

Аз ин рӯ, ақидаҳои ахлоқии мутафаккир бар ҳилофи ақидаҳои динӣ нигаронида шудааст. Ин гуна идеяҳои мутафаккир бе ҷуну чаро бар ҳилофи идеологияи ислом нигаронида шуда буд ва бинобар ин ўро бидъат эълон карда, доим таъқиб мекарданд. Яке аз хусусиятҳои ақидаҳои ахлоқии Абуали ибни Сино дар он мебошад, ки ақидаҳои ахлоқӣ бо мушоҳидаҳои психологӣ ӯ алоқаманданд муаммоҳои ахлоқӣ аз нуқтаи назари ҳиссиёт, ҳолатҳои психикӣ ва руҳии инсон тафсир дода мешавад. Таълимоти Ибни Сино дар бораи нафс далели бозғатимод аст. Вай нафси инсонро ба ду қувва – амалиётнокӣ ва дарккунӣ ҷудо мекунанд. Қувваи дарккунӣ низ ду ҳел мешавад – назариявӣ ва таҷрибавӣ. Фаҳмиши назариявӣ ба амалиёт вобаста буда, фаҳмиши таҷрибавӣ асоси рафторро муайян мекунанд. Аз ин таълимоти Ибни Сино маълум мешавад, ки таҷрибаи дарккунии инсон асоси ахлоқ, одоб ва рафтори инсонро ташкил медиҳад. Вай мисли Форобӣ ба таҳлили категорияҳои неқӣ ва бадӣ диққати махсус дода, ин тавр қайд мекунанд: «Ҳамаи мавҷудот бо табиати худ ба сӯи камолот майл доранд. Ин майл ба камолот аз ҷиҳати моҳияти худ некист» ба ақидаи мутафаккир ҳар як инсон аз ноилоҷӣ ё бо хости худ неқӣ мекунанд. Файласуф ҳамон неқиро неқии ҳақиқӣ медонад, ки на ба мақсади муайян, на ба мақсади тамаъкорона, на аз ноилоҷӣ карда мешавад.

Фаҳмиши неқӣ- мегӯяд Ибни Сино – ду маъно дорад: якум он чизе, ки бо табиати худ неқ аст; он чизе, ки неқ аст барои каси дигар. Дар маънои аввал чизҳо ва ҳодисаҳо дар назар дошта мешаванд, ки бо табиати худ неқ ҳастанд. Сино мафҳуми ахлоқии одами неқро дуруст маънидод кардааст: «Неқӣ фақат аз риоя кардани қоидаҳои динӣ иборат нест, яъне хайрҳои будан ва ба ҳамаи одамон, хусусан, ба дармондагон ва дар ҳолатҳои зарурӣ дастӣ ёрӣ дароз кардан иборат аст».

Мутафаккири бузург ҳамеша тарафдори дӯстии байни одамон ва халқҳо буд. Бе дӯстии ҳақиқӣ, меғӯяд ӯ, бахти ҳақиқӣ вучуд нахоҳад дошт. Ба андешаи олим, фақат он кас сазовори калимаи дӯст шуда метавонад, ки ахлоқан пок, руҳан бой бошад ва ҳамаи хислатҳояш ба нормаҳои ахлоқӣ мутобиқат карда тавонад. Барои саодатманд шудан мувофиқи нишондоди Сино инсон бояд ба ақлу амал таъя кунад. Агар вай дар ин роҳ хирадманду ботадбир бошад, пас ӯ соҳиби ақли солим ва баръакси он, пас вай аблаҳ ва камақл аст. Аз ин рӯ, шароитҳои зарурии ба саодат расидан ба гуфти мутафаккир ба азхудкунии илмҳои назариявӣ вобаста аст. Вай ба қувваи бузурги илм боварии комил дошт. Илм инсонро аз рафтору кирдори бад нигоҳ дошта, ба хулку атвори нек хидоят мекунад. Агар ҳар кас хушбахт шудан хоҳад, бояд ақлу дониши худро ҳамеша такмил диҳад [7].

Мақсади тарбияро ҳаёл карда баровардан ва пешбарӣ кардан мумкин нест, чунки вай ҳамеша талаботи ҷомеаро инъикос мекунад. Ин талаб дар навбати худ дараҷаи инкишофи қувваҳои истеҳсоли ва характери муносибатҳои истеҳсолиро муайян менамояд. Бинобар он, мақсади тарбия ҳамеша бо усули истеҳсолот мувофиқат мекунад, бо баробари дигаргуншавии он низ дигар мешавад.

Мақсади тарбияи инсонии комил дар ҳама давраи замон, дар халқҳои гуногун бо ҳам наздик мебошанд, ки дар эҷодиёти даҳанакии халқиятҳо вохӯрдан мумкин аст. Масалан, дар афсонаҳои халқи тоҷик қаҳрамонон - Лаку Пак, Кали зирак, Рустам ва Сӯҳроб, Афандӣ ва ҳоказо, дар русҳо Добрый молодец, Красная девица, Иванушка - дурачок ва ҳоказо. Ҳамаи қаҳрамонони афсонаҳои халқӣ ақл, меҳнатдӯстӣ, зебӣ, одоби инсонӣ, маънавияти баланд, пурқувватӣ, тобоварӣ ба душвориҳо, ҳақиқатпарастӣ, сифатҳои муборизи ҳақиқӣ барои озодиро тараннум мекунад [8, с.72].

Ҳамин тариқ, ба ҳисоб гирифтани муайян намудани шароит ва хусусиятҳои ташаккули ахлоқии кӯдакон гарави муваффақият буда, ба омӯзгорон имконият медиҳад, ки ба раванди ташаккули ахлоқии хонандагон самарабахш таъсир расонанд. Ҳеҷ як чиз монанди ҳаёти ҳаррӯза ва муносибати бошуурона ба қори ҷамъияти ба ташаккули шахсияти инсон таъсире расонида наметавонад, ба шарте ки ягонагии кирдор ва гуфтор нормаи ҳаррӯзаи ахлоқӣ гардида бошад. Ин гуна вазъиятро ба вучуд оварда, малака ҳосил қунонидан маҳз вазифаи тарбияи ахлоқист.

Дар замони ҳозира тарбияи ахлоқии кӯдакон ҷои махсусро ишғол мекунад. Ҳар як оила, мактаб ва ҷамъияти мо ба он кӯшиш дорад, ки ҳамаҷаҳа тараққӣ ёфтан, маълумот гирифтани ва одами ахлоқан ва ҷисман солим мебошад.

Адабиёт:

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – Чебоксары: Чувашиздат, 1974.
2. Дар роҳи тарбияи насли солим. – Хучанд: Меъроҷ, 2013. – 176 с.
3. Ильина Т.А. Педагогика. Курс лекций. – М.: Просвещение, 1984.
4. Концепсияи миллии тарбияи ҷаҳонгари арзишҳои миллии. – Хучанд, 2014. – 316 с.
5. Константинов Н.А. История педагогики. – М.: Просвещение, 1982.
6. Лутфуллоев М. Назарияи таълим. – Қурғонтеппа, 2016. – 499 с.
7. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Хучанд, 1997.
8. Маннонов А., Раҳимова Г., Раҳимова М. Педагогика ва психология. – Хучанд, 2001. – 268 с.
9. Нойнера Г. Педагогика. Под.ред.: Г.Нойнера, Ю.К. Бабанского. – М.: Педагогика, 1984.
10. Созандагиву бунёдқори вазифаи муқаддас. – Хучанд: Меъроҷ, 2013. – 52 с.

Калидвожаҳо: афсона, тарбияи ахлоқ, тарбия, инкишоф, шахсият, тарбияи маънавий, коллектив, шуур, тарбияи эстетикӣ, ҷамъият, этика.

Аннотация

СКАЗКА - ГЛАВНОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОГО И НРАВСТВЕННО-ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Во все времена формирование здорового общества требует нового опыта и исследований в области воспитания детей и подростков. К правильному подходу к развитию личности ребенка можно отнести здоровье общества. Эмоционально-волевое становление и морально-духовное воспитание детей, помимо влияния взрослых, также зависит от сказок, рассказов и

советов. Статья посвящена одному из направлений нравственного и духовного воспитания детей и подростков. В статье эффективно используются мнения отраслевых экспертов и таджикских мыслителей. Данная статья в первую очередь направлена на формирование духовно-нравственного воспитания детей через сказки. В статье также дается широкий обзор традиционной культуры народа, с целью изучения корней человечества. В частности, важную роль в статье играет анализ жанра сказки, который является одним из важнейших средств изображения человеческой жизни. Суть данной статьи - учесть и определить условия и особенности нравственного становления детей.

Ключевые слова: *сказка, нравственное воспитание, воспитание, развитие, личность, духовное воспитание, коллектив, сознание, эстетическое воспитание, общество, этика.*

Annotation

A FAIRY TALE IS THE MAIN APPROACH OF FORMING AN EMOTIONAL - AMBITIONALLY AND MORAL UPBRINGING OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

All the time the formation of a healthy society requires new experience and research in the field of raising children and adolescents invariably. The correct approach in development of a child's personality can be concern the health of society. The emotional and arbitrary formation, moral and spiritual education of children, which has influences on adults, also depends on fairy tales, stories and advice. The article is devoted to one of the directions of moral and spiritual education of children and adolescents. There can be effectively used the opinions of sphere experts and Tajik thinkers. The given article is devoted to the formation of spiritual and moral education of children through fairy tales. There are also given wide analyses of the traditional culture of the people, with the purposes of studying the roots of mankind. In particular, there is paid attention to the analysis of the fairy tale genre, which is one of the most important ways of depicting human life, plays an important role that mentioned in the article. The essence of this article is to take into account and determine the conditions and features of the moral formation of children.

Keywords: *fairy tale, moral education, education, development, personality, spiritual education, collective, consciousness, aesthetic education, society, ethics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Саодат Мансуровна, магистранти соли дуҷуми факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 551114741

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Фозилов С.М.

Сведения об авторе: Каримова Саодат Мансуровна, магистрантка второго курса факультет педагогика Таджикского государственного университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 551114741

Научный руководитель: к.п.н., доцент Фозилов С.М.

About the author: Karimova Saodat Mansurovna, first-year undergraduate student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 551114741

Scientific adviser: candidate of pedagogical sciences, associate professor Fozilov S.M.

БАЪЗЕ РОҲҲОИ ИНКИШОФИ НУТҚИ АЛОҚАНОКИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАЪЛИМИ ФЕЪЛ

Барои инкишофи нутқи даҳонӣ ва хаттии бачагон қисми морфологияи забони модарӣ замина ва имкониятҳои калонеро фароҳам меоварад. Маълум аст, ки танҳо калимаҳо ба сари худ забонро ташкил карда наметавонанд. Танҳо дар суръати ба ҳукми грамматика даромадани калимаҳо фикр баён кардан мумкин аст. Аз ин ҷост, ки қонуну қоидаҳои грамматикиро доништан имконият медиҳад, ки калимаҳо бамавқеъ ва мақсаднок истифода карда шавад.

Дар нутқ (чӣ даҳонӣ ва чӣ хаттӣ) ба таври амалӣ истифода карда тавонистани донишҳои оид ба шакл ва категорияҳои грамматикӣ ҳиссаҳои нутқ марҳилаи муҳимми омӯзиши қоидаҳои грамматикӣ. Танҳо дар суръате, ки хонанда қоидаҳои аз худ кардани грамматикаро амалан дуруст ва бамавқеъ истифода мекунад, боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ки дониши гирифтаи ӯ ҳақиқӣ.

Барои инкишофи нутқи бачагон ҳар як ҳиссаи нутқ мавқеи алоҳидаро ишғол мекунад. Дар байни ҳамаи ҳиссаҳои нутқ феъл махсус аст, зеро вай дорои хусусиятҳои зиёде буда, системаи мураккаби ҳиссаҳои нутқ ҳисоб меёбад. Ҳарчанд феъл дар ҷумла дар заминаи вазифаи синтаксис ба исми мубтадо тобеъ аст, моҳияти ҷумла ба вай тобеъ. Хусусияти барҷастаи ҷумла ахборотдиҳӣ. Ба феъл ҷумла ин функцияи худро адо карда наметавонад. Албатта, мо ин ҷо ҷумлаҳоро дар назар дорем, ки дар онҳо феъл вучуд доранд. Омӯзиши феъл нутқи бачагонро хеле инкишоф медиҳад. Феъл амалро ҳамчун протсессӣ фаъол ифода мекунад. Вай қор, ҳаракат, амалиётро ифода карда, ба гуфтор қувват, хусусияти конкретӣ ва мавзунӣ мебахшад. А.М. Пешковский навиштааст, ки «феълҳо чунон як калимаҳои ҷонноке мебошанд, ки ҳама чизҳои ба онҳо вобастаро ҷон мебахшанд». Яке аз хусусиятҳои муҳимии феъл он аст, ки вай роли канструктивӣ дорад, яъне идоракунии ҷумла дар дасти феъл аст. Чунин хусусиятҳои муҳимми феъл дар нутқ аст, ки омӯзиши амалии он аз синфи 1 сар мешавад. Ҳануз дар давраи таълими савод нутқи бачагон аз ҳисоби материалҳои феълӣ (дар қатори дигар калимаҳо) инкишоф дода мешавад.

Адабиёт ва методология. Дар ин мақола мо чанд суҳан дар бобати имкониятҳои инкишофи нутқ дар протсессии таълими феъл дар синфи 3 ва 4 дар асоси баъзе намудҳои машқҳои суҳан ронданием, зеро дар ин синфҳо хонандагон ба зами донишҳои дар синфҳои 1 ва 2 гирифтаашон боз ба хусусиятҳои нави феъл: шаклҳои замонӣ ва шахсу шумора дар феъл, шакли тасрифшавандаи феъл масдар шинос мешаванд. Ин хусусиятҳои феъл барои машқҳои инкишофи нутқ маводи фаровон медиҳад.

Дар китоби забони модарии барои синфи 3 оид ба феъл ғайр аз машқҳои грамматикӣ имлоӣ аз рӯйи нақша ба мавзуи додашуда, навиштани нақл (ҳикояча) яъне ба матн сарлавҳа гузоштан, мазмуни матнро нақл кардан, тартиб додани саволҳо аз рӯйи мазмуни матн барин машқҳои маъмули инкишофи нутқ дода шудааст. Ба туфайли ривҷёбии методикаи таълими забони модарӣ, таҷрибаи бойи муаллимони пешқадам навъҳои дигари машқҳои инкишофи нутқ ба амал омадаанд, ки чанде аз онҳоро мутобиқан ба таълими феъл нишон медиҳем. Он машқҳое, ки ин ҷо нишон медиҳем, характери контролӣ надошта, аз онҳо муаллим дар ҳар як дарс дар алоқамандӣ бо мавзуи нав ва қорҳои мустақилонаи хонандагон доир ба мавзуи омӯхташуда истифода мекунад.

Дар ду дарси таълими мавзуи феъл, ки ба рӯзҳои охири қоряки 2 рост меояд ва он дарсҳо характери ёдоварӣ ва мустаҳкамкунии донишҳои пешгирифтаи талабагонро дорад, аз тарафи дигар, дар ин дарсҳо машқи зиёд ба назар намерасад, ба зами иҷрои машқҳои 226 ва 228-и китоби дарсӣ ва қорҳои дар дастури методӣ тавсияшуда, аз чунин намудҳои машқҳои инкишофи нутқ истифода намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Масалан: Порчаро аввал дар шакли нопуррааш хонед. Чӣ фаҳмидед? Баъдан онро бо ҳамроҳии калимаҳои дар қавс додашуда пурра карда хонед. Чиро фаҳмидед? Чаро?

Аз рӯйи одат, бо занги соат аз хоб

Дасу рӯямро тоза

Ба хӯрду қалон салом

(Калимаҳо барои истифода: меҳезам, мешӯям, меғӯям).

Ин гуна машқро бо ҳамин мақсад истифода менамоянд, ки дарси якуми таълими феъл дар синфи 3 буда, мақсади он барои фаҳмондани мустаҳкам намудани дониши хонандагон оид ба саволҳои аҳамияти феъл дар нутқ замина тайёр кардан аст.

Дар дарси навбатӣ машқҳои амалӣ гузаронида мешавад, баробари иҷрои ин машқҳои китоби дарсӣ аз рӯи маъно фарқунии феълҳо, алоқаи он бо исму ҷонишин барин машқҳои инкишофи нутқро истифода намудан мақсаднок аст. Масалан:

Порчаро хонед феълҳоро ҷудо кунед. Гӯед, ки он феълҳо амал ё ҳаракатро мефаҳмонанд? Он феълҳо ба кадом калимаҳо тобеанд?

«Ил» 18 омад,
Поён фаромад.
Аз дараш аввал,
Акам баромад (А. Шукӯҳӣ).
Мебинам, ки дар ин ҷо,
Як хурусаки зебо.
Чунон ачиб меҳонад,
Ҳама чизро медонад (С. Маршак).

Баъди хондани ҳар як порча бо роҳи саволу ҷавоб феълҳо ва маъноҳои онҳо муайян карда мешавад. Дар порчаи якум феълҳои *омад, фаромад, баромад, меҳонад* ва *медонад* амал ва ҳолати предмети мефаҳмонад.

Ниҳоят дар ин дарс хонандагон бо роҳбарии муаллим матни табрикӣ ва даъватнома ба падару модарашон навишта, феълҳои онро муайян мекунанд.

Намуна:

Падари азиз ва модари меҳрубон!

Ман шуморо бо Соли нав аз тахти дил табрик менамоям. Дар соли нав бароятон саломатӣ ва муваффақиятҳои бузург орзу мекунам.

Фарзандатон Фирдавс.

НАТИҶАҲО

Минбаъд ҳангоми омӯхтани замонҳои феъл, шахсу шумора ва шаклҳои феълӣ домани машқҳои инкишофи нутқ васеъ мегардад. Дар он аз машқҳои ба исмҳои додашуда феълҳои мувофиқ илова кардан, аз калимаву ҷумлаҳои парешон сохтани ҷумла ва машқҳои алоқаманд, аз ҳиссаҳои дигари нутқ сохтани феъл ва баракс, муайян кардани он, ки амал ба чӣ монанд карда шудааст, иваз кардани шахси нақлқунанда, бо феълҳои даркорӣ пурра кардан ва тағйир додани зарбулмасалу мақол, панду ҳикматҳо барин қорҳоро гузарондан хеле ғоиданоканд. Масалан: Дар вақти таълими замонҳои феъл аз чунин намудҳои қор истифода кардан мумкин аст.

Ба исму сифатҳои додашуда феълҳои мувофиқро дар замони гузашта илова кунед ва гӯед, ки порча аз шеърӣ кадом шоир буда, номи он шеър чист?

Мавсими сармо.....

Фасли баҳорон.....

Боди мулоим.....

Сабзаи нармак.....

Калимаҳо барои илова: (*расидан, гузаштан, дамидан, вазидан*).

Ин ҳел машқҳоро дар вақти омӯхтани ҳар се замони феъл гузаронидан мумкин аст. Яке аз вазифаҳои муҳим ҳангоми иҷрои ин қабил машқҳо муайян кардани алоқаи исми мубтадо ва феъл мебошад. Ин барои ин зарур аст, ки хонандагон ба муайян кардани алоқаи мантиқии калимаҳо дар ҷумла одат кунанд ва ин яке аз машқҳои муҳими услубӣ ва инкишофи тафаккури мантиқии хонандагон мебошад. Мушоҳидаҳои нишон медиҳад, ки натавонанд дар синфҳои ибтидоӣ, балки дар синфҳои болоӣ ҳам ҳангоми таҳлили грамматикӣ ба муайян кардани алоқаи калимаҳо дар ҷумла эътибори ҷиддӣ дода намешавад. Ва ҳол он ки ин қор зарурист. Аз ин ҷост, ки ба ин қор мо бояд, хонандагонро аз синфҳои ибтидоӣ омӯзем ва одат кунонем.

Маълум, ки шахсу шумора ва аз ин рӯ тасриф дар феъл ба бандҳои феълӣ вобастаанд. Аз тарафи дигар, бандҳои феълӣ феълҳои замони гузашта ва ҳозираю оянда аз ҳам фарқ дорад. Барои шуурона омӯхта шудани ин хусусиятҳои морфологии феъл машқҳои зиёди мантиқӣ ва мантиқи услубӣ талаб карда мешавад. Бинобар ин, он ҳангоми таълими ин мавзӯҳо аз чунин намудҳои машқҳои инкишофи нутқ истифода кардан мақсаднок аст:

Порчаро ифоданок хонед. Амал ва ичрои онро муайян кунед. Гӯед, ки чаро феълҳои ин порча дар чунин шакл истифода шудааст?

Аз мактаб омад, Раҳмон,
Рӯзнамаро кард пинҳон.
Рӯзнамаат кӯ? Модар Пурсид аз ӯ сонитар.
«Бисёр бад»-ро модар дид,
Як охи вазнин кашид.
Падар чун бохабар шуд,
Аз пусти худ бадар шуд.... (С. Маршак).

МУҲОКИМА

Баъди таҳлили феълҳои ин порча муаллим диққати бачагонро ба мутолиаи «Қиссаи як талаба «Суруди беша»-ро барои хониши беруназсинфӣ равона мекунад ва чунин саволҳоро ба сифати нақша пешкаш мекунад.

1. Чаро падару модари Раҳмон хафа шуданд?
2. Барои чӣ Раҳмон рӯзнамаашро пинҳон кард?
3. Аз чӣ сабаб Раҳмон 5 то як гирифт?
4. Сабабҳои ҳар яки баҳои як гирифтаи Раҳмонро баён кунед.

Порчаро хонед. Феълҳоро бо исмҳои алоқамандаш ҷудо кунед.

Падарам одатан баъд аз пешин дам мегирад. Ман машғули сураткашӣ будам. Дар ин вақт модарам, ки барои ба хоҳарчаам тухфа харидан рафта буд, баргашта омад ва чун назараш ба дафтарам афтод бо ҳайрат пурсид:

- Расми мақбара?
- Бале, - гуфтам ман.
- Дар назди дари мақбара кист?
- Посбон.
- Чаро вай тоқии тоҷикӣ дорад?
- Аз рӯйи одат....

Феълҳои шахси якуми танҳои матни болоиро бо шахси якуми ҷамъ иваз карда, матнро тағйир диҳед ва ба он сарлавҳача гузоред.

Ҳангоми таълими замон ва шахсу шумора аз чунин машқҳо, монанди аз калимаҳо ва ҷумлаҳои бетартиб сохтани ҷумла ва матнҳои алоқаманд истифода намудан мумкин аст.

1. Аз калимаҳои додашуда ҷумла созед. Феълашро муайян кунед ва гӯед, ки вай дар кадом замон меистад?

(Ҳеч, саркарда, саросема, корро, ва, намекард, ичро, рӯякӣ).

2. Аз ҷумлаҳои пароканда матни алоқаманд созед. Шахсу шумораи феълҳояшро муайян кунед.

Алишер Навоӣ

буд, Алишер, ҳушёр, бачаи.

Тез, зеҳни, дошт, ӯ.

медошт, дӯст, бадеиро, адабиёти, ӯ, бисёр.

Ғиёсиддин, ӯ падари, зиёд, барои, шудани, писари, дониш, худ, ғамхорӣ мекард, ҳамеша.

Дар вақти иҷрои ин қабил машқҳо ба бачагон лозим меояд, ки якчанд амалиёти фикриро иҷро намоёнд: маъно ва мавқеи калима, ҷойи калима дар ҷумла, воситаҳои алоқаҳои калимаҳо дар ҷумла ва ниҳоят супориши грамматикиро ба ҳисоб гирифта, корро иҷро кунанд. Дар акси ҳол ҷумлаи тартибдодаи хонанда аз ҷиҳати грамматикӣ солим намебарояд. Вақти тартиб додани ҷумла аз калимаҳои парешон ва матни алоқаманд аз ҷумлаҳои ғайриалоқаманд ба бачагон лозим меояд, ки аввал асоси ҷумла, мубтадову хабар, сонӣ ба туфайли сараъзоҳо бо роҳи саволгузории мантиқӣ аъзоҳои пайравро аниқ карда, ҷумларо созанд.

Аз исмҳои зерин феълҳоро созед ва ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Исмҳо	Феълҳо	Ҷумлаҳо
1. Даъват	Даъват кардан	У маро ба хондан даъват кард.
2. Кор	Кор кардан	Онҳо барои кор кардон омаданд.
3. Зиндагӣ	Зиндагӣ кардан	Паррандагон барои зиндагӣ кардан омаданд.
4. Ваъда	Ваъда додан	Ваъда доданд, ки пагоҳ меоем.

Ҳамин тариқ, ҳангоми таълими феъл домани машқҳои инкишофи нутқ хеле васеъ аст. Бидуни он машқҳое, ки мо ин ҷо нишон додем, ба ҷумлаҳо ҷудо кардани матн, навиштани ҷавобҳо ба саволҳои додашуда, ҷудо кардан ва истифода кардани калимаву ифодаҳои образнок, тартиб додани ҳикоя аз рӯйи аввал ё охири ҳикояи додашуда, диктантҳои озод ва эҷодӣ, навиштани иншо аз рӯйи мавзӯи додашуда ва монанди инҳо низ аз намудҳои гуногуни корҳои инкишофи нутқ дар дарсҳои забони модарӣ, аз ҷумла ҳангоми таълими феъл, мабошад. Вобаста ба ин ё он дарси конкрет нишон додани машқҳои инкишофи нутқ дар ин мақола ҳаргиз маънои онро надорад, ки истифодаи ин машқҳо фақат дар ҳамин дарс хос бошад. Муаллим аз ин гуна машқҳо дар омӯзиши дигар мавзӯҳои таълимӣ истифода карда метавонад.

Адабиёт:

1. Мирзоев Р. Корҳои мустақилона ҳангоми таълими «Исм» дар синфи 2. – Душанбе: Ирфон, 2005.
2. Зоҳидов А. Роҳҳои инкишофи нутқи алоқаноки хонандагон синфҳои ибтидоӣ. – Ленинобод: Маориф, 1998.
3. Каримҷонов А. Инкишофи нутқи шифоҳӣ дар синфҳои ибтидоӣ. – Ленинобод: Мак. соватӣ, 1989.
4. Каримҷонов А. Бошлаетич таълимда кластери тизимини асосӣ моҳиятӣ. – Чирчик, 2019.
5. Каримҷонов А. Бошлаетич синфда таълим тарбия муаммолари. – Чирчик, 2019.
6. Каримҷонов А. Таълим муассаларида меъёрий ҳужжатлар юритиш. – Тошкент, 2020.
7. Каримҷонов А.. Кор бо лексика дар синфҳои ибтидоӣ. Academic Research in Educational Sciences. – Т., 2020. №7 (1). – С.275-282.

Калидвожаҳо: *грамматика, марҳила, феъл, нутқи бачагон, хонандагон, тасрифшаванда, имло, нақл, ҳикоя, замони феъл, феълҳои мувофиқ, мантиқ, масдарҳо, образнок, бидунок.*

Аннотация

НЕКОТОРЫЕ СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ВЕРБАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

Всестороннее изучение родного языка вносит значительный вклад в развитие мышления подрастающего поколения. В соответствии с требованиями учебной программы по таджикскому языку в начальных классах основным принципом обучения «родному языку и развитию речи» является, прежде всего, родственная речь.

Ключевые слова: *грамматика, этап, глагол, детская речь, чтецы, наречие, орфография, повествование, рассказ, времена глаголов, собственные глаголы, логика, инфинитивы, образный, переносный.*

Annotation

SOME WAYS TO DEVELOP SPEAKING OF STUDENTS IN VERBAL TEACHING

Comprehensive study of the native language makes a significant contribution to the development of thinking in the younger generation. In accordance with the requirements of the Tajik language curriculum in the primary grades, the main principle of teaching «mother tongue and speech development» is, first of all, it is related speech.

Keywords: *grammar, stage, verb, children's speech, readers, adverb, spelling, narration, story, verb tenses, proper verbs, logic, infinitives, figurative, figurative.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Хуршеда Комилҷоновна, магистранти соли дуюми факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 554554207

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Абдуллоев И.

Сведения об авторе: Шарипова Хуршеда Комилджоновна, магистратка второго курса педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 554554207

Научный руководитель: н. я. с., доцент Абдуллоев И.

About the author: Sharipova Khursheda Komiljonovna, 2st year master's student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aina. Phone: +992 554554207

Scientific supervisor: c.p.s, associate professor Abdulloev I.

АСОСҲОИ МЕТОДИИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ОМУЌИШИ МАВЗУИ ЧОРКУНҶАҲО

Ҳамаи вожаҳои салоҳияту салоҳиятнокӣ, салоҳиятдору салоҳиятдорӣ, басалоҳияту басалоҳият аз решаи умумии компетент (компетентис)-и вожаи лотинӣ бармеоянд, ки ин дар дастури «Муносибати басалоҳият ба таълим (нашри соли 2017) дарҷ ёфтааст. Дар забони мо ҳамин маъно бо калимаю таркибу ибораҳои салоҳият, салоҳият доштан, соҳибхӯшӣ, соҳибхӯк, салоҳиятдор, хӯк, комилхӯк, кордонӣ, қодир будан ба амал, салоҳдид, ихтиёр, ақидаи муътабар; шахси доною медонистагӣ, тасаввуроти пурра доштан, сазовор будан, лоиқи чизе, шоистаю шоистагӣ ифода меёбад, ки қисми зиёди ин маъноҳо мансубанд ба қобилият. Баъзеҳо «тавоной», «тавонистан»-ро низ тавсия медиҳанд. Аммо, тавоноию тавонистан ба маънои салоҳияту салоҳиятнок истифода шаванд ҳам, аз ҷиҳати доираи истифода ҳамарзиши салоҳияту салоҳиятнокӣ нестанд. Агар салоҳият маънои луғавии калимаро ифода намояд, салоҳиятнокӣ ё салоҳиятдорӣ ба сифати шахс ё идорае ишора менамояд. Аз ин ҷост, ки баъзан мегӯем: «Фалонӣ аз уҳдаи коре (амале, вазифае, чизе) мебарояд, яъне басалоҳият ё салоҳиятдор, ё соҳибхӯшӣ аст». Акнун биёед ба ҷойи «фалонӣ» муаллим ё омӯзгорро мегузorem ва аз забони талабаҳо бо ифтихор мегӯем: «Омӯзгори фанни математика дар мактаби мо шахси басалоҳият (салоҳиятнок, салоҳиятдор) аст». Ў дар таълими ин фан қодир аст». «Дар таълими математика муаллиме ба ӯ баробар шуда наметавонад». Э кош, муаллимони ҳамаи фанҳо дар мактабҳо ҳамин тавр басалоҳият мешуданду сазовори таҳсини талабаҳо мегардиданд. Ҷӣ омӯзгори фанни математикаро водор намудааст, ки басалоҳият шавад?

1. Ҷаҳонбинӣ ва дониши касбӣ.
2. Омӯхтани педагогика, психология ва методикаи таълими фан.
3. Маҳорату қобилияти омӯзгорӣ.
4. Технологияи таълими фан.
5. Сифатҳои касбӣ ва фарҳанги омӯзгорӣ.
6. Маънавияти волеи инсонӣ.

Аз ин шаш талабот се дарҳости умда (асосӣ) бармеояд, ки аз донишҷӯи муқаррарӣ омӯзгори басалоҳият, муаллими сазовори замон месозад:

- А. Доираи назар, ҷаҳонбинӣ ва дониши муқаммалӣ касбӣ.
- Б. Омӯхтани педагогика, психология, методика ва технологияи таълим.
- В. Сифатҳои шахсӣ ва маънавияти инсонӣ.

Шарҳи унсурҳои дигарро ба вақти дигар мегузorem, меоем ба сари таъриф ё баёни салоҳияти касбии омӯзгор. Дар ин баён гуногунии ақидаҳоро ҳатман ба назар мегирем.

Ақидаи М.И. Станкин: «Салоҳияти омӯзгорӣ донишу таҷрибаест, ки дар ҳалли босаводонаи масъалаҳои таълиму тарбия имкон фароҳам меоварад».

Ақидаи И.П. Подласий: «Соҳиб будан ба донишхӯест, ки имкони дар бораи чизе муҳокима ронданро фароҳам меоварад. Сохтор ва мазмуни салоҳияти касбӣ асосан бо махсусияти фаъолият ва мансубияти он муайян карда мешавад».

Ақидаи Н.В. Баздовская: «Салоҳияти омӯзгор соҳиб будан бо маҷмуи донишҳо, қобилиятҳо ва малакаҳои касбӣ мебошад, ки фаъолият ва муоширату шахсияти педагогӣ ташаккул меёбад».

Ақидаи И.Ф. Исаев: «Салоҳияти касбӣ доираи вақлатҳои ягон мақомот ё шахси вазифадор, инчунин масъалахӯест, ки касе хуб огоҳ аст».

Стандарти математикаи мактабӣ дар асоси Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда, ҳадди ақали сарбории фанни мазкур, сатҳ ва сифати омодагии талабагонро доир ба фанни мазкур, натиҷаҳои таълими (дар шакли салоҳиятҳои) фанни математика мувофиқи самтҳои таълимӣ муайян менамояд.

Стандарти фанни «Математика» барои синфҳои 5-11 дар соҳаҳои зайл татбиқ мегардад:

- Сохторҳои маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барнома, китоби дарсӣ, маводи санҷишӣ ва дигар маводи таълимии фанни математикаро таҳия ва тасдиқ мекунанд:

- Мактабҳои олий, донишқадаҳо ва марказҳои тақмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ангишти тарҳрезии барномаҳои таълимии мутахассисон:

• Муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ, мутахассисони фанни математика, масъулини таҳия ва коркарди барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва маводи дигари таълимию методӣ:

• Сохторҳои давлатии назорати сифати таълим ва мақомо ти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии соҳаи маориф ҳангоми таҳияи воситаҳои назорат ва санҷиши сифати таълими фанни математика, омода намудани омӯзгорон, тақмили ихтисоси онҳо ва таъмини ёрии методии омӯзгорони фанни математика:

• Сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ ҳангоми таҳияи саволномаҳо, супоришҳо ва тестҳо барои санҷидани дониш, малака ва маҳорати хонандагон.

Акнун салоҳиятҳои асосие, ки хонандагон ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои боби чоркунҷаҳо, ки мувофиқи барномаи таълимии амалкунанда ба он 7 соат чудо гардидааст, бояд дошта бошанд, дар мақолаи мазкур меорем.

❖ бо мафҳуми хати шикаста ва элементҳои он шинос шаванд;

❖ намудҳои хати шикастара донанд;

❖ таърифи хати шикастаи сарбастаро донанд;

❖ таърифи дарозии хати шикастара донанд ва дар ченкунӣ истифода баранд;

❖ таърифи чоркунҷаро аз худ намоянд;

❖ донишҳои гирифтаашонро доир ба чоркунҷа, ки дар синфҳои ибтидоӣ омӯхтаанд, тақмил диҳанд;

❖ намудҳои чоркунҷаҳоро донанд;

❖ хосиятҳои умумии чоркунҷаро донанд;

❖ таърифи параллелограмм, росткунҷа, ромб, квадрат ва трапетсияро донанд;

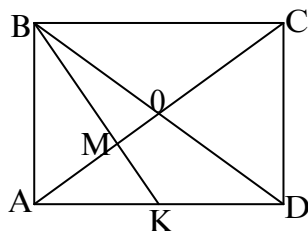
❖ элементҳои асосии параллелограмм, росткунҷа, ромб, квадрат ва трапетсияро донанд;

❖ хосиятҳои асосии параллелограмм, росткунҷа, ромб, квадрат ва трапетсияро донанд ва дар ҳалли масъалаҳои амалӣ татбиқ карда тавонанд.

асъала. Нуқтаи K – миёнаҳои тарафи AD – ӣ росткунҷаи $ABCD$ мебошад. Кунҷи байни BK ва диагонали AC –ро ёбед, агар маълум бошад, ки $AD : AB = \sqrt{2}$ бошад.

Ҳал: Аз методи дохилкунии параметри ёрирасон истифода мебарем. Бигузор $AB = a$, онгоҳ $AD = a\sqrt{2}$ мешавад.

Нақшаи ҳалли масъала: Бо (a) ҳамаи тарафҳои секунҷаи AMK (расми 1)-ро истифода мекунем ва теоремаи косинусҳоро барои тарафи AK истифода мебарем.

Расми 1.

Ин имконият медиҳад, ки косинуси кунҷи матлуби AMK –ро ёбем: онро бо x ишорат мекунем.

Порчаи AO ва BK – медианаҳои секунҷаи ABD . Пас, $MK = \frac{1}{3}BK$, $AM = \frac{2}{3}AO$ (теоремаи 3а).

$$MK = \frac{1}{3}BK = \frac{1}{3}\sqrt{AB^2 + AK^2} = \frac{1}{3}\sqrt{a^2 + \left(\frac{a\sqrt{2}}{2}\right)^2} = \frac{a\sqrt{6}}{6}.$$

$$AM = \frac{2}{3}AO = \frac{1}{3}AC = \frac{1}{3}\sqrt{AD^2 + CD^2} = \frac{1}{3}\sqrt{(a\sqrt{2})^2 + a^2} = \frac{a\sqrt{3}}{3}.$$

Дар секунҷаи AMK бошад: $AK = \frac{a\sqrt{2}}{2}$, $AM = \frac{a\sqrt{3}}{3}$, $MK = \frac{a\sqrt{6}}{6}$. Мувофиқи теоремаи косинусҳо (теоремаи 7) $AK^2 = AM^2 + MK^2 - 2AM \cdot MK \cdot \cos x$, ё ки

$$\left(\frac{a\sqrt{2}}{2}\right)^2 = \left(\frac{a\sqrt{3}}{3}\right)^2 + \left(\frac{a\sqrt{6}}{6}\right)^2 - 2 \cdot \frac{a\sqrt{3}}{3} \cdot \frac{a\sqrt{6}}{6} \cdot \cos x; \frac{a^2}{2} = \frac{a^2}{9} + \frac{a^2}{6} - \frac{a^2\sqrt{18}}{9} \cdot \cos x; \frac{a^2}{2} = \frac{a^2}{3} + \frac{a^2}{6} - \frac{a^2\sqrt{2}}{3} \cdot \cos x; \cos x = 0; x = 90^\circ.$$

Ҷавоб: кунҷи байни BK ва AC ба 90° баробар аст.

Адабиёт:

1. Алимов А.Ш. и другие. Алгебра. Китоби дарсии синфи 7. – Москва: Просвещение, 1988.
2. Барабанов В.В. Задание компонентной направленности на аттестационных экзаменах географии. – М., 2008. №6. – С.38-46.
3. Кострикина Н.П. Задача повышенной трудности в курсе математики 4-5 классов. – Москва: Просвещение, 1986.
4. Макарычев Ю.Н. и другие. Алгебра. Китоби дарсии синфи 7. – Душанбе: Маориф, 1991.
5. Нугмонов М. Дарси математикаи мактабӣ. – Душанбе: Сифат, 2011. – 110 с.
6. Нугмонов М. Пайдарҳамии таълими математика дар мактаби таҳсилоти умумӣ (монография). – Душанбе: АИП, 2005. – 168 с.
7. Нугмонов М. Стандарти давлатии маълумоти математикӣ. Стандарти давлатии таҳсилоти умумии ҚТ. Китоби 2. – Душанбе: Поликон, 2005. – С.13-51.
8. Пособие по математике для поступающих в Вузы Под редакцией Г.Н. Яковлева. – Москва: Наука, 1981.

Калидвожаҳо: *ташаққулдиҳӣ, фикрронӣҳои мантиқӣ, муносибатҳо, мушоҳида, таҷриба, баробарии шаклҳо, ченкунии бузургҳои геометрӣ, салоҳиятнокӣ, чоркунҷа, стандарт, барнома, инкишофдиҳӣ, тафаккур, омӯзгор, хонанда, муассиса.*

Аннотация

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГРАМОТНОГО ПОДХОДА В ИЗУЧЕНИИ
ПРЕДМЕТА ЧЕТЫРЕХУГОЛЬНИКОВ**

Целью данной статьи является методологическая основа грамотного подхода к теме четырехугольников. Для этого в статье решаются следующие вопросы:

- формирование и развитие логического мышления учащихся; формирование основных умений определять простейшие геометрические понятия, делать выводы на основе наблюдений и опытов.

- формирование и развитие уровня и пространственного воображения учащихся.

- приведение различных мнений ученых о понятии компетентности и компетентности.

Ключевые слова: *формирование, логическое мышление, отношения, наблюдение, опыт, равенство форм, измерение геометрических величин, компетентность, квадрат, эталон, программа, развитие, мышление, учитель, ученик, учреждение.*

Annotation

**METHODOLOGICAL BASES OF A COMPETENT APPROACH IN THE STUDY OF THE
SUBJECT OF QUADRILATERALS**

The purpose of this article is the methodological basis of a competent approach to the topic of quadrilaterals. For this purpose, the following issues are resolved in this article:

- Formation and development of students' logical thinking; formation of the basic skills of defining the simplest geometric concepts, drawing conclusions based on observations and experiments.

- Formation and development of students' level and spatial imagination.

- bringing different opinions of scientists about the concept of competence and competence.

Keywords: *formation, logical thinking, relationships, observation, experience, equality of forms, measurement of geometric values, competence, square, standard, program, development, thinking, teacher, student, institution.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобочонова Ҳафиза Абдусаматовна, магистранти факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 919335151

Рохбари илмӣ: профессор Нугмонов М.

Сведения об авторе: Бободжонова Ҳафиза Абдусаматовна, магистрантка факультета математики и информатики Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айна. Телефон: +992 919335151

Научный руководитель: профессор Нугмонов М.

About the author: Bobojonova Hafiza Abdusamadovna, first-year master's student of the Faculty of Mathematics and Informatics of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 919335151

Academic supervisor: professor Nugmonov M.

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ РОҲНАМОИИ КАСБӢ

Фаъолияти касбӣ на танҳо қисми ҳаёти шахсии ҳар як инсон ва оилаи ӯ буда, инчунин омили иқтисодӣ низ мебошад, ки аз ҷониби давлат муайян карда мешавад. Дар мадди назари аввал интиҳоби касб танҳо аз қарори шахсии хонанда вобастагӣ дорад, лекин дар асл ба он дигар унсурҳои система таъсири худро мерасонанд. Ба онҳо дохил мешаванд: оила, мактаб, ҷомеа, коллективи наврасону ҷавонон, сохторҳои маориф ва сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Барои таҳлил ва ҳулосабарорӣ баъзе ҳуҷҷатҳоро, ки нисбати тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакон аз ҷониби давлат қабул карда шудаанд, пешкаши хонанда менамоянд:

Давлати мо мақсад ва принципи Декларатсия ва нақшаи амалишавии «Оламе, ки барои ҳаёти кӯдакон мувофиқ аст», ки дар сессияи махсуси ассамблеяи Генералии Созмони миллалӣ мутахид оиди ҳуқуқи кӯдакон, (Ню-Йорк, 8-10 май 2002 с) инчунин ўҳдадорҳои Берлин нисбати кӯдакон дар Аврупо ва Осиёи Марказӣ, дар конференсияи Берлин (16-18 май соли 2001) қабул карда шудаанд, дастгири менамояд. Мақсади Декларатсияи қабулшуда дар сатҳи байналмиллалӣ таъсис додани оламе мебошад, ки барои ҳаёти кӯдакон мувофиқ бошад, инкишофи ҳолати иҷтимоии устувори инсон ҳангоми таъминоти бехтарини шавқу ҳаваси кӯдакон, дар асоси принципҳои демократӣ, баробарӣ, сулҳ ва боадолатии иҷтимоӣ мебошад. Дар асоси нақшаи амалишавӣ «Олами барои ҳаёти кӯдакон мувофиқ – чунин оламе мебошад, ки барои ҳамаи кӯдакон бехтарин шароитҳоро дар ибтидои ҳаёт муҳайё намуда, барои гирифтани маълумоти сифатноки бепул ва инкишофи қобилиятҳои фардӣ онҳо дар муҳити бехатар ва мусоидкунанда имкониятҳои калонро фароҳам меоварад» (Декларатсия ва нақшаи амалӣ/ҳисоботҳои расмӣ/ Бистуҳафтум сессияи махсус/ иловаи № 3 (A/ S-27 / 19 Rev. 1).

Яке аз принципҳои асосии нақшаи амал, чунин ифода меёбад; ки «Оила ҳамчун ҷузъи хурд ва асосии ҷомеа бояд мустақкам шавад ва ҳуқуқи ҳифзу дастгириро дорад. Ба оила ҷавобгарии ҳифз, тарбия ва инкишофи кӯдакон гузошта шудааст. Ҳамаи муассисаҳои сохтори ҷомеа бояд ҳуқуқҳои кӯдаконро эҳтиром намуда, ба падару модарон, оилаҳо, парасторони қонун бо мақсади он, ки кӯдакон дар муҳити бехатар инкишоф ёбанд ва хушбахт бошанд, ёрии амалӣ расонанд». Ба вазифаҳои асосӣ дар самти таъмини маълумоти сифатнок, тарбия ва инкишофи кӯдакон, дохил мешаванд:

- инкишоф ва фаъолноқномаҳои худидоракунии хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ;

- ташаккули шавқу ҳаваси меҳнатӣ дар ҷараёни таълим, омӯзиши принципҳои асосии сохтори касбӣ ва маҳорати рафтор дар бозори меҳнат;

Фаъолияти педагогӣ яке аз механизмҳои амаликнонии сиёсати давлат дар ҳаёт мебошад. Аз ҳар як муаллим, тарбиятгар, кормандони соҳаи иҷтимоӣ амалишавии сиёсати давлат ва нақшаи ҷорабиниҳои он вобастагӣ дошта, боварӣ ба фардои насли наврас устувор мегардад.

Таъғиротҳо дар системаи маориф барои ташаккули (гуманизм) инсондӯстӣ, ҷараёни таълим, инкишофи имкониятҳои кӯдак, маҳорати мустақилона ташкил ва дигаргун намудани фаъолияти ҳаётии худ, эҷодкор будан, равона карда шудааст. Вазифаҳои наво, ки дар назди мактаб гузошта шудаанд, аз нав дида баромадан ва инкишофи шаклҳои анъанавии ҳамкорӣҳои оила ва мактабро талаб мекунанд. Яке аз таъғиротҳои ин ба мактаб ворид намудани маълумоти то касбӣ ва касбӣ мебошад.

Натиҷаи фаъолияти бисёрсола бо мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар самти роҳнамоии касбӣ, нишон медиҳад, ки ин навоариҳои фаъолияти роҳнамоии касбӣ ва интиҳоби касбро васеъ намуда, аз машғулиятҳои алоҳида ва машваратҳо, он ба самти васеъи фазои таълимӣ ба мактабҳо мегузарад. Ин гузариш дар сатҳи қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 499 аз 02.10 соли 2010 оид ба «Консепсияи роҳнамоии касбии хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва № 164 аз 01.08 соли 2011 дар бораи тасдиқи «Барномаи рушди роҳнамоии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» муайян карда шудаанд.

Муассисаҳои таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёнаи умумӣ, асосӣ ва махсус, муассисаҳои барои хонандагони дорои нуқсонҳои махсуси саломатӣ дошта, (инклюзивноқӣ) яққоя бо муассисаҳои тандурустӣ, бо назардошти шароитҳои маҳаллӣ ва шавқу ҳаваси хонандагон дар асоси консепсияи миллии таҳсилот, стандартҳои давлатӣ ва меъёрҳо; вазифадор мебошанд, ки:

• Самти роҳнамоии касбӣ, барномаҳои таълимӣ, маводҳо ва чараёнҳои таълимӣ-тарбиявӣ, корҳои коллективи омӯзгорон, ҷамъиятҳои волидон, мутахассисони муассисаҳои ба онҳо мувофиқаткунандаро, таъмин намоянд;

• Корҳои роҳнамоии касбиро системанок, босифат ва комплексӣ гузаронанд;

• Дар хонандагони муассисаҳои таълимӣ ташаккул додани муносибати бошуурона дар интиҳоби касб бо назардошти шавқу ҳавас, ҳолати саломатӣ, хусусиятҳои психофизиологӣ онҳо ва талаботи хоҷагии ноҳияву минтақаҳо ба мутахассисон;

• Ҷалб намудани хонандагон ба машғулиятҳои буруназсинфӣ, ба маҳфилҳои техникӣ ва эҷодиёти бадеӣ, бо мақсади пурзӯр намудани корҳои роҳнамоии касбӣ ва интиҳоби касб;

• Ташкили маълумотдиҳӣ ва машварати касбии хонандагон, бо мақсади ташаккули хоҳиши касбӣ самтҳои касбӣ ва интиҳоби дурусти касб;

• Ташкили таълимии тафриқавии хонандагон бо мақсади пурра муайян намудани шавқу ҳаваси фардӣ, қобилиятҳо ва майлу хоҳиши касбӣ;

• Таъмин намудани ягонагии машварати психологӣ – педагогӣ ва тиббӣ, ташкили тайёрии ҷудогонаи касбии ҷавононе, ки ба муассисаҳои таълимии касбӣ хоҳиши дохилшавӣ доранд.

Роҳнамоии касбӣ бо алоқамандӣ тайёрии меҳнати ҷавонон дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ба насли наврас шавқу ҳаваси меҳнатиро ташаккул дода, барои интиҳоби бошууронаи касб, заминаи асосӣ мегузорад [11, с.96].

Вазифаҳои зарурият ва имкониятҳои кори роҳнамоии касбро дар мактаб мавриди муҳокима қарор дода, ба ҳулосае омадем, ки омӯзгорони фаннӣ дар мактаб ба интиҳоби бошууронаи касби хонандагон ҷалб намуда вазифаҳои онҳоро муайян намоем:

Мушкилоте, ки бо онҳо муаллимон ва роҳбарони синфҳо дар мактаб рӯ ба рӯ мешаванд. Ҳар як роҳбари синф хонандагони синфҳои болоиро ба се гурӯҳ тақсим мекунад: ба гурӯҳи якум, онҳое, ки аз мактаб мераванд: ба гурӯҳи дуюм, онҳое, ки ба синфи 10 мегузаранд ва ба гурӯҳи сеюм хонандагоне дохил мешаванд, ки наметавонанд бо онҳо ҷӣ кор кунанд. Агар ба гурӯҳи якум ҳамчун кори хотимаёфта муносибат намоянд, бо гурӯҳи дуюм ҳамчун идомаи бошуурона назар намоянд, лекин гурӯҳи сеюм нофаҳми ва изтиробро дар байни муаллимон ба вучуд меорад. Айнан вобаста ба ин вазъият дар бештари мактабҳо механизми ниҳонии селекциявӣ, ки онро дар муҳити педагогӣ «феномени синфи «В» ном мебаранд, ба вучуд меояд. Ба ин синф навҷавонони сатҳи донишашон паст, ки тасавуроти муайянеро оиди таҳсили ояндаи худ надоранд, дохил мешаванд.

Ба педагогҳо савол гузошта шуд: «Қадам омилҳо дар интиҳоби касби ҷавонон таъсир мерасонад ва ҳиссаи ин омилҳо ҷӣ гуна мебошад?» Ҷавобҳо дар ҷадвал оварда шудаанд:

Омилҳо	Таркибияти омилҳо	Дараҷаи таъсири омилҳо дар интиҳоби касби ҷавонон (бо фоиз) %
Оила	Интиҳоби волидон	34%
	Имкониятҳои молиявии волидон	16%
	Таъсири касби волидон	12%
	Муҳити атроф (хешовандон)	5%
	Сатҳи ҳаётии оила	3%
Мактаб	Педагогҳо (тавсия ва маслиҳати муаллимон)	10%
	Мактаб (самти тайёрии дар мактаб)	4%
МҶРК	Корҳои роҳнамои касбӣ дар мактаб ва бозори мардикор	4%
Муҳити иҷтимоӣ ба ҷавонон	Дӯстон ва рафиқон (ибрати рафиқони калонсол)	13%
	Обуруи касбии шиносон	3%
	Шавқу ҳаваси ҷавонон	12%
	Қобилиятҳо	3%
	Дониш	2
	Осон будани дохилшавӣ ба мактаби олий	4%
	Бонуфузии мактаби олий	4%
	Рӯзи дарҳои кушод	1%

	Ҷойгиршавии мактаби оӣ	1%
Дархости ҷомеа	Музди баланди меҳнат	11%
	Талабот ба касб	8%
	Телевизион ва радио	6%
	Дархости ҷомеа	3%
	Адабиётҳо (ба монанди «Дар кучо бояд таҳсил кард»)	2%
	Реклама, тарғибот	2%

Чи хеле, ки аз ҷадвал мебинем бештар дар интиҳоби касби ҷавонон, волидон таъсир мерасонанд. Лекин ҷӣ хел ба ғаёлияти кори роҳнамоии касбӣ роҳбари синф баҳо дода метавонад? Барои ин аз хонандагони хатмкунанда дар охири соли таҳсил, ҳисобот гирифта мешавад. Ин методро, худҳисоботдиҳии хонанда меноманд (Белов О.В. Психодиагностикаи умумӣ: тавсияҳои методӣ. Новосибирск. НГУ. 1996).

Методи худҳисоботдиҳӣ дар асоси гирифтани ахборотҳо аз ҷавонон, ташкил карда мешавад-ба намуни саволнома, (эссе) иншо, методикаи расмҳо ва ғайра. Барои он, ки ахборотҳо дар ҳисоботи хонандагон аниқ бошанд, ҳангоми тартиб додани саволнома бояд қоидаҳои зерин риоя карда шаванд:

- саволҳо бояд ба хонанда фаҳмо бошанд, хонанда фаҳмад, ки аз ӯ ҷӣ мецоҳанд.

- саволҳо бояд ҳамон нишондодҳоро баҳо диҳад, ки оиди онҳо хонанда маълумот ва тасавурот дошта бошад.

Мактаб метавонад саҳми худро дар интиҳоби бошуурунаи касби наврасон ва ҷавонон гузорад. Меёри самаранокии кори роҳнамои касбӣ дар мактаб, (динамика) инкишофи фардӣ мебошад, ки бо методи худҳисоботдиҳии хонандагон муайян карда мешавад.

Адабиёт:

1. Алиев С. Психологияи синну солӣ ва омӯзгорӣ. – Душанбе, 2003.
2. Ананев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб., 2001.
3. Биологическое и социальное в развитии человека / Под общ. ред. Б.Ф. Ломова. – М., 1977.
4. Вершкова Г.Л., Чистякова С.Н. Трудовое воспитание и профориентация подростков. – М.: Знания, 1979.
5. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – М., 1999.
6. Карамзин И.В., Сангов Н.Н. Индустриально-педагогическая психология. (I-II части). – Душанбе, 1996. – 1997.
7. Карамзин И.В., Сангов Н.Н. Вопросы профессиональной подготовки молодёжи. – Душанбе, 1997.
8. Крупская Н.К. О профессиональной ориентации школьников. – М., Просвещение, 1965.
9. Макаренко А.С.. Выбор профессии. Радость творческого труда. Соч. тома 5.7. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958.
10. Мустафокулов Т., Назруллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. – Кӯлоб, 1993. – 360 с.
11. Сангов Н.Н., Ғозиев Х., Алиев А. Роҳнамоии касбӣ (дастури таълимӣ-методӣ). – Душанбе, 2015. – 146с.

Калидвожаҳо: декларатсия, ҳаёти кӯдакон, муассисаҳо, ҷомеа, ҳуқуқҳои кӯдакон, падару модарон, мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, роҳнамоии касбӣ, интиҳоби касб, тайёрии меҳнатии ҷавонон, иқтисоди бозоргонӣ, интиҳоби бошуурунаи касб.

Аннотация

ПРАВОВАЯ ОСНОВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РУКОВОДСТВА

Автор статьи особое внимание уделяет целью и задачам Декларации «Мир для детей» которая была принята в специальной сессии Организации объединенных нации о правах детей (Нью-Йорк, 8-10 мая 2002 г.) а также обязательств Берлина относительно детей в Европе и Центральной Азии в Берлинской конференции (16-18 мая 2001 г.) отмечает что для всех организации структур общества с уважением должны относиться к правам детей, родителям, семьям, наблюдателем закрна с целью чтобы дети жилии развивалис в безопасной среде, были счастливыми необходимо практическая помощь. Автор статьи указывает, что от каждый учитель, воспитатель, работник социальной отрасли зависит реализации политики государства и вера в будущее молодого поколения. Как указывает автор статьи результат многолетней

работы со средними общеобразовательными школами показывает, что в деятельности профессиональной работы появились новые тенденции которые развивают основные направления сознательного выбора профессии среди учащихся и молодежи. Эти направления определены в постановлениях Правительства Республики Таджикистана № 499 от 02.10. 2010 года, «Программы развития профессиональной ориентации» и «Концепции профессиональной ориентации учащихся в Республики Таджикистан» № 164 от 01.08 2011 года. Профессиональная ориентация и трудовая подготовка молодежи в условиях рыночной экономики создают условия для развития трудовой направленности и сознательного выбора профессии.

Ключевые слова: декларация, жизнь детей, организации, общества, права детей, родителей, средние общеобразовательные школы, профессиональная ориентация, выбор профессии, трудовая подготовка молодежи, рыночная экономика, сознательный выбор профессии.

Annotation

LEGAL BASIS OF PROFESSIONAL GUIDANCE

The author of the article pays special attention to the goals and objectives of the «Peace for Children» Declaration, which was adopted at the United Nations special session on children's rights (New York, May 8-10, 2002) as well as Berlin's commitments regarding children in Europe and Central Asia at the Berlin Conference (May 16-18, 2001) notes that all organizations and structures of society must respect the rights of children, parents, families, and law enforcement in order for children to live and develop in a safe environment and be happy, practical assistance is necessary. The author of the article points out that the implementation of state policy and faith in the future of the younger generation depends on every teacher, educator, social worker. As the author of the article points out, the result of many years of work with secondary schools shows that new trends have appeared in the activities of professional work that are developing the main directions conscious choice of profession among students and youth. These directions are defined in the resolutions of the Government of the Republic of Tajikistan No. 499 of 02.10. 2010, «Programs for the Development of Vocational Guidance» and «Concepts for Vocational Guidance of Students in the Republic of Tajikistan» No. 164 dated August 1, 2011. Vocational guidance and labor training of youth in a market economy create conditions for the development of labor orientation and conscious choice of profession.

Keywords: declaration, children's lives, organizations, societies, children's rights, parent, secondary schools, vocational guidance, choice of profession, labor training of youth, market economy, conscious choice of profession.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Идимо Субхоновна, магистранти факултети технологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 918644288

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангов Н.Н.

Сведения об авторе: Давлатова Идимо Субхоновна, магистрантка технологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 918644288

Научный руководитель: н.и.п., доцент Сангов Н.Н.

About the author: Davlatova Idimo Subhonovna, second-year graduate student of the Faculty of Technology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 918644288

Scientific supervisor: research assistant, associate professor Sangov N.N.

МАЛАКАВУ МАҲОРАТИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ ТАФАККУР ВА НУТҚ ДАР ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФТИИ ДОНИШЧҶҲ

Дилхоҳ касб ба тафаккури мутахассис талаботи ҷиддӣ пеш мегузорад. Тафаккур аз он мавриде сар мешавад, ки инсон он вақт ягон чизро таҳлил мекунад, муқоиса ва ҷамъбаст менамояд. Инсон одатан он вақт амал мекунад, ки дар пешаш ягон саволе пайдо шавад. Чунин саволҳо дар вазъиятҳои проблемавӣ ба амал меоянд. Вазъияти проблемавӣ бо мавҷудияти зиддиятҳои тавсиф дода мешавад. Дар байни мақсадҳои нав ва методу васитаҳои кӯҳна зиддият ба амал меояд ва шахс воситаҳои нави ба мақсад расиданро ҷустуҷӯ мекунад. Пас, тафаккур ин ҷустуҷӯй ва кашфи чизи нав мебошад.

Тафаккури мутахассис бояд мақсаднок, қайиш, амиқ, моҳир ва аниқ бошад. Барои ташаккул додани тафаккури донишҷӯён бояд онҳоро пеш аз ҳама бо системаи фаҳмиш ва донишҳои барои фаъолияти касбияш зарурӣ мусаллаҳ намуд. Ин мусаллаҳаномӣ бояд махсус бошад: бахотиргирии оддӣ донишу фаҳмишро кифоя нест, зеро тафаккур таносуби мақсадноки донишҳои мавҷударо бо донишҳои нав тақозо мекунад. Масалан, барои ҷустуҷӯи корношоямӣ ягон механизм аз тарафи муҳандис танҳо дониш дар бораи сохтори механизм басанда нест. Барои он, ки ҳамаи механиз ташхису ҷустуҷӯ карда нашавад, бояд механизми фаъолияти онро таҳлил намуд, муқоиса кард, тағйироти кучакро дар қори он баҳо дод ва ғайра. Муносибати эҷодӣ ба масъалаи пешниҳодшуда бидуни иштироки фаъоли истифодаи донишҳои гузашта, таҳлили ҳамаҷонибаи вазъияти бавҷудода, муқоисаи усулҳои гуногуни истифодаи он ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз ба донишҷӯён бояд ҳалли масъалаҳоеро пешниҳод кард, ки ба инкишофҳои қобилиятҳои ақлӣ ва маҳорату малакаи таҳлилнамӣ, таркибнамӣ, ҳулосабарорӣ, таснифоткунӣ, баҳодихӣ ба васъият мусоидат мекунад. Ба ташаккулёбии тафаккури касбии донишҷӯён равияи касбӣ ва махсусити фанҳои аз тарафи донишҷӯ омӯхташаванда таъсир мерасонанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар донишҷӯёни ихтисосҳои равияи табиӣ-техникӣ бештар тафаккури техникӣ ва донишҷӯёни ихтисосҳои равияи гуманитарӣ тафаккури бадеи инкишоф меёбад. Аҳудкунии сифатҳои характерноки фаъолияти касбиро омӯзонида, роҳҳои ҳалли муносиби масъалаҳои қориро пешниҳод карда, набояд аз ташаккул додани сохтори умумии ақл дур шуд. Ба ин сохтор дохил мешаванд сифатҳои ақл дохил мешаванд: васеъӣ, амиқӣ, мустақилӣ, моҳирӣ, зудӣ ва танқидии ақл.

Васеъии ақл дар маҳорати дар бар гирифта тавонистани доираи васеи масъалаҳо, соҳаҳои гуногуни дониш, дар эҷодқорона фикр қардани шахс ифода мешавад. Ин сифати тафаккур дар асоси донишҳои аниқ ҳамаҷониба ташаккул меёбад. Барои ташаккул додани ин сифати ақл ба донишҷӯён додани донишҳои фанҳои гуногун зарур аст. Бинобар ин дар мактаби оли ҳамкориҳои байни фаҳо бояд хуб ба рӯҳ монда шавад.

Амиқии тафаккур дар маҳорати ба моҳияти масъалаҳои мураккаб сарфаҳм рафтан, дар дида тавонистани ҳолатҳои номаълум ва норавшани ҳодиса ифода меёбад. Тавассути он сабабҳои ҳодиса, натиҷаҳои дуру наздики он ошқору пешбинӣ карда мешавад. Мутафаккирони бузург дорои чунин ақли амиқ мебошанд, ки дар ҳодисаҳои оддӣ муқараррӣ масъалаҳои бузургро мебинанд ва туфайли онҳо қонуниятҳои табиату ҷамъиятро ошкор месозанд. Барои ба сифати ақл бахшидани тобиши касбӣ фанҳои тахассусӣ мавқеи пешбаранда дошта, саҳми маҳфилҳои фанӣ хеле қалон аст.

Мустақилии тафаккур бо маҳорати пешниҳод карда тавонистани масъалаҳои нав ва бе ёрии дигарон ёфта тавонистани роҳҳои ҳалли онҳо тавсиф дода мешавад. Ташаккули ин сифат аз шартҳои асосии таракқиёти эҷодӣ ва ташаббусқоронаи шахс ба шумор меравад. Ақли мустақил ҳалли тайёри масъаларо интизор намешавад ва ба мавқею фикри дигарон таъя намекунад, балки ба маърифати ҳақиқат эҷодқорона муносибат карда, шарҳу назарияҳои навро пешниҳод менамояд.

Моҳирии ақл бо маҳорати зарурӣ аз як тарз ба тарзи дигари ҳалли масъала қўҷонидани фикр тавсиф дода мешавад. Одамони ақли моҳир дошта вазъияти ҳодиса, дигаргуниҳои онро ба эътибор гирифта, ҳалли нодурусти пешинаро рад мекунад роҳи навро қабул менамоянд. Барои инкишоф додани ин сифати тафаккур истифода бурдани усули проблемагузорӣ дар дарс хеле манфиатовар аст.

Зудии ақл дар он ҳолатҳо зарур аст, ки агар аз одам ҳалли тези масъала талаб карда шавад. Зудии ақл дар қобилияти тез сарфаҳм рафтан ба вазъияти нав ва тез фикр карда ёфтани ҳалли дурусти масъала ифода меёбад. Ин сифат аз дониш, аз дараҷаи таракқиёт ва малақаҳои фикрӣ, инчунин аз ҳаракатҳои протсессҳои асабӣ, дар нимқўраҳои мағзи сар ба амал меоянд,

вобаста аст. Одамони зудақл ўҳдабаро, зирак ва ҳозирчавоб мебошанд. Истифодаи муаммоҳо гуногун вобаста а мавзуҳои фанҳои алоҳида ба инкишофҳои ин сифати тафаккур мусоида хоҳад кард. Сифати муқобили зудии ақл саросемагии фикр аст, ки бо танбаалии ҳоси ақл ва бо мавҷуд набудани одати муддати дароз кор кардан тавсиф дода мешавад. Одамони саросемафикр сатҳифаҳм мебошанд ва қарори якуми ба фикрашон омадаро қабул мекунанд.

Танқидии тафаккур бо маҳорати объективона баҳо додан ба фикри худ ва дигарон ва ба таври ҷиддию ҳаматарафа санҷидани фикру хулосаҳои баёнкардашуда тавсиф дода мешавад. Одамони ҳислати танқидии ақлдоштагӣ ҳеҷ гоҳ фикри худро мутлақо аниқ, бесаҳв ва пурра гуфта баҳо намедиханд. Дар сурати мувофиқ набудани онҳо ба ҳақиқат онҳоро мефартоянд ва роҳҳои нави ҳалро ҷустуҷӯ мекунанд. Ақли танқидӣ пеш аз ҳама ақли бонизом, ҷиддӣ ва масъулиятнок мебошад. Дар ин радиф эҳтиоми андешаи донишҷу ҳағоми ҷавоб додан ба саволҳо ва муҳокимарониҳо шартӣ зарурӣ аст.

Ҳамин тариқ, ташаккули хусусиятҳои фардии тафаккур дар донишҷӯён яке аз вазифаҳои асосии мактаби олий бояд ба ҳисоб равад.

Ташаккул додани тафаккур маънои оно дорад, ки дар асоси донишҳои муайян, далелҳои илмӣ бо ёрии шаклҳои махсуси азхудкунӣ ва истифодаи онҳо, ки фаъолнокии донишҷӯёнро таъмин менамояд, амалҳо, намудҳо ва шаклҳои тафаккур, инчунин сифатҳои ақл дар таносуб бо масъалаҳо ва шартҳои фаъолияти касбӣ бояд такмил дода шаванд.

Барои ташаккул додани амалҳои фикрӣ қонуниятҳои умумии ин амалҳоро дар раванди ҳалли масъала бояд донист. Дар психология ду ҷанбаи асосии тафаккур дида баромада мешавад:

1. Тавлидкунанда (продуктивӣ) – раванди психологии аз тарафи одам ҳал кардани масъала дар шароите, ки роҳи ҳалли он пешниҳод карда нашудааст. Барои ҳал кардани масъала зарурати таҳияи стратегия ба вучуд моеяд, яъне муносибати эҷодкорона. Фаъолиятро, ки дар зоҳиршавии тафаккури тавлидкунада ба вучуд меояд фаъолияти эвристикӣ меноманд.

2. Бозтавлиди (репродуктивӣ) – тафаккуре, ки стратегияи навро коркард накарда, раванди он аз рӯи роҳҳои пешакӣ маълумкардашуда ҳаракат мекунад.

Мусаллам аст, ки фаъолияти истехсолӣ ва илмӣ бидуни иштироки тафаккури тавлидкунанда самарнок иҷро карда намешавад. Аз ин лиҳоз масъалагузорию тарзе бояд ба роҳ монд, ки ба инкишофи раванди эвристикӣ тафаккури донишҷӯён мусоидат намояд.

Дар баробари инкишоф додани тафаккури донишҷӯён бояд нутқ низ дар онҳо инкишоф дода шавад, зеро тафаккур ба воситаи нутқ амалӣ мешавад. Махсусан инкишоф додани нутқи донишҷӯён вобаста ба касбӣ интихобнамудашон хеле муҳим аст. Инкишофи касбии нутқ ба донишҷу барои аз худ кардани дониш, мукамал кардани тафаккур, хотир ва дигар хусусияту сифатҳои муҳим ёрӣ мерасонад. Мусаллам аст, ки дар суртаи надоштани дараҷаи баланди нутқи касби мутахассис наметавонад ўҳадориҳои худро муваффақона иҷро намояд. Муҳим аст, ки донишҷу захираи луғавии умумӣ ва касбии худро бой гардонад, маҳорат ва малакаи истифодаи ва қорбурди озода забони касбиро ташаккул диҳад, кутух, аниқ ва пурмазмун баён кардани фикри худро омӯзад.

Мутаасифона, аксар муаллимон аз он шикоят мекунанд, ки солҳои охир донишҷӯёни ба мактабҳои олий дохилшуда маҳорати хуби шифохӣ ё ҳаттӣ баён кардани фикри худро надоранд. Бинобар ин, аз курси якуми таҳсил дар мактаби олий бояд аз донишҷу талаб намуд:

- ба саволҳо ҷавоб дода, ҷавоби худро дуруст тарҳрезӣ намояд;
- дар ҷавоб додан аз иқтибосоварӣ истифода барад;
- ба ҷавобҳо ва муҳокимарониҳои дигарон тақриз диҳад;
- дар баҳсу мунозираҳо иштирок намуда, ҳатман баромад кунад;
- дар дарсҳои амалӣ ва маҳфили чорабиниҳои гуногун бо маърӯза баромад кунад;
- бештар китоб хонад (масалан, хондан ва нақл кардани қисми алоҳидаи китоб оид ба мавзӯ);
- донишҷӯёнро водор кардан лозим аст, ки дар назди дигарон баромад кунанд;
- хоҳиши баҳсу мунозира намуданро дар онҳо бояд ташаккул дод, то дар онҳо маданияти баҳс кардан инкишоф ёбад.

Бояд донишҷӯёнро ба мустақилона инкишоф додани нутқ ҳавасманд кард. Барои ташаккул додани нутқи шифохӣ ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ аҳамияти ҳоса дорад, зеро талабот ва мароми баёни кардани фикри худро дар донишҷӯён ба вучуд меоварад ва тафаккури онҳоро фаъол мегардонад.

Адабиёт:

1. Афзалов Х., Рахимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1994. – 320 с.
2. Икромов Ф. Алокаи кори луғавӣ бо инкишофи нутқи хонандагон. – Душанбе, 1978. – 80 с.
3. Лутфуллоев М. ва диг. Мавқеи бозирои таълимӣ дар дарсҳои забони модарӣ. – Душанбе, 2018. – 64 с.
4. Лутфуллоев М. Осор. Ҷилди 4. – Душанбе: Собириён, 2013. – 512 с.
5. Лутфуллоев М., Иматова Л. Лафзи ширин. Дастури таълимӣ. – Душанбе, 2005. – 224 с.
6. Лутфуллозода М., ва диг. Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе, 2021. – 266 с.
7. Макаренко А.С. Выбор профессии. Радость творческого труда. Соч. тома 5.7.М., изд – во АПН РСФСР. 1958 г.
8. Рахимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 300 с.
9. Рахимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Маориф, 2007. – 404 с.
10. Технологияи педагогии таълими ғайбӣ ва нақши он дар ташкили қорҳои эҷодии талабагон. // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ амалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 352 с.
11. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. – Москва. Т. 2. – 468 с.

Калидвожаҳо: *малакаву маҳорат, ташаккул, тафаккур, нутқ, ғайбияти маърифатӣ дошиҷӯён, касб, мутахассис.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ МЫСЛЕННО-РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Разговорные навыки учителя оказывают непосредственное влияние на развитие речи учащихся, поскольку в этом отношении учитель часто выступает примером для учащихся. Поэтому учителю необходимо использовать в процессе урока как устную, так и письменную речь, строго соблюдая нормы языка обучения, и иметь речь, развитую до такой степени, чтобы она могла выступать в качестве предмета. чтобы студенты могли следовать. Самоконтроль и самооценка эмоциональной выразительности, высоты, содержательности, ясности и понятности речи формируется на основе советов преподавателя и оценки учащимися друг друга.

Ключевые слова: *навыки и умения, формирование, мышление, речь, учебная деятельность студентов, профессия, специалист.*

Annotation

THOUGHT AND SPEECH DEVELOPMENT SKILLS IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS

The speaking skills of the teacher have a direct impact on the development of students' speech, because in this regard, the teacher often acts as an example for students. Therefore, it is necessary for the teacher to use both oral and written speech in the process of the lesson, strictly following the norms of the language of education, and to have a speech that is developed to the point where it can act as an object for students to follow. Self-control and self-assessment of emotional expressiveness, height, meaningfulness, clarity and comprehensibility of speech takes shape on the basis of teacher's advice and students' evaluation of each other.

Keywords: *skills and abilities, formation, thinking, speech, educational activity of students, profession, specialist.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Идимо Субхоновна, магистранти факултети технологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 918644288

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангов Н.Н.

Сведения об авторе: Давлатова Идимо Субхоновна, магистрантка технологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 918644288

Научный руководитель: н.и.п., доцент Сангов Н.Н.

About the author: Davlatova Idimo Subhonovna, second-year graduate student of the Faculty of Technology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 918644288

Scientific supervisor: research assistant, associate professor Sangov N.N.

ТАШХИСИ СУДӢ-ПСИХОЛОГИИ ҲОЛАТИ АФФЕКТ

Дар замони муосир илми равоншиносӣ нақши муҳимро касб намудааст. Соҳаеро ёфтан ғайри имкон аст, ки дар он илми равоншиносӣ дида нашавад ё аҳмият надошта бошад. Яке аз соҳаҳои муҳиме, ки дар он нақши муҳими объективиро мебозад ин соҳаи ташхиси суди психологӣ мебошад.

Дар илми равоншиносӣ 5 ҳолати рӯххиро чудо мекунанд, ки ин ҳолатҳо ба инсоният таъсири гуногунро мерасонад. Аз байни 5 ҳолати рӯҳи танҳо ҳолати аффект сабуқкунанда мебошад.

Ташхиси суди психологии аффект баъд аз гузаронидани ташхиси суди – психатрӣ бояд ташкил карда шавад. Агар ташхиси психиатрӣ ба хулоса биояд, ки айбдоршаванда рӯҳан солим аст, онгоҳ салоҳияти гузаронидани ташхиси ҳолати аффект ба души мутахассис психолог меафтад. Агар айбдоршаванда рӯҳан солим ҳисобида нашавад, он гоҳ зарурат ба ташхиси суди психологӣ намеронад.

Ташхиси ҳолати аффект-ташхиси аффект предмети экспертизаи судӣ- психологӣ мебошад. Мақсади он муайян кардани ҳолати рӯҳии субъекти ҷиноят дар лаҳзаи содиршудани воқеа мебошад. Ташхиси суди психологии ҳолати аффект омӯзиши ҷунин масалаҳоро дар бар мегирад:

➤ Омӯзиши хусусиятҳои фардӣ-психологии озмудашаванда ва дараҷаи устувории ӯ ба вазъиятҳои эмотсионалӣ;

➤ Таҳлили махсусиятҳои психикии одам ва таъсири он ба шууру фаъолият;

➤ Омӯзиш ва додани баҳои психологӣ ба вазъияте, ки дар он ҷиноят содир шудааст.

Мо дар рафти ташхиси суди психологӣ пеш аз ҳама бо ҳуди озмудашаванда суҳбат карда парвандаи ҷиноиро бояд омӯзем ва маълумотҳои заруриро барои худ қайд карда гирем.

Олимоне, ки фаъолиятшон ба ҳамин самт равона шудааст, се намуди аффектро пешниҳод намуданд:

➤ Аффекти физиологӣ (солим);

➤ Аффекти паталогӣ (бемор);

➤ Аффекти физиологии заминаи паталогидошта.

Зинаи сеюми аффект дар одамоне дида мешавад, ки бемориҳои рӯҳии сабуқтар доранд.

Ба ақидаи М. М. Кочекова 3- механизми пайдошавии аффект мавҷуд аст:

- аввал бо он алоқаманд аст, ки аффект дар натиҷаи ҷамъшавии (аккумулятсияи) ташвишҳои манфии эмотсионали дар одам пайдо мешавад [1]. Дар ин ҳолат механизми таркиши барои инкишофи ҳолати аффективӣ метавонад таъсири на он қадар калони манфӣ ба шумор равад, яъне қатраи охири рехта шавад;

- реаксия ба фалокати як бор такроршавандаи бисёр пурзури нафратовар (тахдид, таҷовуз, ҳафа ё масқара) бо бедоршавии захмҳои пурҳайҷоне, ки нисбатан барвақтар шакл гирифта буд, алоқаманд аст ва дар раванди такрор шудани ҳолати нофори аффект ба вучуд меояд.

Е. Ф. Енгальчев ва С. С. Шипшин аломатҳои аффекти физиологиро ҷунин шарҳ медиханд:

1. Ногаҳон пайдошавӣ – баъзан муфатишон ногаҳон пайдошавиро бо аффекти ҷутоҳмудат омехта мекунанд. Ин нодуруст аст. Аффект ҳам барои одамоне ихотакарда ва ҳам барои айбдоршаванда яку якбора ба вучуд меояд. Инсон кушиши ба ин ҳолат ворид шуданро намекунад ё ин ки машқи воридшуданро надоранд. Балки аффект яку якбора берун аз иродаи инсон ба вучуд меояду тамоми шуури одамро паҳш мекунад.

2. Динамикаи гуногунтаркишӣ – то тамомишавии лаҳзаи гузариши аффект – дар ин раванд дараҷаи баланди қувваи зоҳиршавии протсессҳои психикӣ мушоҳида мешавад.

3. Ҷутоҳмудатӣ- ин ҳолати аффект бо сонияҳо (5-7) паси сар мешавад ва агар гӯянд, ки 15- дақиқа давом кард ба воҳима андохтани тамоми ҳолати дигар мебошад.

4. Шиддатнокӣ ва сарбории гузариши аффект – озод намудани худ аз ресурсҳои дохили (физиологӣ ва психологӣ). Дар ин вақт қувва ҷунон зиёд мешавад, ки ҳатто дарахти дубро одами типпи меланхолик дошта шикаста метавонад.

5. Аффект ба фаъолияти психикии одам зарари манфӣ меорад. Ҳаматарафа ба рафтор ва функсияҳои олии психикӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

6. Аффект бо ҳайҷон ҳамроҳ мешавад.

7. Чунбиши вегетативӣ – тағирёбии тез-тез, нафаскашӣ, шиддатнокии кори дил, сафедшавӣ ё сурхшавии пӯст хушкшавии луоби даҳон, тағироти овоз[2].

Ин ҳама алломатҳо нишон медиҳанд, ки аффект - ин ҳолати экстремалии мебошад, ки тағйироти фавриро дар психикаи инсон ба вучуд оварда дар рафтори ӯ зоҳир мешавад.

Бояд қайд намуд, ки аффеки физиологӣ – ҳолати паталогии эмотсионалӣ ба шумор намеравад.

Муалифон 2 намуд пайдошавиро ки ба характери аффект тааллуқ дорад чудо намуданд; амнезияи сифатӣ ва синдроми астеникӣ.

- Бисёри муфаттишон дар вақти тафтишоти ҷинойтҳо ё дар ҳолати аффеки физиологӣ қарор дорад ба он рӯ ба рӯ мешаванд, ки айбдоршаванда як қатор ҳолатҳо ва деталҳо дар хотир надоранд. Ин натиҷаи тайёри ташкилии пратсесҳои психики хотир мебошад;

- синдроми астеникӣ – дар давраи ниҳии аффект фурунишинӣ ба вучуд меояд, ки дар ҳамаи пратсесҳои психикӣ ба вучуд меояд. Дар одам дар ҳолати баъди аффект ҳамчун қоида боздорӣ, бефарқӣ, сустӣ, паст шудани қувва мушоҳида мегардад. Паст шудани рафтори адегватӣ мушоҳида мешавад. Аффеки физиологиро В. Ф. Енгальчев Шипшин тавсиф дода қайд менамояд, ки дар ҳолатҳои зерин аффект ба вучуд меояд.

1) Ихтилофнок-паст задани шахсият, таҷовуз, таҳдид ба ҳаёту саломатӣ худро эҳтиром накардан ба вучуд меоянд;

2) Яку якбора пайвастишавӣ – зудамал мебошад ва одам рафтори адегватӣ намуда амалу фаъолиятҳои ғайри муқарарист;

3) Экстремали – дар ин вазъият таҷрибаи ҳал намудан ва имкони ҳал намудани ин вазъиятро надорад;

4) Реалӣ будан-вазъияти аффекивӣ бояд ҳақиқӣ бошад на ин ки ҳаёл.

Аффект дар асоси мадҳушии алкаголикӣ – таъсири маводҳои алкаголикӣ ба равиши аффект дар дараҷаи аввали пайдоишии реаксияҳои эмотсионалӣ дида мешавад. Вақте, ки айбдоршаванда дар сатҳи пастӣ қарор дошта бошад дар ин вақт аломатҳои вазъияти аффект зоҳир мешавад ӯ на ба аффеки физиологӣ балки бо аффеки аномалии гирифтӣ шудааст.

Ин мафҳум аз тарафи Кудрявсов – барои шарҳ додани вазъияти аффекивии одамони психопатия дошта шарҳ додааст. Дар вақти мавҷуд будани аффеки аномалии чунин ҳолатҳои вайрон шудани шуур ва фаъолияти психикӣ дида мешавад.

1) Хайҷони эмотсионалӣ – таъсири калонро ба шуур рафтор мерасонад.

2) Шиддатнокии психикӣ.

Шиддатнокии психики В. Ф. Енгальчев ва С. С. Шипшин чунин ҳолати психикиро ба монанди шиддатнокии психики чудо намуданд (дар вақти вазъияти вазнин – дар ҳолати стресс қарор доштан). Шиддати психикӣ – ин ҳолате мебошад дар вазъии экстремалии (ғайриоддӣ қор ё ки таҳдид) дар одам ба вучуд меояд. Таъсири вай ба фаъолияти психикӣ аз хусусияти вазъияти стрессӣ ва хусусиятҳои фардии инсон вобаста аст.

Дар баъзан одамон шиддати психикӣ ба маҷмуи амалҳо таъсир расонида шиддат мебахшад ва дар дигарон бошад баръакс бемадори ро (паст шуда дараҷаи идрок тафаккур ва фаъолиятҳои ҳаракат) ба вучуд меорад.

Шиддати психологӣ – метавонад аз омилҳои стрессогении дохилӣ ва берунӣ таркиб ёбад.

- ба омилҳои берунӣ – дараҷаи таъсироти ногаҳонӣ;

- шиддатнокии таъсироте, ки аз имкониятҳои фардӣ- психологӣ одам барзиёданд;

- набудани вақт барои баҳогузориҳои вазъият ва қабулнамудани роҳи ҳал;

- ба омилҳои дохилӣ – таъсири баҳогузориҳои субъективӣ – ба ҳаёт, саломатӣ, мавқеи иҷтимоӣ [3].

Агар аффект ҳамавақт бо агрессия ва вайроншавие, ки ба сарчашмаи таъсироти психотравматикӣ равона шудааст, алоқаманд бошад, фурустратсия бошад метавонад ба гуногунрангӣ калони рафтор оварда расонад. Механизмҳои психологӣ аффеки физиологӣ мафҳуми конкретии психологӣ ба шумор меравад.

Ин таркиби кӯтоҳмудат вале бошиддати эмотсионалӣ мебошад ва ҳамзамон ташвиши баландро ба вучуд меорад.

Б. В. Сидорат қайд мекунад, ки раванди аффекивӣ ҳамчун протсесс авҷ гирифта бошиддат дар ҳолати аффекивӣ инкишоф ёфта ҳаракати фаъолияти психикиро ба роҳ мемонад ва онро ба 3 давра тақсим мекунад:

1. Огози аффект-зоҳиршавии эмотсияҳо, шиддатнокии эмотсионалӣ;

2. Даври асосий-ҳолати аффективӣ (худди аффект);
3. Барҳамшавии аффект – ҳолати боздории бефарқ (ташвиши нав) [4].

Дар ҳолати аффект вайроншавии ҳолатҳои ҳаракатии организм (боздорӣ, ҳаяҷон, вайроншавии ҳаракати мутобиқшуда) ва инчунин дигаргуниҳо дар доираи реаксияҳои вегетативӣ (набз, нафаскашӣ, фишори хун) дида мешавад. Ҳолати зохирии инсон тез тағир меёбад: сафедшавӣ ё сурхшавии рӯй, ва дигаргунӣ дар пуст, сафедии чашм дида мешавад.

Аффекти физиологӣ ҳамчун як мафҳуми психологӣ буда маънояш «ҳолати саҳти ҳаяҷон» мебошад. Баъзе аз муаллифон дар он ҳулосаанд, ки ҳолати саҳти ҳаяҷонӣ ин аффекти қаҳру ғазаб мебошад. Лекин ба ин ҳулосабарориҳо М. В. Кастиский розӣ нест. Аз нуқтаи назари ҳолати дар боло номбаршуда ҳолате мебошад, ки инсон ҳудро идора карда наметавонад. Лекин ин ҳолат нафақат ҳангоми аффекти қаҳру ғазаб ба вучуд меояд, балки дар дигар намуди аффектҳо ва ҳатто дар ҳолати стресс ҳам дида мешавад. Лекин фарқият байни аффект ва стресс дида мешавад. Стресс ҳамчун ҷавоби организм ба ангезандаҳо мебошад. Ҳолати стрессогенӣ аз ҳолати аффект аз он ҷиҳат фарқ мекунад, ки як муддати кӯтоҳро дар бар мегирад [5].

Кушторе, ки дар ҳолати аффект содиршудааст. Куштор дар ҳолати аффект – амале мебошад, ки бо ҳолати эмотсионалии зур ва кӯтоҳмудат тавсиф мешавад, ки бо тағироти фаврии вазъиятҳои ҳаётан муҳими субъект алоқаманд аст ва бо зоҳиршавӣ ва тағирёбии тези психофизиологӣ алоқаманд аст. Аффект дар асоси ҳодисаҳои алақай гузошташуда ба вучуд омада ба бедоршавии он танҳо як ҷумбиши хурди дигар лозим аст. Дар асоси аффект ташвишҳои ҳолати низоъи дохилии инсон ҳобидааст ва сабаби таркиши он:

- муқобилияти миёни майлҳо, кушишҳо, хоҳишҳо ва ғ.
- муқобилиятҳои миёни талаботҳо, ки ба инсон пешниҳод мешавад.

Имконияти амали намудани он. Аффект дар вазъиятҳои критикӣ инкишоф ёфта дар шароитҳои ба вучуд меояд, ки субъект қобилияти ҷустуҷӯ намудани роҳи адегватии ҳудро намеебад бештар дар ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ба вучуд меояд.

Таҷрибаҳо нишон доданд, ки баъзе ҳолатҳои аффект дар хотири одамон мемонад ва дар баъзеашон тамоман дар хотир намеремонад. Аффект имкониятҳои идорашавандагии ихтиёро маҳдуд мекунад. Мубориза бар зидди аффект: гурехтан аз вазъияте, ки ба аффект оварда мерасонад ва иҷро намудани машқҳои нафаскашӣ. Истодагарӣ дар аффект ин дараҷаи инкишофёбии мароми маънавии шахсӣ мебошад. Яке аз фарқиятҳои байни аффекти физиологӣ ва аффекти паталогӣ дар он аст, ки ҳангоми аффекти паталогӣ вайроншавии кӯтоҳмуддати психикӣ ва тирашавӣ шуур дида мешавад.

Барои муайян намудани он, ки ҳодиса дар ҳолати аффект содир шудааст ё не аз ташҳиси комплекси психологӣ-психиатрӣ гузаронидан лозим аст. Дар ин раванди қисми психологии таҳҳис дар асоси мавқеи психологии айбдоршаванда ва ё ин ки судшаванда меҳобад (мизоч, ҳаракет). Вазъиятҳои мавҷуда, ки ба пайдошавии эмотсияҳои зӯр таъсир мерасонад (афту андоми мизоч, рафтор ва инчунин тадқиқи биохимикии далелҳои мавҷуда) имконият медиҳад, ки инсон дар ҳолати аффект қарор дошт ё неро муайян намояд.

Аффект бо ҷунин рафторҳои ҷабрдида баҳо дода мешавад: бо зуроварӣ, таҳқир намудан, ҳаракату амали бемаврид ва ғ. Оид ба ин масала психологӣ рус Левитов Д. В. Менависад: «қаҳру ғазаб ҳамчун аффект ҳангоми таҳқир ва ё бӯги қардан ҳафанамоӣ ҳис қарда мешавад». Таҳқир одатан нисбат ба зуровари бештар мушоҳида мешавад. Масалан таҳқирӣ зан, модар, ҳешу табор ва ғ. Ба таҳқирӣ вазнин инчунин бо суҳан ва рафтор паст задани иззати нафси шахс ворид меқардад, ки онҳо бо пайдошавии аффект мусоидат менамояд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки амалҳои зидиқонунӣ ҷабрдида метавонад ба пайдоиши ҳолати аффект заминагузор бошанд. Ба мисли ба таври мақсаднок набуд қардани ягон ҷизи шахс, амалҳои масқараомез ва ғ. Як лаҳзаи муҳим ҳангоми баҳодиҳӣ ба ҳолати аффект ин аст, ки мо бояд ба вазъияти пайдо шуда тақя намоём [6].

Ҷуноне ки аз маълумотҳои дар боло овардашуда маълум қардид, одам дар ҳолати аффект фикру андеша нақарда, рафтору қирдори бенизомро содир менамояд. Дар фаъолияти узвҳои ҳиссии у дигаргуниҳо ба амал меоянд ва ҳаракатҳои ҷолоқонаи ифоданокро (мимика ва имову ишораҳои маҳсус, қиря, қарёд, баъзан ҳаракатҳои беиҳтиёр ва ғ.) мекунад.

Одам ҳолати аффектро бе иштироки ирода аз сар меғузаронад, яъне идоранамоии иродавии он ба амал намеояд. Аммо бояд қайд қард, ки дар зинаи аввали аффект идора намудани ҳолати эмотсионалӣ имқонпазир аст, вале дар зинаҳои дигари он назорати иродавӣ ниҳоят душвор мешавад. Аз ин рӯ, ниғоҳдошти саривақтии инкишофи аффект зарур аст.

Адабиёт:

1. Введение в психологию. / Под. Общ. Ред. А.В. Петровского. – М., 1996.
2. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. – М.: Юрайт, 2002. – 336 с.
3. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Қонуният, 2004. – 399 с.
4. Крутецкий В.А. Темперамент // Педагогическая энциклопедия: В 2т. – М., 1993.
5. Миралиев А.М. Давлатов М.Т. Педагогика ва психология. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 344 с.
6. Ногвев В.В. Введение в судебно – психологической экспертизы. – М., 2001. – 441 с.

Калидвожаҳо: *рафтор, аффект, ҳолат, таъхис, физиологӣ, вегетативӣ, патологӣ, ҳаракатҳо, қаҳр, ғазаб, эмотсия, стресс.*

Аннотация

СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА СОСТОЯНИЯ АФФЕКТА

Как стало понятно из приведенной выше информации, человек в состоянии аффекта не думает и не мыслит, а совершает беспорядочное поведение и действия. Происходят изменения в деятельности его органов чувств, он совершает подвижные выразительные движения (мимика и особые жесты, плач, крик, иногда непроизвольные движения и т. д.). Однако следует отметить, что на первом уровне аффекта можно контролировать эмоциональное состояние, но на других уровнях контролировать волю становится крайне сложно. Поэтому необходимо вовремя поддерживать развитие аффекта.

Ключевые слова: *поведение, аффект, состояние, диагностика, физиологические, вегетативные, патологические, движения, ярость, гнев, эмоция, стресс.*

Annotation

FORENSIC PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF THE STATE OF PASSION

As it became clear from the information above, a person in a state of passion does not think or think, but commits erratic behavior and actions. Changes occur in the activity of his sense organs, he makes mobile expressive movements (facial expressions and special gestures, crying, screaming, sometimes involuntary movements, etc.). However, it should be noted that at the first level of affect it is possible to control the emotional state, but at other levels it becomes extremely difficult to control the will. Therefore, it is necessary to support the development of affect in a timely manner.

Keywords: *behavior, affect, condition, diagnosis, physiological, vegetative, pathological, movements, rage, anger, emotion, stress.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Шахноза Намозалиева, магистранти соли дуюми ихтисоси равоншиносии амалии факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 886230808

Рохбари илмӣ: д.и.п. Иматзода Л.

Сведения об авторе: Азимова Шахноза Намозалиева, магистрантка второго курса по специальности практический психология факультета психологии Таджикиский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 886230808

Научный руководитель: д.и.п. Иматзода Л.

About the author: Azimova Shakhnoza Namozalieva, second-year master's student in the specialty practical psychology of the Faculty of Psychology of the Department of Psychology named after Sadridin Aini. Phone: +992 886230808

Scientific supervisor: PhD Imatzoda L.

ТАВСИФИ УМУМИИ АДАПТАТСИЯ ВА МУТОБИҚШАВИИ ИҶТИМОИИ ДОНИШЧҶҒНИ КУРСИ АВВАЛ

Раванди мутобиқшавии ҳар як донишҷӯ ба таври худ мегузарад. Ҷавонписарону ҷавондухтарони таҷрибаи кори дошта, осонтар ва зудтар ба шароити рӯзгор ва ҳаёти донишҷӯӣ ва кори таълим мутобиқ мешаванд. Вазифаи гурӯҳи донишҷӯён аз ҷустуҷӯи варианти миёна ва ҷалби донишҷӯён ба фаъолияти нав набуда, балки фароҳам овардани шароит барои фаъолияти умумии оптималӣ мебошад [6, 93].

Раванди мутобиқшавии иҷтимоӣ аз огоҳии фард (гурӯҳи иҷтимоӣ) дар бораи он, ки рафтори қаблии ӯ барои ноил шудан ба муваффақият мусоидат намекунад ва модели рафтори ӯро бо назардошти талаботи муҳити нави иҷтимоӣ бояд тағир дод, оғоз меёбад. Чун барои тағир додани шакли рафтор мавқеи фаъоли ҳуди шахс зарур аст. Бо назардошти гуфтаҳои боло мо метавонем мафҳуми «адаптатсия»-ро муайян кунем.

Мутобиқшавии иҷтимоӣ – раванди мутобиқшавии фард ё гурӯҳи иҷтимоӣ ба муҳити нави зиндагӣ тавассути азхудкунии фаъоли он мебошад.

Кори иҷтимоӣ намудҳои гуногуни мутобиқшавиро, ки ба рушди инсон таъсир мерасонанд, ба назар мегирад. Баъзе олимон, аз ҷумла муаллифони як қатор китобҳои дарсӣ чор намуд ё сатҳи асосии мутобиқшавии инсонро муайян мекунанд: биологӣ, физиологӣ, психологӣ, иҷтимоӣ.

Дар тадқиқотҳои психологӣ – педагогӣ тафсиркуниҳои гуногуни фаҳмиши «шахсият» вучуд дорад. Аз рӯи андешарониҳои А.Н. Леонтев индивид дар протсессии фаъолияти худ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ дохил мешавад [2, 63].

Умуман, ҳар яки мо, ки дар ҷомеаи воқеӣ зиндагӣ мекунем, бояд борҳо ба равандҳои муайяни ҳаёт мутобиқ шавем. Ва пеш аз ҳама, чунин мутобиқшавӣ дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ, муносибатҳои шахсӣ-маишӣ ва фарҳангӣ фароғат талаб карда мешавад. Аз ин рӯ, се намуди асосии мутобиқшавии иҷтимоиро ҷудо кардан бамаврид аст: саноатӣ, маишӣ, фароғат.

Шахсе, ки дар ҷомеаи воқеӣ зиндагӣ мекунад, бояд ба равандҳои муайяни ҳаёт мутобиқ шавад. Чунин мутобиқшавӣ дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ; соҳаи шахсӣ ва рӯзмарра; соҳаи фарҳанг ва фароғат; соҳаи таълимӣ зарур аст. Азбаски рисолаи магистрии ман оиди мутобиқшавии иҷтимоии хонандагони соли аввали таҳсил дар муассисаҳои олии касбӣ бахшида шудааст, мо пиромуни ин масъала бештар андешаронӣ менамоем.

Мутобиқшавӣ иҷтимоии донишҷӯёни соли аввали таҳсил дар муассисаҳои олии касбӣ - ин раванди тағир додани хусусияти робитаҳо, муносибати донишҷӯ ба мундариҷа ва ташкили раванди таълим дар муассисаи таълимӣ мебошад. Мутобиқшавии психологӣ бо фаъолияти равонии шахс ё гурӯҳ алоқаманд буда, ҳамчун таъсири мутақобилаи равандҳои мутобиқшавӣ ба муҳити зист ва табилии муҳит «барои худ» фаҳмида мешавад.

Проблемаи мутобиқшавии донишҷӯёни курси якум яке аз проблемаҳои муҳиму умумии назариявӣ буда, то ба ҳол мавзӯи анъанавии муҳокима мебошад, зеро маълум аст, ки мутобиқшавии ҷавонон ба ҳаёти донишҷӯӣ раванди мураккаб ва гуногунҷанба буда, ҷалби донишҷӯёнро талаб мекунад. Ақтуалияти проблемаро вазифаҳои муносиб кардани раванди «дохил шудан»-и собиқ мактаббача ба системаи муносибатҳои дохили донишгоҳ муайян мекунанд.

Тезонидани равандҳои мутобиқшавии донишҷӯёни курси якум ба тарзи нави зиндагӣ ва фаъолияти онҳо, омӯзиши хусусиятҳои психологӣ, ҳолати равоние, ки дар фаъолияти таълимӣ дар марҳилаи ибтидоии таълим ба вучуд меоянд, инчунин муайян кардани шароити педагогӣ ва психологӣ фаъолсозии ин раванд вазифаи ниҳоят муҳим мебошанд.

Ҳаёти донишҷӯӣ аз соли аввал оғоз мешавад ва аз ин рӯ, ба зиндагӣ ва таҳсил дар донишгоҳ бомуваффақият мутобиқ шудани донишҷӯи курси якум гавари ташаккули минбаъдаи ҳар як донишҷӯ ҳамчун шахсият, мутахассиси оянда мебошад. Пас аз ворид шудан ба муассисаи нави таълимӣ, ҷавон аллакай баъзе муносибатҳо ва стереотипҳои муқарраршуда дорад, ки дар оғози омӯзиш тағир меёбанд ва вайрон мешаванд. Муҳити нав, гурӯҳи нав, талаботҳои нав, аксар вақт ҷудой аз волидон, натавонии идора кардани «озодӣ», пул, мушкilotи муошират ва

бисёр чизҳои дигар боиси мушкилоти равонӣ, мушкилот дар таълим, муошират бо ҳамсинфон, муаллимон ва ғ. мегардад.

Проблемаи мутобик намудани донишҷӯён ба шароити таълим дар мактабҳои олии яке аз вазифаҳои муҳимест, ки ҳоло дар педагогика ва дидактикаи мактабҳои олии таҳкик карда мешавад. Дар баробари ин, хусусияти раванди мутобикшавии донишҷӯён дар мактабҳои олии бо фарқияти усулҳои таълим дар мактабҳои миёна ва макотибҳои олии муайян карда мешавад. Масалан, донишҷӯёни соли аввал маҳорат ва малакаҳои надоранд, ки дар донишгоҳ барои бомуваффақият аз худ кардани барнома заруранд. Кушиши бо суботкорӣ чуброн кардани инро на ҳамеша ба муваффақият оварда мерасонад. Пеш аз он ки донишҷӯ ба талаботи нави таълим мутобик шавад, вақти зиёд мегузарад. Илова бар ин, муттасилии сусти байни мактабҳои миёна ва олии, ягонагии методика ва ташкили раванди таълим дар донишгоҳ, микдори зиёди иттилоот, набудани малакаҳои кори мустақилона боиси фишори баланди эмотсионалӣ мегардад, ки аксар вақт боиси ноумедӣ аз интиҳоби касби оянда мегардад. Аз ин ҷост, ки нишондиҳандаҳои пасти соли аввали таҳсил аз нофаҳмӣ ва эҳтимолан қабул накардани шарту талаботи донишгоҳ вобастагӣ дорад.

Ҳадафи ибтидоии ҳамкорӣ дар аввали марҳилаи таҳсил муайян кардан ва ташаккул додани тайёрии донишҷӯён ба таҳсил тавассути зехнӣ, эҳсосӣ, таъсироти ҳавасмандкунии хусусиятҳои фардии онҳо ҳамчун асоси рушди салоҳият дар донишгоҳҳо мебошад. Мақсади ниҳонии фаъолияти муштарак ташаккули омодагии психологӣ, касбӣ, эҷодӣ, худидоракунии касбӣ барои касби ояндаи донишҷӯ мебошад [6, 124].

Зиёда аз он, аксар вақт ташкили кори таълимӣ дар соли аввал ба шароити мушаххаси донишгоҳ мутобик шудани донишҷӯёнро ба таври бояду шояд таъмин намекунад. Дар натиҷаи муносибати номуносиб ба ташкили раванди таълимӣ, ки ба ҳалли проблемаҳои мутобикшавии хонандагон нигаронида шудааст, боиси тулонӣ гаштани раванди адаптатсия дар донишҷӯён мегардад. Дар педагогика сабабҳои хусусияти психологӣ-педагогӣ, ки боиси душвории азхудкунии фаъолияти мушаххаси таълимии хонандагон, инчунин таъмини мутобикати иҷтимоӣ психологӣ онҳо ба фаъолияти таълимӣ мегарданд, ба кадри кофӣ ошкор карда нашудаанд.

Дар ҳамин ҳол, ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим ба мутобикшавии муассир ба донишгоҳ манфиатдоранд: на танҳо ҳуди донишҷӯёни курси якум, балки омӯзгорон ва кормандони бо онҳо коркунанда, роҳбарияти факултетҳо ва донишгоҳ низ. Оғози бомуваффақияти таҳсил метавонад ба донишҷӯ дар таҳсили минбаъдааш кумак расонад, ба раванди ташаккули муносибат бо омӯзгорон ва ҳамкурсон таъсири мусбат расонада, таваҷҷуҳи ташкилотчиёни ҷамъиятҳои илмӣ донишҷӯён, роҳбарони гурӯҳҳои эҷодӣ ва иттиҳодияҳои гуногуни донишҷӯён, фаълони факултет ба худ ҷалб намояд. Мутобикшавии бомуваффақияти донишҷӯ ба муҳити таълимии донишгоҳ фаъолияти ояндаи касбӣ ва рушди шахсии мутахассиси ояндаро муайян мекунад.

Инкишоф ва ташаккули шахсияти донишҷӯ натиҷаи ҳамкории серсоҳаи ин омилҳо мебошад. Вале амали маҷмӯи ҳамаи омилҳо то ба охир расонда намешавад, агар онҳо таъсири мусбӣ худро ба фаъолияти ботинии ҳавасмандгардонии кор дар болои худ ва тақризи мусбиро дар ҷаҳони ботиниашон нишон надиҳанд. Маҳс фаъолият ва ғайрати шахсии одам дар оқибати кор камолоти шахсиятро муайян месозад [10, 112].

Мутобикшавиро шартан ба 3 намуд тақсим мекунанд: физиологӣ, иҷтимоӣ ва биологӣ. Вазъи саломатии талабагон аз рӯйи захираҳои мутобикшавии онҳо дар ҷараёни таълим муайян карда мешавад.

Дар адабиётҳо таснифоти донишҷӯён аз рӯйи дараҷаи мутобикшавӣ, вобаста ба дараҷаи ташаккул, инкишоф, устувории фаъолияти робитаҳои маърифатӣ, ҳавасмандӣ-ихтиёрӣ, иҷтимоӣ ва коммуникатсионии донишҷӯён дар муҳити таълимии донишгоҳ пешниҳод карда мешавад: **мутобикнашуда** (*самтҳои насту*), ки бо пайвастҳои номуайяншуда дар ҳадақал яке аз минтақаҳои муайяншуда ва ноустувории кори робитаҳо тавсиф мешавад; **миёна мутобикшуда** (*дараҷаи миёна*), ки бо ташаккули ҳама намуди робитаҳо дар ҳолати набудани устувории онҳо ё мавҷудияти ақаллан як пайвасти устувор тавсиф мешаванд, дар ҳоле ки дигар пайвастагӣҳо ҳатто ҳанӯз ташаккул наёфтаанд; **мутобикшуда** (*дараҷаи баланд*), ки бо ташаккули ҳамаи алоқаҳо ҳос аст ва дар баробари ин кори муътадили робита ҳадиакал дар як самт мушоҳида мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳайати омӯзгорони донишгоҳҳо ва коллечҳо аҳамияти идоракунии мутобикшавӣ ба фаъолияти таълимӣ ва таъсири натиҷаҳои мутобикшавӣ ба раванди таъдил

ёфтани мутахассиси ояндаро дарк мекунад. Дар баробари ин, хатто дар муоссиртарин муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ барои ҳалли ин масъала системаи пурсамар ва мунтазам нав кардашудаи қор вучуд надорад. Ҳамин тариқ, зарурати дарёфти роҳҳои баланд бардоштани шароити педагогӣ, ки раванди мутобиқшавии донишҷӯёни курси якумро таъмин карда метавонад, равшан мегардад.

Адабиёт:

1. Давлатов М., Расулов С.Х. Психологияи мактаби олий. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 288 с.
2. Дмитриенко С.А. Формирование навыков адаптации к профессиональной деятельности // Среднее профессиональное образование. 2007. №2. – С.38-41.
3. Либиенталь И.Е. Адаптация студентов к вузовскому обучению как этап личностного и профессионального развития: сб. науч. статей СевКавГТУ. Сер. «Гуманитарные науки». №5. 2007.
4. Лисовский В.Т., Дмитриев А.В. Личность студента. – Л., 1974. – С.56-81.
5. Латыш Л.Б. К проблеме управления адаптацией молодежи // Право и образование. №2. 2007. – С.119-130.
6. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. – М., 2003. – 180 с.

Калидвожаҳо: *Ҳаёт, зиндагӣ, донишҷӯён, мутобиқшавӣ, таҳсил, иҷтимоӣ, гуруҳ, муассисаҳои олий, физиологӣ, биологӣ, проблемаҳо, муҳити нав, адаптатсия, эмотсионалӣ.*

Аннотация

**ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АДАПТАЦИИ И СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ
СТУДЕНТОВ-ПЕРВОКУРСНИКОВ**

Проблема адаптации студентов-первокурсников является одной из важнейших и общетеоретических проблем и до сих пор является традиционной темой обсуждения, поскольку известно, что адаптация молодежи к студенческой жизни – сложный и многогранный процесс, требующий вовлечения студентов. Актуальность проблемы определяется задачей налаживания процесса «вхождения» бывшего ученика в систему отношений внутри вуза.

Ключевые слова: *жизнь, студенты, адаптация, образование, социальные, групповые, вузовские, физиологические, биологические, проблемы, новая среда, эмоциональная.*

Annotation

**GENERAL CHARACTERISTICS OF ADAPTATION AND SOCIAL ADAPTATION
OF FIRST-YEAR STUDENTS**

The problem of adaptation of first-year students is one of the most important and general theoretical problems and is still a traditional topic of discussion, because it is known that the adaptation of young people to student life is a complex and multifaceted process that requires the involvement of students. The urgency of the problem is determined by the task of adjusting the process of «entering» the former student into the system of relations within the university.

Keywords: *Life, students, adaptation, education, social, group, higher institutions, physiological, biological, problems, new environment, emotional.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бабаева Чамила Зайнитдиновна, магистранти соли дуюми факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 930027124

Роҳбари илмӣ: н.и.п. Разоқов Х.

Сведения об авторе: Бабаева Джамиля Зайнитдиновна, магистрантка второго курса факультета психологии Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Аини. Телефон: +992 930027124

Научный руководитель: к.п.н. Разоқов Х.

About the author: Babaeva Jamilya Zainitdinovna, second-year master's student at the Faculty of Psychology of State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Телефон: +992 930027124

Scientific supervisor: Candidate of pedagogical sciences Razakov H.

ТАВСИФИ ПСИХОЛОГИИ РАВИЯИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА МАҚОМИ ОН АЗ НИГОҲИ ДИНИ ИСЛОМ

Мутаасифона дар замони имрӯза тавсифи шахсияти экстремист то дараҷаи репрезентативӣ ошкор ва муайян нагардидааст. Аз ин хотир, оид ба ин масъала, мо метавонем танҳо ба маълумотҳои назариявии гуногун таъянамуда, барои дарки шахсияти экстремист як қатор хусусиятҳоро ба онҳо хос гузорем.

И. В. Линдер ва С. А. Титков баъзе маълумотҳои ҷолибро дар бораи шахсияти экстремистон меоранд, аммо мутаасифона аз ҷиҳати будани сарчашмаи ин маълумотҳо ва бо қадом методҳо ба даст оварда шудани он маълумотҳоро қайд накардаанд. Муаллифони муқарраргардида диққати асосиро ба он равона месозанд, ки миёни экстремистон бисёриҳое мавҷуданд, ки дар овони кӯдакӣ ва ҷавонӣ бо зухуротҳои гуногуни таҳқироту пастзанӣ вохӯрдаанд, аммо ҳудобиткунии ҳешро ба роҳ монда натавонистаанд. Баъдан ба сатҳи рушди дигар гузашта, онҳо дарк кардаанд, ки онҳо метавонанд на танҳо ба дилозорон, балки аз ҷамъият низ интиқомӣ ҳешро ситонанд. Инҳо одамонеанд, ки натавонистанд идеяҳои ҳешро амалӣ гардонанд. Чунин ҳолат ноқаноатмандиро ба пеш меорад ва хоҳиши исботкунии «Ман» бо ҳар роҳи восита пайдо мегардад [2, 61-62].

Бисёри экстремистон – ин одамонеанд, ки дар вақташ барои муборизаи баъзе ҳукуку озодихо аз тарафи давлат маҳкум шуда, ба назари эътибор гирифта нашуданд, дар рӯйхатҳои сиёҳ номҳояшон навишта шуда буд, мучозотҳои муайяни ҳукукӣ низ ба онҳо дода шуда буд ва ҳамаи ин зухуротҳо дар дили онҳо ҷамъ мешуд ва экстремизм барои онҳо ба яке аз воситаҳои интиқомӣ иҷтимоӣ мубаддал мегардад [4, 27-35].

Аз нигоҳи дини Ислом бошад, шахсияти экстремист умуман маҳкум мегардад. Экстремист ҳамчун шахсияти хавфнок шинохта шуда, баҳри расидан ба мақсадҳои гуногуни сиёсӣ гӯё аз ислом тарафдорӣ наояд ҳам, дар асл бо қонуниятҳо ва меъёрҳои Исломӣ қомилан муқолифат мекунад. Зеро ақида ва амалҳои экстремистӣ дар мардум майл ба терроризмро ба вуҷуд оварда, боиси ҳалалдор шудани зиндагии оқолишти мардум мегардад. Ҳатто агар дар вақти ҷанг ба шаҳрвандони аҳолии эҳтимолияти зарар расидан бошад, дини Ислом ин гуна амалиётро манъ мекунад. Аз рӯйи қонуниятҳои шариати Ислом, ҷанг танҳо дар ҳолати муайян будани қувваи муқобил ва дар рафти ҳуҷум аз тарафи қувваи бегона ба давлат барои мудофия ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, аммо он набояд ба аҳолии оқолишти равона гардад, ки дар он зерсохторҳо, вайронкунӣ ва ё несткуниҳое, ки зарари он ба шаҳрвандони бегуноҳ расад, ба монанди: сарчашмаҳои об ва ҳӯрокворӣ, беморхонаҳо, роҳҳо, қуруқҳо, киштзорҳо, боғҳо, дарахтҳо ва ғайра. Мувофиқи қитоби муқаддаси Қуръон ҳуқуқот, тундгарӣ ҳамчун «пахнамоии фисқ дар рӯйи замин» ба ҳисоб рафта, яке аз ҷиҳатҳои вазнини диниста мешавад, ки натиҷааш ҷазои ҷиддиро интизор аст. Қуръони муқаддас ва суннати Паёмбар (салаллоҳу алайҳи васаллам) ду сарчашмаи асосии шариати исломӣ мебошад, ки зидди нооромии ҳаёти ҷамъиятӣ буда, амният ва амалигардонии сулҳу суботи ҷамъиятиро ба қайм гирифтааст. Экстремистоне, ки аз номи дини Ислом ҳукм мебароранд, аслан Исломо беэътибору бадном мекунанд. Дар баробари ин онҳо бераҳмӣ нисбат ба дигарон, аҳли оила ва ҳатто ба худро тарғибу ташвиқ мекунанд [1, 117].

Яке аз сифатҳои нисбатан хоси экстремист – ин даст задан ба худкуширо, яъне ҳамчун ҷиҳод худро куштан даъват кардани онҳо мебошад. Он метавонад дар раванди фаъолияти аз ҳад гузашта фанатизм, шаҳидизм ва навъи фаъолияти идеологии тақфиризм ба вуҷуд ояд. Навъҳои фаъолияти номбаршуда хоси террористон буда, чунин шарҳ дода мешаванд:

Фанатизм – (қалимаи латинӣ *fanaticus* «мутаассиб» ва *fanum* «маъбад» буда) маънои рафтори қур-қуруна, рафтори эътимодноки бе муқолима, баҳусус дар доираи амалиётҳои динӣ ва сиёсӣ дорад; ки ба ягон навъи идея, тасаввуротҳо ва андешаҳои ихтилофӣ равона гардидааст. Аъзои идеологияи мазкур таваҷҷуҳ ба «боло» ниҳода, тайёр ҳастанд худро барои ҳар гуна амалиёте, ки ба онҳо дода мешавад фидой созанд.

Тақфиризм – қалимаи арабӣ буда («тақфир» – маҳкумнамоӣ ба қуфр) самти қатъияти Исломо соҳиб аст. Принсип ва идеяҳои тақфириён бо бисёр умумиятҳои хавориҷӣ, ки мусалмонро ба қуфр маҳкум намуда, онҳоро ба қатл мерасониданд ҳеле монанд аст. Аммо фарқи тақфириён аз аҳли хавориҷ дар он аст, ки самти фаъолияти ҳардуи тоифа зинаҳои гуногунро дар бар мегирад. Масалан, агар хориҷиён бо сунниҳо дар муқолифат қарор дошта

бошанд, тақфириён бештар ба ҳокимияти сиёсӣ ихтилофдоранд. Дар давраи муосир тақфиризм аз ҷониби ҳизби мисрии «Ихвонул муслимин» ба вучуд омад. Моҳияти асосии идеологияи мазкур аз он иборат мебошад, ки агар тартиботи сохтори сиёсӣ қарорхое қабул намоёнд, ки мухолифи шариати Ислом бошад, пас итоаткунандагони ҷунин қарорхо кофир шуморида мешаванд. Пас сарчашмаи асосии идеяҳои экстремистона маҳз аз ҷараёни мазкур ба вучуд меояд, чунки бо ҳокимият сару қор гирифта ва ба таҳлука андохтани аъзоёни он танҳо бо ҷараёни тақфиризм алоқа дорад.

Шаҳидизм – ҳуди калимаи «шаҳид» калимаи арабӣ буда, маънои гувоҳӣ додан ё шӯҳид буданро дорад. Дар фарҳанги динӣ-сиёсии мусалмонон истилоҳи «шаҳид»-е, ки дар робита бо ҷиход аз байн бурда мешавад, он ҳамчун ҷонфидой қардан дар роҳи Худо шарҳ дода шудааст. Аммо идеологияи шаҳидизме, ки мо мехоҳем ба он маъно бахшем, умуман аз истилоҳи Ислом берун аст. Он шахс то даст задан ба амали террористӣ, аниқтараш ба худкушӣ ҳамчун восита истифода бурда мешавад. Ба ӯ ҷунин фаҳмонида мешавад, ки ниятҳои онҳо пок аст, дастоварди натиҷаи қори ӯ бебаҳост ва аз ҳама нуқтаи асосӣ баъд аз анҷом додани амалиёт ӯ ҳамчун «шаҳид» эълон гардида, воридшавии ӯ ба ҷаннат қафолат дода мешавад. Одатан кам нестанд, ҷунин талқиннамоиҳои ҳиссиётбахше, ки таъсири он ба психикаи одамон тез паҳш мегардад. Масалан, яке аз шиорҳои сарвари гурӯҳи ифротии «Ҳизбуллоҳ» ҷунин аст, ки ба қурбонии хеш мегӯяд: «Ту он вақте зиндагии воқеиро оғоз менамояӣ, ки «Ман»-и ҳешро дар худ бидушӣ». «Ман» – ин нуқоби шайтони дохили туст. Ёро ба қатл мерасонӣ ва наҷот меёбӣ» [3].

Ислом умуман худкуширо маҳкум менамояд. Дар тӯли таърихи 1400 солаи Ислом ҷунин зухурот ҳеҷ гоҳ мавҷуд набуд. Ин вайронкунии муосири навоари экстремистон буда, терроризмро ҳамчун силоҳ баҳри амалигардонии ҷанги шахсӣ интиҳоб менамоянд.

Адабиёт:

1. Булач А. Ислам о терроре и акциях террористах-смертников. Пер. с турецкого языка. – М., 2005. – 117 с.
2. Линдер И.Б., Нечипоренко О.М., Титков С.А. По ту сторону зеркала. – М., 1998. – С.61-62.
3. Саҳеҳ-ал Бухорӣ. №647 (1363).
4. Юрасова Е.Н. Психологические особенности лиц, склонных к экстремизму, терроризму и ксенофобии. // Юридическая психология. – М., 2008. №4. – С.27-35.

Калидвожаҳо: *экстремизм, терроризм, ислом, фанатизм, тақфиризм, шаҳидизм.*

Аннотация

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ОТНОШЕНИЯ К ЭКСТРЕМИЗМУ И ЕГО МЕСТО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИСЛАМА

Проблемы «психологии экстремизма» считаются актуальными и необходимыми, поскольку количество экстремистских действий увеличивается с каждым днем, нанося большой ущерб стабильности международного сообщества, интересам государства и особенно репутации правоохранительная система и система образования. Комплексный подход к проявлениям экстремизма только формируется, поскольку, несмотря на особую важность и практическую необходимость, основные проблемы психологии экстремизма недостаточно разработаны и изучены. Современный экстремизм активно использует глобальные ресурсы для реализации собственных целей, создавая тем самым системную реакцию, наносящую вред не только жертвам экстремистского события и их родственникам, но и всему населению. В результате меняется образ мышления и идеология народных масс, возникают реакции страха и паники, и эти явления негативно влияют на психическое здоровье граждан и их трудоспособность.

Ключевые слова: *экстремизм, терроризм, ислам, фанатизм, тақфиризм, мученичество.*

Annotation

**PSYCHOLOGICAL DESCRIPTION OF ATTITUDE TO
EXTREMISM AND ITS PLACE FROM THE POINT OF ISLAM**

The problems of the «psychology of extremism» are considered relevant and necessary, since the number of extremist actions is increasing every day, causing great damage to the stability of the international community, the interests of the state and especially the reputation of the law enforcement system and the education system. An integrated approach to manifestations of extremism is just being formed, because, despite the special importance and practical necessity, the main problems of the psychology of extremism have not been sufficiently developed and studied. Today's extremism actively uses global resources to achieve its own goals, thereby creating a systemic reaction that harms not only the victims of an extremist event and their relatives, but also the entire population. As a result, the way of thinking and ideology of the masses changes, reactions of fear and panic arise, and these phenomena negatively affect the mental health of citizens and their ability to work

Keywords: *extremism, terrorism, Islam, fanaticism, Takfirism, martyrdom.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобиев Муҳаммад, магистранти соли дуюми кафедраи психологияи умумӣ ва педагогии факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911026929

Рохбари илмӣ: д.и.п., профессор Мачидова Б.

Сведения об авторе: Бобиев Мухаммад, магистрант второго курса кафедры общей и педагогической психологии психологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 911026929

Научный руководитель: д.п.н., профессор Меджидова Б.

About the author: Bobiev Muhammad, second-year master's student of the Department of General and Pedagogical Psychology, Faculty of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone: +992911026929

Scientific supervisor: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Majidova B.

**ОМИЛҲОИ ИНКИШОФИ НУТҚИ МУРАТТАБИ
ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

Омӯзгори ҷуртаҷрибаю кордон ва камтаҷриба орзу дорад, ки дарсаш ҳаматарафа босифат сурат гирифта, бештар самара бахшад. Вале ташкили ин гуна дарсҳо, ба қавли академик М. Лутфуллозода, кори сахл нест, вай заҳмат ва ташвиши зиёдеро ба бор меоварад. Агар муаллим хоҳад, ки дарсаш пурмаҳсул ва босифат гузарад, бояд талаботҳои зеринро катъиян риоя ва рӯи қор оварад. Пеш аз ҳама, донишҳои нав андӯхтан ва татбиқи онҳо дар амалияи нутқ ва тарбияи мактабии ҷараёни ягонро ташкил намояд. Мавзуи фан кӯтоҳ, равшан ва муайян бошад. Ягонагии вазифаҳои таълимию тарбиявӣ бояд дар мақсади дарс ифода ёбанд. Баробари ин дар мақсади дарс тарбия ва инкишофи фикр, нутқ, диққат, хотир, ирода, эҳсос, маниш (характер) низ муайян карда шавад. Калима, ҷумла ва матнҳое, ки ҳамчун машқ дар дигар хели қорҳои амалӣ иҷро мешаванд, бояд аз ҳар ҷиҳат ба талабот ҷавоб дода тавонанд. Вобаста ба хусусиятҳои психологӣ талабагон синфҳои ибтидоӣ машқ бояд ҳамчун шаклҳои фаъолият гуногун бошад, ва он ба омӯзонидани ин ё он қисми забон не, балки ба таълими ҳамаи унсурҳои нутқ (ҷумла, калима, инкишофи нутқ) нигаронида шуда, яке тақрори дигаре не, балки машқи минбаъдaro пурра намоянд. Ба қорҳои хаттӣ бештар эътибор додан лозим, зеро онҳо вақти зиёди дарсро гирифта, машқи дастро талаб мекунад. Дар ҳамаи дарсҳои грамматика, имло ва инкишофи нутқ тақрори ҳаррӯзаро пуркуват бояд қард. Дуруст ва мувофиқи мақсад истифодаи маводи дидактикӣ, асбобҳои аёнӣ, аз қабилӣ ҷадвалу нақшаҳо, воситаҳои техникӣ таълим, компютер ва ғайра самаранокӣ дарси забони модарӣ ва инкишофи нутқро таъмин менамояд. Алоқаи маводи таълим бо ҳаёт, таҷрибаи амалии бачаҳо, мавзӯҳои гузашта ва минбаъда бояд дар ҳар як дарс ба роҳ монда шаванд. Ташкили ин гуна машқҳо ба талабаҳо имкон медиҳад, ки онҳо маҳсули қори худро бинанд, шавқу ҳаваси маърифатҷӯияшон бедор гардад. Дар ниҳояти қор, тавре ки академик М.Лутфуллозода таъкид менамоянд: «Дар дарсҳои забони модарӣ нутқи алоқанок бояд мавқеи асосиро ишғол кунад. Аввал ин ки, нутқи алоқанок омӯхтани грамматикаро барои бачаҳо фаҳмо мегардонад, талабагон мавқеи қоида ва шаклҳои грамматикаро дар нутқи худ ҳис қардан мегаранд. Дуюм ин ки, нутқи алоқанок ба инкишофи малакаҳои грамматикӣ бачаҳо ва нутқи хаттию дахонакӣ онҳо кӯмак расонда саводи имлоияшонро баланд мебардорад. Сеюм ин ки, нутқи алоқанок асосан маҳсули қори эҷодӣ ва мушоҳидаҳои бачагон мебошад. Муаллим метавонад онро аз рӯи матнҳои хониши эзоҳӣ низ супорад» [3, с.415].

Инчунин донишманди бузург М. Лутфуллозода дар фаъолияти ҳар як омӯзгори синфҳои ибтидоӣ дар ҳосил намудани маҳорату малака, ташаккули ҷаҳонбинӣ хонандагон, тарбия ва ташаккули онҳо роҷеъ ба аз бар намудани таълими забони модарӣ дар мактаб бозӣҳои таълимӣ ва машқҳои дамгириро низ арзишманд ҳисоб қардааст. Ӯ таъкид менамояд: истифодаи бозӣҳои таълимӣ ва машқҳои дамгирӣ дар омӯзиши фанни забони модарӣ ин методи нав нест, лекин дуруст ва ба маврид истифода бурдани он барои пурра аз худ намудани маводи омӯхташаванда мусоидат менамояд, шавқу ҳаваси хонандагонро нисбат ба фанни забони модарӣ зиёд мекунад. Дуруст ташкил намудан ва бо мақсад гузаронидани ин бозӣҳо ба он оварда мерасонад, ки дар хонандагон ҷунун ҳислатҳо ба монанди мустақилона қор қардан, меҳнатдӯстӣ, бо коллектив як будан, озодона фикри худро баён қардан, эҷодқор будан, иштирок қардан дар ҷорабинҳои ҷамъиятӣ ва ғайраҳоро ташаккул медиҳад. Ин бозӣҳоро тавре гузаронидан мумкин аст, ки хонандагон дар рафти бозӣ шаффофият, бовиҷдонӣ, ростқавлиро эҳсос намоянд. Азбаски талабагон синфҳои ибтидоӣ дар рафти дарс зуд монда мешаванд, ба муаллимони синфҳои ибтидоӣ лозим аст, ки ҳар як дарсро ба синну соли талабагон мувофиқ қарда шавқовару диққатҷалбкунанда гузаранд. Истифодаи бозӣҳои таълимӣ ва машқҳои дамгирӣ на фақат мондашавии талабаҳоро барҳам медиҳад, инчунин шавқу рағбати онҳоро ба таълим зиёд мекунад. Бозӣҳои таълимӣ ва машқҳои дамгирӣ бояд вобаста ба мавзуи дарс ва мазмуни матн дар ҳар як дарс гузаронида шавад. Дар тайёр намудани мактабии ба таълими савод шиносоии онҳо бо сохти ҳиҷоии калима аҳаммият дорад. Пеш аз он ки мактабии машғули хондан мешаванд, онҳо хонишро аз ҳиҷо оғоз менамоянд. Фаҳмиши аввалин оид ба ҳиҷо аз он иборат аст, ки калима аз ҳиҷо сохта мешавад. Ба бачаҳо намунаи талаффузи ҳиҷоии калимаро нишон додан лозим. Пеш аз намунаи талаффузи ҳиҷоро нишон додан ба бачаҳо фаҳмонида мешавад, ки калимаро ба ҳиссаҳо ҷудо намуда, талаффуз қардан лозим. Дар машғулиятҳои аввал

мафҳумҳои «ҳисса» ва «ҳичо» якҷоя истифода бурда мешавад. Чунки вақтҳои аввали омӯзиш бачаҳо одатан ҳичо ва калимаро бо ҳам омехта менамояд. Бозҳои дорои аҳамияти таълимию тарбиявӣ ва машқҳои дамгирӣ, ки дар чараёни дарсҳои саводомӯзӣ ва грамматикаю имло истифода мешаванд, ба кори таълим тобеъанд. М. Лутфуллозода ва И. Абдуллоев дар бораи бозҳои чунин гуфтаанд: «Бозҳои таълимии зиёде мавҷуданд, ки муаллим аз он бо мақсади беҳтар шудани инкишофи нутқи талабагон истифода менамояд» [4, с.5]. Мазмуни бозҳои таълимӣ ва машқҳои дамгирӣ дар синфҳои ибтидоӣ асосан аз чудо кардани ашёҳо, ҳайвоноту наботот ба гурӯҳҳо, аз рӯйи савол муайян кардани калимаҳо, аз ҷиҳати машқи талаффузи овозу ҳичо, калима ва ҷумла, дуруст муайян намудани ҳаракати ашёҳо, ҳайвонот, наботот ва ғайраҳо мебошанд, ки ин яке аз роҳҳои инкишофи нутқи мураббӣ хонандагон ба ҳисоб меравад.

Дар ҳақиқат, мақсади асосии таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ низ инкишофи нутқи алоқаноки гуфторӣ ва навиштории талабагон аст.

К. Д. Ушинский қайд карда буд: «Дар мактабҳои мо ба машқҳои нутқи даҳонии бачаҳо хело кам аҳамият медиҳанд.... Бачаҳо ё хомӯш мешаванд, ё дарси гузаштaro нақл мекунанд, ё ин ки ба саволҳо канда-канда ва номурабтаҷ ҷавоб медиҳанд» [7].

Ин суҳбатчи К.Д. Ушинскийро, мутаассифона, дар таҷрибаи як қатор муаллимони муассисаҳои таълимии мо ҳам дидан мумкин аст, чунки онҳо бештар ба он диққат медиҳанд, ки талабагон фақат ҷавоби пурра додан ва нақлкунӣ чизи хондагиашонро донанд бас. Барои инкишофи ҳамаҷонибаи нутқи талабагон фақат ба ҳамаин тарзи кор маҳдуд шудан нодуруст аст. Ба фикри мо, дар вақти ба талабагон таълим додани забони модарӣ вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки захираи луғавии талабагонро мунтазам афзун гардонид, нутқи онҳоро такмилу ташаккул диҳад. Зеро дар инкишофи фикр ва нутқи мураббӣ луғатомӯзӣ ва машқҳои мантиқӣ мавқеи махсус доранд. Машқҳои мантиқӣ дар синфҳои ибтидоӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад ва дар шаклҳои гуногун гузаронида мешавад. Мисол, шарҳи ашёҳои ба бачагон шинос: дар ғушаи тахтаи синф асбобҳои таълимӣ ва бозичаҳо гузошта шуда, ба талабагон таклиф карда мешавад, ки номи ашёҳоро ғоянд, дар бораи ҷӣ будан ва барои ҷӣ даркор будани онҳо нақл ва фикр кунанд, онҳоро ба кадом гурӯҳ гузоштан мумкин аст. Суратҳои меваю сабзавот, парандаҳо, асбобҳои меҳнат ва ғайра тасвир карда мешаванд. Дар ин гуна мақшҳои мантиқӣ донишҳои талабагон ба тартиби муайян мебароянд, илова бар ин нутқи талабагон инкишоф меёбад.

Ҳангоми таълими забони модарӣ ташкил ва гузаронидани машқҳо яке аз усулҳои таълими амалӣ мебошад ва дар мустаҳкам намудани донишҳои назариявии хонандагон омили асосӣ маҳсуб меёбад. Беҳуда нест, ки академик М. Лутфуллозода машқро яке аз усулҳои серистифодаи таълим ба қалам додааст. Иҷрои ин ё он машқ оид ба воҳидҳои гуногуни забон имкон медиҳад, ки талабагон зарурияти истифодаи онҳоро дар нутқашон дарк карда, захираи луғавии худро ғанӣ сохта, меъёрҳои забони модариро ба таври амалӣ аз худ намоянд. Ҳар як машғулияти мустақилона ё амалӣ дар сурате натиҷа дода метавонад, ки агар таълимдиҳанда дар вақташ онро ҷамъбаст намояд ва аз меъёри баҳодихӣ самаранок истифода карда тавонад. а) Кор бо ашёҳои дидактикӣ: дар кори рӯ ба рӯӣ ҳамаи синф талабагон аз лавҳа аввал номҳои ашёҳои дар варақаҳо бо суратҳои гуногун тасвиршударо интихоб мекунанд ва баъд онҳоро ба гурӯҳҳо чудо мекунанд: ба монанди бойчечак, бунафша, лола, лаклак, гунчишк, булбул-паранда. Дар дарси оянда ҳар як талаба мустақилона барои худ лиффа мегирад, ки дар он сурати мазмундор ва дар варақаҳои алоҳида матнҳо ҳастанд. Онҳо матнҳоро меҳонанд суратҳоро бо мазмуни матн муқоиса мекунанд ва муносибаташонро бо симоҳои матн муайян менамоянд. Фоидаи ин навъи машғулият аён аст. Талабагон ба мазмуни суратҳо калима интихоб мекунанд ва дар айни ҳол мазмуни калимаҳоро аниқ менамоянд, ки ин ба хониш ва дарки маъно кӯмак мерасонад. б) Интихоби якҷанд калимаҳои синонимӣ: Машғулияти ин намуди машқҳои мантиқӣ ба таври зерин аст: -Талабаро боз ҷӣ хел номидан мумкин аст? (мактаббача, хонанда, толибилмон, бачаҳо). Талабагон ҷӣ корҳо мекунанд? (меҳонанд, менависанд, бозӣ мекунанд, дӯстӣ менамоянд, суруд месароянд, меҳнатро дӯст медоранд). в) Ёфтани ашё ё калимаи зиёдатӣ: Дар тахтаи синф суратҳое, ки дар онҳо ҳайвоноти хонагӣ тасвир шудааст, намоиш дода мешаванд: ғусфанд, буз, паланг, асп, шер, рӯбоҳ, гов ва монанди инҳо.

Ҷӣ зиёдатӣ аст ва чаро? Ба ҳамаин восита тасаввурот ва фаҳмиши талабагон амиқ карда мешавад, захираи луғавиашон бой мегардад, сифати хониши онҳо такмил меёбад. Дар таълими ибтидоии забони модарӣ нақл кардани матни хондашуда ниҳоят муҳим аст.

Ба воситаи ин намуди кор муаллим муайян карда метавонад, ки талабагон мавзуро то чӣ андоза фаҳмидаанд, чизи хондашонро оё нақл карда метавонанд, оё фикри худро мураттаб ифода карда метавонанд, луғати китобро аз худ карданд, ё не.

Панду ҳикмат яке аз мавзӯҳои асосӣ ва пурқимати адабиёти классикии тоҷик аст. Бехтарин шеърҳои ахлокию пандомӯзии устодон А. Рӯдакӣ, А. Фирдавӣ, А. Ҷомӣ, Н. Ганҷавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон бо мурури замон аз даҳон ба даҳон гузашта, ба ғизои маънавии бачагон табдил ёфта, барои камолёбии инсонии ҳақиқии комил, зебо, поку асил, донову хушсухан нигаронида шудаанд.

Аз ёд кардани шеърҳо низ барои инкишоф додани нутқи талабагон ёрии калон мерасонад. Ба ҳар гурӯҳ мувофиқи дониш, малакаю маҳораташон шеърҳо супорида мешавад. Аз ёд кардани шеър, махсусан ба талабагони суствон манфиатнок аст. Агар мувофиқи қобилияташон ба гурӯҳҳо шеър супорида шавад, онҳо аз уҳдаи иҷрои супориш мебароянд. Ба талабаи суствон агар шеъре супорида шавад, ки аз 20 мисраъ зиёд бошад, бо дидани ҳаҷми он завқи шеър азёдкунии ӯ коста мегардад. Ба ин гуна талабагон бояд мувофиқи қобилияташон шеърҳо супорида шаванд. Барои тақмили инкишофи нутқи талабагони синфҳои ибтидоӣ боз бисёр корхоро анҷом додан мумкин аст.

А. Лоҳутӣ низ маҳз барои бачагон шеърҳо гуфтааст, ки дар байни онҳо шеъри «Чистонҳо» мавқеи махсусро дорад. Сафи муаллифони шеърҳои бачагона дар солҳои минбаъда низ басо афзудааст. Шоирон Гулҷеҳра Сулаймонова, Убайд Раҷаб, Аминҷон Шукӯҳӣ, Ғаффор Мирзо, Мирсаид Миршакар, Ақобир Шарифӣ, Абдумалик Баҳорӣ, Наримон Бақозода, Мавҷуда Ҳакимова, Алӣ Бобочон, Нӯмон Розик ва дигарон барои пешрафту инкишофи адабиёти бачагонаи тоҷик саҳми босазое гузоштаанд.

Қабул карда шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» баробари сохибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, қадами аввалинест чихати рӯй овардан ба осори бойи гузаштагони мо ва эҷодиёти шоирону нависандагони муосир. Забони рангину гуворо барои ҳар як шахс дар ҳамаи синну сол зарур буда, дараҷаи дониш ва маданияти ӯро нишон медиҳад. Донишгари забон воситаи асосии ба даст овардани ҳама гуна донишҳо мебошад. Ба ҳамин мазмун бузургон фармудаанд:

***Ҳар кас ба забони хеш сухандон гардад,
Донишгари сад забон осон гардад.***

Ҳамин тариқ, омӯзиши асарҳои бадеӣ бехтарин воситаи донишазҳудкунӣ, инкишофи тафаккури мантиқӣ ва нутқи гуфторию навиштории мактабиёни хурдсол ба шумор меравад. Аз ин чихат муаллифони дар китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ як силсила афсона, панду ҳикмат, чистону тезгӯяк, зарбулмасалу масал ва хушгӯйҳои зиёдеро, ки дӯстию рафиқӣ, некукорӣ, хайрхоҳӣ, хоксорӣ, ростқавлӣ, далерӣю қаҳрамонӣ барин хислатҳои бади инсониро мазаммат мекунанд, ҷой додаанд.

Адабиёт:

1. Икромов Ф. Алокаи кори луғавӣ бо инкишофи нутқи хонандагон. – Душанбе, 1978. – 80 с.
2. Лутфуллоев М. ва диг. Мавқеи бозиҳои таълимӣ дар дарсҳои забони модарӣ. – Душанбе, 2018. – 64 с.
3. Лутфуллоев М. Осор. Ҷилди 4. – Душанбе: Собирӣ, 2013. – 512 с.
4. Лутфуллоев М., Иматова Л. Лафзи ширин. Дастури таълимӣ. – Душанбе, 2005. – 224 с.
5. Лутфуллозода М., ва диг. Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе, 2021. – 266 с.
6. Технологияи педагогии таълими ғаъл ва нақши он дар ташкили корҳои эҷодии талабагон. // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣю амалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 352 с.
7. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. – Москва. Т. 2. – 468 с.

Калидвожаҳо: *синфҳои ибтидоӣ, нутқи алоқанок, луғатомӯзӣ, захираи луғавӣ, адабиёти бадеӣ, панду ҳикмат, шарҳи ашъҳо, восита.*

Аннотация

**ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ УПОРЯДОЧЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ
МЛАДШИХ КЛАССОВ**

В данной статье обрабатывается, изучается и анализируется формирование способов развития связной речи у учащихся младших классов на уроках. Стоит сказать, что нам необходимо ввести возможности для реализации непрерывности начального образования, сформировать представление младших школьников об образовательных учреждениях как средстве усвоения науки и знаний. Данный метод позволяет повысить уровень образованности молодежи, подготовиться к решению задач, определить свое положение в рамках новых общественных отношений, развить их активность, умения и творческие способности. Все вышеизложенные идеи и мнения приводят нас к выводу, что задачи воспитания и обучения младших школьников, в том числе развитие их коммуникативной речи, должны строиться на учете особенностей обучения родному языку, должны быть определены культурные и национальные потребности общества в зависимости от возрастных особенностей и закономерностей развития его личности...

Ключевые слова: *начальные классы, коммуникативная речь, изучение словаря, словарный запас, художественная литература, правоучения, толкование предметов, средство.*

Annotation

**FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF ORDERED SPEECH
OF JUNIOR CLASS STUDENTS**

This article processes, studies and analyzes the formation of methods for developing coherent speech among primary school students in the classroom. It is worth saying that we need to introduce opportunities for the implementation of continuity of primary education, to form the idea of primary schoolchildren about educational institutions as a means of mastering science and knowledge. This method allows you to increase the level of education of young people, prepare for solving problems, determine your position within the framework of new social relations, develop their activity, skills and creativity. All of the above ideas and opinions lead us to the conclusion that the tasks of educating and training primary schoolchildren, including the development of their communicative speech, should be based on the characteristics of teaching their native language, the cultural and national needs of society should be determined depending on age characteristics and patterns development of his personality...

Keywords: *primary classes, communicative speech, vocabulary learning, vocabulary, fiction, moral teaching, interpretation of objects, means.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гуломзода Ганҷинаи Миралӣ, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Ҷалилова М.Н.

Сведения об авторе: Гуломзода Ганджинаи Мирали, магистрантка первого курса факультета педагогики Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Аини.

Научный руководитель: к.п.н., доцент Джалилова М.Н.

About the author: Gulomzoda Ganjinai Mirali, 1st year master, Faculty of Pedagogy Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific adviser: candidate of Pedagogical Sciences, Professor Jalilova M.N.

ОМУӢЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ ИНКИШОФИ НУТҚ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ВАЙРОНШАВИИ ОН ДАР КӢДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАӢИ

Нутқ дар давраи тифлӣ ташаккул ёфта, дар давраи пеш аз томактабӣ ва мактабӣ инкишоф меёбад ва минбаъд дар давоми ҳаёт такмил меёбад. Давраи барвакти бачагӣ барои инкишоф ёфтани нутқ давраи хеле мусоид ба ҳисоб меравад, ки онро давраи сензитивии инкишофи нутқ меноманд, зеро протсеси инкишофи нутқ нисбат ба дигар протсесҳо дар марказ меистад.

Инкишофи нутқи кӯдак аввал аз калонсол вобаста аст. Муоширати калонсол ба инкишофи нутқи кӯдак таъсир мерасонад. То яксолагӣ дар кӯдак нутқи ғайрифаъол пайдо мешавад, ки бо имою ишора ифода меёбад. Ин гуна нутқи ғайрифаъол то 1-1,5 солагӣ давом мекунад баъд ба ҷои он нутқи автономӣ пайдо мешавад, ки он низ ба шахсони наздики кӯдак фаҳмо аст. Нутқи автономӣ бо калима, ҳичоҳо ифода меёбад ва дар аввали нутқронияш кӯдак аз онҳо истифода мебарад. Масалан: ка-ка, ти-ти, ло-ло, па-па, кха ва ғайра [2, 88].

Нутқи пайдо шуда ба вазъият нигаронида шудааст. Ин нутқ аз калимаҳои сода, ва ё аз як калима иборат аст. Минбаъд нутқи дукалимагӣ (аз рӯйи аҳидаҳои Штерн) ба вучуд меояд, ки он аз ду калима иборат аст. м-н: «ма-ма те», «об те», «об маза» ва ғайра. Дар сесолагӣ муоширате пайдо мешавад, ки аз бисёр калимаҳо иборат аст. Кӯдак ҳикояҳои кӯтохро нақл карда метавонад. Кӯдак асосҳои грамматикии нутқро аз худ мекунад, бо забони модараш гап мезанад. Дар сесолагӣ нутқи алоқанок дар кӯдакон пайдо мешавад, яъне нақл кардан бо истифодаи бисёр калимаҳое, ки бо ҳам алоқаманданд.

Мутахассисон муайян кардаанд, ки дар давраи ташаккул ва инкишоф ёфтани нутқ бо сабабҳои гуногун дар зери таъсири омилҳои гуногун вайроншавиҳои нутқӣ ба вучуд меояд. Чунки дар ин давраи синнусоли овози фонематикӣ ва артикулятсионӣ ҳоло ба қадри кифоя инкишоф наёфтааст.

Вайроншавиҳои нутқӣ дорои характери физиологӣ ва психологӣ мебошад ва дар фаъолият ва рафтори кӯдак инъикос меёбад. Кӯдакони дорои нуқсонҳои нутқӣ, аз он вақте ки нуқсони худро мефаҳманд, камгап, шармгин ва мардумгурез мешаванд, худро дар қанор мегиранд. Аз ин рӯ бояд ба инкишофи нутқи кӯдак сари вақт аҳамият дода, ба тозагӣ ва дурустии он диққат диҳем [1, 15].

Вайроншавии нутқ - ҳамчун қафомонӣ аз меъёри нутқӣ фаҳмида мешавад, пурра ва ё қисман барои муоширати нутқӣ монеаҳоро ба миён оварда имконияти мутобиқшавии иҷтимоии кӯдакро маҳдуд мекунад. Вайроншавии нутқ ҷавобгӯи меъёрҳои синну солӣ набуда, ба қафомонии психофизиологӣ сохтори нутқ алоқаманд аст, он мустақилона бартарарф карда намешавад ва метавонад ба инкишофи психикӣ таъсир расонад.

Аввалин шуда дар бораи вайроншавии нутқ невропатологҳо П.Брока (1861) ва К.Вернике (1873) маълумот доданд. П.Брок нишон додааст, ки вазифаҳои муҳаррикии нутқ дар қисмати сеюми рахҳои пешонаи нимкурраи чапи майнаи сар паҳн мешаванд, К.Вернике бошад қисмати маркази сенсории нутқро нишон додаст, ки он дар қафои қисмати сеюми рахҳои чаккаи майнаи сар ҷойгир аст. Ин кашфиётҳо ба мувоҳидаи андешаҳо дар бораи ба воситаи қадом қисмати майнаи сар алоқаманд будани системаи нутқронӣ, ки даҳсолаҳо кашол ёфта буданд, асос гузошт. Аксарияти олимони андеша доштанд, ки функсияҳои нутқронӣ бо марказҳои муайян алоқаманданд, дигарон таъкид менамуданд, ки ба функсияи нутқ тамоми майнаи сар ҷавобгар аст. Ҳангоми омӯзиши механизмҳои нутқи майнаи сар олимони дар бораи як қатор вайроншавиҳо, нуқсонҳои нутқ маълумот ба даст оварданд, лингвистҳо, яъне забошиносон оид ба вайроншавиҳои нутқ таҳқиқотҳои худро таҳия намуданд ва нишон доданд, ки омӯзиш ва таҳқиқи нуқсонҳои нутқӣ дониши моро дар бораи сохтор ва ташкили раванди нутқронии инсон такмил медиҳад.

Байни сабабҳои, ки боиси вайроншавии нутқ мегарданд, омилҳои биологӣ ва иҷтимоиро фарқ мекунанд. Омилҳои биологӣ инкишофи вайроншавии нутқ омилҳои касалиоваре мебошанд, ки асосан мавриди дар батни модар будан ва таваллуд шудан (ҷароҳат бардоштан дар вақти таваллуд ва ғ.) ва инчунин дар моҳҳои аввали ҳаёт (сирояти асаб, ҷароҳат ва ғ.) таъсир мерасонанд.

Барои ҳамин ҳам вайроншавии нутқи патологӣ ва аз меъёр қафомонии нутқиро, ки бо хусусиятҳои синну соли ташаккули нутқ ва шароитҳои муҳити беруна (омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ) пайдо шудаанд, фарқ бояд кард.

Омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ асосан дар мавриди ба кӯдак дар як вақт ду забонро омӯзонидан, аз ҳад зиёд нумӯш додани инкишофи нутқӣ, бе назорати педагогӣ мондан, яъне диққати кифоя надодан ба инкишофи нутқ аз нуқсонҳои нутқии одамони атроф руҳ медиҳанд. Масалан: муошират кардан бо лафзи кудакӣ, навозишӣ нисбат ба кӯдак барои нодуруст талаффуз кардани аксарият ҳарфҳои р, к, г, д, т, ч, ш ва ғайра сабаб мешавад.

Ба аз меъёр берун баромадани инкишофи нутқ дар аксарияти мавридҳо ба аз ҷиҳати иҷтимоӣ-педагогӣ ба ҳоли худ гузоштани бачагон сабаб мешавад. Ба монанди: ба эътибор нагирифтани чараёни фикрӣ боз доштани инкишофи психикӣ. Хусусиятҳои хоси инкишофи психикӣ бачагони шакли вазнини нутқи халалдор гардида доштаре инҳо ташкил мекунанд: пурра ташаккул наёфтани соҳаҳои эҳсосотӣ-иродавӣ, (яъне эҳсосоти васеъ фаро гиранда, ва тез ба ҳаяҷон омадан), паст будани қобилияти қорӣ ва баъзан боздории ҳаракатдиҳандаҳо.

Дар натиҷаи таъсири манфии ин сабабҳо дар кӯдак вайроншавии инкишофи ҷабҳаҳои гуногуни нутқ мушоҳида мегардад [3, 45].

Аз гуфтаҳои боло муайян карда шуд, ки нуқсонҳои нутқӣ характери гуногун дошта аз дараҷаи ҷои зарбаи функсия, аз вақти зарба хӯрдан, аз нишонаҳои дуҷумдараҷа вобастааст, ки дар зери таъсири нуқсонҳои асосӣ пайдо мешаванд. Бояд қайд кард, ки нуқсонҳои нутқӣ, ки зери таъсири ягон омилҳои сирояткунанда ба вучуд омадаанд, худ аз худ бартараф намешаванд ва машғулиятҳои махсуси логопедӣ лозим аст.

Адабиёт:

1. Вадим. Глухов. Методика формирования связной речи у детей дошкольного возраста. – Москва, 2000. – 250 с.
2. Нарзулоев М. Психология бачагона. – Душанбе: Маориф, 2007. – 104 с.
3. Обидова. М. Психология бачагона. – Душанбе: Маориф, 2010. – 190 с.

Калидвожаҳо: нутқ, вайроншавии нутқ, вайроншавии физиологӣ, омилҳои сирояткунанда, вайроншавии фонематикӣ.

Аннотация

STUDY OF PROBLEMS OF SPEECH DEVELOPMENT AND CHARACTERISTICS OF ITS DESTRUCTION IN PRESCHOOL CHILDREN

Изучение проблем развития речи и особенностей ее нарушений у детей дошкольного возраста. Речь формируется в младенчестве, развивается в дошкольном и школьном периодах, а речь совершенствуется в детстве. Период детства очень благоприятен для развития мозга ребенка, его называют сенситивным периодом развития ребенка. Развитие ребенка зависит от взрослого. Общение взрослых влияет на развитие речи ребенка. В годовалом возрасте у ребенка появится особая нотка, которую можно будет выражать жестами.

Ключевые слова: речь, речевое расстройство, физиологическое нарушение, инфекционные факторы, фонематическое нарушение.

Annotation

STUDY OF PROBLEMS OF SPEECH DEVELOPMENT AND CHARACTERISTICS OF ITS DESTRUCTION IN PRESCHOOL CHILDREN

Studying the problems of speech development and the characteristics of its disorders in preschool children. Speech is formed in infancy, develops in the preschool and school periods, and speech improves in childhood. The period of childhood is very favorable for the development of the child's brain; it is called the sensitive period of child development. The development of a child depends on the adult. Communication between adults affects the development of a child's speech. At one year of age, the child will develop a special note that can be expressed with gestures.

Keywords: speech, speech disorder, physiological disorder, infectious factors, infectious factors, phonemic disorder

Маълумот дар бораи муаллиф: Хайруллоева Гулнора Давлатбековна, магистранти соли дуҷуми факултаи психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 911189192

Рохбари илмӣ: доктори илми педагогика, профессор Иматзода Л.

Сведения об авторе: Хайруллоева Гулнора Давлатбековна, магистранка второго курса факультета психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 911189192

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Иматзода Л.

About the author: Khairulloeva Gulnora Davlatbegovna, 2nd year student of the Faculty of Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 911189192

Scientific supervisor: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Immatzoda L.

НАҚШИ ТАРБИЯИ ЗЕБОПАРАСТӢ ДАР РУШДИ ТАФАККУРИ ЗЕХНИИ КӢДАКONI НУҚSONИ НУТҚИДОШТА БО ВОСИТАИ МУСИҚӢ ДАР МАШҒУЛИЯТИ ЛОГОПЕДӢ

Асоси тарбия ва ташаккули завқи мусиқифаҳмии кӯдакони таҳсилоти томақтабиро, тарбияи талабот ба зебоии ҳаёт ташкил медиҳад. Пеш аз он, ки нақши мусиқиро дар ҳаёти кӯдакони таҳсилоти томақтабӣ баррасӣ намоем, доир истилоҳи санъати мусиқӣ ва он чӣ гуна санъат аст, бояд маълумоти дақиқ пешниҳод шавад. «Мусиқӣ - як навъ санъатест, ки образҳои он тавассути алҳон ифода ёфта, рӯйдодҳо ва воқеоти олами об'ективиро ба таври хос инъикос мекунад. Мусиқӣ бо интонатсияи нутқ алоқаи узвӣ дошта, ба овозҳои дорои оҳанг ва вазну зарби муайян асос меёбад». Дар машғулиятҳои логопедӣ барои ислоҳ намудани нуқсонҳои нутқ ритмикаи логопедӣ истифода бурда мешавад.

Мусиқӣ дар тӯли асрҳо вазифаи ғоявию тарбиявӣ, фарҳангию маърифатӣ ва барои ислоҳ намудани нуқсонҳои нутқ қорҳои ислоҳиро адо карда истодааст. Таҳаввули таърихӣ мусиқӣ пеш аз ҳама ба қонуниятҳои инкишофи иҷтимоӣ ҷамъият алоқаманд аст. Мусиқӣ ҳамчунин дар рушди умумӣ иҷтимоӣ, ғоявӣ ва маданияи кӯдакон таҳсилоти томақтабӣ ва тарбияи ахлоқию зебопарастии онҳо воситаи муҳими маънавӣ ба шумор рафта, дорои қувваи бузурги эҳсосотӣ мебошад. Дар машғулияти логопедӣ ташаккули мусиқифаҳмии кӯдакони таҳсилоти томақтабӣ тавассути санъати мусиқӣ сухан меронем, нахуст лозим аст, муайян кунем, ки мусиқифаҳмӣ ё зебопарастӣ барои кӯдакони таҳсилоти томақтабӣ чӣ аҳамияти муҳим дорад.

Мусиқифаҳмӣ ё зебопарастӣ яке аз сифатҳои муҳими инсониятро ташкил медиҳад. Он дар афкори як кӯдаки пуристеъдод ба вучуд омада, ба инсонҳо дарк намудани ҳар гуна зухуроти эҳсоси зебоиро талқин менамояд [6, 142].

Манбаи зебоӣ ва завқ, табиат, ҳар гуна аксҳо, мусаввараҳо, ҳайкалу муҷассамаҳо, асарҳои бадеӣ, нақшу нигор, иншоотҳо, асарҳои сахнавӣ, суруд мусиқӣ, сару либос, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, лавозимоти рӯзгор ва ғайраҳо ҳастанд, ки дар кӯдакони таҳсилоти томақтабӣ эҳсоси мусиқифаҳмӣ ва дар ин замина зебопарастиро ба вучуд оварда бо ин восита нуқсонҳои нутқ ислоҳ карда мешавад. Шинохти зебоӣ ба кӯдак илҳом мебахшад, ўро руҳбаланд менамояд. Инчунин кӯдак дар вақти суруд хондан нуқсонҳои нутқи ӯ маълум намешавад. Қобилияти зебоифаҳмӣ ба кӯдакони таҳсилоти томақтабӣ имконият медиҳад, ки на танҳо ислоҳ намудани нуқсонҳои нутқ, балки боигарии ахлоқӣ, маънавӣ ва маърифатӣ хешро инкишоф дода, муоширати бе нуқсон, зиндагии зеборо фарқ кунанд. Зеро, муҳаққиқ баён кардааст, ки: «Зебоӣ ҷаҳонро наҷот мебахшад».

Бояд зикр намуд, ки имрӯзҳо дар ташаккули мусиқифаҳмии кӯдакони таҳсилоти томақтабӣ маҳз машғулияти суруд ва мусиқӣ дар кӯдакистон ва мактабҳои мусиқӣ, ки дар ҷумҳурии мо фаъолият доранд, нақши муҳим бозида метавонанд. Мо кӯдакони барои ислоҳ намудани нуқсонҳои нутқ ҳам дар машғулияти логопедӣ ва ҳам мактабҳои мусиқӣ бояд сафарбар намоем.

Омӯзиши фанне, ки дар кӯдак ҳисси зебопарастиро тарбия мекунад, солимӣ ўро таъмин менамояд. Аз ин рӯ, бо мақсади бедор кардани шавқу ҳавас ва дарки мусиқии кӯдакони таҳсилоти томақтабӣ ба фанни суруд ва мусиқӣ тавассути роҳи усулҳои гуногун муаллим метавонад машғулиятро босамар амалӣ карда шавад. Инчунин бештар дар ҷараёни машғулияти логопедӣ мавзӯҳои ритмикӣ гузаронад.

Дар натиҷа мо ба ҳулосае меоем, ки беҳтарин шакли дарки зебопарастии воқеият ба санъати мусиқӣ ин бе нуқсон муошират кардани кӯдак дар ҷомеа мебошад. Санъат ҳиссиёти кӯдакони таҳсилоти томақтабиро инкишоф медиҳад ва худӣ ӯ инкишоф меёбад, ки он тавассути кӯдаке, ки на танҳо воқеияти гирду атрофро медонад, дар муошират бо воситаи ритмикаи логопедӣ бу нуқсон муошират мекунад, инчунин ҳудашро ҳамчун як кӯдак эътироф мекунад ва ҳудро ифода кардан меҳаҳад. Зеро санъати мусиқӣ он ҷунон ба кӯдак таъсир расонида метавонад, ки дигар намуди санъат ба руҳияи ӯ таъсир расонида наметавонад. Он ҳаёлҳои бедоршавӣ, принципҳои ахлоқиро ба тартиб дароварда, аҳли кӯдакони таҳсилоти томақтабиро инкишоф мебахшад. Илова ба омӯзиши қобилияти дурустии фаҳм ва арзёбии қорҳои санъат, вазифаи муҳимтарини тарбияи зебопарастӣ инкишоф додани малақаҳои ибтидоӣ дар соҳаҳои гуногун санъат мебошад [3, 324].

Таълими мусиқӣ, на танҳо барои ислоҳ намудани нуксони нутқ, балки яке аз муҳимтарин омилҳои ҳаматарафа бой гардонидани малакаҳои мусиқӣ, сарояндагӣ ва ҷаҳонбинии кӯдакон ба шумор меравад. Аз ин сабаб, бо дастгирии доимии Сарвари давлат ва ҳукумати кишвар тамоми имкониятҳо фароҳам оварда шуда истодаанд, то ин ки тарбияи зебопарастии кӯдакони таҳсилоти томактабӣ дар зинаи боз ҳам баландтар амалӣ гардад ва ҷаҳони ботинӣ ва маънавияти онҳо ҳаматарафа бой ва ғани гардонида шавад.

Равандҳои зудтағйирёбандаи иттилоотӣ технологӣ дар даврони Истиқлолияти давлатӣ вазифа ва масъулияти омӯзгорон, логопед, мурағибони барномаҳои таълимӣ, муаллифони китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ ва умуман кулли кормандони соҳаи маориф ва фарҳангро барои ноил шудан ба мақсадҳои ниҳой ва тақвият бахшидани самти кори таълим раҳнамун месозад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯҳияи арзишҳои суннатӣ башарӣ тарбия намудани кӯдаконро яке аз вазифаҳои муҳими имрӯзу ояндаи давлат ва ҷомеа доништа, дар Паём ва суҳанрониҳои хеш таъкид мекунам, ки рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарбияи кӯдакон сатҳи баланди ахлоқӣ, дунёи пурғановати маънавӣ, фикру ҷисми солим, эҳсоси баланди ватандӯстӣ ва ҳудодоҳии миллидошта, риоягари қонунҳо, ҳуқуқҳо, озодиҳо, заҳматписанду зебопараст, сарфаю сариштакор, ботаҳаммулу тоқатпазир, масъулиятшиносу ғаъол ва созандаю эҷодкор вобаста аст. Мо ақидаҳои сарвати давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастгири намуда кушиш намудем, ки дар мақолаи илмӣ ғайр аз ақидаҳои дар боло зикр гардида бе нуксон муошират кардани кӯдаконро аз таҳсилоти томактабӣ оғоз намоем [7, 5].

Аз ин лиҳоз, ҳар як омӯзгори соҳаҳои фарҳангу маориф муваззаф аст, ки бештар аз пеш кӯшиш намуда, роҳу усулҳои таълими машғулиятҳои логопедӣ, баҳусус сатҳ ва дараҷаи машғулияти суруд ва мусиқиро, ки таблиғгару амалигардони вазифаҳои дар пеш истода мебошанд, баланд бардоранд, мундариҷа, сохт ва нақшаву рафти машғулияти намунавӣ, таълими мавзӯҳои машғулиятро тибқи талаботҳои Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ ва Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ба амал татбиқ намудани тарбияи ахлоқӣ ва зебопарастии кӯдаконро дар асоси Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монанд.

Хулоса тибқи нақшаҳои намунавӣ аз тарафи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардида, таълими фанни суруд ва мусиқӣ барои таълимгирандагони ҳамаи гурӯҳҳо дар як ҳафта як соат, машғулиятҳои логопедӣ дар як ҳафта се соат пешбинӣ шудааст, ки ин аз нуқтаи назари фарогирӣ ва ба роҳ мондани ҳамаи он намуди ғаъолияте, ки барои таълими машғулияти мазкур пешбинӣ шудааст, ниҳоят кам аст. Бинобар вақтро пурсамар истифода намуда, ҳангоми таҳияи нақшаи машғулият диққати асосӣ бояд ба муайянсозии репертуари таълимии мусиқии хусусиятҳои миллидошта, ислоҳ намудани нуксони нутқ, ҷобачогузорӣ ва иҷрои бевоситаи ҳамаи қисматҳои машғулият равона намудан, мувофиқи мақсад мебошад.

Адабиёт:

1. Арутюнян Л.З. Мифы о рецидивах заикания Логопедия. 2006. №4. – С.53-56.
2. Асосҳои тарбияи мусиқии кӯдакони синни томактабӣ. Муратиббон: Маҷидова Б., Мирзоев В.М. – Душанбе, 2011. – 86 с.
3. Леонова С.В. Психолого-педагогическая коррекция заикания у дошкольников: учеб. пособие для высш. учеб. заведений. – М., 2004. – 128 с.
4. Линдсей П., Норманн Д. Преработка информации у человека. Введение логопедии. – М., 1974.
5. Парамонова Л.Г. Логопедия для всех. – М., 2002. – 333 с.
6. Рамазонов Д. Инкишофи қобилияти мусиқии кӯдакон ҳамчун проблемаи психологӣ ва педагогӣ дар таҳсилоти томактабӣ [Матн]. Рамазонов Д. Паёми донишгоҳи миллии №1 2023. – С.251-259.
7. Раҳмон Э. Забони миллат - ҳастии миллат. – Душанбе, 2020. – 431 с.
8. Сулаймонӣ Б. Иди варзишӣ дар боғчаи бачагон. Аз таҷрибаи кории яслӣ (боғчаи №129 шаҳри Душанбе). Омӯзгор. 2003. №30-18.
9. Хрестоматия по логопедии. Т. 1. Под ред. Л. С. Волковой и В. И. Селиверстова. – М., 1997. – 376 с.
10. Эстетическая культура и эстетическое воспитание: Кн. для учителя. Н. И. Киященко, Н. Л. Лейзеров, М. С. Каган и др. – М.: Просвещение, 1993. – 303 с.

Калидвожаҳо: логопед, суруд, мусиқӣ, муаллим, тарбия, зебопарастӣ, рушд, ислоҳ, кӯдак, нуксон, нутқ, машғулият.

Аннотация

**РОЛЬ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО
МЫШЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ ЧЕРЕЗ МУЗЫКУ НА
ЛОГОПЕДИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ**

Анализ научных работ по данному вопросу свидетельствует о том, что логопедические занятия используются в рамках тренировки голоса в логопедической ритмике. При выполнении голосовых упражнений сочетаются сила чувствительности и певческий голос дошкольников, подготавливаются голосовые органы к пению, корректируется дефект речи. Дети дошкольного возраста во время пения взволнованы и счастливы, их нервы спокойны. Когда дети дошкольного возраста спокойны речевой дефект не замечен. По согласованию с логопедом педагогу по пению лучше пропевать голосовые упражнения, небольшие фразы и песни с той буквы, в которых у ребенка есть дефект.

Ключевые слова: *логопед, песня, музыка, педагог, воспитание, красота, развитие, коррекция, ребенок, инвалидность, речь, род деятельности.*

Annotation

**THE ROLE OF AESTHETIC EDUCATION IN THE DEVELOPMENT
OF INTELLECTUAL THINKING OF CHILDREN WITH SPEECH DEFECTS THROUGH
MUSIC IN SPEECH THERAPY TRAINING**

An analysis of scientific works on this issue indicates that speech therapy classes are used as part of voice training in speech therapy rhythms. When performing voice exercises, the strength of the soma and the singing voices of preschoolers are combined, the vocal organs are prepared for singing, and speech defects are corrected. Preschool children are excited and happy while singing, their nerves are calm. Speech impairment is not self-evident when preschool children are quiet. It is better for a singing teacher to sing voice exercises, short phrases and songs starting with the letter that the child has a defect, in agreement with the speech therapist.

Keywords: *speech therapist, song, music, teacher, education, beauty, development, correction, child, disability, speech, occupation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чураева Дилноза Абдурахмоновна, магистранти соли аввали факултети психология, ихтисоси логопедияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.п. Рамазонова Р.С.

Сведения об авторе: Джураева Дилноза Абдурахмоновна, магистрантка первого курса, факультет психологии специальность логопедия Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к.п.н. Рамазонова Р.С.

About the author: Dilnoza Abdurakhmonovna Juraeva, The first year master at Psychology Faculty of, specialty speech therapist, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini.

Scientific supervisor: candidate of pedagogical sciences Ramazonova R.S.

**РОҲҲОИ ИСТИФОДАИ МАВОДИ РЪЗНОМА ВА
МАҶАЛЛА ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Истифодаи маводи асл, бахусус маводи рӯзнамаву маҷаллаҳо чиҳати дар сатҳи баланд ба роҳ мондани таълими забони англисӣ дар факултетҳои забони хориҷӣ аҳаммияти муҳим дорад. Аз ин рӯ, таҳқиқи роҳҳои самараноки истифодаи мақолаҳои рӯзнама ва маҷаллаҳои забони англисӣ ногузир буда, водор месозад, дарси забони англисӣ тибқи талаботи мавҷуда ба роҳ монда шавад.

«Рӯзнамаҳо дорои иттилооти иҷтимоӣ-фарҳангӣ мебошанд, ки барои муоширати муносиби байнифарҳангӣ заруранд» [1, с.7-12].

«Рӯзнамаҳо ба ҳавасмандии донишҷӯён ба омӯзиш таъсири мусбӣ мерасонанд. Ҳавасмандӣ дар маҷмӯъ ҳамчун унсур асосии муваффақияти омӯзиш ва махсусан дар омӯзиши забон баррасӣ мешавад. Маводҳои рӯзнамаҳо барои баланд бардоштани ҳавасмандии донишҷӯён дар омӯзиши забон кӯмак мекунанд, зеро донишҷӯён эҳсос мекунанд, ки онҳо забони воқеиро, ки берун аз синф истифода мешаванд, тамрин мекунанд» [2, с.176-179].

М. Коротовская қайд менамояд, ки «Рӯзнамаҳо муҳиманд, зеро онҳо матнҳои намунаҳо ва услубҳои гуногуни забонро дар бар мегиранд, ки дар сарчашмаҳои асосии англисӣ ва китобҳои дарсӣ ба осонӣ пайдо намешаванд. Мақолаҳои рӯзнама метавонанд неологизмҳо, воқеияти забоншиносии фарҳангӣ ва иқтибосҳоро дар бар гиранд. Дар рӯзнамаю маҷаллаҳо дар бораи филмҳои нав, қавонон, варзиш, мусиқӣ, шеърҳо, комиксҳо ва мақолаҳо пайдо кардан мумкин аст» [3, с.91-94].

Илова бар он М. Коротовская зикр менамояд, ки «Рӯзнамаву маҷаллаҳо, ки васоити ахбори омма мебошанд, дар маҷмӯъ барои донишҷӯён ва дар дарси забони англисӣ, бахусус барои донишҷӯёни ихтисоси идоракунӣ хеле муҳиманд, зеро онҳо иттилооти муқаммалро оид ба ҳама воқеаҳои дар ҷаҳон ва ғирду атрофи мо рӯй мевода пешниҳод намуда, ба васеъ намудани ҷаҳонбинии донишҷӯён мусоидат менамоянд, ки он барои касби ояндаи онҳо муҳим мебошад» [3, с.91-94].

Аз ин рӯ, истифодаи маводи рӯзнамаву маҷаллаҳо дар дарсҳои забони англисӣ муҳим буда, дар мақолаи мазкур мо тасмим гирифтём 6 роҳи истифодаи маводи рӯзнама ва маҷаллаҳои забони англисиро, ки дар бештари макотиби ҷи оӣ ва ҷи миёнаи мактабҳои пешрафтаи дунё истифода мешаванд, нишон диҳем:

1. Мувофиқоварии сарлавҳаҳо. Мақолаҳои рӯзнама ва сарлавҳаҳои онҳоро дар алоҳидагӣ нусхабардорӣ кунед ва донишҷӯёнро ба гурӯҳҳои 3-4 нафарӣ тақсим намуда, аз ҳар як гурӯҳ хоҳиш намоед, то сарлавҳаҳоро бо хабарҳо ё ки мақолаҳое, ки сарлавҳаҳо вобаста ба мазмун ва мудариҷаашон мувофиқат мекунанд, мувофиқоварӣ кунанд. Вақте ки донишҷӯён дар гурӯҳҳо супориши мазкурро иҷро мекунанд, ба онҳо мақолаҳо ё ки ахбори рӯзнамаҳо, ки бе сарлавҳа пешниҳод намуда будед, бо сарлавҳаашон пешниҳод намоед, то донишҷӯён муайян намоянд, супориши қаблро то ҷи андоза дуруст иҷро намудаанд.

2. Нақли (гузориши) ҳикоя. Ба сифати вазифаи ҳонагӣ аз донишҷӯён хоҳиш намоед, ки нусхаи як рӯзнама ё ки маҷаллаи забони англисиро гиранд. Албатта, дар Тоҷикистон низ рӯзнамаҳо бо забони англисӣ мавҷуд мебошанд, донишҷӯён метавонанд аз онҳо низ истифода намоянд. Рӯзнамаро донишҷӯён мутолиа намоянд ва мақолае, ки онҳо ба он шавқу завқ доранд, дарёбанд. Мақолаҳо метавонанд дар бораи варзиш, мусиқӣ, ин ё он ҷашни мардумӣ ва он чизе, ки донишҷӯ ба хондани он тавачҷӯхи ҳосса зоҳир мекунад, бошанд. Сипас, ба онҳо бигуед, онҳо он чизе, ки мехонанд, ба синф гузориш хоҳанд дод. Агар донишҷӯён дар мавриди гузориш додан ба тамоми синф шарм доранд, метвонед онҳоро ба гурӯҳҳои 3-4 нафарӣ тақсим кунед ва онҳо ба якдигар метавонанд чизи хондашонро нақл кунанд. Супориши мазкур роҳи хуби шавқу ҳаваси якдигарро омӯхтан мебошад ва роҳи бехтарини тамрини нутқи мазмунан нақлшуда ба шумор меравад.

3. Зимни баррасии маводи рӯзнама ҷиғуна саволҳо метавон дод. Баъзе нақлҳо ё ки ҳикояҳое аз рӯзнамаҳо дарёбед, ки иҷрои онҳо ба ҳаёти ин ё он нафар таъсири муҳим дорад. Донишҷӯёнро ба дунафарӣ тақсим намуда, хоҳиш намоед, ки мақоларо мутолиа намоянд ва аз онҳо хоҳиш намоед, ки оид ба мавзӯи мазкур нақшофарӣ кунанд, яъне як донишҷӯ

мусохибагиранда ва дигаре ба сифати мусохиб баромад мекунад. Мусохибагиранда бояд саволхое тартиб диҳад, ки дар ҷавоб мусохибон бояд аз номи шахсе, ки бо ҳодисаи мақола тасвирёфта дучор шудааст, баромад намоянд. Онҳо бояд тавассути нақшофарӣ мусохибаро анҷом диҳанд. Сиапас, онҳо метавонанд нақши худро иваз намоянд.

4. Матраҳ намудани мавзӯҳо. Ба гурӯҳҳои сенафараи донишҷӯён савол дода мешавад, ки аз рӯномаҳо ва маҷаллаҳо мақолаҳои дарёфт намоянд, ки онҳо хонданбоб ва барои донишҷӯён шавқовар мебошанд. Дар гурӯҳҳо мақолаи хондашонро муҳокима намуда, оид ба мақолаҳои хондашон маъруза омода карда, ба дигар гурӯҳҳо маъруза кунанд. Инчунин аз донишҷӯён талаб намоед, ки маълумоти заминавӣ оид ба ҷаро маҳз он мақолаи интихобкардаи онҳо тавачҷуҳи онҳоро ба худ ҷалб кардааст, омода намоянд. Агар мақолае, ки онҳо мутолиа кардаанд, ягон мушкилотро дарбар гирад, омӯзгор метавонад аз донишҷӯён пурсад, ки чӣ тавр ба фикри онҳо мушкилии мазкурро метавон ҳал намуд ё ки вазъиятро тағйир дод. Дар фарҷоми маърузаҳо саволу ҷавоб доир мегардад.

5. Истифодаи рӯномаҳои онлайнӣ. Агар донишҷӯёни шумо ба дар синфхонае, ки шумо дарс медиҳед ба Интернет дастрасӣ дошта бошанд, онҳоро ба се гурӯҳ тақсим намуда, оид ба ягон хабари байналмилалӣ маълумот диҳед ва аз онҳо талаб намоед, ки ягон хабаре оид ба он дар рӯномаҳои олайнии бритониёӣ ё ки сомонаи радиои BBC дарёфт намоянд.

Сипас аз онҳо хоҳиш кунед, ки гузоришро дар бораи ҳамин мавзӯ дар рӯномаҳои миллии худ бубинанд ва муқоисаи андешаҳои пешниҳодшударо анҷом диҳанд. Ҳарчанд ки донишҷӯён барои хондани гузоришҳо дар рӯномаҳои кишвари худ аз забони аввалини худ истифода намоянд, пас онҳо бояд дар бораи ахбори хондашон ба забони англисӣ гузориш диҳанд.

6. Кори мустақилона. Донишҷӯёнро ба гурӯҳҳои 4 ё ки 5 нафарӣ тақсим намоед. Ба ҳар як гурӯҳ як қисмати рӯнома ро диҳед. Аз ҳар як гурӯҳ хоҳиш намоед, ки 10 савол вобаста ба қисмати ба онҳо додашудаи рӯнома нависанд. Вақте ки онҳо саволхояшонро омода карда мешаванд, бо қисмати рӯнома, ки ба онҳо тааллуқ дошт, ба дигар гурӯҳ диҳанд. Гурӯҳи дигар бояд ба саволҳо бо ёфтани иттилооти лозима аз рӯнома ҷавобҳо диҳанд.

Ҳамин тавр, истифодаи рӯнома муҳокима ва машқу тамрини малакаи гуфтор ва хонишро ба миён меорад ва имконият фароҳам меорад хонандагон фикру мулоҳизаҳои худро истифода намуда, малакаи эҷодӣ ва забониашонро сайқал диҳанд.

Адабиёт:

1. Вторушина Ю.Л., Шмелева К.В. Предпосылки использования электронных СМИ в процессе обучения иностранным языкам // Научный взгляд в будущее. – 2017. Т. 2. № 7. – С.7-12.
2. Игдиева И.А., Бодулева А.Р. Обучение чтению газет на уроках иностранного языка // Инновационная наука. – 2017. №2-2. – С.176-179.
3. Кротовская М. А. Использование аутентичных текстов газеты в процессе обучения английскому языку студентов управленческих специальностей // Материалы Афанасьевских чтений. – 2017. № 1 (18) – С.91-94.

Калидвожаҳо: *рӯнома, маҷалла, мақола, муқотиба, мувоҳида, кори гурӯҳӣ, кори мустақил, кор дар гурӯҳҳои хурд, забони англисӣ, муҳокимаи мавзӯҳо ва ғ.*

Аннотация

СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГАЗЕТНЫХ И ЖУРНАЛЬНЫХ СТАТЕЙ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются некоторые пути использования газетных и журнальных статей на уроках английского языка. Следует отметить, автор данной статьи выявил шесть самых продуктивных способов использования газетных и журнальных статей, которые могут позитивно влиять на процесс и качество изучения английского языка. Почти все способы использования газетных и журнальных статей на уроках английского языка выявленные в статье проводятся с использования активных методов.

Ключевые слова: *газета, журнал, статья, соответствие, дискуссия, групповая работа, самостоятельная работа, работа в малых группах, английский язык, обсуждения темы и.т.д.*

Annotation

WAYS OF USING NEWSPAPER AND MAGAZINE ARTICLES IN ENGLISH CLASSES

The article discusses some ways of using newspaper and magazine articles in English lessons. It should be noted that the author of this article has identified six of the most productive ways of using newspaper and magazine articles, which can positively influence the process and quality of learning English. Almost all the ways of using newspaper and magazine articles in English lessons identified in the article are carried out using active methods.

Keywords: *newspaper, magazine, article, correspondence, discussion, group work, independent work, working in small groups, English, topic discussions, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Шукрона, магистранти факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Абдуллоева Шукрона, магистрантка факультета английского языка и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the author: Abdulloeva Shukrona, year master student at the Faculty of English and Eastern Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

**ИСТИФОДАИ МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНӢ ДОИР БА ҲАЛЛИ
МАСЪАЛАҲОИ ДУШВОР ДАР ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

Мақсади таҳқиқот хангоми ҳалли масъалаҳои матнӣ аз он иборат аст, ки вобастагии байни ададҳои маълум ва матлуб нақшаи ҳалли масъаларо пешбинӣ намуда, муайян кардан лозим аст, ки кадом амалро бо кадом тартиб иҷро кардан ба маврид аст, то ки ба саволи асосӣ ҷавоб пайдо шавад.

Таҳқиқи масъаларо раванди таҳлилу пайвастунии фикр муайян месозад. Бо вучуди ин вобаста аз саршавии ибтидоии фикр дар вақти таҳқиқ дар як маврид ба нақшаи аввал таҳлил ва дар мавриди дигар пайвастунии дохил мешавад. Хангоми аз саволи асосӣ оғоз кардани таҳқиқи масъала ба он далелҳои адабии барои ҳал заруриро интиҳоб карда, дар раванди фикркунии элементҳои таҳлиро ҳосил менамоянд. Дар вақти аз далелҳои адабӣ оғоз кардани таҳқиқ, ки ба он саволҳо интиҳоб карда мешавад, дар раванди фикркунии элементҳои пайвастуниро пайдо мекунанд.

Таҳлил ва пайвастунии байни худ алоқаманданд. Аз саволи асосӣ оғоз карда, барои ҳалли он ифодаҳои заруриро интиҳоб намуда, мо ба ин ифодаҳо ҳамчун натиҷаи амалҳо бо дигар далелҳо баҳо медиҳем. Ҳамин тариқ, дар ин ҷо дар баробари таҳлил пайвастунии истифода бурда мешавад.

Хангоми аз ифодаҳои адабӣ сар кардани таҳқиқи масъала мо ба саволи асосӣ, барои ҳалли масъала ифодаҳоро зарур медонем. Дар ин ҷо бо баробари пайвастунии таҳлил ҳам татбиқ меёбад. Ҳалро аз савол оғоз карда, мо маълумотҳоеро, ки барои ҳалли масъала заруранд, ҷустуҷӯ мекунем ва онҳоро бо шартҳои дигари масъала муқоиса карда, ба ададҳои додашуда амалро муайян менамоем ва худро назорат мекунем, ки оё вай барои ёфтани ҷавоб ба саволи масъала моро наздик мекунад ё ки не. Чуноне, ки А.С. Пчёлко дуруст нишон медиҳад: *«Хангоми таҳқиқ кардани масъала фикри талаба доимо аз саволи масъала ба далелҳои адабӣ ва аз далелҳои адабӣ ба саволи масъала ҳаракат мекунад»*. Ниҳоят: *«... хангоми таҳқиқ кардани масъала, дар вақти ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли он таҳлил ва таркиббандӣ дар робитаи дутарафаи доимӣ мебошад, якидигарро пурра мекунанд ва месанҷанд»* [13].

Дар амалиёти зиндагонӣ баробари масъалаҳое, ки дар онҳо ифодаҳои адабӣ ва саволҳо маълуманд, аксар вақт ҳал кардани масъалаҳое лозим меояд, ки дар онҳо фақат саволҳо дода шудаанду ададҳои лозимӣ мавҷуд нестанд ё ки на ҳамаи ададҳои зарурӣ дода шудаанд. Фарз мекунем, ки аз мудири фермаи ширӣ ҳисоб кардани он талаб карда мешавад, ки дар зимистон чӣ қадар хӯрок захира кардан лозим аст. Дар ин ҷо фақат савол дода шудааст. Ифодаҳое, ки барои ҳал кардани он зарур аст, баён карда нашудааст. Онҳоро интиҳоб кардан лозим аст: далели миқдори саршумори чорво, бузургии ғояи хӯроки рӯзона, миқдори рӯзҳое, ки хӯрок тайёр кардан лозим аст.

Фарз мекунем, ки дар назди раиси совхоз ва агроном вазифаи баланд бардоштани ҳосилнокӣ истодааст. Барои дуруст ҳал кардани ин масъала лозим аст, ки аз саволи гузошташуда оғоз карда, барои ин чӣ талаб карда мешавад, кадоме аз ин ифодаҳо мавҷуданд ва кадомашон мавҷуд нест, таҳлил карда шавад.

Азбаски ба савол интиҳоб карда тавонистани ифодаҳо дар ҳаёт татбиқи васеъ ёфтааст, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо бояд дар хонандагон ин гуна малакаҳои мувофиқро пайдо кунанд. Раванди фикркунии дилхоҳ аз савол оғоз мешавад. Бинобар ин, таҳқиқи масъалае, ки аз савол оғоз мешавад, инчунин барои дар хонандагон ёд додани малакаҳои дурусти фикрронӣ фоида расонда метавонад.

Таҳқиқи масъаларо, ки аз саволи асосӣ сар мешавад, бояд дар вақти ҳал кардани масъалаҳо васеъ истифода бурда шавад, лекин на ҳама вақт. Пеш аз ҳама он дар ҳамон маврид татбиқнашаванда аст, ки агар хонандагон бе он ҳам аз уҳдаи ҳал кардани масъала бароянд. Чунин таҳқиқро инчунин дар ҳамон маврид истифода бурдан мувофиқи мақсад нест, ки агар барои хонандаҳо аз рӯйи саволи асосии масъалаҳои таркибӣ барои ҳал кадом ифодаҳо зарур буданашонро муқаррар кардан душвор бошад.

Масъалаҳои ҳастанд, ки аз саволашон сар карда дида баромадан фоиданок аст. Лекин чунин таҳқиқкуниро дар ҳамон андоза ва дар чунин шакл истифода бурдан лозим аст, ки ин мувофиқи дониши хонандаҳои синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо бошад. Дар қадамҳои аввалини омӯзиши ҳал кардани масъалаҳои

таркибӣ махсусан бо эҳтиёт рафтор кардан лозим аст. Ҳангоми таҳқиқ кардани чунин масъалаҳо дар синфи якум аввал аз ифодаҳои ададӣ оғоз мекунанд. Дар ин марҳала чунин таҳқиқ барои хонандагон мушкул мебошад. Бинобар ин, дар аввал лозим меояд, ки як қатор усулҳои дидактикӣ истифода бурда шавад, то ки хонандаҳо хусусияти масъалаҳои таркибиро дарк кунанд ва онҳо аз масъалаҳои таркибӣ ҷудо карда тавонистани масъалаҳои содара ёд гиранд.

Масъалаи 1: Писарбача 6 қалам дошт. Ў боз 4 қалам харид. Ў ду қаламро ба рафиқаш тӯхфа кард. Ба ҳудаш чанд қалам боқӣ монд?

Барои он ки хонандаҳо хусусияти намуди нави масъаларо хубтар фаҳманд, аввал амали якум ва баъд амали дуҷум намоиш дода мешавад. Ҳамин тавр, аввалан якчанд масъалаҳои дуамала ҳал карда мешаванд: масъала бо воситаҳои аёнӣ намоиш дода мешавад, дар айнӣ ҳол омӯзгор кӯшиш менамояд, ки хонандаҳо масъалаҳои дуамаларо равшантар фаҳманд. Баъд ба бе ғирӣ воситаҳои аёнӣ ҳал кардани масъалаҳо мегузаранд.

Таҳиякунии масъалаҳое, ки аз савол сар мешаванд, ботадрич дохил карда мешаванд. Барои он ки ин гуна таҳқиқкунӣ барои хонандагон дастрас кунонида шавад, дар рӯзҳои аввал масъалаҳои таркибиеро, ки ба саволи асосиашон ба масъалаи сода монанданду барои ҳал пешбинӣ карда шудааст, ҳал кардан беҳтар аст, дар айнӣ ҳол бо мақсади осон кардани таҳлил намоиш додани масъала ғайридадор.

Масъалаи 2: Духтарча барои ороиш додани арчаи соли навӣ 10 сомонӣ дода 2 бозича харид, ки нархи яке 3 сомонӣ ва дигараш 4 сомонӣ аст. Ба ӯ чанд сомонӣ гардонда доданд?

Барои он ки таҳлили ин масъала ба хонандаҳо фаҳмо шавад, пеш аз ҳалли ин масъала масъалаи содаи зеринро ҳал кардан лозим аст: Духтарбача барои ороиш додани арчаи соли навӣ 10 сомонӣ дода ба 7 сомонӣ бозичаҳо харид. Ба ӯ чанд сомонӣ гардонда доданд?

Ба назди тахтаи синф хонандае даъват карда мешавад, ки духтарчаи дар шартӣ масъала дар бораи нақл кардашударо тасвир мекард. Ба ин хонанда саволҳои зерин дода шуд:

- ✓ Ту ба чанд сомонӣ бозича харидӣ?
- ✓ Ту чанд сомонӣ дода будӣ?
- ✓ Чиро ҳисоб кардан лозим аст?

Баъди ҳал кардани ин масъала ба хонандагон масъалаи таркибии дар боло овардашударо пешниҳод карданд, ки он ҳам монанди масъалаи содаи болоӣ намоиш дода мешавад.

Баъди ин омӯзгор бо хонандагон аз рӯйи саволҳои зерин суҳбат мегузаронад:

- ✓ Дар масъалаи дуҷум чиро доништан талаб карда шудааст?
- ✓ Оё инро якбора доништан мумкин аст?
- ✓ Барои чӣ дар масъалаи якум мо тавонистем якбора муайян кунем, ки духтарбача чанд сомонӣ гашта гирифт? Аммо чаро дар масъалаи дуҷум инро якбора доништан мумкин нест?
- ✓ Хулоса, дар масъалаи дуҷум аввал чиро доништан лозим аст? ва ғайра.

Пешакӣ ҳал кардани масъалаи сода таҳлили масъалаи таркибиро осон кард. Хонандагони синфи якум тадричан ба таҳлили масъалаҳои дуамала мегузаронанд.

Дар синфи дуҷум таҳқиқот кардани масъалаҳоеро, ки аз саволи асосӣ оғоз карда мешавад, дар ҳамон ҷое, ки ин таҳқиқот ҷоиз аст, аввал дар вақти ҳал кардани масъала ду ва баъд сеамалро истифода мебаранд, дар айнӣ ҳол баъзан пеш аз ҳал кардани масъалаи таркибӣ масъалаи содаи ба он мувофиқро ҳал кардан ғайриданок аст.

Дар синфҳои сеюм ва чорум ин гуна таҳқиқкунӣ тадбиқи васеъ ёфтаанд. Дар ин ҷо ҳам баъзан аз масъалаҳои каме мураккаб ба масъалаҳои мураккабтар ботадрич гузаштан ғайриданок аст.

Барои ҳал масъалаи зерин дар синфи чорум пешбинӣ карда мешавад:

Масъалаи 3: Ба 100 сомонӣ 5 метр газвории пашминии ҳар як метраш 10 сомонӣ ва якчанд метр моҳути ҳар як метраш 12 сомонӣ харида шуд. Чанд метр моҳут харида шуд?

Баъди ҳал кардани ин масъала он мураккаб карда шуд ва шакли зеринро гирифт:

Масъалаи 4: Ба 120 сомонӣ 6 метр газвории пашминии ҳар як метраш 10 сомонӣ ва якчанд метр моҳут харида шуд. Нархи 5 метр моҳут ва 6 метр материали пашмин баробар аст. Чанд метр моҳут харида шудааст?

Агар масъала якбора бо таҳрири охиринаш дода мешуд, таҳлили он барои баъзе хонандагон мушкили мекард. Ҳангоми ботадрич мураккаб кардани он ба хонандагон таҳқиқ ва ҳал кардани он душвор намешавад.

Ин метод, ки ҳангоми дилхоҳ будани шакли таҳқиқ истифода бурда мешавад, ба хонандаҳо барои чӣ тавр пайдо шудани масъалаҳои мураккабро хубтар фаҳмидан мадад мерасонад, аз ҳамин сабаб хонандагон масъаларо бо осонӣ таҳлил мекардагӣ мешаванд. Аҳамияти асосии ин усул ҳам аз ҳамин иборат аст. Чи тавре ки дар боло баён карда шуд,

масъалахоеро, ки муносибати байни элементҳояш мураккаб аст хонандаҳо онро таҳқиқ карда наметавонанд, интиҳоб кардан лозим нест.

Барои он ки таҳлили масъала ба хонандагон осон карда шавад, баъзан таҳқиқ кардани онро аз муайян кардани он оғоз кардан фоиданок аст, ки саволи асосӣ бо кадом амал ҳал карда мешавад. Ин ба хонандагон ёрӣ мерасонад, ки этапи охирини ҳалли масъаларо равшантар тасаввур кунанд ва хубтар фаҳманд, ки барои ҳал кардани саволи асосӣ кадом ифодаҳои ададӣ заруранд. Дар айни ҳол, агар таҳлили ояндаи масъала барои хонандагон душворӣ кунанд, баъди ин таҳқиқро аз ифодаҳои ададӣ оғоз кардан мумкин аст.

Масъалаи 5: Аз ҳар сари 1380 сар гӯсфанд 5 килограммӣ ва ҳар сари 128 сар гӯсфанд 6 килограммӣ пашм гирифта шуд. Ҳангоми шустан пашм сеяк ҳиссаи вазни худро гум кард. Чанд килограмм пашми тозакардашуда ҳосил шуд?

Агар омӯзгор таҳқиқи ҳамаи масъалаҳое, ки аз савол оғоз мешаванд, барои хонандагон душвор шуморад, он гоҳ аз 1380 сар гӯсфанд, аз 128 сар гӯсфанд ва ниҳоят аз ҳамаи гӯсфандон чӣ қадар пашм гирифта шуданаширо дониста, таҳқиқотро аз ифодаҳои ададӣ оғоз кардан лозим аст. Баъд ба саволи асосӣ муроҷиат карда, чунин муҳокима меронем: Барои он ки чӣ қадар пашми тоза гирифта шуданаширо донем, аввал ҳамагӣ чӣ қадар пашм буд ва ҳангоми шустан чӣ қадари вазнашро гум кард, бояд донем. Чӣ қадар будани ҳамаи пашм маълум аст, лекин ҳангоми шустан чӣ қадар вазнашро гум кард, номаълум аст. Инро бо осонӣ доништан мумкин аст. Дар масъала гуфта шудааст, ки ҳангоми шустан пашм сеяки вазнашро гум кард. Ҳамаи пашм 7668 килограмм буд. Барои доништани он ки пашм ҳангоми шустан чӣ қадари вазнашро гум кард, бояд 7668 кг ба 3 тақсим карда шуда, дар натиҷа адади 2556 кг ҳосил мешавад. Ҳангоми шустан пашм 2556 кг вазнашро гум кардааст. То шустан пашм 7668 кг будани он ва ҳангоми шустан 2556 кг гум кардани вазнашро дониста, чӣ қадар пашми тоза гирифта шуданаширо муайян кардан мумкин аст. Барои ин аз адади 7668 кг адади 2556 кг-ро тарҳ кардан лозим аст. Дар натиҷа адади 5112 кг ҳосил шуд. Яъне, 5112 кг пашми тоза гирифта шудааст. Дар масъала пурсида мешуд, ки чӣ қадар пашми тоза гирифта шуд. Мо инро донистем ва масъала ҳал шуд.

Вобаста аз мушкилии масъала, дараҷаи инкишоф ва тайёрии хонандагон шакли мувофиқи таҳқиқкунӣ интиҳоб карда мешавад. Ҳангоми интиҳоб кардани ҳар як амал ҳамаи элементҳои масъаларо, ки дар вобастигии онҳо гирифта шудаанд, ба назар гирифтани лозим аст. Бинобар ин, қатъи назар аз шакли таҳқиқкунӣ ба хонандаҳо омӯзонидан лозим аст, ки онҳо бисёр маврид ба матни масъала муроҷиат кунанд, асосан, ба саволи он, то ки аз ифодаҳои ададӣ ягонтоаш фаромӯш нашавад, хонандагон боварӣ ҳосил кунанд, ки оё ҳалли қайд кардашуда бо ягон шарт масъала зид аст ё не, оё таҳқиқи қайд кардашуда барои ба саволи асосӣ ҷавоб ёфтан наздик мекунад ё не. Ба он кӯшиш кардан лозим аст, ки ҳангоми аз масъалаи таркибӣ чудо кардани масъалаҳои сода хонандагон на фақат масъалаи содари, балки масъалаи таркибиро ҳам пурра ба назар гиранд, махсусан барои он ки хонандагон ба қадри имкон ба худ ҳисобот диҳанд, ки иҷро кардани амали мазкур барои чӣ дар нақшаи ҳалли ҳамаи масъалаҳо зарур аст. Ҳамин гуна саволхоро ба назди хонандагон бисёртар гузоштан фоиданок мебошад.

Масъалаи 6: Бригадаи комбайнчиён супориш гирифтанд, ки дар давоми 10 рӯз бо 8 комбайн 1680 га гандумро ҷамъоварӣ кунанд. Ҳар як комбайн ба ҳисоби миёна дар як рӯз 35 га гандумро ҷамъоварӣ кард. Ҷамъоварии ҳосил чанд рӯз пеш аз муҳлат ба охир расонда шуд?

Ҳал: Тарзи якуми навишти нақша ва ҳалли ин масъала чунин аст.

1. Бригада дар 1 рӯз бо 8 комбайн чанд гектар гандумро ҷамъоварӣ кард?

$35 \text{ га} \times 8 = 280 \text{ га}.$

2. Бригада ҷамъоварии гандумро дар чанд рӯз тамом кард?

$1680 \text{ га} : 280 \text{ га} = 6 \text{ рӯз}.$

3. Бригада ҷамъоварии ҳосилро чанд рӯз пеш аз муҳлат ба охир расонд?

$10 \text{ рӯз} - 6 \text{ рӯз} = 4 \text{ рӯз}.$

Ҷавоб: Ҷамъоварии ҳосил 4 рӯз пеш аз муҳлат ба охир раснда шуд.

Ҳал: Тарзи дуюми навишти нақша ва ҳалли ин масъала чунин аст.

1. Бригада дар 1 рӯз бо 8 комбайн чанд гектар гандумро ҷамъ-оварӣ кард?

2. Бригада ҷамъоварии гандумро дар чанд рӯз тамом кард?

3. Бригада ҷамъоварии ҳосилро чанд рӯз пеш аз муҳлат ба охир расонд?

$35 \text{ га} \times 8 = 280 \text{ га}; 1680 \text{ га} : 280 \text{ га} = 6 \text{ рӯз}; 10 \text{ рӯз} - 6 \text{ рӯз} = 4 \text{ рӯз}.$

Ҷавоб: Ҷамъоварии ҳосил 4 рӯз пеш аз муҳлат ба охир раснда шуд.

Аз паси якдигар навиштани саволҳои нақша ва амалҳо назар ба пешакӣ тартиб додани ҳамаи нақшаи масъала барои хонандагон осонтар аст. Лекин пешакӣ тартиб додани ҳамаи

накшаи масъала барои хубтар фаҳмидани масъала мадад мерасонад, чунки ин шакли навишт хонандагони хурдсолро ба пешаки фикр кардани тарзи ҳалли он ҳаваснок мекунонад. Тарзи якуми дар боло дида баромадашудаи тарзи навишт бештар дар синфҳои II ва III, тарзи дуоҷам дар синфи IV татбиқшаванда аст. Аммо, дар синфи IV ҳам ҳангоми ҳал кардани масъалаҳои хеле душвор навишти саволҳои нақша ва иҷрои амалҳои мувофиқро пай дар ҳам навиштан ғоиданок аст.

Баъзан ҳангоми нокифоя будани вақт чунин рафтор кардан ғоиданок аст: дар вақти дарс бо гузориши шифоии саволҳо маҳдуд шуда, фақат амалро менависанд ва ба хонандаҳо месупоранд, ки дар хона саволҳои нақшаро нависанд. Дар амалияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо ва гимназияҳо баъзан ба ҷойи тарзи саволии нақша шакли хабарии он истифода бурда мешавад.

Масъалаи 7: Арзиши костю, туфли ва калош якҷоя 2460 сомонӣ аст. Костюм ва туфли 2220 сомонӣ ва аз он туфлиро калош 1200 сомонӣ аст. Костюм, туфли ва калош алоҳида-алоҳида чанд сомонӣ аст?

Ҳал: 1. $2460 \text{ сомонӣ} - 2220 \text{ сомонӣ} = 240 \text{ сомонӣ}$ (арзиши калош);

2. $2460 \text{ сомонӣ} - 1200 \text{ сомонӣ} = 1260 \text{ сомонӣ}$ (арзиши костюм);

3. $2220 \text{ сомонӣ} - 1260 \text{ сомонӣ} = 960 \text{ сомонӣ}$ (арзиши туфлӣ).

Ҷавоб: дар алоҳида нархи костюм - 1260 сомонӣ; туфли - 960 сомонӣ; калош - 240 сомонӣ аст.

Шакли хабарии нақша назар ба шакли саволии он осон аст. Бинобар ин, онро пеш аз шакли саволии нақша дохил кардан мумкин аст. Ба шарҳи хаттии ҳалли масъала таваққуф менамоем: Шарҳи хаттии ҳал, аз сабаби мураккабияш, асосан дар синфҳои V ва VI тадбиқ шаванда аст. Лекин тайёрии онро аз синфи IV оғоз кардан лозим аст, дар ин ҷо баёни саволҳо чунон муфасссал дохил карда мешавад, ки он ғоиданок ададиеро, ки барои ҳалли он зарур аст, дар бар гирад, масалан:

1. Агар бо ҳар як комбайн дар 1 рӯз 40 га гандум ҷамъоварӣ карда шуда бошад, бригада дар 1 рӯз бо 9 комбайн чанд гектар гандумро ҷамъоварӣ кард?

2. Агар 1980 га гандумро ҷамъоварӣ кардан лозим бошад, бригада ҷамъоварию гандумро дар чанд рӯз тамома кард?

Мувофиқи нақша бригада мебоист ҳамаи ғалларо дар давоми 10 рӯз ҷамъоварӣ мекард, лекин онро дар 6 рӯз ҷамъоварӣ кард. Бригада ҷамъоварию ҳосилро дар чанд рӯз пеш аз муҳлат ба охир расонд?

Ҳамин тавр, навиштани нақша барои истифодаи маҳорат ва малакаҳои масъалаҳои матнӣ мавриди ҳалли масъалаҳои душвор дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба шарҳдиҳии хаттии масъала тайёр шудани хонандагон ёрӣ мерасонад. Аммо, ин шакли навиштро фақат дар вақти ҳал кардани баъзе масъалаҳо истифода бурдан ҷоиш аст, чунки онҳо вақти зиёдеро талаб мекунанд ва ба фикри мо бо ёрии ҳалли масъалаҳои матнӣ хонандагони синфҳои ибтидоиро баҳри баланд бардоштани савияи маърифатии хонандагон, касб интиҳобкунии онҳо мусоидат намуда, онҳоро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ, ифтихори миллӣ, зебоипарастӣ ва инчунин ахлоқи ҳамидаи инсонӣ тарбия намудан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Бегимов Ҳ.Ҳ., Раззоқов А., Акбаров Д. Ҳалли масъалаҳои математикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. // Маърифати омӯзгор. 2007, №10. – С.45-49.
2. Бегимов Ҳ.Ҳ., Раҷабов Т.Б., Сайёдов И.Д. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). – Душанбе: 2013. – 98 с.
3. Белошистая А.В. Обучение решению задач в начальной школе. – М., 2003. – 288 с.
4. Бурҳонов Қ.Т. Курси махсус аз методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ. – Хучанд, 2018. – 252 с.
5. Бурҳонов Қ.Т., Рабиев С.М., Султонов Р.Н., Турдиева Ш.А. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). – Хучанд: 2010. – 55 с.
6. Груденов Я.И. Психолого-педагогические основы обучения математике. – М.: 1987.
7. Зайцев Г.Т. Теоретические основы обучения решению задач в начальных классах. – Л.: 1983. – 98 с.
8. Иззатуллоев К., Пирназаров А., Давлатов Т., Муродова Д. Таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ аз математика дар синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълимӣ-методӣ. – Душанбе, 2017. – 138 с.
9. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах: Учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений и факультетов начальных классов. – М.: 1998. – 288 с.

10. Колягин Ю.М., Оганесян В.А. Учись решать задачу. – М., 1980. – 96 с.
11. Маҳкамов М., Бойматов К., Нуралиев Ё., Қодиров Н. Методҳои ҳалли масъалаҳои матнӣ. Дастури методӣ барои донишҷӯён ва омӯзгорон. – Душанбе, 2016. – 128 с.
12. Маҳмудов Т., Давлатов Т. Методҳои ҳалли машқ ва масъалаҳои математикаи синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе, 2013. – 176 с.
13. Осимов Қ.У., Фридман Л.М. Методҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ. – Душанбе: 1987. – 207 с.

Калидвожаҳо: *дониш, малака, маҳорат, матнӣ масъала, масъалаи матнӣ, масъалаҳои душвор, ҳалли масъала, таҳлил, таҳқиқ, пайваस्तкунӣ, математикаи синфҳои ибтидоӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, муассисаҳои таълимӣ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕКСТОВЫХ ПРОБЛЕМНЫХ НАВЫКОВ И КОМПЕТЕНЦИЙ ДЛЯ РЕШЕНИЯ СЛОЖНЫХ ЗАДАЧ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье изучается и анализируется приобщение учащихся начальной школы к использованию навыков и умений текстовых задач при решении сложных задач в процессе уроков математики. Основная цель исследования использования умений и навыков для решения сложных текстовых задач состоит в том, чтобы предсказать взаимосвязь между известными и неизвестными числами и способ решения задачи, при этом необходимо определить, какое действие в каком порядке выполнять при решении проблема в том, чтобы найти ответ на главный вопрос. Использование умений и навыков для решения текстовых задач имеет учебное и воспитательное значение. Решение текстовых задач помогает развитию мышления, речи, воображения, внимания и памяти учащихся начальной школы. В случае решения сложных текстовых задач формируется представление о связи между величинами и совершенствуются вычислительные навыки. Навыки и умения решать сложные текстовые задачи при проведении различных занятий: а) сообщение о проблеме и установление ситуации по проблеме, требующей решения; б) описание новых занятий; в) формирование практических навыков; г) проверка уровня знаний; ж) повторение, закрепление и обобщение знаний; д) внедрение методов обучения, посредством которых студенты знакомятся с основными сферами производства как теоретически, так и практически; е) используют формирование творческих способностей учащихся и др. Решение сложных текстовых задач учит младших школьников целеустремленности, настойчивости, экономному выбору средств для достижения цели, работе по плану, обоснованию и анализу своих действий... Таким образом, написание плана использования навыков и умений текстовых задач для решения трудных задач у учащихся начальной школы помогает учащимся подготовиться к письменному объяснению проблемы. Однако использовать эту форму письма допустимо только при решении некоторых задач, так как они требуют много времени и на наш взгляд, с помощью решения текстовых задач учащиеся начальных классов могут способствовать повышению познавательного уровня учащихся, помогите им выбрать себе профессию, и помогите им в этом возможно воспитать дух патриотизма, самосознания, национальной гордости, любви к прекрасному, а также всей человеческой этики.

Ключевые слова: *знание, умение, навык, проблемный текст, текстовая задача, трудные задачи, решение задач, анализ, исследование, связь, математика начальных классов, учащиеся начальных классов, учителя начальных классов, образовательные учреждения.*

Annotation

USE OF TEXT PROBLEM SKILLS AND COMPETENCIES FOR SOLVING DIFFICULT PROBLEMS IN PRIMARY GRADE STUDENTS

This article studies and analyzes the introduction of elementary school students to the use of skills and abilities of text problems in solving complex problems in the process of mathematics lessons. The main purpose of the study of the use of skills and abilities to solve complex word problems is to predict the relationship between known and unknown numbers and the way to solve the problem,

while it is necessary to determine what action to perform in what order when solving the problem in order to find the answer to main question. The use of skills and abilities to solve text problems has an educational and educational value. Solving text problems helps the development of thinking, speech, imagination, attention and memory of elementary school students. In the case of solving complex text problems, an idea of the relationship between quantities is formed and computational skills are improved. Skills and abilities to solve complex text problems during various classes: a) reporting a problem and establishing a situation on a problem that needs to be solved; b) description of new activities; c) the formation of practical skills; d) checking the level of knowledge; g) repetition, consolidation and generalization of knowledge; e) the introduction of teaching methods, through which students get acquainted with the main areas of production, both theoretically and practically; f) use the formation of creative abilities of students, etc. Solving complex text problems teaches primary school students purposefulness, perseverance, an economical choice of means to achieve a goal, work according to a plan, justification and analysis of their actions... Thus, writing a plan to use the skills and abilities of text problems to solve difficult problems in elementary school students helps students prepare for a written explanation of the problem. However, it is permissible to use this form of writing only when solving some problems, since they require a lot of time and, in our opinion, by solving text problems, primary school students can help improve the cognitive level of students, help them choose their profession, and help them to do this. to cultivate the spirit of patriotism, self-awareness, national pride, love of beauty, as well as all human ethics.

Keywords: *knowledge, skill, skill, problematic text, text problem, difficult tasks, problem solving, analysis, research, communication, primary school mathematics, primary school students, primary school teachers, educational institutions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Шахноза Сайвалиевна, магистранти факултети педагогика, ихтисоси таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 553025353

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои педагогӣ, дотсент Бегимов Хусен

Сведения об автор: Шарипова Шахноза Сайвалиевна, магистрантка педагогического факультета, специальность начального образование Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 553025353

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Бегимов Хусен

About author: Sharipova Shahnoza Sayvalievna, first year masters of the faculty pedagogical and law specialty primary education, Tajik Pedagogical University name after Sadriddin Aini. Phone number: +992 553025353

Scientific director: candidate of pedagogical sciences, associate professor, Begimov Husen

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ ИНТЕРАКТИВИИ ТАЪЛИМ ДАР ОМЌЗИШИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Стандарти давлатии таълим ба хонандагони муосир талаботи баланд мегузорад. Дар муҳлати кӯтоҳ, миқдори зиёди маълумот ва талаботи баланд ба дониш ва малака – ҳамаи инҳо шароити муосири раванди таълим мебошанд. Дар донишгоҳову донишқадаҳо омӯзиши забони хориҷӣ ба гирифтани ахбороти илмӣ, аз ҷиҳати касбӣ муҳим, азхуд намудани намудҳои фаъолияти нутқ, ки барои истифода бурдани ин маълумот имконият медиҳанд. Дар усулҳои муосири таълим тамоюли гузариш аз равиши коммуникативӣ ба гуногунии он – равиши интерактивӣ мушоҳида мешавад.

Интерактив («Inter» мутақобила аст, «act» амал кардан аст) – маънои муошират кардан, дар ҳолати сӯҳбат, муколама бо касе мебошад. Ба ибораи дигар, усулҳои интерактивӣ ба ҳамкории васеътари хонандагон на танҳо бо муаллим, балки бо ҳамдигар ва бартарии фаъолияти хонандагон дар раванди таълим нигаронида шудаанд. Барои ҳалли ҳадафҳо ва вазифаҳо зарур аст, ки он усулҳои интерактивиро муайян кунем, ки дар заминаи ҳамгироии таълими забон бештар самараноктаранд. Бояд қайд кард, ки дар амалияи таълими забон усулҳои интерактивӣ хеле пуршиддат истифода мешаванд. Аз ҷумла, усулҳои оригиналии ташкили баҳсу мунозираҳои таълимӣ, таълими барномавӣ, усули лоиҳавӣ, омӯзиши проблемавӣ, шаклҳои умумии равиши коммуникативӣ интерактиви таълими забони хориҷӣ. Усулҳои таълими забони хориҷӣ типологияҳои гуногуни машқҳоеро пешниҳод мекунанд, ки ба таълими мутақобила дар шароити муоширати байнифарҳангӣ нигаронида шудаанд, яъне онҳо ҳам аз ҷиҳати ҳадаф ва ҳам аз ҷиҳати фаъолияти иҷрошаванда интерактивӣ мебошанд. Масалан, В.В. Сафонова типологияи машқҳои проблемавиро таҳия кардааст, ки инҳо чунинанд: 1) машқҳои ҷустуҷӯӣ-бозӣ; 2) фарҳангӣ-ҷустуҷӯӣ ва 3) фарҳангӣ-таҳқиқотӣ. Е. В. Смирнова типологияи машқҳоро оид ба рушди малақаҳои коммуникатсионии полилогӣ пешниҳод кардааст: фарҳангӣ-ҷустуҷӯӣ, коммуникативӣ-когнитивӣ, коммуникативӣ-гуфторӣ ва касбӣ нигаронидашуда.

Таълими самараноки забони хориҷӣ ба донишҷӯён дар сурате имконпазир аст, ки омӯзгор технологияи муосири таълимро донист. Ҳар як технологияи муосири педагогӣ ин синтези дастовардҳои илм ва амалияи педагогӣ, маҷмуи унсурҳои анъанавӣ таҷрибаи гузашта ва он ҷиҳаст, ки пешрафти иҷтимоӣ ба вуҷуд овардааст. Педагогика ва методологияи муосир технологияҳои гуногуни интерактивиро пешниҳод мекунанд, ки ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ ба донишҷӯён тавсия дода мешаванд. Асоси технологияҳои интерактивиро ҳамкории мутақобилаи омӯзгор ва хонандагон ташкил медиҳад, ки тавассути муколама, муоширати полилогӣ зоҳир мегардад, ки тавассути машқҳо ва супоришҳои интерактивӣ амалӣ мегардад. Дар раванди таълим кӯшиш мекунам, ки аз усулҳои интерактиви зерин истифода баранд: гармкунӣ (эҷоди фазои мусоид, ташкили муошират); кор дар гурӯҳҳои хурд; муҳокимаи масъалаҳо ва проблемаҳои баҳснок; бозӣҳои таълимӣ; курсҳои CD бо маводи аудио ва видео, кор дар лабораторияи лингафонӣ.

Тавре ки амалия нишон дод, танҳо шаклҳои интерактиви таълим метавонад ҳавасмандии баланд, тавоноии дониш, эҷодкорӣ ва тасаввуроти хонандагон, малақаҳои муошират, мавқеи фаъоли ҳаётӣ, руҳияи дастаҷамъӣ, озодии баён ва хоҳиши такмилро таъмин намояд. Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки ба хонандагон дар раванди фаъолияти коллективӣ бошуурона аз худ кардани маводи забонӣ ва васеъ истифода бурдани равишҳои ситуативӣ ва коммуникативӣ дар таълими забони хориҷӣ омӯзонида шавад. Омӯзгорон бояд кушиш намоянд, ки курсҳои баробаркунӣ - ҳамчун яке аз воситаҳои баланд бардоштани сифати таълим ва фароҳам овардани чунин шароитҳои педагогӣ, ки ба истифодаи оптималии имкониятҳои захиравӣ шахс мусоидат кунанд, таҳия ва санҷида шаванд. Хонандагон имкон пайдо мекунанд, ки на танҳо камбудихоро дар донишҳои асосӣ барқарор кунанд, балки нозуқиҳои талаффуз ва грамматикаи забонро аз худ кунанд. Дар низоми анъанавӣ омӯзгорон одатан ба шогирди пурқувват така мекунанд, зеро ӯ маводро тезтар «дарк мекунанд», тезтар ба ёд меорад ва дар вақти дарс заиф «дар берун менишинад». Дарсҳое, ки дар речаи интерактивӣ гузаронида мешаванд, имкон медиҳад, ки ҳамаи хонандагон ба кори фаъолона ҷалб карда шаванд, иштироки имконпазирӣ ҳар яки онҳо дар ҳалли мушкилот таъмин карда шавад, дар натиҷа

нотавонҳо ба қобилиятҳои худ то андозае эътимод пайдо мекунамд ва қувваҳои манфиати худро эҳсос мекунамд. ба рафיקони худ дар фаҳмидани мавод ёрӣ мерасонанд. Агар дар низоми таълими анъанавӣ омӯзгор ва китоби дарсӣ сарчашмаи асосӣ ва салоҳиятнокӣ дониш ба шумор мерафтанд, пас дар парадигмаи нав омӯзгор ҳамчун ташкилотчи фаъолияти мустақили маърифатии хонандагон, машваратчи ва ёвари салоҳиятдор баромад карда, хонандагон донишро ҳамчун натиҷаи фаъолияти фаъоли маърифатии онҳо. Дар раванди кори интерактивӣ донишҷӯён малакаҳои муошират, қобилияти ҳамкорӣ ва муошират ва тафаккури интиқодӣ инкишоф медиҳанд, ки барои фаъолияти минбаъдаи касбии онҳо зарур аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон, ба ҳулоасе омад, ки методи интерактивӣ хусусияти муҳими раванди таълим дар шароити ҳамбастагии таълим ва таълими забони касбӣ мебошад. Усулҳои интерактивӣ ба ҷалби бештари хонандагон дар раванди ташаккули саводноқӣ мусоидат мекунамд, барои дарк ва тафсири иттилооти нав ва ташаккули тафаккури шахсӣ дар раванди муоширати фаъоли полилогӣ шароит фароҳам меоранд, ба рушди тафаккури эҷодӣ ва интиқодӣ ва малакаҳои муоширати иҷтимоӣ ҳавасманд мекунамд, вақте ки кор бо матни забони хориҷӣ.

Адабиёт:

1. Сафонова В.В. Проблемные задания на уроках английского языка: учеб. пособие. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1987. – 174 с.
2. Скорина М.С. Интерактивные методы обучения иностранному языку URL: <http://www.rusnauka.com>.
3. Смирнова Е.В. Развитие культуры иноязычного полилогического общения в послевузовском образовании преподавателей иностранного языка: дис. канд. пед. наук. – М., 1999. – 205 с.

Калидвожаҳо: *интерактивӣ, бози нақшофарӣ, забонҳои хориҷӣ, раванди таълим, пуришиддат, ҳадаф, мукамал, коммуникатсия.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Преподаватель иностранного языка должен знать современные технологии обучения с использованием интерактивных технологий. Сочетание традиционных методов обучения и современных интерактивных методов является важным условием эффективного преподавания иностранного языка в вузе. Для решения поставленных целей и задач необходимо определить те интерактивные методы, которые наиболее эффективны в условиях интеграции обучения языку. Следует отметить, что в практике преподавания языка очень интенсивно используются интерактивные методы.

Ключевые слова: *интерактивный, стратегическая игра, иностранные языки, учебный процесс, интенсивный, цель, полный, коммуникация.*

Annotation

USING INTERACTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

A foreign language teacher must know modern teaching technologies using interactive technologies. The combination of traditional teaching methods and modern interactive methods is an important condition for effective teaching of a foreign language at a university. To achieve the goals and objectives, it is necessary to determine those interactive methods that are most effective in the context of integrating language teaching. It should be noted that in the practice of language teaching, interactive methods are used very intensively.

Keywords: *interactive, strategic game, foreign languages, educational process, intensive, target, complete, communication.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Шахноз Қаҳҳоровна, магистранти соли дуҷуми кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ (олмонӣ-фаронсавӣ), факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Рақами телефон: +992 915290520

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна

Сведения об авторе: Носирова Шахноз Каххоровна, магистрантка второго курса кафедры методики обучения иностранных языков (немецкий-французский), факультета романо-германских языков Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни. Номер телефона: +992 915290520

Научный руководитель: доктор педагогических наук Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна

About the author: Nosirova Shakhnoz Kakhhorovna, second-year master degree of the Department of Methods of Teaching Foreign Languages (German-French), of the Faculty of Romano-Germanic Languages of the State Pedagogical University of Tajikistan by name Sadriddin Aini. Phone number: +992 915290520

Scientific adviser: Doctor of Pedagogical Sciences Saifulloeva Zarina Khairulloevna

РОҲҲОИ ҲИФЗИ КОМПЮТЕРҲОИ ФАРДӢ ДАР РАВАНДИ КОРБАРИ АЗ БАРНОМАҲОИ ЗИДДИВИРУСӢ

Дар ҷаҳони муосир қариб, ки аксарияти одамон компютерҳои фардии ҳозиразамон ва ҳатто якчанд (планшетҳо, ноутбукҳо ва ё компютерҳои рӯйимизӣ) доранд. Агар дар ташкилотҳо коргоҳҳо таҷҳизотҳои компютерӣ бо мақсади муайян харида шаванд, пас компютери фардӣ дар ҳона на танҳо барои кор берун аз вақти кор, балки барои мукотибаи шахсӣ, бозиҳои компютерӣ, тамошои маълумот дар интернет, инчунин барои тамошои филмҳо истифода мешавад. Дар баробари ин, дар байни корбарон ва истифодабарандагон ақидае вучуд дорад, ки компютери хонагӣ наметавонад барои ҳамлагарон таваҷҷӯҳ кунад ва аксар вақт ба хатарҳои, ки ҳангоми кор дар Интернет ба вучуд меоянд, таваҷҷӯҳи кофӣ дода намешавад. Дар ҷаҳони муосир, муҳофизати компютерӣ фардӣ дар аксари ҳолатҳо аз ҷониби ҳуди истифодабарандаи он анҷом дода мешавад, бинобар ин, доштани сатҳи кофии дониш дар бораи чораҳои беҳатари барои компютерҳои истифодашаванда хеле муҳим аст. Мақсади аслии мақолаи мазкур гузаронидани таҳлили муқоисавии роҳҳои ҳифзи компютерҳои фардӣ аз вирусҳо, барномаҳои зараровар, ҳакерӣ ва инчунин аз дастрасии беиҷозат ба маълумоти дар компютери фардӣ нигоҳ дошташуда мебошад. Таҳдиди асосӣ ба амнияти компютерҳои фардӣ ин нармафзорҳои (барномаҳои) зараровар - ё ба истилоҳ вирусҳои компютерӣ мебошад: барномаҳои зараровар, ба компютерҳои фардӣ беиҷозат, ё аз беэҳтиётии корбарон ҳангоми истифодабарии ноаён ба компютер ворид мешаванд. Онҳо нусхаҳои худро эҷод ё ба истилоҳ афзун мекунанд ва онҳоро дар бахшҳои пурборкунандаи барандагони иттилоот, файлҳои дохилӣ, ҳуҷҷатҳо ва ҷузъҳои мавҷуда ҷойгир мекунанд. Дар ин раванд онҳо ба амнияти компютер хатари ҷиддӣ эҷод мекунанд. Дар ин ҳангом баъзе носозгориҳои зерин ҳангоми истифода дар раванди кор ба назар мерсад [4]:

- носозгориҳои доимии компютер (масалан, нобудшавии файлҳо, инчунин пайдо шудани нуқсонҳои ҳангоми кушодашавии равзанаи барномаҳо;

- тағйир додани мӯҳтавои иттилооти дар файл нигоҳ дошташуда, инчунин атрибутҳои файл (ном, санаи офариниш, андоза, речаи дастрасӣ ва ғайра). Файлҳо метавонанд нест карда шаванд ё номи онҳо иваз карда шаванд;

- тағйир додани мундариҷаи диски сахт, инчунин қисман ё пурра нест кардани файлҳо аз диски сахт;

- афзоиши назарраси ғайриҷашмдошти шумораи файлҳо дар диск;

Барномаҳои зараровар тавассути каналҳо ва объектҳои зерин паҳн карда мешаванд [2]:

- файлҳои барномавӣ;

- секторҳои пурборкунии дискҳо;

- файлҳои ҳуҷҷатҳои идоравӣ;

- паёмҳои электронӣ; – (мубодилаи файл);

- ё интернет.

Ҳангоме ки компютери фардӣ ба шабака ё васоити беруна пайваست аст, таҳдиди бештари воридшавии нармафзори зараровар вучуд дорад. Компютери фардиро аз нармафзорҳои зараровар қомилан муҳофизат кардан ғайриимкон аст. Аммо шумо метавонед хатари сироятро қам кунед ва барои ин аз барномаҳои зиддивирӯсӣ бояд истифода баред.

Барномаҳои зиддивирӯсӣ ёрдамчии асосӣ, унсури асосӣ ва ҳатмии муҳофизат мебошад, ки барои тафтиши файлҳо ва дигар объектҳои системаи файлӣ аз вирусҳо масъул аст. Дар айни замон шумораи онҳо хеле зиёданд; интиҳоби васеи онҳо вучуд дорад. Ҷунин барномаҳои антивирус вучуд доранд: Kaspersky Anti-Virus, AVAST, Dr. Web, NOD32 ва ғайра. Инчунин бояд қайд кард, ки пеш аз харидани версияи литсензиони барнома имкон дорад, ки версияи озмоишии барномаро санҷидан мумкин аст, зеро ҳар як барномаи антивирус наваҳои зиёд дорад. Вазифаҳои барномаҳои антивирусӣ аз инҳо иборатанд:

- скан кардани файлҳо ва барномаҳо дар вақти воқеӣ;

- барқарорсозии файлҳои вайроншуда;

- сканкунии трафики интернет;

- сканкунии почтаи электронӣ;

– муҳофизат аз ҳамагуна барномаҳои зараррасон.

Қайд доштан ба маврид аст, ки барномаҳои зиддивирӯсӣ қайҳо ба як маҳсулоти истеъмолий табдил ёфтааст, ки дар ҳар як компютерӣ фардӣ насб карда мешаванд ва истифодабар дар навбати худ онро на барои маълумоти техникӣ, балки барои безарар будани ҳамешагии компютер интиҳоб мекунад.

Шумораи зиёди барномаҳои вирусӣ ё зараровар сол то сол меафзояд. Дар натиҷа, лабораторияҳои антивирусӣ барои мубориза бо чунин мавҷи вирусҳо вақт надоранд. Ҳамин тариқ, ҳангоми интиҳоби нармафзори антивирус саволе ба миён меояд: чӣ гуна вирусҳо? ин системаро муҳофизат мекунад ва то чӣ андоза бозътимод будани онро метавон баррасӣ кард. Худи барномаи антивирус бояд то ҳадди имкон ҷузъҳои зарароварро эътироф ва нест кунад.

Таҳлили муқоисавии вазифаҳо ва имкониятҳои барномаҳои антивирусии ройгон дар зер чунин оварда шудааст [5]:

1. Антивируси ройгон Avast – барномаи антивирусии ройгон Он метавонад тамоми ниёзҳои корбаронро қонеъ кунад. Интерфейси барои корбар дӯстона, санҷиши нармафзори зуд ва босифат, тарҳи зебо.

2. AVG AntiVirus FREE боз як барномаи антивирусии ройгон аст, ки ҳифзи асосии компютерро дар сатҳи хеле баланд таъмин мекунад. Яке аз беҳтарин маҳсулоти ройгон дастрас ҳисобида мешавад.

3. ESET NOD32 Smart Security Antivirus воситаи пуриктидорест, ки компютери шуморо аз вирусҳои гуногун муҳофизат мекунад. Бо шарофати девори дарунсохт, он беҳатариро дар Интернет таъмин мекунад.

4. Антивируси ройгони Kaspersky барои муҳофизати бозътимоди компютери шахсии шумо аз ҳама гуна нармафзори зараровар ва вебсайтҳо дар вақти воқеӣ тарҳрезӣ шудааст. Сканери антивирус дорой якчанд намуди кор мебошад.

5. Доктор. Веб як барномаи пурқуввати антивирусӣ барои ҳифзи ҳамаҷонибаи компютер аз вирусҳо, троянҳо, ҳамлаҳои ҳакерӣ ва дигар объектҳои зараровар мебошад. Он дорой суръати баланд, интерфейси гуворо ва идоракунии оддӣ мебошад.

Хулоса дар ин мақола роҳҳои асосии ҳифзи компютер аз барномаҳои зараровар ва таъсири барномаҳои зараровар, ки дар соҳаи технологияи компютерӣ ва амнияти иттилоотӣ авлавият доранд, баррасӣ шудааст. Дар натиҷаи таҳлили муқоисавӣ, мо метавонем ба хулосае омадем, ки барои ҳифзи компютерҳои фардӣ истифодаи барномаҳои зиддивирӯсӣ беҳтарин васила дар ин самт шуморида мешавад.

Адабиёт:

1. Башкирова Л.А. Компьютерная безопасность в современном мире. – Казань: Международный научный журнал, № 14 (148).
2. Михайлов В.А. Проблемы современных антивирусных систем [Электронный ресурс]: статья Студенческий научный форум. 2021. Режим доступа: <https://scienceforum.ru/2021/article/2018025240>
3. Напханенко Е.О. Понятие и классификация угроз информационной безопасности в сети Интернет. – ЮП. 2011. №4.
4. Рейтинг антивирусов [Электронный ресурс]: <https://softcatalog.info/ru/obzor/rejting-antivirusov> (дата обращения 04.04.2022).
5. Современная антивирусная индустрия [Электронный ресурс]: <https://securelist.ru/sovremennaya-antivirusnaya-industriya/711/>.

Калидвожаҳо: *вирусҳо, махфият, муҳофизат, барномаҳои антивирусӣ, иттилоот, зараровар, наёмрасонҳои фаврӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, мағозаҳои онлайн, таҳлил.*

Аннотация

СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ КОМПЬЮТЕРОВ В ПРОЦЕССЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТ АНТИВИРУСНЫХ ПРОГРАММ

Наша жизнь тесно связана с информационными технологиями: мессенджеры, социальные сети, интернет-магазины – всеми этими средствами и общением мы пользуемся каждый день. Поэтому информационная безопасность играет важную роль. Учитывая стремительное развитие информационных технологий, защита информации становится все сложнее с каждым

днем, поэтому необходимость защиты компьютера от кражи конфиденциальной информации и воздействия вредоносных программ является приоритетной задачей в области компьютерной техники, технологии и информационная безопасность. В данной статье представлены результаты сравнительного анализа способов защиты персонального компьютера от вирусов с помощью антивирусных программ.

Ключевые слова: *вирусы, конфиденциальность, защита, антивирусных программ, информации, вредоносных, мессенджеры, социальные сети, интернет-магазины, анализ.*

Annotation

WAYS TO PROTECT PERSONAL COMPUTERS DURING USE FROM ANTI-VIRUS PROGRAMS

Our life is closely connected with information technology: instant messengers, social networks, online stores - we use all these tools and communication every day. Therefore, information security plays an important role. Given the rapid development of information technology, protecting information is becoming more difficult every day, so the need to protect your computer from theft of confidential information and the effects of malware is a priority in the field of computer technology. Technology and information security. This article presents the results of a comparative analysis of ways to protect a personal computer from viruses using anti-virus programs.

Keywords: *viruses, privacy, protection, antivirus programs, information, malicious, instant messengers, social networks, online stores, analysis.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Сафаргул Маҳмадҷонова, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатика, ихтисоси информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 900894445

Рохбари илмӣ: н.и.ф-м., дотсент Ҳомидов Б.

Сведение об авторе: Сафарова Сафаргул Маҳмадҷонова, магистранка второго курса факультета математики и информатики, по специальности информатика Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 900894445

Научный руководитель: к.ф-м.н., доцент Хомидов Б.

About the author: Safarova Safargul Mahmadjonovna, master of the 2 nd year of the Faculty of Mathematics and Informatics, specializing in Informatics Tajik State University of Education named after Sadriddin Aini. Phone: +992 900894445

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Homidov B.

УСУЛҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМИ НАМУДҲОИ ГУНОГУНИ ЛУҒАТ ДАР РАВАНДИ ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар чараёни сӯхбат бо хориҷиён надоништан ва ё риоя накардани қоидаҳои грамматикӣ забони англисӣ ба нофаҳмӣ оварда намерасонанд, вале агар калимаҳое ки барои фаҳмонда додани вазъият камӣ кунад, дар ин ҳол мушкилӣ сари роҳамон меистад [1, 122].

Ҳангоми омӯзиши забони англисӣ чӣ муҳим аст - фонетика, грамматика ва ё лексика? Ин суол на якчанд бор мавзӯи баҳси забоншиносону методистонро ташкил мекард ва ақидаи онҳо то ҳол низ гуногун аст. Бархе меҳисобанд, ки муҳимтар ин ороиши овозии забон аст, дигарон бошанд мавқеи асосиро ба грамматика ва структураҳои грамматикӣ медиханд, сеюминҳо бошанд нақши асосиро дар лексика мебинанд. Зеро бо доништани 50 калима ва танҳо 5 сохтори грамматикӣ мо метавонем калимаҳои зиёд тартиб диҳем, вале мо метавонем бо доништани 5 калима ва 50 сохтори грамматикӣ аз 1 ҷумла зиёд тартиб диҳем? На! Кӯдак фикрашро тез, бо истифодабарии калимаҳои алоҳида ибраз карда, вале ягон қоидаи грамматикиро риоя намекунад, вале дигарон ӯро мефаҳманд.

Омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи мавзӯи истифодаи машқҳо ва луғат дар таълими забони англисӣ дар мактаби олий барои ташаккул додани маҳорати талаффуз ва роҳҳои бартараф намудани камбудии дар муоширати шогирдон мақсаднок мебошад [1, 129].

Масъалаи таълими луғат дар ҳар зинаи таълим мушкилии худро дорад. Ин интиҳоби маводи луғавӣ барои зинаҳои гуногуни таълим, интиҳоби луғати ғаёл ва ғайрифол, коркарди усулҳои натиҷабарзи таълими луғат, роҳҳои мустаҳкамкунонии маводи нав, системаи супоришҳо ва ғайра мебошад. Ин масъалаҳо, албатта то ҳол аҳамиятнокии худро гум накардаанд. То ҳол системаи муайяни луғавӣ барои таълимгоҳҳо ба таври кофӣ муайян нашудааст. Минимуми луғавӣ барои мактабҳои олии ғайризабонӣ асосан аз рӯи маводи таълимӣ муайян карда мешавад. Вале кӯшиши муайян сохтани ҳаҷми он борҳо анҷом дода мешаванд. Масалан, муаллифони «Основ общей методики обучения иностранным языкам» (1976) ҳаҷми лугавиро 2500-3000 калима меҳисобанд. И.М. Берман бошад, зиёдтар 8000 - 10000 калима. Аз 1400 воҳиде, ки дар мактаб барнома пешкаш менамояд, ӯ ба асос танҳо 700 - 800 калима ва ибораҳоро дохил мекунад.

Онҳо чигуна калимаҳоянд?

1. Калимаҳои таркибӣ (воҳидҳои ёрирасон, модалӣ, асосӣ, феълҳои нестандартӣ, пайвандак, артикл, зарф ва ҷонишинҳои асосӣ).

2. Калимаҳои асосии мустақил. Дар интиҳоби онҳо И.М. Берман хусусиятҳои мавзӯии онҳоро истифода мебарад [2, 209].

Хотираи донишҷӯро бо ингуна калимаҳо пур кардан лозим нест.

Лексикаи мавзӯӣ бошад ба якчанд зергурӯҳҳо тақсим карда шудааст:

- лексикаи маишӣ;
- ҷамъиятӣ-сиёсӣ;
- умумиилмӣ;
- лексикаи ихтисосӣ;

Ҳар чори ин зергурӯҳҳо ба лексикаи ғаёл дохил мешаванд, вале бисёртар лексикаи маишӣ ва умумиилмӣ дар зери истиодаи ғаёл қарор дорад. Инчунин, дар ҳар як гурӯҳ хусусияти пасивӣ низ мавҷуд аст, вале бисёртар дар гурӯҳи лексикаи ихтисосӣ хусусияти пасивӣ зиёдтар ҳис мегардад. Хусусияти пасивӣ ва ё ғаёл дар маводҳои лексикӣ аз рӯи намуди ба роҳ мондани он ва мақсади ниҳояиш муайян карда мешавад.

Методҳои таълими луғат.

Дар мактабҳои гуногуни методӣ луғат ба таври гуногун омӯзонида мешуд.

Методи грамматикӣ-тарҷумавӣ. Аввал калимаҳои нав азхуд карда мешаванд ва баъд аз он хондани матн шурӯъ карда мешавад.

Методи матнӣ-тарҷумавӣ. Калимаҳои нав дар чараёни хониши матн азхуд карда мешаванд. Камбудии ин метод дар он аст, ки маъноҳои калимаҳое, ки ба ин матн вобастаанд, азхуд мешуданду ҳалос [1, 122].

Методҳои бевосита. Калимаҳо дар асоси хусусиятҳои мавзӯиғиашон бо истифодаи воситаҳои айёни, пешгӯӣ кардани забонӣ, синониму антонимҳо азхуд карда мешаванд.

Методи тафаккурӣ - мутақобилӣ. Калимаҳо ҳам дар асоси контекст ва ҳам берун аз он азхуд карда мешаванд. Тарҷума ҳамчун воситаи кушодани маънои калима истифода бурда мешавад. Вале пешгӯӣ кардани забонӣ ва калимасозӣ низ метавон истифода шуд.

Дар чараёни истифодабарии ин намуд методҳо чунин намуди санҷишҳо истифода мешаванд:

1. Тарҷума бо забони модарӣ.
2. Контекст.
3. Муайян намудани маънои калима бидуни тарҷума.

Луғат дар чараёни хониши матнҳои таълимӣ азхуд карда мешавад. Масъалаи дигар доир ба чигуна бояд чараёни таълими маводи луғавӣ то ҳол ҳалли худро наёфтааст, мебошад. Усули кор аз рӯйи ҳар як калимаро дарёфтани ғайриимкон аст. Таҳлили луғат нишон дод, ки бисёре аз калимаҳо хусусиятҳои муттавозӣ ва мушкилиҳоро дар азхудшавӣ доранд ва барои онҳо системаи ягона лозим аст. Методистони зиёд барои ҳалли ин масъала корҳои зиёдеро ба анҷом расонида истодаанд. Зеро типологияи методии умумиилмӣ пиёда карда шуда барои омӯзгор барои муайян сохтани роҳи усулҳои натиҷабахши ба роҳ мондани мавзӯи нав, мустаҳкамкунии он, тақрор ёри мерасонад.

Типологияи методии калимаҳо. Дар зери ин мафҳум муайян сохтани шакли калима аз рӯйи нуқтаи назари мураккабии азхуд шудани он фаҳмида мешавад. Мушкилӣ дар натиҷаи мутақобилан санҷидани калимаи англисӣ бо калимаи забони модарӣ муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ, И.М.Берман чараёни муайян сохтани типологияи мушкилиҳои лексикии маводро дар асоси гузоштани мутақобилаи маъно ва шакли калима дар забони модарӣ ва забони англисӣ, аз рӯйи хусусияти худ маводи лексикӣ, аз рӯйи мураккабии фаҳмидагирии он муайян месозад [2, 209].

И.Р. Раҳманов бошад типологияи луғавиро ба гурӯҳҳои зерин тақсим мекунад: калимаҳои дароз ва кӯтоҳ, калимаҳое, ки хусусияти айёни доранд ва баръакс, калимаҳое, ки бо хусусияти этимологияшон бо дигар калимаҳо ҳамбастанд ва на он калимаҳое, ки аз рӯйи навишт ва ё овозӣ монанданд [6, 254].

Ҳамин тариқ, мураккабии калимаро хусусияти фаъолияти нутқи муайян месозад. Яъне вобаста ба истифодабарии калима дар нутқ ва фаҳмидагирии он дар чараёни хониш. Ақидаи бархе аз олимони хориҷӣ дар ин бобат ҳеле диққатҷалбкунанда аст. Масалан, Г. Палмер дар бораи осон будани азхудшавии калимаҳое, ки як маънои муайян доранд ва мушкил будани калимаҳое, ки якчанд маъноҳоро доранд, зиёд ҳарф задааст. Ў тавсия медиҳад, ки ингуна калимаҳо дар контекст омӯхта шаванд. Роберт Ладо бошад, мураккабии калимаҳоро аз рӯйи гузошати мутақобили калимаҳо бо забони модарӣ муайян месозад. Ў чунин намудҳои калимаҳоро ҷудо мекунад:

1. Калимаҳои шаклан ва маъногӣ ҳам дар забони модарӣ ва ҳам дар забони англисӣ монанд.

2. Калимаҳое, ки аз рӯйи шакл монанданд, вале маъноҳои гуногун доранд. Дар азхуд кардани ин намуд калимаҳо донишҷӯён одатан мушкилиҳои зиёд мекашанд.

3. Калимаҳое, ки маъноян монанданд, вале шаклҳои гуногун доранд.

Чарл Фриз бошад ҷаҳор гурӯҳро ҷудо кардааст:

1. Калимаҳои муайяни: артикл, ҷонишин, шумора ва ғ.

2. Калимаҳое, ки инкорро нишон медиҳанд.

3. Калимаҳое, ки мундариҷаеро ифода месозанд, яъне ашёҳо, амал ва сифат.

4. Калимаҳои ёрирасон, ки барои ифодакунии структураи грамматикӣ лозиманд.

Мо чунин намудҳои луғатро ҷудо мекунем:

1. Калимаҳои хизматӣ, ки барои ифодакунии функцияҳои грамматикӣ забон истифода мешаванд: артикл, ҷонишин, пайвандак, феълҳои модалӣ, феълҳои ёрирасон, масдар.

2. Калимаҳои решагӣ: феъл, исм, сифат ва зарф.

3. Калимаҳои истеҳсолӣ, ки аз калимаҳои решагӣ бо ёрии ҷузъҳои калимасоз сохта мешаванд.

4. Калимаҳои мураккаб. Дар чараёни кор бо ин гуна калимаҳо бояд ба хонанда ҷудо карда тавонишони ҷузъҳои асосии калима, ки маълумоти асосӣ дар он ниҳон аст, омӯзонд.

5. Ибораҳои устувор. Ин гуна ибораҳо қориазёд карда мешаванд.

6. Калимаҳои хориҷӣ. Диққати асосӣ бояд ба калимаҳое зоҳир гардад, ки бо калимаи забони модарӣ шакли яхела дорад, вале маъноҳояшон гуногун ҳастанд.

7. Калимаҳо-омонимҳо. Яъне калимаҳое, ки шакли овозии яхела дошта, тарзи навишташон гуногун аст.

8. Калима-паронимҳо.

Роҳҳои симентизациякунонии лугат.

Роҳҳои семантизатсиякунонии лугат дар адабиёти методи Е.И. Пассов «Учебное пособие по методике обучения иностранным языкам» хеле васеъ баррасӣ гаштааст [5, 278].

Ба фикри мо, воситаи асосии семантизатсияи луғавӣ ин тарҷума ба забони модарӣ мебошад. Дар ин бобат И.Д. Калистра хеле дуруст қайд кардааст: «тарҷума ба забони модарӣ ин методи ягонаи семантизатсия, ки онро метавон мустақил номид, зеро дар натиҷаи он маъноҳои калимаҳои англисӣ пурра муайян мегарданд, мебошад» [3, 232].

Тарҷумаи дуруст бо забони модарӣ танҳо дар ҳолати доштани таҷрибаи зиёди истифодабарии забони англисӣ, донишдони қоидаҳои грамматикӣ ба амал меояд. «Тарҷума дар шакли бехтарини худ ин тартиб додани ҷумлаи нав мебошад, на пай дар пайи калимаҳое, ки ба калимаҳои англисӣ муносибанд», - мегӯяд педагог машҳури амрикоӣ Питер Хэлболдт.

Барои он, ки тарҷумаи дурусти калимаро дарёбӣ ва маънои онро ибраз карда тавонӣ, бояд қорҳои иловагӣ аз рӯи тарҷума гузаронида шавад. Ин чи гуна қор аст?

1) Маҳорати қор карда тавонистан бо луғат агар он якҷанд маъно дошта бошад. Бояд ба донишомӯз роҳи қор кардан бо луғат омӯзонида шавад. Бояд ба хонанда омӯзонид, ки баъд аз аз назар гузаронидани калима бо ҳамаи маъноҳояш тарҷумае ки бештар маъноян дуруст меояд, интихоб карда шавад.

2) Маҳорати сарфаҳм рафтан дар калимаҳои синонимҳо ва мавқеи истифодабарии онҳо дар мавридҳои гуногуни нутқӣ.

3) Маҳорати пешгӯӣ карда тавонистани маънои калима ҳангоми донишдони антоними он.

4) Маҳорати фаҳмонда тавонистани маънои калима дар ҳолате, ки тарҷумаи муайяни он вучуд надорад.

5) Маҳорати аз рӯи элементҳои калимасоз муайян карда тавонистани маънои калима [4, 217].

Чунин ба роҳ мондани қор бо луғат албатта қор бо онро хеле осон мегардонад.

Ҳамин тарик, истифодаи дурусти машқҳо ва луғат аз забони англисӣ дар инкишофи малакаву маҳорати муоширатии донишҷӯён нақши муҳим бозида, дар бартараф кардани камбудҳои мусоидат менамоянд ва дар мустаҳкам намудани қобилияти забонмӯзии шогирдон вазифаи калидиро иҷро мекунанд.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методика и умения таълими забонҳои хориҷӣ: Васоити таълим барои донишҷӯёни факултаҳои забони хориҷии донишгоҳҳои омӯзгорӣ. – Душанбе, 2013. – 336 с.
2. Берман И.М., Бухбиндер В.А. Очерки методики обучению чтению на иностранных языках. – Киев: издательство при киевском государственном университете, издательского объединения «Вища школа», 1977. – 209 с.
3. Калистра И.Д. Чтение с предварительно снятыми трудностями понимания – М.: Вопросы обучению устной речи и чтению на иностранном языке, 1999. – 232 с.
4. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе. Гюд ред. А.А. Миролюбова, И.В.Рахманова, В.С. Цетлин. – М.: Просвещение, 1967. – 217 с.
5. Пассов Е.И. Коммуникативной метод обучения иностранному говорению. – М.: Просвещение, 2004. – 278 с.
6. Рахманов И.В. Очерки по методике преподавания новых западноевропейских иностранных языков. – М., 1947. – 254 с.

Калидвожаҳо: лугат, калима, матн, усул, муошират, маҳорат, грамматика, фонетика, тарҷума, типологияи луғавӣ, омӯзиши, таҳлил, муқоиса, контекст.

Аннотация

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ ЛЕКСИКИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящена проблеме современные методы преподавания различных видов лексики на уроках английского языка.

Анализируя данную проблему автор отмечает, что для того чтобы хорошо овладеть английским языком, прежде всего, нужно освоить лексический строй английского языка с помощью использования различных упражнений и развивать общеязыковых навыков студентов на уроках.

Автор также, оценивает роль грамматики, фонетики, перевода, семантической типологии, анализа, сравнения и контекста для развития языковых способностей студентов в процессе изучения английского языка.

Ключевые слова: лексика, слово, текст, метод, коммуникативный, способность, грамматика, фонетика, перевод, семантическая типология, изучение, анализ, сравнение, контекст.

Annotation

**MODERN METHODS OF TEACHING DIFFERENT KINDS OF
VOCABULARY AT THE ENGLISH LESSONS**

The article deals with the problem of the modern methods of teaching different kinds of vocabulary at the English lessons. Analyzing and investigating this problem, the author of the article considers that in order to master English, first of all, one should learn its vocabulary with the help of using different exercises and to develop the common language skills of the students at the English lessons. The author of the article also emphasizes the role of other aspects as grammar, phonetics, translation, semantic typology, analysis, comparison, context for the development of the students' English common language skills at the process of learning English.

Keywords: *vocabulary, word, text, method, communicative, ability, grammar, phonetics, translation, semantic typology, study, analysis, comparison, context.*

Маълумот дар бораи муалиф: Раҳматуллоев Диловар, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 987111149

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Эмомов И.

Сведение об авторе: Рахматуллоев Диловар, магистрант второго курса факультета английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 987111149

Научный руководитель: к.п.н., доцент Эмомов И.

About the author: Rakhmatulloev Dilovar, second-year master's student at the Faculty of English and Oriental Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 987111149

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Emomov I.

УСУЛҲОИ САМАРАНОКИ ИСТИФОДАИ ХОНИШИ ХОНАГӢ ВА МУСТАҚИЛОНА ДАР ТАШАККУЛИ ДАРАЧАИ ФАҲМИШИ МАТНИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ ДОНИШЧӢЁН

Пеш аз оне, ки дар бораи самаранокии хониши хонагӣ дар ташаккули дараҷаи фаҳмиши матни забони англисии донишчӯён сухан ронем, бояд дар бораи воҳидҳое, ки матро ташкил медиҳанд, яъне калима ва лексика каме қайд кунем. Зеро матн бидуни калима вучуд дошта наметавонад. Инчунин, дар матнҳое, ки бо забони хориҷӣ иншо шудаанд, калимаҳои наве ки то ҳол ба хонандагон маълум набуданд, мавҷуданд. Агар мо ин масъаларо ба пуррагӣ таҳлил карда тавонем, фаҳмидани хусусиятҳои ҳуди хониши хонагӣ ба мо осонтар мегарад.

Матнҳои таълимӣ асосан се намуд луғатро дар бар мегиранд:

1. Калимаҳои асоси-минимумӣ.
2. Калимаҳое, ки дар асоси минимуми зерин фаҳмо ҳастанд.
3. Лексикаи «сифрӣ»

Лексикаи «сифрӣ» гуфта И.М. Берман калимаҳоеро, ки кам истифода бурда мешаванд, масалан, танҳо як бор дар матн, дар назар дорад. Ба ақидаи ӯ хотираи хонандагонро бо ингуна калимаҳо пур кардан лозим нест.

Метавон чунин намудҳои лексикӣ ба роҳ мондани маводи таълимиро чудо кард:

1. Супоришҳои лексикӣ пеш аз матн.
2. Матн (диалог ва монолог барои гуфтори нутқӣ, матнҳои монологӣ дар шакли порчаҳо аз газетаю маҷаллаҳо, адабиёти умумиилмӣ ва ғ.и.х.) барои хониш ва ғ.и.х.
3. Супоришҳои лексикӣ баъд аз матн [2, 209].

И.Р. Раҳманов бошад, типологияи луғавиро ба гурӯҳи зерин тақсим мекунад: калимаҳои дароз ва кӯтоҳ, калимаҳое, ки хусусияти айёни доранд ва баръакс, калимаҳое ки бо хусусияти этимологияшон бо дигар калимаҳо ҳамбастанд ва на он калимаҳое, ки аз рӯи хусусияти навишт ва ғ.и.х. монанд ҳастанд [6, 217].

Роҳҳои семантизатсиякунонии луғат дар адабиёти методии Е.И. Пассов «Учебное пособие по методике обучения иностранным языкам» хеле васеъ баррасӣ гаштааст. Ӯ ҳафт намудро чудо мекунад (синониму антонимҳо, дефинитсия, контекст, айёният, таҳлилкунии этимологӣ, тарҷума ба забони модарӣ, шарҳдиҳии маъноӣ) [4, 278].

Чӣ хеле ки пештар қайд кардем, хониш ҳамчун фаъолияти мустақили нутқ танҳо дар он ҳолат доништа мешавад, ки агар мо бо мақсади гирифтани маълумот хонем. Дар баробари ин, бояд қайд намоем, ки вобаста ба вазъият комили ва аниқии маълумот дигаргун шуда метавонад.

Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии таълими хониш ҳамчун фаъолияти мустақили нутқ ин ба шогирдон омӯзонидани гирифтани маълумот аз матн дар ҳаҷми лозиме, ки барои ҳалли масъалаи муайяни нутқӣ лозим аст бо истифодабарии технологияи хониш, мебошад.

Хониши хонагӣ метавонад ҳамчун воситаи ташаккулёбии ва идораи маҳорату малакаҳои хизмат кунад, зеро

- истифодабарии хониш имконият медиҳад, ки дар хонандагон фаъолияти азхудшавии маводи забонӣ ва нутқӣ фаъол гардад.

- супоришҳои коммуникативӣ барои назорати лексика ва грамматика, шунавоӣ, хат ва нутқи шифоҳӣ барои ташаккулёбии малакаҳои навиштан асос гузошта, дар асоси матнҳои хаттӣ ва конструкияҳо сохта мешаванд.

- супоришҳо барои ташаккулёбии ҳамаи намудҳои маҳорату малакаҳо, инчунин дар асоси така кардан ба матн ва супориши хаттӣ асос меёбанд [5, 153].

Биёед хониши хонагиро ҳамчун фаъолияти мустақили нутқ, ки барои фаҳмида гирифтани маъно бо мақсади қонеъ гардонидани талаботҳои мутахассисӣ, илмӣ-фарҳангӣ, маишӣ ва дигар талаботҳои донишчӯ ва хониш ҳамчун намуди фаъолияти таълимӣ, ки ба азхуд намудани маводи бо забони англисӣ додашуда, маҳорату малакаҳои нутқӣ, чудо мекунем. Албатта, дар ҳар ду ҳолат мо бо чараёни хониш сару кор дорем. Вале дар ҳолати аввал ин чараён хусусияти табиӣ дорад, яъне он бо қорҷӯбаҳои вақт ихота карда нашудааст, мавод пешақӣ тайёр карда намешавад, омӯзгор қори шогирдонро назорат намекунад ва ғайра. Он танҳо вазифаи коммуникативиро пайгирӣ менамояд, ки онро хонанда барои ҳадаш чун мақсади дар айнаи ҳол лозима муайян намудааст. Ба ғайр аз ин, дар ин намуд фаъолият хусусияти матн ва маҳорати дарккунии он аз тарафи хонанда низ нақш мебозад [4, 278].

Дар ҳолати дуҷум бошад, хониш интиҳоби махсуси маводи матнӣ, ки бо вақти таълимӣ муқаррар карда шудааст, талаб мекунад. Аз ғуфтаҳои дар боло оварда шуда бар меояд, ки ғуруҳбандии намудҳои хониши табиӣ бо ғуруҳбандии намудҳои хониши таълимӣ ғуноғунанд, новобаста аз он, ки дар асоси ин ҳар ду намуд механизмҳои ягона пойдевор мебошанд.

Ҳоло биёед ғуруҳбандии хониши табиӣ ва таълимиро алоҳида, бо таҳлил дида мебароем. Вале диққати худро танҳо ба он намудҳое, ки бештар ба мавзӯ алоқаманданд, ҷалб менамоем.

Дар хониши табиӣ, пеш аз ҳама, фарқияти байни хониши пухта ва ҳом диққати илмӣ методикаи таълими забонҳои хориҷиро ба худ ҷалб намудааст. Зеро дар ҷараёни таълими забонҳои хориҷӣ, дар зинаи аввал мо бо хонандагони «ҳом» рӯ ба рӯ мешадем. Ва мақсади асосии омӯзгор ин ба хонандагон омӯзонидани малакаҳои хониши «пухта» мебошад. Муайян намудани фарқиятҳои объективӣ байни ин ду намуд хониш имконият медиҳад, ки камбудии хонишро нисбат ба дигар зинаҳои пешрафтаи он бараъло ҳис намоем. Ин бошад, дар баробари худ, имконият медиҳад, ки усулҳои натиҷабарош коркард шуда, дар хонанда малакаҳои хониш ташаккул ёбанд, ки худ толибилм аз хонандаи «ҳом» ба хонандаи «пухта» мубаддал мегардад [6, 217].

Баркамолӣ ин дастоварди муҳимест чӣ дар хониш бо забони модарӣ ва чӣ дар хониш бо забони англисӣ мебошад. Албатта, хониши пухтаро ноил шудан дар хониш бо забони модарӣ худ осонтар аст. Зеро дар ин амал ба толибилм фонди луғавӣ бой, малакаҳои грамматикӣ лексикӣ, ки алаққай ташаккул ёфтаанд, дарккунии нишонаҳои графикаӣ овозӣ ёри мерасонанд. Вале ҳамаи ин малакаҳо барои хониши пухта кофӣ нестанд. Бояд кор аз рӯи ташаккул додани малакаҳои махсуси стереотипии хониш, яъне ҷараёни хуб ба роҳ мондашудаи фаҳмидагирӣ ва коркарди маъноии маводи матнӣ, ки бо мақсади гирифтани мундариҷаи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва адабӣ-эстетикӣ ба роҳ монда мешавад, гузаронида шаванд. Ташаккулёбӣ ва мукамалгардии стереотипҳо натавонанд аз ҷамъ гаштани маълумотҳои лексикӣ-семантикӣ ва грамматикӣ вобастаанд, балки онҳо ташаккулёбии маҳорату малакаҳои махсусро дар назар доранд.

Албатта, на ҳама хусусиятҳои қайдгаштаи хониш барои назорати бевосита дастрасанд ва барои ҳамин хуб мешавад, ки ҳамчун критерияҳои ташаккулёфтаи хониши пухта танҳо онҳое истифода шаванд, ки паҳлӯҳои мавҷудбудаи онро инъикос менамоянд ва дар баробари ин, бо истифодабарии протокураҳои объективӣ ба роҳ монда мешаванд. Ҳоло бошад, се чунин критерияҳоро дида мебароем:

1. Ба роҳ мондани хониш чун ҷараёни маълумотӣ. Ба ин ҷараён амалиётҳои талаффуз кардани воҳидҳои графикаӣ бо мундариҷаи маъноӣ дохил мешавад. Фаҳмидагирӣ дар натиҷаи ҷараёнҳои мураккаби психологӣ бо маводи фаҳмидагириташуда, ки ба ҷудо кардани кодҳои оӣ ба амал меояд. Баҳодиҳии фаҳмидагирӣ бо якҷанд мушкилиҳо алоқаманд аст, ки бо мавҷудияти амалиётҳои мураккаби психологӣ, ки асоси онҳоро ташкил медиҳад, алоқаманд аст [4, 278].

Вале бо таҳлили чуқур ба назар якҷанд зинаҳои фаҳмидагирӣ ба назар мерасанд, ки чунинанд:

- вербалӣ, ки аз маъноҳои фаҳмидагириташудаи калимаҳо ҳамаи калимаҳо ва ё қисми онҳо дар матн додашуда, иборат аст. Ин зина дар бораи мавҷудияти донишҳои муайяни лексикӣ шаҳодат медиҳад.

- фрагментарӣ, мавҷудияти ибораҳо, қисматҳо ва ё ҷумлаҳои том, инчунин ғуруҳи ҷумлаҳоро дар тафаккур нишон медиҳад, ки байни худ ягон алоқамандӣ надоранд. Мавҷудияти ин зина нишон медиҳад, ки маҳорати контекстуалӣ асоснок кардани семантизатсияи луғат, муносибати байниҳамдигарии воҳидҳои лексикӣ дар мафҳумҳои мураккаб ташаккул ёфтааст.

- матнӣ, ки мавҷудияти қисматҳои матн ва ё матн томо дар тафаккур нишон медиҳад. Ин зина дар бораи инкишоф ёфтани маҳорати муносиб кардани қисматҳои маъноӣ - ибораҳо ва ғуруҳи ибораҳо, шаҳодат медиҳад. Дар баробари ин, маҳорати мантиқан коркард кардани онҳо низ дар назар дошта мешавад [4, 278].

2. Суръати хониш, ки аз як қатор омилҳо, аз ҷумла, хусусиятҳои психофизиологии донишҷӯ, хусусият ва мураккабии матн, дараҷаи шавқмандӣ нисбати матн, дараҷаи ташаккул ёфтани маҳорату малакаҳо, супориши маълумотӣ ва инчунин омилҳои на он қадар асоснок ба монанди андозаи шрифт ва ғ. вобастагӣ дорад. Таъсири ҳамаи ин омилҳо ба суст шудан ва ё босуръат шудани суръати хониш мусоидат мекунад. Билоҳира, кор то он ҷо расида метавонад,

ки чараёни хониш ба як амали мушкили фаҳмидагирии кодҳои графикӣ ва овозӣ мубаддал мегардад.

3. Маҳорати дигар карда тавонистани хусусиятҳои хониш вобаста аз модификатсияи ҳадафҳои коммуникативӣ мебошад. Болотар мо дар бораи муносибати байниҳамдигарии намудҳои гуногуни хониш ва ҳадафҳои ки донишомӯз дар назди худ гузоштааст, сухан карда будем. То чи андоза ҳадафи донишомӯз муҳим бошад, то он андоза ӯ матнро бодикқат хонда, натавонад мундариҷаи онро хуб азхуд менамояд, балки ҳар як элементи онро низ аз назар дур намегузорад. Дар бисёр мавридҳо донишомӯз ба сифати ҳадафи худ азхуд намудан, такрор кардани даҳонӣ ва ё ҳаттӣ, тарҷума қабул менамояд. Вобаста ба ин ҳолатҳо, хониш инчунин метавонад хусусияти азназаргузаронӣ дошта бошад, зеро ҳадафи асосӣ дар ин намуд хониш ин дарёфтани маълумоти зарурӣ мебошад. Гузариш аз як намуди хониш ба дигар инчунин метавонад дар чараёни хондани як матн ба амал ояд, зеро донишомӯз меҳисбад, ки як қисмат барои ӯ муҳимтар аст, дигараш бошад на он қадар шавқовар аст [6, 217].

Маҳорати гузариш аз як матн ба дигараш ин хусусияти хониши пухта ҳисобида мешавад. Чи хеле, ки Фоломника С.К. қайд намудааст «дар байни ҳамаи гуногунрангии омилҳои, ки ба хусусияти хониш таъсир мекунад, муҳимтараш ин пешгӯӣ карда натавонистани маълумоти гирифташуда ва ҳадафи гузошташудаи хонанда доир ба дараҷаи пуррагӣ ва комилии фаҳмидагирии матни хондашуда истода мебошад» [5, 153].

Дар замони ҳозира, диққати асосӣ ба ташаккулдиҳии маҳорату малакаҳои нутқи гуфтугӯӣ зоҳир карда мешавад ва омӯзгор ҳамаи қорҳои аз рӯйи хониш гузаронидашавандаро барои ҳалли ин масъала равона месозад. Хониш дар дарс хусусияти мустақилии худро гум карда, ба як қисмати нутқи даҳонӣ мубаддал мегардад. Мавод барои хониш бошад, ба ҷузъи иловагии ташаккулдиҳандаи нутқи даҳонӣ мубаддал мешавад.

Таълими хониши хонагӣ чун чараёни гирифтани маълумот аз матни ҷопӣ ба қорқарди мавод ба таври хониш бо овози баланд, саволу ҷавоб қардан, тарҷума, нақл ва ғайра мубаддал карда мешавад. Таълими хонишро ҳамчун таълими фаъолияти мустақили нутқ қариб ки ба роҳ наменонанд.

Хулоса, агар мо гӯем, ки нутқи шифохӣ яке аз мавқеъҳои асосиро дар таълими забонҳои хориҷӣ ишғол намуда, мавқеи хонишро танг карда баровардааст, нодуруст мешавад. Нутқи шифохӣ хонишро ба худ тобеъ кардааст. Вале мо бояд фаромӯш насозем, ки нутқи шифохӣ ва хониш ин ду фаъолияти гуногуни нутқ мебошанд. Новобаста аз он, ки хусусиятҳои монандӣ доранд, инчунин хусусиятҳои инфиродиро низ соҳиббанд. Чи хеле, ки таълимдиҳии нутқи шифохӣ дар асоси танҳо матнҳои ҷопӣ нодуруст бошад, баръакс, таълими хониш низ танҳо дар асоси нутқи шифохӣ ғалат аст.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ: Васоити таълим барои донишҷӯёни факултаҳои забони хориҷии донишгоҳҳои омӯзгорӣ. – Душанбе, 2013. – 336 с.
2. Берман И.М., Бухбиндер В.А. Очерки методики обучению чтению на иностранных языках. – Киев: Вища школа, 1977. – 209 с.
3. Калистра И.Д. Чтение с предварительно снятыми трудностями понимания. – М.: Вопросы обучению устной речи и чтению на иностранном языке. – 232 с.
4. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе. Под ред. А.А.Миролюбова, И.В. Рахманова, В.С. Цетлин. – М.: Просвещение, 1967. – 217 с.
5. Пассов Е.И. Коммуникативной метод обучения иностранному говорению. М.: Просвещение, 2004. – 278 с.
6. Фоломкина С.К. Принципы обучения чтению на иностранном языке. - Вкн.: Методика преподавания иностранных языков в вузе, МГПИИЯ, вып. 85. – М., 1973. – 153 с.

Калидвожаҳо: хониши хонагӣ, дараҷаи фаҳмиш, матни англисӣ, диалог, монолог, роҳ, инкишоф, нутқи ҳаттӣ, нутқи шифохӣ, синониму антонимҳо, дефинитсия, контекст, айёният, таҳлилкунии этимологӣ, тарҷума ба забони модарӣ, шарҳдиҳии маъноӣ.

Аннотация

ПРОДУКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОМАШНЕГО И САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ В РАЗВИТИИ УРОВНЯ ПОНИМАНИЯ СТУДЕНТАМИ ТЕКСТОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящается проблеме продуктивных методов использования домашнего и самостоятельного чтения в развитии уровня понимания студентами текста на английском языке, разработанной с лексической точки зрения, состоящей из различных лексических, синонимы, антонимы, дефиниция, контекст, наглядное пособие, этимологический анализ, перевод на родной язык, семантическое объяснение, который рассматривается с целью контроля степенью понимания студентами текстов английского языка. Автор подчеркивает, что для контроля степенью понимания студентами текстов английского языка, сперва нужно выявить и определить различные свойства слов в английском языке. Он также анализирует роль домашнего и самостоятельного чтения в развитии уровня понимания студентами текста на английском языке.

Ключевые слова: *домашнее чтение, уровень понимания, английский текст, диалог, монолог, метод, развитие, письменная речь, устная речь, синонимы, антонимы, дефиниция, контекст, наглядное пособие, этимологический анализ, перевод на родной язык, семантическое объяснение.*

Annotation

THE EFFECTIVENESS OF USING THE HOME-READING AND INDIVIDUAL READING IN THE ENHANCING THE LEVEL OF UNDERSTANDING THE ENGLISH TEXTS BY THE STUDENTS

The article deals with the problem of the effectiveness of using the home-reading and individual reading in the enhancing the level of understanding the English texts by the students, working out from lexical point of view, and consisted of different lexical devices, like synonyms, antonyms, definition, context, visual aids, etymological analyses, translation into mother tongue, semantic explanation, which are investigated for the purpose of controlling the level of understanding of the English texts by the students. According to the author of the article, in order to control the real level of the understanding of the English texts by the students, first of all, one should find out and define different features of the English words. He also emphasizes the role of home-reading and individual reading in the enhancing the level of understanding the English texts by the students.

Keywords: *home-reading, the level of understanding, English texts, dialogue, monologue, method, development, written speech, oral speech, synonyms, antonyms, definition, context, visual aids, etymological analyses, translation into mother tongue, semantic explanation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шукурова Зарина Убайдуллоевна, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикстон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 900982441

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои педагогӣ, дотсент Эмомов Исматулло Боронович

Сведение об авторе: Шукурова Зарина Убайдуллоевна, магистрантка второго курса факультета английского и восточных языков Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айна. Телефон: +992 900982441

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Эмомов Исматулло Боронович

About the author: Shukurova Zarina Ubaidulloevna, the master of the 2nd year of the Faculty of English and Eastern Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone number: +992 900982441

Scientific supervisor: candidate of pedagogical sciences, associate professor Emomov Ismatullo Boronovich

УСУЛҲОИ ҲИСОБ НАМУДАНИ ИСТЕҲЛОКИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ

Пас аз харид, арзиши ибтидоии воситаҳои асосиро ба воситаи истеҳлок ба маҳсулоти тайёр мегузаронанд. Истеҳлок ё фарсудаши - ин тақсимкунии арзиши воситаҳои асосӣ дар давоми муҳлати хизмати муфиди онҳо мебошад. Ҳангоми тақсимкунии қисми арзиши воситаҳои асосӣ ҳамчун хароҷот доништа шуда, асоси андозситонино кам мекунад. Аз ин рӯ, дуруст муайян кардани маблағи истеҳлок ниҳоят муҳим аст.

Андозаи истеҳлоки дорой аз: муҳлати хизмат; арзиши ибтидоии воситаҳои асосӣ; арзиши барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ; ҳаҷми коре, ки аз ин дорой интизор шудан мумкин аст, вобаста аст.

Ҳаҷми истеҳлок вобаста аз ин вобастагиро бо усулҳои зерин муайян карда мешавад:

а) усулҳои маъмулӣ

- усули ростхаттаи истеҳлок;

- усули истеҳлок вобаста аз ҳаҷми иҷроиши кор (истеҳсолӣ);

б) усулҳои таъҷилии истеҳлок:

- усули ҷамъкунии рақамҳо (ғункунӣ);

- усули бақияи камшаванда.

Усули ростхаттаи истеҳлок.

Усули ростхаттаи истеҳлок – усулест, ҳангоми истифодаи он бузургии истеҳлок барои ҳамаи давраи хизмати дорой доимӣ мемонад. Ҳангоми ҳисобкунии истеҳлок бо ин усул арзиши истеҳлокшаванда ба давраҳои ҳисоботӣ, ки ба муҳлати хизмати дорой рост меоянд, тақсим карда мешавад. Формулаи ҳисобкунии бузургии истеҳлок бо ин усул чунин шакл дорад:

$$N = \frac{\text{арзиши ибтидоӣ} - \text{арзиши барҳамдиҳӣ}}{MX}$$

Формулаи мазкурро метавон ба шакли зер ифода намуд:

Истеҳлок-N (Арзиши ибтидоӣ - Арзиши барҳамдиҳӣ).

Дар ин ҷо N- меёри солони истеҳлок, ки бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$N=100\%$ муҳлати хизмат

Мисоли 1. Ширкати «Точирон» трактореро бо нархи 8000 сомонӣ харид. Арзиши барҳамдиҳии он баробари 2000 сомонӣ буда, муҳлати хизматаш 5 солро ташкил менамояд. Талаб карда мешавад, ки рёҷаи истеҳлок барои тамоми муҳлати хизмати он тартиб дода шавад.

Сараввал маблағи истеҳлоки солони онро муайян мекунем:

Истеҳлок-(8000-2000): 5-1200

Нақшаи истеҳлок бо усули росхатта чунин намуд дорад:

	Арзиши ибтидоии истеҳлок	Истеҳлоки солони	Ҷамъшави истеҳлок	Арзиши тавозунӣ
Дар лаҳзаи харид	8000	-	-	8000
Охири соли 1-ум	8000	1200	1200	6800
Охири соли 2-юм	8000	1200	2400	5600
Охири соли 3-юм	8000	1200	3600	4400
Охири соли 4-ум	8000	1200	4800	3200
Охири соли 5-ум	8000	1200	6000	2000

Чӣ хеле, ки аз нақша дида мешавад, истеҳлоки солони дар тамоми муҳлати хизмат маблағи якхеларо ташкил мекунад. Ҷамъшавии истеҳлок ба таври мунтазам сураи гирифта, арзиши тавазунӣ мунтазам кам мешавад ва бо расидан ба арзиши барҳамдиҳӣ ҳисобкунии истеҳлок қатъ мегардад.

Усули муайянкунии истеҳлок вобаста аз ҳаҷми иҷроиши кор (усули истеҳсолӣ)

Ҳангоми ҳисоби истеҳлок бо ин усул муҳлати хизмати воситаи асосӣ ба инобат гирифта намешавад. Чунин мешуморанд, ки дорой мунтазам вобаста аз ҳаҷми кори иҷронамудааш истеҳлок мегардад. Барои ҳисобкунии маблағи истеҳлок бо ин усул аввал меёри истеҳлокро барои як воҳиди кори иҷрошаванда меёбанд. Формулаи ҳисобкунии ин меёр чунин шакл дорад:

Ми=(Арзиши ибтидоӣ- Арзиши барҳамдиҳӣ) / Ҳаҷми кори иҷрошаванда

Муҳаккиқ

Фарз мекунем, ки трактори дар боло номбаршуда барои шудгори 6000 га замин пешбинӣ гардидааст. Онгоҳ меёри истеҳлок барои 1га баробар аст ба $M_i = (8000 - 2000) / 6000 - 1$ сомонӣ /га

Фарз мекунем, ки трактор дар соли якуми корӣ 1000га, дуёми корӣ - 2000га, сеюми корӣ - 500га чоруми корӣ - 1500га ва дар соли панҷуми корӣ 1000га заминро шудгор намудааст. Дар ин ҳолат, нақшаи ҳисобкунии истеҳлок чунин шаклро мегирад.

	Арзиши ибтидоӣ	Ҳаҷми кори ичрошуда (г)	Арзиши истеҳлок	Ҷамъшавии истеҳлок	Арзиши тавозунӣ
Санаи харид	8000	-	-	-	8000
Охири соли якум	8000	1000	1000	1000	7000
Охири соли дуём	8000	2000	2000	3000	5000
Охири соли сеюм	8000	500	500	3500	4500
Охири соли чорум	8000	1500	1500	5000	3000
Охири соли панҷум	8000	1000	1000	6000	2000

Камбудии ин усул дар он аст, ки ҳаҷми кори иҷрокардаи дороиро дар мӯҳлати хизматаш муайян кардан на ҳама вақт имконпазир аст.

Усулҳои ҳисобкунии таъҷилии истеҳлок

А) Усули соқитнамоии арзиш аз рӯи ҷамъи солҳои хизмат - тарзи кумулятивӣ

Бузургии маблағи истеҳлок бо усули ғункунӣ (кумулятивӣ) бо формулаи зерин муқаррар карда мешавад:

Маблағи истеҳлок = $((M_x - (C_x - 1)) / \text{ҷамъи рақамҳои мӯҳлати хизмат}) \times (\text{Арзиши ибтидоӣ} - \text{Арзиши барҳамдиҳӣ})$

дар ин ҷо, M_x -мӯҳлати хизмат, C_x -соли хизмат.

Барои мисоли пешина истеҳлок барои солҳои якум то панҷум баробар аст ба:

$$X_1 = ((5 - (1 - 1)) / (1 + 2 + 3 + 4 + 5)) \times (8000 - 2000) = 2000$$

$$X_2 = ((5 - (2 - 1)) / (1 + 2 + 3 + 4 + 5)) \times (8000 - 2000) = 1600$$

$$X_3 = ((5 - (3 - 1)) / (1 + 2 + 3 + 4 + 5)) \times (8000 - 2000) = 1200$$

$$X_4 = ((5 - (4 - 1)) / (1 + 2 + 3 + 4 + 5)) \times (8000 - 2000) = 800$$

$$X_5 = ((5 - (5 - 1)) / (1 + 2 + 3 + 4 + 5)) \times (8000 - 2000) = 400$$

Нақшаи истеҳлоки воситаҳои асосӣ аз рӯи ин усул чунин шакл мегирад:

	Арзиши ибтидоӣ	Арзиши барҳамдиҳӣ	Ҷамъшавии истеҳлок	Арзиши тавозунӣ
Санаи харид	8000	-	-	8000
Охири соли якум	8000	2000	2000	6000
Охири соли дуём	8000	1600	3600	4400
Охири соли сеюм	8000	1200	4800	3200
Охири соли чорум	8000	800	5600	2400
Охири соли панҷум	8000	400	6000	2000

Б) Усули бақияи камшаванда

Усули бақияи камшаванда низ ба усули таъҷилии истеҳлок дохил шуда, аз рӯи қоидаҳои худ ба усули ҷамъи рақамҳо монанд аст. Ҳангоми истифодабарии ин усул истеҳлок аз рӯи меёри баланд ар солҳои аввали истифодаи дорой ҳисоб карда мешавад. Одатан, меёри ҳисобкунии истеҳлок – меёри дукаратаи истеҳлоки ростхатта мебошад. Баъзан меёри муқарраршуда мавриди истифода қарор мегирад. Формулаи муайянкунии истеҳлок аз рӯи ин усул чунин аст:

$$\text{Истеҳлок} = (A_b \times 2) / M_x$$

Дар ин ҷо, A_b -арзиши бақиявӣ дар охири соли гузашта ё аввали соли қорӣ;

M_x -мӯҳлати хизмати дорой.

Барои мисоли пешина маблағи истеҳлок бо чунин тарз барои солҳои гуногун ҳисоб карда мешавад:

Соли 1-ум $X = 8000 \times 2 / 5 = 3200$. A_b дар аввали соли қорӣ 8000 сомонӣ.

Соли 2-ум $X = 4800 \times 2 / 5 = 1920$. A_b дар аввали соли қорӣ $8000 - 3200 = 4800$ сомонӣ.

Соли 3-юм $X = 2880 \times 2 / 5 = 1152$. A_b дар аввали соли қорӣ $4800 - 1920 = 2880$ сомонӣ.

Соли 4-ум $X = 0$, чунки A_b дар аввали соли қорӣ $2880 - 1152 = 1728 < 2000$ мебошад.

Агар арзиши тавазунӣ дар аввали сол аз арзиши бақиявӣ (арзиши барҳамдиҳӣ) кам бошад, фарқи байни арзиши тавазунӣ дар аввали соли гузашта ва арзиши барҳамдиҳӣ ҳамчун ҳаҷми истеҳлоки соли қорӣ қабул карда мешавад. Дар мисоли мо $(2880 - 2000 = 880)$.

Нақшаи истеҳлоқ дар ин ҳолат чунин шакл мегирад:

	Арзиши ибтидоӣ	Арзиши барҳамдиҳӣ	Ҷамъшавии истеҳлоқ	Арзиши тавозунӣ
Сания харид	8000	-	-	8000
Охири соли якум	8000	3200	3200	4800
Охири соли дуҷум	8000	1920	5120	2880
Охири соли сеҷум	8000	880	6000	2000
Охири соли чорум	8000	-	-	-
Охири соли панҷум	8000	-	-	-

Чӣ хеле ки аз нақша мебинем, гуфтаҳои боло тасдиқ шуданд.

Истеҳлоқи воситаҳои асосие, ки дар байни давраҳои ҳисоботӣ ҳарида шудаанд. Дар нақшаи мо воситаҳои асосӣ дар аввали сол ба даст оварда мешуданд. Бинобар ин аз рӯи ин фарзия, мо истеҳлоқро ҳисоб карда будем. Дар амалия, корхонаҳо воситаҳои асосиро метавонанд дар байни давраҳои ҳисоботӣ ба даст оваранд. Дар ин ҳолатҳо ҳисобкунии истеҳлоқ барои соли нопурра лозим мешавад. Дар асоси мисоли дар боло овардашуда истеҳлоқро барои соли нопурра ҳисоб мекунем. Фарз мекунем, ки трактор якуми сентябр ба даст оварда шудааст ва мо истеҳлоқро бо чор усул чунин муайян месозем.

Мӯҳлати истифодабарии объектҳои воситаҳои асосӣ ҳангоми қабулкунии объектҳо ба баҳисобгирии бухгалтерӣ мувофиқи таснифоти объектҳои воситаҳои асосӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Барои баъзе намуди воситаҳои асосӣ, ки мӯҳлати истифодабариашон муайян нест, ташкилот мувофиқи шароитҳои техникӣ ва тавсияи корхонаи тавлидкунандаи ин воситаҳо мӯҳлати истифодабарии онҳоро муайян менамояд.

Ҳисобкунии хуршавии объектҳои воситаҳои асосӣ аз 1-уми моҳ аз моҳе, ки ин объектҳо ба баҳисобгирии бухгалтерӣ қабул карда шудаанд, оғоз ёфта, то пардохти пурраи арзиши ин объектҳо ба амал меояд.

Дар муддати соли ҳисоботи хурдшавӣ барои воситаҳои асосӣ ҳармоҳа ба андозаи маблағи солона 1/12 ҳисоб карда мешавад.

Ҳисоб кардани хурдшавии объектҳои воситаҳои асосӣ дар ҳисоби 142000 ва ҳисобҳои ёрирасони зерин инъикос карда мешавад:

- 142100 Фарсудашавии ҷамъшуда - биноҳо;
- 142110 Фарсудашавии ҷамъшуда - биноҳои истиқоматӣ;
- 142120 Фарсудашавии ҷамъшуда - биноҳои ғайриистикоматӣ;
- 142200 Фарсудашавии ҷамъшуда - иншоот;
- 142300 Фарсудашавии ҷамъшуда - мошинҳо ва таҷҳизот;
- 142310 Фарсудашавии ҷамъшуда - таҷҳизоти нақлиётӣ;
- 142320 Фарсудашавии ҷамъшуда - дигар мошинҳо ва таҷҳизот;
- 142400 Фарсудашавии ҷамъшуда - мебел ва лавозимот;
- 142500 Фарсудашавии ҷамъшуда - асбобҳо, инвентари истеҳсолӣ ва хоҷагидорӣ;
- 142600 Фарсудашавии ҷамъшуда - ободонии замин.

Баҳисобгирии аналитикӣ аз рӯи ҳисоби 142100 фарсудашавии воситаҳои асосӣ дар ведомости гардишӣ оид ба воситаҳои асосӣ бурда мешавад.

Маблағи умумии хурдшавӣ дар моҳи ҳисоботи ҳисоббардашуда аз рӯи воситаҳои асосӣ дар Журнали амалиёт оид ба аз эътибор соқит гардонидан ва ё аз як ҷо ба ҷойи дигар гузаронидани воситаҳои асосӣ инъикос карда мешавад.

Ҳисоби 310110 «Маблағҳои махсуси ҷудокардашуда ба фондҳои асосӣ» барои баҳисобгирии амалиётҳо дар ҳолатҳои харидан, ройгон дохил шудан, таъмир кардан, навоарӣ, таҷҳизонидани бино ва иншоотҳо, мошин ва таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт, инвентарҳои истеҳсолӣ ва хоҷагӣ, фонди китобхона, ҷавохирот ва молҳои қиматбаҳо, дигар воситаҳои асосӣ нигаронида шудааст.

Баҳисобгирии арзиши объектҳои воситаҳои асосӣ, ки то охири давраи ҳисоботӣ ба ташкилот ворид нашудаанд, ҳангоми мавҷуд будани ҳисаббаробаркунӣ аз рӯи аккредитив, инчунин, ҳангоми ҳаракати объектҳои активҳои ғайримолиявӣ аз рӯи таъминкунии марказонидашуда дар ҳисоби 114330 «Ҳисоббаробаркунӣ аз рӯи молиякунонӣ барои хароҷоти муассиса ва дигар ҷорабиниҳо» дар ҳисоби ҷузъии «Активҳои ғайримолиявии дар роҳ буда» бурда мешавад.

Аз эътибор соқит кардани воситаҳои асосӣ, дар натиҷаи барӯихатгирӣ ҳамчун камомад (норасоӣ) ошкоршуда бо айби шахсони аз ҷиҳати моддӣ масъул дар шакли қайдҳои бухгалтерии зерин ба расмият дароварда мешавад.

Ҳисобкунии даромадҳои бо норасоӣ ва дуздӣ алоқаманд бо гуноҳи шахсони аз ҷиҳати моддӣ масъул аз рӯи арзиши бозорӣ дар тарафи дебетии ҳисоби 114600 «Ҳисоббаробаркунӣ аз рӯи норасоӣ» ва дар тарафи кредитии ҳисоби 441000 «Даромади давраи ҳисоботӣ» дар қисми «Даромад аз фурӯши активҳо» инъикос карда мешавад.

Аз эътибор соқит гардонидани маблағи хурдшавӣ аз рӯи норасоии объектҳои дар тарафи дебетии ҳисоби 142100 «Хурдшавии воситаҳои асосӣ» ва дар тарафи кредитии ҳисобҳои аз ҳисоб баровардани объектҳо 141100 -141600 инъикос карда мешавад.

Аз эътибор соқит гардонидани воситаҳои асосӣ, дар тарафи дебетии ҳисобҳои 142100, 310110 ва дар тарафи кредитии ҳисобҳои 141100, 141210, 141220, 141310, 141320, 141310, 41500, 147100, 151500, 147200 инъикос карда мешавад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 мартӣ соли 2011, № 702.
2. Дастурамали намунавӣ оид ба аз эътибор соқит гардонидани фондҳои асосие, ки корношоям гаштаанд. Фармони Вазорати молия аз 5 октябри соли 2004, №38.
3. Меъёрҳои ягонаи ҳисоб намудани истеҳлоки (хӯрдшавии) воситаҳои асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Нақшаи воситаҳои асосие, ки ба гурӯҳҳои истеҳлоқӣ дохил мегарданд.
4. Шарифов З. Р. Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ. – Душанбе, 2016. – 138 с.
5. Шарифов З. Р., Ш. Давлатали Баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи маориф. – Душанбе, 2020. – 204 с.

Калидвожаҳо: *воситаҳои асосӣ, даромадҳо, хароҷотҳо, дебет, кредит, истеҳлок, дорой, арзиш, амалиёти муҳосибӣ.*

Аннотация

МЕТОДЫ РАСЧЕТА АМОРТИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

В статье проанализированы и рассмотрены методы расчета амортизации основных средств, проведены учетные операции. Проведенные учетные операции отражают учет амортизации основных средств. Основные средства являются одной из основных составляющих деятельности организации, который требует особый учёт. По этому специалистам сферы бухгалтерского учета, важно знать методы учета и расчета амортизации основных средств.

Ключевые слова: *основные средства, доходы, расходы, дебет, кредит, потребление, активы, стоимость, учетные операции.*

Annotation

METHODS FOR CALCULATION OF DEPRECIATION OF FIXED ASSETS

The article analyzes and considers methods for calculating the depreciation of fixed assets, carried out accounting operations. Conducted accounting transactions reflect the accounting for depreciation of fixed assets. Fixed assets are one of the main components of the organization's activities, which requires special accounting. According to this, it is important for specialists in the field of accounting to know the methods of accounting and calculating the depreciation of fixed assets.

Keywords: *fixed assets, income, expenses, debit, credit, consumption, assets, cost, accounting operations.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумаева Дилбар Абдурахимовна, магистранти соли дуҷуми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Суроға: 773740, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: +992 557450055

Рохбари илмӣ: н.и.и, дотсент Шодии Д.

Сведения об авторе: Джумаева Дилбар Абдурахимовна, магистрантка второго курса специальности бухгалтерского учета, анализ и аудита ТГПУ имени Садриддина Аини, **Адрес:** 773740, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: +992 557450055

Научный руководитель: к.э.н., доцент Шодии Д.

About the author: Dzhumaeva Dilbar Abdurahimovna, magistracy of the second year of the specialty of accounting, analysis and audit, TGPU named after Sadriddin Aini, **Address:** 773740, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 121. Phone: +992 557450055

Scientific leader: associate professor Shodii D.

УСУЛҲОИ АФЗОИШИ МОРФОМЕТРИИ СОБИТА ТРОМБОСИТҲО

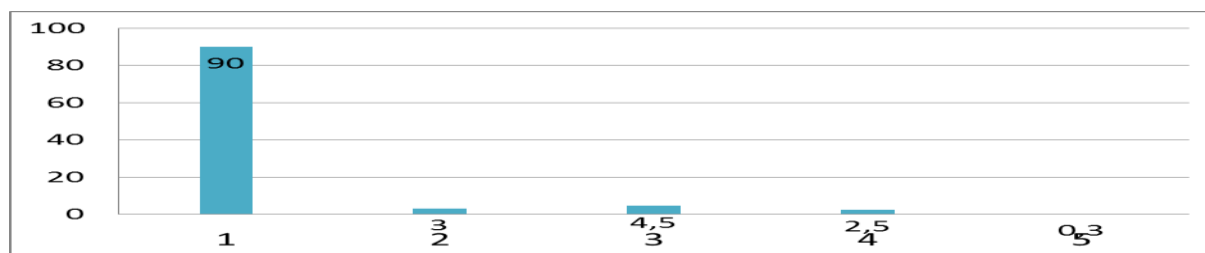
Ҳанӯз соли 1948 Кенигсон Т.В., истилоҳи формулаи тромбоцитарио дар асоси таҳлили морфометрии тромбоцитҳо тавассути рангкуни бо усули Романовский пешниҳод намуд. Тибқи ин усул тромбоцитҳоро аз рӯи аломатҳои морфологиашон ба шаклҳои «чавон ё ноболиғ», «баркамол ё болиғ», «кӯҳна ё пир» ва дегенеративӣ ҷудо мешаванд. Дар тромбоцитҳои «ноболиғ» қисми зиёди цитоплазмаи гиаломера ишғол мекунад, грануломера суст инкишоф ёфта, бо гранулаҳои хеле хурд, ки дар микроскопи рӯшноӣ суст фарқ мекунад, ифода карда мешавад. Дар тромбоцитҳои болиғ таносуби гиаломер ва глануломер якхела мебошад [1, с.320-360].

Дар тромбоцитҳои «пир» грануломера тақрибан тамоми ҳаҷми ҳучайраро ишғол мекунад. Тромбоцитҳои дегенеративӣ аломати морфологиашон аз он иборат аст, ки, дар сохтори онҳо ҳам гиаломера ва ҳам грануломера дар зинаи вайроншавӣ қарор дорад [2, с.98]. Илова бар ин, ҳангоми баъзе бемориҳо дар таркиби хун, тромбоцитҳо ҳосил мешаванд, ки дар ситоплазмаашон вакуола мавҷуд буда табиати он оксифили буда андозаи онҳо нисбатан калонтар мебошад. Ба ақидаи аксарияти олимони дар одамони солим қисми зиёди тромбоцитҳоро шаклҳои «болиғ» (80-85%) ва танҳо 15-20% онҳоро ҳучайраҳои «ноболиғ» ва «пир», инчунин шаклҳои барангезиш (тромбоцитҳои коркардшуда) ва ҳучайраҳои дегенеративӣ ташкил медиҳанд [3, с.10]. Дар асоси формулаи пешниҳодшудаи тромбоцитҳо чунин бармеояд, ки ҳама тромбоцитҳои «болиғ» ҳучайраҳои аз ҷиҳати биологӣ фаъол, вале ҳучайраҳои ноболиғ ва пир аз ҷиҳати биологӣ фаъолияти пастар доранд. Вале борҳо нишон дода шудааст, ки фаъолияти функционалии тромбоцитҳо дар ҳолатҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунад ки он аз консентратсияи маводи зидди лахташавӣ ва аз усулҳои рангкунӣ вобастагӣ дорад. Бинобар ин, барои тавсифи сифат тромбоцитҳо меъёрҳои дақиқтари морфометриро талаб мекунад [3, с.47, 5, с.51].

Аз тарафи дигар, гуногунии тромбоцитҳо метавонад аз таъсири омилҳои берунӣ на ба ҳолати функционалии тромбоцитҳо, балки бо усули ба даст овардани дору вобаста бошад. Маълум аст, ки омилҳои зиёде (консентратсия ва табтати фиксатор, ҳарорат, рН миёна, вақти фиксация ва ғайра) ба сохти тромбоцитҳо таъсир мерасонад. Ҳамин тавр, масалан, дар молишаки хун, ки бо глутаральдегид дарҳол пас аз гирифтани, омехта карда шудааст, полиморфизми тромбоцитҳо амалан ошкор карда намешавад. Дар асари Ф.В. Коробова нишон дод, ки фосилаи вақт байни намунаи хун ва тайёр кардани он (яъне фиксация) ба морфологияи тромбоцитҳо ба таври назаррас таъсир мерасонад [6, с.38]. Ҳангоми ба таъхир андохтани лахтаи фиксация - ё аз ҳисоби центрифугаи пешакӣ ё ки дар шиша хушк шудан, тағйир ёфтани шакл ва сохти пластинкаҳо мушоҳида мешавад ва аз ҳама аломати ҳосил он ба марказ ҷойгиршавии грануломера ва пайдоиши пойҳои калбаки мебошад. Дар оянда метавонад раванди бебозгашти хориҷшавии гранулҳои тромбоцитҳо ба амал ояд, ки он метавонад бо часпидани дончаҳо ба ҳамдигар ҳамроҳӣ кунад. Дар баробари ин, ҳузури дар намунаи хун маводҳои зидди лахташавӣ тағйирёбии шакли тромбоцитҳо, ҷамъшавии баръакс ва реаксияҳои хориҷшавиро пешгирӣ намекунад [7, с.65; 8, с.31]. Инчунин аломатҳои субъективӣ тадқиқотчиё ва фарқиятҳои инфиродии намунаҳои хун (рН хун, часпак ва ғайра) ба назар гирифтани лозим аст [9, с.5; 10, с.74-80].

Мақсади асосии ин таҳқиқот омӯзиши формулаи тромбоцитари ва тағироти он ҳангоми бемориҳои гуногун ба ҳисоб меравад.

Мавод ва усули таҳлил. Барои омӯختани фаъолияти тромбоцитҳо мо зиёда аз 50 нафар одами солим, 30 нафар беморони дучори сиррози ҷигар, 30 нафар беморони дучори ҷарроҳи гардида ва 30 нафар беморони дучори майзадаги ки вақти лахташавии хунашон тӯлони буд зери санҷиши худ қарор додем. Миқдори тромбоцитҳоро тавассути анализатори гематологии микрос 20-миллис муайян намудем. Сохтори морфологияи тромбоцитҳоро тавассути тайёр кардани молишак ва бо усули Романовский ранг намудан дар зери микроскоп омӯхтем. Барои ба фаъолияти тромбоцитҳо баҳо додан вақти умумии лахташавии хун ва фаъолияти як қатор омилҳои плазмавии дар ҷараёни системаи лахташавӣ иштироккунандаро аз таҳлили озмоишгоҳи гузаронидем.

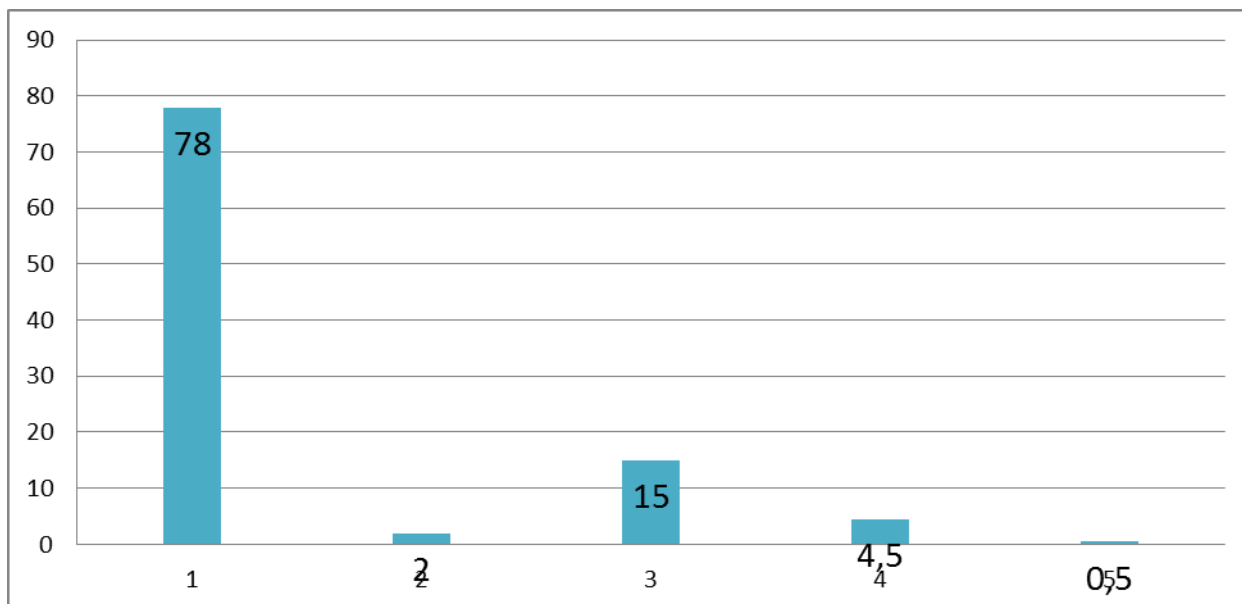

Расми 1. Формулаи тромбоцитари таркиби хуни одамони солим.

1-тромбоцитҳои болиғ. 2- тромбоцитҳои чавон. 3- тромбоцитҳои пир. 4- тромбоцитҳои ангионидишуда. 5- тромбоцитҳои шакли дегенеративӣ дошта.

Дар расми 1 формулаи тромбоцитарии таркиби хуни одамони солим дарҷ гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада бар меояд дар таркиби хуни одамони солим ба ҳисоби миёна $90 \pm 3\%$ -ро ташкил медиҳад. Одатан тромбоцитҳои болиғ шакли диски ду тарафаш барҷастаро дошта ба ҳисоби миёна аз 2 то 4 мкм-ро ташкил медиҳанд.

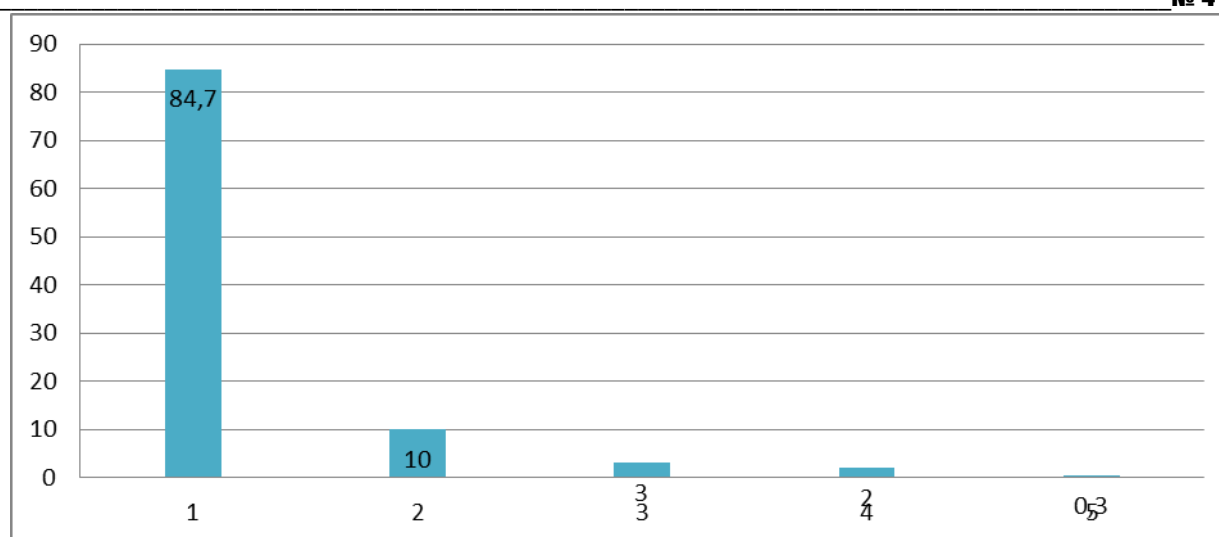
Дар таркиби хуни одамони солим $3,0 \pm 0,3\%$ -ро тромбоцитҳои ҷавон ташкил медиҳанд. Одатан тромбоцитҳои ноболиғ андозаи калонтар дошта ҳануз қисмати гранулярии ситоплазмашон пурра ташаккул наёфтааст. Дар таркиби хуни одамони солим $4,5 \pm 0,5\%$ -ро тромбоцитҳои пир ташкил медиҳад. Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст тромбоцитҳодам мағзи сурхи устухон ҳангоми ҳосилшави аз ҳуҷайраҳои бунёди то зинаи мегакариосит зиёда аз 5 рузро дар бар мегирад. Дар таркиби хуни канори бошад давраи ҳаётии тромбоцитҳо аз 10 то 12 рузро дар бар мегирад. Дар тромбоцитҳои пиршуда мубодилаи моддаҳо суст гардида ҷараёнҳои дегенеративӣ бартари пайдо мекунамд тавассути ҷараёни апоптоз дар испурҷ ва дигар узвҳо ба марг дучор мегарданд. Дар таркиби хуни одамони солим ба ҳисоби миёна $2,5 \pm 0,20\%$ -ро тромбоцитҳои ангезонидашуда ташкил медиҳанд. Шаклҳои дегенеративӣ бошад ҳамаги $0,3 \pm 0,10\%$ -ро ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳи ҳуҷайраҳо дар зинаи нестшави қарор дошта дар ситоплазмаи онҳо ба ҷои доначаҳо вакуола ё инки дигар омезаҳо мавҷуд мебошад.

Расми 2. Формулаи тромбоцитарии беморони сиррози чигар.

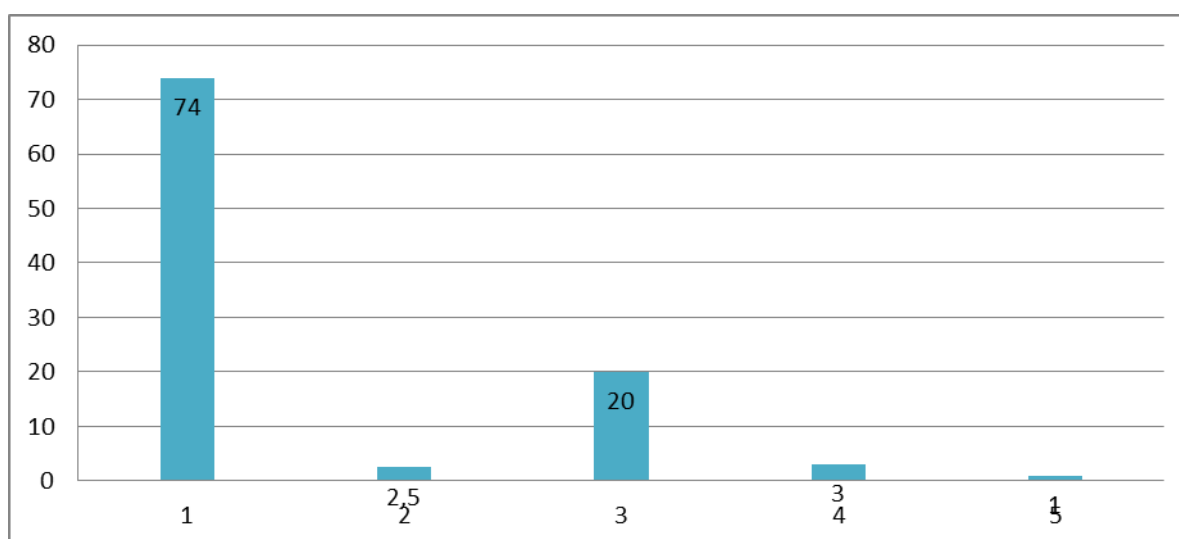
1-тромбоцитҳои болиғ. 2- тромбоцитҳои ҷавон. 3- тромбоцитҳои пир. 4- тромбоцитҳои ангезонидашуда. 5- тромбоцитҳои шакли дегенеративӣ дошта.

Дар расми 2 формулаи тромбоцитарии таркиби хуни канории беморони сиррози чигар дарҷ гардидааст. Аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, ки дар таркиби хуни беморони сиррози чигар тромбоцитҳои болиғ ба ҳисоби миёна $78 \pm 4\%$ -ро ташкил медиҳад. Аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, ки дар таркиби хуни беморони сиррози чигар 12% нисбати одамони солим камшавии миқдори тромбоцитҳои болиғ ба амал омадааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҷараёни лахташавии хун дар ин гурӯҳи беморон бо сабаби тағиротҳои морфологи дар тромбоцитҳо ва ҷараёни тромбоциттопоз ба гипокоагулятсия майл дорад. Дар таркиби хуни ин гурӯҳи беморон тромбоцитҳои ноболиғ ба ҳисоби миёна $2 \pm 0,20\%$ -ро ташкил медиҳад. Ин ҳам бошад аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми бемории сиррози чигар ҷараёни ҳосилшавии тромбоцитҳо бо сабабҳои гуногун на онқадар ғаёл аст. Ба ақидаи як қатор олимони ҳангоми бемории сиррози чигар, ки табиати вируси дорад бевосита ба мағзи сурхи устухон таъсир расонида ғаёлияти онро суст мегардонад. Дар таркиби хуни беморони сиррози чигар ба ҳисоби миёна тромбоцитҳои пиршуда $15 \pm 2\%$ -ро ташкил медиҳад. Ин натиҷа ба даст омада аз он гувоҳи медиҳад, ки дар таркиби хуни беморони сиррози чигар тромбоцитҳои пиршуда нисбати одамони солим $3,3$ маротиба зиёдтар гардидааст. Одатан тромбоцитҳои пиршуда ҳаҷмашон 2 мкм ташкил намуда аз ҷиҳати биологӣ на он қадар ғаёл мебошанд. Зиёдшавии ин ҳуҷайраҳо дар натиҷаи вайроншавии равандҳои танзимкунанда аз он ҷумла апоптоз ба амал меояд. Дар таркиби хуни ин гурӯҳи беморон тромбоцитҳои ангезонидашуда ба ҳисоби миёна $4,5 \pm 0,4\%$ -ро ташкил медиҳад, ки нисбати одамони солим 80% зиёдтар мебошад. Шаклҳои дегенеративӣ бошад ҳамаги $0,5 \pm 0,10\%$ -ро ташкил медиҳад. Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст ҳангоми бемории сиррози чигар бо суръат камшавии тромбоцитҳо мушоҳида мегардад. Механизми асосии ба камшавии оварда расонидани тромбоцитҳо калоншавии испурҷ ба амал омада сабаби ғаёлшавии ин узв мегардад.

Расми 3. Формулаи тромбоцитариин беморони ба чарроҳи дучор гардида.
1-тромбоцитҳои болиғ. 2- тромбоцитҳои ҷавон. 3- тромбоцитҳои пир.
4- тромбоцитҳои ангезонидашуда. 5- тромбоцитҳои шакли дегенеративи дошта.

Дар расми 3 формулаи тромбоцитариин беморони ба чарроҳи дучор гардида дарҷ гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид дар таркиби хуни беморони ба чарроҳи дучор гардида баъди 1 шабонарӯз ба ҳисоби миёна $84,7\% \pm 4\%$ -ро тромбоцитҳои болиғ ташкил медиҳад. Аз сабаби он, ки дар чараёни чарроҳи таъсири пурқувват ба мағзи сурхи устухон расонида мешавад аз тарафи дигар бошад як қисмати хун талаф меёбад бинобарин дар ин гурӯҳи беморон ба ҳисоби миёна $10 \pm 1,5\%$ -ро тромбоцитҳои ноболиғ ташкил медиҳанд. Зиёдшавии тромбоцитҳои болиғ нишонаи онанд, ки ҳангоми талаботи организм ба тромбоцитҳо зиёд гардидан мағзи сурхи устухонро водор мекунад, ки фаъолияти худро дучанд гардонад. Бинобарин мо дар ин ҳолат дар баробари зиёдшавии миқдори тромбоцитҳо мо зиёдшавии тромбоцитҳои ноболиғро мушоҳида мекунем, ки нисбати одамони солим 3 маротиба зиёдтар мебошад. Дар таркиби хуни канории ин гурӯҳи беморон ба ҳисоби миёна тромбоцитҳои пиршуда $3,0 \pm 3\%$, тромбоцитҳои ангезонидашуда $2,0 \pm 0,2\%$, тромбоцитҳои дегенеративӣ $0,3 \pm 0,10\%$ -ро ташкил медиҳад. Чи хеле, ки ҳамагон маълум аст яке аз вазифаҳои муҳимтарини тромбоцитҳо дар чараёни барқароршавии бофтаҳои осебдида иштирок кардан мебошад. Бинобарин дар ин гурӯҳи беморон мо зиёдшавии миқдори тромбоцитҳо ва аз он ҷумла хучайраҳои ноболиғро мушоҳида мекунем.

Расми 4. Формулаи тромбоцитариин беморони дучори майзада.
1-тромбоцитҳои болиғ. 2- тромбоцитҳои ҷавон. 3- тромбоцитҳои пир.
4- тромбоцитҳои ангезонидашуда. 5- тромбоцитҳои шакли дегенеративи дошта.

Дар расми 4 формулаи тромбоцитариин беморони дучори майзада дарҷ гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада бар меояд дар таркиби хуни канории беморони дучори майзада ба ҳисоби миёна тромбоцитҳои болиғ $75 \pm 3\%$ -ро ташкил медиҳад, ки нисбати одамони солим 16% пастшавии ин гурӯҳи

хучайраҳо ба амал омадааст. Дар таркиби хуни ин гурӯҳи беморон тромбоцитҳои ноболиғ ба ҳисоби миёна $2,5 \pm 0,2\%$ -ро ташкил медиҳад, ки мо дар ин гурӯҳи беморон ҳам каме суст шудани фаъолияти мағзи сурхи устухонро мушоҳида мекунем. Дар беморони дучори майзада хусусан ба таври боварибахш мо зиёдшавии хучайраҳои пирро мушоҳида мекунем, ки он ба ҳисоби миёна $20 \pm 2\%$ -ро ташкил медиҳад ва нисбати одамони солим 4,4 маротиба зиёдтар мебошанд. Дар таркиби хуни ин гурӯҳи беморон тромбоцитҳои ангезонидашуда ба ҳисоби миёна $3,0 \pm 0,3\%$, тромбоцитҳои шакли дегенеративи дошта $1,0 \pm 0,10\%$ -ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, ки тромбоцитҳо яке аз гурӯҳи калонтарини хучайраҳои хун буда, вазифаи муҳимтаринро дар чараёни лахташави вабарқароршавии бофтаҳои осебдида иҷро мекунад.

Адабиёт:

1. Байдун Л.В., Логинов А.В. Значение автоматического анализа крови в клинической практике // Гематология и трансфузиология. – 1996. Т.41, №2. – С.36-41.
2. Белякин С.А. Опыт хирургического лечения пациентов с тромбоэмболии легочной артерии с высоким риском ранней смерти / С.А. Белякин [и др.] // Вестн. Росс. воен.-мед. акад. – 2013. № 2 (42). – С.7-11.
3. Быков, О.Н. Факторы риска и профилактика ишемического инсульта / О.Н. Быков [и др.] // Вестн. Росс. воен.-мед. акад. – 2013. № 4 (44). – С.46-48.
4. Василенко И.А., Кардашова Д.З., Тычинский В.П., и соавт. Клеточная диагностика: возможности витальной компьютерной микроскопии // Вестник последипломного медицинского образования. – 2009. №3-4. – С.64-68.
5. Васильев С.А., Виноградов В.Л., Карабудагова З.К. Структура и функции тромбоцитов // Гематология и трансфузиология. – 2010. Т.55, №5. – С.4-9.
6. Васильев С.А., Мазуров А.В. Классификация и основы диагностики и терапии наследственных тромбоцитопатий. // Пробл. гематол. – 1997. №3. – С.29-38.
7. Вашкинель В.К., Петров М.Н. Ультраструктура и функция тромбоцитов человека. – Л.: Наука, 1982. – 88 с.
8. Клиническая гематология: руководство для врачей / под ред. А.Н. Богданова и В.И. Мазурова. – СПб.: ООО «Издательство Фолиант». – 2008. – 488 с.
9. Святков Д.И. Реактивность системного кровообращения при распространенных формах онкологических заболеваний / Д.И. Святков [и др.] // Вестн. Росс. воен.-мед. акад. – 2012. № 1 (37). – С.49-54.
10. Соколова М.А. Хронический мегакариоцитарный лейкоз / М.А. Соколова, Л.Д. Гриншпун // Гериатрическая гематология. Т. 2. – М.: Медиум, 2012. – С.98-99.

Калидвожаҳо: *тромбоцитҳои ноболиғ, пир, формулаи тромбоцитари, тромбоцитҳои ангезонидашуда, сиррози цигар, бемории майзадаги.*

Аннотация

МЕТОДЫ МОРФОМЕТРИЧЕСКОГО ПОВЫШЕНИЯ ФИКСИРОВАННЫХ ТРОМБОЦИТОВ

В последние годы для оценки активности тромбоцитов используют тромбоцитарную формулу. Благодаря этому анализу мы можем оценить эффективную активность тромбоцитов, с одной стороны, и спрогнозировать риск кровотечения, определив эти показатели, с другой стороны. Особенно у больных циррозом печени мы убедительно наблюдали снижение количества взрослых тромбоцитов. У больных алкоголизмом отмечалось увеличение старых тромбоцитов в 4,4 раза, что свидетельствует о неполном функционировании этих клеток.

Ключевые слова: *ювенильные тромбоциты, пожилые люди, формула тромбоцитов, активированные тромбоциты, цирроз печени, алкогольная болезнь.*

Annotation

METHODS OF MORPHOMETRIC INCREASE OF FIXED THROMBOCYTES

In recent years, the thrombocyte formula is used to evaluate the activity of platelets. Through this analysis, we can evaluate the effective activity of platelets on the one hand, and predict the risk of bleeding by determining these indicators on the other hand. Especially in patients with cirrhosis of the liver, we convincingly observed a decrease in the number of adult platelets. In alcoholic patients, there was a 4.4-fold increase in old thrombocytes, which indicates the incomplete functioning of these cells.

Keywords: *juvenile platelets, elderly, platelet formula, activated platelets, liver cirrhosis, alcoholic disease.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарофова Холдона Давлатмуродовна, магистранти факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.б. Шамсудинов Ш.Н.

Сведения об авторе: Шарофова Холдона Давлатмуродовна, магистрантка биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к.б.н. Шамсудинов Ш.Н.

About the author: Sharofova Holdona Davlatmuradovna, graduate student of the Faculty of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific supervisor: n.i.b. Shamsudinov Sh.N.

Дар методикаи таълими забони англисӣ бештар оиди пайдоиши маҳорат ва малакаи хонандагон мулоҳизаҳои зиёдеро мушоҳида кардан мумкин аст. Яке аз хосиятҳои барҷастаи марҳилаи аввали таълим ин зарурати ташаккули малака ва маҳорати нутқи шифоҳии хонандагон мебошад. Ин талабот чунин маъно дорад, ки маводи забонӣ бояд асосан шифоҳан азбар кунонида шавад. Хонанда ин ё он ҳодисаи фонетикӣ, грамматикӣ ё қолибҳои муоширатро бояд аввал шунида дарк намояд ва минбаъд тавассути машқҳои гуногун доир ба фаҳмиш ва истифодаи онҳо малакаи зарурӣ пайдо намояд.

Таълими забони хориҷӣ дар мактаби миёнаи таҳсилоти умумӣ аз синфи 3 то 11 ҷараён дорад. Гарчанде ки мақсади асосии таълими забони хориҷӣ дар мактаби миёна ташаккул ва инкишофи малака ва маҳорати нутқи хориҷии шогирдон мебошад, мазмуну мундариҷа ва усулҳои таълим дар синфҳои гуногун як зайл нест, зеро хусусиятҳои синнусолии хонандагон ба хотира, диққат, ҳавасмандӣ ва ҷаҳонбинии онҳо таъсир мерасонад. Аз ҳамин лиҳоз олимон, мутахассисони фанни забони хориҷӣ бартарияти нутқи шифохиро дар нутқи гуфтугӯии хонандагон мебинанд.

Ситуатсия - ин вазъият ё ҳолати муддате аст, ки дар он кас барои гапзанӣ эҳтиёҷот пайдо мекунад. Ситуатсияҳо ҳақиқӣ, шартӣ ва тасаввуротӣ мешаванд. Истифодаи онҳо ба хусусиятҳои синнусолии хонандагон вобаста аст [1].

Маълум аст, ки хонандагон ба иҷрои нақши ҳайвонҳо, мисли гург, рӯҳ, гурба, шер, муш ва ғайраҳо майлу рағбати калон доранд. Бинобар он метавон дар ҷараёни таълими забони англисӣ ин вазъиятро дар шакли бозӣҳои гуногун истифода бурд. Ба мақсади аз байн рабудани баъзе мушкилоти методӣ ва лингвистии таълими гуфтор омӯзгор бояд бо хонандагон оиди малака ва маҳорати гуфтор бештар суҳбат намояд. Малака ва маҳорати муоширатии хонандагон аз забони хориҷӣ якбора ҳосил намешавад, он зина ба зина ташаккул ва инкишофи меёбад. Гузашта аз ин, маводи забонӣ (фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ) бояд вобаста ба хусусиятҳои синнусолии хонандагон интихоб карда шавад [2].

- хосиятҳои умумии малакаи гуфтор;
- муносибияти байни намудҳои гуфтор;
- масъалаи курси муқаддимаӣ дар нутқи шифохӣ;
- аз гуфтугӯ оғоз кардани таълим;
- гузаронидани курси такрорӣ;
- ҳелҳои дарс.

-245-

хонандагон нисбати ин фан ҳавасмандии калон зоҳир менамоянд. Аз ин хусус аз омӯзгорон талаб карда мешавад, ки барои баланд бардоштани сифат ва самаранокии дарсҳо усулҳои самарабахшро ҷустуҷӯ намоянд [3].

Яке аз хосиятҳои барҷастаи марҳилаи аввали таълим – ин зарурати ташаккули малака ва маҳорати нутқи шифоҳии хонандагон мебошад. Ин талабот чунин маъно дорад, ки маводи забонӣ бояд асосан шифоҳан аз бар кунонида шавад. Хонанда ин ё он ҳодисаи фонетикӣ, грамматикӣ ё қолибҳои муоширатро бояд аввал шунида дарк намояд ва минбаъд тавассути машқҳои гуногун доир ба фаҳмиш ва истифодаи онҳо малакаи зарурӣ пайдо намояд.

Хосияти дигари марҳилаи аввал ба масъалаи таълими рукнҳои фаъолияти муоширатии хонандагон алоқаманд аст. Дар адабиёти илмӣ доир ба ин мавзӯ ақидаҳо гуногунанд. Як гурӯҳ олимони мепиндоранд, ки ҳамаи ҷанбаҳои фаъолияти муоширатӣ дар як вақт дар пайвастагӣ бояд таълим дода шаванд. Гурӯҳи дигари олимони таъкид мекунанд, ки омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти муоширатии хонандагон бояд паёпай ҷараён гирад. Маълум аст, ки солҳои 40-50-и садаи XX таълимро аз тадриси хониш оғоз мекарданд, вале ин равиҷи натиҷаи дилхоҳ надода буд. Тадқиқотҳои зиёде собит карданд, ки принсипи пайдарпай омӯзонидани ҷорӣ рукни фаъолияти муоширатӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки он бояд чунин ранг гирад: шунида фаҳмидан – ҳарф задан – хондан – навиштан.

Кайд намудан бо маврид аст, ки аз руи раванди худ гуфтор се марҳиларо фарогир аст.

1. Пайдоиши эҳтиёҷоти суҳангӯӣ. Аз дарси аввали муаллим бояд ба он кушад, ки дар ниҳоди хонанда чунин майлу рағбатро бедор созад, ки ӯ эҳтиёҷоти муоширатии ҳудро тавассути забони англисӣ қонеъ мегардонидагӣ шавад. Билхоса бо ҳамсабақонаш ҷӣ дар мактаб ва ҷӣ берун аз он бо қадри ҳол бо забони англисӣ гап занад.

2. Тайёри ба изҳори фикр марҳилаи дуюм махсуб мешавад. Дар ин марҳила хонанда бояд даруннокӣ қолибҳои иборасозӣ ва гуфторсозии забони англисиро машқ кунад.

3. Марҳилаи сеюм бошад, иҷроиш аст. Дар ин марҳила хонанда аз малакаҳои ҳосилшудаи ибора ва ҷумласозӣ истифода бурда, эҳтиёҷоти муоширатии ба миён омадаро дар шакли гуфтор (нутқи дарунӣ) дар майнаи худ пазонад ва пас онро изҳор намояд [7].

Ин се зинаи зикршуда дар ҳамбастагии диалектики арзи вучуд менамоянд. Зинаи аввал (пайдоиши эҳтиёҷоти гуфтор) барои кулли инсонҳо - ҷӣ тоҷик, ҷӣ рус ва ҷӣ англис умумӣ аст. Зинаи дуюм ва сеюм машқҳои бардавомро талаб мекунад. Ба малакаю маҳорат мубаддал гаштани мундариҷаи ин ду марҳалаи гуфтор барои ҳар як забон вижагиҳои хосаи ҳудро дорост. Ба даст овардани он малакаю маҳорат натавон ба маводи таълимӣ, балки ба талаба ва устодии омӯзгор, инчунин ба майлу рағбат ва хусусиятҳои психикии хонанда низ таъяс мекунад. Акнун ба тавсифи ин марҳила ҳангоми омӯзиши нақл (гуфтори якҷониба) ва муқолама (гуфтори дуҷониба) бо забони англисӣ шуруъ менамоем. Нақл- ин нутқи як кас буда, мазмун ва мундариҷаи онро ҳудӣ гӯянда муайян месозад. Нақл дар шакли шифоҳияш метавонад ба таври зерин ранг гирад: Шарҳи расмҳо, нақли саргузаштҳо, мулоҳизоти шахсӣ, мадҳи касе ё ҷизе, танқиди касе ё ҷизе, тақриз, тавсиф ва ғайраҳо.

Дар таълими нутқи якҷониба аз ду восита истифода мебаранд:

- Матни тематикӣ;
- Ҷумлаҳои алоҳида роҷеъ ба мавзӯи муайян.

Қор бо чунин сарҷашмаҳо се зинаро фаро мегирад:

1. Матнро хонда ба саволҳо доир ба мазмуни он ҷавоб додан. Барои ин хонанда бояд бо матн ошноӣ пайдо кунад.

2. Ба мундариҷаи матни хондашуда нақшаи нақлро сохтан. Барои ин хонанда бояд ба маънои умумии матн сарфаҳм равад ва онро ба ҷузвҳои маъновии мантиқан алоқаманд тақсим карда тавонад.

3. Маънои матнро батафсил аз бар карда, доир ба он муҳокимаронӣ карда тавонистан. Барои ин хонанда бояд ҳар як ҷузви матнро дар хотир мононад, ки ин аз байн бардоштани мушқилооти луғавӣ ва грамматикӣ ҷизӣ хондашударо талаб мекунад. Дар ин марҳила бояд инчунин машқҳои эҷодӣ гузаронида шаванд. Ҳамзамон малакаҳои хониш ҳам ташаккул ва инкишоф дода мешавад.

Аввал бо таври шифоҳӣ азбар кунонидани маводи таълимӣ аҳаммияти калон дорад. Масалан, «Simple Present»-ро шифоҳан тавассути қолибҳои синтаксисии навъи зерин омӯзонидан муфид аст.

I do my homework every day.

You learn french a little.

He drinks much coffee.
 I do not do my homework every day.
 You do not learn french well.
 He does not drink much tea ва шайраҳо.

Ҳамин тарик, хонандагон пеш аз гирифтани сабақ аз хониш ҳарфзаниро меомӯзанд. Албатта, чунин қолабҳои гуфтор бояд аз ҳисоби воҷаҳои тематикӣ сохта шаванд.

Боз як хусусияти дигари ин марҳила дар он аст, ки бояд дарсҳои тақрорӣ гузаронида шаванд, ки онҳо баъди анҷоми ҳар як юнити таълимӣ ба вукӯъ мепазиранд. Мақсади асосии чунин дарсҳо, аз як ҷониб, санҷиши натиҷаҳои бадастомада бошад, аз ҷониби дигар, барои мустаҳкам намудани малака ва маҳорати муоширатии хонандагон мусоидат мекунанд [5, 6].

Хуллас, дар марҳилаи аввали таълими забони хориҷӣ принсипи азбаркунии тадриҷии маводи забонӣ амал мекунад. Шартҳои асосии ин марҳила гузаронидани курси муқаддимавӣ аст, ки дар он таълим шиғоҳӣ чараён мегирад. Инро бояд қайд кард, ки хонандагон нисбати омӯзиши забони англисӣ шавқӣ бениҳоят зиёд дошта ниёз ба ёрии мо омӯзгорон доранд, онҳо заврақеро мемонанд, ки дар байни укёуси беканор мондаанду ниёз ба боде доранд, ба роҳи рост равона созад. Пас мо омӯзгорони ҷавонро лозим меояд, ки ҳарчи бештар таҷрибаи худро нисбати касби хеш зиёд намуда дар омӯзиши забони англисӣ саҳми худро бо комёбиҳои назаррас гузорем.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2013.
2. Верещагина И.Н., Притыкина Т.А. Обучение английскому языку в 3 классе четырехлетней начальной школы // Иностранные языки в школе, 1998, №3. – С.78-81.
3. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролубов А.А. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М., 1982. – 456 с.
4. Лукинцкий И.А. Предупреждение ошибок учащихся в английском произношении. – Москва: Изд. 2, 1996, с.12.
5. Мильруд Р.П. Проблема развития школьников средствами иностранного языка. №6. Иностранный язык в школе. 1991.
6. Пассов Е.И. Метод обучения, как категория методики. Проблема коммуникативного метода обучения. – Воронеж, 1980.
7. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ. – Душанбе: Нури маърифат, 2009.

Калидвожаҳо: нутқи шиғоҳӣ, усулҳои фаъоли таълим, фаъолияти оқилона, қўишии пайваста, пурсамар, намунаҳо, сохторҳо, ситиуатсияҳо, сохторҳои муқоламавӣ.

Аннотация

УСТНАЯ ГОВОРНАЯ НАВЫКА СТУДЕНТОВ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Основная цель изучения иностранного языка – научить учащихся свободно владеть изучаемым языком. Именно поэтому выше мы говорили о том, как правильно обучать устной речи учащихся активными методами обучения и рассмотрели несколько примеров. Мы посчитали, что методика изучения иностранного языка требует, чтобы изучающие язык, начиная с первого класса, чаще повторяли устную речь вместе с учителем. Развитие устной речи учащихся связано также с хорошим знанием родного языка. Ведь если студент хорошо знает родной язык, изучение иностранного языка ему становится легче. Разумная активность и постоянные усилия преподавателя могут сделать работу ученика плодотворной.

В речевом развитии учащихся мы рассмотрели и ряд других упражнений, таких как использование примеров, конструкций, ситуаций, диалогических конструкций и тому подобное, использование которых в процессе обучения делает нашу работу более эффективной.

Ключевые слова: устная речь, активные методы обучения, разумная деятельность, непрерывное, эффективное усилие, примеры, структуры, ситуации, структуры диалога.

ORAL SPEAKING SKILLS OF STUDENTS USING ACTIVE TEACHING METHODS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The main goal of learning a foreign language is to make students fluent in the language being studied. That's why we talked above about how to properly teach the oral speech of students with active teaching methods and looked at several examples. We have considered that the method of learning a foreign language requires that language learners, starting from the first grade, should repeat the oral speech more often with the teacher. The development of students' oral speech is also related to good knowledge of the mother tongue. Because if the student knows his native language well, learning a foreign language becomes easier for him. Reasonable activity and constant effort of the teacher can make the student's work fruitful.

In the verbal development of students, we have considered several other exercises such as the use of examples, structures, situations, dialogic structures and the use of which in the process of education makes our work more effective.

Keywords: *oral speech, active teaching methods, rational activity, continuous, effective effort, examples, structures, situations, dialogue structures.*

Маълумот доир ба муаллиф: Тилякова Назира, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 988287855

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Эмомов И.

Сведение об авторе: Тилякова Назира Рахимовна, магистрантка первого курса факультет английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 988287855

Научный руководитель: к.п.н., доцент Эмомов И.

About the author: Tilyakova Nazira Rakhimovna, the master of 1-st year of English and eastern language faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone: +992 988287855

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Emomov I.

ИСТИФОДАИ МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНӢ МАВРИДИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ДУШВОР ДАР ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Мақсади таҳқиқот ҳангоми ҳалли масъалаҳои матнӣ аз он иборат аст, ки вобастагии байни ададҳои маълум ва матлуб нақшаи ҳалли масъаларо пешбинӣ намуда, муайян кардан лозим аст, ки кадом амалро бо кадом тартиб иҷро кардан ба маврид аст, то ки ба саволи асосӣ ҷавоб пайдо шавад.

Таҳқиқи масъаларо раванди таҳлилу пайвастунии фикр муайян месозад. Бо вучуди ин вобаста аз саршавии ибтидоии фикр дар вақти таҳқиқ дар як маврид ба нақшаи аввал таҳлил ва дар мавриди дигар пайвастунии дохил мешавад. Ҳангоми аз саволи асосӣ оғоз кардани таҳқиқи масъала ба он далелҳои адабии барои ҳал заруриро интиҳоб карда, дар раванди фикркунӣ элементҳои таҳлиро ҳосил менамоянд. Дар вақти аз далелҳои адабӣ оғоз кардани таҳқиқ, ки ба он саволҳо интиҳоб карда мешавад, дар раванди фикркунӣ элементҳои пайвастуниро пайдо мекунанд.

Таҳлил ва пайвастунии байни худ алоқаманданд. Аз саволи асосӣ оғоз карда, барои ҳалли он ифодаҳои заруриро интиҳоб намуда, мо ба ин ифодаҳо ҳамчун натиҷаи амалҳо бо дигар далелҳо баҳо медиҳем. Ҳамин тариқ, дар ин ҷо дар баробари таҳлил пайвастунии истифода бурда мешавад.

Ҳангоми аз ифодаҳои адабӣ сар кардани таҳқиқи масъала мо ба саволи асосӣ, барои ҳалли масъала ифодаҳоро зарур медонем. Дар ин ҷо бо баробари пайвастунии таҳлил ҳам татбиқ меёбад. Ҳалро аз савол оғоз карда, мо маълумотҳоеро, ки барои ҳалли масъала заруранд, ҷустуҷӯ мекунем ва онҳоро бо шартҳои дигари масъала муқоиса карда, ба ададҳои додашуда амалро муайян менамоем ва худро назорат мекунем, ки оё вай барои ёфтани ҷавоб ба саволи масъала моро наздик мекунад ё ки не. Чуноне, ки А.С. Пчёлко дуруст нишон медиҳад: *«Ҳангоми таҳқиқ кардани масъала фикри талаба доимо аз саволи масъала ба далелҳои адабӣ ва аз далелҳои адабӣ ба саволи масъала ҳаракат мекунад»*. Ниҳоят: *«... ҳангоми таҳқиқ кардани масъала, дар вақти ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли он таҳлил ва таркиббандӣ дар робитаи дутарафаи доимӣ мебошад, яқдигарро пурра мекунанд ва месанҷанд»* [13].

Дар амалиёти зиндагонӣ баробари масъалаҳое, ки дар онҳо ифодаҳои адабӣ ва саволҳо маълуманд, аксар вақт ҳал кардани масъалаҳое лозим меояд, ки дар онҳо фақат саволҳо дода шудаанду ададҳои лозимӣ мавҷуд нестанд ё ки на ҳамаи ададҳои зарурӣ дода шудаанд. Фарз мекунем, ки аз мудирӣ фермаи ширӣ ҳисоб кардани он талаб карда мешавад, ки дар зимистон чӣ қадар хӯрок захира кардан лозим аст. Дар ин ҷо фақат савол дода шудааст. Ифодаҳое, ки барои ҳал кардани он зарур аст, баён карда нашудааст. Онҳоро интиҳоб кардан лозим аст: далели миқдори саршумори чорво, бузургии ғояи хӯроки рӯзона, миқдори рӯзҳое, ки хӯрок тайёр кардан лозим аст.

Фарз мекунем, ки дар назди раиси совхоз ва агроном вазифаи баланд бардоштани ҳосилнокӣ истодааст. Барои дуруст ҳал кардани ин масъала лозим аст, ки аз саволи гузошташуда оғоз карда, барои ин чӣ талаб карда мешавад, кадоме аз ин ифодаҳо мавҷуданд ва кадомашон мавҷуд нест, таҳлил карда шавад.

Азбаски ба савол интиҳоб карда тавонистани ифодаҳо дар ҳаёт татбиқи васеъ ёфтааст, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо бояд дар хонандагон ин гуна малакаҳои мувофиқро пайдо кунанд. Раванди фикркунӣ дилхоҳ аз савол оғоз мешавад. Бинобар ин, таҳқиқи масъалае, ки аз савол оғоз мешавад, инчунин барои дар хонандагон ёд додани малакаҳои дурусти фикрронӣ фоида расонда метавонад.

Таҳқиқи масъаларо, ки аз саволи асосӣ сар мешавад, бояд дар вақти ҳал кардани масъалаҳо васеъ истифода бурда шавад, лекин на ҳама вақт. Пеш аз ҳама он дар ҳамон маврид татбиқнашаванда аст, ки агар хонандагон бе он ҳам аз уҳдаи ҳал кардани масъала бароянд. Чунин таҳқиқро инчунин дар ҳамон маврид истифода бурдан мувофиқи мақсад нест, ки агар барои хонандаҳо аз рӯйи саволи асосии масъалаҳои таркибӣ барои ҳал кадом ифодаҳо зарур буданашонро муқаррар кардан душвор бошад.

Масъалаҳои ҳастанд, ки аз саволашон сар карда дида баромадан фоиданок аст. Лекин чунин таҳқиқкунӣ дар ҳамон андоза ва дар чунин шакл истифода бурдан лозим аст, ки ин мувофиқи дониши хонандаҳои синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо бошад. Дар қадамҳои аввалини омӯзиши ҳал кардани масъалаҳои таркибӣ махсусан бо эҳтиёт рафтор кардан лозим аст. Ҳангоми таҳқиқ кардани чунин

масъалаҳо дар синфи якум аввал аз ифодаҳои адабӣ оғоз мекунанд. Дар ин марҳала чунин таҳқиқ барои хонандагон мушқил мебошад. Бинобар ин, дар аввал лозим меояд, ки як қатор усулҳои дидактикӣ истифода бурда шавад, то ки хонандаҳо хусусияти масъалаҳои таркибиро дарк кунанд ва онҳо аз масъалаҳои таркибӣ ҷудо карда тавонистани масъалаҳои содари ҷд гиранд.

Масъалаи 1: Писарбача 6 қалам дошт. ӯ боз 4 қалам харид. ӯ ду қаламро ба рафиқаш тӯхфа кард. Ба ҳудаш чанд қалам боқӣ монд?

Барои он ки хонандаҳо хусусияти намуди нави масъаларо хубтар фаҳманд, аввал амали якум ва баъд амали дуюм намоиш дода мешавад. Ҳамин тавр, аввалан якчанд масъалаҳои дуамала ҳал карда мешаванд: масъала бо воситаҳои аёнӣ намоиш дода мешавад, дар айнӣ ҳол омӯзгор кӯшиш менамояд, ки хонандаҳо масъалаҳои дуамаларо равшантар фаҳманд. Баъд ба бе ғрии воситаҳои аёнӣ ҳал кардани масъалаҳо мегузаранд.

Таҳиякунии масъалаҳо, ки аз савол сар мешаванд, ботадрич дохил карда мешаванд. Барои он ки ин гуна таҳқиқкунӣ барои хонандагон дастрас кунонида шавад, дар рӯзҳои аввал масъалаҳои таркибиеро, ки ба саволи асосиашон ба масъалаи сода монанданду барои ҳал пешбинӣ карда шудааст, ҳал кардан беҳтар аст, дар айнӣ ҳол бо мақсади осон кардани таҳлил намоиш додани масъала ғоида дорад.

Масъалаи 2: Духтарча барои ороиш додани арчаи соли навӣ 10 сомонӣ дода 2 бозича харид, ки нархи яке 3 сомонӣ ва дигараш 4 сомонӣ аст. Ба ӯ чанд сомонӣ гардонда доданд?

Барои он ки таҳлили ин масъала ба хонандаҳо фаҳмо шавад, пеш аз ҳалли ин масъала масъалаи содаи зеринро ҳал кардан лозим аст: Духтарбача барои ороиш додани арчаи соли навӣ 10 сомонӣ дода ба 7 сомонӣ бозичаҳо харид. Ба ӯ чанд сомонӣ гардонда доданд?

Ба назди тахтаи синф хонандае даъват карда мешавад, ки духтарчаи дар шартӣ масъала дар борааш нақл кардашударо тасвир мекард. Ба ин хонанда саволҳои зерин дода шуд:

✓ Ту ба чанд сомонӣ бозича харидӣ?

✓ Ту чанд сомонӣ дода будӣ?

✓ Чиро ҳисоб кардан лозим аст?

Баъди ҳал кардани ин масъала ба хонандагон масъалаи таркибии дар боло овардашударо пешниҳод карданд, ки он ҳам монанди масъалаи содаи болоӣ намоиш дода мешавад.

Баъди ин омӯзгор бо хонандагон аз рӯйи саволҳои зерин суҳбат мегузаронад:

✓ Дар масъалаи дуюм чиро доништан талаб карда шудааст?

✓ Оё инро якбора доништан мумкин аст?

✓ Барои ҷӣ дар масъалаи якум мо тавонистем якбора муайян кунем, ки духтарбача чанд сомонӣ гашта гирифт? Аммо чаро дар масъалаи дуюм инро якбора доништан мумкин нест?

✓ Хулоса, дар масъалаи дуюм аввал чиро доништан лозим аст? ва ғайра.

Пешакӣ ҳал кардани масъалаи сода таҳлили масъалаи таркибиро осон кард. Хонандагони синфи якум тадричан ба таҳлили масъалаҳои дуамала мегузаронанд.

Дар синфи дуюм таҳқиқот кардани масъалаҳоеро, ки аз саволи асосӣ оғоз карда мешавад, дар ҳамон ҷое, ки ин таҳқиқот ҷоиз аст, аввал дар вақти ҳал кардани масъала ду ва баъд сеамалро истифода мебаранд, дар айнӣ ҳол баъзан пеш аз ҳал кардани масъалаи таркибӣ масъалаи содаи ба он мувофиқро ҳал кардан ғоиданок аст.

Дар синфҳои сеюм ва чорум ин гуна таҳқиқкунӣ тадбиқи васеъ ёфтаанд. Дар ин ҷо ҳам баъзан аз масъалаҳои каме мураккаб ба масъалаҳои мураккабтар ботадрич гузаштан ғоиданок аст.

Барои ҳал масъалаи зерин дар синфи чорум пешбинӣ карда мешавад:

Масъалаи 3: Ба 100 сомонӣ 5 метр газвории пашминии ҳар як метраш 10 сомонӣ ва якчанд метр моҳути ҳар як метраш 12 сомонӣ харида шуд. Чанд метр моҳут харида шуд?

Баъди ҳал кардани ин масъала он мураккаб карда шуд ва шакли зеринро гирифт:

Масъалаи 4: Ба 120 сомонӣ 6 метр газвории пашминии ҳар як метраш 10 сомонӣ ва якчанд метр моҳут харида шуд. Нархи 5 метр моҳут ва 6 метр материали пашмин баробар аст. Чанд метр моҳут харида шудааст?

Агар масъала якбора бо таҳрири охиринаш дода мешуд, таҳлили он барои баъзе хонандагон мушқилӣ мекард. Ҳангоми ботадрич мураккаб кардани он ба хонандагон таҳқиқ ва ҳал кардани он душвор намешавад.

Ин метод, ки ҳангоми дилхоҳ будани шакли таҳқиқ истифода бурда мешавад, ба хонандаҳо барои ҷӣ тавр пайдо шудани масъалаҳои мураккабро хубтар фаҳмидан мадад мерасонад, аз ҳамин сабаб хонандагон масъаларо бо осонӣ таҳлил мекардагӣ мешаванд. Аҳамияти асосии ин усул ҳам аз ҳамин иборат аст. Ҷи тавре ки дар боло баён карда шуд,

масъалаҳоеро, ки муносибати байни элементҳояш мураккаб аст хонандаҳо онро таҳқиқ карда наметавонанд, интиҳоб кардан лозим нест.

Барои он ки таҳлили масъала ба хонандагон осон карда шавад, баъзан таҳқиқ кардани онро аз муайян кардани он оғоз кардан фоиданок аст, ки саволи асосӣ бо кадом амал ҳал карда мешавад. Ин ба хонандагон ёрӣ мерасонад, ки этапи охирини ҳалли масъаларо равшантар тасаввур кунанд ва хубтар фаҳманд, ки барои ҳал кардани саволи асосӣ кадом ифодаҳои ададӣ заруранд. Дар айни ҳол, агар таҳлили ояндаи масъала барои хонандагон душворӣ кунад, баъди ин таҳқиқро аз ифодаҳои ададӣ оғоз кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, навиштани нақша барои истифодаи маҳорат ва малакаҳои масъалаҳои матнӣ мавриди ҳалли масъалаҳои душвор дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба шарҳдиҳии ҳатти масъала тайёр шудани хонандагон ёрӣ мерасонад. Аммо, ин шакли навиштро фақат дар вақти ҳал кардани баъзе масъалаҳо истифода бурдан ҷоиш аст, чунки онҳо вақти зиёдеро талаб мекунанд ва ба фикри мо бо ёрии ҳалли масъалаҳои матнӣ хонандагони синфҳои ибтидоиро баҳри баланд бардоштани савияи маърифатии хонандагон, касб интиҳобкунии онҳо мусоидат намуда, онҳоро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ, ифтихори миллӣ, зебоипарастӣ ва инчунин ахлоқи ҳамидаи инсонӣ тарбия намудан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Бегимов Ҳ.Ҳ., Раззоқов А., Акбаров Д. Ҳалли масъалаҳои мате -матикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. // Маърифати омӯзгор. 2007, №10. – С.45-49.
2. Бегимов Ҳ.Ҳ., Раҷабов Т.Б., Сайёдов И.Д. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). – Душанбе: 2013. – 98 с.
3. Белошистая А.В. Обучение решению задач в начальной школе. – М.: 2003. – 288 с.
4. Бурҳонов Қ.Т. Курси махсус аз методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ. – Хучанд, 2018. – 252 с.
5. Бурҳонов Қ.Т., Рабиев С.М., Султонов Р.Н., Турдиева Ш.А. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. Дастури таълимӣ. – Хучанд: 2010. – 55 с.
6. Груденов Я.И. Психолого-педагогические основы обучения математике. – М.: 1987.
7. Зайцев Г.Т. Теоретические основы обучения решению задач в начальных классах. – Л.: 1983. – 98 с.
8. Иззатуллоев К., Пирназаров А., Давлатов Т., Муродова Д. Дастури таълимӣ-методӣ. Таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ аз математика дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: 2017. – 138 с.
9. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах: Учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений и факультетов начальных классов. – М.: 1998. – 288 с.
10. Қ.У. Осимов., Л.М. Фридман. Методҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ. – Душанбе: 1987. – 207 с.
11. Колягин Ю.М., Оганесян В.А. Учись решать задачу. – М.: 1980. – 96 с.
12. Маҳкамов М., Бойматов К., Нуралиев Ё, Қодиров Н. Методҳои ҳалли масъалаҳои матнӣ. Дастури методӣ барои донишҷӯён ва омӯзгорон. – Душанбе: 2016. – 128 с.
13. Маҳмудов Т., Давлатов Т. Методҳои ҳалли машқ ва масъалаҳои математикаи синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: 2013. – 176 с.

Калидвожаҳо: *дониш, малака, маҳорат, матнӣ масъала, масъалаи матнӣ, масъалаҳои душвор, ҳалли масъала, таҳлил, таҳқиқ, пайваستкунӣ, математикаи синфҳои ибтидоӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, муассисаҳои таълимӣ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ И НАВЫКОВ ДЛЯ РЕШЕНИЯ СЛОЖНЫХ ЗАДАЧ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье изучается и анализируется приобщение учащихся начальной школы к использованию навыков и умений текстовых задач при решении сложных задач в процессе уроков математики. Основная цель исследования использования умений и навыков для решения сложных текстовых задач состоит в том, чтобы предсказать взаимосвязь между известными и неизвестными числами и способ решения задачи, при этом необходимо определить, какое действие в каком порядке выполнять при решении проблема в том, чтобы найти ответ на главный вопрос. Использование умений и навыков для решения текстовых задач имеет учебное и воспитательное значение. Решение текстовых задач помогает развитию мышления, речи, воображения, внимания и памяти учащихся начальной школы. В случае решения сложных текстовых задач формируется представление о связи между величинами и совершенствуются вычислительные навыки.

Ключевые слова: *знание, умение, навык, проблемный текст, текстовая задача, трудные задачи, решение задач, анализ, исследование, связь, математика начальных классов, учащиеся начальных классов, учителя начальных классов, образовательные учреждения.*

Annotation

THE USE OF TEXT PROBLEMS AND SKILLS FOR SOLVING COMPLEX PROBLEMS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

This article studies and analyzes the introduction of elementary school students to the use of skills and abilities of text problems in solving complex problems in the process of mathematics lessons. The main purpose of the study of the use of skills and abilities to solve complex word problems is to predict the relationship between known and unknown numbers and the way to solve the problem, while it is necessary to determine what action to perform in what order when solving the problem in order to find the answer to main question. The use of skills and abilities to solve text problems has an educational and educational value. Solving text problems helps the development of thinking, speech, imagination, attention and memory of elementary school students. In the case of solving complex text problems, an idea of the relationship between quantities is formed and computational skills are improved.

Keywords: *knowledge, skill, skill, problematic text, text problem, difficult tasks, problem solving, analysis, research, communication, primary school mathematics, primary school students, primary school teachers, educational institutions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шухратзода Сафина Шухрат, магистранти соли дуюми факултети педагогика, ихтисоси таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 553025353

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент Бегимов Х.

Сведения об автор: Шухратзода Сафина Шухрат, магистрантка второго курса педагогического факультета, специальность начального образование Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 553025353

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Бегимов Х.

About author: Shuchratzoda Safina Shushrat, first year masters of the faculty pedagogical and law specialty primary education, Tajik Pedagogical University name after Sadriddin Aini. Phone number: +992 553025353

Scientific director: candidate of pedagogical sciences, associate professor Begimov H.

АҲАММИЯТИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Инкишофи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин қисмати асосию таркибии раванди омӯзгорӣ мебошад. Ёрӣ расонидан ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо тамоми ҳастӣ кушодани қобилиятҳои худ, инкишоф додани ташаббус, мустақилият ва ғайра яке аз масъалаҳои асосии математикаи синфҳои ибтидоии муассисаҳои таълимии имрӯза ба ҳисоб меравад. Амалишавии муваффақонаи ин аз бисёр ҷиҳат ба қолаб андохтани шавқи дарккунии хонандагони хурдсол вобастагии ногустанин дорад.

Дар инкишофи амалиёти хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши муҳимро фикр карда тавонистан мебошад. Чуноне, ки П.П. Блонский қайд мекунад: «*Фикрқунӣ – ин функсияест, ки инкишофи ниҳоят баланди он яке аз хусусиятҳои асосии хонандагони синни мактабӣ мебошад...*» [11].

Дар алоқамандӣ бо фикрронӣ чараёнҳои даркқунӣ инкишоф меёбанд. Бо инкишофи фикрронӣ чунин ҳолати психологӣ ба синну соли хонандагон ҳосил нақшаи амалиёт «дар шуур» ва «маҳорати дида баромадан ва баҳодиҳии амалиётҳои худ» пайдо мешаванд.

Математика имкониятҳои воқеӣ барои инкишофи фикрронии хонандагони хурдсолро медиҳад, дар ин ҷо вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки аз ин имкониятҳо ҳангоми таълими математика пурра истифода барад. Лекин, роҳи усул, барномаи ноил шудан ба ин мавҷуд нест.

Донишҳои ибтидоии математикӣ аз тарафи хонандагон дар шакли муайяни одатқардашуда ба фаҳмидани онҳо мутобикгардида, ки дар онҳо қисме аз мантиқан алоқаманд будаю яке натиҷаи дигараш мебошад, аз худ карда мешаванд. Ҳангоми бошуурона аз худ намудани донишҳои математикӣ хонандагони хурдсол аз амалиётҳои асосии фикрронӣ дар дараҷаи ба онҳо дастрас истифода мебаранд. Бошуурона азхудкунии донишҳои математикӣ аз тарафи хонандагони хурдсол фикрронии онҳоро инкишоф медиҳад. Мусаллаҳ будан ва истифода бурда тавонистани амалиётҳои фикрӣ боиси ҳубтар азхудкунии донишҳо аз тарафи хонандагони хурдсол мегардад.

Амалиёти фикрӣ, ки ба ҷудокунии бутун ва қисмҳои онро ташкилдиханда дар равошиносӣ таҳлил карда мешавад. Дигар, амалиёти фикрӣ, ки ба барқарор намудани алоқаи байни ҷисм ва ё ҳодисаҳо истифода бурда мешавад таҳлил меноманд. Ин амалиётҳои фикрӣ байни ҳам алоқаманд мебошанд.

Аллақай дар қадамҳои аввалини таълим ҳангоми омӯзиши ададҳо дар ҳудуди «дахӣ» хонандагон аз таҳлили аёнӣ амалии маҷмӯҳои ашёҳоро ва қисмҳои онҳоро созанда таҳлили аёнӣ амалӣ барои ҷамъкунии ин қисматҳо як маҷмӯро истифода мебаранд.

Дараҷаи баландтарини таҳлил ва пайвасткунии фикрӣ - ин фикран бо ёрии худ иҷро карда мешавад, мебошад. Таҳлил ва пайвастқунӣ ҳам чун амалиётҳои байни ҳам алоқаманди фикрӣ тадбиқи ҳудро дар ҳал намудани масъалаҳои матнӣ меёбанд.

Хонандагон бо роҳбарии омӯзгор пеш аз ҳама мундариҷаи масъаларо ба додашудаҳои ададӣ ҷудо намуда таҳлил менамояд ва шарту саволи онро муайян месозанд. Ҳангоми ҳал намудани масъалаҳои математикии таркибӣ лозим меояд, ки таҳлил ва пайвасткунии мураккабу нозук тадбиқ карда шавад. Таҳлили мундариҷаи масъалаи мураккаб, чун дар масъалаҳои сода ба ҷудокунии он ба додашудаҳои ададӣ ва шарту савол иборат мебошад.

Дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо ҳангоми таълими математика аз усули муқоиса низ истифода мебаранд.

Муқоиса ба таҳлил ва пайвастқунӣ асос меёбад: зарур аст, ки ҳар як масъаларо ба қисмҳои онро ташкилдиханда ҷудо намуда, баъд фикран қисмҳои якхелаи онро пайваст намуда, дар ин асос элементҳои якранги онро якҷоя намудан лозим аст.

Ҳангоми ҳал намудани мисолу масъалаҳои математикӣ аз усули монандӣ истифода бурданро низ омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ба хонандагон тавсия намуданашон зарур аст. Истифодабарии усулҳои гуногун дар синфҳои ибтидоӣ аз аввал, омӯзгор онҳоро тавре тадбиқ намуданаш лозим аст, ки боиси ғайриҷамъии фикрронии хонандагон гашта, ба инкишофи онҳо мусоидат намояд.

Маълумоти математикии ба хонандагони хурдсол дар муассисаҳои таълимӣ додашаванда ин танҳо ба онҳо додани донишҳои математикӣ ва маҳорату малакаҳо иборат гуфтан нодуруст аст. Дар назди омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ вазифаи муҳим, амалӣ намудани имкониятҳои фанни худ дар инкишофи шахсияти хонандагон низ меистад. Дар замони худ Н.И. Пирогов

дуруст қайд карда буд, ки «...илм танҳо барои аз худ кардан набуда, дар он боз элементе маҳфуз аст, ки ичро элементи тарбиявӣ мегӯянд. Касе аз ин имконот истифода бурда натавонад, ӯ ҳамаи хосиятҳои ин илмро аз даст медиҳад» [8].

Яке аз воситаҳои самаранокии тарбияи хонандагони хурдсол ин ҳалли масъалаҳои матнии математикӣ ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои матнии математикӣ инъикоскунандаи тарафҳои гуногуни зиндагӣ, дорои маълумотҳои ғоиданоканд, аз ин лиҳоз, ҳал намудани онҳо дар системаи тарбия, баҳри баланд бардоштани савияи маърифатии хонандагон, касб интиҳобкунии онҳо мусоидат намуда, онҳоро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ, ифтихори миллӣ, зебоипарастӣ ва инчунин ахлоқи ҳамидаи инсонӣ тарбия намудан зарур аст.

Масъалаҳои хуб интиҳобгардида ва методан дуруст интиҳобшуда, ба хонандагони хурдсол барои бомуваффақона аз худ намудани маводҳои назариявӣ имкон медиҳанд, омӯзиши математикаро бошад ба онҳо шавқовар менамояд, дар онҳо талабот ба донишҳои нав ва маҳорати мустақилона аз ҳудкунии ин донишхоро тарбия менамояд.

Ба ҳал кардани масъала оғоз намуда, хонандагон аввал бо баёни он ошно мешаванд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки мундариҷаи масъала шавқи хонандагонро бедор менамояд. Ғоиданоктар мебуд, ки матн масъала на танҳо ба шуур, балки ба ҳисёти хонандагон раवона карда шуда бошанд, бо ин дар онҳо ҳисси иштирок дар ҳалли чунин масъалаҳо пайдо гардад. Масалан, ба воситаи мундариҷаи масъала омӯзгор метавонад ҳамон донишхоро диҳад, ки кадоме минбаъд ғоиданоканд ва дар вақти меҳнат ба кор меоянд.

Маълум аст, ки одат ба меҳнат бо инсон таваллуд намешавад, онро бояд тарбия намуд. Зарур аст, ки хонандагонро ба кори системаноки доимӣ одат кунонид, барои ин мунтазам корҳои хонагиро бояд санҷид ва ба шуури онҳо меҳнати таълимӣ, ин кори ору номус ва қарз буданаширо расонид.

Зарурияти шарҳдиҳии боваринок дар чараёни ҳал намудани масъалаҳои матнии математикӣ ба инкишофи ҳислатҳои қатъӣгӣ, мустақилона паси сар намудани душвориҳо, муносибати танқидӣ ба худ ва атрофиёро тарбия менамояд. Ҷустуҷӯ ва ёфтани мустақилонаи роҳҳои ҳал ва исботи тасдиқотҳо ба инкишофи муносибати эҷодкорона ба кори иҷро карда шаванда дар рӯҳияи меҳнатпарастӣ тарбия менамояд. Аз ин рӯ, хонандагони хурдсол дар машғулиятҳо бештар ғаъл бошанд. Дар раванди дарсҳо зарур аст, ки намудҳои гуногуни корҳои мустақилона ва усулҳои дурусти таълим истифода бурда шаванд. Чунин ташкили таълими математика боиси он мегардад, ки хонандагони хурдсол дарк намоянд, ки маънои ҳаёти инсон ин дар меҳнат аст, ки меҳнати эҷодӣ боиси қаноатмандӣ дар ҳама давраи замон буд ва мебошад.

Одамон кӯшиш менамоянд, ки хуб меҳнат намуда, ҳарчи бештар ба ватан ғоида оранду онро ғанӣ ва тавонно намоянд. Ин кор бошад бе донишгони қонуниятҳои иқтисодӣ ва ҳаёти иқтисодӣ номумкин аст. Барои ҳамин ҳам ин ҳислатҳои муҳими зиндагиро дар кӯдакон аз синни хурдсолӣ тарбия намудан лозим аст.

Дар таълими математика ба воситаи ҳалли масъалаҳои матнӣ хонандагони хурдсолро тарбия кардан мумкин аст. Матн чунин масъалаҳо натавон маводхоро дар бар мегиранд, ки барои инкишофи шуур мусоидат менамояд, балки дар онҳо ҳисси ба ҳодисаҳо яққоягӣ, хоҳиши ҳал намудани душвориҳоро низ муайян месозад.

Боиси қайд кардан аст, ки дар китобҳои дарсӣ масъалаҳои ба ҳиссиёти кӯдакон таъсир расонандаю лаҳзаҳои масъалаҳоро ба вучуд оранда ниҳоят каманд. Яъне, ки мундариҷаи чунин масъалаҳо тез кӯҳна мешаванд. Дар ин ҷо, ба омӯзгори синфҳои ибтидоӣ лозим меояд, ки бо истифода аз маводҳои рӯзномаю маҷаллаҳо истифода намуда, эҷодкорона чунин масъалаҳо тартиб диҳад бо кӯдакон онҳоро ҳал намояд.

Ҳангоми ҳал намудани масъалаҳои матнӣ мафҳумҳои математикӣ коркард мешаванд. Яъне, иҷро намудани масъалаҳои матнӣ маънои аслии амалҳои ҷамъ ва тарҳро ифодакарда, талабот ба ишораи онҳо дар иҷрои амалҳо пайдо мешавад. Дар ибтидо, ишораи амалҳо аз тарафи хонандагон чун ифодакунандаи калимаҳои «зиёд кардан» ва «кам кардан» фаҳмида мешаванд. Ҷи тавр иҷро намудани ин корро дида мебароем. Омӯзгор метавонад ба хонандагон масъалаи зеринро пешниҳод намояд: Писарбача 2 то моҳи дошт, ки онҳоро ба сатил андохт ва боз 1 моҳи дошта онро низ ба сатил андохт. Писарбача чандто моҳи доштааст?

Ин корро аёни нишон додан бехтару мақсадноктар аст.

Аввал чанд моҳи дошт?

Онро бо рақам ифода мекунем.

Боз чанд моҳи писарбача ба сатил андохт?

Бо рақам ифода мекунем. Мо ба ду якро илова намуда серо ҳосил намудем. Акнун, инро чӣ тавр навиштанаҷро мебинем. Ин амали «зиёд кардан» аст, пас ҳосил мекунем гуён омӯзгор онҳоро менависаду навиштаҷоҷро боз тақрор мекунад.

Айнан ҳамин тавр, масъалаҳо доир ба дигар амалҳои арифметикиро низ дида баромадан мумкин аст.

Масъалаҳои матнӣ боз яке аз воситаҳои муҳими шинос намудани хонандагон бо муносибатҳои бо калимаҳои «чанд маротиба зиёд», «чанд маротиба кам», «чӣ қадар зиёд» ва «чӣ қадар кам» мебошад. Онҳо бо мақсади аниқ намудани мафҳуми ҳисса, яъне масъалаҳо оид ба ёфтани ҳиссаи адад ва қимати адади ҷустаҷаванда аз рӯи ҳиссааш истифода бурда мешаванд. Инчунин ҳалли масъалаҳои матнӣ дар ташаккули мафҳумҳои геометрии ва дида баромадани элементҳои алгебравӣ ёри мерасонад.

Агар мо хоҳем, ки дар хонандагон мафҳуми ҷамъро ташаккул диҳем, зарур аст, ки хонандагон миқдори қифояи масъалаҳои содара нисбат ба ҷамъ иҷро намоянд ва ҳар дафъа амали ҷаъояҷавии маҷмуъҳои бе элементҳои умумиро низ тақрор намоянд. Ҳамчун маводи мушаххас барои ташаккули донишҳо, масъалаҳо имконияти медиҳанд, ки назария бо амалия, омӯзиш бо ҳаёт пайваст гардад. Ҳалли масъалаҳо ба ҳар як фард маҳорати амалӣ барои ҳаёти ҳаррӯзааш заруриро ташаккул медиҳад.

Масалан, ҳисоб намудани арзиши харид, ҳисоб намудани дар қадом вақт берун баромадан ва аз қатора дер намондан ва ғайра [1].

Ҳамин тавр, ба воситаи ҳалли масъалаҳои матнӣ хонандагон бо тасдиқоти муҳими дарккунӣ ва тарбиявӣ ошно мешаванд. Чунки мундариҷаи бисёр масъалаҳои матнӣ дар синфҳои ибтидоӣ ҳалҷаванда, инъикосгари меҳнати хонандагон ва қалонсолон, қомеъҳои давлати худ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ, илм, техника ва технологияи иттилоотӣ мебошанд.

Адабиёт:

1. Бурҳонов Қ.Т., Юсупова Н.Қ. Маҷмуи масъалаҳо доир ба методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ. – Хучанд: 2020. – 84 с.
2. Волкова С.И., Столярова Н.Н. Начальная школа. 1990, №7. – С.35-41.
3. Изатуллоев К., Пирназаров А., Давлатов Т. Методикаи таълими масъалаҳои матнӣ дар математикаи синфҳои ибтидоӣ. Нашрҳои 1-2. – Душанбе: 2017-2018. – 168 с.
4. Истомина Н.В. Начальная школа. 2002, №2. – С.34-38.
5. Методика обучения математике в начальных классах: Курс лекций. Байрамукова П.У., Уртенова А.У.-ростов-на-Дону: Феникс, 2009. – 299 с.
6. Нуралиева Г.В. Методика обучения математике в начальных классах: Учебное пособие для учащихся школьных отделений педагоги- ческих училищ. – Ставрополь, 1999. – 304 с.
7. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против. – М.: 1981. – 191 с.
8. Осимов Қ.У., Фридман Л.М.. Методҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ. – Душанбе: 1987. – 207 с.
9. Пышкало А.М., Стойлова Л.П. Сборник задач по математике. – М.: 1979. – 208 с.
10. Рогов В.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. – М.: 1995. – 529 с.

Калидвожаҳо: дониш, малака, маҳорат, фикрронӣ, амалҳои арифметикӣ, таҳлил, пайвасткунӣ, монандӣ, масъалаҳои сода, масъалаҳои таркибӣ, масъалаи матнӣ.

Аннотация

ЗНАЧЕНИЕ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В данной статье изучено и проанализировано значение текстовых задач в процессе обучения математике учащихся начальной школы при решении текстовых задач в процессе урока. Преподавание математики дает реальные возможности для развития мышления младших школьников, здесь задача учителя состоит в том, чтобы в полной мере использовать эти возможности при обучении математике. Основные математические знания усваиваются учащимися начальных классов в определенной, адаптированной к их пониманию форме, в которой некоторые части логически связаны и одно является следствием другого. При сознательном усвоении математических знаний учащиеся младшего школьного возраста используют основные мыслительные операции на доступном им уровне. Осознанное приобретение математических знаний учащимися развивает их мышление. Оснащенность и

умение использовать мыслительные операции ведет к лучшему усвоению знаний младшими школьниками.

Ключевые слова: *знание, умение, мышление, арифметические действия, анализ, связь, подобие, простые задачи, задачи на сочинение, текстовая задача.*

Annotation

**THE SIGNIFICANCE OF TEXT PROBLEMS IN THE PROCESS OF TEACHING
MATHEMATICS IN THE PRIMARY SCHOOL**

This article has studied and analyzed the importance of text problems in the process of teaching mathematics to elementary school students in solving text problems during the lesson. Teaching mathematics provides real opportunities for the development of thinking of younger students, here the task of the teacher is to make full use of these opportunities when teaching mathematics. Basic mathematical knowledge is acquired by primary school students in a specific form adapted to their understanding, in which some parts are logically connected and one is a consequence of the other. With the conscious assimilation of mathematical knowledge, students of primary school age use the basic mental operations at a level accessible to them. The conscious acquisition of mathematical knowledge by students develops their thinking. The equipment and ability to use mental operations leads to a better assimilation of knowledge by younger students.

Keywords: *knowledge, skill, skill, thinking, arithmetic operations, analysis, connection, similarity, simple tasks, composition tasks, text problem, problem solving.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шухратзода Сафина Шухрат, магистранти соли дуёми факултети педагогика, ихтисоси таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 553025353

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент Бегимов Х.

Сведения об автор: Шухратзода Сафина Шухрат, магистрантка второго курса педагогического факультета, специальность начального образование Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 553025353

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Бегимов Х.

About author: Shuchratzoda Safina Shushrat, first year masters of the faculty pedagogical and law specialty primary education, Tajik Pedagogical University name after Sadriddin Aini. Phone number: +992 553025353

Scientific director: candidate of pedagogical sciences, associate professor Begimov H.

Абдуллозода Сафиоллоҳ,
магистранти соли дуюми факултети математика ва информатика

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

«Маориф чун сарнавиштсози ҷомеа дар низоми сиёсати иҷтимоии давлат яке аз самтҳои афзалиятнок эълон гардида, барои ислоҳоту рушди он аз рӯзҳои аввали истиқлолият пайваста таваҷҷуҳ ва ғамхориҳои хоса зоҳир мегардад. Ҷавҳари сиёсати давлатии моро дар сатҳи маориф бояд масъалаҳои дар низоми таҳсил ҷорӣ кардани меъёрҳои ҷаҳонӣ, тарбияи мутахассисони соҳибкасб таъкил диҳанд».

Эмомалӣ Раҳмон

Имрӯзҳо вожаҳои «салоҳият»-у «салоҳиятноӣ» вирди забони аҳли маориф гардидаанд, ки ин бесабаб нест: ҳар тағйироте ва навгоние, ки дар ҷомеа ба амал меояд, қабл аз ҳама дар низоми маорифамон ифода меёбад. Мафҳумҳои салоҳияту салоҳиятноӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ нав нестанд, вале доираи истифодаи онҳо дар гузашта то адозае маҳдуд буд. Масалан, дар аҳди Шуро ба ҷойи ин вожаҳо мо аз мафҳумҳои «дониш», «маҳорат» ва «малака» кор мегузодем. Шояд, барои ҳамина бошад, ки баъзеҳо даъво доранд, ки истифода ва қабули мафҳумҳои «салоҳият»-у «салоҳиятноӣ» шарт нест. Ҳамоно се вожа – «дониш», «маҳорат» ва «малака» бори ҳамина маъниро мекашад.

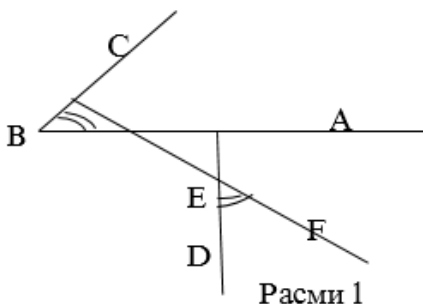
Аммо ин тавр нест: дониш натиҷаи маҷмӯи муайян ва ғалбержадаи илмҳост, ки талабаҳо дар мактабу донишҷӯён дар донишгоҳ аз ҷанҳои гуногун меомӯзанд, маҳорату малакаҳо сифатҳоеанд, ки дар натиҷаи машқу тамрин ва ҷаҳлиятҳои таҷрибаи доманадор ҳосил мегарданд. Доираи салоҳияту салоҳиятноӣ нисбатан васеъ буда, чанд унсур ё компоненти дигарро фаро мегирад. Аз ҷумла:

- салоҳияту салоҳиятноии касбии омӯзгору омӯзгорӣ;
- маҳорати омӯзгорӣ;
- қобилияти омӯзгорӣ;
- технологияи таълими ҷан;
- фарҳанги омӯзгору омӯзгорӣ;
- маънавият ва ахлоқи (этикаи) омӯзгору омӯзгорӣ;
- сифатҳои касбии омӯзгору омӯзгорӣ;
- малакаҳои касбии омӯзгорӣ;
- иштироки ҷаҳол ва шахсияти талабаю донишҷӯ;
- аҳли ҷомеа, падару модарон

Усул, тарзу воситаҳо ва дигар технологияи таълим ҳама хубанд, вале онҳо худ аз худ ҷараёни таълимиро ҷаҳол намесозанд, фикрро бедор, салоҳиятнокиро таъмин намеkunанд. Ҳама ба омӯзгор ва технологияву маҳорати касбии ӯ марбут аст. Ёст, ки ҷаҳлияти тарафайнро роҳбарӣ ва роҳандозӣ меkunад, ёст, ки ҷаҳлияти шогирдонро ҷойи аввал мегузорад ва худ онро назорат менамояд. Барои ҳамина ҷаҳлияти тарафайн меғуем ва зерин ин мафҳум ҷаҳлияти омӯзгору талабаро дар назар дорем. Зеро сифат ва натиҷаи таълим рушди фикру таъмини салоҳиятҳо ҳам ба иштироки ҷаҳолонии ҳамина ду ҷониб вобастааст.

Методҳои ҳалли масъалаҳои геометрии. Ҷангоми ҳалли масъалаҳои геометрии асосан аз се методҳо истифода мебаранд:

1. Геометрии;
2. Алгебраӣ;
3. Комбиниронӣ (масъалаҳое, ки дар ҳалли онҳо ҳам методҳои алгебраӣ ва методҳои геометрии истифода бурда мешавад).

Секунҷаҳо

1. Теорема оиди баробарии кунҷҳое, ки тарафҳои мувофиқашон бо ҳам перпендикуляр мешаванд.

«агар $AB \perp DE$ ва $BC \perp EF$ бошад, онгоҳ $\angle ABC = \angle DEF$ (расми 1.) мешаванд».

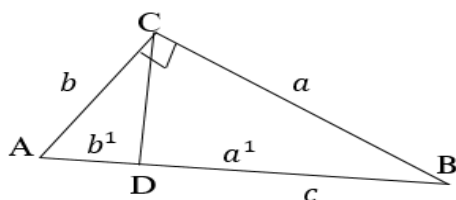
Теоремаҳо дар бораи нуқтаи буриши медианаҳо, биссектрисаҳо ва баландиҳои секунҷа.

а) се медианаҳои секунҷа дар нуқта бурида мешаванд ва дар нуқтаи буриш ба нисбати 2:1 чудо мешаванд (аз қуллаи секунҷа ҳисобида мешавад. Ин нуқтаро маркази вазнини секунҷа меноманд);

б) се биссектрисаи секунҷа дар як нуқта бурида мешаванд;

в) се баландиҳои секунҷа дар як нуқта бурида мешаванд, (ин нуқтаро «ортосентр»-и секунҷа меноманд);

Муносибати метриқӣ дар секунҷаи росткунҷа:

агар a ва b катетҳо, c — гипотенуза, h — баландӣ a^1 , b^1 проексияи катетҳо дар гипотенуза бошанд (расми 2) онгоҳ:

а) $h^2 = a^1 \cdot b^1$; б) $a^2 = c \cdot a^1$; в) $b^2 = c \cdot b^1$;

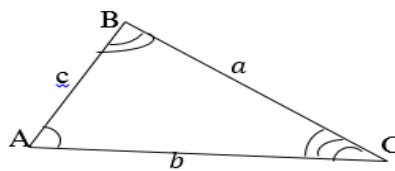
г) $a^2 + b^2 = c^2$; д) $h = \frac{ab}{c}$; (расми 2)

Теоремаи косинусҳо:

$$a^2 = b^2 + c^2 - 2bc \cdot \cos \angle A$$

$$b^2 = a^2 + c^2 - 2ac \cdot \cos \angle B$$

$$c^2 = a^2 + b^2 - 2ab \cdot \cos \angle C$$

Расми 3.

Теоремаи синусҳо:

$$\frac{a}{\sin \angle A} = \frac{b}{\sin \angle B} = \frac{c}{\sin \angle C} = 2R$$

(R -радиуси давраи берункашидашудаи секунҷа)

Муайянкунии намуди секунҷа аз рӯи тарафҳояш:

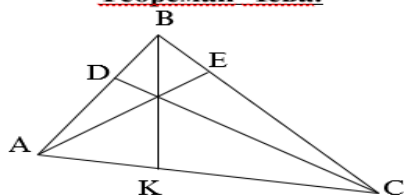
бигузор a, b ва c — тарафҳои секунҷа бошад.

а). агар $c^2 < a^2 + b^2$ бошад, онгоҳ секунҷаи тезкунҷа мебошад.

б). агар $c^2 = a^2 + b^2$ бошад, онгоҳ секунҷаи росткунҷа мебошад.

в). агар $c^2 > a^2 + b^2$ бошад, онгоҳ секунҷаи кунҷкунҷа мебошад.

Теоремаи Чева:

Расми 4.

бигузор дар тарафҳои AB, BC, AC — и секунҷаи ABC мувофиқан нуқтаҳои D, E, K гирифта шуда бошад. (расми 4). Барои он ки хатҳои AE, BK ва CD дар як нуқта ҳамингарро буранд (расми 4), зарур ва кифоя аст, ки баробарии зерин иҷро шавад.

$$\frac{AD}{BD} \cdot \frac{BE}{CE} \cdot \frac{CK}{AK} = 1$$

Адабиёт:

1. Атанасян Л.С. Геометрия. Ч. I. – М.: Просвещение, 1973. – 259 с.
2. Атанасян Л.С., Базылов В.Т. Геометрия. Ч. I. – М.: Просвещение, 1986. – 388 с.
3. Гусак А.А. Пособие к решения задач по высшей математике. – Минск: Высшая школа, 1967. – 532 с.
4. Данко П. Е. и др. Высшая математика в упражнениях задачах – М.: Высшая школа, 1980. – 418 с.
5. Методика преподавания математики в средней школы: общая методика. – М.: Просвещение, 1985. – 343 с.
6. Нугмонов М. Муносибати босалоҳият дар таълими математика. – Душанбе, 2011. – 110 с.

Калидвожаҳо: *салоҳиятнокӣ, усули таълим, технологияи таълим, дониш, мафҳум, малака, маҳорат, қобилият, маҳорати омӯзгор, қобилияти омӯзгор, метод, теорема, секунҷа, чоркунҷа.*

Аннотация

КОМПЕТЕНТНЫЙ ПОДХОД И ЕГО МЕСТО В ОБУЧЕНИИ ГЕОМЕТРИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Цель данной статье – применить компетентный подход в процессе обучения математике. В ней собраны компетентность педагогов, педагогическое мастерство, педагогическое способности, технология преподавания предметов, культура учителя. Статья достигла своей цели.

Ключевые слова: *компетентность, метод обучения, технология обучения, знание, понятие, навык, способность, мастерство учителя, способность учителя, метод, треугольник, квадрат.*

Annotation

COMPETENT APPROACH AND ITS PLACE IN TEACHING GEOMETRY IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

The purpose of this article is to apply a competent attitude in the process of teaching mathematics. It contains the competence of teachers and teaching skills, teaching ability, technology of subject teaching, teacher culture. The article has reached its goal.

Keywords: *competence, teaching method, teaching technology, knowledge, concept, skill, ability, teacher's, skill, teacher's ability, method, triangle.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Сафиоллоҳ Файзулло, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни Телефон: +992939436269

Рохбари илмӣ: профессор Нугмонов М.

Сведения об автор: Абдуллозода Сафиоллоҳ Файзулло, магистрант второго курса факультета математики и информатики Таджикский государственный педагогический университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992939436269

Научный руководитель: профессор Нугмонов М.

About the author: Abdullozoda Safiulloh Fayzullo, first – year master of mathematics and informatics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992939436269

Scientific director: professor Nugmonov M.

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ҶАҶОЛИЯТИ ЭҶОДӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАКМИЛИ ДОНИШӢОИ ЗАБОНИИ ХОНАНДАГОН

Баланд бардоштани ҳавасмандгардонӣ тавассути ҷаҷолияти эҷодӣ мавзӯи актуалии усулҳои муносири таълими забони хориҷӣ буда, таҷдиду тақмили пайвастаро тақозо мекунад. Яке аз шартҳои асосии инкишофи бомуваффақияти қобилияти эҷодии хонандагон дар протесси таълими забони англисӣ дар синни ибтидоӣ ин аст, ки хонандагон бо ҷунин системаи муносибатҳое, ки онҳоро ба ҷаҷолияти гуногуни эҷодӣ водор месозанд.

Дар синф муаллим бояд шароити мусоидеро фароҳам оварад, ки барои ба амал баровардани нерӯи эҷодии хонандагон мусоидат менамояд. Омӯзгорон бояд ба хонандагон вазифаҳои инкишофдиҳандаеро пешниҳод кунанд, ки онҳоро ба ҳалли масъалаҳои эҷодӣ ҳавасманд мекунанд. Ба ҷунин ҳадафҳо дар дарси забони англисӣ машқҳои дифференсиалӣ, бозӣҳо ва вазифаҳое хизмат мекунанд, ки зеҳн ва тафаккури кӯдаконро бедор мекунанд.

Азбаски забони англисӣ барои хонандагон забони бегона аст омӯзгор бояд ҳамеша дар хотир дошта бошад, ки хонандагон бояд бидуни машбури супоришҳоро иҷро кунанд, дар ҳоле, ки таваҷҷуҳи табиӣ ба ҳама ҷизи нав ва хоҳиши омӯхтанро нигоҳ доранд.

Яке аз намудҳои ҷаҷолияти эҷодӣ дарси мусиқӣ мебошад, ки ба рушди салоҳияти иҷтимоӣ фарҳангии донишҷӯён мусоидат намуд, онҳоро бо фарҳангҳои кишварҳои англисзабон ошно месозад. Бартарии методологии эҷодиёти суруд дар таълими забони хориҷи равшан аст. Дарси мусиқӣ ба тарбияи эстетикӣ ва ахлоқии мактаббачагон хурдсол мусоидат мекунад, қобилиятҳои эҷодии ҳар як хонандаро пурратар ошкор мекунад. Ба туфайли мусиқӣ дар забони хориҷӣ дар даре фазои мусоиди психологӣ ба вучуд омада ҳастагӣ коҳиш меёбад ва ҷаҷолияти забонӣ ҷаҷол мегардад.

Дар бисёр мавридҳо он ба коҳиш додани стресс ва барқарор кардани ҷаҷолияти хонандагон мусоидат мекунад. Ҳангоми ба нақша гирифтани дарсҳо барои мактаббачагон муаллим бояд дар хотир дорад, ки дар баробари азёд кардани луғатҳои нав, омӯзиши малакаҳои фонетикӣ ва сохторҳои лингвистии забони англисӣ ӯ бояд кушиш кунад имкониятҳои инкишофи қобилиятҳои эҷодии фардии ҳар як кӯдакро рушд диҳад.

Ҳамин тавр ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҷаҷолияти эҷодӣ имрӯз на танҳо мазмуни назариявӣ, балки мазмуни амалӣ ҳам пайдо мекунад. Охир, ҳислатҳои индивидуалии психология, ки як шахсро аз каси дигар фарқ мекунад, дар ҳар кас мавҷуданд ва омӯзгор бояд онҳоро тавассути дарсҳои худ ошкор намояд ва нерӯи созандаи ҷомеаи мо ба он вобаста аст, ки ин хусусиятҳо то кадом андоза инкишоф меёбанд, зеро ташаккули шахсияти эҷодкор аз синни ибтидоӣ сар мешавад.

Бо назардошти ҳулосаҳои асосии дарсҳои ғайрианъанавӣ мо муфассалтар дар бораи усулҳое, ки мо дар амалияи таълими худ дар даре забони англисӣ барои ошкор намудани қобилиятҳои эҷодии синфҳои ибтидоӣ истифода мебаранд сухан хоҳем гуфт. Таҷқиқоти мо технологияҳои бозиро ифода мекунад. Технологияҳои бозӣ бо шакли бозии ҳамкорӣ омӯзгор ва хонандагон тавассути амалӣ намудани сюжети муайян алоқаманданд.

Технологияҳои бозӣ самтҳои дигар доранд:

1. Бозӣҳои дидактикӣ, ки барои ташаккули зеҳну малакаҳои муайяни хонандагон, ки дар ҷаҷолияти амалии онҳо заруранд масъул мебошанд;

2. Бозӣҳои таълимӣ, ки ба тарбияи мустақилияти хонандагон тавассути ташаккули мавқеъҳои муайяни ҳамкорӣ ва малакаҳои муошират мусоидат мекунанд;

3. Бозӣҳои таълимӣ, ки барои рушди таваҷҷуҳ, нутқ, тафаккур, мулоҳиза, ҳавасмандгардонии ҷаҷолияти таълимӣ заруранд.

Ҳулоса, воқиатҳои гуногуни истифодаи самараноки ҷаҷолияти эҷодӣ дар таълими забони англисӣ вучуд дорад, ки ҷанде аз онҳо дар боло зикр шудааст, аз ҷумла ба ҷаҷолияти эҷодӣ машқҳои дифференсиалӣ, машқҳо, технологияҳои бозӣ, ки намудҳои онро зикр кардем ва воқиатаи дигаре, ки дар замони ҳозира бештар ҷавонон истифода мекунанд ин мусиқӣ мебошад, дохил намудан мумкин аст. Усулҳои дигари самаранокии ҷаҷолияти эҷодиро дар рисолаи худ ва дар мақолаҳои баъдина қайд хоҳам кард.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Таҷрибаи омӯзгории донишҷӯёни факултаҳои забонҳои хориҷӣ. Дастури методӣ. – Душанбе, 2014.
2. Бойматов А., Усмонов К. Методикаи таълими забони англисӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2009.
3. Белова Н.Ю. Игра как средство формирования межличностных - отношений у дошкольников на занятиях английского языка профессиональное образование. 2012.
4. Михайленко Т.М. Игровые технологии как вид педагогических технологий. 2010.
5. Рогова Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Просвещение, 1991.

Калидвожаҳо: истифодаи самараноки ғабляти эҷодӣ, машқҳои дифференсиалӣ, бозиҳои таълими, мусиқӣ, бозиҳои дидактикӣ.

Аннотация

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ

Представленная работа посвящена эффективному использованию творческой деятельности при обучении английскому языку как средству совершенствования языковых знаний учащихся. Повышение мотивации посредством творческой деятельности является актуальной темой современной методики обучения иностранному языку и требует постоянного обновления и совершенствования. Поэтому основная статья направлена именно на это направление.

Ключевые слова: грамматика, социализирующие игры, творческой деятельности, развивающие игры, воспитывающие игры, игровые технологии.

Annotation

EFFECTIVE USE OF CREATIVE ACTIVITIES IN TEACHING ENGLISH AS A MEANS OF IMPROVING STUDENTS' LANGUAGE SKILLS

The presented work is devoted to the effective use of creative activities in teaching English as a means of improving students' language knowledge. Increasing motivation through creative activity is a hot topic in modern methods of teaching a foreign language and requires constant updating and improvement. So the main article is aimed specifically at this area.

Keywords: grammar, socializing games, creative activity, educational games, educational games, gaming technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедзода Парвина Мирзоалӣ, магистранти соли аввали кафедраи методикаи таълими забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 981069991; E-mail: akhmedzoda.2024@gmail.com

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Эмомов И.Б.

Сведение об авторе: Ахмедзода Парвина Мирзоали, магистрантка первого курса кафедры методики обучения английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни. Телефон: +992 981069991; E-mail: akhmedzoda.2024@gmail.com

Научный руководитель: к.п.н., доцент Эмомов И.Б.

About the author: Akhmedzoda Parvina Mirzoali, 1st year master of the department of method of training English language of Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni. Phone: +992 981069991; E-mail: akhmedzoda.2024@gmail.com

Scientific adviser: c.p.s., docent Emomov I.B.

АҲАММИЯТИ ТАЪЛИМИИ МАСЪАЛАҲОИ МАТЕМАТИКИИ МАТНӢ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Математика фаннест, ки истифодаи он дар ҳамагуна фаъолияти инсонӣ боиси пешрафти инкишофи илми-техникӣ гардидааст. Вобаста ба ин пешравӣ, ниҳоят зарур гардидааст, ки тайёрии математикии насли наврас зина ба зина беҳтар карда шавад.

Дар таълими математикаи мактабӣ мавқеи асосӣ - таълим ба воситаи ҳалли масъалаҳо мебошад, қайд менамояд, олими маъруфи рус А. Я. Хинчин [13].

Олимони соҳаи педагогика ва методистони хориҷи наздик ва ватанӣ М. И. Моро, А. М. Пишкало, Л. М. Фридман, Ю. М. Колягин, Қ. У. Осимов, М. Нугмонов, Қ. Шарифов, К. Изатуллоев, Т. Рачабов, М. Маҳкамов, Қ. Бурхонов, Ҳ. Бегимов ва дигарон қайд менамоянд, ки бештари масъалаҳои дар тули ёздаҳ соли таълими математика дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ омӯзонидашавандаро, масъалаҳои арифметикӣ ва алгебравӣ ташкил медиҳанд.

Масъалаҳои матнӣ ба се гурӯҳи зерин ҷудо намудан мумкин аст:

1. масъалаҳое, ки бо ҷумла баён карда мешаванд, масъалаҳои матнӣ номида мешаванд;
2. масъалаҳои матнӣ, ки дар онҳо тарафҳои микдории ягон ҳодиса баён карда мешаванд, масъалаҳои сюжетӣ номида мешаванд;

3. масъалаҳое, ки дар онҳо ёфтани номаълуми ифодакунандаи ягон бузургӣ ва ҳисобкунии қимати он талаб карда мешавад, масъалаҳои ҳисобкунӣ номида мешаванд.

Ҳангоми таълими асосҳои математикаи мактабӣ вақти ниҳоят зиёд, яъне аз нисф зиёди дарси математика барои ҳал кардани масъалаҳо сарф мешаванд. Ин аз он сабаб аст, ки бо ёрии ҳалли масъалаҳо дар хонандагон бисёр мафҳумҳои аввалини математикӣ ташаққул дода мешаванд.

Масъалан, маънои ҳақиқии амалҳои арифметикӣ бо ададҳо, ҳосиятҳои ин амалҳо ва аз ҳама муҳим ташаққули маҳорату малакаҳои моделиронӣ ба воситаи ҳалли масъалаҳо амалӣ карда мешавад.

Методисти машҳури рус М. И. Моро ба мафҳуми «масъала» чунин таъриф додааст: «Масъала ин саволи бо ҷумлаҳо ифодакардашуда буда, ҷавоб ба он мумкин аст бо ёрии амалҳои арифметикӣ ёфта мешавад» [12].

Хусусияти асосии масъалаҳо дар он зоҳир мегарданд, ки дар онҳо кадом амалро барои ёфтани номаълум истифода бурдан лозим аст, нишон дода намешавад, яъне кадом амали арифметикӣ бо кадом тартиб барои ёфтани номаълум лозим аст, ноошкор мемонад.

Инро ҳуди хонанда бо ёрии омӯзгор ҷустуҷӯ карда меёбад.

Қисматҳои таркибии масъала - ин шартӣ масъала ва саволи он мебошад. Маълумотҳои адади додашуда ва ё ҳарфӣ элементҳои масъала мансуб меёбанд. Элементҳои асосии масъала, саволи масъала мебошад. Бе савол масъалаи матнӣ вучуд надорад.

Ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо ба омӯзгор лозим аст, ки ҳамаи инҳоро ба инобат гирад. Ҳал кардани масъала ин маънои онро дорад, ки ҷи гуна амалҳоро бояд иҷро намуд, ки баъди ҳисобкунии онҳо ададҳо, ки доништанаш лозим аст, меёбанд.

Масъалаҳои матнӣ маводи ғанитаринест, ки бо воситаи онҳо вазифаи муҳимтарини математика - инкишофи фикрронӣ ва фаъолияти эҷодии хонандагон амалӣ карда мешаванд.

Дар баробари масъалаҳои сода, аз синфи дуюм сар карда, таълими масъалаҳои таркибӣ дохил карда мешаванд, ки дар синфҳои се ва чор ин душворӣ афзудан мегарад. Зарур аст, ки ҳамаи хонандагон мустақилона роҳи ҳалро ёфта ва истифодаи муносибати умумиро барои ҳал кардани масъалаҳо меомӯзанд. Хонандагон таҳлил намудани мундариҷаи масъалаҳоро омӯхта, аниқ дар масъала ҷи маълум аст ва ҷи номаълум аст ҷудо карданро меомӯзанд. Барои ба саволи масъала ҷавоб гуфтан тартиби иҷрои амалҳои арифметикиро бо кадом тартиб иҷро карданро низ аз худ менамоянд. Беҳтар мебуд, ки хонандагон доир ба роҳҳои гуногуни ҳалли масъалаҳо маълумот дошта бошанд ва аз ҳама муҳимашро интихоб карда тавонанд.

Дар чараёни фаъолият бо масъалаҳо хонандагон бо супориши омӯзгор ба тартиб додани масъалаҳои ҳудро низ машқ мекунанд. Маводҳои адабӣ ва воқеӣ аз тарафи хонандагон ихота карда гирифта ба мақсад мувофиқ аст. Тартибдиҳии чунин масъалаҳо ба он мусоидат менамояд, ки хонандагон соҳт ва рафти ҳалро бахубӣ дарк карда тавонанд. Ин боз боиси он

мегардад, ки мустақилияти эҷодии онҳо инкишоф ёбад, ҷаҳонбинияшон васеъ гардад ва робитаи таълим бо ҳаёт бештар пайдо шуда, ҳангоми ҳал кардани масъалаҳои матнӣ мафҳумҳои математикӣ коркард мешаванд.

Омӯзгор диққати хонандагонро ба он ки матнӣ масъаларо ба 2 қисм ҷудо кардан мумкин аст, ҷалб менамояд:

- шартӣ масъала – оне ки маълум аст (буд 8 дона себ ва 6 дона нок);
- саволи масъала – оне ки ёфтаан лозим аст (чанд дона себ буд?)

Баъд омӯзгор аз хонандагон хоҳиш мекунад, барои ин масъала ифода тартиб диҳанд (8+6) ва қимати онро ёбанд. Баробарии ҳосилшударо ҳалли масъала ва қимати ифода (14 дона себу нок)-ро ҷавоби масъала меноманд. Баъд аз рӯйи расми додашуда хонандагон ҳамаи баробариҳои имконнокро дар дафтари катакдор менависанд. Барои ҳар яке аз баробариҳои ҳосилшуда онҳо масъала фикр карда меёбанд, шарт, савол ва ифодаро барои онҳо номбар мекунанд.

Чустуҷӯи ҳалли масъала ба он оварда мерасонад, ки барқарор кардани мафҳуми «ҳисса» ё қисми пурра ёфта мешавад. Барои ба ин сарфаҳм рафтан расм ёрӣ мерасонад, агар ададҳо калон бошанд, он гоҳ расм кашидан душвор мешавад, зеро ки бисёр ашёҳоро кашидан лозим меояд. Ба ёрии нақша – мафҳуми «порча»-ро тасвир менамоянд. Порчаро ба қисмҳо ҷудо мекунанд. Гап дар сари он аст, ки порчаро ба қисмҳо ҷудо намуда, мо ҳамон муносибатҳои байни қисмҳо ва яклухтро ҳосил мекунем, ки барои кулли ашёҳо лозим мебошанд. Хонандагон дар дафтари катакдор порчаи дарозияш 8 катакро тасвир мекунанд, онро ба қисмҳои 8 катак ва 6 катак ҷудо мекунанд ва боз як бори дигар боварӣ пайдо мекунанд, ки ҳамаи муносибатҳои барои ба қисмҳо ҷудокунии себу нок иҷро мешаванд. Яъне, бо воситаи аёнӣ пешниҳод кардани мазмуни масъаларо бо мувофиқ овардани ҳамаи порча ва ба қисмҳо ҷудо кардани онро пешниҳод кардан мумкин аст. Масалан, нақшаи масъалаи якум дар бораи себҳоро чунин нишон додан мумкин аст: дар ин нақша ҳамаи порча миқдори ҳамаи себҳоро, вале қисми порча – адади нокро ифода мекунанд.

Аломати савол нишон медиҳад, ки ба сифати бутун чи ҷуста мешавад?

Нақша ба дигар масъалаҳои таркибӣ чунин менамояд: аз рӯйи нақша маълум аст, ки дар ҳар ду масъалаҳо истилоҳи қисм ҷустуҷӯ карда мешавад, бинобар ин, онҳо бо амали тарҳ ҳал карда мешаванд. Дар ин маврид миқдори катакҳо дар ҳар як қисм барои интиҳоби амалиёт ва ҷустуҷӯи ҷавоб ягон таъсир надорад. Аз ин рӯ, ба сифати нақша порчаи дарозияш дилхохро гирифтани мумкин аст. Муҳим он аст, ки дуруст нишон дода шавад, ки бутун дар масъала ба чанд қисм ҷудо шудааст.

Омӯзгор ба хонандагон мефаҳмонад, ки истифодаи нақша асосан барои мамасъалаҳо бо ададҳои калон созгор аст, ки расми онро бевосита тасвир кардан мушкул аст ё номумкин бошад. Чунин масъалаҳо бо мо баъдтар воমেҳуранд. Ҳоло бо масъалаҳои сода бо тарзи созгор навишти кӯтоҳи он, ки имконияти осон ва тез ёфтани ҷавоб ба саволи масъаларо медиҳад.

Ба ҳамин монанд мавриде дида баромада мешавад, ки номаълум миқдори табакҳое мебошанд, ки дар рӯйи миз гузошта шудаанд. «Дар рӯйи миз 2 табак буд. Баъди он ки якчанд табак гузоштанд, онҳо 5-то шуданд. Дар рӯйи миз чанд табак гузоштанд?».

Баъди ин омӯзгор аз хонандагон мепурсад, ки ин масъалаҳо ба чӣ монанданд ва бо чӣ аз ҳам дигар фарқ мекунанд. Хонандагон бояд дарк кунанд, ки ба ҳамаи масъалаҳо дар бораи ҳамон як ашё сухан меравад. Аммо маълум ва номаълумҳо дар онҳо ҷойи худро иваз мекунанд. Омӯзгор хабар медиҳад, ки чунин масъалаҳо масъалаҳои байни ҳам чаппа ном доранд.

Дар дарси оянда масъалаҳо бо ҷамъ ва тарҳ дар ду амалҳо дида баромада мешаванд. Яке аз ин масъалаҳоро бо хонандагон ба таври фронталӣ дида баромада, дар дафтари катакдор менависанд, масалан: «Дар марғзор 9 дарахт мерӯяд. Аз онҳо 3 сафедор, 4 бед ва боқимондааш тут мебошанд. Дар марғзор чанд дарахти тут аст?».

Дар тахтаи синф пешакӣ нақша кашидан шудааст: хонандагон онро ба дафтар мекӯчонанд. Сӯҳбат гузаронида мешавад, ки дар натиҷаи он шарт ва саволи масъала бо ёрии нақша тасвир карда мешавад: Хонандагон ҳалро меёбанд, онро асоснок мекунанд ва дар дафтар менависанд: $9-3-4=2$ (т). (Қисмиро ҷустуҷӯ мекунем, бинобар ин, аз бутун қисмҳои маълумро тарҳ мекунем). Баъди ин онҳо аз рӯйи нақшаи тайёр масъаларо ҳал карда, дар тарафи рости нақша дар дафтар менависанд.

Методикаи додашуда бештар ба методикаи кор созгор аст, чунки хонандагон бо ёрии воситаи аёнӣ хонандагон омӯзиши ҳалли масъалаҳои матниро аз худ мекунанд.

Шаклҳои нави ғаёлият бо масъалаҳо аз таҷриба дар амалия мушоҳода карда мешавад. Ба хонандагон ҳалли масъала пешниҳод карда мешавад, онҳо бо ин масъала шинос шуда, яқоя бо омӯзгор шартӣ масъаларо таҳлил намуда ва онро иҷро мекунанд. Аммо оё мо аз чунин корҳои калонтарин ба даст овардем? Не. Агар ин масъаларо баъди як, ду ё се рӯз аз сари нав диҳем, он гоҳ қисми хонандагон боз ҳангоми ҳалли он мушкилӣ мекашанд. Ҳамаи калонтаринро дар натиҷаи истифодаи корҳои гуногун бо масъала дастрас намудан мумкин аст. Ин:

- Кор бо масъалаҳои ҳалкардашуда.
- Ҳалли масъалаҳо бо роҳҳои гуногун.

Тарзи дуруст ташкилкардашудаи таҳлили масъала - аз савол ё ки аз додашудаҳо ба савол иборат мебошад.

- Пешниҳоди вазъияти дар масъала навишташуда.
- Мустақилона тартибдиҳии масъалаҳо.
- Ҳалли масъалаҳо бо норасоӣ ва ё додашудаҳои зиёдтарӣ.
- Истифодаи усули муқоисаи масъалаҳо ва ҳалли онҳо.
- Ҳалли масъалаҳои чаппа.

Хулоса, ҳал кардани масъалаҳо ба мо имкон медиҳад, ки назарияро ба амалия пайваст намоем ва ин чараён боз имконияти хуб баҳри беҳтару хубтар тасаввуротҳои хонандагонро дар бораи зиндагӣ зиёд мегардонад.

Адабиёт:

1. Бегимов Ҳ.Ҳ., Раззоқов А., Акбаров Д. Ҳалли масъалаҳои математикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. // Маърифати омӯзгор. 2007, №10. – С.45-49.
2. Бегимов Ҳ., Чураев М., Шукурзода Ҳ., Назаров Д., Фозилов Ҷ. Назария ва таҷрибаҳои ҳалли масъалаҳои матнӣ математикӣ (дастури таълимӣ). – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Душанбе-Принт», 2023. – 311 с.
3. Белошистая А.В. Обучение решению задач в начальной школе. – М.: 2003. – 288 с.
4. Бурхонов Қ.Т., Рабиев С.М., Султонов Р.Н., Турдиева Ш.А. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). – Хучанд: 2010. – 55 с.
5. Зайцев Г.Т. Теоретические основы обучения решению задач в начальных классах. – Л., 1983. – 98 с.
6. Изатуллоев К., Давлатов Т., Гулматов М., Абдуллоев Д. Таълими ҳалли масъалаҳои типикӣ аз математикаи синфҳои ибтидоӣ (Дастури таълимӣ-методӣ). – Душанбе, 2021. – 73 с.
7. Изатуллоев К., Давлатов Т., Гулматов М. Таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ аз математика (Дастури таълимӣ-методӣ). – Душанбе, 2021. – 94 с.
8. Изатуллоев К., Пирназаров А., Давлатов Т., Муродова Д. Таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ аз математика дар синфҳои ибтидоӣ (Дастури таълимӣ-методӣ). – Душанбе, 2017. – 138 с.
9. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах: Учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений и факультетов начальных классов. – М., 1998. – 288 с.
10. Колягин Ю.М., Оганесян В.А. Учись решать задачу. – М., 1980. – 96 с.
11. Маҳкамов М., Бойматов К., Нуралиев Ё., Қодиров Н. Методҳои ҳалли масъалаҳои матнӣ. Дастури методӣ барои донишҷӯён ва омӯзгорон. – Душанбе, 2016. – 128 с.
12. Мороз М.И., Пишкало А.М. Методика обучения математики 1-3 классов. – М., 1978. – 336 с.
13. Хинчин А.Я. Педагогические статьи. Вопросы преподавания математики. Борьба с методическими штампами. – М., 2006. – 208 с.

Калидвожаҳо: таҳсилот, таълим, тарбия, дониш, малака, маҳорат, масъала, ҳалли масъала, масъалаҳои матнӣ, математикаи синфҳои ибтидоӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, муассисаи таҳсилоти таълимӣ.

Аннотация

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье анализируется и обсуждается важность решения текстовых задач в процессе обучения математике в младших классах. Курс математики в начальной школе начинается с системы целенаправленно подобранных задач. Текстовые задачи играют здесь важную роль. Текстовая задача, это сочинение ситуации на естественном языке, требующее оценки количества любого компонента этой ситуации, определяющего взаимосвязь между ее

компонентами и тип этой связи. Обучение решению текстовых задач для учащихся начальной школы считается одним из основных методов изучения математики. Решение текстовых задач развивает интеллектуальное воспитание учащихся младших классов. Также процесс решения текстовых задач развивает у учащихся умения и навыки моделирования реальных объектов. Решение текстовых задач важно для раскрытия сущности значения арифметических действий при обучении математике в начальной школе в процессе уроков математики. Решая задачи, учащиеся знакомятся с истинами восприятия и образования. Содержание многих задач отражает труд взрослых и учащихся, достижения в области науки, техники и культуры. Процесс решения текстовых задач положительно влияет на умственное развитие учащихся. Поэтому учителю необходимо хорошо знать текстовые задачи, их структуру, решать задачи разными способами.

Ключевые слова: образование, обучение, воспитание, знания, умения, навыки, задача, решение задач, текстовые задачи, математика начальной школы, учащиеся младших классов, учителя младших классов, образовательное учреждение.

Annotation

PEDAGOGICAL IMPORTANCE OF MATHEMATICAL TEXT PROBLEMS FOR PRIMARY CLASS STUDENTS

This article analyzes and discusses the importance of solving word problems in the process of teaching mathematics in elementary grades. A mathematics course in elementary school begins with a system of purposefully selected problems. Word problems play an important role here. A text task is a composition of a situation in natural language, requiring an assessment of the quantity of any component of this situation, which determines the relationship between its components and the type of this connection. Teaching word problem solving to elementary school students is considered one of the main methods of learning mathematics. Solving word problems develops the intellectual education of primary school students. Also, the process of solving word problems develops students' skills in modeling real objects. Solving word problems is important for revealing the essence of the meaning of arithmetic operations when teaching mathematics in elementary school during mathematics lessons. By solving problems, students become familiar with the truths of perception and education. The content of many tasks reflects the work of adults and students, achievements in the field of science, technology and culture. The process of solving word problems has a positive effect on the mental development of students. Therefore, the teacher needs to know well word problems, their structure, and solve problems in different ways.

Keywords: education, training, upbringing, knowledge, abilities, skills, task, problem solving, word problems, elementary school mathematics, elementary school students, elementary school teachers, educational institution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кенчаева Саида Махмадзарифовна, магистранти соли аввали факултети педагогика, ихтисоси тахсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 917885550

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент Бегимов Ҳ.Ҳ.

Сведения об автор: Кенджаева Саида Махмадзарифовна, магистрантка первого курса педагогического факультета, специальность начального образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 917885550

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Бегимов Х.Х.

About author: Kenjaeva Saida Mahmadzarifovna, first year masters of the faculty pedagogical and law specialty primary education, Tajik Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone number: +992 917885550

Scientific director: candidate of pedagogical sciences, associate professor Begimov H.Kh.

НАҚШИ УСУЛҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ТАЪЛИМ

Қорӣ намудани шаклҳои интерактиви таълим яке аз самтҳои муҳимтарини тақмили тайёрии таълимгирандагон дар муассисаи таълимии муосири касбӣ мебошад. Навовариҳои асосии методӣ имрӯз бо истифодаи усулҳои интерактиви таълим алоқаманданд. Омӯзиши интерактивӣ шакли махсуси ташкили фаъолияти маърифатӣ мебошад. Он ҳадафҳои хеле мушаххас ва пешбинишавандаро дар назар дорад. Яке аз ин ҳадафҳо фароҳам овардани шароити мусоиди таълим мебошад, ки дар он донишҷӯ ё шунаванда худро муваффақ, аз ҷиҳати зеҳнӣ салоҳиятдор ҳис мекунад, ки ҳуди раванди таълимро самаранок мегардонад. Омӯзиши интерактивӣ – ин роҳи омӯзиш дар асоси шаклҳои муколамаи ҳамкории байни иштирокчиёни раванди таълим; омӯзиши ғарқ дар муошират, ки дар давоми он донишҷӯён малакаҳои фаъолияти муштарак инкишоф. Ин усулест, ки он дар ҳар кас ба ҳама таълим медиҳад ва ҳама ба ҳама таълим медиҳанд.

Омӯзиши интерактивӣ ҳангоми нигоҳ доштани ҳадафи ниҳой ва мундариҷаи асосии раванди таълим, шаклҳои маъмулии паҳши барномаҳоро ба муколама дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкории мутақобила иваз мекунад. Дар педагогика якчанд моделҳои таълим вучуд доранд:

1. Пассив - омӯзанда ҳамчун «объект»-и омӯзиш амал мекунад (гӯш мекунад ва тамошо мекунад);
2. Фаъол - донишҷӯ ҳамчун «субъект» таълим баромад мекунад (кори мустақил, супоришҳои эҷодӣ);
3. Интерактивӣ - мутақобила. истифодаи модели интерактиви омӯзиш моделсозии вазъиятҳои зиндагӣ, истифодаи бозӣҳои нақшбозӣ ва ҳалли муштаракӣ мушкilotро дар бар мегирад.

Таҳсилоти муосир бояд ба талаботи воқеӣ ва стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошад. Яке аз усулҳои самараноки фаъолгардонии раванди таълим усули пешниҳоди масъалаҳо мебошад. Бо ин равиш лексия ба муколама шабеҳ мешавад, таълим ба раванди тадқиқот тақлид мекунад (аввал якчанд постулатҳои асосӣ оид ба мавзӯи лексия пешниҳод карда мешаванд, презентатсия дар асоси принсипи таҳлили мустақилона ва ҷамъбасти маводи таълимӣ аз ҷониби донишҷӯён сохта мешавад). Ин техника ба шумо имкон медиҳад, ки хонандаро шавқманд созед ва ўро ба раванди таълим ҷалб кунед. Зиддиятҳои дониши илмӣ бо роҳи ба миён гузоштани масъала ошкор карда мешаванд. Проблемаи таълим ва вазъияти проблемавӣ ҷузъҳои асосии сохтори таълими проблемавӣ мебошанд. Пеш аз шурӯъ ба омӯзиши мавзӯи мушаххаси курс ба донишҷӯён саволи проблемавӣ дода мешавад ё вазифаи проблемавӣ дода мешавад.

Муаллим бо ҳавасмандгардонии ҳалли масъала зиддиятҳои байни дарки мавҷудаи он ва дониши аз талаба талабшавандаро бартараф менамояд. Самаранокии ин усул дар он аст, ки мушкilotи инфиродӣ метавонанд ҳуди хонандагонро ба миён гузоранд. Муваффақияти асосии ин усул дар он аст, ки муаллим аз шунавандагон «ҳалли мустақилона»-и масъалаи гузашташударо мечуяд. Ташкили таълими проблемавӣ хеле мураккаб ба назар мерасад ва тайёрии калони лекторро талаб мекунад. Аммо дар марҳалаи ибтидоии истифодаи ин усул онро ба сифати илова ба сохтори лекцияи семинарҳои тайёри пештар таҳияшуда дохил кардан мумкин аст.

Хоҳиш мекунем, ки бо ин тафсир ва муносибат ба усулҳои интерактиви дар раванди таълим фарқ кунем. Ба фикри мо, дар вақти муайян кардани дурустӣ ва ё нодурустии усулҳои таълим на ба дараҷаи таъминоти техникаи методикаи таълим, ки бешубҳа муҳим аст, балки ба самарائي ниҳии усулҳои таълим таъъя кардан лозим аст. Ва дар асоси ин мавқеъҳо ҳам дар бораи дараҷаи талабот ба ҳар як усул ва ҳам дар бораи мазмуни усулҳои муосири таълими касбӣ-техникӣ суҳан рондан мумкин аст.

Бо риояи ин муқаррарот мо кӯшиш мекунем, ки усулҳои интерактиви таълимро муайян кунем. Усулҳои интерактиви таълим чунин усулҳо, роҳҳо ва воситаҳои таълим мебошанд, ки ба иштироки фаъолони ва ҷалби фаъолони донишҷӯ дар раванди таълим нигаронида шудаанд. Дар асоси ин таъриф мо кушиш мекунем, ки доираи усулҳои таълимро фаро гирем, ки ба ин таъриф дохил карда мешаванд. Ҳамин тариқ, дар дарсҳои гуманитарӣ метавон истифода бурд.

Усулҳои мушаххассозӣ ва далелсозӣ ба эҳтиёҷоти таълимгиранда барои равшан кардани идея ё андешаи асосӣ дар ҷараёни далелҳо ва рӯйдодҳо нигаронида шудаанд. Онҳоро дар рафти баёни дахонии материал — лексияҳо истифода бурдан мумкин аст. Ба инҳо дохил мешаванд:

а) сюжети тасвирӣ, ки эпизодҳои равшани таърихро дарбар мегирад;
 б) шахсияти равандҳои таърихӣ дар сарнавишти шахси алоҳидаи таърихӣ;
 в) драматизатсияи рӯйдодҳо - далелҳо ва санаҳои таърихӣ ҳамчун муқаддима ба пешниҳоди ҷузъиёти фароғатӣ пешниҳод карда мешаванд.

Дарвоқеъ, идеяи омӯзиши ғаёли андешаи минбаъда ва такмили назариявиро талаб мекунад. Имрӯз омӯзиши ғаёлопро барои набудани консепсияи дақиқи назариявӣ, барои омехта кардани равишҳо ва усулҳои гуногун зеро як ном сарзаниш мекунад (махсусан, таснифоти маъмулии усулҳо вучуд надорад).

Боз як ҳолатро қайд кардан зарур аст. Муаллимони таҷрибаомӯзӣ бо истифода аз усулҳои ғаёли таълим мавҷудияти монеаҳои муайянеро қайд мекунад, ки ба истифодаи онҳо ҳалал мерасонанд. Ҳангоми истифодаи усулҳои ғаёли омӯзиш монеаҳои зерин муайян карда мешаванд:

Агар мо ба арзишҳои таълими анъанавӣ риоя кунем, пас, албатта, ҳаҷми иттилоот дар дарс муҳим аст, аммо аз нуқтаи назари омӯзиши интерактивӣ чизи дигар арзишмандтар аст - ҷи гуна донишҷӯён донишро ба даст овардаанд ва ҷи гуна онҳоро татбиқ мекунад он. Баъд аз ҳама, маълумотро ҳамеша метавон дар китобҳо ва интернет пайдо кард. Дар ин ҷо муҳим аст, ки муаллим муайян кунад, ки ӯ усулҳои ғаёли таълимиро бо кадом мақсад истифода мебарад: то донишҷӯён маводи таълимиро беҳтар дар хотир нигоҳ доранд, аммо пас ин як раванди оддии оптимизатсияи раванди анъанавии таълим аст, ё ӯ омода аст, ки ба таври ҷиддӣ ва пайваста омода бошад. Тағйир ёфтани тафаккур ва ғаёлияти у, ки дар навбати худ боиси тағйир ёфтани ғаёлияти таълимии хонандагон мегардад [9, 467].

Адабиёт:

1. Амонашвили Ш.А. Размышление о гуманной педагогике. – Минск: Современное слово, 2006. – 145 с.
2. Григальчик Е.К., Губаревич Д.И. Обучаем иначе. Стратегия активного обучения. – Минск: Современное слово, 2003. – 265 с.
3. Джурицкий А.Н. Развитие образования в современном мире: Учебное пособие. – М.: Дрофа, 2008. – 675 с.
4. Зверев А. 10 и 90-новая статистика интеллекта. – Знание-сила, 1997. №4.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – Ростов-на-д: Феникс, 2007. – 465 с.
6. Кузнецов И.Н. Настольная книга преподавателя. – Минск: Современное слово, 2005. – 236 с.

Калидвожаҳо: *рушд, усул, мушқилӣ, дарс, таълим, мавод, сарчашма, ғаёлият.*

Аннотация

РОЛЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА ЭТАПАХ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Можно также согласиться и с тем, что не всегда есть в достаточном количестве материалы и источники, но это - проблема не только интерактивного обучения, ведь источников и материалов часто не хватает и для традиционных занятий. Многие методы активного обучения не требуют большого материального обеспечения, а, например, наличие учебников и договоренности с учащимися частично снимают проблему отсутствия возможностей для копирования материалов.

Ключевые слова: *развитие, способ, трудность, урок, обучение, материал, источник, деятельность.*

Annotation

THE ROLE OF INTERACTIVE METHODS AT THE STAGES OF EDUCATION DEVELOPMENT

We can also agree that there are not always enough materials and sources, but this is a problem not only for interactive learning, because sources and materials are often not enough for traditional classes. Many active learning methods do not require large amounts of material support, and, for example, the availability of textbooks and agreements with students partially eliminate the problem of the lack of opportunities to copy materials.

Keywords: *development, method, intractability, lesson, training, material, source, activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Баҳодур Музаффарович, магистранти соли аввали кафедраи методикаи таълими забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 121. Телефон: +992 931133361, E-mail: sharifov.bahodur 08@gmail.com

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Эмомов И.Б.

Сведение об авторе: Шарифов Баҳодур Музаффарович, магистрант первого курса кафедры методики обучения английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айна. Адресс: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 121. Телефон: +992 931133361, E-mail: sharifov.bahodur08@gmail.com

Научный руководитель: к.п.н., доцент Эмомов И.Б.

About the author: Sharifov Bahodur Muzaffarovich, 1st year master of the department of method of training English language of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 121. Phone: +992 931133361, E-mail: sharifov.bahodur 08@gmail.com

Scientific adviser: c.p.s., docent Emomov I.B.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ ИНТЕРФЕРЕНСИЯ ДАР НУТҚИ ШИФОҲИИ ХОНАНДАГОН ВА РОҲҲОИ ИСЛОҲИ ОНҲО

Дар шароити имрӯза ки ҷумҳурии соҳибистиклоли мо бо мамлакатҳои зиёди хориҷӣ робитаҳои муҳталифи илмию фарҳангӣ ва иқтисодӣ барқарор намудааст ва ин равобит рӯз то рӯз вусъат меёбад, зарурати омӯзиши амиқ ва мукаммали забонҳои хориҷӣ, хусусан забонҳои русӣ, англисӣ дорои аҳаммияти бештар дорад. Вобаста ба тақозои замони муосир, омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла, забони англисӣ дар тамоми кишварҳои ҳаёти ҷомеа мавриди ниёзи ҳар як шахс қарор гирифтааст. Забон воситаи муҳимтарини муоширати одамон мебошад. Бидуни ин восита мавҷудият ва рушди ҷомеа имконнопазир аст, чунин зарурат ва таваҷҷуҳ ҳамчунин ба рушди босуръати равобити байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ кишвар вобастагӣ дорад.

Забони англисӣ на танҳо ҳамчун воситаи муошират бо ҷомеаи ҷаҳонӣ – бо бошандагони як қатор мамлакатҳои ғарбӣ ва аврупоӣ, балки яке аз омилҳои зарурии қорбурд аз техника ва технологияҳои муосир, рушд ва тавсеъаи ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангии ҷомеа ба шумор меравад. Забони англисӣ, ки таърихи беш аз ҳазорсола дорад, дар робита бо таъсири омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ пайвасти инкишоф ёфта, суфтаву ғанӣ гардидааст ва имрӯз ба ҳайси як забони дорои таркиби луғавии бой шинохта шудааст. Дар ин ҷода мактаб ҳамчун муассисаи таълимию тарбиявии ҷомеа дар афрӯхтани нури маърифат ва ахлоқи ҳамида мавқеи муҳим дорад.

Фанни забони англисӣ ба гурӯҳи фанҳои мактабӣ дохил мешавад, ки хонандагон онро дар шакли 4 намудаш – гуфтор, истимоъ, хониш ва хат дар ҷараёни фаъолияти фаъоли нутқӣ азхуд мекунанд. Аз ин рӯ, чунин воситаҳои таълим чун айёният баланд бардоштани ҳавасмандиро нисбати фаъолияти забонӣ таъмин месозад. Айни замон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, дар доираи методи коммуникативӣ усулҳои зиёди фаъолгардонӣ ва ҳавасмандгардонии хонандагон дар зинаҳои гуногуни таълим маълум буда, ҳамаҷиҳата истифода бурда мешаванд ва дар ин ҷо мақсади асосии таълими барвақти забони англисӣ пеш аз ҳама инкишофӣ мебошад. Инкишоф додани қобилияти хонандагонро барои истифодаи забони англисӣ ҳамчун воситаи муошират дар гуфтугӯи фарҳангӣ ва тамаддунҳои ҷаҳони муосир муфид мешуморем.

Сухан гуфтан бо забони хориҷӣ дар давоми таҳсил бисёр душвор аст, чунки хонандагонро лозим меояд, барои озодона ҳарф задани якчанд калима дар бораи ягон воқеа таҷрибаи кофӣ дошта бошанд. Ин қор вақти зиёдро талаб мекунад ва хонандагон баъзан лозимии омӯзиши забони навро дар як давраи тӯлонии мактаб ҳис карда метавонанд. Муаллим бояд тез-тез шавқу ҳаваси онҳоро нисбат ба омӯзиши забони навро бедор созад. Хонанда ҷумлахоеро, ки мефаҳмад тақрор мекунад, ҷумлаҳои китобро пурра мекунад ва онҳоро бо намунаҳои, ки дар китоби дарсӣ дода шудааст, муқоиса мекунад. Албатта иҷрои чунин машқҳои механикӣ лозиманд. Аммо вақте ки хонандагон ҳар сол забонро машқ намеkunанд, онҳо қафо мемонанд.

Ин табиист, ки дар вақти омӯхтани забони хориҷӣ хонандагон ба ҳатогӣҳо роҳ медиҳанд. Онҳо бештар дар нутқи шунавоӣ ба ҳатогӣҳо роҳ медиҳанд, ягон чизро дар матн намефаҳманд. Хонандагон дар вақти сухан гуфтан ба ҳатогӣҳо роҳ медиҳанд, калимаҳоро нодуруст талаффуз мекунанд, тартиби калимаҳоро дар ҷумлаҳо вайрон мекунанд, пешоянду артиклҳоро истифода намебаранд. Мақсади асосии омӯзгор ин ислоҳ кардани ҳатогии онҳо мебошад. Инчӯ гуфтори хубе низ аст; «илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ» ва ё омӯзиши бодикқат натиҷаи хуб медиҳад, яъне дар ин вақт хонандагон кам ҳато мекунанд. Бо вучуди ин ҳам онҳо ба ҳатогӣҳо роҳ медиҳанд ва масъалаи асосӣ ин ҷӣ тавр дуруст ислоҳ кардани онҳо мебошад.

Агар хонанда дар вақти шунавоӣ ягон чизро нафаҳмад, муаллим бояд кушиш кунад, ба вай ягон чизро фаҳмонад. Вай ба хонанда маслиҳат медиҳад, ки ҷумлаи нафаҳмидаашро бори дигар гӯш кунад ва ё агар хонанда тамоман нафаҳмида бошад, муаллим ва ё ҳамсинфонаш ҷумлаи нафаҳмидаашро талаффуз мекунанд, ё тарзи навишти онро нишон медиҳанд. Агар хонандагон ба шунидан одат накарда бошанд, ҳарфу калима ба онҳо кӯмаки калон мерасонанд. Инчунин гуфтор ҳам таалуқ дорад, ки муаллим ҳатогӣҳои хонандагонро ислоҳ мекунад. Мутаасифона аксар вақт худӣ омӯзгорон ба ҳатогӣҳо роҳ медиҳанд, онҳо дуруст кардани ҳатогӣҳои як хонандаро ба ҳамсинфон вогузор месозанд, ки ин дуруст нест. Зеро ин сабабҳои зеринро дорост:

Аввал, диққати хонандагон на ба нақли хонанда равона аст, балки ба чӣ тавр нақл кардани вай равона аст. Яъне на ба мазмун балки ба шакл. Агар мо дурустии шаклро на ҳама вақт ба эътибор гирем пас саволе ба миён меояд, ки чаро диққати хонандагонро ба шакл равона созем? Ба ғайр аз он вақте ки диққати хонандагон ба хатогии ҳамсинфонашон равона карда мешавад, онҳо чӣ гуфтани ҳамсинфонашонро қабул карда наметавонанд ва дар охир савол дода наметавонанд.

Дуввум, хонандае, ки гап мезанад на бештар чӣ гуфтанаширо фикр мекунад, балки чӣ тавр гуфтанаширо фикр мекунад. Барои ҳамин ҳам гӯянда агар бар шакл ва ё тарзи гуфтор аҳамият диҳад, хубаш гап назанад. Дар ин ҳолат вай бештар ба хатогӣ роҳ медиҳад. Пас аз нақли ҷумла вақте ки хонанда дастбардории ҳамсинфонаширо мебинад, вай дигар давом додани нақлаширо бас мекунад. Ин амал омӯзандаи забонро ба гап задан водор намекунад [12, с.14].

Барои ҳамин ҳам вақте ки хонандаро ба тахтаи синф даъват мекунем, бояд дигаронро ба он равона созем, ки гуфтаҳои вайро гӯш кунанд ва пайравӣ кунанд. Ин ҳолат метавонад, диққати хонандагонро пурра ба мазмун равона кунад ва онҳо метавонанд, саволу ҷавоб кунанд. Техникаҳои гуногуни омӯзиш дар назди омӯзгор гузошта шудааст, ки ӯ метавонад, якеро интихоб кунад ва дар амал тадбиқ намояд.

1. Агар хонанда ба ягон чизи бо худ шинос хато кунад, дар ҳамон вақт ислоҳ кардан қобили қабул аст. Аммо барои рад накардани ҷавоби хонанда ва боз надоштани нақли вай, муаллим ба кӯдак роҳи дурустро истифода мебарад.

Pupil: My mother get up at seven o'clock.

Teacher: I see your mother gets up earlier than you.

Pupil: Yes, my mother gets up of seven o'clock.

Teacher: I see your mother gets up at seven o'clock.

2. Агар хонанда ба он чизе, ки то ҳол наомӯхтааст, хато кунад, муаллим метавонад танҳо баъд аз нақли вай онро дуруст кунад.

Pupil: She first visited us in 1680 since.

She is a good friend of ours.

Муаллим ҷумлаи дурустро мегӯяд: **She has been a good friend of ours since.**

Агар хонандагони бисёр ба хатогҳои якхела роҳ диҳанд, масалан дар итифодаи пешояндҳо ба ҷои go to – go, дар артиклҳо ба ҷои Moscow- the Moscow, the Volga- Volga, дар замонҳо бошад, ба ҷои Present Continuous- Present Indefinite, муаллим пас аз ҷавоб додани онҳо хатогҳоиашонро ислоҳ намуда, якҷоя машқҳои мустақкамкунӣ мегузаронад.

Омӯзгор бояд хатогии хонандагонро бо ягон роҳи фаҳмондадихӣ ислоҳ намояд, ки боиси дилгирашавии хонандагон нагардад. Дар ин ҷода барои бартараф намудани чунин хатогҳо бештар бо нутқи шунида фаҳмидан яъне (истимоъ) кор кард ва ин заҳмати зиёдеро талаб мекунад.

Шунавоӣ ва фаҳмиш барои омӯзандагони забон душвор аст. Чунки онҳо овозҳои нуткро бояд ба зудӣ ҷудо кунанд ва онҳоро баъд аз фаҳмидан талаффуз кунанд. Калимаю ибораҳоро такрор кунанд ва дар хотир нигоҳ доранд. Хонандагон ин амалҳоро дар забони модарӣ ба осонӣ азхуд мекунанд, аммо дар омӯзиши забони хориҷӣ ба душвории роӣ ба роӣ мегарданд. Хонандагон он чизеро, ки бо воситаи шунавоӣ мешунаванд бисёр суҳт қабул мекунанд. Ин ба камфаҳмӣ ва ё тамоман нафаҳмидани онҳо оварда мерасонад. Дар вақти гӯш кардани забони хориҷӣ хонандагон бояд, бо диққат бошанд ва чуқур фикр кунанд. Онҳо бояд хотираи худро ба он равона созанд ва мувофиқати овозҳоро фаҳмида истода онро аз худ кунанд. Албатта, на ҳамаи хонандагон аз ӯҳдаи бартараф кардани ин мушкилиҳои пешомада баромада метавонанд. Муаллим бояд, ин корро ҳарчӣ осонтару шавқовартар сохта ба онҳо кӯмак расонад. Ин ба он шарт имкон медиҳад, ки агар муаллим 3 омили асосии зеринро ба назар гирад ва ин метавонад маҳорати шунавоии хонандагонро инкишоф диҳад:

- Маводи лингвистии дараҷаҳои гуногун барои шунидан.
- Мундариҷаи маводе, ки барои гӯш кардан ва фаҳмидан пешниҳод шудааст.
- Мавод дар кадом шакл ва ё ҳолат пешниҳод шудааст.

Фаҳмиши матн бо гӯш ҳамон вақт таъмин мегардад, ки матн аллакай аз тарафи хонандагон аз худ карда шуда бошад. Аммо ин наметавонад мушкилиҳои дар шунавоӣ ба вучуд

омадаро бартараф созад. Хонандагон барои он бояд пайваста машқ кунанд, то ки ин се намуди мушкилӣ, мушкилиҳои фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикиро бартараф созанд.

Душвориҳои фонетикӣ барои он ба вучуд меоянд, ки системаи фонетикӣ забони англисӣ аз системаи фонетикӣ забонҳои тоҷикӣ ва русӣ куллан фарқ мекунад. Шунаванда дар вақти гӯш кардани забони хориҷӣ чунин фикр мекунад овозхое, ки вай мефаҳмад, гӯё ҳамшабеҳи овоҳои забони модарии худаш бошанд, аммо ин ба нофаҳмӣ оварда мерасонад. Овозҳои зерин барои нав ёдгирандагони забони англисӣ душвориҳо меоранд. Аксари вақт хонандагон дар фарқ кардани овозҳои а-л, I:-I, u:-u, ба душвориҳо дучор мешаванд. [9;11;23].

Онҳо калимаҳои зерин ба монанди:

worked-walked; first-fast-forced; lion-line; tired-tide; bought-boat-board-ро дар вақти фаҳмидан бо душворӣ фарқ мекунанд.

Душвориҳои лексикӣ низ аз душвориҳои фонетикӣ дар вақти гӯш кардан кам нестанд. Хонандагон тез-тез калимаҳоро нодуруст мефаҳманд, зеро ки онҳо нодуруст гӯш мекунанд. Масалан вақте ки дар фитаҳо ҷумлаи *The horse is slipping* аст, онҳо *The horse is sleeping* мефаҳманд ва ё ҷумла *They worked till night* бошад онҳо *They walked till night* мефаҳманд.

Мавзуи муошират: Оё ин ба қобилияти фаҳмиши хонандагон ҷавобгӯ аст, ё не ва хонандагон ба кадом душвориҳо рӯ ба рӯ мешаванд? (ба монанди исмҳои хос, номҳои географӣ, терминҳо ва ғайра).

➤ Намуди муошират: Оё ин тасвир аст ё нақл. Тасвир ҳамчун намуди муошират аз эҳсос ва шавқ холист. Барои ҳамин ҳам пайдо кардани шавқи хонандагон дар чунин матн шунидашаванда барои омӯзгор душвор мегардад.

➤ Шакли муошират: Оё матн диалог аст ё монолог. Нутқи монологӣ барои омузандагони забон осонтар мебошад, зеро ин барои инкишофи қобилияти шунавоии хонандагон хуб мусоидат мекунад.

Дар ҷараёни дарки шунавоӣ нақши хотира калон аст. Имкониятҳои дар хотир нигоҳ, доштани мундариҷаи матн шунидашуда дар ҳар хонанда ҳар хел аст. Дар адабиёти методӣ исбот карда шудааст, ки ҷумлаҳои аз лиҳози мазмун яхела, вале аз ҷиҳати созмони синтаксисӣ гуногун боиси мушкилоти гуногуни фаҳмиш мегардад. Хусусияти дигари шунида фаҳмидан ба намуди нутқи шунидашаванда вобаста аст; нутқ зинда аст ё сабтӣ, якҷониба аст ё дучониба, нутқи шахси шинос аст ё ношинос ва ғайра. Таҷриба нишон медиҳад, ки шунида фаҳмидани нутқи зинда нисбат ба нутқи сабтӣ осонтар аст. Профессор Н.И.Гез таъкид мекунад, ки суръати нутқ барои фаҳмиши он низ таъсир мекунад [12, с.18].

Умуман шунида фаҳмидан чун яке аз рукнҳои фаъолияти муоширатӣ дар таълими забони хориҷӣ ду вазифаро иҷро мекунад. Он мақсад ва воситаи таълими забони хориҷӣ мебошад. Барои ташкили босамари таълими шунида фаҳмидан омӯзгор бояд мушкилоти психологӣ ва лингвистии таълими онро донад ва барои аз байн рабудани онҳо чораҳои зарурӣ андешад.

Адабиёт:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академия, 1999. – 224 с.
2. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 118 с.
3. Бим И.Л. Подход к проблеме упражнений с позиции иерархии целей и задач. – В жур. Иностр. языки в школе, 1979. – 67 с.
4. Бухбиндер В.А. О системе упражнений. Общая методика обучения иностранным языкам. – М.: Хрестоматия, 1991. – 78 с.
5. Вайсбурд М.Л., Климентенко А.Д., Требования к речевым умениям. – Иностранные языки в школе, 1972. – 29 с.
6. Витлин Ж.А. Современные проблемы обучения грамматике иноязычных языков. – М.: Академия, 2000. – 22 с.
7. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Пособие для учителя. – М.: АРКТИ, 2000. – 44 с.
8. Гез Н.И., Ляховицкий М.В. Методические обучения иностранные языки в средней школе. – Высшая школа, 1982. – 247 с.

Калидвожаҳо: интерференсия, мушкилоти омӯзиши забон, малакаҳои грамматикӣ, сабаб, озодона муошират кардан бо забони хориҷӣ, синтаксис, ибора, маълумот, талаффуз, раванди таълим.

Аннотация

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В
УСТНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ И СПОСОБЫ ИХ УСТРАНЕНИЕ**

В статье говорится об устранении явления интерференции на занятиях английского языка. Явление интерференции возникает в результате межъязыкового взаимодействия условиях иной для обучающегося языковой среды, при изучении другого, нежели родного языка. Это сложное психолингвистическое явление, обусловленное на уровне языкового сознания наложением моделей двух разных языков.

Ключевые слова: *интерференция, трудности, грамматика, языки, изучение языка, причина, овладеть иностранным языком, учебный план, грамматика, языки, трудности, изучение языка, причина, овладеть иностранным языком, синтаксис, фраза, информация, произношение, процесс обучения.*

Annotation

**CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF INTERFERENCE IN
ORAL SPEECH OF PUPILS AND WAYS OF THEIR ELIMINATION**

The article deals with the elimination of the phenomenon of interference in the classroom of the English language. The phenomenon of interference arises as a result of interlanguage interaction in a different language environment for the learner, when learning a language other than the native language. This is a complex psycholinguistic phenomena caused at the level of linguistic consciousness by the superposition of models of two different languages.

Keywords: *interference, difficulties, grammar, languages, language studying, the reason to master foreign language, syntax, phrase, information, pronunciation, teaching process.*

Маълумот дар бораи муалиф: Сайдуллоев Фируз, магистранти факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 501001991

Рохбари илмӣ: Мавлонова И.Т.

Сведение об авторе: Сайдуллоев Фируз, магистрант факультета английского языка и восточных языков Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Аини. Телефон: +992 501001991

Научный руководитель: Мавлонова И.Т.

About the author: Saidulloev Firuz, the master of English and Eastern languages Faculty Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phon: +992 501001991

Scientific supervisor: Mavlonova I.T.

Ба чопаш 02.02.2024 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 ¹/₈. Қоғаз офсетӣ.
Қузъи чопӣ 34,25. Адади нашр 50 нусха.
Супориши № 26.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ,
ҳиёбони Рӯдакӣ, 121.